

INTERNATIONAL
STEP by STEP
ASSOCIATION

UŞAQYÖNÜMLÜ, DEMOKRATİK MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL

“Addım-addım” yanaşması

Uşaqyönümlü, demokratik məktəbəqədər təhsil

“Addım-addım” yanaşması

(ingilis dilindən tərcümə)

Layihə rəhbəri: Ülviyyə Mikayılova

Tərcüməçi: Mənsur Zeynalov

İxtisas redaktorları Yuliya Kərimova
Elmina Kazımzadə

Məsləhətçilər: Fəqan Hüseynov
Sənubər Məmmədova

Bədii redaktorlar: Vüsalə Babayeva
İlham Rəfiyev

Korrektorlar: Flora Əliyeva
Xuraman Xəlilova

Dizayn: “Grasshopper Design”

Səhifələyici: Mahir Allahverdiyev

Bakı, TEAS Press Nəşriyyat evi, 2021, 396 s.

ISBN 978 9952 540 19 2

Bu kitab ilk dəfə 2019-cu ildə International Step by Step Association (ISSA) tərəfindən “Child-Centered, Democratic Preschool Classrooms: Step by Step Approach” adı ilə nəşr olunub. Əsər ISSA-nın orijinalı əsasında TEAS Press Nəşriyyat evində tərcümə edilərək çapa hazırlanıb.

www.teaspress.az

Bütün hüquqlar qorunur.

MTTYM

© Müasir Təhsil və Tədrisə Yardım Mərkəzi, 2021

© ISSA, 2019

Mündəricat

Ön söz	xi
Azərbaycan nəşrinə ön söz	xv
Minnətdarlıq	xvii
Giriş	1
I hissə. Azyaşlı uşaqların inkişafı və təhsili	13
Fəsil 1. Uğurlu başlanğıc	14
Təbiət və tərbiyə	14
İnkişafda olan beyin	15
Bağlılıq və davamlılıq	16
Özünü-tənzipləmə	17
Məktəbəqədər təhsil müəssisəsi işçiləri üçün nəticələr	18
Tipik inkişaf və dəyişikliklər	19
Fəsil 2. “Addım-addım” yanaşma proqramında istifadə olunan inkişaf və öyrənmə nəzəriyyələri	21
Yaş və mərhələ nəzəriyyələri	22
Sosial-mədəni nəzəriyyələr	25
Konstruktivizm və sosial konstruktivizm	27
“Addım-addım” proqramının nəzəri əsaslarına digər töhfələr	28
Oyunun əhəmiyyəti	31

II hissə. Ailə və icma arasında əməkdaşlıq 35

Fəsil 3. Ailə və icmalara səlahiyyət sahibi kimi hörmət etmək	37
Ailələr haqqında nəyi bilmək vacibdir?	38
Ailələrlə sıx əməkdaşlığın təşkili yolları	40
Ailələr qərarverici tərəf kimi	45
İcmalarla əməkdaşlıq	47
Fəsil 4. Hörmətə əsaslanan qarşılıqlı ünsiyyət	50
Hörmətə əsaslanan qarşılıqlı ünsiyyətin əsas amilləri	51
Ailələrlə ilkin ünsiyyət: bünövrənin qoyulması	52
Məktəbəqədər təhsil müəssisəsi ilə ailə arasında davam edən ünsiyyət	56
Ayrı-ayrı ailələrlə rəsmi ünsiyyət	59
Məktəbəqədər təhsil müəssisəsindən ibtidai məktəbə keçid	60
Konfidensiallıq	62
Fəsil 5. Ailə və icma iştirakı	64
“İştirak” anlayışının izahı	65
Məktəbəqədər təhsildə ailə və icma üzvləri	67
Ailənin ilk müəllim kimi rolunun gücləndirilməsi	75

III hissə. Bütün uşaqların inkişaf etdiyi mühitlər 83

Fəsil 6. Hər bir uşağı əhatə edən mühit	86
Hörmətə əsaslanan mühitlər	87
İnklüziv və müxtəliflikləri əhatə edən icma	91
Stereotiplərin deyil, identikliyin inkişafını gücləndirmənin yolları	94
Uşaqların müxtəliflik, qərəz və sosial ədalətə dair təsəvvürlərini genişləndirmək	95

Fəsil 7. Demokratik mədəniyyət	99
Uşaqlarla birlikdə qrup/sınıf qaydalarını yaratmaq	100
Münaqişələrin həlli və barışıq	104
Müsbət davranışın dəstəklənməsi	105
Rutin və cədvəllərin yaradılması	111
Fəsil 8. Öyrənmə mühiti	114
Öyrənmə mühitini yaratmaq	115
Fəal öyrənməni dəstəkləyən mühit	118
Açıq havada meydança və icma öyrənmə mühiti kimi	123
Xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar üçün uyğun mühitin yaradılması	125
IV hissə. Uşaqların kompetensiyalarına əsaslanan strategiyalar	129
Fəsil 9. Müşahidə, sənədləşdirmə və refleksiya	132
Məktəbəqədər təhsildə qiymətləndirmə nədir?	133
Müşahidə etmək	133
Müşahidələri sənədləşdirmə və qeydetmə	135
Öyrənməni sənədləşdirmək	142
Refleksiya	145
Fəsil 10. Planlaşdırmaya həssas yanaşma	148
Fərdiləşdirmə və diferensiasiya	149
Gündəlik, qısamüddətli və uzunmüddətli planlar	155
Məktəbəqədər kurikulumun fəaliyyət mərkəzlərində oyun və layihələr vasitəsilə inteqrasiyası	156
Məktəbəqədər kurikulumun inteqrasiya vasitəsilə genişləndirilməsi	163

Fəsil 11. Həssas təlim strategiyaları	165
Oynamaq təlim strategiyası kimi	166
Yüksək səviyyəli düşüncəni dəstəkləmək	170
Tənqidi təfəkkür	177
Birgə öyrənmə	178

V hissə. Peşəkar inkişaf 181

Fəsil 12. Tənqidi refleksiya yolu ilə peşəkar inkişaf	183
Tənqidi refleksiya nədir?	184
Təcrübədə tənqidi refleksiya niyə vacibdir?	185
Ənənəvi peşəkar inkişaf imkanları	186
Refleksiya birgə həyata keçirilən konstruktiv proses kimi	187
Təcrübəmizin dəyərləndirilməsi üçün <i>"AABA keyfiyyətli pedaqogika prinsipləri"</i> ndən istifadə	194

Fəsil 13. Peşəkar inkişaf üzrə portfolio və fəaliyyətin tədqiqi	197
Peşəkar inkişaf portfoliosu	198
<i>"AABA keyfiyyətli pedaqogika prinsipləri"</i> ndən istifadə edərək portfoliomuzu hazırlamaq	203
Portfoliolarımızı paylaşmaq	204
Müəllim fəaliyyətinin tədqiqi	204

VI hissə. “Addım-addım” yanaşması təcrübədə: əsas kompetensiyalar və inteqrasiya olunmuş fəaliyyət mərkəzləri	209
Fəsil 14. Nitq və savad kompetensiyaları	212
İlkin savadın formalaşmasında uşaqlarla qarşılıqlı ünsiyyətin (dinləmə və danışmanın) rolu	214
Nitq və savad kompetensiyalarının inkişafı	215
Uşaqlarda savad və nitq sahəsi üzrə marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək	218
Savad və nitq mərkəzlərinin yaradılması	223
Yeni dildə danışmağa başlayan uşaqlarla işləməyin yolları	225
Nitq və savadın digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası	227
Ailə və icmaların uşaqlarda nitq və savad kompetensiyalarının inkişafına cəlb edilməsi	229
Fəsil 15. Riyazi kompetensiyalar	232
Riyazi kompetensiyaların inkişafı	233
Uşaqlarda riyaziyyata olan marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək	235
Riyaziyyat mərkəzinin yaradılması	239
Riyaziyyatın digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası	242
Ailə və icmaların uşaqlarda riyazi kompetensiyaların inkişafına cəlb edilməsi	245
Fəsil 16. İctimai və mədəni kompetensiyaların xəyali sosial oyun vasitəsilə formalaşdırılması	246
Xəyali sosial oyun nədir?	247
Xəyali sosial oyun necə inkişaf edir?	248
Uşaqlarda xəyali sosial oyunlara marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək	250

Xəyali sosial oyun mərkəzlərinin yaradılması	254
Xəyali sosial oyunların digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası	257
Ailə və icmaların uşaqlarda ictimai və mədəni kompetensiyaların inkişafına cəlb edilməsi	260
Fəsil 17. Təbiət elmləri üzrə kompetensiyalar	262
Təbiət elmləri üzrə kompetensiyalar necə inkişaf edir?	263
Uşaqlarda təbiət elmlərinə marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək	263
Təbiət elmləri hər yerdə	266
Elmi araşdırma mərkəzlərinin yaradılması	267
Təbiət elmlərinin digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası	269
Ailə və icmaların uşaqlarda təbiət elmləri üzrə kompetensiyaların inkişafına cəlb edilməsi	274
Fəsil 18. İncəsənət üzrə kompetensiyalar	276
İncəsənət üzrə kompetensiyalar necə inkişaf edir?	277
Vizual sənətlər	278
Uşaqlarda incəsənətə marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək	279
Vizual sənət mərkəzlərinin yaradılması	283
Vizual sənətin digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası	285
Musiqi	287
Uşaqlarda musiqiyə marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək	288
Musiqinin digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası	291
Yaradıcı hərəkəti fəaliyyət	293
Uşaqlarda yaradıcı hərəkəti fəaliyyətə marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək	294

Yaradıcı hərəkəti fəaliyyətin digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası	296
Ailə və icmaların uşaqlarda incəsənət üzrə kompetensiyaların inkişafına cəlb edilməsi	299
Fəsil 19. Texnologiya üzrə kompetensiyalar	300
Texnologiya və interaktiv media ilə bağlı narahatlıqlar	301
Erkən yaş dövrü təhsildə texnologiya və interaktiv medianın istifadəsi ilə bağlı tövsiyələr	302
Uşaqlarda texnologiyaya marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək	303
Texnologiyanın digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası	305
Ailə və icmaların uşaqlarda texnologiya ilə bağlı biliklərin inkişaf prosesinə cəlb edilməsi	310
Fəsil 20. Açıq havada (və ya idman zalında) fiziki kompetensiyalar	311
Uşaqların açıq havada davranışlarını və fiziki inkişafını müşahidə etmək	312
Uşaqlara ətraf mühitə qayğı göstərməyi öyrətmək	313
Açıq havada fiziki oyun üçün meydançanın qurulması və ondan istifadə	314
Açıq havada oyun üçün xüsusi şərtlər	319
Otaqda fiziki oyun üçün meydançanın qurulması və ondan istifadə	320
Yarış (rəqabət) əvəzinə kooperativ oyunlar	321
Uşaqların təhlükəsizliyini təmin etmək	322
Fiziki oyunların digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası	323
Ailə və icmaların uşaqlarda fiziki kompetensiyaların inkişafına cəlb edilməsi	327

Fəsil 21. Digər inteqrasiya mərkəzləri: bloklar və qum/su	328
Blok mərkəzi	329
Uşaqlarda blok oyununa marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək	330
Blok mərkəzlərinin yaradılması	334
Blokların digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası	336
Qum və su mərkəzləri	339
Uşaqlarda qum və su oyunlarına marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək	339
Qum və su mərkəzlərinin yaradılması	341
Qum və su oyunlarının digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası	342
İstinadlar	345

Əlavələr	355
Əlavə 1. Ailə maraqları üzrə anket	356
Əlavə 2. Rutin nümunəsi	358
Əlavə 3. Fiziki mühitdə mədəni müxtəlifliyin və mədəni kompetentliyin təşviqi üçün yoxlama vərəqi	361
Əlavə 4. AABA keyfiyyət resursları paketindəki mənbələr	364
Əlavə 5. Nitq və savad mərkəzləri üçün lazım olan materiallar	366
Əlavə 6. Riyaziyyat manipulyasiya mərkəzləri üçün lazım olan materiallar	368
Əlavə 7. Xəyali sosial oyun üçün təklif olunan mövzular	370
Əlavə 8. Təbiət elmləri üzrə araşdırma mərkəzləri üçün lazım olan materiallar	371
Əlavə 9. İncəsənət mərkəzləri üçün lazım olan materiallar	374
Əlavə 10. Qum və su mərkəzləri üçün lazım olan materiallar	376

Ön söz

1994-cü ilin sentyabr ayında Beynəlxalq Addım-addım Proqramı Mərkəzi və Şərqi Avropada, eləcə də Avrasiyada məktəbəqədər təhsil sisteminin yenidən qurulması üçün 100 milyon ABŞ dollarından artıq sərmayə sərf edərək “Addım-addım” proqramının icrasına başlamışdır. Həmin regionlarda məktəbəqədər təhsildə islahatlar aparmaq təklifini isə Beynəlxalq Addım-addım Assosiasiyası irəli sürmüşdü. Assosiasiya bu təşəbbüslə çıxış edərək gələcək nəsillərdə demokratik düşüncə tərzini aşılamağa can atan və erkən yaş dövrünün fərdin formalaşmasında xüsusi, həssas dövr olması fikri üzərində dayanan ən son neyropsixoloji araşdırmalardan ilhamlanmışdı. Bu təşəbbüs kommunizmin süqutundan sonra iqtisadi böhran keçirən və zəifləyən məktəbəqədər təhsil sistemlərinin yenilənməsi üçün şərait yaratmışdı.

Başlanğıcda ikiillik dövrü əhatə edən, valideynlərin, milli və etnik azlıqların, xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqların məktəbəqədər tədrisə cəlb edilməsi kimi uşaqyönümlü təlimə xas metodların tətbiqini nəzərdə tutan cəsarətli təşəbbüs idi. Bu proqram Beynəlxalq Addım-addım Proqramı ilə Corcstaun Universitetinin Uşaq və İnsan İnkişafı Mərkəzinin sıx əməkdaşlığı sayəsində ərsəyə gəlmişdi. Proqramı gerçəkləşdirmək üçün Beynəlxalq Addım-addım Proqramı təşəbbüsə qoşulan 15 ölkədən¹ mütəxəssisləri işə cəlb etmiş, onları altıhəftəlik təlimlərdə iştirak etmək üçün Amerika Birləşmiş Ştatlarına ezam etmişdi. Hər komanda üçün ABŞ-in “Head Start” proqramından iki məşqçi seçilmişdi. Onlar komanda üzvlərinə xeyli müddət distant təlimlər keçərək proqramın mənimsənilməsində dəstək göstərmişlər. Öncədən əsas diqqət daha çox təhsildən kənar qalan uşaqlara və ailələrə yönəldilmişdir. Xüsusi təlim ehtiyacları olan uşaqları: ucqar bölgələrdə yaşayan ailələrin övladlarının, qaraçı, habelə etnik və dini azlıqların övladlarının iştirakını təşviq etmək üçün vəsaitlər ayrılmışdı.

¹ Albaniya, Belarus, Bolqarıstan, Xorvatiya, Çex Respublikası, Estoniya, Macarıstan, Litva, Makedoniya, Moldova, Rumıniya, Rusiya, Slovakiya, Ukrayna, Yuqoslaviya (dövlət kimi artıq mövcud deyil – *red.*) (Serbiya, Çernoqoriya və Kosovo).

Bu proqram 2004-cü ilədək, 10 il ərzində iki dəfə genişləndirilərək 30 ölkədə, o cümlədən Mərkəzi və Şərqi Avropada, habelə Avrasiyadan kənarında daha bir neçə ölkədə (Argentina, Haiti və Monqolustan) tətbiq olunmuşdur. Demək olar ki, bütün ölkələrin müvafiq nazirlikləri tərəfindən rəsmi şəkildə bəyənilmişdir.

Başlanğıcda təlimlər hər ölkənin 5-10 məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin əməkdaşları üçün keçirilibsə, sonradan bu təşəbbüs olduqca geniş vüsət aldı. Hətta bir çox ölkələrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin, demək olar, hamısı "Addım-addım" proqramı üzrə təlimləri seçdi. Vaxt ötdükcə proqram məktəbəqədər təhsil müəssisələri ilə məhdudlaşmadı və əhatə dairəsini genişləndirərək körpələr və erkən yaş uşaqlara xidmət sahəsində də yeniliklər etmək məqsədilə nəzərlərini "aşağı", ibtidai siniflərdə metodik reformlar aparmaq üçün "yuxarı" yönəltdi. Proqram "Addım-addım" yanaşması əsasında təhsil alan uşaqların orta məktəbdə də davamlı inkişafını təmin etmək üçün Beynəlxalq Addım-addım Proqramının bütün təhsil sistemlərində tətbiq etdiyi "Tənqidi təfəkkür" adlı müəllim hazırlığı proqramı ilə əlaqələndirildi.

Proqramın əhatə dairəsini daha da genişləndirmək məqsədilə ən qabaqcıl məktəbəqədər təhsil müəssisələrində və ibtidai siniflərdə təlim mərkəzləri (300-dən çox) yaradıldı, təhsil nazirlikləri isə yeni ixtisasartırma kurslarını akkreditə etdi. Pedaqoji kolleclərdən, müəllim hazırlığı institutlarından və universitetlərdən olan müəllimlər proqram çərçivəsində xüsusi olaraq səkkizsemestrlik kurslar üçün hazırlanmış vəsaitlərin yeni dəsti ilə tanış oldular. Onlar bu dəstin köməyi ilə dərəcə və sertifikatlarını daha da zənginləşdirəcək və yeniləyəcək biləcəklər.

Təşəbbüsün əsasını müəllimlər üçün metodik vəsaitlər və təlim modulları təşkil etmişdir. Önünüzdə olan metodiki vəsait ən birinci yazılmış metodiki vəsaitə ("3-5 yaşlı uşaqlar üçün sinif otaqlarının hazırlanması") əsaslanır. Vəsaitin 1994-cü il ilk buraxılışı Vıqotski, Piaje və Dyuinin yazılarını və uşaqların inkişafı haqqında icmal (yəni müxtəlif yaşda uşaqlardan nələr gözlənilir) əks etdirməklə yeni təhsil yanaşmaları üçün nəzəri əsasları qoymuşdu. Ancaq əsas o idi ki, ilk vəsait məktəbəqədər təhsil siniflərində işləyən müəllimlər üçün demokratik yanaşmaların tətbiqi üzrə vacib prinsiplər və praktik resurslar təklif etmişdi. Müəllimlər bu vəsaitdə valideynlərə göndərmək üçün nümunə məktubları və anketləri, sinifləri təşkil etməyin fərqli yollarını göstərən layihə planları, sinif resurslarının siyahısı ilə tanış ola, fəaliyyət mərkəzlərinin yaradılması və onların işinin təşkili ilə bağlı təklifləri,

gündəlik və həftəlik planlama vasitələrini, o cümlədən nümunəvi dərslər planlarını və tematik fəaliyyət növlərini tapa bilərlər.

Dövlət məktəbləri və məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin əməkdaşları ilə işləyəcək təlimçilər üçün təcrübəyə əsaslanan fəal təlim modulları işlənilib-hazırlanmışdır. Eləcə də tədris boyunca qarşıya çıxan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün buraya yeni modullar əlavə edilmişdir. Hər ölkə bu modulların məzmununu öz milli təhsil konsepsiyasına uyğunlaşdırmışdır.

İllər keçdikcə, proqram 10 yaşadək olan uşaqları əhatə etmək məqsədilə genişləndirilmiş dərslər və təlim modulları dəsti də müvafiq olaraq zənginləşdirilmişdir. Nəticədə proqram doqquz təlim modulu üzrə təşkil edilir:

- *Körpələr və uşaqlar üçün proqramların hazırlanması;*
- *Körpələr və uşaqlar üçün öyrədici məşğələlərin təşkili: gündəlik istifadə üçün təlimat kitabçası;*
- *3-5 yaşlı uşaqlar üçün sinif otaqlarının hazırlanması;*
- *3-6 yaşlı uşaqlar üçün riyaziyyat və təbiət elmlərini əhatə edən materialların hazırlanması;*
- *6-7 yaşlı uşaqlar üçün sinif otaqlarının hazırlanması;*
- *8-10 yaşlı uşaqlar üçün sinif otaqlarının hazırlanması;*
- *İnklüziv sinif otaqlarının hazırlanması;*
- *Dəyişiklik etmək: vəkillik və ictimai fəaliyyətə dair valideyn üçün təlimat;*
- *Təhsil və demokratiya mədəniyyəti: erkən uşaqılıq dövrü təcrübəsi.*

Mentor və müəllimlər üçün ali təhsil səviyyəsində kurslar və təlimlərin təşkili də daxil olmaqla əlavə resurslar, o cümlədən uşaq ədəbiyyatı nümunələri işlənilib-hazırlanaraq yayıldı. Proqramın əhatə dairəsini genişləndirməyə cəhd edilməzdən əvvəl hər bir ölkədə pilot layihə üçün seçilmiş ilk 5-10 məkanda keyfiyyətin təmin edilməsi üçün çox böyük səy göstərildi. Əhatə dairəsinin genişləndirilməsinə başlanılanda bu təşəbbüs uşaqyönlü sinif otaqları üçün pedaqoji standartları hazırlayan mütəxəssisləri regionlardan bir araya topladı. Öncə formal sertifikatlaşdırma və akkreditasiya edilməklə standartların müəyyən edilməsi və icrası “Addım-addım” proqramının artmaqda olan peşəkar şəbəkəsində ümumi keyfiyyət anlayışını formalaşdırmağa imkan yaratdı.

1998-ci ildən başlayaraq Beynəlxalq Addım-addım Proqramının dəstəyi ilə hər bir ölkədə məktəbəqədər təhsil üzrə peşəkar təşkilatlar quruldu. Sonradan regionlarda genişmiqyaslı islahatlar apararı və yeni təşəbbüslərlə çıxış edən bu qeyri-hökumət təşkilatları vahid şəbəkə altında birləşərək Addım-addım Beynəlxalq Assosiasiyası (AABA) kimi formalaşdırıldı. AABA o vaxtdan bəri uşaqların inkişafı istiqamətində daha da irəli gedərək Avropa və Avrasiyada təhsil sferasında fəaliyyət göstərən bütün təşkilatları öz çevrəsinə aldı. İndi AABA bu regionlarda azyaşlı uşaqların təhsili üçün çalışan ən qabaqcıl peşəkar təşkilatdır və qlobal tədbirlərdə də regionu uğurla təmsil edir.

Bu nəşr azyaşlı uşaqlar və onların ailələri ilə işləyən müəllimlər və tərbiyəçi-müəllimlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Vəsaitdə 30-dan çox ölkədə 20 ildən çox bu sahədə çalışan insanların zəngin təcrübəsi öz əksini tapmışdır. Bu vəsait "neuroscience" (insan beynini öyrənən elm sahəsi) haqqında ən son bilgiləri və onlardan irəli gələn nəzəriyyələri əks etdirir və 1994-cü ildəki ilk nəşri daha da genişləndirir. Yeni vəsaitdə azyaşlıların həyatında vacib olan və dünyagörüşünü formalaşdıran qarşılıqlı əlaqələrin (müəllimlərlə, valideynlərlə, ətraf mühitlə) keyfiyyətinə daha çox diqqət yetirilmişdir.

"Addım-addım" proqramının lap əvvəlindən onun həyata keçirilməsində iştirak etmiş peşəkar yerli və beynəlxalq mütəxəssisləri xoş hisslərlə yad edirik. Proqramın tətbiq olunmağa başlanıldığı ilk günlər, ölkələrin, təlimçilərin və məktəbəqədər müəssisələrin seçimi, nazirliklər, yerli məmurlar və müəllimlərlə danışıqlar, təlim kurslarının keçirilməsi və resursların sürətlə öyrənilməsi, davam edən mentorluq və keyfiyyətə vurğu; proqrama qatılan ölkələrdə gördüyümüz həvəs – bütün bunlar həyatımızdakı ən həyəcanlı dövrlər idi. Ümid edirik vəsaitimizlə tanış olarkən bu bənzərsiz və cəsarətli təşəbbüsdən sonra regionlarda erkən təhsil sahəsində qeyri-adi və dinamik inkişafın güclü təməllərinə maraqla göstərəcəksiniz.

Sara Klaus və Fillis Meqrab

Sara Klaus – Beynəlxalq Erkən Təhsil Proqramının direktoru

Fillis Meqrab – Corctaun Universiteti Uşaq və İnsan İnkişafı Mərkəzinin direktoru, Corctaun Universitetinin Pediatriya və Erkən Təhsil Proqramının Məşvərət Şurasının sədri

Azərbaycan nəşrinə ön söz

Hörmətli oxucular!

Əlinizdə tutduğunuz Addım-addım Beynəlxalq Assosiasiyası tərəfindən hazırlanan bu kitabın ərsəyə gəlməsində çox insanın əməyi var. Amma mən öncə uşaqlara, onların ailələrinə və müəllimlərə təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Burada əksini tapan maraqlı ideyalar və innovativ yanaşmalar məhz müəllimlərin uşaqlar üçün ən yaxşı təcrübə yaratmaq niyyətindən ilhamlanır.

Kitabda ölkəmizdə 1998-ci ildən tətbiqinə başlanan, 2001-ci ildə Təhsil Nazirliyinin kollegiyası tərəfindən məktəbəqədər təhsil üçün alternativ texnologiya kimi tanınan “Addım-addım” yanaşmasının tətbiqi müddətində qazanılmış uğurlar və müxtəlif ölkələrdən olan mütəxəssislərin təcrübələrində sınaqdan keçirilmiş nəzəriyyə və tətbiqi məsələlər təqdim edilir.

Burada təsvir olunan nəzəri yanaşmalar (konstruktivizm, sosial-konstruktivizm, sosial-mədəni nəzəriyyələr və digərləri) və onlardan irəli gələn təcrübələr artıq bir sıra ölkələrin erkən yaş dövrü təhsil sistemlərinin təməlində durur və müxtəlif dövlət sənədlərində tövsiyə olunan pedaqoji sistemlər kimi təqdim olunur. Sevindirici haldır ki, artıq bir neçə ildir ölkədə tətbiq olunan məktəbəqədər kurikulumun nəzəri əsasları da məhz bu kitabda təsvir olunan nəzəriyyələrlə üst-üstə düşür.

Baxmayaraq ki, təqdim edilən kitabda hər fəsil maraqlı, ən əsası praktikdir, lakin çox vacib praktik mahiyyəti olan inkişaf sahələri və kurikulumun məzmun sahələri arasında olan əlaqələrinə, onları təsvir edən nümunələrə xüsusi diqqət yetirmənizi tövsiyə edərdim. Daha nəyə? Uşaqların kompetensiyalarının təyininə və həmin kompetensiyaların pedaqoji yanaşmalar vasitəsilə necə inkişaf etdirə biləcəyimizə. Daha nəyə? Müəllimlərin peşəkarlığının inkişafı üçün qabaqcıl təhsil sistemləri tərəfindən qəbul edilmiş “tənqidi refleksiya” yanaşmasına, həmin yanaşmanın hərtərəfli təsvirinə. Daha nəyə? Erkən yaş uşaqların təhsili və inkişafında qiymətləndirmənin rolu, aparılma mexanizmi və praktik nümunələrinə.

Bu kitab öz üzərində işləyən peşəkar müəllimlər, istər uşaq bağçası, körpələr evində işləyənlər, istərsə də, məktəb və digər məkanlarda məktəbəhazırlıq pilləsində dərs deyənlər üçün çox dəyərli və praktik bələdçidir. “Mən yaxşı müəlliməm? Mənim uşaqlarım yaxşı öyrənir? Mən uşaqlarımın daha da yaxşı öyrənməsi üçün nələr edə bilərəm?” kimi sualları özünüdə verirsinizsə, bu kitab sizin üçündür.

Ülviyyə Mikayılova – Müasir Təhsil və Tədrisə Yardım Mərkəzi
İctimai Birliyinin sədri, Beynəlxalq Addım-addım Assosiasiyasının Proqram komitəsinin üzvü, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi yanında İctimai Şuranın üzvü

Minnətdarlıq

“Uşaqyönlü, demokratik məktəbəqədər təhsil: “Addım-addım” yanaşması” adlı yeni nəşrimizin ərsəyə gəlməsində çox insanın əməyi vardır. Bizim üçün istər kiçik, istər böyük olsun, fərqi yoxdur, zəhməti olan hər kəsin əməyi dəyərlidir.

Biz yolumuza 20 il əvvəl nəşr edilən və çox bəyənən *“Uşaqyönlü sinif otaqlarının yaradılması: 3-5 yaş”* adlı dəyərli resursla çıxmışdıq. O zaman üçün yeni olan bu nəşr həmin vaxt Mərkəzi və Şərqi Avropada təhsildə geniş islahatları stimullaşdıran əsas prinsipləri özündə əks etdirirdi. Bu təməl prinsiplər yeni nəşrdə də saxlanılmışdır. Buna görə də tənqidi təfəkkürün təşviqi, müxtəlifliyə və fərqliliyə dəyər verilməsi, demokratik sinif otaqlarının yaradılması, öyrənmə prosesində valideynlərin iştirakının təmin edilməsi və məktəbəqədər qurumların cəmiyyətdə daha geniş tanıtılması, azyaşlılar və onların ailələri ilə işləmə üslubunu təyin edən bütün cəhdlər vacib amillərdir.

Nəşrdə çox insanın əməyi olsa da, arasında elələri var ki, yeni məzmunun ərsəyə gəlməsində adları xüsusilə qeyd edilməlidir. Bunlar əsas müəlliflər Doun Tankersli, Steffen Seyfer və Mikaela İoneskudur.

Nəşrin hazırlanmasına töhfəsini vermiş Liana Qentə, Təhminə Rəcəbovaya, Radmila Rangelov-Yusoviçə, Regina Sabaliauskieneyə, Natalia Sofiyə, Gerda Sulaya, Zorika Trikiyə və Tatyana Vontaya da təşəkkürümüzü bildiririk.

Həmçinin əməyini əsirgəməyən Liz de Kellərə, Yukiko Amnona, Matola Çalızamudziyə, Adrian Marşa, Cosi Mzeruya, Roksen Nazirə, Castina Nqluba, Iria Pereyraya, Edit Sebataneyə və Hanna Apriçarda minnətdarıq.

Sonda isə Corctaun Universitetinin Uşaq və İnsan İnkişafı Mərkəzi ilə birlikdə ərsəyə gətirdiklərinə görə *“Uşaqyönlü sinif otaqlarının yaradılması: 3-5 yaş”* kitabının müəllifləri olan Pamela Kohlinə, Kirsten Hansenə, Dina Hellərə və

Roksen Kofmana, Cudit Rotşild Stolberqə və Keyt Burk Uolşa təşəkkür edirik. Onların zəhmətinin bəhrəsi olan bu nəşr "Addım-addım" proqramı ilə işləyən müəllimlər üçün ilham mənbəyi olmuşdur. Bu nəşrimizin də bizimlə çalışacaq yeni nəsillər üçün ilham mənbəyi olacağına ümid edirik.

Giriş

Kitabın məqsədi

Erkən təhsil sahəsində çalışan biz müəllimlər uşaqların həyatda uğur qazanmasının əsasını qoymaqda töhfələrimizi veririk. Azyaşlıları öyrətmək və onlara qayğı göstərmək çətin, məsuliyyətli və şərəfli işdir. Bununla belə, biz işimizi məmnuniyyətlə edir, prosesin özündən zövq alırıq. Uşaqların inkişafına, bilik və bacarıqlarının artırılmasına nə qədər çox töhfə verə bilsək, nəticə bir o qədər uğurlu olacaqdır. Uşaqlar potensiallarını üzə çıxarmaq, mürəkkəb dünyada çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün həm intellektual, həm də sosial cəhətdən hazırlıqlı olmalıdırlar. Biz xoşbəxt və sağlam fərdlərin yaşayıb-yaradacağı bir dünya qurmaqda onlara kömək edə bilərik.

Bu kitab imkan verəcək ki, uşaqlara öyrətmək istədiklərimizə həm onlar, həm də biz uğurlu şəkildə nail olaq. Vəsait işlərimizin daha asan və səmərəli olması üçün ailə və icmalarla ünsiyyət qurmağın yollarını göstərəcəkdir.

Kitab erkən təhsildə "Addım-addım" yanaşmasını tətbiq edən bir proqram və ya sinfin təşkili üçün qaydaları izah edən təlimatlar toplusudur. Bu yanaşma uşaqları və onların ailələrini pedaqoji prosesin mərkəzində görür, demokratik həllər və prosedurlardan istifadə edir, özündə azyaşlıların inkişafı və öyrənməni dəstəkləyən dəlillərə əsaslanan, yüksək keyfiyyətli təcrübələri ehtiva edir. Kitab "Addım-addım"ı tətbiq edən və öz təcrübələrini genişləndirmək istəyən peşəkarlar üçün erkən yaş dövrü təhsildə istifadə olunan digər tanınmış uşaqyönlü yanaşmaları da təqdim edir.

Bu nəşr 3 yaşdan 5 və ya 6 yaşadək uşaqlarla işləyən, ümumiyyətlə, məktəbəqədər təhsil sahəsində çalışan psixoloqlar, metodistlər, həkimlər və müəllim köməkçiləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa, kitabdən həm müəllimlik peşəsini yeni öyrənməyə başlayan, həm də peşəkar inkişaf təlimlərinə qatılan müəllimlər də istifadə edə bilər.

Azyaşlılar üçün təhsilin yüksək keyfiyyətli olması niyə bu qədər vacibdir?

Uşaqları ən yüksək potensiala çatdırmaq üçün daha keyfiyyətli məktəbəqədər təhsilin zəruriliyinin və məhz tərbiyəçi-müəllimlərin niyə bu cür fərq yaratmalarının səbəbi çoxdur. Bunlara aşağıdakılar daxildir (lakin təkcə bunlarla da məhdudlaşmır):

1. Erkən yaşda keyfiyyətli təcrübələr hər bir uşağın haqqıdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Konvensiyasında (BMTUHK) bildirilir ki, azyaşlıların təhsil və tərbiyəsinə diqqət ayırmaq və bu sahədə ailələrə müvafiq yardım göstərmək dövlətin borcudur. Uşaq Hüquqları Komitəsi daha sonra konvensiyanın ümumi şərhinin 7-ci bölməsinə (azyaşlıların hüquqları haqqında) istinadən məsələyə aydınlıq gətirir. Orada deyilir ki, təhsilin məqsədi uşağın öz bacarıqlarını, öyrənmə və digər qabiliyyətlərini artırma yolu ilə inkişafına nail olmaq, onlarda insanlara hörmət, özünəinam hissini formalaşdırmaq və bütün bunları uşaqlara ruhən yaxın olan və ləyaqət hissinin qorunduğu mühitdə həyata keçirmək vacibdir. Bunlar vətəndaşlığından, cinsindən, irqindən, dinindən, sosial-iqtisadi vəziyyətindən və qabiliyyətindən asılı olmayaraq, hər bir uşağın hüququdur.

Məktəbəqədər təhsil mütəxəssisləri olaraq biz bu hüquqların həyata keçirilməsini təmin edirik. Bizim vəzifə borcumuz uşaqlara, sadəcə, savad və tərbiyə vermək deyil, onların mükəmməl fərd, layiqli vətəndaş və şəxsiyyət kimi yetişməsinə nail olmaqdır. Buna onların bilik və bacarıqlarını artırmaq, potensiallarından düzgün istifadə etmək və əqli inkişafı stimullaşdırmaqla nail olmaq mümkündür.

BMTUHK bütün dünyada uşaqların da malik olduqları əsas insan haqlarını müəyyən edir. Uşaqların aşağıdakı hüquqları vardır:

- yaşamaq;
- hərtərəfli inkişaf etmək;
- zərərli təsirlərdən, kobud davranışdan və istismardan qorunmaq;
- ailə, mədəni və ictimai həyatda tam iştirak etmək.

BMTUHK-nın dörd əsas prinsipi bunlardan ibarətdir:

- ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi;
- uşağın ən yaxşı maraqlarına sədaqət;
- yaşamaq, həyatda qalmaq və inkişaf hüququ;
- uşağın fikirlərinə hörmət.

Konvensiyada göstərilən hər bir hüquq insan ləyaqətinin qorunmasına və bütün uşaqların ahəngdar inkişafına yönəlib. Konvensiya səhiyyə, təhsil və hüquqi, mülki və sosial xidmətlərdə standartları təyin etməklə uşaqların hüquqlarını qoruyur.

2. Erkən uşaqlıq uşağın fiziki, emosional, nitq və koqnitiv inkişafında əhəmiyyətli dövrdür.

Bilirik ki, uşaqlara qayğı və məktəbəqədər təhsildə yaşanan təcrübələr gələcək üçün istədiyimiz cəmiyyətin qurulmasına kömək edir. Ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqə ilk illərdə uşaqların əqli inkişafına müsbət təsir göstərir, gələcək təcrübələr və münasibətlərin inkişafı üçün möhkəm təməl olur. Erkən yaşlarda sağlam inkişaf: təhsil nailiyyəti, məsuliyyətli vətəndaşlıq, ömürlük sağlam həyat yaşamaq, gələcək nəslin uğurlu tərbiyəsi və iqtisadi məhsuldarlıq üçün münbit şərait yaradır.

3. Erkən yaşda təhsil uşaqların sürətlə dəyişən dünyada çətinliklərin öhdəsindən gəlməsi və davamlı olaraq intellektual, fiziki və mənəvi inkişafına dəstək olacaq vacib keyfiyyətləri formalaşdırmağa kömək edir.

XXI əsrdə uşaqlar davamlı dəyişikliklərlə üzləşməli olurlar: sosial, siyasi və ekoloji dəyişikliklər; elm və texnika aləmində baş verən dəyişikliklər, o cümlədən iş bazarlarına və iqtisadi sabitliyə təsir edən dəyişikliklər. Məktəbəqədər təhsil sahəsində çalışan biz müəllimlərin qarşısında çətin və məsuliyyətli vəzifə dayanır: uşaqları bu gün özümüzün də təsəvvür edə bilmədiyimiz gələcək həyata hazırlamaq.

Uşaqlar onların bilik və bacarıqlarının, qabiliyyətlərinin inkişafına təkən verəcək məktəbəqədər proqramlarda iştirak etməlidirlər:

- ömürboyu öyrənməyə hazır olmaq;
- dəyişikliyi görmək və ona təsir etmək;
- tənqidi təfəkkürə sahib olub, öz hərəkətlərinin mahiyyətini qavraya bilməklə yanaşı, artıq ona tanış olan biliklərlə yeni biliklər arasında əlaqə qura bilmək;
- uğurlu seçimlər etmək və bu seçimlərə görə məsuliyyət daşımaq;
- qarşıya çıxan çətinlikləri həll etmək üçün alternativ yollar axtarmağı bacarmaq, problemi müəyyən etmək və onları çözməyə meyilli olmaq;

- bacarıqlı və yaradıcı təsəvvürə malik olmaq;
- özünə güvənmək və hərəkətlərinə nəzarət etmək;
- özünə və ətrafındakılara qayğı göstərmək;
- öyrənməyə və özünü inkişaf etdirməyə həvəsli olmaq;
- demokratik cəmiyyətlərdə iştirak etmək;
- daha ədalətli, əhatəli və bərabər cəmiyyətlər yaratmaq.

4. İcmalar məktəbəqədər təhsil ətrafında səfərbər ola bilər.

Validəylər, ailələr və icmalar övladlarının gələcəyi barədə daim düşüncülər. Biz məktəbəqədər təhsil müəllimləri kimi vətəndaşları birgə fəaliyyətə səsləmək və birliklər yaratmağa çağırışlar etməklə hamını daha səmərəli fəaliyyətə dəvət edirik. İcmalar çoxaldıqca erkən təhsil müxtəlifliyin, inteqrasiyanın və birgə fəaliyyətə hörmətin müzakirə oluna biləcəyi məkana çevrilir. Bu, uşaqların, müəllimlərin və ailələrin özlərinə, üzv olduqları qruplara və bütövlükdə cəmiyyətə təsir edən qərarların hazırlanmasında başqaları ilə birgə iştirak edə biləcəyi mühitdir (Moss, 2007).

“Addım-addım” yanaşması

“Addım-addım” yanaşması (*ing. Step by Step Approach*) 1994-cü ildə Beynəlxalq Addım-addım Proqramının maddi dəstəyi və 15 ölkəni təmsil edən müəllimlərin uşaqyönümlü öyrənmə metodlarını, valideyn və icmaları cəlb etməklə artıq keçmiş SSRİ, Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin mövcud olan yerli məktəbəqədər təhsil (məktəbəqədər, yaxud ibtidai təhsil) və müəllimlər üçün peşə inkişafı sistemlərinin təqdim edilməsi ilə yarandı.

Bu yanaşma azyaşlıları bacarıqlı, fəal və davamlı öyrənməsində baş rolda çıxış edən insan kimi görür. Bu cür baxış azyaşlıların fiziki, sosial, emosional və koqnitiv inkişafına, yaradıcı təfəkkürünə müsbət təsir edir və özünəinamın yaranmasına kömək edir.

1990-cı illərdə “Addım-addım” yanaşma proqramının tətbiqində məqsəd müəllim heyətini, azyaşlıları, onların ailələrini və icmaları demokratik prinsip və fəaliyyətlərə təşviq edən erkən təhsil imkanları ilə təmin etmək idi (Klaus, 2004). Bu yanaşma Con Dyuinin fəlsəfəsinə əsaslanırdı (1897, 1900, 1916, 1938). O, məktəbin sosial islahatlara təkan verə biləcək sosial institut olduğuna inanırdı. Bu gün “Addım-addım” proqramı Mərkəzi və Şərqi Avropada, eləcə də Avrasiya və Latın Amerikasının 30-dan çox ölkəsində tətbiq edilir və dünya

miqyasında erkən yaşlı uşaqlar və onların ailələri üçün təhsil modelidir. Buna görə də “Addım-addım” yanaşması illərdən biri olub, illərdir bir çox ölkələrdə erkən yaşlı uşaqlara qayğı və təhsildə mövcud yanaşmalara fərqli baxış, eləcə də demokratik təhsilin yeni formalarını sınamaq baxımından yeganə məktəbəqədər təhsil proqramı olmaqdadır.

“Addım-addım” yanaşması sosial cəhətdən inklüziv cəmiyyətlərin həyatın ilk illərində formalaşan təməllər üzərində qurulduğu fikrinə əsaslanır. Məktəbəqədər təlim və təhsilin əsasında tədrisə demokratik yanaşmanın dayandığı konsepsiyaya diqqət yetirilir. Buna görə də ilk illərdən tədrisin məzmunu və fəaliyyət istiqaməti uşaqları və ailələri əhatə edən fundamental demokratik dəyərlərə uyğun olmalıdır. Bu, xüsusi təlim ehtiyacları olan uşaqları və aztəminatlı ailələri, dini və etnik azlıqların övladları da daxil olmaqla bütün uşaqları və onların ailələrini əhatə edən, dəyər verən məktəbəqədər təhsil sistemlərinə bütövlükdə aiddir. Demokratik dəyərləri, vərdişləri, bacarıqları və qabiliyyətləri fundamental şəkildə azyaşlılara ötürən və inkişaf etdirən proqram kimi də qəbul edilmişdir.

“Addım-addım” yanaşmasında spesifik olaraq aşağıdakı məsələlərə toxunur:

- ən həssas qruplardan olanlara üstünlük verilməklə yüksək keyfiyyətli erkən təhsili və qayğıni bütün uşaqlar üçün əlçatan etmək;
- yüksək keyfiyyətli, uşaqyönümlü, fərdi tədris və təlim;
- körpələr, azyaşlılar və ibtidai sinif şagirdləri ilə işləyən qurumlar arasında yanaşmanın davamlılığı;
- müxtəlifliyə, inklüziv təcrübələrə və digər uyğun təlim mühitlərinin mədəni cəhətlərinə hörmət;
- ömürboyu öyrənmək və demokratik cəmiyyətlərdə iştirak etmək üçün qabiliyyətlərin inkişafı;
- ailə və icmaların təlimdə iştirakı və tərəfdaşlıq;
- davamlı şəkildə təkmilləşmə üçün peşəkar inkişafda iştirak;
- erkən təhsillə məşğul olan uşaqlar, müəllimlər, ailələr və mütəxəssislər arasında öyrənənlər birliyinin yaradılması;
- vətəndaş cəmiyyəti birliklərinin təhsil sistemlərində və azyaşlı uşaqların tərbiyəsində iştirakı.

“Addım-addım” yanaşması tədris planı deyil, məhz proqram olduğundan bir çox ölkələrin mərkəzi hökumət və icraedici hakimiyyət orqanları tərəfindən qəbul edilir. Çünki məktəbəqədər təhsil müəllimləri yalnız müəyyən edilmiş

tədris proqramlarına, sadəcə, riayət etməyə yox, həm də qərar verməyə təşviq edir. Bunun nəticəsi olaraq müəllimlər müşahidə sayəsində hər bir uşağın inkişaf səviyyəsinə, bilik və bacarığına, qabiliyyətinə və maraqlarına ən uyğun gələn təlim fəaliyyətlərini planlaşdırır və həyata keçirə bilərlər. Məktəbəqədər təhsil müəllimləri uşaqların təhsil nailiyyətlərində cavabdeh tərəf kimi onların ailələri və icmalarla sıx əməkdaşlıq edirlər. "Addım-addım" yanaşması universal prinsipləri tanıyan, milli, ictimai və ailə kontekstlərinə uyğun, tətbiqi praktik olan beynəlxalq platformadır.

"Addım-addım" proqramı yaxşı təcrübəni müəyyən edən və azyaşlılarda demokratik dəyərlərin inkişafını təbliğ edən yeddi fokus sahədə dəqiq pedaqoji prinsiplərə əsaslanır. Addım-addım Beynəlxalq Assosiasiyasının (AABA) *"XXI əsrin səriştəli müəllimi: keyfiyyətli pedaqogikanın prinsipləri"* proqram sənədi (http://issa.nl/quality_principles) (7-8-ci səhifələrə baxın) 1990-cı illərdə fərqli ölkələrdə dərin demokratik yenilənmələrdən keçmiş məktəbəqədər təhsil mütəxəssislərinin təcrübələrini özündə əks etdirir. Burada sosial konstruktivist nəzəriyyəyə diqqət edilir, keyfiyyətli, sosial əlaqələrin cəmiyyətin inkişafında oynadığı vacib rol vurğulanır. *Prinsiplər* uşaqları daim dəyişən və qeyri-müəyyən gələcəkdə üzləşə biləcəkləri problemlərə hazırlayan erkən təhsil sisteminin inkişafına yeni yanaşmanı təqdim edir.

AABA KEYFİYYƏTLİ PEDAQOGİKANIN PRİNSİPLƏRİ

AABA keyfiyyətli pedaqogikanın prinsiplərinə yeddi fokus sahəni əhatə edən 20 prinsip daxildir.

1. Qarşılıqlı ünsiyyət

- 1.1 Müəllim hər bir uşağa onun özünəməxsusluğunu və öyrənməsini dəstəkləyən səmimi və hörmət ifadə edən münasibət göstərir.
- 1.2 Müəllimlə qarşılıqlı əlaqə hər bir uşağın bu icmaya mənsub olduğunu dərk etməsinə və öz potensialını reallaşdırmaq üçün dəstək almasına kömək edir.
- 1.3 Müəllim uşaqların inkişafı və öyrənməsi üçün digər böyükklərlə məqsədyönlü işləyir.

2. Ailə və icma

- 2.1 Müəllim ailələrlə əməkdaşlığı təşviq edir, ailələrin və icmanın ayrı-ayrı üzvlərinin uşaqların öyrənmə prosesində və inkişafında iştirakı üçün müxtəlif imkanlar yaradır.
- 2.2 Müəllim ailələrlə ünsiyyət qurmaq və məlumat mübadiləsi aparmaq məqsədilə rəsmi və qeyri-rəsmi imkanlardan istifadə edir.
- 2.3 Müəllim uşaqların inkişafı və öyrənmə təcrübəsini zənginləşdirmək üçün icmanın resurslarından və ailə mədəniyyətindən bəhrələnir.

3. İnküziya, müxtəliflik və demokratik dəyərlər

- 3.1 Müəllim dilindən, dinindən, irqindən, cinsindən, yaşından və mənsub olduğu ailənin etnik mənşəyindən, dəyərlərindən, ailə quruluşundan, sosial vəziyyətindən, xüsusi ehtiyaclarından asılı olmayaraq, hər bir uşağın öyrənməsi və tədrisdə iştirakı üçün bərabər imkanlar yaradır.
- 3.2 Müəllim uşaqlara müxtəlifliyi başa düşməyə, qəbul etməyə və dəyərləndirməyə kömək edir.
- 3.3 Müəllim uşaqlarda vətəndaş cəmiyyətinin dəyərləri və həmin cəmiyyətdə iştirakı üçün tələb olunan bacarıqlar barədə anlayışları inkişaf etdirir.

davamı növbəti səhifədə

AABA KEYFIYYƏTLİ PEDAQOGİKANIN PRİNSİPLƏRİ *davamı*

4. Qiymətləndirmə və planlaşdırma

- 4.1 Müəllim təlim prosesini, hər bir uşağın inkişafını və nailiyyətlərini sistemli şəkildə izləyir.
- 4.2 Müəllim uşaqlar haqqında məlumatlar əsasında və məktəbəqədər təhsil kurikulumuna uyğun olan öyrətmə və öyrənmə üçün tədris planlarını hazırlayır.
- 4.3 Müəllim uşaqları, ailələri və müvafiq mütəxəssisləri qiymətləndirmə və planlaşdırma prosesinə cəlb edir.

5. Təlim strategiyaları

- 5.1 Müəllim məktəbəqədər təhsil kurikulumuna uyğun olaraq, bilik, bacarıq və münasibətlərin yaradılması, eləcə də inkişafı prosesində uşaqları fəal şəkildə cəlb edən müxtəlif təlim strategiyalarından istifadə edir və bununla da ömürboyu təhsil üçün zəmin yaradır.
- 5.2 Müəllim uşaqların emosional–sosial inkişafını dəstəkləyən təlim strategiyalarından istifadə edir.
- 5.3 Müəllim öz fəaliyyətini uşaqların gələcək inkişafını, öyrənməsini dəstəkləmək və genişləndirmək üçün onların təcrübəsi və kompetensiyalarını nəzərə alaraq qurur.
- 5.4 Müəllim demokratik prosesləri və qaydaları təşviq edən strategiyalardan istifadə edir.

6. Təlim mühiti

- 6.1 Müəllim hər bir uşağın məmnunluğunu təşviq edən təlim mühiti yaradır.
- 6.2 Müəllim uşaqların araşdırmasına, öyrənməsinə və müstəqilliyinə təkən verən, təhlükəsiz, sağlam, stimullaşdırıcı, inklüziv fiziki mühiti təmin edir.
- 6.3 Müəllim uşaqlarda icmanın bir hissəsi olmaq hissini və qrup/sınıf mədəniyyətinin yaradılmasında iştirakını təmin edən mühit yaradır.

7. Peşəkar inkişaf

- 7.1 Müəllim günümüzün dəyişən tələblərinə uyğun olaraq, peşəsində yüksək keyfiyyətə nail olmaq və onu saxlamaq üçün özünün bilik və bacarıqlarını daim təkmilləşdirir.

3-6 yaşlı uşaqlar üçün uşaqyönümlü siniflərin yaradılması

Erkən təhsil sahəsində və həmçinin 1997-ci ildə “Addım-addım” proqramını ilk qəbul edən ölkələrdə “Uşaqyönümlü sinif otaqlarının yaradılması: 3-5 yaş”ın ilk nəşrindən indiyədək xeyli dəyişikliklər baş verib. Bu dəyişikliklər yeni nəşrdə də əksini tapmışdır və aşağıdakı məqamları əhatə edir, lakin bunlarla məhdudlaşmır:

- proqramın həyata keçirildiyi ölkələrdə siyasi və iqtisadi dəyişikliklər;
- uşağın inkişafı və erkən təhsil haqqında yeni araşdırmalar və məlumatlar;
- uşaqların inkişafına və beyin quruluşuna qarşılıqlı əlaqələrin nə qədər çox təsiri olduğuna dair yeni biliklərin meydana çıxması;
- uşaqların böyüməsini və inkişafını sənədləşdirməyə və başqaları ilə ünsiyyətinə imkan verən yeni texnoloji nailiyyətlər.

Bütün bunlarla birlikdə bu kitabda siz ailələr və icmalarla sıx ünsiyyət qurmağın praktik yollarını və uşaqların böyüməsi üçün əlverişli mühitlərin yaradılmasına dair praktik təkliflər tapacaqsınız. Uşaqların tədris prosesində nəyi və necə sənədləşdirmək lazım olduğunu, kurikulumun və məzmunun öyrədilməsində uşaq oyununun vacibliyini vurğulayan yeni araşdırmalara daha dərinləndirən baxmaq üçün imkan əldə edəcəksiniz.

Hörmət, həssaslıq və refleksiya

Öyrənmə zamanı həm özümüzdə, həm uşaqlarda qayğı, həssaslıq və refleksiya kimi keyfiyyətlər yaratmaq güclü icmaların və cəmiyyətlərin qurulması üçün vacibdir. Bu kitabda qeyd etdiyimiz bacarıqlara tez-tez istinad ediləcək və tərbiyəçi-müəllim kimi bu keyfiyyətləri nümayiş etdirərək uşaqların inkişafına necə töhfə verəcəyimizi göstərəcəyik.

Hörmət

Özümüzlə və başqalarına hörmət “Addım-addım” proqramının mərkəzində durur və sinif mühiti üçün ən əsas prinsipdir. Hörmət prinsipi fərqliliyi dəyərləndirmək, inklüziv təcrübə, bütün ailələrlə tərəfdaşlıq etmək, böyüklər və uşaqlar arasında sıx münasibətlər yaratmaq, uşaqlar arasında nümunəvi davranışı təşviq etmək və ətraf mühitə qayğı göstərmək üçün əsasdır.

Məktəbəqədər təhsil proqramlarında uşaqlar və onların davranışına hörmət göstərmək uşaqların fərqli ehtiyacları olan düşünən, hissləri olan, fəal və unikal fərdlər kimi qəbul edilməsi deməkdir. Uşaqların və ailələrinin gücünü

görmək və qiymətləndirmək onların ideyalarına, hisslərinə və fikirlərinə açıq olmaq deməkdir. "Addım-addım" yanaşması cinsiyyətindən, qabiliyyətindən, etnik mənsubiyyətindən, yaşından, dərisinin rəngindən və fiziki görünüşündən asılı olmayaraq, ətraf mühitə və bütün insanlara hörmətə əsaslanır. Proqram vasitəsilə biz uşaqlara özlərinə, başqalarına və ətrafa hörmətlə yanaşmağı təbliğ edirik.

Həssaslıq

Həssaslıq yuxarıda təsvir olunan meyarlara və dəyərlərə uyğun həm planlı, həm də spontan (təbii) şəkildə hərəkət etmək, reaksiya vermək deməkdir. Həssaslıq qarşılıqlı əlaqəni şərtləndirir. Biz qarşımızdakı insana həssas yanaşırıqsa, başqaları da eyni cür davranacaq.

Həssaslıq ayrı-ayrılıqda uşaqların və qrupun dəyişən ehtiyaclarını və davranışlarını, işlədiyimiz ailələrin və icmaların daim yarana bilən istəklərini nəzərə almağımız üçün davamlı düzəlişlər etməyimizi tələb edir. Bu, uzunmüddətli öyrənmə və inkişaf məqsədlərinin yerinə yetirilməsini təmin etməklə uşaqların ehtiyac və maraqlarını birinci yerə qoymaq deməkdir.

Refleksiya

Refleksiya bizə hərəkətlərimizin nəticəsi olduğunu xatırlamağa kömək edir – həm bizə, həm də başqalarına təsir edən nəticələri. Bu bizi daha məqsədyönlü hərəkət etməyə sövq edir və azyaşlıların təlim-tərbiyəsi sənətinin vacib aspekti olaraq qalır.

Təcrübəli müəllimlər nəyin işə yaradığını, nəyin yaramadığını, nəyi yaxşılaşdırmağın vacibliyini və problemlərin həll yollarını bilirlər. Daha əvvəl deyildiyi kimi, biz daim dəyişən və getdikcə mürəkkəbləşən dünyada yaşayır, öyrənir və işləyirik. Reflektiv olmağımız bu reallığın öhdəsindən gəlməyimizə və gözlənilməz dəyişkənliyə daha yaxşı cavab verməyə kömək olur.

"Addım-addım" yanaşmasında müəllimin rolu

"Addım-addım" yanaşmasında məktəbəqədər uşaqlarla işləyən müəllimlərin rolu mühüm yer tutur. Bu kitab həm uşaq inkişafının müxtəlif aspektləri, həm öyrətmə metodları, həm də valideynlərlə, yerli icmalarla işləməyə dair biliklərimizi artıracaq və əlavə məlumatlar verəcək. Bu vəsait bacarıqlarımızı dəstəkləyəcək və bizi növbəti səhifədə sadaladıqlarımızı edə bilməyimiz üçün cəsarətləndirəcək:

- uşaqların iştirakı ilə onları araşdırmağa, təşəbbüs göstərməyə və yaratmağa təşviq edən planlanmış mühit hazırlamaq;
- kəşf və öyrənmə aləminə addım atan uşaqlara dəstək olmaq;
- uşaqları biliklərini başqaları ilə birlikdə və ətraf aləmlə qarşılıqlı əlaqədə qurmağa və inkişaf etdirməyə yönəltmək;
- açıq suallar vermək və fəaliyyətlərində təşəbbüs göstərərək uşaqların düşüncələrini genişləndirərək və inkişaf etdirmək;
- uşaqların müstəqilliyini, təşəbbüslərini və şəxsiyyətlərini qabartmaq və dəstəkləmək, eyni zamanda başqalarına qarşı empatiya və qayğı hissini inkişaf etdirmək;
- hər kəsin iştirak, töhfə vermə potensialı olduğunu gören və müxtəlifliyə açıqlığı, eləcə də hörmətini nümayiş etdirən inklüziv mühiti təşviq etmək;
- uşaqların inkişafı və öyrənmə prosesini yaxşılaşdırmaq üçün ailələr və icma üzvləri ilə açıq ünsiyyət və qarşılıqlı dialoqa girmək.

Bu cəhdlər bizim aşağıdakı bacarıqlarımızı artıracaq:

- hörmət, həssaslıq və refleksiya;
- bilik və bacarıqlarımızı daim inkişaf etdirmək;
- yaradıcı, yenilikçi və maraqlı olmaq;
- uşaqları diqqətlə müşahidə etmək;
- ailələr və icma üzvləri ilə daha sıx əməkdaşlıq etmək.

Bu kitabda nələrdən bəhs edilir?

I hissə – Azyaşlı uşaqların inkişafı və təhsili “Addım-addım”ın əsası olan mühüm nəzəriyyə və tədqiqatları, xüsusilə sosial konstruktivist yanaşmanı və oyunun uşaqların inkişafı üçün əhəmiyyətini izah edir.

II hissə – Ailə və icma arasında əməkdaşlıq uşaqların ailələrinə və icmalarına hörmətin nə üçün vacib olduğunu və bu hörməti necə nümayiş etdirəcəyini müzakirə edir. Bu hissə ailələrlə ünsiyyətin yaxşılaşdırılması və onların təlimdə iştirakının dəstəklənməsi, həmçinin əməkdaşlığın qurulması strategiyalarını təsvir edir.

III hissə – Bütün uşaqların inkişaf etdiyi mühitlər hər bir uşağa onun mənsub olduğu icmanın bir hissəsi olduğunu və demokratik proseslərdə iştirak edə biləcəyini aşılaraq sosial-emosional mühitin necə yaradılacağını göstərir.

İkinci hissədə təhlükəsizliyi təmin etmək üçün həm daxili, həm də xarici olaraq fiziki mühitin qurulması yollarından, eləcə də mənlilik hissinə, aktiv öyrənməyə, sərbəst seçimə və müxtəlifliyə hörmətin necə formalaşmasından danışılır.

IV hissə – Uşaqların kompetensiyalarına əsaslanan strategiyalar

tədrisin planlaşdırılması zamanı müşahidənin, sənədləşdirmənin və refleksiyanın vacibliyini müzakirə edir. Təlim mərkəzlərinin köməyi ilə sinifdə məkanı təşkil etməyin, təlim vahidləri vasitəsilə öyrənmənin dəstəklənməsi, habelə uşaqların güclü cəhətlərini, ehtiyac və maraqlarını nəzərə alan təlim strategiyalarının tətbiqi barədə ideyaları təqdim edir.

V hissə – Peşəkar inkişaf fasiləsiz peşəkar inkişafın vacibliyini və yollarını izah edir, bunlar peşəkar portfolionun yaradılmasını, araşdırmanın aparılmasını və digər peşəkarlarla birgə öyrənməni əhatə edir. Bununla yanaşı, *AABA keyfiyyətli pedaqogikanın prinsipləri* və *AABA keyfiyyət resursları paketində* müvafiq sənədlər təqdim olunur.

VI hissə – “Addım-addım” yanaşması təcrübədə: əsas kompetensiyalar və inteqrasiya olunmuş fəaliyyət mərkəzləri nitq və savad, riyaziyyat, ictimai və mədəni, təbiət elmləri, incəsənət, texnologiya və fiziki inkişaf da daxil olmaqla uşaqlarda təməl öyrənmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün müəllimlərin istifadə edə biləcəyi strategiya və fəaliyyət növlərini ehtiva edir. Burada oxu və yazı, həyat bilgisinə aid xüsusi kompetensiyalara aid ola biləcək fəaliyyət mərkəzlərinin, eləcə də blok, qum və su ilə məşğələlər kimi müxtəlif məzmunlu kompetensiyalarla fəaliyyətləri birləşdirən mərkəzlərin necə qurulacağı izah edilir.

Hər fəsil “BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR” ilə başlayır, “TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA” ilə bitir. Əlavə olaraq ilk beş hissədəki fəsillərdə kitabda verilmiş ideyaları nümayiş etdirmək üçün yaxşı təcrübə nümunələri təqdim edilir. Müxtəlif mövzular barədə daha da ətraflı izahatlar görmək üçün onlayn versiyasında interaktiv linklərə keçid etmək lazımdır.

I hissə

Azyaşlı uşaqların inkişafı və təhsili

Giriş

1-ci fəsildə uşaq inkişafı, o cümlədən beyin inkişafı sahəsində cari tədqiqatları nəzərdən keçirəcəyik. Məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq biz həm genetikanın, həm də ətraf mühitin uşaqların inkişafında hansı rol oynadığını, onların inkişafı və öyrənmələrinə necə təsir etdiyini başa düşməliyik. Bura həm ev, həm də evdən kənarında uşaqların təlim-tərbiyə aldığı mühit daxildir.

2-ci fəsildə erkən uşaq dövrünün inkişafı və təhsildə uşaqyönümlü yanaşmaları formalaşdıran bəzi nəzəriyyələr, xüsusilə uşaqların inkişafı və öyrənməsi ilə bağlı sosial-mədəni nəzəriyyələr və sosial konstruktivizm gözdən keçiriləcək. Fəsildə böyüklər və azyaşlılar arasında müsbət qarşılıqlı əlaqələrə, oyunun dəyərinə və uşaqların ailələri ilə birgə işləməsinə diqqət yetirilir.

Sonda bu hissədə azyaşlı uşaqların necə inkişaf etməsi və onların arasında olan fərqlərin mövcudluğu barədə məlumat verilir. Biz uşaqların necə inkişaf etdiyini, onların güclü cəhətlərinin, eləcə də ehtiyaclarının nə olduğunu anladığımız halda onlar üçün yüksək keyfiyyətli tədris proqramları hazırlaya bilərik.

Uğurlu başlanğıc

Körpə və azyaşlı uşaqlar kimi vaxtilə yaşadığımız bünövrədir və həyatımızın qalan hissəsi onların üzərində qurulur. Buna görə məktəbəqədər müəllimlər olaraq hərəkətlərimizin uşaqların inkişafına və tərbiyəsinə müsbət və ya mənfə təsirlərindən xəbərdar olmalı və bu təcrübələrin müsbət olması üçün əlimizdən gələni etməliyik.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Uşaqların öyrənməsində genetikanın və ətraf mühitin rolu haqqında nə bilirəm?
- Uşaqların öyrənməsində beyin quruluşunun rolu haqqında nə bilirəm?
- Bağıllıq və davamlılıq uşağın inkişafında hansı rolu oynayır?
- Uşaqların inkişafında özünütənzimləmənin rolu nədən ibarətdir?

Təbiət və tərbiyə

İnsan – genlərin (təbiət) və ətrafın (tərbiyə) dinamik birləşməsindən ibarətdir. Bunlar ayrılmazdır və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir (Polderman et al., 2015). Bu sanki bənövşəyi rəng yaratmaq üçün mavi və qırmızı rəngləri qarışdırmağa bənzəyir. Bənövşəyi – həm qırmızı, həm də mavi rəngdən fərqlidir və onu əmələ gətirdikdən sonra biz qırmızını mavidən artıq ayıra bilmirik. Bizim daxilimizdə bəzi amillərə daha çox ətraf mühit təsir göstərir, bəzilərinə isə genlərimiz, amma heç bir daxili amil tam olaraq ya ətraf mühitin təsirində, ya da genlərimizin təsirində olmur, bunlar hər zaman qarşılıqlı təsir göstərməkdədir.

Eyni genlərə malik əkilərin öyrənilməsi bu məsələni araşdırmağa imkan verir. Bizim genetik quruluşumuz o qədər güclüdür ki, doğuş zamanı ayrılan əkilər böyüdükdən sonra da hərəkətlərində, qabiliyyətlərində, çətinliklərində, peşə

seçimlərində, zövqlərində və digər məqamlarda heyrətamiz dərəcədə oxşarlıq göstərilir. Lakin biz ətraf mühitə uyğun olaraq dəyişən, *inkişaf edən genomla* doğulmuşuq. Son tədqiqatlar göstərir ki, hətta ana bətnində olan döl belə ananın fiziki və ruhi vəziyyətləri sayəsində ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklərə fəal formada reaksiya verir və nə cür dünyaya gələcəyini əvvəlcədən müəyyənləşdirə bilir. Bu səbəbdən ananın keçirdiyi stres və ya qidalanma səviyyəsi gələcəkdə uşağın sağlamlığına və inkişafına zərər verə biləcək dölün formalaşmasına təsir göstərir (Moore, Arefadib, Deery and West, 2017).

Ətraf mühit amilləri də mühüm rol oynayır. İnsanın qabiliyyəti öz “inkişaf plastikliyi” ilə onun müxtəlif fiziki və sosial mühitlərə uyğunlaşmasına imkan verir. Vacib olan budur ki, bu plastiklik təxminən ilk min gün ərzində və ya buna yaxın bir müddətdə özünün ən yüksək həddinə çatır. Həmin müddət sistemlərin və orqanların yetkinləşməli olduğu qısa kritik dövrü əhatə edir. Dərhal ətraf mühitə uyğunlaşma bu mərhələnin əsas inkişaf məqsədi və ya fəaliyyətidir (Moore et al., 2017). Şəxsi keyfiyyətlərimiz kimi, beynimizin daha yüksək funksiyaları da ətraf mühitdən və başqaları ilə qarşılıqlı münasibətlərdən təəccüblü dərəcədə asılıdır. Bu o deməkdir ki, erkən yaşlarda, o cümlədən məktəbəqədər dövrlərdə uşağı əhatə edən mühit onun ömürboyu inkişafının trayektoriyası üçün əhəmiyyətli dərəcədə vacibdir.

Inkişafda olan beyin

İnsan ömrünün ilk üç ili olduqca həssas dövrdür. Bu, uşağın ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqələrinin beyinin və sinir sisteminin inkişafına güclü və dərin təsir göstərdiyi dövrdür. Ətraf mühitə uyğunlaşmanın bir hissəsi kimi inkişaf plastikliyinin bu formasına neyroplastiklik deyilir. Beyindəki əlaqələr təkrarlanan istifadə nəticəsində güclənir. Təcrübələr və mühit hansı əlaqələrdən daha çox istifadə olunduğunu müəyyənləşdirir. Təkrar istifadə edilən əlaqələr daha güclü və davamlı olur, istifadə edilməyənlər isə zəifləyir və nəticədə yoxa çıxır (Moore et al., 2017). Elə buna görə də uşağın təcrübələrinin müxtəlifliyi və təkrarlanması beyinin quruluşu və genişlənməsi üçün çox vacibdir.

Beyin quruluşu uşaq və ona qulluq edən böyükər arasındakı “ötür və qarşılığını al” əlaqələrinə əsaslanır. Körpələr və azyaşlılar onlara qayğı göstərənlərlə təbii şəkildə qarşılıqlı əlaqə qururlar. Üz ifadələri, jestlər, qımıldanmalar və yarımçıq sözlər vasitəsilə ünsiyyətə girməyə çalışırlar. Böyükər isə uşaqların bu “ismarıcları”nı oxşar formada səsləndirmə, jestlər və emosional ifadələrlə onlara qaytarmağa çalışırlar. Böyükər bu münasibətlərə həssaslıq və qayğı ilə, həmçinin uşağın ehtiyaclarına və güclü tərəflərinə

uyğun şəkildə cavab verməklə onun beynində dövrə qurmağa kömək etmiş olurlar. “Bu cür cavablar olmadıqda, yaxud cavablar etibarsız və ya yersiz olarsa, beynin quruluşu gözlənilmədiyi kimi formalaşmır. Bu da öyrənmə və davranışda uyğunsuzluğa səbəb ola bilər” (Uşaqların İnkişaf Mərkəzi).

Zorakılığa məruz qalmış, laqeydlik, yaxud travma ilə üzləşmiş və ya daim gərgin mühitdə böyüyən uşaqların beyni qayğı ilə əhatə olunan uşaqların beynindən çox fərqlidir. Beynin düşüncəyə cavabdeh olan sahəsi kiçik, avtomatik (düşüncəyə) reaksiyaları idarə edən sahəsi isə böyükdür. Buna görə də belə uşaqların əsəbi olması, tez-tez yanlış seçimlər etməsi, özlərini idarə etməkdə və streslə mübarizədə (özünü tənzimləmə) çətinlik çəkmələri təəccüblü deyil. Xoşbəxt, qayğı ilə əhatə olunan uşaq həyatı beynin quruluşuna müsbət təsir göstərdiyi kimi, stres də inkişafda olan beynin quruluşuna mənfi təsir göstərir. Təbiyətçi müəllimlərin çox yaxşı bildiyi, lakin beyin inkişafını araşdıran elm adamlarını təəccübləndirən nəticə: emosiyalar və duyğular uşaqların formalaşmasında, o cümlədən idrakın inkişafında çox vacib rol oynayır. Müsbət qarşılıqlı əlaqələr və münasibətlər uşaqların sosial-emosional inkişafına təsir etdiyinə görə daima yüksək keyfiyyətli məktəbəqədər proqramların diqqət mərkəzindədir.

Beynin quruluşunun necə formalaşması və təbiyətçi-müəllimlərlə müsbət qarşılıqlı əlaqələrin uşaqların öyrənməsinə və inkişafına təsiri haqqında daha çox məlumat əldə etmək üçün Uşaq İnkişaf Mərkəzinin internet saytına müraciət edə bilərsiniz:

<http://developingchild.harvard.edu/resources/inbrief-science-of-ecd/>

Bağlılıq və davamlılıq

Beynin davamlı şəkildə sağlam böyüməsi üçün ən vacib amillərdən biri körpənin anası ilə (və ya təbiyətçi-müəllimlə) sıx əlaqə qura bilməsidir. Ana ilə övladı arasında bağlılıq zəifdirsə və ya yoxdursa, körpə öyrənmə çətinliyi və emosional problemlərlə üzləşə bilər (Ainsworth, Blehar, Waters and Wall, 1978; Bowlby, 1988). Son otuz ildə aparılan araşdırmalar sübut etdi ki, uşaq və yeniyetməlik dövründə empatiya, sosial bacarıqlar və davranış problemləri kimi sosial inkişafın əsas aspektləri körpəlikdə yaranan möhkəm bağlılıqdan birbaşa asılıdır (Egeland, 2009).

Körpələr bu əlaqəni ataları ilə, yaxud onlara qayğı göstərən digər şəxslərlə də qura bilərlər. Əksər hallarda bağlılıq asanlıqla qurulsa da, hərdən elə körpələr olur ki, sakit-təbiətli olmur və onlara qayğı göstərənlərin əhatəsində də rahatlıq tapmırlar. Bəzi valideynlər uşaqlarının istəklərinə cavab verə bilmir və ya

onlara lazım olduğu qədər diqqət yetirə bilmirlər. Bu, adətən, onların özlərinin emosional çətinliklər (məsələn, depressiya), fiziki xəstəliklər və ya koqnitiv zədələnmələrlə üzləşdikləri zaman baş verir. Belə hallarda ailələr nə qədər tez, təxirə salmadan yardım alarsa, nəticənin də övladları üçün faydalı olma ehtimalı bir o qədər çox olar.

Onu da bilir ki, bəzi uşaqlar körpəlik dövründə etibarlı bağlılığa sahib olmasalar da aclıq, təhlükəli mühit, resursların məhdudluğu, qaydasız yaşam tərzini kimi gündəlik çətinliklərlə üzləşdiklərinə baxmayaraq, yenə də vəziyyətdən çıxış yolu tapırlar. Belələri davamlılığa malik olan uşaqlardır. Ancaq artıq sübut olunub ki, bağlılıq münasibətləri güclü, daxili adaptasiya resursları yaxşı olan uşaqların həyata uğurlu başlanğıcı, məktəbə gedərkən, cəmiyyətə qarışarkən hazırlıqlı olması ehtimalı daha çoxdur. Bu cür uşaqlar onlarda fundamental özünümüdafiə vərdişləri formalaşsınsa və bunu inkişaf etdirməyə davam edirlərsə, bir qayda olaraq, çətinliklərə sinə gərməyi də bacarırlar (Masten, Gewirtz and Sapienza, 2013; Black et al., 2016). Bu uşaqların ortaqları bir cəhəti vardır – həyatlarında bağlılıq hiss etdikləri, inandıqları yetkin insan olur. Bu şəxs valideyni, ondan böyük bacısı və ya qardaşı, əmisi və ya xalası, qonşusu, nənəsi, yaxud qonşusu ola bilər (Werner, 1989, 1998).

Özünütənzimləmə

Özünü tənzimləməyi bacaran insanlar nəfsini saxlayar, hərəkət etməzdən əvvəl düşünər, gələcək üçün plan qurar, vacib olana diqqət yetirər, fikirlərini yayındıran şeylərdən uzaq durar, çətinliklərdən keçərək özünü tapşırıqın həllinə kökləyər. Bunların hamısı həm öyrənmə, həm də emosional sabitlik üçün vacibdir. Azyaşlı uşağın özünütənzimləmə bacarığı onun riyaziyyatda uğurlu ola biləcəyinin daha yaxşı göstəricisi sayılır, nəinki IQ testləri (Blair and Razza, 2007). Tapşırıqda diqqət yetirən və onun üzərində işləməyi bacaran dördyaşlı uşaqların kolleci bitirmə şansı bu tapşırıqlarda əziyyət çəkənlərdən 50% daha çoxdur. Özünütənzimləmə bacarığı onlara ali təhsil müəssisəsində oxumağa daha çox şans verir, nəinki riyaziyyat və ya oxu-yazı qabiliyyəti (McClelland, Acock, Piccinin, Reah and Stallings, 2012).

Ehtimal edilir ki, beyni yaxşı işləyən uşaqların özünütənzimləmə bacarığı da yaxşı olacaq və ya bu keyfiyyəti sonradan daha rahat şəkildə inkişaf etdirə biləcəklər. Özünü tənzimləməkdə çətinlik çəkənlərə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək öyrədilə bilər, lakin müxtəlif vəziyyətlərdə özünütənzimləmə bacarığını tətbiq etmək üçün xüsusi imkanlar lazımdır. Bu, sadə

özünütənzimləmə tapşırıqlarını ümumi fəaliyyətlərə daxil etmək və interaktiv oyunlar vasitəsilə edilə bilər. Bu zaman uşaqlar göstərişləri diqqətlə dinləməli və müxtəlif siqnalları ayırd etməyi bacarmalıdırlar. Bundan əlavə, uşaqların istədiklərini modelləşdirmə cəhdimiz, onlara ipucu verməyimiz, yönləndirməyimiz onların düşüncələrini, duyğularını və davranışlarını tənzimləməyə kömək edir. Digər strategiya uşaqların öz-özləri ilə danışa biləcəyi yerlərdə uydurma və xəyali oyun üçün fürsət yaratmaqdır. Öz-özünə danışırkən uşaqlar özlərinə nə etməli olduqlarını xatırladırlar.

Beyin quruluşuna görə özünütənzimləməkdə çətinliklə qarşılaşan uşaqlar tez-tez ehtiyac duyduqlarının (müsbət diqqət) tam əksini alacaq şəkildə hərəkət edirlər. Onlar sözbəxmayan, aqressiv, diqqətsiz, fikri dağınıq və ya antisosial ola bilirlər və tez-tez bu tip davranışa görə cəzalandırılırlar. Bununla belə, bağlılıq nəzəriyyəsi, beyin, davamlılıq və özünütənzimləmə üzrə araşdırmalardan bilir ki, bu uşaqların istədikləri şey böyüklərlə sıx və xoş münasibət, problemlə dəstək arasında balanslı yanaşma, o cümlədən özünütənzimləmədə köməkdir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsi işçiləri üçün nəticələr

Uşaqların beyninin, adətən, necə inkişaf etdiyini bilməyimiz o demək deyil ki, onu mümkün qədər tez bir zamanda çoxlu məlumatla doldurmaliyiq. Bu, uşaqlarda gərginlik yaradır və beyin inkişafı ilə bağlı araşdırmaların azyaşlıların istəkləri ilə bağlı dediklərinə tam ziddir.

Genetikadan fərqli olaraq, biz pis-yaxşı ətraf mühiti nəzarətdə saxlaya, uşaqlar üçün qayğıkeş, stimullaşdırıcı və həssas mühit yarada, onları həyatda üzləşə biləcəkləri stresdən, travmalardan qorumaq üçün əlimizdən gələni edə bilərik. Uşaqlarda maraqlı təcrübə olmalıdır: onlar digər uşaqlarla, böyüklərlə və materiallarla qarşılıqlı əlaqədə olmalıdırlar. Onları həvəsləndirmək üçün müşahidə etmək, dinləmək və tez-tez danışdırmaq lazımdır. Beyinin böyüməsini stimullaşdırmaq üçün onlar fiziki və psixi cəhətdən yüngülcə "yüklənməli", eyni zamanda emosional dəstək almalıdırlar ki, verilən tapşırıqlar gərginlik yaratmasın və beyni inkişaf etdirdsin. Əgər balacalar açıq vəsaitlərdən istifadə etməklə fəal şəkildə öyrənilərsə və bu fəaliyyət təcrübəli müəllimlər tərəfindən dəstəklənsə, həm çətinliklərə öyrəşir, həm də ehtiyac duyduqları bacarıqlara yiyələnirlər. Yox, əgər onlar uzun müddət bir yerdə oturub, tərbiyəçi-müəllimi dinləyirlərsə, o zaman buna nail olurlar.

Tipik inkişaf və dəyişikliklər

Məktəbəqədər müəllimlərin cəlb edildiyi əsas kurslardan biri uşaq inkişafı ilə bağlıdır. Uşaqlar, adətən, bacarıqlarını ardıcıl şəkildə əldə edirlər: yeriməyə başlamazdan əvvəl iməkləyir, dil açmazdan əvvəl hecalar deyir və toplama-çırmanı bilməzdən öncə saymağı öyrənirlər.

İnkişafın əsas mərhələləri müxtəlif yaşlarda uşaqlardan nə gözlədiyimizi izah edir, eyni zamanda bu prosesi izləməyə də imkan verir. Məsələn, bilirik ki, 2 yaşında olan uşaqların əksəriyyəti digər uşaqlarla oynayır və özlərindən böyük başqa uşaqların oynamasını izləyirlər. Halbuki 6 yaşlı uşaqlar daha çox nitq bacarıqlarından istifadə etmək və mürəkkəb ssenarilər yaratmaqla düşünlü oyunlarda iştirak edirlər.

İnkişaf mərhələləri nə birbaşa öyrədilə bilər, nə də uşaqları testdən keçirmək üçün istifadə edilə bilər. Onlar uşaqların, adətən, necə inkişaf etməsi və müəyyən yaşda sosial-emosional, nitq, koqnitiv və fiziki mənada nələrə nail ola biləcəkləri haqqında doğru bilgiler verir və bu bilgiler ayrılıqda hər bir uşağa daha mükəmməl bilik və bacarıqlar əldə etməkdə müəllimlərə yardımçı ola bilər. Bu hansısa uşağın bir, yaxud bir neçə mərhələdə inkişafdan geri qaldığı üçün əlavə qiymətləndirmə və ya əlavə dəstəyə ehtiyacı olub-olmadığını müəyyən etməyimizə kömək edir.

İnkişaf mərhələsinə dair xeyli cədvəllər mövcuddur. Bizim təqdim etdiyimiz, yaxud milli təhsil sistemində yaradılmış inkişaf mərhələləri cədvəlləri ilə tanış olmağınızı məsləhət görürük. Eləcə də AABA-nın bəzi üzvləri tərəfindən hazırlanmış Erkən Təlim və İnkişaf Standartları ilə tanış olmaq faydalıdır (aşağıda çərçivəyə baxın).

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Erkən Təlim və İnkişaf Standartları (ETİS)

AABA-nın ““Addım-addım” proqramı” əsasında müxtəlif ölkələrdə çalışan əməkdaşlar Erkən Təlim və İnkişaf Standartlarının (ETİS) inkişafına kömək etdilər. Bunlar uşaqların bilməli, etməli olduqları və milli məktəbəqədər proqramların əsasını təşkil edən daha ətraflı əsas mərhələlərdir. Rumıniya nümunəsi üçün baxın – İonesku (ed.), *7 yaşa qədər uşaqlar üçün erkən təlim və inkişaf standartları*: http://unicef.ro/wp-content/uploads/Studiu_EÖİS.pdf

Makedoniya ETİS-i üçün baxın: Damovska, Şehu, Caneva, Palçevska və Samarziska Panova (2009), *0-6 yaş arası uşaqlar üçün erkən təlim və inkişaf standartları*, <https://www.unicef.org/tfymacedonia/media/1781/file>

Ancaq vacib bir məqam var: uşaqlarda xüsusi qabiliyyətlər və əlamətlər üzə çıxan zaman aralarında həm də böyük fərdi və mədəni fərqlərin olacağını unutmamalıyıq. Uşağın inkişafına çox faktorlar təsir edir. Hər uşaq təcridən fərqli sürətlə dəyişən müxtəlif bacarıq və xüsusiyyətlərin bənzərsiz vəhdətidir. Bir uşağın bacarıqlarını və xüsusiyyətlərini daim davam və inkişaf edən kontinuumda görmək daha yaxşıdır. Məsələn, inkişafının müəyyən nöqtəsində uşaq yaradıcılıq üzrə bu kontinuumun ən yüksək zirvəsində, inkişaf sürətinə görə isə aşağısında, yaxud digər bacarıqlarına görə ortasında ola bilər. Fərqli qabiliyyət və xüsusiyyətlərin dəyərləndirilməsi, onların ictimaiyyət tərəfindən necə qəbul edilməsi haqqında da düşünmək lazımdır. Müxtəlif ictimaiyyətlərdə müəyyən inkişaf sahələrinə və uşaqların şəxsi xüsusiyyətlərə daha çox üstünlük verilə bilər. Onu da nəzərə almalıyıq ki, eyni qrupda olan uşaqlar arasında qabiliyyət və göstərdiyi fəaliyyət baxımından böyük fərq olur. Məsələn, 3 yaşlı uşaqların bəziləri özlərini 2, bəziləri 4 yaşlılar kimi aparacaq, əksəriyyəti ortabax kimi görünəcək. Eyni bioloji yaşda olan uşaqların əksər siniflərdə inkişaf səviyyəsindəki fərq təxminən iki ildir. Sınıfda xüsusi istedadlı və ya inkişafdan geri qalan uşaq varsa, fərq daha çox olacaqdır. Buna görə yalnız bioloji yaş nəzərə almaq kifayət deyil. Onlarla düzgün davranmaq üçün uşağın inkişaf səviyyəsini də nəzərə almalıyıq. Hörmət, həssaslıq və düşüncə ilə xarakterizə edilən sinfin formalaşdırılması bütün uşaqların inkişaf mərhələləri boyunca düzgün formalaşmasına kömək etmək üçün ən yaxşı yoldur.

Uşaqların necə inkişaf etdiyini və müəyyən mərhələlərə çatıb-çatmadığını düşünərkən ailələrlə sıx ünsiyyət qurmağımız da vacibdir. Ailələr uşağının bizim bilmədiyimiz bacarığından xəbər tuta, yaxud da həmin bacarığı inkişaf etdirə bilər.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Uşaqların inkişafını və öyrənməsini maksimum dərəcədə artıracaq mühiti necə qura bilərəm?
- Uşaqlarla qurduğum qarşılıqlı münasibət onların inkişafı və öyrənməsinə kömək etdiyinə necə əmin ola bilərəm?
- Uşaqlarda özünütənzimləmə bacarığını necə inkişaf etdirə bilərəm?

“Addım-addım” proqramında istifadə olunan inkişaf və öyrənmə nəzəriyyələri

“Addım-addım” yanaşması iki kateqoriyaya bölünən nəzəriyyələrə əsaslanır:

1. Uşaqların müəyyən fəaliyyət və müəyyən davranış növlərini nümayiş etdirmək bacarıqlarını yaş və inkişaf mərhələsindən asılı görən nəzəriyyələr (Piaje, Erikson).
2. Uşaqların inkişafına təsir edən mühitdə qarşılıqlı əlaqə və dəstək növlərinə əsaslanan sosial-mədəni nəzəriyyələr (Vıqotski, Bronfenbrenner).

Təlim anlayışına töhfə verə biləcək başqa nəzəriyyələr də var.

Uşaq inkişafının fərqli nəzəriyyələri haqqında daha çox bilmək öz təcrübəmiz barədə düşünməyə, habelə uşaqların güclü cəhətlərinə və ehtiyaclarına daha həssas yanaşmağımıza kömək edir. Uşaqyönümlü yanaşmanın uşağın inkişafını bütövlükdə dəstəkləməkdə ən uğurlu yol olduğunu və onun hansı səbəbdən məktəbəqədər uşaqlarımız üçün yüksək səviyyəli mühit, təcrübə və qarşılıqlı əlaqə yaratmağımızın zəruriliyini anlamağa kömək edir.

“Addım-addım” yanaşması fəlsəfi cəhətdən sosial-mədəni nəzəriyyələrə əsaslandığına görə uşaqlar üçün ən yaxşı öyrənmə yolunun oyun olduğuna inanır.

Tərbiyəçi-müəllim oyun vasitəsilə aparılan öyrənmənin dəstəklənməsində mühüm rol oynayır. Uşağın inkişaf mərhələlərini və bunların içində ola biləcək dəyişiklikləri başa düşmək oyun daxilində tədrisin təşkili və stimullaşdırılması üçün də vacibdir.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Təlim mühitini və fəaliyyətləri təşkil edərkən uşaqların hansı səviyyədə və ya inkişaf mərhələsində olduğunu müəyyən etmək tərbiyəçi-müəllim üçün niyə bu qədər vacibdir?
- Uşaqlarla mənim və digər böyüklərin qarşılıqlı münasibətləri onların inkişafı və öyrənməsində hansı rol oynayır?
- Azyaşlıların inkişafı və təhsilində diqqəti başqalarından daha çox cəlb edən elmi nəzəriyyələr və yeniliklər varmı və bunun səbəbi nədir?
- Məktəbəqədər təhsildə oyunun rolu nədən ibarətdir və bu, uşaqların öyrənməsinə necə təsir göstərir?

Yaş və mərhələ nəzəriyyələri

Jan Piaje (isveçrəli psixoloq və filosof, 1896-1980) uşaqların koqnitiv inkişafının müxtəlif mərhələlərdən keçdiyini təsdiqləyirdi.

- **Sensomotor mərhələ** (0-2 yaş): körpələr dünyanı öz hissləri əsasında qavrayırlar. Bu müddət ərzində onlar obyektin sabitliyini (obyektin hələ də mövcud olduğunu, qapalı və ya gizli şəkildə olsa belə) başa düşdüklerini və tanımadıqları şəxslərə qarşı narahatlıqlarını ifadə edirlər.
- **Əməliyyatöncəsi mərhələ** (2-7 yaş): uşaqlar düşünmə və danışıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirirlər. Hərçənd düşüncələri çox vaxt məntiqli olmur. Bu mərhələ “eqosentrik” düşüncə tərzini (başqalarının fikirlərini görə bilməmək) və “konservasiya”-nı (saxlama, qorumaq) saxlaya bilməklə – obyektlər yerini dəyişdikdə, yenidən qurulduqda və ya formasını itirib yeni forma əldə etdikdə əsas xüsusiyyətlərini: çəkisini, həcmi, kütləsini qoruduğunu bilmək qabiliyyəti ilə xarakterizə olunur.
- **Konkret əməliyyatlar mərhələsi** (7-12 yaş): uşaqlar artıq nisbətən məntiqli düşünə bilirlər, lakin daha praktik (konkret) yollarla. İndi manipulyasiya edilə bilən obyektləri varsa, saxlaya (materialı dəyişdikdə onun çəkisi, həcmi, kütləsi və ya ağırlığını dəyişmədiyini bilməklə) və başqa bir insanın nöqtəyi-nəzərini dərk edə bilirlər.
- **Mücərrəd əməliyyatlar mərhələsi** (12 yaşdan yetkinlik yaşınadək): uşaqlar yetkin yaşa çatdıqda mücərrəd və məntiqli düşünə bilirlər. Maddi əşyaların köməyi olmadan zehni olaraq konservasiya edirlər.

Piaje diqqəti uşaqların koqnitiv inkişafına, xüsusən də yeni biliyin necə qazanılmasına yönəldirdi. O inanırdı ki, böyümə öyrənmədən əvvəl gəlir. Piajeyə görə, 4 yaşlı uşağa konservasiyanı öyrətmək mənasızdır. Uşaqların yetkinləşməsini və koqnitiv bacarıqlarının da beləcə "böyüməsi"ni gözləmək vacibdir. Piajenin konstruktivizm konsepsiyası ilə əlaqəsi isə kitabın növbəti hissələrində müzakirə olunub.

Son illərdə Piajenin nəzəriyyələri şübhə altına alınır. Artıq bilirik ki, konservasiyanı və başqalarının fikirlərini qəbul etməyi azyaşlılara öyrətmək olar, ən azından müəyyən həddə qədər. Onlar üstəlik mücərrəd düşünməyə də qabildirlər. Piajenin nəzəriyyələri ilə bağlı növbəti "problem" isə budur: əgər yetkinləşmə öyrənmədən daha əsasdırsa, onda müəllimin rolu nədən ibarətdir? Cəlbedici materiallarla öyrənmə mühiti yaratmaqla yanaşı, uşağın sağlam inkişafında müəllimin rolu tam aydın deyil. Buna baxmayaraq, Piaje bizə aşağıdakılar barədə ətraflı və daha dərin anlayış təqdim edib: nəyə görə uşaqlar fəal şəkildə öyrənən və zəngin təcrübə sahibi olmalıdırlar; necə olur ki, azyaşlılar onlardan böyük uşaqlardan və ümumiyyətlə, böyüklərdən fərqli düşünlər; nəyə görə tədris planı uşaqların inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşdırılmalıdır? Piaje inkişaf psixologiyası baxımından uşaqyönlü və fəal öyrənmə təcrübəsi üçün yeni bir nəzəriyyə təqdim etdi.

Erik Erikson (alman və amerikalı psixoloq, 1902-1994) psixoloji və ya emosional inkişafı tədqiq etmişdir. Onun *psixososial inkişafın mərhələləri* nəzəriyyəsi psixoloji cəhətdən sağlam olmaq və növbəti mərhələyə uğurla adlamaq üçün əvvəlki mərhələdə həlli vacib əsas məqamları izah edir.

- **Etibar və etibarsızlıq** (doğumla 1 yaş arası): bu mərhələdə şəxsiyyət hissi formalaşmağa başlayır. Əvvəldə təsvir edildiyi kimi, etibar – sağlam bağlanmanın nəticəsidir. İnkişafın əsas vəzifəsi körpənin emosional olaraq özünü təhlükəsiz mühitdə hiss etməsinə nail olmaqdır, çünki böyükklər etibarlı dünya yaradırlar. Körpə ac olduqda bəslənəcəyini, nəm olduqda bezinin dəyişdiriləcəyini, ağlayanda sakitləşdiriləcəyini, ailənin onu əyləndirəcəyini və təhlükələrdən qorunacağını bilir.
- **Utanc və şübhəyə qarşı avtonomiya** (1-3 yaş arası): bu mərhələdə uşaqlar özlərini, bədənlərini və mühitlərini daha çox idarə edirlər. Danışq qabiliyyəti inkişaf etdikcə üstünlük və ehtiyaclarını özləri ifadə edirlər. Şəxsiyyət kimi möhkəmlənir, fiziki və zehni olaraq uşaq dünyaya "köçür". Mane olurlarsa, vərdişlərdən istifadə bacarığı, insanlarla, eləcə də ailədən kənardakı amillərlə uğurlu bağlılığı onlarda müstəqillik hissi yaradır.

- **Təşəbbüskarlıq və günahkarlıq** (məqsəd hissi) (3- 6 yaş arası): bu mərhələdə uşaq yeni bacarıqlar qazanmağa, dünyanı daha yaxşı anlamağa, dostlar tapmağa, yeni təcrübə toplamağa, maraqlanmağa çalışır və oxumağı öyrənməyə başlayır. Bu isə onlarda məqsəd hissi doğurur. Günahkarlıq duyğusu uşağın bu şeyləri həyata keçirmək hüququ olmadığını hiss etdikdə ortaya çıxır.
- **Çalışqanlıq və aşağı keyfiyyət** (bacarıq hissi) (6-12 yaş arası): bu mərhələdə uşaqlar özlərini başqaları ilə müqayisə edə bilirlər, məsələn, sinif yoldaşları ilə. Digər uşaqlara nisbətən fərdi qabiliyyətlərdəki əhəmiyyətli fərqləri anlaya bilirlər. Özünün güclü, qabiliyyətli və bənzərsiz şəxsi xüsusiyyətlərinin fərqinə varmaq və bundan məmnun olmaq uşaqlarda özünə etibar yaradır. Müəllimlər valideynlərlə birlikdə hər bir uşağın bənzərsiz keyfiyyətlərini qiymətləndirməklə özünü "aşağı keyfiyyətli" hiss edənlərin inkişafında mühüm rol oynayırlar.
- **Şəxsiyyət və rolların qarışması** (12-18 yaş arası): uşaqlıqdan yetkinliyə keçid mərhələsində böyük fiziki dəyişikliklər, yeni sosial qaydalar, münasibətlər və gözləntilərin daha yüksək olması şəxsiyyət hissini yenidən qurulması zərurəti ilə nəticələnir. Xoşbəxt, özünə güvənən uşağın aciz bir yeniyetməyə çevrildiyini tez-tez görürük. Valideynlər yeniyetmənin özünü şəxsiyyət kimi tanıması üçün ona ehtiyac duyduğu sərbəstliyi verməkdə və yaşanan streslərin öhdəsindən gəlməsi üçün təhlükəsizlik baxımından tarazlığı tapmaqda çətinlik çəkirlər. Valideynin öz fikirləri və dəyərləri üzərində israrla dayanması və ya həddən artıq məhdudiyətlər qoyması yetkinlik yaşını uzadır və rolların qarışığına səbəb olur.

Erikson yetkinləşmənin inkişafında da üç mərhələni müəyyənləşdirdi. Onun *insan inkişafının psixososial nəzəriyyəsi* hələ də bütövlükdə əsaslandırılmış və ibrətamiz sayılmaqdadır, hərçənd şəxsiyyətin formalaşmasını indi fiziki sağlamlıq, mədəniyyət, cins və genetika da daxil olmaqla bir çox başqa amillərin təsiri altında formalaşan daha mürəkkəb proses kimi görürük. Bununla belə, onun nəzəriyyələrinin çoxu, xüsusilə də erkən yaş dövründə beyinin inkişafı ilə bağlı son araşdırmaları dəstəklənir.

Psixososial inkişaf nəzəriyyəsi məktəbəhazırlıq müəllimlərinə uşaqlarda psixi sağlamlığın inkişafını dəstəkləmək üçün faydalı məlumatlar verir. Bu, azyaşlıların nümayiş etdirdiyi çətin davranış elementlərinin çoxunun onların təşəbbüskarlıq və müstəqillik cəhdindən irəli gəldiyini başa düşməyə kömək edir. Bizim vəzifəmiz peşmanlıq və günahkarlıq hissi aşılamanı dayandırmaq deyil, bu vacib inkişaf vəzifələrini müsbət, konstruktiv şəkildə yerinə yetirməyə kömək etməkdir.

Sosial-mədəni nəzəriyyələr

Lev Vıqotski (rus psixoloqu, 1896-1934) yüksək mental funksiyaların sosial əlaqələr (interpersonal – şəxslərarası) formasında başladığını və sonra fərdin özünə keçməsi (intrapersonal – daxilə baxmaq bacarığı) fikrini irəli sürmüşdü. Beləliklə, inkişaf və öyrənmə hər zaman mədəni və tarixi məzmunla əlaqəlidir və bu sosial qarşılıqlı təsir mədəniyyətin nəsildən-nəslə ötürülməsinin əsas yoludur.

Vıqotski yazırdı ki, sosial təxəyyüllü oyun erkən uşaqlıq dövrünün ən vacib fəaliyyətidir, çünki bu, inkişafa və özünütənzimləmə bacarığının yaranmasına təkan verən olduqca güclü vasitələrdən biridir. O yazırdı ki, özünütənzimləmə bacarığı uşaqlara “ətraf mühitin kölgəsi” olmaqdan “öz davranışının ağası”na keçməyə imkan verir (Vyqotsky, 1978). Piajedən fərqli olaraq, o, öyrənmənin inkişafdan öncə gəldiyinə inanırdı. Onun fikrincə, böyükər uşağın “yaxın inkişaf zonası” (YİZ) daxilində bacarıq və ya biliklərini nəzarətdə saxlamaqla öyrənmə prosesinə təkan verə bilərlər. Vıqotski YİZ-i uşağın özünün dərk etməsi, özünün nəyisə edə bilməsi, bunu daha bacarıqlı başqasının köməyi ilə edə bilməsi və ya anlaması arasındakı sahə kimi təyin edirdi. Vıqotskiyə görə, məhz təxəyyül oyunları başqa şəxsi cəlb etmədən YİZ-i yarada bilən yeganə fəaliyyət növüdür.

Vıqotskinin *inkişafın sosial-mədəni nəzəriyyəsi* müəllimin rolunu dəqiq müəyyənləşdirir. Biz uşaqlarımızı yaxşı tanımalı və sıx ünsiyyətdə olmalıyıq ki, onların YİZ daxilindəki öyrənmə prosesini izləyə bilək. Həmçinin xəyali oyunların məktəbəqədər kurikulumun mərkəzində olmasının və oynamaq üçün uşaqlara kifayət qədər vaxt verilməsinin niyə bu qədər vacib olduğunu da izah edir. Uşaqlar sosial qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə daha çox öyrənə bilirlərsə, deməli, biz müəllimlərin vəzifəsi onların digər uşaqlar və böyükərlə ünsiyyətə sərf etdikləri vaxtı maksimum dərəcədə artırmaqdır. Azyaşlı uşaqlardan ibarət səs-küylü (lakin yüksək səsli deyil), məşğul (lakin xaotik deyil) sinif – öyrənən sinifdir.

Yuri Bronfenbrenner (ABŞ psixoloqu, 1917-2005) *ekoloji sistemlər nəzəriyyəsinə* (*insan ekologiyası nəzəriyyəsi* də adlanır) inkişaf etdirib. Bu nəzəriyyə ətraf mühitin (tərbiyə) inkişafa təsirini öyrənir. Nəzəriyyə bir-birinin içində yerləşdirilmiş beş sistemdən ibarətdir və tez-tez orta dairədə bir uşaqla konsentrik dairələr şəklində qrafik olaraq təsvir olunur. Bu sistemlər dinamikdir və hər bir unikal fərdin şəxsiyyətinin, dəyərlərinin, inanclarının, üstünlüklərinin və davranışlarının formalaşması üçün bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir.

- **Mikrosistem** uşağın ailəsindən, eləcə də tez-tez və müntəzəm şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olduğu insanlardan ibarətdir. Mikrosistemdəki fiziki yerə ev, məktəbəqədər təhsil müəssisəsi, məktəb, qonşu və qohumların evləri, yaxınlıqdakı mağazalar və s. daxildir. Bronfenbrenner hesab edirdi ki, bu təsir birtərəfli deyil, qarşılıqlıdır, çünki uşaq da ətrafının formalaşmasına öz töhfəsini verir.
- **Mezosistem** uşağa təsir edən mikrosistemlərin qarşılıqlı əlaqəsindən ibarətdir. Məsələn, valideynlərin məktəbəqədər təhsil müəssisəsi ilə qarşılıqlı əlaqəsi və təhsil müəssisəsinin valideynlərlə qarşılıqlı əlaqəsi uşağa mənfi və ya müsbət təsir göstərən mezosistemi yaradır. Evlə təhsil mərkəzi arasındakı əlaqə, müəllimlər və valideynlər arasındakı müsbət münasibətlər və ünsiyyət uşağın inkişafına müsbət təsir edir.
- **Ekzosistem** uşağa daha uzaq təsirləri özündə ehtiva edir. Bunlara uzaqda yaşayan nənə-baba və qohumlar, valideynlərin iş yerləri, ibadət yerləri, icma mərkəzləri və s. aiddir. Əgər valideyn işlədiyi müəssisənin rəhbərliyi ilə yaxşı münasibətdədirsə və iş saatları ailənin rifahına uyğundursa, uşaq bundan faydalanacaq. Ancaq valideynin iş rejimi sərtdirsə və xəstələnən uşağına baş çəkdiyinə görə valideynə təzyiq edilirsə, bu münasibətin uşağa mənfi təsiri olacaq.
- **Makrosistemə** ailəni, iqtisadiyyatı, mədəni və sosial dəyərləri, siyasi iqlimi, eləcə də uşağın şəxsiyyətinə və rifahına müəyyən dərəcədə təsir edən digər geniş qlobal amilləri dəstəkləyən və ya dəstəkləməyən dövlət siyasəti daxildir. Valideynin məzuniyyəti ilə bağlı dövlət siyasəti, doğuşdan əvvəl və sonrakı tibbi xidmət xərcləri və uşağa baxmaq üçün subsidiyalar körpənin inkişafına birbaşa təsir göstərir.
- **Xronosistem** bütün əvvəlki sistemlərdəki hadisələrin sxemlərinə və vaxtlarına aiddir və mövcud vəziyyətlərə: müharibələr, münaqişələr, təbii fəlakətlər, iqtisadi böhranlar və digər mənfi və ya müsbət hallara təsir edən tarixi hadisələri əhatə edir. Ailə tarixi də xronosistemdə əsas amildir. Məsələn, valideynləri müharibədən və ya münaqişə ocağından qaçmış uşaq valideyn olduqdan sonra belə bu travmanı təhlükə zonasında olmayan uşaqlarına keçirə bilər.

Bronfenbrenner nəzəriyyəsinin bizə, yəni məktəbəqədər uşaqlarla işləyən müəllimlərə ünvanladığı nəticələr ailələrin və icmaların kontekstində uşaqları dərk etməyin, ailələrlə tərəfdaş kimi işləməyin, azyaşlı uşaqları olan ailələrə dəstək verən və uşaqların inkişafını optimallaşdıran dövlət siyasətinin dəstəklənməsinin vacibliyini vurğulayır.

Konstruktivizm və sosial konstruktivizm

Piaje tərəfindən *konstruktivizmin* əsaslandırılması erkən yaşlı uşaqların inkişafı sahəsinə böyük töhfədir. Bu, uşaqların özləri üçün bilikləri birbaşa təcrübə, gerçək obyektlər və insanlarla qarşılıqlı əlaqə qurması barədə fikirdir. Uşaqlar, əvvəldə qeyd edildiyi kimi, mövcud nümunələri dəyişdirmək və ya yenilərini yaratmaq üçün yeni məlumatları mənimsəyərək uyğunlaşdırırlar. Uşaqların birbaşa təcrübələri, xüsusilə praktik təcrübələri nə qədər çox olarsa, o zaman daha çox anlayış və bilik əldə edirlər. Piajeyə görə, biliyin qurulması beyinin fərdi fəaliyyəti və funksiyasıdır.

Viqotski də konstruktivist idi, lakin inkişafa olan sosial-mədəni baxışlarına uyğun olaraq, biliklərin qurulması prosesi məhz başqaları ilə birlikdə baş tutan prosesin olduğunu vurğulayırdı. Bu, sosial qarşılıqlı təsirlərin və öyrənənlərin bilik aləminə inteqrasiya etdikləri prosesin məhsuludur. *Sosial konstruktivizm* hər hansı bir bilik və ya bacarığın məna və əhəmiyyətinin uşağın yaşadığı xüsusi sosial, mədəni və tarixi məzmunla təmin olunduğuna inanır. Uşaq yalnız insanlarla deyil, əşyalarla qarşılıqlı əlaqədə olsa belə, bu əşyalar mədəni yöndə təqlid olunan mədəniyyət əsərləridir. Beləliklə, eyni obyektlər bir mədəniyyətdə uşaq üçün yüksək oyun dəyərinə bərabər olar, başqa bir mədəniyyətdə isə oyun dəyəri aşağı sayıla bilər. Buna görə məktəbəhazırlıq müəllimləri olaraq siniflərdə uşaqların dünyagörüşünü artırmaq, yaradıcılıq qabiliyyətlərini və kiçik motorika bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün əlverişli mühit yaratmaq məqsədilə hansı materiallardan istifadə edəcəyimiz barədə düşünməliyik. Bəlkə, saman, sap, çubuqlar, daşlar, qum və qalay parçaları düzbucaqlı kubiklərdən və ya bloklardan daha yaxşı seçim olardı...

Poststrukturalist nəzəriyyələr

Poststrukturalist nəzəriyyələr (Derrida, Fuko) uşaqları öz həyatlarına təsir edən sərbəst iradə sahibi kimi görür. Uşaqlara və uşaqlıq dövrünə yanaşma hər hansı tək bir baxışla məhdudlaşmamalıdır. Buna görə müəllimlər təlim, öyrənmə və inkişafı bağlı fəaliyyətlərdə müxtəlif yanaşmalara bələd olmalı və uşaqlarla iş planlaşdırarkən bunu mütləq nəzərə almalıdırlar. Müəllimlər uşaqların fərqli öyrənmə və inkişaf yollarına qarşı həssas, yeniliklərə açıq olmalıdırlar.

“Addım-addım” proqramının nəzəri əsaslarına digər töhfələr

Yuxarıda müzakirə olunan uşaq inkişafı nəzəriyyəçilərinin verdiyi çoxsaylı tövsiyələrlə yanaşı uşaqların hərtərəfli inkişafı üçün nələri bilməli olduqlarını izah edən, yeniliklərə açıq psixoloq və pedaqoqlar da vardır. Həmin bu yenilikçilərin “Addım-addım” proqramına təsiri böyük olub. Onlarla tanış olaq.

Yan Amos Komenski (çex pedaqoq, 1592-1670) uşağın artıq bildiyi şeylərdən başlamağın effektivə, naturalist təlimə inanırdı. Müasir təhsilin banisi hesab olunan Komenski deyirdi ki, biliyə yiyələnmək uşaq üçün xoş təcrübə olmalıdır.

İohann Pestalotsi (isveçrəli pedaqoq, 1746-1827) uşaqyönlü, fərdiləşdirilmiş, sərbəst təlimi təşviq edirdi. İnanırdı ki, uşaqlar maraqlarını həyata keçirmək və özləri nəticə çıxarmaq üçün sərbəst olmalıdırlar. O bunu “özfəaliyyət” adlandırır. Pestalotsi yazırdı ki, uşaqlara hazır cavablar verilməməlidir, cavabları onlar özləri axtarıb-tapmalıdırlar. Buna görə müəllimlər görmə, mühakimə yürütmə və düşünmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirməkdə uşaqlara dəstək olmalıdırlar. Təhsil yalnız uşağın intellektini deyil, həyatının bütün aspektlərini əhatə etməli və üç əsas element: əl, ürək və başın birgə fəaliyyəti arasında tarazlıq yaratmalıdır.

Fridrix Frebel (alman pedaqoq, 1782-1852) Pestalotsinin tələbəsi idi və ilk *uşaq bağçasını* o yaratmışdı. Taxta həndəsi fiqurlardan oyun ləvazimatları hazırlayan Frebel hesab edirdi ki, oyunlar və oyuncaqlar, mahnı oxumaq, rəqs etmək və bağda işləmək azyaşlılar üçün ən vacib fəaliyyət növləridir. Onun yanaşması dörd əsas ideyaya əsaslanır: sərbəst özünüifadə, yaradıcılıq, sosial fəallıq və bədən hərəkətləri (motor expression). Müəllimlər və uşaq hüquq müdafiəçiləri Frebeldən öyrənmək və onun yaratdığı sinif otaqlarını görmək üçün dünyanın hər yerindən axışıb gəlirdilər. Nəticədə dünyada uşaq bağçalarının yaradılması hərəkəta çevrildi.

Con Dyui (ABŞ, filosof və pedaqoq, 1859-1952) *mütərəqqi təhsil* hərəkatının banisi idi. Demokratik təcrübələrin və sosial ədalətin yorulmaz tərəfdarı idi. O hesab edirdi ki, məktəblər və vətəndaş cəmiyyəti demokratiyanın əsas institutlarıdır. Dyuiyə görə, uşaqlar yaşamağı və yaxşı vətəndaş olmağı məhz məktəbdə öyrənirlər. O, fikrini əsaslandıraraq deyirdi ki, təhsilin əsas məqsədi uşaqların öz potensialını bütünlüklə üzə çıxarmasına, bilik və bacarıqlarından ümumi rifah naminə istifadə etmələrinə kömək göstərməkdir. Əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş məzmun və bacarıqlar Dyuinin məktəblərində ləğv edilmişdi. Uşaqlar yenilənmiş məktəbdə

təcrübəli müəllimlərin fasilitasiya köməyi ilə, özlərinin düşündüyü fəaliyyətlərdə iştirak edərək öyrənməlidirlər.

Mariya Montessori (italiyalı həkim və pedaqoq, 1870-1952) 1906-cı ildə Romada kasıb uşaqlar üçün uşaq evi (Casa dei Bambini) açdı. O, müşahidələr və elmi araşdırmalar yolu ilə orada uşaqların müstəqil öyrənməsini dəstəkləyən təlim üsulu hazırlamışdı. Bu, kiçikölçülü mebellər, açıq rəflərdə uşaqlara asanlıqla təqdim olunan vəsaitlər, gündəlik davam edən fəaliyyətlər cədvəli, özünəkömək bacarıqlarını inkişaf etdirən vəsaitlərdən və sinfin müəyyən hissələrə ayrılmasından ibarət idi. Beləliklə də, bu gün uşaqların təlim gördüyü və hər sinifdə rastlaşa biləcəyimiz, demək olar, bir çox elementləri özündə birləşdirdi. Montessori “universal uşaq”a inanırdı, buna görə də eyni və ya oxşar vəsaitlər, yaxud tədris metodları Montessorinin yaratdığı sinif otaqlarına xasdır. Montessorinin yanaşmasının mahiyyəti ondan ibarət idi ki, uşaqlar ona məxsus oyun materiallarını sərbəst seçir və istədikləri qədər istifadə edir, amma oyun müəllimlərin müəyyən etdiyi qaydada aparılır.

Anna Freyd (Avstriya-Britaniya, psixanalitik, 1895-1982) Ziqmund Freydin qızı idi və öz araşdırmaları ilə sonradan psixoloji sağlamlıq üçün zəruri olan bağlantının rolunu gücləndirə bildi. 1938-ci ildə Vyanaı tərək edib Londona köçdükdən sonra Hempstid uşaq bağçasını və Bulldogs bank evini qurdu. O, burada münəqişələrin azyaşlı uşaqlara təsirini müşahidə etməklə yanaşı, valideynlərdən uzaq düşmüş azyaşlılarda bağlantını inkişaf etdirmək üçün himayədar və himayədar valideynlərlə uzunmüddətli münasibətlərin vacibliyini qeyd edirdi.

Loris Malaquzzi (İtaliya, pedaqoq, 1920-1994) 1945-ci ildə məktəbəqədər təhsil sisteminin və *Reggio Emilia* adlanan yanaşmanın təməlini qoymuşdu. Bu yanaşmanın fərqli cəhətlərindən biri də xüsusi ayrılmış məkanda sənətkarın (atelierist) köməyi ilə uşaqların vizual sənət nümunələri ilə sıx bağlılığını yaratmaq idi. Çoxsaylı təsviri sənət materiallarının əl altında olması uşaqlara müxtəlif vasitələrlə özlərini ifadə etmələri üçün geniş imkanlar yaradır. Müəllimin rolu isə müşahidə etmək, uşaqların hərəkətlərini diqqətlə izləmək və çətin suallar, layihələr və materiallar vasitəsilə onların düşüncə və bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Müəllimlər həmçinin fotoşəkillər, mətnlər, nümunələr və yüksək keyfiyyətli panolar vasitəsilə uşaqların işlərini sənədləşdirirlər. Təlim mühiti sanki sənət qalereyasının estetikasını yaradır və işlərin əksəriyyəti uşaqların əl işləridir. Valideynlər və ailə üzvləri hər bir uşağın fərdi bacarıq və maraqlarına uyğun olaraq, onların fəaliyyətini planlaşdırmaq üçün müəllimlərlə əməkdaşlıq edir, proqramın bütün mərhələlərində iştirak edirlər.

Paulo Freyre (Braziliya, psixoloq, pedaqoq, 1921-1997) *tənqidi pedaqogikanın* banisidir. Bu ideyaya görə, təhsil artıq dərəcədə siyasi bir fəaliyyətdir və onun əsas funksiyası gücsüz olanları güclü etməkdən ibarət olmalıdır. O, “şağirdlər” sözünü müəllimlərin bilik yerləşdirdikləri konteyner məzmununa uyğun olaraq, “təhsil bankı” ifadəsi ilə əvəz edirdi. Eyni zamanda təhsilin heç vaxt siyasi cəhətdən neytral olmadığını və uşaqların status-kvoya uyğunlaşmağı və hər şeyi olduğu kimi qəbul etmələrini öyrətmək üçün, sadəcə, vasitə olduğunu söyləyirdi. Dyui kimi, Freyre də həqiqi təhsilin insanların həyatını yaxşılaşdıracağına, daha ədalətli və bərabər cəmiyyət yarada biləcəyinə inanırdı. Qərəzə qarşı mübarizə, uşaqların inklüziv olmağı və fərqləri dəyərləndirməyi öyrənmələrinə kömək etmək kimi təcrübələrin məktəbəqədər təhsil proqramına salınmasında onun böyük təsiri olub.

Hovard Qardner (ABŞ, psixoloq) *intellekt növlərinin çoxluğu nəzəriyyəsinə* işləyib-hazırlamışdı. O deyirdi ki, intellektin müxtəlif növləri var və biz onlardan bir neçəsini digərlərindən daha çox istifadə etməyə meyilliyik. Bunlar aşağıdakılardır: verbal-linqvistik, məntiqi-riyazi, bədən-kinestetik, musiqi, şəxslərarası, fərddaxili, məkan-vizual və naturalist (yaxınlarda ekzistensial və mənəvi də əlavə olunub). Hər bir intellekt növü bütövlükdə cəmiyyət üçün eyni dərəcədə vacib olsa da, məktəblər, əsasən, linqvistik və məntiqi-riyazi intellekt növlərinə diqqət yetirir. Əksər IQ testləri və kolleclərə qəbul imtahanları yalnız bu iki sahəni qiymətləndirir. Qardner nəzəriyyəsi bizə onu aşılıyır ki, azyaşlı uşaqlar üçün məktəbəqədər təhsil proqramı biliklərin geniş spektrini özündə birləşdirməlidir. Biz müəllimlər isə uşaqların çoxsaylı və müxtəlif güclü cəhətlərini müşahidə edə və dəstəkləyə bilirik.

Cerom Seymur Bruner (ABŞ, psixoloq, pedaqoq, 1915-2016) koqnitiv öyrənmə nəzəriyyəsinə işləyib-hazırlamışdı. O, uşaqların artıq mənimsədikləri məlumatlara vaxtaşırı istinad etdiklərini ifadə etmək üçün “skaffolding” (dəmirbənd/taxtabənd, tikintidəki dəmirdən və ya taxtadan dəstəkləyici qurğu) terminindən istifadə edirdi. O bu termindən azyaşlıların şifahi nitqi qavrama bacarıqlarından danışanda da istifadə edirdi. “Skaffolding” termini uşağın koqnitiv potensialını inkişaf etdirmək məqsədilə müəllimlərin (digər böyüklərin) göstərdikləri dəstəyin dərəcəsinin dəyişməsinə izah edir. Vıqotskinin fikirlərinə əsaslanan “skaffolding” “yaxın inkişaf zonası”nda uşağın potensial inkişaf səviyyəsini dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulmuşdu.

Ellen Qalinski (ABŞ, pedaqoq və ictimai xadim) bu gün və gələcəkdə uğur qazanması üçün “Hər bir uşağa lazım olan yeddi əsas həyat bacarığı”nı müəyyənləşdirdi (Galinsky, 2010). Bu bacarıqların hər biri yüksək səviyyəli zehni funksiyalardır. Onların inkişafı erkən uşaqlıq dövründən başlayır. Bu həm valideynlər, həm də müəllimlər tərəfindən formalaşdırılmalıdır.

1. Diqqət və özünənəzarət – diqqət etmək, yadda saxlamaq, çevik düşünmək;
2. Perspektivi görmə – başqalarının öz düşüncələrindən fərqli yanaşmasını görmək;
3. Ünsiyyət – özünü açıq şəkildə ifadə etmək və başqalarını fəal dinləmək;
4. Əlaqələri qurmaq – işlərin bir-biri ilə necə əlaqəli olduğunu müəyyənləşdirmək, məntiqdən istifadə etmək;
5. Tənqidi təfəkkür – təhlil etmək (meyarları inkişaf etdirmək) və qiymətləndirmək, düşündürən suallar vermək bacarığı;
6. Çağırışları qəbul etmək – yeni təcrübələrə açıq olmaq, çətinliklərin öhdəsindən gəlmək;
7. Şəxsin özünün istiqamətləndirdiyi və cəlb edən öyrənmə – maraqlanmaq, öyrənməyə həvəsli olmaq, öz maraqlarını kəşf etmək, mənbələrə yol tapmağı bacarmaq.

Qalinskinin təsvir etdiyi bacarıqlar getdikcə mürəkkəbləşən, qarşılıqlı əlaqəli dünyamızda uğur əldə etmək üçün digər qrupların təyin etdiyi əsas həyat bacarıqları ilə eynidir. Bilik və texnologiyalar o qədər sürətlə dəyişir ki, uşaqlara xarakterik cizgilər və gələcəkdə lazım olacaq bacarıqların inkişafında kömək etmək ayrı-ayrı bilikləri öyrətməkdən daha vacib ola bilər.

Ferre Leyvers (Belçika, pedaqoq) müəllim və tərbiyəçilərin uşaqların öz mühitlərinin onlara təsiri barədə düşüncələri üçün məmnunluğun dərəcəsini təyin etmələrinin vacibliyini önə çəkir. O inanırdı ki, uşaqlar məmnun olduqda daha fəal olur, daha yaxşı öyrənirlər. Leyversin “Müşahidə, sənədləşdirmə və refleksiya” başlıqlı mülahizələri 9-cu fəsildə daha ətraflı izah edilir.

Oyunun əhəmiyyəti

Son illərdə tədqiqatçılar, pedaqoqlar, psixoloqlar və həkimlər azyaşlıların bütün sahələrdə sağlam böyüməsi üçün oyunun vacib olduğunu ciddi arqumentlərlə əsaslandırırlar. (Brown, 2009; Copple and Bredekamp, 2009; Elkind, 2003; Hirsh-Pasek, Golinkoff, Berk and Singer, 2009). Oyun inkişafın əsas mənbəyi kimi uşağın hərtərəfli inkişafı üçün çox vacibdir. Bu, BMTUHK-nın dəstəklədiyi ayrıca bir hüquqdur və orada deyilir ki, uşaqların **oynamaq hüququ** vardır. “Usta oyunçu” olması üçün uşaqlara vaxt, məkan, ləvazimatlar, eləcə də məlumatlı, düşüncəli, bacarıqlı valideynlərin və tərbiyəçi-müəllimlərin dəstəyi lazımdır. Oyun hər bir uşağın öyrənməsini balanslaşdırmağa kömək edir. Çünki uşaq öyrənməsinə dəstək olacaq səviyyədə və intensivliklə məşğul olur. Oyun bir uşağın inkişaf ehtiyaclarını və maraqlarını dolğun şəkildə təmin edir (Hewes, 2006: 5).

Oyun, adətən, sərbəst seçilmiş, uşaqyönümlü, zövqverici və təxəyyülü inkişaf etdirən fəaliyyət kimi təyin edilir. Bu, yekun məhsulla deyil, məhz proseslə əlaqəlidir və kənarlardan tətbiq olunan qaydalardan azaddır. Oyun əlavə olaraq təhlil edilmiş, sosial, koqnitiv, inkişaf xüsusiyyətləri və mərhələləri ilə təsnifatlandırılmışdır. Məsələn, qutuya kiçik bloklar qoyan və çıxaran 18 aylıq uşağın oyunu barədə deyə bilərik ki, o yalnız kəşfetmə xarakterli sensomotor oyunla məşğul olur. Özlərini marketdə alış-veriş edirmiş kimi aparan 5 yaşlı uşaqlar isə simvolik oyunla məşğul olurlar. Bu cür oyunu sosial-dramatik, təxmin etmə və ya xəyali sosial oyun kimi də təsvir etmək olar. Tikinti oyunu özündə daşlar, plastik kərpiclər və ya oxşar materiallarla inşa etməyi ehtiva edir. Bu oyuna iki və ya daha çox uşaq cəlb olunubsa, artıq sosial oyun sayıla bilər. Bu oyun zamanı uşaqlar verilmiş şablona görə deyil, özləri qurduqları nümunələrlə oynaydıqlarsa, artıq bu oyun yaradıcı adlandırıla bilər.

Oyunun müxtəlif növləri və səviyyələrini bir sıra müsbət sosial və koqnitiv nəticələri ilə əlaqələndirən xeyli tədqiqat aparılmışdır (Fromberg and Bergen, 2006; Frost, Wortham and Reifel, 2008; Johnson, Christie and Wardle, 2004). Əgər oyunun inkişafetdirici, sosial və koqnitiv faydaları varsa, o zaman tərbiyəçi-müəllimlər və müəllimlərin rolu nədən ibarətdir? Uşaqlar məktəbəqədər təhsildə oynaydıqlarsa, "akademik" bacarıq və bilikləri necə öyrənəcəklər?

Uşağa yönəlmiş məktəbəqədər siniflərdə oyun eyni zamanda uşaq tərəfindən təşəbbüs edilən və müəllim tərəfindən həssaslıqla fasilitasiya edilən əsas fəaliyyətdir.

Uşaqlar nə qədər çevik düşüncəli olsalar belə, onlara spontan və öz-özünə başlayan oyun hərəkətlərini inkişaf etdirmək üçün vaxt, məkan və sərbəstlik verilməsə, onlar öyrənmə və inkişaf baxımından faydalı oyuna qatıla bilməyəcəklər. Daha mürəkkəb, davamlı və çoxşaxəli oyunlar uşaqların nəyi anladıqları, nəyi sərbəst edə bildikləri və necə düşündükləri barədə məlumat toplamaq niyyəti ilə onları diqqətlə müşahidə etdikdən sonra yaradılır və təqdim edilir. Bu, uşaqların öz ssenarilərini yaratdıqları və rollarını oynadıqları zaman yüksək səviyyəli sosial yaradıcı oyunlara qoşulmasını, həm də oyun və oyuncaqlar vasitəsilə zəruri biliklər və vərdişlər qazanmasına kömək etməyi nəzərdə tutur.

Bilik və bacarıqlar uşaqlara oyun yolu ilə, əyləncəli və interaktiv şəkildə öyrədiləndə onların həm başı qarışır, əylənirlər, həm də məlumatları mənimsəyib yadda saxlayırlar. Balaca uşaqlar üçün oynamaq və öyrənmək

fərqli fəaliyyət növləri deyil, əksinə, bir-birinə bağlı olanlardır (Bodrova, 2008; Diamond, Barnett, Thomas and Munro, 2007; Paley, 2005). (Oyun və bunun müəllimlərə necə kömək edə biləcəyi haqqında daha çox məlumat üçün IV hissəyə, "Uşaqların kompetensiyalarına əsaslanan strategiyalar" başlığına, 11-ci fəsil, "Həssas təlim strategiyaları" başlığına baxın).

II

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Müəllimlik fəlsəfəm nədən ibarətdir? Bunun formalaşdırılmasına ən çox təsir edən insanlar/nəzəriyyəçilər/yenilikçilər kimlərdir? Bu fəlsəfə təcrübəmdə (tədrisdə) özünü necə göstərir?
- Uşaqların öz biliklərini (həm fərdi, həm də sosial) inkişaf etdirmələrinə necə kömək edə bilərəm?
- Müəllimlik təcrübəmdə oyunlardan necə istifadə edirəm? Oyunları təlim strategiyası kimi dəyərləndirmək üçün nəyi başa düşməliyəm?
- Təcrübəmdə inkişaf mərhələlərini necə istifadə edirəm və onlardan hörmətli, həssas və refleksiv istifadə etmək üçün nə etməliyəm?

II hissə

Ailə və icma arasında əməkdaşlıq

Giriş

Tədqiqatlar və təcrübə göstərir ki, müəllimlər, ailələr və icma üzvləri arasında sıx əməkdaşlıq uşaqların inkişafına və öyrənməsinə müsbət töhfə verir. “Addım-addım” yanaşması evdə və icmalarda həvəsləndirmənin və öyrənmənin, habelə məktəbəqədər təlim müəssisələrində tədrisin gücləndirilməsi və genişləndirilməsi üçün bu əməkdaşlığın nə qədər vacib olduğuna olan inam üzərində qurulub. Bu hissədə erkən təhsil müəllimlərinə ailələr və icmalarla sıx tərəfdaşlıq yaratmaq imkanı verəcək ideyalar təqdim olunur.

3-cü fəsildə məktəbəqədər təhsilin uşaqların ailələrinə necə hörmət etdiyini, onları ilk və ən vacib tərbiyəçi kimi gördüyümüzü və uşaqların təhsilində qərarvermə prosesinə onları necə cəlb edə biləcəyimiz barədə danışılacaq.

4-cü fəsildə ailələrlə uğurlu məlumat mübadiləsi prosesinin aparılması üçün hörmətə və qarşılıqlı ehtirama əsaslanan strategiyalar təqdim olunur. Uğurlu ünsiyyət ikitərəfli prosesdir və ailənin məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin işində iştirakını genişləndirən ilk və önəmli addımdır.

5-ci fəsildə ailə və icmanı məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin işinə müxtəlif cəlbətmə yolları təqdim edilir. Bu bölmədə oxucuya “Ailə və icma”, “İnklüziya, müxtəliflik və demokratik dəyərlər” çərçivəsində AABA-nın “Keyfiyyətli pedaqogikanın prinsipləri” ilə uyğun işləmək üçün əlavə məlumatlar veriləcəkdir (baxın: Giriş, səhifə 7).

Fokus sahə 2. Ailə və icma

2.1 Müəllim ailələrlə əməkdaşlığı təşviq edir, ailələrin və icmanın ayrı-ayrı üzvlərinin uşaqların öyrənmə prosesində və inkişafında iştirakı üçün müxtəlif imkanlar yaradır.

2.2 Müəllim ailələrlə ünsiyyət qurmaq və məlumat mübadiləsi aparmaq məqsədilə rəsmi və qeyri-rəsmi imkanlardan istifadə edir.

2.3 Müəllim uşaqların inkişafı və öyrənmə təcrübəsini zənginləşdirmək üçün icmanın resurslarından və ailə mədəniyyətindən bəhrələnir.

Fokus sahə 3. İnklüziya, müxtəliflik və demokratik dəyərlər

3.1 Müəllim dilindən, dinindən, irqindən, cinsindən, yaşından və mənsub olduğu ailənin etnik mənşəyindən, dəyərlərindən, ailə quruluşundan, sosial vəziyyətindən, xüsusi ehtiyaclardan asılı olmayaraq, hər bir uşağın öyrənməsi və tədrisdə iştirakı üçün bərabər imkanlar yaradır.

Ailə və icmalara səlahiyyət sahibi kimi hörmət etmək

Əməkdaşlıq o deməkdir ki, hər iki tərəfin həm hüquq, həm də vəzifələri vardır, bir-birinin səlahiyyətlərini tanıyır və bu tərəfdaşlığa dəyər verirlər. Əməkdaşlıq bizdən işlədiyimiz ailə və icmaların mənşəyini, dəyərlərini, həyat tərzini və xüsusiyyətlərini yalnız tanımağımızı və qəbul etməyimizi deyil, həm də bütün bunların uşaqların öyrənməsinə və inkişafına necə töhfə verməklərini dəyərləndirməyimizi tələb edir. Məktəbəqədər təhsil müəllimləri ailələrin öz uşaqları haqqında məlumatlarına, onların ailə və icmalarda öyrəndiklərinə əsaslanaraq balacaların öyrənmə imkanlarını genişləndirirlər. Bu fəsildə ailə və icmaları əməkdaşlığa cəlb etməyin və tərəfdaşlıq yaratmağın ənənəvi və yeni yollarını araşdıracağıq.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Ailə və icmalarla sıx əməkdaşlıq münasibətlərini necə qura bilərik?
- Ailə və icmalarla bağlı gözləntilər, baxışlar və düşüncələrimiz onlarla işləməyimizə təsir edə bilərmi?
- Ayrı-ayrı ailələr arasında olan müxtəlifliyə hörmət etmək nəyə görə vacibdir?
- Ailələr öz uşaqları və bütövlükdə məktəbəqədər təhsillə bağlı qərarların qəbul edilməsində daha yaxından iştirak edə bilərmi?
- İcmaların müxtəlif üzvlərinin məktəbəqədər təhsil proqramına cəlb edilməsinin hansı üstünlükləri vardır?

Ailələr haqqında nəyi bilmək vacibdir?

Adətən, bizim təcrübəyə bənzər təcrübə yaşamış və təhsil sistemindən də eyni şeyləri gözləyən ailələrlə əməkdaşlıq etmək daha asan olur. Bunlar çox vaxt məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin işində müntəzəm iştirak edən ailələrdir. Onlar tədbirlərə, eləcə də yığıncaq və konfranslara qatılır, maddi köməklik göstərir və sinifdə könüllü kimi iştirak edirlər. Çünki onlardan nələrin gözlənildiyini bilirlər. Amma bizdən fərqli olan və gözlədiyimizin əksinə olaraq, məktəbin işində yaxından iştirak etməyən ailələrlə tərəfdaşlıq etmək daha çətin sayılır. Böyük ehtimal ki, belə ailələr öz uşaqlarına, onların təhsillərinə az əhəmiyyət verir, uşaqlarını təmin etməkdə məsuliyyət daşdıqlarının fərqi olmur.

Əməkdaşlıq bizdən qarşı tərəfə ehtiramla yanaşmağı, ehtiyacları ilə maraqlanmağı və nəyin qaydasında olub-olmadığına münasibət bildirməyi tələb edir. Bu cür işbirliyinə başlamaq üçün tərəfdaşlarımızla bağlı müəyyən şeyləri bilmək lazımdır. Qarşı tərəf işlədiyimiz uşaqların ailələridirsə, bu məqamları unutmamalıyıq.

Ailələr uşaqlarının ilk və ən vacib müəllimidir

Ailəni uşağın ilk müəllimi kimi tanımağımız və dəyərləndirməyimiz çox vacibdir. Valideynlər və ailənin digər yaxın üzvləri azyaşlının həyatında ən vacib insanlardır və ilk, həm də davamlı öyrədənlər də onlar olacaqdır. Ailələr azyaşlıların aşağıdakı bacarıqları qazana biləcəyi əsas mühitdir:

- mənsubiyyət hissi və yaşadıkları cəmiyyətin sosial nizamı ilə əlaqə;
- yemək, sığınacaq, geyim və səhiyyə xidməti də daxil olmaqla fiziki rifah;
- emosional, sosial, mənəvi, nitq və fiziki inkişaf da daxil olmaqla inkişaf rifahı;
- ailənin, mədəniyyətin və cəmiyyətin üzvü kimi identiklik hissi.

Məktəbəqədər təhsil başladıqda ailələr uşaqlara yemək və içməkdən tutmuş özünə və başqalarına qulluq etməyə qədər bir sıra bacarıqları artıq öyrətmiş olur. Bu bacarıqlar uşaqlara ehtiyaclarını ödəməyi, yaşa və mədəniyyətə uyğun davranmağı, ana dilində ünsiyyət qurmağı öyrənməyə kömək edir.

Uşaqlar özlərini dərk edir, ailələri və icmaları çərçivəsində öz mənliliyini formalaşdırırlar. Güclü fərdi “mən” hissi və qrupa xas olan “biz” hissi sosial-emosional inkişaf və psixoloji sağlamlıq üçün vacibdir.

Uşaqlara görə əsas məsuliyyəti valideynlər və ailələr daşıyırlar

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Konvensiyasında deyilir ki, azyaşlı uşaqların tərbiyəsi valideynlərin və ailənin rolunu tamamlamalı və onlarla əməkdaşlığı inkişaf etdirməlidir. Valideynlər və ailənin digər üzvləri uşağı daha yaxşı tanıdıqlarına görə uşağın tərbiyəçiləri onlarla sıx ünsiyyət qurmalı və uşaq üçün yaxşı nədirsə, ona uyğun ortağ məxrəcə gəlməlidirlər. Valideynlər və ailələr məktəbəqədər təhsil müəssisələrində istər öz uşaqlarına, istərsə də bütövlükdə qrup və ya müəssisənin fəaliyyəti barədə qərar qəbuletmə proseslərinə cəlb edilməlidirlər. Ailələr həmçinin övladları üçün təlim məqsədlərini müəyyən etməkdə və uşağın fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində iştirak etməlidir.

“Ailə cəmiyyətin əsas qrupu və onun bütün üzvlərinin, xüsusilə uşaqların böyüməsi və rifahı üçün təbii mühitdir”.

BMTUHK, UNICEF və Bernard van Lir Fondu, 2006: 41

Dövlətlər (və buna uyğun olaraq, uşaqların təlim və tərbiyəsi ilə məşğul olan qurumlar) valideynlərin övladlarının tərbiyəsi və qayğısı ilə bağlı əsas məsuliyyətlərinə hörmətlə yanaşmalı və bu sahədə ailələri maddi yardım və dəstək proqramları ilə təmin etməyə borcludur.

Uşaq hüquqları komitəsi, ümumi şərh 7, maddə 9

Ailələr uşaqları üçün ən yaxşısını istəyir

Henderson, Meyer, Perri və Stremmelə görə (Henderson, Meier, Perry, Stremmel, 2007), müəllimin bütün ailələrin öz övladları üçün dünyada hər şeyin ən yaxşısını istədiyinə və onlarla bağlı xəyallar qurduğuna inanması tərəflər arasında güclü əməkdaşlığın qurulması üçün əsasdır. Biz ailələrdən öz övladları ilə bağlı nəyə ümid etdiklərini və hansı arzularının olduğunu soruşduğumuz anda artıq onlarla ünsiyyətə başlamış oluruq. Ailələr müəllimlərin uşaqlara vacib olan bilik və bacarıqları qazanmasında onlara can-başla kömək etməyə hazır olduqlarını görəndə, o zaman bizə daha çox etibar edirlər. **Əməkdaşlıq eyni məqsədə çatmaq üçün iki və ya daha çox insanın əlaqəli iş qurması deməkdir.**

Səlahiyyətli ailələr və icmalar

Güclü tərəfdaşlıq yalnız hər iki tərəfin bir-birinə hörmət etməsi, digərinin iştirakından faydalanması və töhfə verməsi imkanına sahib olduqda mümkündür. Tərəfdaşlıq münasibətlərinin bərabər olması üçün qarşı tərəfin, yəni tərbiyə verdiyimiz uşaqlarımızın ailələrinin və yaşadıkları icmaların səlahiyyətlərini də qəbul etməliyik. Bəzən bizə elə gələ bilər ki, valideynlərə yaxşı valideyn olmağı öyrətməliyik. Bu, valideynləri bizdən uzaqlaşdırma və proqramımızı onların verə biləcəyi töhfələrdən məhrum edə bilər.

Ailələrlə sıx əməkdaşlığın təşkili

Müxtəlif ailələrlə işləmək bacarığımız uğurlu əməkdaşlıq qurmaq üçün çox vacibdir. Müxtəlif ailələrin və icmaların perspektivlərini anlamağa kömək edən strategiyalara bunlar daxildir:

Uşaqların mənliliyinin formalaşmasına dəstək olmaq

Mənlilik sabit şəkildə deyil, aldığı təcrübələr əsasında formalaşır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqlar ailələri, mənşəyi, mədəniyyətləri, inancları və dilləri haqqında müsbət məlumatlar almalıdırlar. Uşaqlar ailələrinə, yaşdılarına və üzvü olduqları cəmiyyətə görə qürur hissi keçirirlərsə, emosional olaraq güclü, özünə güvənən və çətinliklərə tab gətirən olurlar (Aistear, 2009).

Vandenbroka görə (Vandenbroeck, 2010), əksər uşaqlar üçün cəmiyyətə doğru ilk addım onların məktəbəqədər təhsil müəssisəsində təlimə başladığı anda baş verir.

Bu, cəmiyyətin onları necə gördüyünü və buna görə də özlərini necə görə bildiklərini güzgü şəkildə əks etdirir, çünki yalnız oxşarlıq və fərqlilik kontekstində şəxsiyyətin formalaşması mümkündür. Onlar məhz ictimai güzgüdə özlərinə "Mən kiməm?", "Belə olmağım normaldır?" kimi suallar verirlər. Uşaqlar kim olmaları ilə bağlı cürbəcür, saysız-hesabsız fikirlərə düşürlər. Bu məlumatlar şüursuz və qeyri-ixtiyari də yarana bilər. Elə ola bilər ki, uşaq özünün uşaqlara aid bütün mədəni predmetlərdə: oyun materialları, kitablar və ya kuklalar kimi əşyalarda təmsil olunmadığını hiss etsin. Ola bilər ki, uşağın öz dili dəyərli hesab edilməsin. Bir uşağın yemək və ya yuxu vərdişləri "qərribə" sayılsın və ya onun ailə tərkibi heç vaxt təmsil olunmasın. Buna görə uşaqyönümlü tədris proqramı, əslində, ailəyə yönəlik tədris proqramı olmalıdır.

Fərqli ailə quruluşlarını tanımaq və hörmət etmək

Uşaqların fərqli etnik və sosial mənsubiyyətli müxtəlif ailələrdən olduğunu yadda saxlamaq vacibdir. Bəzi uşaqların iki, bəzilərinin bir valideyni olur, bəzilərinin isə qarışıq ailəsi olur, yəni ana və ya ata tərəfdən ögey qardaş-bacıları olur. Bəzilərinin valideyni çox gənc, bəzilərininki isə baba-nənə yaşında ola bilər.

Uşaqlar nənə-baba və ya digər ailə üzvlərinin, o cümlədən böyük bacı-qardaşlarının qayğısı ilə böyüyürlər. Elə uşaqlar olur ki, böyük ailələrdə, bir neçə nəsil bir yerdə – bibiləri, əmiləri, əmiuşaqları ilə birlikdə yaşayırlar. Digəri isə ailəyə yad olan şəxs tərəfindən (məsələn, dayə kimi) baxılan tək uşaq ola bilər.

Bəzi uşaqların valideynləri ali təhsilli, bəzilərininki isə oxuyub-yazmağı belə bilməyən ola bilər. Elə ailələr var ki, ya ailə başçısı, ya da ailə üzvlərindən biri fiziki məhdudiyətlidir. Elə uşaqlar da var ki, ailə üzvlərindən biri həbsdədir. Bəzi uşaqlar hamının bir dildə danışdığı eyni mədəni və ya etnik qrupdan gələ bilər. Bir başqa uşaq isə fərqli mədəniyyətlərin olduğu, üzvləri fərqli dillərdə danışan ailədən ola bilər. Uşaqlar tez-tez valideynlərindən başqa böyüklərlə, məsələn, böyük qardaş və bacılarla, xalalarla, əmilərlə, nənə və baba, yaxud yaxın ailə dostları ilə isti münasibət qururlar.

“Addım-addım” yanaşması məktəbəqədər təhsilə cəlb edilən uşaqların ünsiyyətdə olduqları əsas şəxslərin hər biri ilə işləməyə və onları qəbul etməyə üstünlük verir. Çalışdığımız ailələr və icmalar fərqli olduğundan “universal” yanaşma ilə uğurlu tərəfdaşlıq qura bilmərik. Hamıya hörmətlə yanaşmalı və insanların fərqli cədvəllərini, ünsiyyət üsullarını və ehtiyaclarını, mənşə və xüsusiyyətlərini olduğu kimi qəbul etməliyik.

Məşğələlərimizdə ailələrin müxtəlifliyini əks etdirmək və bu amildən öyrənmə, ailələr arasında qarşılıqlı hörməti artırmaq üçün mənəbə kimi istifadə etmək də vacibdir. Bütün uşaqlar qrup otaqlarının divarlarında və ya kitabxanadakı kitablarda göstərilə bilən, özlərinə bənzər olan ailələrin şəkillərini görməli və hekayələr eşitməlidirlər.

İşlədiyimiz ailələr haqqında məlumatlı olmaq

İşlədiyimiz ailələrlə bağlı nələri bildiyimizi, ya da bilmədiyimizi müəyyənləşdirməliyik. Əgər bizimlə eyni və ya oxşar icmadan gəlirlərsə, başqa icmalarla müqayisədə onların uşaq tərbiyəsində təcrübələri, baxışları

və dəyərləri haqqında daha çox şey öyrənə bilirik. Müxtəlif icmalardan olan ailələrlə ünsiyyətimiz çətinləşir və "cəlb olunmağın" mənası haqqında fikirlərimiz fərqli ola bilər.

Yorka görə (2003), bunlar vacibdir:

- ailələrimizin mədəni təcrübələrini bilmək;
- mədəniyyətləri, irqləri, etnik mənşələri, dinləri, ailə quruluşları, sosial statusları, iqtisadi vəziyyətləri, yaşları və ya xüsusi ehtiyacları kimi meyarlara əsaslanaraq ailələr haqqında fərziyyələr yürütməmək;
- digər baxış bucaqlarının etibarlı olmasına və başqa yanaşmanın qəbul olunmasının mümkünlüyünə inanmaq;
- açıq, istəqli, uyğunlaşmağı bacaran və yeni davranış qaydalarını sınağa hazır olmaq;
- qeyri-müəyyənliyə, münaqişəyə və dəyişikliyə dözmək bacarığına sahib olmaq.

Ailələrlə ünsiyyət və onların iştirakı ilə öyrənmənin çox yolu var. Sonrakı iki fəsildə bunlardan bəhs edilmişdir. İşlədiyimiz ailələr haqqında daha çox məlumat əldə etmək üçün həm də müxtəlif yerli icmaların təşkil etdiyi seminar və mədəni tədbirlərdə iştirak edə, kitab oxuya, film izləyə, icma üzvləri ilə söhbət edə bilirik.

Mədəniyyətə qarşı həssas olmaq

Hər bir ailə özünəməxsusdur və fərqli ailə mədəniyyətinə malikdir. Ailə tərbiyəsindəki fərqlərə görə də uşağın necə davranması, ünsiyyət qurması və öyrənməsi biz müəllimlər üçün çətinliklər yarada bilər. Bu çətinliklərə baxmayaraq, hər bir uşağa dəstək olmaq üçün məktəbəqədər təhsil müəssisələrimizdə ailələrin mədəni xüsusiyyətlərinin nəzərə alınacağına əmin olmalıyıq. Həm cəmiyyətdə, həm də, ümumiyyətlə, dünyada uğur qazanması üçün uşaqlara lazım olanlar haqqında fikirləşməliyik.

Mədəniyyətin bir ailənin, cəmiyyətin uşaq tərbiyəsinin bütün elementlərinə necə təsir göstərdiyini bilmək vacibdir. Yorka (2003) görə, mədəniyyət gözləntilərdəki fərqlərə təsir göstərə bilər:

- uşaqların müəyyən yaşa görə nə edə biləcəyi və ya etməli olduqları, o cümlədən ailədəki rol və vəzifələri, hansı bilik və bacarıqlara yiyələnmələrinə;
- məktəbəqədər/məktəbin rolu ilə bağlı gözləntilərə;
- bağlılıq və ayrılığa;

- gender rollarına;
- yemək, yuxu, tualet, gigiyena da daxil olmaqla qulluq qaydalarına;
- nizam-intizam metodlarına;
- oyuna və onun əhəmiyyətinə;
- müxtəlif təlim üslublarından istifadəyə;
- zamanın oriyentasiyasına.

Qarşılaşacağımız mədəni fərqlərə bir neçə nümunə daxildir:

- ailədə uşaqların öz fikrini tam izah etməsinə icazə verilməyi, yoxsa onlar mütləq böyüklərə tabe olmalıdırlar;
- uşaqların müstəqil və ya bir-birindən asılı olmaları üçün nə qədər imkan yaradılır;
- onlara hisslərini ifadə etməyə (mənfi emosiyalar olsa belə) icazə verilməyi, yoxsa belə hallar yaxşı qarşılanmır.

Bu nümunələr işlədiyimiz uşaqların və ailələrin həyat təcrübələri ətrafında formalaşan düşüncə tərzinin öhdəsindən gəlməyə kömək edir. Odur ki, mühakimə etmək deyil, bu fərqləri anlamağa və ailələrin istəklərini mümkün qədər təmin etməyə çalışmaq lazımdır. Uşaq tərbiyəsi üzrə mütəxəssis kimi biz ailələrə uşaqların necə inkişaf etməsi barədə məlumat verə və uzunmüddətli hədəflərə necə çatma biləcəklərini daha yaxşı izah edə bilirik.

Müsbət təcrübəyə və biliklərə əsaslanmaq

Ailə və icmalarla əlaqə qurmağın ən yaxşı yolu ailələrə onların övladlarının təhsilinə, inkişafına və məmnunluğuna dəstək verə biləcəyimizə olan inam üzərində qurulan yanaşmadan istifadə etməkdir. Bizim işimiz ailələri dəstəkləmək və onları təlimdə iştiraka cəlb etməkdir, gördüyümüz işə uyğunlaşdırmağa məcbur etmək deyil.

Huver-Dempsey və Sendler (Hoover-Dempsey, Sandler, 2005) ailələrin övladlarının təhsili ilə məşğul olmağa dair seçimlərinə təsir edən üç əsas konsepsiyayı formalaşdırdılar:

1. **Öz uşaqlarına necə kömək etməlidirlər və onların nə etməli olduqları haqqında başqaları nə düşünür?** İnsanın və ətrafının sosial-mədəni mənzəyi bu qərara güclü təsir göstərə bilər. Məsələn, bəzi cəmiyyətlərdə uşağın problemi yarandıqda nə etməli olduqlarını müəllimə söyləmək hörmətsizlik sayılır. Digər cəmiyyətlərdə isə əgər valideyn müəllimə məsləhət vermirsə, deməli, uşağı ilə maraqlanmır anlamına gəlir.

Buna görə də qərar verməzdən əvvəl hər bir ailənin təhsil müəssisələrinə necə yanaşdığını bilməliyik. Bəs problem varsa, əvvəlcə digər ailə üzvləri ilə danışmaq lazımdır? Onlar haqqında daha çox məlumatı necə əldə edə bilərik? Ailənin "ağsaqqalı"nın razılığı vacibdirsə, onları da işə cəlb edə, məsləhətlərinə əsaslanıla bilərikmi?

2. **Kömək göstərə biləcəklərinə nə qədər inamlıdırlar?** Ailə üzvləri uşaqlarına kömək etmək üçün kifayət qədər bacarıq və biliklərə sahib olduqlarını özləri də hiss etsələr, buna daha çox maraq göstərəcəklər. Belə vəziyyətlərdə vəzifəmiz valideynlərə/ailə üzvlərinə onların bu addımının uşaqlarının öyrənməsinə və inkişafına necə kömək etdiyini göstərməkdir.
3. **Uşaqlar və məktəb tərəfindən iştirak etməyə dəvət olunduqlarını hiss etməlidirlər.** Biz düşünə bilərik ki, ailələrimizi qrupun işinə cəlb edirik, amma bəzən elə olur ki, onların prosesdə iştirakı üçün mənəli yollar təklif etmirik. Amma bu, vacibdir, çünki onlar hiss etməlidirlər ki, övladlarına və digər uşaqlara fayda verə biləcəkləri nəşə xüsusi bir şey edə bilərlər.

Uşaqlarla birgə fəaliyyətimizi nə qədər maraqlı, mənəli və xoş qura bilsək, həm onların özləri, həm də ailələr və icmalarla işimiz bir o qədər səmərəli olar. Biz tez-tez onların dəyərli bacarıq və biliklərə sahib olduqlarının və onların gözlədiyimizdən də çox şey edə bildiklərinin şahidi olururuq.

Ailələrlə qarşılıqlı, birgə və demokratik münasibətlərin qurulması

Biz başa düşməliyik ki, hər kəsin təklifi ola bilər və münasibətlər qarşılıqlı olduğu üçün tərəflər bundan faydalana bilər. Ailələr və müəllimlər həm uşağın təhsilinə töhfə verən, həm də biri digərindən öyrənən bərabərhüquqlu tərəfdaş olmalıdırlar. Bunun baş verməsi üçün mühit varsa, məktəbəqədər müəssisələr ailə və icma üzvlərindən çox şey öyrənə bilər.

Ailələrə biliklərini, bacarıqlarını, təcrübələrini, mədəniyyətlərini, gözləntilərini, ümid və xəyallarını bizimlə bölüşmək, habelə qərarlarımıza şübhə ilə yanaşmalarına fürsət vermək məktəbəqədər proqramın demokratik dəyərlərə sadıqlığını göstərir. Proqramı daha geniş əməkdaşlığa hazırlamaq üçün bu bölmədə sonradan müzakirə olunacaq şərtlər də yer alır:

- dürüst və aydın ünsiyyət;
- açıq və ikitərəfli məlumat mübadiləsi;
- qarşılıqlı şəkildə razılaşdırılmış məqsədlər;
- birgə planlaşdırma və qərar qəbulunda iştirak;
- məqsədlərə doğru irəliləyişin birgə dəyərləndirilməsi.

Əməkdaşlığın qurulması üçün məsuliyyət daşımaq

Hendersona (2007) görə, məktəb (bu proqramda məktəbəqədər təhsil müəssisəsi) ilə ailə arasındakı tərəfdaşlığın qurulması üçün əsas məsuliyyət biz məktəbəqədər mütəxəssislərin üzərinə düşür. Bu iş birtərəfli aparılırsa, problem yarana bilər. Ailələrlə əlaqə qurmaq biz müəllimlər üçün daha asandır, nəinki ailələrin bizimlə əlaqə qurması. Xüsusilə də insanların özlərini təcrid olunmuş və çarəsiz hiss etdikləri cəmiyyətlərdə. Müəllimlərin nüfuzu ilə bağlı nəcib məsələləri ailələrin öz narahatlıqları zəminində onlarda bir qədər də qorxu və təşviş hissi yarada bilər. Dil fərqliliyi varsa, ünsiyyət baş tutmaya bilər.

Bu halda ailələrlə iş zamanı məsuliyyətimiz aşağıdakılardan ibarətdir:

- onların müxtəlif bacarıqlarına, biliklərinə və dəyərlərinə hörmət etmək;
- onların dərdinə şərik olmaq;
- onları mühakimə etməmək, əsassız ehtimal irəli sürməmək;
- onlarla açıq olmaq, həssas yanaşmaq.

Ailələr qərarverici tərəf kimi

Ailələrlə həqiqi əməkdaşlıq o deməkdir ki, biz onları yalnız öz uşağının təhsili ilə deyil, bütövlükdə məktəbəqədər təhsillə bağlı məsələlərin müzakirəsinə cəlb edirik. Ailələr qərar qəbuletmə prosesinin bir hissəsi olduqda uşaq tərbiyəsi ilə bağlı müxtəlif ənənələri və metodları, uşaqların xüsusi ehtiyacları, icma problemləri və azyaşlının təcrübəsiz olduğuna görə həll edə bilmədiyini məsələlər barədə məlumatlar gətirir.

Ailəni qərar qəbuletmə prosesinə cəlb etməyin ən sadə yollarından biri uşaqları üçün öyrənmə hədəflərini təyin etmək və onların irəliləyişini birgə qiymətləndirməkdir. Bu, uşaq sinifdə problem yaşayırsa, nə etmək lazım olduğu ilə bağlı valideynlər/ailə üzvləri ilə, sadəcə, danışmaqdan, yaxud da uşağa əlillik diaqnozu qoyulubsa, fərdi təlim planlarının (FTP-lər) hazırlanmasına ailələrin cəlb olunmasından ibarət deyil. Bu, övladları üçün hədəfləri seçən və onları uğurlu şəkildə gerçəkləşdirməsi üçün çalışan ailələrlə əməkdaşlığın uzlaşdırılması deməkdir.

Ailələri qrup mühiti ilə bağlı qərarlara da cəlb edə bilərik. Bunu deyərkən biz maddi köməyi və ya əşya bağışlamağı, yaxud qrup otağını bəzəməyi xahiş etməkdən daha artığını nəzərdə tuturuq. Ailələrin övladlarının gündəlik həyatı ilə məktəbəqədər təlimdə öyrəndikləri arasında əlaqə yaratmağa imkan verən xüsusi oyuncaqlar və sənət əsərlərini sinifdə görmək istədiklərini anlamalıyıq.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Uşağın apardığı ailə/müəllim yığıncaqları

Valideyn iclaslarında iştirak etmək əvəzinə, Alina (tərbiyəçi-müəllim) üç və ya dörd ailəni hər günorta və ya axşamçağı məktəbə dəvət edir ki, övladları onlara siniflərini, portfoliolarını və əl işlərini göstərsinlər. Alina uşaqları əvvəlcədən hazırlayır və onlara ailələrinə nə öyrəndiklərini, nə ilə maraqlandıqlarını və nəyə nail olduqlarını göstərmək barədə məsləhətlər verir. Alina qrupdan qrupa keçərək hər bir uşağa dəstək olur, lakin ailələri ilə bölüşmək üçün nəyi seçəcəklərini onların öz ixtiyarına buraxır.

Sonra Alina hər uşaq və onun ailə üzvləri ilə birgə növbəti aylar üçün hədəfləri müəyyənləşdirir. Bu da ailələrə Alina ilə fərdi vaxt keçirməyə, uşağının məktəbhazırlıq müəssisəsində və evdə nə etdiyi barədə fikir mübadiləsi aparmağa imkan verir. Bu zaman hansı öyrənmə sahəsini – “akademik” adlandırılan biliklər (yəni formal təhsilə aid olan biliklər, məsələn: rənglərin adları, oxu bacarıqları və ya öz adlarını yazmaq) və ya sosial bacarıqların (digər uşaqlarla daha yaxşı paylaşmağı öyrənmək və ya təlimatları izləmək) onlar üçün daha vacib olduğunu söyləyə bilirlər. Alina deyilənləri qeyd edir və vaxtaşırı uşaqları düşündürən, çatmaq istədikləri hədəflərə nə qədər yaxın olmaları ilə bağlı qiymətləndirmə aparır. İnkişaf olmadığı təqdirdə məqsədə doğru irəliləmək üçün ailəsi ilə birgə yardımçı strategiyalar hazırlanır.

Əsas məqamlar

- Uşaqlar Alina və ailələrinin onların nəyi yaxşı etdiklərini, necə böyüdüklərini gördüyünü biləndə anlayırlar ki, ailələri ilə Alina arasındakı münasibətlər faydalı əməkdaşlıqdır və birgə səylər onların öyrənməsini dəstəkləyir.
- Ailələr biz tərbiyəçilərə və övladlarına onlar üçün vacib olanı söyləmək və uşaqlarının təhsildə necə iştirak edəcəklərini planlaşdırmaq imkanına malikdir.
- Bu cür yığıncaq təlimin nəticələri ilə paylaşmaq və zövq almaq üçün təşkil edilir. Əgər uşaqla bağlı Alinanın və ya ailəsinin narahatçılığı varsa, tamamilə fərqli formatda görüş təşkil edilməlidir.

İPUCU

Ailələri sinif mühitinə daha çox cəlb etməyə həvəsləndirmək üçün bu cür suallar vermək olar:

- Uşaqlarınızın hansı musiqini dinləməsini və öyrənməsini istəyirsiniz?
- Hansı hekayələri eşitmələrini istəyirsiniz?
- Uşaqlarınız üçün kimi, hansı obrazı arzuolunan hesab edirsiniz?
- Onların xörək hazırlamağını və yaxud yemək qabları, hansısa ləvazimatlar, xüsusi geyim kimi evdə istifadə etdikləri hansı əşyaları sinifdə görmək istəyirsiniz?
- Övladlarınızın hansı bacarıqlara (fiziki, koqnitiv və sosial) sahib olmasını istəyirsiniz?
- Hansı mövzular və ya layihələr onların evdəki həyatı ilə əlaqəli ola bilər?
- Uşaqlarınızın hansı yerləri ziyarət etməsini istəyirsiniz?

İcmalarla əməkdaşlıq

“Addım-addım” proqramı tərbiyəçi-müəllimləri icmada digər xidmətlər və fərdlərlə: səhiyyə qurumları, qida mütəxəssisləri, sosial işçilər, ibtidai məktəblər, psixoloqlar, digər erkən təlim mütəxəssisləri, eləcə də azyaşlılar üçün sənət, idman və dil dərsləri kimi digər proqramları təqdim edənlərlə əməkdaşlıq qurmağa həvəsləndirir.

Məktəbəqədər təhsil proqramlarında mövcud tendensiyalardan biri müəllimlərin digər xidmət növləri ilə maraqlanmaq, bu sahədə bacarıqlarını inkişaf etdirmək və bunlar arasına rəvan keçidi təmin etməkdir. Bunun üçün icmalarımızdakı xidmətlər barədə məlumatlı olmaq, onlarla müntəzəm əlaqə saxlamaq və ehtiyac olduqda əlavə resurslar üçün ailələrlə sıx əlaqə qurmaq lazım gəlir.

İctimai təşkilatlarla əməkdaşlıq da vacibdir. Bu, uşaqlara və təhsilə diqqəti cəlb edə, onları məlumat və resurs mübadiləsinə həvəsləndirə bilər. Bir sıra ictimai təşkilatlarla əməkdaşlıq (sosial, mədəni, dini, idman, könüllülər, böyüklər, müəssisələr, orta məktəblər, texnologiya) uşaqların həyatını məktəbdənkənar mədəni, əyləncəli və öyrədici fəaliyyətlərlə təmin edə bilər.

Azyaşlı uşaqlar üçün proqramlar çox vaxt cəmiyyətin güclü dəstəyini aldıqda məqsədlərinə nail olur. Çətinliklər və ya böhran zamanı kömək etmək və ya proqramı genişləndirmək, inkişaf etdirmək lazım gələndə icma üzvləri səyləri birləşdirirlər.

Yardım, vəsait toplamaq, oyun meydançası qurmaq üçün işçi heyəti yığmaq, sinifdə könüllü olmaq, ekskursiyalar təşkil etmək və ya işçilər, ailələr və/və ya uşaqlarla təcrübə mübadiləsi aparmaq kimi fəaliyyətlər buna aid ola bilər. Bu baxımdan musiqiçilərin, rəqqasların, sənətkarların, aşpazların, bağbanların və dülgərlərin əməyi son dərəcə dəyərlidir. Çünki uşaqlar öyrədici praktik məşğələlərə xüsusilə həvəs göstərilər. Özləri xidmət göstərməklə yanaşı, ailə üzvləri də cəmiyyətin seçilmiş üzvləri ilə əlaqə qura bilirlər. Onların xüsusi bacarıq və biliklərə (və boş vaxta) sahib olan dostları, qonşuları və ya qohumları təlim proqramını dəstəkləyə və zənginləşdirə bilirlər.

Cəmiyyətin əsas qurumları məktəbin məşvərət komitəsinə, yaxud nəzarət qrupuna daxil edilərsə, problemlərin həllinə öz töhfələrini verə və unikal perspektivlər təklif edə bilirlər. Məsələn, uğurlu biznes sahibləri və ya mühəsiblər maliyyə məsələləri ilə bağlı kömək edə, psixoloqlar və ya məsləhətçilər böhran vəziyyətində olan ailələrə və ya çətin davranışlı uşaqlara dəstək üçün məsləhətlər, həkimlər isə yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaqla bağlı məlumat verə bilirlər.

Ailələrlə olduğu kimi, icmalarla da əlaqələr qarşılıqlı olmalıdır. Uşaqyönümlü məktəbhazırlıq proqramları icmalara çox töhfə verə bilər. Biz işləyən ailələri dayə xidməti ilə təmin edir, uşaqları məktəbə və həyata hazırlayır, iş yerləri yaradır, məhsul tədarük edir və sosial xidmət göstərən qurumlarla əməkdaşlıq edirik. Etdiyimiz yaxşı işlər haqqında icmaların məlumatlı olması çox vacibdir. Bunun müxtəlif yolları vardır. Buraya açıq qapı günləri keçirmək, ictimai təşkilatlar üçün fotosəkilli təqdimatlar təşkil etmək, yarmarkalarda lövhələr qurmaq, uşaqların mədəni tədbirlərdə oxuması və ya hərəkətli oyun oynaması (çoxları üçün stresli olan "ifa etmək" əvəzinə) və yerli restoran, dükan və ya kitabxanalarda sərəgilərin təşkili daxildir.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSIYA

- Sınıfimdəki bütün uşaqların ailələri ilə qarşılıqlı şəkildə işləyirəm, yoxsa bəzi ailələrlə münasibətim digərlərinə nisbətən yaxşıdır? Bu münasibətləri mənim üçün daha asan və ya çətin edən nədir?
- Müəyyən insanlar və ya qruplara olan münasibətim və inamım onlarla işləmək bacarığıma necə təsir edir?
- Sınıfimdəki bütün uşaqların ailələrini nə dərəcədə yaxşı tanıyıram və bu onlarla işləmək qabiliyyətimə necə təsir edir?
- Ailələri övladlarının öyrənməsi və məktəbhazırlıq sinifləri ilə bağlı qərar verməyə necə həvəsləndirməliyəm? Bu sahədə daha nələr edə bilərəm?
- Sınıfimdə uşağın davranışı ilə bağlı problemin həlli üçün ailəsinin gözləntiləri ilə öz yanaşmam arasında hansı fərqləri gördüm? (Məsələn, fiziki cəzanın tətbiqinə inanan valideyn tipi ola bilər). Bu fərq necə aradan qaldırıldı və ya başqa cür necə həll edilə bilərdi?
- Təcrübəmi zənginləşdirə biləcək və mənim hələ də istifadə etmədiyim hansı icma resursları var? Onlardan daha yaxşı faydalanmaq üçün nə edə bilərəm?

Hörmətə əsaslanan qarşılıqlı ünsiyyət

Ailələrlə effektiv ünsiyyət uşaqların inkişafını və təlimini dəstəkləyir, onları öyrənməyə həvəsləndirir və valideynlərin məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin fəaliyyətində iştirak etməsinə imkan yaradır. Əvvəlki fəsildə deyildiyi kimi, uşağın ilk müəllimi onun ailəsidir. Ailə, demək olar ki, həmişə uşağı üçün hər şeyin ən yaxşısını istəyir. Ailələrlə ünsiyyətimiz qarşılıqlı olduqda və onlara ehtiram göstərdiyimizi hiss edəndə bu əlaqə yaranmış sayılır. Ailələrlə ünsiyyət qurarkən hər iki tərəf uşaq haqqında bir-birindən çox şey öyrənə bilər. Biz də ailələrə göstəririk ki, əsas rolumuz onlara və uşaqlarına xidmət etməkdir.

Ailələrlə həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi ünsiyyət qurmağın və məlumat mübadiləsi aparmağın yolları çoxdur. Biz çevik olmalı, hər hansı məlumatı almaq və ya göndərmək üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə etməliyik. Ünsiyyət zamanı ailələrin ehtiyaclarını, maraqlarını, gələcəklə bağlı planlarını öyrənmək lazımdır. Bu zaman övladlarının istəklərini daha yaxşı anlamağımıza kömək edəcək açıq suallardan istifadə etməyimiz və onları dinləməyimiz vacibdir. Ailələrdən bizim üçün vacib olan məsələlər barədə məlumat alaraq onların narahatlıqlarını həll etdiyimiz zaman uşaqlarla daha yaxşı işləyə bilərik.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Hörmətə əsaslanan qarşılıqlı ünsiyyətin yaxşı nümunələri hansılardır?
- Ailələrlə ünsiyyət qurmaq üçün ən uyğun vaxt nə zamandır? Bunu etməyin ən yaxşı yolu hansıdır?
- Ünsiyyət zamanı aldığımız məlumatları necə məxfi saxlaya bilərik və bu niyə vacibdir?

Hörmətə əsaslanan qarşılıqlı ünsiyyətin əsas amilləri

Uşaqlar erkən təhsilə başlamazdan əvvəl onların ailələri ilə ünsiyyətə girmək, ibtidai sinfə keçənədək dialoqu davam etdirmək vacibdir. Ailələrin hansı məlumatlara ehtiyac duyduqlarını və bizdən nə gözlədiklərini bilməyin, onlardan nə istədiyimizi izah etməyin ən yaxşı yolunu tapmalıyıq.

Münasibətlər və hisslər yaxşı ünsiyyətə təsir edə biləcəyi üçün bunları nəzərə almaq vacibdir:

- **Dinləyin və eşidin:** yaxşı dinləmə bacarığı yalnız eşitmək demək deyil. Ailəni diqqətlə və hörmətlə dinləmək, dediklərini hiss edərək anlamaq lazımdır. Ailə üzvlərini şifahi olmayan ünsiyyət vasitələrindən istifadə edərək, məsələn, gözlərinə baxmaqla, başımızı tərpətməklə, dediklərinə maraqla göstərməklə bizimlə danışmağa həvəsləndirə bilərik. Sual vermək və dediklərini təkrarlamaqla onları eşitdiklərimizin doğruluğuna və başa düşdüyümüzə tam əmin edə bilərik. (Məsələn, “Demək istəyirsiniz ki...? Demək istədiniz ki...?”) Ailələrə öz fikirlərini, sevinclərini, məqsədlərini və narahatlıqlarını ifadə etməyə imkan yaradın. Danışmaqdan daha çox qulaq asmaq vacibdir.
- **Aydın və başa düşülən dildən istifadə edin:** müəllimlər digər peşə adamları kimi bəzən sadə insanların nitqində və danışığında olmayan terminlərdən, danışq tərzindən istifadə edə bilərlər. Məqsədiniz biliklərimizlə ailələri heyrləndirmək deyil, onlarla sıx ünsiyyət qurmaq və anlaşılmaqdır.
- **Açıq suallardan istifadə edin:** “İvan evdə nə etməyi sevir?” və ya “Kati məktəbdəki fəaliyyətimiz haqqında sizə nə deyir?”, yaxud da “... haqqında nə təklif edirsiniz?” kimi suallar ailə üzvlərinə imkan verir ki, onlar öz övladlarından bizə ətraflı danışsınlar. Unutmayın, “Nataliya saat neçədə yadır?” tipli sualların cavabı çox qısa, yaxud yalnız “hə” və ya “yox”la məhdudlaşır.
- **Ünsiyyətdə qeyri-verbal ifadə əlamətlərinə (bədəni dili) diqqət yetirin:** bəzən ailə üzvləri narahat olduqları mövzunu müzakirə etməkdən çəkinirlər. Qeyri-verbal ünsiyyəti (bədəni dili) anlamaq ailə üzvünün narahatlığından xəbər verə bilər. Məsələn, ana gender problemlərini müzakirə edərkən çox gərgindirə, onu diqqətlə dinləməli və suallar verərkən çox həssas olmalıyıq. Ailələrin gələcəkdə söhbətdən yayınmasına səbəb ola biləcək qəzəbli ifadələrdən və ya səbirsiz davranışlardan çəkinməli, bədəni dilindən istifadə edərkən ehtiyatlı olmalıyıq.

- **Düzünü demək və birbaşa informasiya ötürmək:** ailə üzvlərinə düzünü demək və birbaşa informasiya ötürmək etibarın yaranmasına kömək edir. Bəzən ötürülən məlumatları eşitmək onlar üçün çətin olsa belə vaxt keçdikcə ailələr bizim həqiqəti dediyimizə inanacaq. O qədər də xoş olmayan məlumatları bölüşdüyümüz zaman ailə üzvlərinə qayğı ilə yanaşdığımızı, onları və ya uşaqlarını mühakimə etmədiyimizi və övladlarına bacardığımız qədər dəstək verəcəyimizi göstərməliyik.
- **Məlumatın məxfiliyini təmin edin:** zəruri hallarda ailə üzvlərinin fərdi şəkildə sizinlə danışa biləcəyi yeri və vaxtı təmin edin. Ailələr şəxsi məlumatları bizimlə paylaşa bilər, bu zaman məlumatın məxfi saxlanması vacibdir.
- **Əməkdaşlıqda məqsədin nə olduğunu anladın:** ailənin uşağın inkişafını dəstəkləmək məsuliyyətinin hər iki tərəfin üzərinə düşdüyünü başa düşməsi vacibdir. Sonrakı görüşlərdə həm müəllimin, həm də ailənin üzləşə biləcəyi ümumi hədəflər və addımlar barədə razılığa gəlin.
- **Müsbət informasiyaları paylaşın:** valideynlərə övladlarının əməlləri barədə məlumat vermək ailə ilə münasibət qurmağın ən yaxşı yoludur. "O, əla uşaqdır, ağıllıdır..." tipli təriflərdən uzaq olun. Mümkün qədər dəqiq ifadə edin. Məsələn, "Rəşid səbirlidir və tapşırığı bitirməyə marağı var..." Söhbəti uşaq və onların inkişafı barədə həvəsləndirici, müsbət sitatlarla başlamağa və bitirməyə çalışın. Bu cür məlumatlar ailəyə uşağına diqqət yetirdiyimizi və onun üçün daha yaxşı öyrənmə mühiti yaratdığımızı göstərir.

Ailələrlə ilkin ünsiyyət: bünövrənin qoyulması

İlk təəssürat uzun müddət davam edir. İlk ünsiyyətlərimiz (şifahi formada olan, elan lövhələri, qeyd dəftərçəsində və s.) ailələrin qayğıkeşliyi hiss etmələri, övladlarının ilk və əsas müəllimləri kimi dəyərləndirilmələri zaman məhdudiyəti olsa belə, bacarıq və ehtiyaclar baxımından hörmətli olmalarının təməlini qoyur. Məsələn, bəzi ailələr məktəbəqədər ədəbiyyatın tərcüməsində və ya formaların doldurulmasında kömək göstərə bilər. Digərləri proqramla yaxşı tanış olduqları qənaətində ola bilərlər, çünki vaxtilə məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə gedən uşaqları olub. Ona görə də verdiyiniz sualların əksəriyyətinə ehtiyac olmadığını düşünə bilərlər.

Qəbul zamanı ünsiyyət və ya ilk valideyn iclası

Adətən, ailə ilə ilk ünsiyyətimiz uşaqlarını hansı məktəbəqədər müəssisəyə yerləşdirmək istədikləri barədə qərar verildikdə və ya uşağı bizə əmanət etdikdə yaranır. Bu zaman hər iki tərəfin bir-birinə çoxlu sualları olur.

Ailələr məktəbəqədər təhsil proqramı və uşağının qoşulacağı qrup haqqında, o cümlədən məktəbhazırlıq proqramının fəlsəfəsi, illik təqvim, qaydalar, gündəlik cədvəllər, nizam-intizam qaydaları və s. haqqında daha geniş məlumat almalıdır. Valideynlər uşağını qeydiyyatdan keçirməzdən əvvəl bəzi dərslərdə iştirak edə bilsələr, daha yaxşı olar. İstənilən halda sürprizlərin mümkün qədər az olması yaxşıdır.

Qəbul zamanı proqramın fəlsəfəsini ailələr ilə müzakirə etmək və il ərzində ünsiyyəti davam etdirmək vacibdir. Bir-birindən fərqlənən baxışlar və ya gözləntilər ünsiyyətdə anlaşılmazlığa və boşluqlara səbəb ola bilər. Ailələrdən övladlarından nə gözlədiklərini və onun məktəbəqədər müəssisədən nə əldə etmək istədiklərini soruşmaq da vacibdir. Valideyndən övladı ilə bağlı qurduğu xeyallar və onlara necə kömək edə biləcəyimiz haqqında nə düşündüyünü soruşa bilərik. Ailələr də müvəffəqiyyətin onlar üçün nə demək olduğunu bizimlə paylaşa bilər. Bu məsələlərin tədris ilinin əvvəlində aydınlaşdırılması sonrakı ünsiyyətə kömək edir.

Biz ailələrlə bağlı ilk informasiyanı müsahibələr və ya valideynlərin doldurduqları formalar sayəsində alırıq. Burada, adətən, uşağın güclü cəhətləri, maraqları, ehtiyacları və fəvqəladə hallarda lazım olacaq əlaqə vasitələri haqqında bilgi verilir. Ailə üzvlərinin məktəb həyatında necə iştirak etmək istədikləri, onların maraqları, güclü cəhətləri və bizdən gözləntiləri haqqında da məlumat toplayırıq.

Ailə uşağını bizə əmanət edirsə, onlarla həm ümumi, həm də məxfi danışıqları necə, nə zaman və harada aparacağımızı dəqiq müəyyənləşdirməliyik. Uşaqları qoyduqları, ya da/və götürdükləri zamanlardamı? Uşağın çantasına qeydlər qoymaqları? E-poçt üsulu, telefon və ya məktəbəqədər müəssisənin “Facebook”, yaxud digər internet səhifələri vasitəsiləmi? Ünsiyyət qurmağın çoxsaylı rəsmi və qeyri-rəsmi yollarından istifadə edə bilərik. Ediriksə, hər bir ailə üçün ən əlverişli olanı bilmək həmişə faydalıdır. Müxtəlif ailələrin ehtiyaclarını ödəmək üçün fərqli ünsiyyət strategiyalarına ehtiyacımız olur.

Məktəbəqədər müəssisələrdə istifadə olunan dildə danışmayan və ya oxuya bilməyən valideynlər üçün materialları tərcümə etmək lazım gələ bilər. Heyətdə bunu edə biləcək əməkdaş yoxdursa, başqa bir ailənin üzvü tərcüməçi kimi yardım göstərə bilər. Ailə ikidilli olsa da, məlumatların onlara öz ana dillərində verilməsi vacibdir. Ailənin danışdığı dildə bir neçə kəlmə öyrənə bilsək, bu həmin dildə danışanı özümüzədən ayırmadığımızı və bizimlə birlikdə olmağımızı qiymətləndirdiyimizi göstərir.

Ev ziyarətləri

Ev ziyarətləri həm uşaq təlimə başlamazdan əvvəl, həm də uşaq təlimdə olduğu müddətdə (heç olmasa ildə iki dəfə) ailə üzvləri ilə görüşmək və davamlı söhbətlər aparmaq üçün əla fürsətdir. Bu ziyarətləri ailə üçün əlverişli zamanda və yaxşı olar ki, atanın evdə olduğu vaxtda təşkil edək.

Bəzən ev ziyarətləri həm ailələr, həm də bizim üçün qorxuducu ola bilər, amma həssaslıqla və hörmətlə yanaşdığımız təqdirdə hər şey qaydasında gedəcək. Bu zaman aydın şəkildə bildirməliyik ki, ziyarətin məqsədi uşaq və onun ailəsi ilə tanış olmaq, daha çox məlumat əldə etməkdir.

Uşaqlar çox vaxt bizi öz evində görməkdən məmnun qalırlar, sevimli oyuncaqlarını və yatdıqları yeri görməyimizi istəyirlər. Ailə ilə danışarkən uşağın oynaması üçün sinifdən bir oyuncaq gətirmək faydalı ola bilər. Uşaq təlimə başladıqdan sonra oyuncağı yenidən məktəbəqədər müəssisəyə gətirə bilər. Ailələr öz fotolarını təqdim edə bilmirsə, uşağın ailəsi ilə birlikdə şəklini çəkib sinif otağının divarından asa bilərik.

Ev ziyarətləri bizim üçün də, ailələr üçün də faydalı ola bilər. Ailənin mədəniyyəti, davranış tərzini, xüsusi bacarıq və ya adət-ənənələri haqqında daha çox məlumat toplaya bilərik. Ailə bizim onlara diqqət ayırdığımızı və uşaqlarla necə münasibətdə olduğumuzu görür. Ailə övladı ilə bağlı hər hansı narahatlığını, anlaşılmazlığı və ya gələcəklə bağlı planlarını bizimlə müzakirə edə bilər. Uşağın inkişafı barədə danışa bilərik. Ziyarətin məqsədini həm biz, həm də ailə aydın başa düşsə, bu hər iki tərəf arasında sıx və isti münasibətlər yaradacaq. Eyni zamanda uşağın və ailənin proqramla bağlı təcrübəsini artıracaq. Ancaq ilk ziyarətdə çox suala cavab almaq üçün ailəyə təzyiq etmək əsla yolverilməzdir.

Ailə yaşadığı evə gəlməyimizi istəmirsə, onların bu qərarına hörmətlə yanaşmalıyıq. Bəzi cəmiyyətlərdə ev ziyarətləri mədəni baxımdan yersiz hesab oluna bilər. Ailələri çıxılmaz vəziyyətə salmaq əvəzinə, eyni icmanın digər üzvlərindən də nəyin uyğun olub-olmadığını öyrənə bilərik. Biz onlarla görüşü yaşadıkları ərazidə, evlərinin yaxınlığındakı parkda və ya oyun meydançasında, yaxud da özlərini daha rahat hiss edəcəkləri başqa bir məkanda təşkil edə bilərik.

Uşağı qeydiyyatdan almazdan əvvəl bütün potensial yeni ailələr üçün yığıncaq təşkil etmək, onları görüşdürmək və bir-birinin etimadını qazanmaları üçün söhbətə şərait yaratmaq uğurlu başlanğıc ola bilər, xüsusən də eyni dildə danışdıqlarsa və eyni mədəniyyətdəndirlərsə.

Uşağın evdən məktəbəqədər müəssisəyə keçidini dəstəkləmək

Uşağın məktəbəqədər təhsilə keçidini dəstəkləmənin bir neçə yolu var. Ayrılıq qorxusu bütün uşaqlara xasdır. Buna görə bəzi məktəbəqədər müəssisələr ailə üzvlərindən ilk gündə bir neçə saat (hətta ilk həftədə) övladının yanında sınıfdə qalmalarını xahiş etməlidir ki, uşağın yeni vəziyyətlə tanış olmasına və özlərini təhlükəsizlikdə hiss etmələrinə kömək etsinlər. Uşaqlar sınıfdəki böyüklərdən əmin olmağa ehtiyac duyurlar. Valideynlərinin/ailə üzvlərinin qayıdacaqlarına və məktəbəqədər müəssisədə olduqları müddətdə onlara qayğı göstəriləcəyinə əmin olmalıdırlar.

İPUCU

Uşaq ailəsindən ayrılmaqda çətinlik çəkirsə, ailəsi ilə birlikdə uşaqda əminlik hissi yaratmaq üçün bunları edə bilərik:

- ana və ya ailə üzvünün uşaqla sağollaşdığına və ona nə vaxt qayıdacağını söylədiyinə əmin olmaq;
- valideyndən uşağın xoşladığı oyuncaqlar, maraqları barədə məlumat əldə etmək və uşaq gəldikdə onları təqdim etmək;
- uşağın evdən sevimli oyuncağını və ya əşyalarını gətirməsinə icazə vermək;
- sınıfdə uyğunlaşana qədər uşağa əlavə diqqət və qayğı göstərmək;
- etibar edə biləcəyiniz böyüklə, ya da dostu ilə şəkil çəkmək və ya danışmaqla uşağa hisslərini ifadə etmək üçün vaxt vermək;
- uşağa günün cədvəlini vermək (anlaya biləcəyi rəsmlər və ya simvollarla), valideyni qayıdana qədər nələrini etməli olduğunu anlatmaq;
- uşağın baxa biləcəyi və başqaları ilə paylaşa biləcəyi ailə fotolarının (və ya ailə kitabının) olmasını təşkil etmək;
- günün müəyyən vaxtında uşağın ailəsinə zəng vurmasına razılıq vermək.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsi ilə ailə arasında davam edən ünsiyyət

Ailələr məktəbəqədər müəssisə ilə əlaqə qurmağın müxtəlif yollarına üstünlük verə bilər. Məsələn, işləyən tək ana daha çox e-poçt vasitəsilə əlaqə qurmağa, uşaq nənə-babasının yanında böyüyürsə, onlar telefon və ya yazılı qeyd almağa üstünlük verə bilərlər. Elə ailələr var ki, uşağı dərsə qoyarkən və ya apararkən daha çox vaxt keçirə bilərlər. Bəziləri onlara zəng vurmaq və ya mesaj yazmağımıza ehtiyac duya bilərlər. Bəziləri dərsdə görüşməyə üstünlük verdikləri halda, bəziləri evdə görüşməyi seçə bilərlər. Əvvəlki fəsildə deyildiyi kimi, ailə ilə ünsiyyət qurmağın ən yaxşı yolunu tapmaq bizim üzərimizə düşən məsuliyyətdir.

Valideynin uşağı gətirmək və aparmaq vaxtları

İşləyən valideynlərin boş vaxtı az olur. Buna görə də uşaqları səhər dərsə qoyduqları vaxt, yaxud günortadan sonra götürdükleri zaman onlarla ayaqüstü görüşlərdən istifadə etmək lazımdır. Uşaqları və ailələrini öz adları ilə salamlayır və "Atana dünən oxuduğumuz kitabı göstərmək istəyərənmi?" kimi ifadələr deyə bilərik. Ailə üzvünə bir gün əvvəl nə etdiyini deyə və ya uşaq ilə nələrlə nail olduğunu bildirə, qarşıdan gələn tədbir və iclasların vaxtını onlara xatırlada bilərik. Ancaq uşağı söhbətə cəlb etmədən danışmadığımızı əmin olmalıyıq.

Bu qeyri-rəsmi görüş həm də ailələrin bir-biri ilə ünsiyyət qurmasına, bizimlə fikir mübadiləsinə, görüş təyin etməsinə və vaxt taparlarsa, övladı ilə oynamasına, yaxud birlikdə kitab oxumasına imkan verir. Belə görüşlər uşaqların iştirakı ilə narahatlıq doğuran məsələləri və ya problemləri müzakirə etmək üçün əlverişli olmaya bilər, ancaq bu məqsədlə xüsusi görüş təyin edə bilərik. Uşaqları məktəbə dayəsi, böyük bacıları, yaxud da qardaşı gətirirsə və həll olunması vacib problem varsa, onların vasitəsilə valideynin/qəyyumun məktəblə əlaqə qurmasını xahiş edə bilərik.

Səhər məktəbə gələn valideyn uşağını qapının kənarında buraxıb getməsin deyərək məktəbəqədər müəssisənin bu məsələ ilə bağlı qaydaları açıq şəkildə izah olunmalıdır. Valideynlərə bildirilməlidir ki, onlar uşaqlarını içəri gətirsinlər və günə başlamaqda övladlarına kömək etsinlər. Günün ilk və son yarım saati boş vaxt üçün ayrılmalıdır ki, bu müddət ərzində valideynlər uşaqları ilə sinifdə oynaya və ya birlikdə işləyə bilsinlər. Əmin olmalıyıq ki, proqram həmçinin uşağı haqqında məlumat almaq, bölüşmək, rahat şəkildə övladlarının yanında olmaq üçün bütün ailələrə yetərincə imkan yaratmışdır.

Səlahiyyətli şəxsdən, ya da müəllimdən xahiş edə bilərik ki, göstərilən xidmətdən bütün ailələrin eyni dərəcədə məmnun qalıb-qalmadığını vaxtaşırı araşdırsın. Bu, məktəb tərəfindən şərtlərin yerinə yetirilmədiyinə əmin olmaq üçün ən etibarlı üsullardan biridir.

Davamlı ünsiyyət

Ailələrlə müasir texnologiyalar vasitəsilə əlaqə qurmaq daha asan və sürətlidir. 10-20 il əvvəl evlərə qısa, qeyri-rəsmi yazılı qeydlər və bülletenlər göndərerdik. Bu gün isə fərdi və qrup e-poçtlarını, mətn mesajlarını və “tvit”ləri göndərə bilirik. Öz veb-saytlarımız və “Facebook” səhifələrimiz var, bloqlar və forumlar yaradıırıq. Ailə üzvləri uzaqdadırsa, “Skype” vasitəsilə onlarla bağlantı qura bilirik.

Fərdi qeydlər/e-poçtlar/mətn mesajları və s.-dən ailələrə uşağının qazandığı uğur və ya öyrəndiyi yeni bacarıq haqqında danışmaq üçün istifadə edilə bilər. Bunlardan proqram üçün etdikləri xoş əmələ görə ailələrə təşəkkür etmək üçün də istifadə edə bilirik. Ailələrə tövsiyə edilməlidir ki, qeydlər/e-poçtlar/mətn mesajları şəklində bizə cavab versinlər. Uşaqla müəyyən bir iş üzərində çalışırıqsa, ailə də evdən buna dəstək verirsə, nəticə daha yaxşı olar.

Məktəbəqədər müəssisənin internet saytındakı vaxtaşırı yenilənən xəbər bülletenləri və ya məlumatverici bloklar ailələrlə ünsiyyət qurmağın ən yaxşı yollarından biridir. Məktəbəqədər müəssisədə və ya sinif otağında baş verənləri, eləcə də fəaliyyətləri işıqlandıran ikihəftəlik və ya aylıq xəbər brifinqləri ailələri zəruri aktual məlumatlarla təmin edir. Brifinqlərdə ailələrə uşağın evdə öyrənməsinə dəstək olacaq yollar da təklif oluna bilər. Brifinqlərə həmçinin ailələrin iştirak edə biləcəyi yerli tədbirlər, uşağın inkişafı ilə bağlı məqalələr, valideyn tərbiyəsi ilə bağlı tövsiyələr, hətta reseptlər də daxil edilə bilər. Brifinqlərdə hər kəsin zamanla xatırladığına əmin olmaq niyyətilə fərqlənən uşaqların və ailə üzvlərinin adlarının səsləndirilməsi məqsədəuyğundur. Uşaqların şəkillərini yayarkən diqqətli olun – valideynlərin və ya qanuni qəyyumların buna icazə verən razılıq formasını imzaladığına həmişə əmin olun.

Xəbər brifinqləri və yeniliklər kimi, məlumat lövhələrindəki və ya internet saytlarındakı xəbərlər, eləcə də görüşün təyin olunması, uşağın inkişafı ilə bağlı əlavə məlumatlar, qidalanma və ya digər aktual mövzulara dair müvafiq bildirişlər də birbaşa ailələrə yönləndirilə bilər.

Məlumat lövhələrində və veb-saytlarda məktəbəqədər müəssisənin həyatında baş verən önəmli hadisələr, eləcə də uşaqların əl işlərindən nümunələr, ekskursiyalar haqqında icmallar, uşaqların ailə üzvlərinin fotosəkilləri (icazəsi ilə) yerləşdirilə bilər. Günün cədvəli, qeydiyyat vərəqələri və könüllülər üçün təlimatlar da verilə bilər. Elan lövhələrində və saytlarda olan xəbərlər, brifinqlər və ya evə göndərilən qeydlər/e-poçtlar kimi digər ünsiyyət formalarında qeyd olunan məlumatları təkrarlamaq və ya əsaslandırmaq bilər.

Bülletenlərdə və veb-saytlarda məlumatları dəyişmək və bunun aktuallığına əmin olmaq vacibdir. Veb-sayt, yaxud bülletenlər köhnə məlumatlarla dolu olarsa, zövqsüz şəkildə yerləşdirilsə, bu, valideynləri bezdirə bilər. Amma bəzi ailələr üçün xəbərlərin aktuallığını izləmək də çətin ola bilər.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Əlaqə qurmaq üçün texnologiyadan istifadə

Tatyana kənd məktəbində işləyir. Dərs dediyi uşaqların valideynlərinin çoxu ya paytaxtda, ya da xaricdə işlədiyinə görə onlara nənə və babaları baxırlar. Tatyana onlar uşaqları məktəbə gətirib-aparan zaman mütəmadi söhbət edir.

O həmçinin valideynlərlə ünsiyyət qurmaq və onları öyrənmə prosesinə cəlb etməyin yollarını tapmaq istəyir.

Tatyana direktordan siniflərdə baş verənlər (uşaqların telefonla çəkilmiş fotosəkillərini və qısa videoları) haqqında məlumat yerləşdirmək niyyətilə bloq yaratmaq üçün məktəbəqədər müəssisənin kompüterindən istifadənin mümkün olub-olmadığını soruşdu. Məqsəd valideynlərlə sıx əlaqə qurmaq və onları məktəb həyatı ilə daha yaxından tanış etmək idi. Bu məlumatlar bütün ailələr üçün əlçatan olduğundan o həmin fotosəkilləri və videoları yalnız valideynlərin özləri izləyə biləcəkləri və şifrə ilə qorunan bloqda paylaşması üçün onların hər birindən yazılı icazə istədi. Həmçinin valideynlərə öz elektron poçt ünvanını göndərdi ki, sualları və ya onları narahat edən məsələlər varsa, birbaşa onun özünə yazsa bilsinlər.

Onun növbəti planı "Skype" vasitəsilə uşaqlar, baba-nənələr (və digər ailə üzvləri) və valideynlərin iştirakı ilə onlayn videokonfranslar keçirməyin yolunu tapmaq idi.

İstəyirdi ki, uşaqlar onlayn konfranslarda portfoliolarını təqdim etsinlər və burada nə işlə məşğul olduqlarını, hansı məşğuliyyətləri sevdiklərini, dostlarının kim olduğunu desinlər, təəssüratlarını valideynləri ilə bölüşsünlər. Ümid edirdi ki, bu cür əlaqələr valideynləri uşaqlarına daha yaxın edəcək və ümumilikdə onların təhsil təcrübəsində böyük rol oynayacaq.

Əsas məqamlar

- Tatyananın planı ailələr üçün faydalı yanaşmadır. Bütün ailə üzvlərini tədris prosesinə cəlb etməyə və ailə bağlarının möhkəmləndirilməsinə yönəlib.
- Tatyana valideynlərlə əlaqə qurmaq və ünsiyyətə girmək üçün bir çox texnologiyalardan istifadə edir: e-poçt, videokonfrans, bloq yazıları, foto və video.
- Texnologiyadan istifadə onun ailələrlə ünsiyyət qurmaq üsullarından yalnız biridir. O həmçinin nənə və baba ilə mütəmadi görüşür, danışır, uşağın artan təcrübəsi və inkişafı haqqında hesabat olaraq ailə üzvləri ilə bölüşmək üçün hər bir şagirdinə portfolio yaradır.

Ayrı-ayrı ailələrlə rəsmi ünsiyyət

Ailələrlə vaxtaşırı ünsiyyətdə olmalıyıq ki, rəsmi hesabatlar və fərdi konfranslar vasitəsilə övladlarının necə inkişaf etməsi və öyrənməsi barədə məlumat verək.

Yazılı hesabatlar

Vaxtımızdan asılı olaraq, ildə bir və ya iki dəfə hər uşağın böyüməsi və təlim nailiyyətləri barədə hesabat yazmalıyıq ki, ailələrdə uşaqların inkişafı haqqında rəsmi məlumatlar olsun. Bu hesabatlar müsbət xarakterdə olmalıdır. Uşağın davranışı və inkişafı ilə bağlı problemlər valideynlərə şəxsi görüşlərdə bildirilməlidir.

Uşaqların inkişafı ilə bağlı ailə üzvləri və müəllimlər arasında görüşlər

Uşağının inkişafını müzakirə etmək üçün ayrı-ayrı ailələrlə müntəzəm olaraq keçirilən rəsmi görüşlər həm ailələr üçün, həm də biz müəllimlər üçün faydalıdır. Ailələrə övladının sinifdə necə davrandığını izah etməklə yanaşı, onları narahat edən məsələlər, eləcə də arzuları barədə sual verə bilərik.

Öncəki fəsildə deyildiyi kimi, bunun ən yaxşı yolu uşağın özünün təşkil edə biləcəyi müəllim-ailə-uşaq görüşlərinin keçirilməsidir. Bunun üstünlüyü ondadır ki, ailə yığıncaqda olduğu vaxtda uşağına və bacı-qardaşlarına baxmağı kimdənsə xahiş eləməyə gərək yoxdur. Bəzən uşağın davranışına görə ailələrlə rəsmi görüşlər təyin edilə və oraya xüsusi müəllimlər, loqopedlər, fizioterapevtlər və ya psixoloq kimi mütəxəssislər də dəvət edilə bilər.

Görüşü ailə üçün əlverişli vaxtda planlaşdırmaq vacibdir. Ailələr görüşün məqsədindən və gözlənilən nəticələrdən xəbərdar olmalıdır. Ailələri görüşmək üçün məktəbəqədər müəssisəyə gətirə bilmiriksə, onların evinə baş çəkməli və ya uyğun yerdə görüş təşkil etməliyik.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsindən ibtidai məktəbə keçid

Sərbəst vaxt və demokratik prinsiplərə əsaslanan məktəbəqədər təhsil müəssisəsi daha strukturlaşdırılmış cədvəllə işləyən ibtidai məktəbə keçid uşaqlar, ailələr, həmçinin məktəbəqədər təhsil müəssisəsində çalışan heyət və ibtidai məktəb işçiləri üçün çətin ola bilər. Məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqlara tam sərbəstlik verilir və ailələr əməkdaş kimi qəbul olunur.

Bəzi ibtidai məktəblərin daha demokratik yollarla idarə olunmasına baxmayaraq, valideynlərlə ünsiyyət qurma üsullarının məhdud olması səbəbindən onların fikirlərini almaqda o qədər də açıq olurlar. Amma dəqiq planlama və hazırlıq bu məhdudluğu aradan qaldıraraq, bizi əmin edə bilər ki, məktəbəqədər müəssisə ilə ibtidai məktəb işçiləri bir-birinin fəlsəfəsini, tədris planlarını və gözləntilərini anlayırlar. Hər bir məktəbəqədər müəssisədə ailələr, məktəbəhazırlıq və ibtidai sinif müəllimlərindən ibarət komitə tərəfindən hazırlanmış yazılı keçid planı olmalıdır.

Bu biliklərə əsasən uşağın və ailənin adaptasiyasını asanlaşdırmaq üçün fərdi keçid planları hazırlana bilər. Keçid planı ilə bağlı tədbirlər ibtidai sinif müəllimləri üçün hər bir uşağın güclü cəhətləri və ehtiyacları barədə məlumatları, ailələrlə davamlı münasibət qurmağın yolları və ibtidai sinif müəllimlərinə demokratik təhsil təcrübələri haqqında veriləcək məlumatları əhatə edə bilər.

İPUCU**Məktəbəqədər təhsil müəssisəsindən ibtidai məktəbə keçid planında nəzərə alınmalı bəzi fəaliyyətlər:**

- Uşaqlar haqqında hansı məlumatların paylaşılmasının məqsədəuyğun olduğuna qərar vermək üçün ailələr, ibtidai sinif müəllimləri və tərbiyəçi-müəllimlər arasında görüş keçirmək. Bu məlumat mübadiləsinin necə və nə vaxt baş verəcəyini müəyyənləşdirin. (Məsələn, tərbiyəçi-müəllimlər və valideynlər birinci sinif müəllimlərinə hər uşağın ən son müşahidə qiymətləndirməsinin surətini vermək haqqında qərara gələ bilirlər. Bu, ibtidai sinif müəlliminə məktəbəhazırlığın hədəfləri və dəyərləri, həmçinin uşağın inkişafı haqqında məlumat verəcəkdir. Uşağın portfoliosu da ibtidai məktəb müəlliminə göndərilə bilər ki, şagirdin qabiliyyətləri haqqında daha çox məlumat əldə (ancaq sonra portfolio ailəyə qaytarılmalıdır) etsin.
- Məktəbəqədər müəssisədə tədris ilinin bitməsinə az qalmış uşaqların bir neçə dəfə və bir neçə saatlığına ibtidai sinifə ziyarətini təşkil etmək olar. Bu, yeni mühit barədə öyrənmək (harada yeyəcəkləri, tualetin harada olması və s.) və mümkün qorxularını azaltmaq üçün əla fürsətdir. Ziyarətdən sonra “yeni məktəb” oyunu oynayın. Oyun yaradıcılıq mərkəzində tipik ibtidai sinif qura bilərik. Burada uşaqlar ibtidai məktəbin birinci sinfində onları nə gözlədiyini öyrənə bilirlər.
- İbtidai məktəb müəllimlərini, ailələri və uşaqları ibtidai məktəbdəki gözləntilər və məktəb həyatı barədə danışmaq üçün məktəbəqədər müəssisəyə dəvət etmək.
- Uşaqlara şəkil çəkdirmək, yeni müəllimlərinə məktub yazmaq və ya diktə etməklə özləri, ailə üzvləri və sevdikləri məşğuliyyətlər haqqında məlumat vermək.
- Uşaqları məktəbə hazırlamaq üçün ailələrə dəstək olmaq, onları daha müstəqil olmağa həvəsləndirmək və məktəbdən qorxmamaları üçün oranı maraqlı yer kimi təqdim etmək.
- Xüsusi şərtləri olan ailələrlə (məsələn, məktəbdəki tədris dilində danışmayan və ya uşaqlarının xüsusi ehtiyacları olan) ibtidai məktəb nümayəndələrinin qeyri-rəsmi görüşünü keçirməklə kömək etmək.

Konfidensiallıq (məxfilik)

Müəllimlər "Addım-addım" proqramı çərçivəsində açıq müzakirələri təşviq etdikləri və ailələrə onları narahat edən məsələlər barədə danışmağa şərait yaratdıqları üçün ailə üzvləri övladları, yaxud da ailənin problemləri ilə bağlı bizə məxfi məlumatlar verə bilərlər. Yazılı və ya şifahi şəkildə gəlib bizə çatan bu məlumatların məxfiliyini qorumaq borcumuzdur.

Məktəbəqədər təhsil uşaqlarının fotosəkilləri və ya videogörüntüləri də daxil olmaqla məlumatları başqaları ilə bölüşməzdən əvvəl ailənin yazılı icazəsini almaq tələb olunur. Ailələr necə və hansı məlumatların paylaşılı biləcəyini anlamalıdır. Həm də bu məlumatları istənilən vaxt nəzərdən keçirmək hüququna sahib olduqlarını bilməlidirlər.

Konfidensiallıq o zaman pozula bilər ki, məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin əməkdaşları uşağın zorakılığa məruz qaldığını və həyatının risk altında olduğunu müəyyən etsinlər. Əgər məsələ, doğrudan da, belədirsə, o zaman məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin heyəti müvafiq faktlar və dəlillərlə hüquq-mühafizə orqanlarına müraciət edə bilər.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin bütün müəllimləri konfidensiallığın qorunması ilə bağlı təlim keçməlidirlər. Vaxtaşırı onlara xatırlatmaq lazımdır ki, ailə üzvləri ilə görüşlərdə əldə etdikləri məlumatları paylaşmasınlar. Əməkdaşların qeyd etdikləri istənilən məlumat fakta uyğun, obyektiv və faydalı olmalıdır. Məsələn, əgər uşaqların müdafiəsi ilə məşğul olan agentliyə zorakı davranış faktı ilə bağlı şübhələrimiz barədə məlumat vermək istəyiriksə, o zaman dedi-qodu və şayiə tipli xəbərlər qeyri-obyektiv sayılacaq və faydasız olacaqdır.

Bütün proqramların yazılı şəkildə konfidensiallıq qaydaları hazırlanmalı və həmin qaydalarda aşağıdakılar əksini tapmalıdır:

- ictimai qurumlara və ya uşaqla birlikdə işləyə biləcək şəxslərə məlumatın təqdim edilməsi prosesi;
- uşaqlar haqqında foto, video və ya məlumat yaymaq üçün valideynlərdən icazə;
- proqramın məxfi məlumatdan istifadə qaydaları;
- məlumatların obyektiv qeydiyyatını aparmaq və hesabatını təmin etmək üçün təlim və prosedurlar;
- valideynlərin hüquq və vəzifələri.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Ailələr məni övladlarının inkişafı, ehtiyacları, maraqları, qorxuları, güclü cəhətləri və təhsillə bağlı hansı məlumatlarla təmin edir və mən bu məlumatdan necə istifadə edirəm? İşlədiyim uşaqlar haqqında bilmək istədiyim başqa məlumat varmı? Bu məlumatı necə toplaya bilərəm?
- Bütün ailələr övladları haqqında mənə rahat şəkildə danışa bilirlərmi? Əks halda, özlərini rahat hiss etmələri üçün nə etməliyəm?
- Ailələrlə ünsiyyət qurmağa və onların öyrənmə prosesində iştirakına kömək edəcək, amma məlumatla yükləməyəcək yeni, fərqli üsullar varmı?
- Uşaqların məktəbəqədər təhsil qrupundan ibtidai məktəbə keçməsinə kömək etmək üçün hazırda nə edirəm? Bu keçid onlar və ailələri üçün daha rahat olsun deyə başqa nə edə bilərəm?

Ailə və icma iştirakı

Ailə və icma iştirakı dedikdə onların tək-cə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində keçirilən tədbirlərdə iştirakı nəzərdə tutulmur. Bu daha yüksək səviyyədə, həm emosional, həm fiziki baxımdan cəlb olunmanı, yəni məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin həyatında daha geniş iştirakı nəzərdə tutur. “Ailə və icma iştirakı” termini digər ailə və icma üzvlərinin rolunu da qəbul etdiyi üçün valideyn iştirakından daha genişdir.

Son 25 ildə aparılan araşdırmalar (Harvard Family Research Project, 2006) göstərir ki, ailə və icmaların təhsilə cəlb edilməsi faydalıdır. Onların məktəbəhazırlıq dövründə işə cəlb olunması xüsusilə səmərəlidir. Üstünlükləri budur: təhsil göstəricilərinin artması; məktəbdə davamiyyətin yüksəlməsi; emosional məmnunluq; birgə yaşadıkları ailə və icmalarla qürur duyması. Ailələr üçün faydası odur ki, övladının inkişafı, maraqları, güclü cəhətləri və ehtiyacları haqqında daha çox məlumat əldə edirlər. Həm də evdə uşaqlarına necə kömək etmək barədə rəy alırlar və uşaqlarının öyrənməsinə kömək etmək bacarığına yiyələnirlər. Müəllimlərə isti münasibət bəsləyir, məktəbəqədər müəssisələrə və daha sonra uşaqlarının təhsil alacağı məktəblərə dəstək olmağa can atırlar. İcma üzvləri üçün faydası isə icmanın gələcəyini və sosial birliyini formalaşdırmaqda dəyişiklik edə biləcəyini hiss etməkdir. Biz müəllimlərə isə faydası işlədiyimiz uşaqlar haqqında əlavə məlumat əldə etmək, işimizə dəstək olmaq və sinfimizdəki uşaqlar üçün daha artığını edə bilməkdir.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Ailə və icma iştirakı dedikdə hazırda nə başa düşürəm?
- İnsanların necə və nə vaxt cəlb olunmaq istədiklərini araşdırmaq nəyə görə vacibdir?
- Tədris prosesində iştirak zamanı insanları rahat və ya narahat edən hisslər hansılardır?
- Valideynlərin maarifləndirilməsində məktəbəqədər təhsilin rolu nədən ibarətdir?

“İştirak” anlayışının izahı

Bir çox cəmiyyətlərdə ailə və məktəb rollarına ayrı-ayrılıqda baxılır. Ailələr övladlarını məktəbin qapısı qarşısında buraxılaraq sinifdə baş verənlərdən bixəbər olmağa öyrəşirlər. Müəllimlər isə məktəb saatlarında uşaqlara görə məsuliyyəti üzərilərinə götürürərək ailələrin məktəb həyatında iştirakını vacib saymaya bilirlər. Bunun adi hal kimi qəbul edildiyi cəmiyyətlərdə ailənin tədris prosesində iştirak konsepsiyası onlar üçün tamamilə yad ola bilər.

Hətta o yerdə ki tərbiyəçilər ailələri məktəbin fəaliyyətinə asanlıqla cəlb edə biləcəklərinə inanırlar, bu, valideynlərin, sadəcə, məktəb tədbirlərinə və ya iclasa dəvət edilməsi kimi anlaşıla bilər. Müəyyən öhdəliklərə, yaxud əlavə təzyiqlik hiss etdiklərinə görə bəzi ailələr üçün məktəbə gəlmək çətin ola bilər. Biz özümüzün və ailələrin məktəb fəaliyyətində iştirakını necə başa düşdüyümüzə həssas yanaşmalıyıq. Biz onların iştirakını hər biri üçün daha mənalı etmək məqsədilə çox şey edə bilərik.

Ailələrin iştirakı üçün alternativ yollar

Evdə başqa azyaşlı uşaqları olan ailələri və işləyən valideynləri təlim prosesinə cəlb etmək üçün yaradıcı olmalıyıq. Ailənin evdə etdiklərini – oynadıqları oyunları və ya birlikdə izlədikləri televiziya şoularını sinifdəki məşğuliyyətlərlə uzlaşdırmağa cəhd edə bilərik. Ailənin uşağı ilə etdiklərini bölüşə biləcəyi bloq yarada bilərik. Onlayn videobağlantı ilə ailə ilə görüş üçün fərqli vaxt və yollar tapmaq da buna nümunə ola bilər. Körpələri və ya azyaşlı uşaqları olan anaları məktəbəqədər müəssisəyə gətirmək və ya yığıncaqda iştirak edən böyüklərin uşaqlarının nəzarətsiz qalmaması üçün yollar axtara bilərik.

Təkcə valideynlərin deyil, digər ailə üzvlərinin də iştirakı

Ailənin iştirakını artırmaq valideynlərdən başqa, ailənin digər üzvləri ilə də əlaqə qurmağın yollarını tapmaq deməkdir. Ailədə valideynlər işləyirlərsə, uşaqlara baba və ya nənə baxa bilər. Onlar məktəbəqədər müəssisədə bir həftə müddətində bağçılıqla bağlı məşğələlərə cəlb olunmaqdan məmnun qala bilərlər. Elə həmin o müddətdə baba və ya nənə uşağın məktəbəqədər fəaliyyəti haqqında məlumat əldə edə və ailənin digər üzvlərinə məlumat verə bilərlər. Həmçinin azyaşlının böyük bacısı, yaxud qardaşı da məktəbə gələrək balacalar üçün kitab oxumaqla faydalı ola bilər. Bütün ailə üzvlərinin özlərini gərəkli və dəyərli hiss etmələri üçün çalışmaq lazımdır. Bununla yanaşı, həmişə uşağın qanuni qəyümləri ilə (böyükləri ilə) dəqiqləşdirməliyik ki, uşağı məktəbəqədər müəssisədən kim götürə bilər, kim götürə bilməz və məktəbəqədər fəaliyyətlərdə kimlər iştirak edə bilər. Mübahisəli məqamlar olduqda (məsələn, boşanmış valideynlər arasında) uşağı götürən şəxsdən onun məsuliyyət daşdığını əks etdirən hüquqi sənədin surətini istəməliyik.

Ailə üzvlərinin maraqlarını araşdırmaq

Ailə üzvlərinin şəxsi maraqlarının nədən ibarət olduğunu, bölüşmək istədikləri fərdi bacarıqları və həm vaxt, həm də hansı resurslara malik olduqlarını bilməliyik. Ailəni faydalı şəkildə iştiraka cəlb etmək üçün zaman, dəqiq planlaşdırma, onların maraqları, bacarıqları və ehtiyacları haqqında məlumat tələb olunur. Ailənin məktəbə necə cəlb olunacağını öyrənməyin bir yolu da ilk valideyn iclaslarından birində və ya uşağının məktəbəqədər təhsilə başlamazdan əvvəl ilk ev ziyarətində təqdim olunan iştirak qaydaları siyahısının hazırlanmasıdır (Əlavə 1-də "Ailə maraqları üzrə anket" formasına baxın).

Tərbiyəçi-müəllimlər və ailələr birlikdə düşünür

Vandenbrok (Vandenbroeck, 2010) iddia edir ki, ailələrin məktəbə cəlb olunması həm də məktəbəqədər təhsil müəssisəsində onların öz təcrübələri barədə (uşaqların öyrənməsinə xidmət edən istər gündəlik fəaliyyət cədvəli olsun, istərsə də inkişafetdirici oyunlar) düşünmək üçün vaxt və vəsaitin ayrılmasını da zəruri edir. Dolberq və Moss (Dahlberg and Moss, 2005) ailələrin və tərbiyəçi-müəllimlərin məktəbəqədər müəssisələrdə həyata keçirməyə çalışdıqları işin nədən ibarət olduğunu izah etməyə çalışdıqları demokratik təcrübələri təsvir edirlər.

Məsələn, ailələr sinifdə uşaqların evcilik və ya kitabxana oyununa cəlb etdikləri yerləri baxışdan keçirə bilər. Bu yerlərdə uşağın yaşadığı evdən hər hansı əşya varmı? Dəyişilən paltarlar icmada istifadə olunanlara uyğun gəlirmi? Şəkilli kitablar icmalarımızdakı insanların necə yaşadığını göstərirmi?

Gündəlik rejim cədvəli baxımından bütün uşaqlar yatmadan əvvəl paltarlarını dəyişdirməlidirlərmi? Təlim müddətində uşaqların gündəlik həyatı öz icmalarında ən çox hansı mövzularla sıx bağlı olur?

Məktəbəqədər təhsildə ailə və icma üzvləri

Ailə və icma üzvlərinin könüllülər kimi sinif otaqlarına daxil edilməsi onların iştirakının genişləndirilməsi üçün ən yaxşı yoldur. Bu bizə həmçinin uşaqlarla birgə fəaliyyətdə iştirak etmək üçün əlavə stimula verir. Uşaqlara isə müxtəlif insanlardan təhsil ala bilmə mesajı ötürür.

Könüllülük

Ailənin və icma üzvlərinin məşğələlərə cəlb olunmasının yolları çoxdur. Onlar hekayələr oxuya və danışa, uşaqların həyat hekayələrini yazsa, onlarla birlikdə yemək bişirə, oynaya bilərlər.

Ailə və icma üzvlərinin maraqları və bacarıqlarını araşdıraraq onların sinifdə necə töhfə verə biləcəyini və özlərini ən çox hansı işdə rahat hiss etdiklərini öyrənməyə bilərik. Məsələn: tətbiqi sənət və rəngkarlıq, bağ, biçmə-tikmə, bişirmə, hekayə nəql etmə və ya yox təlimində. Ailə üzvləri uşaqlara iş zamanı istifadə etdikləri alətlərlə necə davrandıqlarını (həmin yaş qrupu üçün təhlükəsiz olduqda) göstərə bilərlər. Məsələn, yanğınsöndürən uşaqlara iş başında olarkən geyindiği formanı göstərə və onların da formanı yoxlamalarına icazə verə bilər. Və ya tibb bacısı uşaqlara stetoskopu nümayiş etdirə bilər. Kompüterdə işləmək bacarığı olan ailə üzvlərindən biri uşaqların bu texniki vəsaitdə işləməsinə kömək edə bilər.

Könüllüləri qarşılamaq

Məşğələlərə bu cür cəlb olunmanı həyata keçirmək üçün ilk addım könüllülərin özlərini arzuolunan qonaq qismində hiss etmələrinə nail olmaqdır. Onlarla ünsiyyətimiz “Xoş gəldiniz!” mesajını verməlidir. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin qaydaları, məqsədləri və fəaliyyəti ilə bağlı olan açıq ünsiyyət sinifdə ailə və icma üzvlərinin fikri ilə razılaşdırılaraq hər kəsin özünü rahat hiss etməsi ilə nəticələnir.

Ancaq ailələrin sinifdə özlərini rahat hiss etməsi yazılı bildiriş və ya birdəfəlik dəvətnamədən daha artıq fəaliyyəti tələb edir. Uşaq və ailə ilə ilk görüşdə, yaxud evə ziyarətdə uğurların işçi heyəti ilə ailələr arasındakı əməkdaşlıqdan asılı olduğunu vurğulayın və onları dərəcə gəlməyə təşviq edin. Könüllülərin nə vaxt gələcəyi barədə əvvəlcədən xəbərdar olmaq faydalı olsa da, ailələrin sinif fəaliyyətlərinə istədikləri vaxt qoşulmasını da xoş qarşılamaq vacibdir. Valideyn və ya ailənin digər üzvü nahar fasiləsində, yaxud işə gedərkən kömək üçün gələ

bilərsə, bu, yaxşıdır. Digərləri həftədə bir neçə saatlıq kömək təklif edə bilər. Bəziləri hər gün gələ bilərlər. Bu məzmunlu təklifləri mümkün qədər tez-tez qiymətləndirmək lazımdır.

Ailələr bəzən sinifdə qorxu hissi keçirə və ya bunun məhz müəllimin təşəbbüsü olduğunu düşünə bilər. Onlar gəlmək istəməyə bilərlər. Çünki:

- müəllimin kollektivin köməyinə ehtiyacı olduğuna əmin deyillər;
- səhv edə biləcəklərindən qorxurlar;
- nə edəcəklərini bilmirlər və qarışıqlığa səbəb olmaq istəmirlər;
- maraqlı təkliflər irəli sürmədiklərini düşünürlər;
- qrupdakı qaydalar onlara aydın deyil.

Könüllü qismində həm ailə üzvləri, həm də icma üzvləri sinifdə işləyə bilərlər. Bəzi məktəbəqədər müəssisələr mütəmadi olaraq ziyarət etmək üçün yaşlı vətəndaşların evinə getməyi seçir. Uşaqlar da, yaşlı insanlar da bu cür təşəbbüslərdən bəhrələyə bilərlər. İcmadan olan digər könüllülər, işçilərinin cəmiyyətə daha çox cəlb olunmasını istəyən biznes şirkətləri və orta məktəb şagirdləri də könüllü ola bilər. Azyaşlıların ətrafında olmaq istəyənlərin sayı çox olur. Onlardan könüllü olmağı xahiş etsək, məmnuniyyətlə qəbul edərlər.

Könüllüləri sinifə təqdim etmək

Əksər məktəbəqədər müəssisələri könüllüləri sinifə və ya müəssisənin özünə təqdim etmək üçün iclas keçirir. Tanışlıq mərhələsində səmimi münasibətlərin yaradılmasından sonra ailələri uşaqlar kimi gündəlik fəaliyyətlərə cəlb edə bilərik. Belə olan halda onlar eyni materialları və eyni oyunları görür, incəsənətlə bağlı məşğələlərə qatılır, açıq havada oynayır, musiqi dinləyir və dadlı şirniyyat yeyirlər. Bu, günün qısaldılmış halıdır, ancaq ailələr uşaqları üçün nəzərdə tutulmuş proqramı öz üzərilərində təcrübədən keçirmək şansını əldə edir. Hər bir fəaliyyət növü və hər bir sahə uşaqların burada nəyi öyrəndikləri haqda qısa məlumat verir.

Bu ilkin araşdırma ailələrə sinif otaqları və müxtəlif sahələrdə baş verən öyrənmə ilə tanış olmağa kömək edir. Bu ilk iclas ailələrə onların öz maraqlarına uyğun olaraq, sinifə necə kömək edə biləcəklərinin fərqli yollarını göstərməyə imkan verir. Ailələrin tədris prosesi zamanı təmizlik, tualet və yemək vaxtı kimi xüsusi prosedurlardan xəbərdar olması da çox vacibdir. Biz deyə bilərik ki, sinif qaydalarının yaradılması uşaqların iştirakı ilə baş verən davamlı bir prosesdir. Lakin könüllü qismində cəlb olunan insanlar üçün bəzi qaydalar onların istinad edə bilməsi üçün görünən yerdən asılmalıdır. Uşaqlarla davranış qaydaları ilə bağlı necə söhbət apardığımız və ya münaqişələrin həllinə necə kömək edəcəyimiz barədə məlumatlar da könüllülərə verilməlidir.

İPUCU

Könüllülərə aşağıdakılar kimi ümumi təkliflər vermək faydalıdır:

- Uşaqlarla oturun və qrup fəaliyyətlərində iştirak edin. Uşaqlarla birlikdə yerə oturmaq və ya açıq havada gəzmək üçün rahat paltar geyinin.
- Məktəbəqədər təhsilin vacib hissəsi uşaqların sərbəstliklərinin inkişafına kömək etməkdir. Uşaqları özləri üçün hansısa işlər görməyə həvəsləndirin və yalnız lazım olduqda köməyinizi təklif edin.
- Uşaqların maraqlarına uyğunlaşın. Təkliflər verin, ancaq oyun və ya fəaliyyət zamanı dominantlıq etməyin.
- Uşaqlardan bədii yaradıcılıq, blokdan bina və ya ağacdən hazırladıqları əl işləri haqqında danışmağı və ya başlıq verməyi xahiş edin. Mümkünsə, bunun şəklini çəkin və dediklərini yazın.
- Uşaqlarla reallığa əsaslanan söhbətlər edin. Nə etdiklərini təsvir edin. Nə düşündüklərini müəyyən etmək üçün onlara açıq suallar verin. Unutmayın ki, uşaqlar ətrafdakı böyüklərdən dil öyrənirlər.
- Uşaqların arasında olan problemləri özünüz həll etməyə çalışmayın, bir-biriləri ilə həll etməkdə onlara kömək edin. Münaqişəli vəziyyətə sakit yanaşın, zərərli və ya ziyanlı hərəkətləri dayandırın. Hamıya imkan yaradın ki, problemin nədən ibarət olduğunu sizə söyləsinlər, onu necə həll edəcəyinizi düşünün və birlikdə qərar verin.
- Uşaqlarda davranış problemləri varsa, onlara uyğun davranışları və ya münaqişəni sülh yolu ilə necə həll etməyi öyrənmələrinə kömək edin.
- Sınıfdə faydalana biləcəyimiz ideya və təkliflərinizi bizə bildirin. Xüsusi bacarıq və ya istedadınız varsa, deyin ki, biz də bunu uşaqlarla bölüşmək üçün yollar tapaq.
- Ayrı-ayrı uşaqlar və ya ailələri ilə bağlı qeydləriniz, narahatlığınız və ya suallarınız varsa, mütləq bizə bildirin. Amma heç bir halda bunu uşaqların yanında etməyin.

Məktəbəqədər təhsil siniflərində hər gün çox sayda fəaliyyət və müəyyən vəziyyətlər olur. Könüllülərin hər zaman nə edəcəyini dəqiq bilməsi tələb olunmur. Narahatlıq doğuracaq nəşə varsa və vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilmirlərsə, hər zaman sizə yaxınlaşa biləcəklərinə əmin olmalıdırlar. Könüllülər müəyyən gündə müəyyən saatda gəlirlərsə, həmin gün faydalı olmaq üçün hansı işi görə biləcəkləri və uşaqlarınız üçün onlardan nə gözlədiyiniz barədə dəqiq təlimatlar verin. Könüllülərdən hansı faydanı əldə edəcəyimiz sınıfa girən

insanın rahatlıq səviyyəsindən, bacarığından və kömək etmək istədiyi fəaliyyət sahəsindən asılıdır.

Sınıfdə işləmək üçün könüllülərə bu cür ümumi məlumat verilməlidir: təlim-tədris materiallarının saxlanması yerləri, gündəlik cədvəl və sinfin müxtəlif sahələrində uşaqlarla necə ünsiyyət qurmaqları barədə qısa təlimatlar daxildir.

Könüllülərdən kimsə sinfə gəlməyə görə narahatdırsa, özünü rahat hiss etsin deyə daha təcrübəli digər könüllünü ona yoldaşlıq etməyə dəvət edin. Ailələr arasında əlaqə yaratmaq üçün yeni ailələri sinif otağı ilə tanış etmək təşəbbüsü əlverişli yoldur.

Könüllülərə sinifdə nələr edə biləcəklərini anlamağa kömək etmək üçün vaxtaşırı olaraq müəyyən yerlərdə planlaşdırılan tədbirlər haqqında məlumatları yaymaq lazımdır. Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif fəaliyyət mərkəzlərinə və sahələrinə uyğun gələ biləcək bəzi ideyalar təqdim olunur. Siz həmçinin öyrənmə üçün digər sahələr (əgər varsa): bağ, ağac emalatxanası və ya xüsusi elmi araşdırma mərkəzi üçün planlar işləyə bilərsiniz. Könüllülərə orada nə edə biləcəklərinə dair bir neçə ideya vermək onlara imkan yaradacaq ki, uşaqlarla məşğuliyyəti əyləncəli və faydalı etsinlər. Könüllülərin savad səviyyəsi aşağıdırsa, şəkillərdən də istifadə oluna bilər.

FƏRQLİ FƏALİYYƏT MƏRKƏZLƏRİ HAQQINDA MƏLUMAT

Fəaliyyət mərkəzi	Uşaqlar nə öyrənirlər?	Uşaq oyunlarını necə genişləndirməli?
Xəyali sosial oyun	İnsanların həyatda oynadığı müxtəlif rollar Əməkdaşlıq və danışıqlar Nitqin inkişafı	Uşaqların təklif etdiyi müxtəlif rolları üzərinizə götürün Oyun üçün əlavə rekvizitlər tapmaqda kömək edin Başqa nə edə biləcəkləri barədə suallar və ya təkliflər verin
Vizual sənətlər	Yaradıcılıq Materialların fiziki xüsusiyyətləri Fiziki bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi	Onları materiallar və fikirləri ilə sınaqlara həvəsləndirin İcazə verin ki, öz işləri barədə sizə danışsınlar

davamı növbəti səhifədə

FƏRQLİ FƏALİYYƏT MƏRKƏZLƏRİ HAQQINDA MƏLUMAT		<i>davamı</i>
Fəaliyyət mərkəzi	Uşaqlar nə öyrənirlər?	Uşaq oyunlarını necə genişləndirməli?
Qum və su	Həcm və ölçmə barədə riyazi anlayışlar Fiziki xassə	Nə kəşf etdikləri barədə suallar verin Əlavə rekvizit və materiallar verin Onlarla vəsaitlər barədə danışıq
Bloklar	Riyazi anlayışlar Ətrafda gördükləri şeyləri necə təsvir etməli	Uşaqlarla nə quraşdırdıqları barədə söhbət edin Əlavə rekvizit və materiallar verin İşarələr əlavə etməyə kömək edin
Fiziki oyunlar	Əzələlərin inkişafı və koordinasiya Başqaları ilə oynamaq	Uşaqların təhlükəsizliyini təmin edin Onları yeni sınaqlar keçirməyə həvəsləndirin Onlarla oynayın və nə etdikləri barədə danışıq
Mütaliə guşəsi	Oxu mədəniyyətinin inkişafı, kitab haqqında biliklər	Onlara kitab oxuyun Onları sizə kitab, şəkillər və hekayələr barədə danışmağa sövq edin Kitabdakı bəzi hissələri canlandırmağa təşviq edin
Oyunlar və pazllar	Əl-göz koordinasiyası və əllərdən istifadə Müqayisə, ölçü, sayma kimi fərqli riyazi bacarıqlar Əməkdaşlıq	Onlara oyun oynamağa, yaxud pazl yığmağa kömək edən ipucları verin Onlara növbəni dəyişməyə və oyun qaydalarına əməl etməyə kömək edin
Texnologiya	Texnologiyadan istifadə etməkdə təcrübəli olmaq Ünsiyyət	Avadanlıqlardan istifadə etmələrinə kömək edin Kompüterdə proqramı tapmağa və istifadə etməyə kömək edin Birlikdə işləməyə həvəsləndirin

Minnətdarlıq etmək

Hər kəs təqdir olunmağı sevir. Sinfə kömək üçün gələn ailə və icma üzvləri də bu baxımdan fərqlənir. Qiymətli vaxtlarını sərf edirlər və elə bu səbəbdən də təşəkkürə və dəyərləndirilməyə layiqdirlər. Könüllülərə gəldikləri üçün hər dəfə təşəkkür edin və sualları olub-olmadığını soruşun. Növbəti dəfə gələndə təcrübələrinin zənginləşməsi üçün nəyəsə ehtiyacları olub-olmadığı ilə maraqlanın. Təşəkkürnamə hazırlayın, uşaqların onu bəzəməsinə icazə verin, sinifdə və ya veb-saytda yerləşdirin. Uşaqlar bununla qürur duyacaqlar. Bu həm də uşaqlar, ailələri və könüllülərə dəyərli mesaj olacaqdır.

İPUCU

Könüllülərə necə minnətdarlıq edə bilərik:

- Onları sinifdə öyrətmək üçün vaxt ayırmağa hazır olun. Ətrafı göstərin, gərəkli olan məsələləri izah edin, heyətə təqdim edin və harada işləyəcəklərini göstərin.
- Şəxsi əşyaları üçün yer ayırın.
- Uşaqlarla birlikdə yeyə biləcəkləri qədər yemək verin.
- Veb-saytınızda onlar üçün bülleten lövhəsi və ya sahə təyin edin.
- Bülletəndə ailə üzvlərinin könüllü fəaliyyətlərini işıqlandıran hissə yaradın.
- Proqramın uğurlu olmasında əməyi olan hər kəs üçün bayram və ya şənliklər təşkil edin.

Daha çox kişiləri cəlb etməyin vacibliyi

Kişilərin qayğıkeş və hərəkətli rollarda olduqlarını görmək uşaqların inkişafına müsbət təsir edir. Məktəbəqədər müəssisədə kişi müəllimlərin az olduğunu nəzərə alsaq, kişilərin dərslərə cəlb olunmasının yollarını tapmağımız xüsusilə vacibdir. Atalar, qardaşlar, əmilər, babalar və digər kişi dostların diqqətdən kənar qalmamasını təmin etməliyik. Kişilərin uşaqların həyatına daxil edilməsi üçün səy göstərilməli, uşaqlar nümunəvi kişi obrazları ilə tanış edilməlidir.

Ataların və ya digər kişi ailə üzvlərinin uşaqlarla birgə olduğu zaman evə ziyarət etmək, valideynlərlə görüş keçirmək, konfranslar və digər tədbirlər təşkil etməklə kişiləri məktəb həyatında iştiraka daha çox həvəsləndirə bilərik.

Onları bütün müzakirələrə cəlb etməli və uşaqla bağlı sual verməliyik. Ailədə ata varsa, müraciətlər və dəvətnamələr həm anaya, həm də ataya ünvanlanmalı, eləcə də ailənin digər kişi üzvlərinin siniflə əməkdaşlığı üçün xüsusi səy göstərilməlidir.

İPUCU

Kişiləri məktəbə cəlb etmək üçün ipucları:

- Kişilərdən maraqları və bu maraqları uşaqlarla necə bölüşə biləcəklərini soruşun.
- Atanın və ya ailənin digər nüfuzlu kişi üzvlərinin iştirak edə biləcəyi xüsusi tədbirləri planlaşdırın. Unutmayın ki, belə tədbirlər mahiyyətcə ənənəvi olaraq məhz kişilərə aid olmamalıdır. Onlar yemək hazırlamaq və ya mütaliə etmək kimi tədbirlərdə də iştirak edə bilərlər.
- İki atanın, yaxud babanın bir-birinə dəstək olsunlar deyə görüşlərə və ya sinif otağına birgə gəlməsini təşviq edin.
- Ataların fikir mübadiləsi edərək və övladları haqqında danışa biləcəyi “yalnız kişilər” klubu yaratmağı düşünün. Yaxud da uşaqlıq haqqında öyrənmələri üçün kişilərə aid kitab klubu açmağa çalışın.
- Kişilərdən birinin rəhbərliyi ilə kişilər üçün “valideynlik dərsləri”nin keçirilməsini təklif edin. Kişilərin uşaqları ilə birgə asudə vaxtlarını necə səmərəli keçirə biləcəkləri ilə bağlı təkliflər verin. Bu tip dərslər dəstək qruplarının yaranmasına yol açır və çox faydalıdır.
- Bütün ailə üzvlərini bir yerə toplayan ailə gecələri və tədbirlərinə sponsorluq edin.
- Atalar və digər kişilərin işə getməzdən əvvəl sinif otağına gəlməsi üçün bir gün təyin edin. Uşaqlarını məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə səhər tezdən gətirən kişiləri bir müddət müəssisədə qalmağa həvəsləndirin. Bu həm uşaqlar, həm də kişilər üçün xüsusi vaxt ola bilər.

Digər icma resursları ilə əlaqə

Sağlamlıq mərkəzləri və kitabxanalarla olduğu kimi, icmanın digər resursları ilə də əlaqə quraraq ailə görüşlərini zənginləşdirə bilərik. Ailələrə daha çox ehtiyac duyduqları məsələlər haqqında məlumat əldə etmək imkanı yaratmaq və mənsub olduqları icmalarda zəruri resursları tapmaq üçün dəstək olmaq vacibdir. Məktəbəqədər qurum ailələrə dəstək ola biləcək digər icma üzvləri

ilə əlaqə qura bilər. Məktəbəhazırlıq proqramlarının getdikcə icma və təhsilin kəşşiyi yer ola biləcəyinə dair dəlillər görürük. "Bir uşağı yetişdirmək üçün bir kənd lazımdır" deyimi müəllimlər kimi vəzifəmizin yalnız uşaqlar və ailələrlə deyil, həm də onları əhatə edən icmalarla işləməyin vacib olduğunu bizə xatırladır.

Ailə otaqları

Məktəbəqədər müəssisədə ailələrə aid xüsusi yer ayırın və elə edin ki, orada "Hamınız xoş gəlmisiniz, sizi burada görməkdən məmnunuq" əhvali-ruhiyyəsi hökm sürsün. Görüş yeri ümumi salon, yaxud da ayrıca otaq olsun, fərq etməz, məkanın ailələr üçün cəlbedici olması onları məktəbə cəlb etmək üçün yaxşı imkanlar yaradır. Otaqda xalça, divan, ya da rahat stullar olmalıdır. Qonaqlara su, qəhvə və ya çay təklif edə bilsəniz, yaxşı olar. Qonaq otağının divarları uşaqların çəkdiyi rəsmlərlə və ya digər əl işləri ilə bəzədilməlidir. Oyuncaqlarla dolu qutu kiçik qardaş və bacıları yaxşıca əyləndirə bilər. Seçdiyiniz yer valideyn iclası kimi qrup tədbirləri üçün nəzərdə tutulubsa, orada açılıb-yığılan stullar da olmalıdır.

Ayrıca ailə otağı üçün yer yoxdursa, gün ərzində vaxt təyin etmək şərtilə ofis və ya iş otağından da istifadə edilə bilər. Ailə otağının valideynlər üçün müntəzəm olaraq hər gün səhər saatlarında, ən azı iki saat, hər gün bir və ya iki dəfə açıq olması vacibdir. Başqa vaxtlar işçi ehtiyaclarına və ailələrin cədvəllərinə uyğun olaraq, görüş qrafiki daha dəyişkən ola bilər. Otaqdakı iş qrafikini hər həftə yeniləyin və bütün ailələrə təqdim edin.

Eləcə də lobbidə ailə üçün bir künc ayıra, yaxud böyükklər, həmçinin uşaqlar üçün mebel, məlumat lövhəsi olan başqa bir otaq seçə bilərsiniz. İctimai yer mümkündür, məsələn, ehtiyat resursların həftədə bir neçə dəfə saxlanıla biləcəyi icma mərkəzi kimi.

Ailə üçün ayrılan məkanın bir hissəsi kitabxanadan evdə istifadə etmək üçün götürülən uşaq kitabları və oyuncaqlara ayrıla bilər. Kitabın kimin adına götürüldüyü və nə vaxt qaytarılmalı olduğunu qeyd etmək üçün qeydiyyat vərəqindən və ya kartlardan istifadə edin. Kitabxanadan kitabın iki və ya üç həftəlik müddətə verilməsi məqsəduyğundur. Ailələr oyuncaqları və uşaq kitablarını istədikləri qədər, vaxtaşırı götürə bilər. Ailə üzvləri kitabxananın təşkili və yenilənməsi, oyuncaqlarla və kitablarla təmin olunması, qeydiyyat vərəqlərinin yoxlanılması və götürdüyünü qaytarmağı unutmuş ailələrə xatırlatmalar göndərmələri üçün məsuliyyət daşıyırlar.

Ailələrin kitab və ya oyuncaq götürərkən özlərini rahat hiss etmələri vacibdir. Buna görə də onları əmin edin ki, götürdükleri resurslarla yaxşı davranacaqlarına inanırsınız, amma bəzən istifadə zamanı oyuncaq qırıla və ya kitab səhifəsi cırıla bilər. İmkəniniz varsa, sınımış oyuncaqları və cırılmış kitabları qaydasına salın, lakin təhlükəli ola biləcək qırıq oyuncaqları tullayın. Ailə üzvləri tez-tez müxtəlif əşyaları təmir etməkdə yardım edə bilərlər və bu, proqrama töhfə verə biləcək addım sayılır. Bəzən yeni kitab və oyuncaqlar toplamaq üçün xüsusi aksiya da təşkil etmək olar. Aksiyaya uşaqları da cəlb edin, yerli yazıçı və aktyorlardan da dəvət edin ki, kitab oxusunlar və onlarla əylənsinlər.

Ailənin ilk müəllim kimi rolunun gücləndirilməsi

Məktəbəqədər təhsil müəllimləri övladlarının ilk müəllim kimi rollarını gücləndirmək üçün valideynlərə və ailələrə resurslar tapmaqda dəstək ola bilərlər. Ailələrlə görüş, bacarıqlar qazandırmaq üçün proqramlar, qeyri-rəsmi yığıncaqlar və dəstək qrupları – bunlar ailələr haqqında məlumat əldə etmək və onlarla əlaqə qurmağın ən yaxşı üsullarıdır. Bu tip üsullar ailələrə bir-biri ilə əlaqə qurmağa da kömək edir. Belə tədbirlərin məqsədi ailələri islah etmək deyil, dəstək vermək və gücləndirməkdir. Məktəbəqədər müəssisələr yardım göstərdikdə və ailələr öz övladlarının tərbiyəsində yararlanma biləcəkləri mənbələrin çox olduğunu başa düşdükdə onlar uşaqlarının təhsilinə daha çox diqqət ayıracaqlar.

Valideyn iclasları və dəstək proqramları

Ailə iclasları informasiya mübadiləsi məqsədilə keçirilən görüşlərdir. Bu, məktəbəqədər təhsillə bağlı məsələləri və hər iki tərəfi maraqlandıracaq mövzuları müzakirə etmək üçün gözəl fürsətdir. Eyni məqsədlə müəyyən mövzunu müzakirə etmək üçün kənardan spiker dəvət etməklə seminar da təşkil oluna bilər. Bu tədbirlərin mümkün qədər əhatəli olması vacibdir. Bu yığıncaqlara mümkün qədər çox ailənin qatılmasını istəyiriksə, onlara nəqliyyat, uşağa nəzarət, eləcə də tərjüməçi xidməti ilə bağlı kömək etməliyik. İclas iştirakçılarını nəqliyyatla təmin edəcək ailələrin tapılması, lazım gələrsə, məşvərət komitəsinə həvalə oluna bilər (aşağıya baxın). Məktəbəhazırlıq müəssisəsinin iclasda iştirak etməyən əməkdaşları isə uşaq baxımını təmin edə bilərlər.

Uşaqyönümlü təhsil yaxşı nəticələr verdiyi kimi, ailəyə yönləndirilən təhsil də faydalıdır. Məlumatverici və maarifləndirici valideyn iclasları faydalı olsun deyə ailələri maraqlandıran mövzular əhatələnməli və onların məşğul həyat tərzinə nəzərə alınmalıdır.

Ailə üzvləri hansı tip görüşlərin və məlumat mübadiləsinin onlar üçün faydalı olması barədə özləri qərar verməlidirlər. Maraqları ilə bağlı ailələr arasında sorğu keçirə və ya onları maraqlandıran mövzuları müəyyənləşdirmək üçün müzakirələr apara bilərik. Uşaq böyüməsi və inkişafı, eləcə də sağlamlıq problemləri kimi bəzi mövzular rəsmi şəkildə müzakirəyə çıxarıla bilər. Digər seçimlər isə ailələrə ünsiyyət texnikası kimi yeni bacarıqlar qazandırmaq şansı verə bilər.

Valideyn iclasları və bacarıqların artırılması proqramlarının məqsədi uşaq tərbiyəsi ilə bağlı ailə üzvlərinin evdə etdiklərinə düzəliş vermək deyil. Biz buna ailə təhsili deyil, ailənin hüquq və imkanlarının genişləndirilməsi deyirik, çünki artıq müsbət olan vəziyyətə əsaslanan yanaşmadan istifadə edərək uşaqların inkişafına yönələn valideyn/ailə təcrübələrinin gücləndirilməsi kimi görürük. Bu yanaşma qidalanma, sağlamlıq və ya nizam-intizam kimi sahələrdə ev təcrübəsinə alternativ olsa da, ailənin hüquq və imkanlarının genişləndirilməsi məktəbəqədər müəssisədə tətbiq olunduqda uşaqlar üçün səmərəsi daha çox olur. Ailənin gücləndirilməsi, həmçinin uşaqların tərbiyəsi və inkişafında icma konteksti, mədəni cəhətlər də nəzərə alınmalıdır. Ailə dəyərlərinin, mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin və s., habelə onların özlərinin qərar verən tərəf olduğunu anlamalı, qəbul etməlidir.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Ailələrlə kitab hazırlamaq

Yeva çox sayda qaraçı ailələrinin olduğu icmada məktəbəhazırlıq dərsləri verir. Bilir ki, əgər evdə uşaqlara kitab oxuyurlarsa, bu, ibtidai məktəbdə də onlara kömək edəcək. Ancaq onu da bilir ki, qaraçı ailəsinin evində kitab olmaya bilər. Bununla belə, əmindir ki, qaraçılarda valideynlər uşaqlarına hekayələr danışirlər. Yeva bu hekayələrin bəzilərini eşidə bilsəydi, qaraçı mədəniyyətinə daha yaxşı bələd olar və qaraçı uşaqlarının şəxsiyyətini möhkəmləndirmək üçün onları təlimə necə cəlb etməyin yolunu da tapa bilərdi.

Növbəti valideyn iclasında qərara gəlir ki, uşaqlara daha çox nə oxumağı tövsiyə etmək əvəzinə, ailələrə evdə danışılan hekayələri bölüşmək imkanı yaratsın. O, digər icma üzvlərini də "hekayə məclisi"ndə iştirak etməyə dəvət etdi. Valideynlərdən soruşdu ki, onların dilindən eşitdiklərini yazıb sinifdə səsləndirə bilərlərmi? Bu addımı onunla izah etdi ki, hekayələr dinləmək həm də uşaqların biliklərinin inkişafında vacib addımdır.

davamı növbəti səhifədə

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Ailələrlə kitab hazırlamaq (davamı)

Növbəti yığıncağa dək Yeva ona danışılan bir neçə hekayəni əl ilə yazılmış kitab formasında tərtib etdi. Arada şəkillər çəkmək üçün səhifələr arasında boşluq buraxdı. Ailələrdən hekayələrə aid rəsmlər çəkməyi xahiş etdi. Eşitdiyi hekayələrdən istifadə ilə bağlı videoçarxlar hazırladı və sonrakı görüşlərdə ailələrə hazırlanan materialdan evdə uşaqları ilə necə faydalana biləcəklərini göstərdi.

Sonra o, kitab və videoları nümayiş etdirən icma mərkəzində ekspozisiya da planlaşdırdı. Bu özünün ailə hekayələri ilə tanınan digər icma üzvlərinin də diqqətini çəkdi. Daha sonra Yeva yaxşı hekayəçi olmağı öyrətmək üçün uşaqları öz sinfinə dəvət edir.

Əsas məqamlar

- Yevanın ailə və icma üzvləri üçün gerçəkləşdirdiyi mədəni xarakterli fəaliyyət icmanın güclü cəhətlərinə əsaslanır, icmada qürur hissi oyadır və savadlanmaya təkan verir.
- Bu həm qızları və oğlanları, həm də hər yaşdan olan insanları əhatə edən fəaliyyət növüdür.
- Yeva uşaqları ilə birgə evdə bu kitablardan necə istifadə etməyin yollarını göstərərək ailələrin imkanlarını genişləndirir.
- Yeva məktəbhazırlıq müəssisəsi ilə ailələr/icma arasında əməkdaşlıq yaratdığına görə öz üzərinə məsuliyyət götürür.

Ailə yığıncaqları üçün mövzuların seçilməsi

Əksər proqramlar ailələrdən aylıq yığıncaqlarda hansı mövzuları müzakirə etmək istədiklərini müəyyənləşdirmək üçün sorğu siyahısından istifadə edir. Ailələr onları maraqlandıran mövzularla tanış olur və özləri üçün önəmli olanları qeyd edir. Buna uyğun olaraq, ailə yığıncaqları üçün mövzular seçilir.

Siyahı hazırlayarkən hər seminarın hansı məsələləri əhatə edəcəyi barədə konkret məlumat verin. Məsələn, seminar davranış qaydalarını idarəetmə üsullarına, yaxud uşağın valideynə “yox” dediyi və ya təpikləmə, yaxud dişləmə kimi kobud davranış zamanı nə edilməsinə yönəldilə bilər. Digər mövzu məktəbhazırlıq yaşda uşaqların qidalanma qaydaları, ümumiyyətlə, uşaq qidası ola bilər.

İPUCU

Xüsusilə uşaq tərbiyəsinə aid mövzularla bağlı siyahıya aşağıdakı ideyalar daxil edilə bilər:

- uşaqların böyüməsi və inkişafı;
- çətin davranışın (nümunəvi intizam) idarə edilməsi;
- uşaq qidası;
- uşaq xəstəlikləri;
- oyun vasitəsilə öyrənmək;
- özünəqiymətin formalaşdırılması;
- inkişaf edən nitq;
- fiziki inkişaf;
- oyuncaq seçimi;
- uşaqlarla mütaliə;
- valideynlər və məktəbəqədər tərbiyəçilər üçün özünəqulluğun əhəmiyyəti;
- icma resursları.

Birbaşa uşaqlarla bağlı olmayan, amma insanlara qeyri-rəsmi görüşmək və bacarıqlarını bölüşmək şansı verən mövzuları (məsələn: reseptlərlə mübadilə, bitkilər, “özün et” kimi məsləhətləri bölüşmək, ortaq büdcə yaratmaq, texnologiyaların genişləndirilməsi və s.) da daxil edə bilərik.

Səmərəli iclas necə keçirilə bilər?

Ailə üzvləri arasından, yaxud icmadan görüşlərə və ya seminarlara rəhbərlik edə biləcək adamları axtarın. Əgər məktəbəqədər müəllimləri kimi görüşlərin keçirilməsini təşkil edirsinizsə, əmin olun ki, bunları da etmiş oluruq:

- Fəal müzakirəni təşviq edirik. Bunu açıq suallar vermək və ya danışmağa daha da həvəsləndirmək üçün iştirakçıları cütlüklərə və ya kiçik qruplara bölməklə etmək olar;
- Görüşü rahat, səmimi şəraitdə keçirin;
- Uşaq baxımı xidmətləri təşkil edin;
- Hər kəs üçün rahat olsun deyə stulları dairəvi şəkildə düzün;
- Verilən məlumatları yadda qalan etmək üçün əyani vəsaitlərdən, mediadan, paylaşım materiallarından, oyunlardan istifadə edin;

- Təhsilə cəlb olunan uşaqların fotoşəkillərindən və videolarından istifadə edin;
- Şəxsi dəvətnamələr göndərin;
- Ailələrin bir-biri ilə ünsiyyət qurmasına vaxt verin;
- Cəlb edilmiş valideynləri cəlb olunmayanlarla görüşdürün. Onların əvvəlcədən görüşüb danışmaları da mümkündür;
- Təqdimatları qısa edin. Gərgin iş günündən sonra böyüklərin diqqətini uzunmüddətli cəmləmək çətindir;
- Təqdimatlara zarafatlar da qata bilərsiniz. Gülüş hər kəs üçün faydalıdır;
- İştirakçılardan görüş və seminar üçün qiymətləndirmə vərəqini doldurmalarını xahiş edin;
- Bu görüşlərin ailənin ehtiyaclarına və maraqlarına cavab verdiyini bilmək vacibdir. Sualları bu şəkildə qoya bilərsiniz:
 “Sizə fikirlərinizi və təcrübələrinizi bölüşmək təklif edildimi?”, “Mövzu sizin üçün maraqlı idi mi?”, “Niyə hə və ya niyə yox?”, “Bu görüşdə öyrəndiyiniz və ya sizin üçün faydalı ola biləcək üç məqamı qeyd edə bilərsiniz mi?”, “Görüş daha da səmərəli olsun deyə daha nələr etmək olar?”

Evdə öyrənmə mühitinin gücləndirilməsi

Məktəbəqədər təhsil müəllimləri ailələrə uşaqları ilə evdə məşğul olmaları üçün faydalı materiallar və fəaliyyətlər təklif edə bilərlər. Bu fəaliyyətlər uşaqların danışdıqları dili öyrənməsinə və savadlılığın artırılmasına xidmət edə bilər. Bunlar birgə oxumaq üçün kitabları, interaktiv jurnalları, mətbəxdə işi və uşaqların parkda, yaxud oyun meydançasında icra edəcəyi, təbiətdə müşahidə edə biləcəyi müxtəlif məşğuliyyətləri əhatə edir. Uşaqlar sinifdə hansısa mövzunu araşdırırlarsa, bununla bağlı ailə üzvlərindən müsahibə ala, birlikdə şəkil çəkə, hekayələr düşünüb yazı bilərlər.

Qeyri-rəsmi görüşlər

Bu yığıncaqlar səhərlər çay-qəhvə süfrəsi, ailə otağında qeyri-rəsmi söhbətlər, oyun qrupları, sahə və ya icma gəzintiləri, piknik, ailəvi naharlar, bayram və ya oyun gecələri şəklində ola bilər. Ailələr də nə edə biləcəkləri haqqında, həmçinin bir-birinə nəse öyrətmək üçün görüşü arzulaya bilər. Məktəbəqədər müəssisənin fəaliyyəti ətrafında birləşən icma ailələrin bir-birindən öyrənməsi üçün əlverişli imkanlar yarada bilər.

Ailəyə dəstək qrupları

Ailəyə dəstək qrupları hansısa məsələni müzakirə etmək üçün ümumi ehtiyacdən yaranır. Məktəbəqədər təhsilə cəlb olunmuş uşaqların icmalarında və müəssisənin yerləşdiyi ərazidə oxşar problemlə üzləşən ailələr olarsa, biz müəllimlər fikir mübadilələri aparmaq, bir-birimizə dəstək olmaq üçün onları üz-üzə və ya onlayn qaydada bir yerə toplaya bilərik. Ataları, anaları, tək valideynləri, yeni valideynləri və ya əlilliyi olan uşaqların valideynlərini ayrı-ayrı qruplaşdırma bilərik.

Bu cür qruplar xüsusi ehtiyacları olan uşaqların ailələri üçün daha faydalıdır. Belə olduqda onlar görürlər ki, çox məlumat əldə etməklə uşaqlarının müdafiəsini daha etibarlı şəkildə təmin etmiş olurlar. Bu məlumatlar aşağıdakıları əhatə edə bilər:

- uşağın əlilliyi və fiziki məhdudluğunun onun həyatına və özünə təsir edə biləcəyi ilə bağlı hər şey;
- ailə üçün uşağın böyüməsinə və yetişməsinə kömək edə biləcək vasitələr;
- icmaya inteqrasiya və dost tapmaq, öz çevrəsini qurmaq üçün uşağa necə dəstək olmalı.

Birlik hissənin yaradılması valideynə dəstək qruplarının vacib məqsədlərindən biridir. Valideynlərin oxşar qayğılarını müzakirə etmək üçün əlverişli məkana sahib olması onlara özlərini cəmiyyətin tamhüquqlü üzvü kimi hiss etmək və övladlarına daha yaxşı arxa-dayaq olmağa imkan verir.

Ailə Şurasının iclasları

Ailələr Ailə Şurasının tərkib hissəsi kimi qurumun idarə olunmasında bilavasitə iştirak etməlidir. Şuranın məqsədi liderliyi təmin etmək və məktəbəhazırlığın bütün fəaliyyət sahələrinə təsir edən qərarların qəbul edilməsi rolunu öz üzərinə götürməkdir. Buraya tez-tez müzakirə olunan mövzularla bağlı ailə və icma ilə əlaqələri qurmaq, məktəbəhazırlıq proqramı və tədris planının təkmilləşdirilməsi barədə fikirlər, ünsiyyət və maliyyə vəsaitinin toplanması üçün strategiyaların hazırlanması da daxil olmaqla proqramın maliyyə məsələlərinə nəzarət və s. daxildir. Ailə Şurası ailələrə proqramın planlaşdırılmasından tutmuş qiymətləndirilməyədək bütün vacib aspektlərdə iştirak etmək imkanı verir.

Biz çox diqqətli olmalı, fərqli cinslər, irqələr, etnik qruplar, mədəniyyətlər, gender bərabərliyi və ailələrin sosial-iqtisadi durumu ilə bağlı bütün xırda məsələləri nəzərə almalıyıq.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSIYA

- Ənənəvi könüllülük fəaliyyəti və vəsaitlər baxımından köməkdən əlavə, ailə və icma üzvləri başqa hansı vasitələrlə sinfin fəaliyyətində iştirak edə bilirlər?
- Hər ailənin uşağının məktəbəqədər təhsildə iştirakını necə təmin edə bilərəm? Uşaqların ailələri ilə evdə etdikləri elə bir şey varmı ki, ona daha çox diqqət yönəldim və ondan öz təcrübəmdə istifadə edim?
- Ailə üzvlərinin valideyn tərbiyəsi ilə bağlı bacarıqlarını genişləndirmək üçün nə edə bilərəm?
- Qrupdakı könüllülərin müxtəlifliyini, uşaqların müxtəlif yaş qrupları və irqərdən olan, fərqli dillərdə danışan insanlarla ünsiyyət imkanlarını necə artırma bilərəm?

III hissə

Bütün uşaqların inkişaf etdiyi mühitlər

Giriş

Məktəbəqədər təhsil sinfinin psixoloji və fiziki mühiti uşağın sosial-emosional, koqnitiv və fiziki inkişafının bütün sahələrinə təsir göstərir. Uşaqların inkişafı üçün həm fiziki, həm də psixoloji cəhətdən özlərini təhlükəsiz hiss etmələri zəruridir. Eyni zamanda bacarıq və biliklərini genişləndirmək məqsədilə araşdırma aparmaları, müvafiq çağırışlara cavab vermələri üçün özləri də stimul hiss etməlidirlər.

Sınıfdə yaradılan təlim mühiti məktəbəqədər müəllimin və tətbiq edilən proqramın uşaqların necə inkişaf etməsi və öyrənməsi ilə bağlı fəlsəfəsini, dəyərlərini və mahiyyətini əks etdirir və dəstəkləyir. Uşaqyönlü mühit hər bir uşağın onu dəstəkləyən icmaya aid olduğunu və faydalı əməkdaşların varlığını hiss etdiyi məkandır. Bu mühit elə tərtib edilib ki, orada uşaqların müstəqilliyi, həm bir-biri həm də böyüklərlə qarşılıqlı ünsiyyəti və təlim fəaliyyətlərinə qoşulması tam dəstəklənir.

6-cı fəsilə hər bir uşağa hörmətlə yanaşılmanın, identikliyin gücləndirilməsi, eyni zamanda müxtəlifliyin dəyərləndirilməsi və dünyagörüşünün artırılmasına diqqət yetirilir. Təqdim olunan

strategiyalar hər bir uşağa mənsubiyyət hissini aşılacaq, onların psixoloji cəhətdən təhlükəsiz olmasına, digər uşaqlarla ünsiyyət qurarkən və öyrənərkən daha əlverişli mühitin yaranmasına kömək edəcəkdir.

7-ci fəsildə məktəbəqədər qrup otaqlarının da uşaqların demokratik cəmiyyətlərdə iştirak hüququ və vəzifələri haqqında məlumat aldıkları mühit ola biləcəyi fikri təqdim olunur. Bu fəsildə demokratik mədəniyyətdə önəmli olan uşaqların təhsil alma prosesində azadlığın verilməsi ilə yanaşı, özlərini daha yaxşı idarə edə bilməsi üçün onlarla birlikdə qaydalar və prosedurların hazırlanmasına dair strategiyalar təklif edilir.

8-ci fəsildə sinifdə təlim mühitinin fiziki cəhətdən qurulmasına və istifadəsinə diqqət yetirilir və həmin mühitə “əlavə müəllim” kimi baxılır. Həmçinin uşaqların öyrənə biləcəyi digər mühitlərdən necə istifadə edəcəyimizi araşdırmağa kömək edir.

Bu bölmədə oxucuya qarşılıqlı ünsiyyət, təlim strategiyaları və öyrənmə mühitinin hədəfə götürdüyü bölgələrdə AABA-nın “Keyfiyyətli pedaqogikanın prinsipləri”ni yerinə yetirməsinə kömək edəcək məlumatlar verilir (baxın: Giriş, səh. 7).

Fokus sahə 1. Qarşılıqlı ünsiyyət

1.1 Müəllim hər bir uşağa onun özünəməxsusluğunu və öyrənməsini dəstəkləyən səmimi və hörmət ifadə edən münasibət göstərir.

1.2 Müəllimlə qarşılıqlı əlaqə hər bir uşağın bu icmaya mənsub olduğunu dərk etməsinə və öz potensialını reallaşdırmaq üçün dəstək almasına kömək edir.

Fokus sahə 3. İnklyuziya, müxtəliflik və demokratik dəyərlər

3.1 Müəllim dilindən, dinindən, irqindən, cinsindən, yaşından və mənsub olduğu ailənin etnik mənşəyindən, dəyərlərindən, ailə

quruluşundan, sosial vəziyyətindən, xüsusi ehtiyaclarından asılı olmayaraq, hər bir uşağın öyrənməsi və tədrisdə iştirakı üçün bərabər imkanlar yaradır.

3.2 Müəllim uşaqlara müxtəlifliyi başa düşməyə, qəbul etməyə və dəyərləndirməyə kömək edir.

3.3 Müəllim uşaqlarda vətəndaş cəmiyyətinin dəyərləri və həmin cəmiyyətdə iştirak üçün tələb olunan bacarıqlar barədə anlayışları inkişaf etdirir.

Fokus sahə 5. Təlim strategiyaları

5.1 Müəllim məktəbəqədər təhsil kurikulumuna uyğun olaraq, bilik, bacarıq və münasibətlərin yaradılması, eləcə də inkişafı prosesində uşaqları fəal şəkildə cəlb edən müxtəlif təlim strategiyalarından istifadə edir və bununla da ömürboyu təhsil üçün zəmin yaradır.

5.2 Müəllim uşaqların emosional-sosial inkişafını dəstəkləyən təlim strategiyalarından istifadə edir.

5.3 Müəllim öz fəaliyyətini uşaqların gələcək inkişafını, öyrənməsini dəstəkləmək və genişləndirmək üçün onların təcrübəsi və kompetensiyalarını nəzərə alaraq qurur.

5.4 Müəllim demokratik prosesləri və qaydaları təşviq edən strategiyalardan istifadə edir.

Fokus sahə 6. Təlim mühiti

6.1 Müəllim hər bir uşağın məmnunluğunu təşviq edən təlim mühiti yaradır.

6.2 Müəllim uşaqların araşdırmasına, öyrənməsinə və müstəqilliyinə təkan verən, təhlükəsiz, sağlam, stimullaşdırıcı, inklüziv fiziki mühiti təmin edir.

6.3 Müəllim uşaqlarda icmanın bir hissəsi olmaq hissini və qrup sinif mədəniyyətinin yaradılmasında iştirakını təmin edən mühit yaradır.

Hər bir uşağı əhatə edən mühit

Mənsubiyyət hissi uşağın rifahına, identikliyinə və sosial-emosional inkişafına kömək edir. Bu bizi bir-birimizə sıx bağlayan qopmaz və ikitərəfli prosesdir. Söhbət ehtiyacların və hüquqların tanınması, həmçinin qayğı, hörmət və iştirak hissindən gedir. Eləcə də azad seçim imkanı, məsuliyyət və töhfə vermək bacarığı da bura aiddir (Woodhead and Brooker, 2008). “Addım-addım” proqramı uşaqların öyrənmə və inkişaf üçün təməl olaraq bu işin içində olduqlarını və özlərini icmanın bir hissəsi kimi gördüklərinə kömək edən güclü hədəflərə yönəldilib. Məktəbəqədər təhsil müəllimləri kimi bizim vəzifəmiz hər bir uşağın hörmətli, dəyərli və eyni zamanda qrupda rifahın yaradılmasına töhfə verən bir şəxs olduğunu ona hiss etdirən mühiti yaratmaqdır.

Hamımızın fərqli güclü cəhətləri, ehtiyacları və təcrübələri vardır. Müxtəlifliyin kollektiv olaraq bizi daha güclü etdiyini və aramızda hamıya yer olduğunu qəbul edəndə sevgi və qayğı dolu cəmiyyət yarada bilirik.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Hansı mühitlər uşaqlara şəxs kimi yanaşır və onların ləyaqətini qoruyur?
- Bütün uşaqları və onların fərqli xüsusiyyətlərini əhatə edən sinif mədəniyyəti necə olur?
- Uşaqlarla müxtəliflik haqqında danışmaq, özləri, ailələri və icmadakı müxtəlifliyi dəyərləndirmək nə üçün vacibdir?

Hörmətə əsaslanan mühitlər

Biz başqalarına hörmət bəsləyir, onların diqqətə layiq olduqlarını göstərir, ləyaqətlərini qoruyacaq şəkildə davranırıq. Bununla da onların hüquqlarından xəbərdar olduğumuzu göstəririk. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Konvensiyasına əsasən, uşaqların hər biri öz xüsusi maraqları, imkanları və həssaslıqları ilə sosial agent kimi tanınmaq hüququna malikdir. Məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq biz qrupda və təlim mühitində xoş ab-hava yaratmalıyıq. Bunu uşaqlara onlara dəyər verdiyimizi və qarşılıqlı ünsiyyətdən zövq aldığımızı, hər birinə bacarıqlı, istedadlı, düşünən, hissləri olan şəxs kimi yanaşdığımızı göstərməklə edirik.

Minnətdarlıq və zövq

Beynin inkişafına dair tədqiqatlar (Center on the Developing Child, 2007) göstərir ki, azyaşlılar və böyüklər arasında isti və qayğıkeş münasibətlər uşaqların inkişafına hər mənada müsbət təsir edir. Məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq uşaqlarla ünsiyyətdə işlədiyimiz xoş sözlər və bədən dili ilə: məsələn, təbəssüm, gülüş və digər müsbət jestlərlə onların yanında olmaqdan zövq aldığımızı göstəririk. Uşaqlarla məşğələlərə qatılır və onlarla maraqları, evdəki həyatları, düşüncələri və təcrübələri barədə söhbət edirik.

Azyaşlıları öyrətmək bir imtiyazdır və əyləncəli olmalıdır. Onların etdiklərindən hədsiz zövq ala və onların sayəsində hüdudsuz sevinc hiss edə bilirik. Onlarla birlikdə oynayır, zarafatlar edir, gülürük. Lakin bu onların üzərində nəzarəti itirməyimizə səbəb olmur. Əksinə, gülmək və birlikdə oynamaq uşaqlarla aramızdakı isti münasibətləri, dostluq tellərini möhkəmlədir və birgə fəaliyyətə daha da həvəsləndirir. Hekayə yazmaq, sadələvhəcəsinə zarafat etmək və ya onun yeni marağı haqqında danışmaq üçün bizə qoşulan bir uşağın nəzərində bundan yaxşı nə ola bilər ki? Məktəb yaşına çatmamış uşaqlarla işləyən, maraqlarını onlarla bölüşən müəllimlər təlimi daha keyfiyyətli və dinamik etməyi bacarırlar.

Uşaqlara ləyaqətlə yanaşmaq

Hər kəsə, hətta azyaşlı uşaqlarla belə ləyaqətli və hörmətli davranmaq lazımdır. Uşaqlarda seçim azadlığı hissi olur, yəni onlar anadan olduğu andan etibarən sərbəst hərəkət və seçim etmək, öyrənmədə aktiv olmaq bacarığına malikdirlər. Onlar böyüklər tərəfindən biliklərlə doldurulmalı olan “boş vərəqlər” və ya “boş qablar” deyillər. Cəmiyyətin üzvü olmaq üçün uşaqlara böyüklərin diqqəti və yönləndirilmə lazımdır, amma təhsilin məqsədi

uşaqlara nəzarət etmək deyil, hər bir uşağın potensialını reallaşdırmaq üçün şərait yaratmaqdan ibarətdir. Uşaqların üzərində nəzarəti onların özləri ilə bölüşəndə anlayırlar ki, yaradıcı olmaq, hər şeydə məna görmək, özlərinin və başqalarının həyatını zənginləşdirmək hüququna malik olan şəxsiyyətlərdir.

Uşaqların başqalarından gördüyü hörmətin keyfiyyəti özünəhörmət hissənin inkişafında əsas amildir. Özünəhörmət digər uşaqlar və böyükklərlə yaxşı münasibət qurmaq üçün möhkəm zəmin yaradır.

Bundan əlavə, hər birinə hörmətlə yanaşmaq uşaqlara öz yaşdılarına: yavaş qaçan uşağı, əla rəsm çəkən uşağı və hətta fərqli və ya çətin davranışı olan uşağı olduğu kimi qəbul etməyi öyrədir. Uşaqlar onların olduğu kimi qəbul edildiyini və hörmət göstərildiyini hiss etdikdə öz maraqlarını və şəxsi üslublarını yaratmaqda rahat olurlar.

İPUCU

Uşaqlara hörmətə layiq olduqlarını nümayiş etdirmək üçün biz müəllimlər müxtəlif yollardan istifadə edə bilərik. Bunlara daxildir:

- uşağın üstünlük verdiyi addan istifadə etmək, onu düzgün tələffüz etmək və uşaqların bir-birinə bəyəndikləri adlarla müraciət etməsinə imkan yaratmaq;
- uşaqlarla söhbət edərkən eyni səviyyədə olduğumuzu göstərmək üçün diz üstündə durmaq, ya alçaq stulda oturmaq;
- uşaqların dediklərini dinləmək və cavablandırmaq;
- uşaqlara verdiyimiz vədlərə və öhdəliklərə əməl etdiyimizə əmin olmaq;
- uşağın əməyini qiymətləndirdiyimizi boş təriflə deyil, real şəkildə göstərmək;
- uşaqlara yemək və geyinmək kimi bacarıqları işləri özlərinin görməsinə imkan vermək;
- uşaqlara görmək istədikləri işləri və maraqlarını başqaları ilə bölüşmək üçün fürsət vermək;
- uşaqların fikir və təkliflərindən istifadə etmək, töhfələrini qəbul etmək;
- uşaqlara seçim etmək, bu seçimləri yerinə yetirmək və başqalarının hörmətini qazanmaq kimi bacarıqları açılmaq.

Qarşılıqlı hörməti öyrənmək

Uşaqlar məktəbəqədər təlimdə digərlərinin fikirlərini, ideyalarını və üstünlüklərini dinləməklə həm də bir-birinə hörmət etməyi öyrənirlər. Uşaqları istəmədikləri halda belə fikirlərini açıq şəkildə ifadə etməyə həvəsləndirməliyik. Uşaqlara bir-biri ilə danışması üçün fürsət yaratdığımız zaman onlara digər insanların ideya və fikirlərini dinləməyi təşviq edirik. “Fərqli düşünən varmı?”, yaxud “Nəyə görə belə düşünürsən?” tipli suallar verməklə uşaqlar arasında müzakirələrə səbəb ola bilərik. Qrupda bütün uşaqların, o cümlədən utancaqların da danışmasına imkan yaratmaq lazımdır. Uşaqlar düşünmək, qoşalaşmaq, bölüşmək (bir mövzu haqqında düşünmək, başqa bir uşaqla birləşmək və fikirlərini onunla bölüşmək) kimi strategiyalardan istifadə edərək kiçik qruplarda və ya cütlük şəklində fikirlərini ifadə etməyə həvəs göstərə bilərlər.

Məsuliyyət

Uşaqlar, adətən, əşyalarına qulluq etməkdə, yuyunmaqda və müstəqil iş görməkdə böyüklərin zənn etdiyindən daha bacarıqlıdırlar. Yaxşı təhsil proqramları uşaqlara qərar vermək, məsuliyyəti öz üzərinə götürmək və özləri üçün bacardıkları qədər nəşə etmək üçün real imkanlar yaratmalıdır. Uşaqlar çətinliklərin öhdəsindən gəldikcə bacarıqlarını artırır və özlərinə inamlı olurlar.

Uşaqların bacardığını onların yerinə etməməliyik. Qidalanma, tualetə getmə, soyunub-geyinmə bacarıqları erkən yaş və məktəbəqədər yaşda olan uşaqların ən vacib özünəqulluq bacarıqlarıdır. Böyüklər məktəbəqədər yaşda olan uşaqları yedirdikdə, üst-başlarını təmizlədikdə, paltarlarını geyindirildikdə və başqa yollarla körpə kimi əzizlədikdə uşaqlara onların bacarıqsız olduqları təəssüratını ötürürlər.

Əslində isə uşaqlara onların təkbaşına çox şey edə biləcəklərini anlatmalıyıq. Uşaqlar yeməkdən sonra masanı təmizlədikdə və ya paltolarını özləri geyindikdə bundan həzz alır və qürur hissi keçirirlər.

Tərbiyəçi-müəllim kimi kömək etməklə müdaxilə etməyin arasında fərqi anlamalıyıq: fiziki imkanlarına və ya yaşına uyğun gəlməyən işi yerinə yetirə bilməyən uşağa kömək etmək, çətin işin öhdəsindən tək gəlməyə çalışan uşağa isə bu zaman müdaxilə etməmək gərəkdir. Bəzən müdaxilə edirik, çünki özümüz etsək, daha tez və keyfiyyətli alınır, bəzən isə uşağın əziyyət çəkməsini izləmək ağır gəlir. Ancaq hər hansı bir işi bütövlükdə icra edə bilməyən uşaq heç olmasa həmin işin bir hissəsini müstəqil olaraq görə bilər. Məsələn, uşaq xörəkdə əti köməksiz doğraya bilmirsə, ona bıçağından istifadə edib tərəvəzi doğramağı məsləhət görə bilərik.

Məsuliyyətli uşaqlar böyüyüb məsuliyyətli vətəndaş olurlar. Həyat təcrübəsi sayəsində uşaqlar maddi obyektlərə və insanlara təsirlərini başa düşməyi öyrənirlər. Məktəbəqədər təhsil mühiti uşaqlara vacib həyatı bacarıqları tətbiq etmək üçün çox imkanlar yaradır. Məsələn, aşağıdakıları edə bilirik:

- Uşaqlara hər istifadədən sonra əşyaları bir yerə toplamağı öyrətmək üçün rəfləri işarələyə bilirik.
- Ofisiant (nahar zamanı kömək edən), xadimə (otaqda növbətçilik edən), veterinar (ev heyvanlarını yemləyən), botanik (güllərə su verən), müəllim (nəzarət edən), musiqiçi (mahnı seçimləri edən), kitabxanaçı (kitab seçimləri edən) kimi vəzifələr üzrə iş cədvəlini qurub uşaqların sinif otağının gündəlik səliqə-sahmanlıq işlərində iştirak etmələrinə kömək edə bilirik.
- Azyaşlı yoldaşlarının otaqda yerləşdirilməsinə kömək etmək üçün yaşca böyük uşaqlara tapşırıqlar verin (əgər qrup müxtəlif yaşlı uşaqlardan ibarətdirsə).

Qərarvermə

Qərar qəbuletmə uşaqqönlü sinif üçün əsas məsələdir. Fəaliyyətlərin, materialların, yeməklərin və paltarların seçilməsi uşaqlara qərar qəbuletmə prosesini təhlükəsiz, strukturlaşdırılmış şəkildə tətbiq etməyə kömək edir. Onlar seçimlərinə görə məsuliyyət daşımağı və hərəkətlərinin nəticələrini başa düşməyi öyrənirlər. Uşaq özündən soruşmalıdır: "İndi blok oyuncaqları ilə oynasam, yemək hazırlama fəaliyyətini buraxa bilərəm. Hansı mənim üçün daha vacibdir?"

Uşaqlardan: "Qrupa/sinfə gətirdiyimiz yeni ev heyvanına hansı adı verək?" – deyər soruşduqda onlar anlayırlar ki, bunu qrup şəklində, hamılıqla edə bilirlər. Həm də öyrənirlər ki, demokratik prosesin nəticəsi istədikləri kimi olmaya bilər.

Müdrük seçim etmək təcrübə tələb edir. Məktəbəqədər təhsildə cədvəl uşaqlara seçim etmək üçün çox imkanlar verir: səhər görüşləri zamanı harada oturmaq; oyun meydançasında kiminlə oynamaq; böyük, yoxsa kiçik topu atmaq; gildən nə isə düzəltmək və s. Sinif otağında müəyyən fəaliyyət növləri üçün xüsusi materiallarla təchiz olunmuş "fəaliyyət mərkəzləri" yaratmaq uşaqlara imkan verir ki, onlar harada oynamaq və öyrənmək istədiklərini seçsinlər. (Fəaliyyət mərkəzləri haqqında daha çox məlumat əldə etmək üçün 8-ci fəslə və bu kitabın növbəti hissələrinə baxın). Uğurlu seçim etmək bacarığı intellektual səylərlə qarışdırılmamalıdır, əksinə, bu, təcrübə və praktika yolu ilə qazanılan bacarıqdır.

Təlim mühitinin düzgün yaradıldığı siniflərdə uşaqlar öz seçimlərinin zərərli və faydalı cəhətlərini ayırd edəcək və ona uyğun qərarlar verəcəklər. Uşaqlar seçim etməyi təcrübə vasitəsilə öyrəndikcə bu bacarıqdan getdikcə mürəkkəbləşən dünyamızda daha uğurla istifadə etməyi öyrənəcəklər.

Inklüziv və müxtəliflikləri əhatə edən icma

Erkən uşaqlıq dövrü fərqliliyi və müxtəlifliyi anlamaq, bütün insanların şəxsiyyətinə hörmət etmək və s. kimi keyfiyyətləri inkişaf etdirmək üçün vacib mərhələdir. Uşaqlar daim genişlənən dünyagörüşləri haqqında məlumat əldə edir və təcrübədən keçirdikləri hərəkətlər barədə fikir formalaşdırırlar. Fərqlərin əhəmiyyətini öyrənməyə çalışırlar. Uşaqlar həyatlarında müşahidə etdikləri fərqlərə necə reaksiya verəcəklərini anlamaq üçün, adətən, valideynlərini və digər ailə üzvlərini, müəllimlərini müşahidə edirlər.

“Addım-addım” proqramı bütün uşaqları ehtiyaclarına və mənşəyinə, mədəniyyətinə, dininə və s. cəhətdən qiymətləndirən və qəbul edən inklüziv qrup otaqlarını təşviq edir. Müxtəliflik uşaqların yalnız tanınmalı deyil, həm də tam qəbul etməli və buna sevinməli olduğu bir amildir. Uşaqlara qayğı göstərən böyük onlara qərəzin və pis niyyətin nə qədər zərərli olduğunu başa düşməkdə kömək edə bilirlər. Ədalətli olmaqla bağlı müzakirələr uşaqlar üçün çox vacibdir və onların yaşdıları və başqaları haqqında qərəzli düşüncələrinin doğru olmadığını anlamağa kömək edir.

Fərqliliklər haqqında düşüncələrimizi və bunlarla bağlı bacarıqlarımızı dəyərləndirmək

Çalışdığımız məktəbəqədər müəssisənin və qruplarımızın əhatəli və müxtəlifliyə açıq olmasını təmin etmək üçün ilk addım eyni və fərqli olanlar haqqında öz düşüncələrimiz üzərində **refleksiya** etməkdir (yəni öz düşüncələrimizi dəyərləndirməkdir). Məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq həm siniflərdə, həm ailə və icmalarda hörmətə əsaslanan, daxil edən, inklüziv və öyrənməyə əlverişli mühit yaradırıq. Bu mühit hər bir uşaq və onların ailəsi ilə münasibətlərimizdə əks olunur. Uşaqların təbii maraqları onları sual verməyə, müşahidə etdikləri fərqləri şərh etməyə vadar edir. Biz böyükələrin cavabı uşaqlarda bəzi fərqlərin məqbul olmayacağı fikrini yarada bilər, xüsusən də onların marağını görüb özümüzü görməzliyə vurduqda, yaxud mənfi reaksiya göstərdikdə.

Fərqlilik hər yerdədir: uşaqların keçmişində, ailələrində, icmalarında, təcrübələrində, gender münasibətlərində, öyrənmə və həyat tərzlərində, seçim və üstünlüklərində, hisslərində, ünsiyyət qurmaq tərzlərində. Lakin bu fərqlər çox vaxt dərhal gözə dəymir. Əgər biz pedaqoqlar öz heyətimizdə, ailələrimizdə və uşaqlar arasındakı fərqliliyi görməsək, bu barədə danışmasaq, bu amilin varlığını rədd etmiş kimi görünərik. Beləcə, uşaqlar da bizim yanaşmamızı imitasiya edəcək və müxtəlifliyə qarşı mənfi hisslər bəsləyəcəklər. Ancaq biz müəllimlər fərqliliyə hörmətlə yanaşsaq, uşaqlara mühakimədən daha çox özlərini digərləri ilə konstruktiv şəkildə müqayisə etmək imkanı verərik (Tankersley et al., 2010).

Məktəbəqədər təhsil müəllimləri kimi çalışdığımız ailələrin və icmaların mədəni və sosial xüsusiyyətlərini dərinlən anlamalıyıq. Məsələn, bəzi mədəniyyətlərdə uşağın ünsiyyət zamanı böyüyün gözünün içinə baxması hörmətsizlik sayılır. Halbuki bəzi müəllimlər, əksinə, göz təmasını hörmət əlaməti hesab edə bilirlər (Hansen, Kaufmann and Saifer, 1996).

“Ailə və icma arasında əməkdaşlıq” haqqında II hissədə müzakirə edildiyi kimi, ev və məktəbəqədər təhsil müəssisələri arasındakı mədəni fərqlərin digər nümunələrinə aşağıdakılar daxildir: uşaqlardan yaşla bağlı gözləntilər; bağlılıq və ayrılıq; ailədə uşaqların rolu və vəzifələri; gender rolları; pəhriz və yemək qaydaları; yuxu rejimi; öyrənmə üsulları; gigiyena; ünsiyyət üsulları və s. (York, 2003). Bu fərqlər üzərində **refleksiya etmək**, ailələrin və icmaların buna necə yanaşacağını anlamağa çalışmaq və mədəni baxımdan məqbul şəkildə **cavab vermək** vacibdir. Bu bizim öz düşüncə tərzimizdən fərqli olan yanaşmanı qəbul etməyimizə və uşaqların həm evdə, həm də məktəbəqədər təhsil müəssisələrində lazım olan bacarıqları öyrənmələrinə kömək edə bilər.

Ayrıca müxtəliflik və inklüzivliklə bağlı işləmək və inkişaf etdirə biləcəyimiz sahələrə nəzər salmaq üçün bəzi fərdi kompetensiyalar üzərində də düşünə bilərik. Bu kompetensiyalara aşağıdakılar daxildir:

- cəmiyyətdəki müxtəlifliyi qəbul etməyə və fərqli olmağa hörmətlə yanaşmaq;
- qərəzsiz olmaq;
- açıq düşüncəyə sahib olmaq;
- empatiya və anlayışa sahib olmaq;
- çevik və uyğunlaşmaya hazır olmaq;
- həssas yanaşmaq (uşaqların və valideynlərin ehtiyaclarını bilmək) və məsuliyyətli olmaq;
- mənsubiyyət hissini dəstəkləmək;
- entuziazm nümayiş etdirmək: həvəsli və fəal olmaq;
- alternativ həll və yanaşmalar tapmaq üçün yaradıcı olmaq;
- isti münasibət göstərmək və sevmək.

Bu kompetensiyalar barədə daha ətraflı müzakirə üçün baxın: DECET/AABA, müxtəliflik və sosial inteqrasiya: məktəbəqədər təhsil və uşaq tərbiyəsi sahəsində peşə təcrübəsi üçün kompetensiyaların öyrənilməsi
www.issa.nl/node/201

Xüsusi ehtiyacları olan uşaqların qrupa daxil edilməsi

Həm demokratik cəmiyyətlərdə, həm də uşaqyönlü təhsildə hər fərd özünəməxsus və ətrafına dəyərli töhfə verə biləcək biri hesab edilir. Həqiqi demokratiyada hər bir vətəndaşa ədalətli münasibət göstərilir və o, tamhüquqlu fərd kimi ictimai həyatın bütün sahələrində iştirak etmək üçün ədalətli çıxış imkanları əldə edir. Fiziki məhdudiyətli insanların cəmiyyətin bir üzvü kimi ictimai həyatda iştirak etmək imkanlarının səviyyəsi demokratiyanın göstəricisidir. Əlilliyi olan uşaqlar sağlam uşaqlarla yanaşı təhsil aldıqda, inklüziya kimi tanınan bir təcrübə olduqda uşaqlara koqnitiv, fiziki, sosial və ya emosional problemlərindən asılı olmayaraq, mahiyyətləri əsasında tanınmaq üçün bərabər imkanlar verilir.

İnklüziv qrup otaqlarında uşaqlar həssaslığı inkişaf etdirməyə və təcrübələrini dəyərləndirməyə kömək edən insan potensialının hüdudsuz olduğunun fərqi varırlar.

İnklüziv təhsil təcrübəsindən bütün uşaqlar bəhrələnirlər. Əlilliyi olan uşaq üçün sağlam uşaqlarla bir qrupda/sinifdə olmaq ünsiyyət və yaşa uyğun sosial bacarıqlar üçün nümunə sayılacaq yaşadların olması deməkdir. Bu halda sağlam uşaqlar da əlillərin üzvləşdikləri çətinliklər barədə anlayışa sahib olurlar. Başqalarının ehtiyaclarına qarşı həssas olur, fərqləri daha yaxşı qəbul edə bilirlər. Bütün fərdlərin çətinliklərin öhdəsindən gələ və uğur qazana biləcəyini öyrənirlər.

Qrupumuzda əlil uşaqlar olan zaman biz məktəbəqədər təhsil müəllimləri öyrənmə üsullarının müxtəlif formalarını müşahidə edir və bacarıqlarımızı genişləndiririk. Həm də uşaqların güclü fərdi cəhətlərini qiymətləndirir və köməyə ehtiyacı olan cəhətlərini daha əminliklə müəyyən edirik. Bu, öyrənmə tərzlərini, güclü fərdi cəhətləri və bütün uşaqların xüsusi öyrənmə qabiliyyətləri arasındakı böyük dəyişikliyi daha yaxşı qiymətləndirməyə imkan verir. İnklüziv olmaq bir çox cəhətlərinə görə uşaqların bir-birindən fərqləndiyini və bu fərqlərin əngəllər deyil, dəyərli mənbələr olduğunu etiraf etmək deməkdir. Uşaqların fərqli təhsil ehtiyacları, imkanları və inkişaf templəri tədris fəaliyyətlərini və təlim strategiyalarını fərdiləşdirmək və fərqləndirməklə təmin edilə bilər (baxın: IV hissə – “Uşaqların kompetensiyalarına əsaslanan strategiyalar”).

Digər dillərdə danışan uşaqların qrupa daxil edilməsi

Əgər uşaqlar məktəbəhazırlıq müəssisəsindəki hakim dildən fərqli dildə danışan ailədən gəlirsə, bu halda hər bir uşağın evdə istifadə etdiyi dilə hörmət etmək şəxsiyyətə hörmət etməyin ifadəsi kimi çox vacibdir. Bu uşaqlar rəsmi dildə danışan uşaqlardan heç vaxt ayrı tutulmamalı, sinifdə öz dillərində danışmaq hüququ əllərindən alınmamalıdır. Müəllimlər bu uşaqlara aşağıdakı şəkildə dəstək verə bilərlər:

- ailə üzvlərindən könüllü olaraq qrupda ana dilində hekayələr oxumaq və ya danışmağı xahiş etməklə;
- uşaqların hamısının müxtəlif ailələrdə danışılan dillərlə tanış olmaları üçün ailə üzvlərinə həmin dildə yazılan mahnıları, qısa şeirləri və hekayələri qrupda oxutdurmaqla;
- eyni dildə danışan uşaqları və ailələri bir-birilərinə tanıtdurmaqla;
- uşağa qayğı ilə əhatə olunduğunu göstərmək üçün istifadə edilə bilən ən vacib söz və ya ifadələrin lüğətini yaratmaqla;
- bütün yazışmalar, bülletenlər, ismarıclar, bildirişlər və etiketlərin ailə üzvlərinə doğma olan dildə (mümkün olduqda) yazıldığına əmin olmaqla;
- dil və mədəni fərqləri aradan qaldırmaq üçün müəllim köməkçilərinin xidmətindən istifadə etməklə (Tankersley et al., 2010).

Fərqli dillərdə danışan uşaqlarla iş haqqında daha çox məlumatla 14-cü fəsilə – “Nitq və savad kompetensiyaları” başlığı ilə verilmiş hissədə tanış ola bilərsiniz.

Stereotiplərin deyil, identikliyin inkişafını gücləndirmənin yolları

İnklüziv mədəniyyət uşaqların özünü və qrup identikliyinə (kimliyinin) inkişafını dəstəkləyir. Bunun əhəmiyyəti I hissə – “Azyaşlı uşaqların inkişafı və təhsili” və II hissədə – “Ailə və icma arasında əməkdaşlıq” müzakirə edilib. Müəllimlər uşaqlara və ailələrə xas mədəniyyətlərlə, onların istifadə etdiyi dillə və təcrübələrlə tanış olduqları, hörmət etdikləri və qəbul etdikləri zaman uşaqlar daha güclü şəxsiyyət və qrup üzvü kimi inkişaf edirlər. Ancaq uşağın “mən kiməm” konsepsiyasına aid olan bir çox aspektlər var. Biz bu aspektləri bilməli və dəyərləndirməliyik. Uşağın əlilliyi onun formalaşmasına təsir edən cinsi, irqi, etnik və ya dini mənsubiyyətindən daha böyük faktor kimi baxılmamalıdır. Müəllimlər irq, cinsiyyət, milliyət, yaşayış yeri və sairədən kənara çıxan fərqli rolları sınamaq üçün təhlükəsiz məkan və imkanlar yaratmaqla uşaqlara onların identikliyinə çoxtərəfli aspektlərini başa düşməkdə kömək edə bilərlər (Tankersley et al., 2010).

Müxtəlifliyə hörmət adi tolerantlıqdan daha böyük anlayışdır, çünki tolerantlıq nəzərdə tutur ki, tolerantlıq göstərən şəxs və tolerantlıq görəni şəxs arasında bərabərlik yoxdur. Müxtəlifliyə hörmət uşaqları digər etnik qrupların mətbəxi və bayramları ilə tanış etməkdən ibarət deyil. Biz insanların kimliyi və onlar arasında fərqlilik haqda stereotiplər yaratmamaq üçün ehtiyatlı olmalıyıq. Stereotiplər hədsiz ümumiləşdirmələr deməkdir. Özümüzün də xəbəri olmadan onlar bizim davranışımıza təsir edərək bizdə qərəz yarada, tanımadan, bilmədən hansısa şəxsi və ya qrupu mühakimə etməyimizə gətirib çıxara bilər. Biz eyni cinsə və ya irqə, etnik, yaxud müəyyən dini qrupa, mədəniyyətə, yaş qrupuna və sosial-iqtisadi sinfə aid olanların oxşar imkanlara və ya xüsusi ehtiyaclara, eləcə də qrupda hər kəsin eyni təcrübəyə sahib olduğunu düşünməməliyik. Heç vaxt iki uşaq eyni həyat təcrübəsinə sahib olmur.

Stereotiplərdən yayınmaq, uşaqlar və ailələri ilə fərdi və ya şəxsi müstəvidə qarşılıqlı şəkildə məşğul olmaq mütləqdir. Müəyyən mədəniyyətləri qəribləşdirib ekzotik şəkildə təqdim etməmək də vacibdir, məsələn: yerli amerikalıların saçlarına lələk taxması, vıqvalarda yaşaması və ya qaraçıların rəngli paltar geyinməsi və vaqonlarda yaşaması kimi. Bu nümunələrin heç biri hinduların və ya qaraçıların həyatı barədə təsəvvür yaratmır. Turistik yanaşmalar da uşaqlarda bunların adi deyil, ekzotik mədəniyyətlər olduğuna dair fikir formalaşdırır.

Uşaqların müxtəliflik, qərəz və sosial ədalətə dair təsəvvürlərini genişləndirmək

Uşaqların müxtəlifliyi tanımasına, anlamasına və qəbul etməsinə kömək edə biləcək dəyərli məlumatlar mövcuddur. Luis Derman-Sparks (Derman-Sparks and the ABC Task Force, 1989, and Derman-Sparks and Olsen-Edwards, 2010) məktəbəqədər yaşda olan uşaqlara müxtəlifliyi necə tanımaqla yanaşı, həm də qərəz qarşısında özlərini və başqalarını dəstəkləməyi təşviq etməkdə qabaqcıllardan biri hesab olunur. O, öyrətməli olduğumuz dörd əsas hədəfi izah edir:

1. Hər bir uşaq özünüdərək, inam, ailə qururu və müsbət sosial kimlik nümayiş etdirəcək.
2. Hər bir uşaq insanların müxtəlifliyini qəbul edəcək və bundan zövq alacaq; fərqli insanları təsvir etmək üçün dəqiq seçilmiş sözlərdən istifadə edəcək, onlarla dərin, qayğıkeş və insani əlaqələr quracaqdır.
3. Hər bir uşaq getdikcə ədalətsizliyi tanıyacaq, bunu təsvir edə bilən dilə sahib olacaq və haqsızlığın insanlığa və cəmiyyətə zərərli olduğunu başa düşəcəkdir.
4. Hər bir uşaq təkbəşinə və digərləri ilə birgə qərəzli münasibətə və ya ayrı-seçkiliyə qarşı çıxmaq bacarığını nümayiş etdirəcək.

(Ətraflı informasiya burada: <https://www.naeyc.org/resources/topics/anti-bias-education/overview>).

Bu hədəflərə qrupdakı uşaqlara ancaq onların ortaq cəhətlərini yox, fərqli cəhətlərini öyrədərək nail oluruq (ailə forması, bədən formaları, saç, göz və dərilərinin rəngi, üz quruluşları, barmaq izləri, ailə tarixçələri, əyləncə növləri və s.). Onları həmçinin məhəllələr, şəhərlər, kəndlər, hətta dünyanın digər yerlərindəki fərqliliklərlə tanış edə bilərik. İcmada və ya məktəbəqədər təhsil müəssisəsində bütün uşaqlar eyni etnik/milli qrupa mənsub olsalar belə, yenə də onların arasında fərqli cəhətləri tapa biləcəyik.

Derman Sparks və Olsen Eduards (Derman-Sparks, Olsen-Edwards, 2010) da müxtəliflik və bərabərsizliklər barədə danışmağın vacibliyini vurğulayırdı. Çünki uşaqlar elə bir dünyada yaşayırlar ki, orada hər kəs istədiyi adam olmaq üçün bütün imkanlara malik deyil. Sosial bərabərsizlik hər kəsin inkişafına xələl gətirir – istər əsassız imtiyazları gözləyən çoxluq təşkil edən qrupun üzvü olsun, istərsə də ləyaqətinə daima xələl gələn azlıqların. “Uşaqların öyrənmələri, inkişaf etmələri və uğur qazanmalarından ötrü gündəlik həyatlarında identiklik, müxtəliflik, qərəz və güc kimi mürəkkəb məsələləri araşdırmaq üçün vasitələrə ehtiyac var”.

Uşaqlara başqalarının təsvirlərinin (kitablarda, mətbuatda, şəkillərdə) harada stereotipik və həqiqətə uyğun olmadığını göstərməklə, onlara təsir edə biləcək haqsızlıqları aşkarlamağa kömək etməklə qərəzliliyin və bərabərsizliyin nə demək olduğunu başa sala bilərik. Uşaq qərəzli və ya yanlış ifadə işlətdikdə müşahidə etdiklərimizi, eləcə də stereotip düşünmənin nə üçün səhv olduğunu mühakiməsiz yollarla izah edə bilərik. Məsələn, əgər qrup “çünki oğlanlar güclüdür” deyərək qızlara hansısa işlə məşğul olmağa icazə vermirsə, onlara qızlar və qadınların güc tələb edən işləri gördüyünü nümayiş etdirən təsvirləri göstərərək bir çox qadınların əksər kişilərdən güclü ola biləcəyini göstərməliyik. Əgər bir uşaq dərisi qara rəngdə olan uşaqların çirkli olduğunu deyirsə, ona dəri tonlarının müxtəlif rənglərdən olmağını göstərə və ya fərqli dəri tonu yaratmaq üçün boyaları təcrübədən keçirməyi məsləhət görə bilərik.

“Addım-addım” proqramı uşaqları müsbət, real dünya təcrübələri ilə fərqliliyi dəyərləndirməyə hazır olmağa kökləyir. Müxtəliflik haqqında məlumatlılıq və anlayış uşaqların bütün tədris fəaliyyətinə daxil edilməli, ayrıca tədris mövzusu kimi qəbul edilməməlidir. Növbəti fəsildə görəəcəyik ki, qrupda/sinifdə fiziki mühit də mühüm rol oynayır. Biz məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq müxtəlifliyin bütün aspektlərini həll etməyə vaxt ayırmaqla uşaqlarda öz-özünü dəyərləndirməni əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirə və ailələrə dəstək ola bilərik.

Müxtəliflik, qərəz və sosial ədalət ilə işləməyimizə kömək edən bir çox fəaliyyət, qaynaq və təlim proqramları var ki, bunlardan bəzilərinə Antidefamsiya Liqasının arxivində tapa bilərsiniz: http://archive.adl.org/education/default_lessons.html və DECET-də: www.decet.org. O cümlədən AABA-nın rəsmi saytına: www.issa.nl və ya üzv təşkilatlardan birinin internet resursuna qoşula bilərsiniz.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Persona kuklası

Aşağıda verilən nümunə van Keulendən (2004) uyğunlaşdırılmışdır.

Katya immiqrant olan uşağın məktəbəqədər təhsil müəssisəsində üzləşə biləcəyi çətinlikləri uşaqlara başa salmaq üçün xüsusi strategiyadan istifadə edir (bunu “şəxsiyyəti olan kukla” adlandırır). Elə ilk dərslərdə Katya öz kuklasını yaxın rəfiqəsi kimi uşaqlara təqdim edir. Adının Cohed olduğunu və suriyalı olduğunu deyərək tez-tez qrupa ziyarətə gələcəyini söyləyir. Onlara Cohedin ailəsi və maraqlarından, o cümlədən nəyi xoşlayıb nəyi xoşlamadığından danışır ki, uşaqlar onunla rahat şəkildə ünsiyyət qura bilsinlər. Məsələn, onun ailəsindən danışır və belə suallar verir: “Aramızda başqa kimin körpə bacısı var?”, “Başqa kimin nənəsi uzaqda yaşayır?”, “Başqa kim pitsa xoşlayır?” O həm də kuklanın sinfə gəlişini və gedişini oxşar rituallarla: salamlamaqla, mahnı oxumaqla, sağollaşmaq məqsədilə qucaqlamaqla və kuklanı saxlamaqla və s. başlayır və bitirir.

Bir gün Katya uşaqlara Cohedin parkda futbol oynamaq istəməsi, amma digər uşaqların onu təhqir etməsi haqqında bir hekayə danışır. Uşaqlara izah edir ki, kuklası vətəninə olduğu müddətdə ailəsi ilə birlikdə pitsa yediyi üçün, həqiqətən, xoşbəxt idi. İndi isə çox kədərlidir. Uşaqlardan: “Parkda olsaydınız, nə edərdiniz?” – deyər soruşur. Uşaqlardan bəziləri onunla birlikdə oynayacaqlarını söyləyir, onu təhqir edənlərə isə pis sözlər danışmağın yaxşı hərəkət olmadığını deyəcəklərini bildirirlər. Bunları eşidən Katya uşaqların bu davranışları ilə Cohedi çox xoşbəxt etdiklərini söyləyir.

Əsas məqamlar

- Katya uşaqların yaşlarına uyğun olaraq, təhdidedici üsuldən istifadə etmədən onları irqçilik, ayrı-seçkilik, təhqir və s. kimi mürəkkəb problemlərlə tanış edir. Hekayəni nəql etmək üçün kukladan vasitə kimi istifadə edir. Nəticədə müzakirələr daha maraqlı olur və uşaqlar kuklanın qarşılaşdığı məsələləri həll etməyə çalışırlar.
- Katya uşaqları mərhəmətli olmağa və başqalarının hissələrinə hörmət etməyə çağırır, özlərinə və başqalarına arxa-dayaq olmağa kömək edir.
- Katya uşaqlarda problemi həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə dəstək olur.

Van Keulen (2004) qeyd edir ki, persona kuklası ("şəxsiyyəti olan kukla") sayəsində uşaqlar aşağıdakı məqamlarla tanış olurlar:

- emosiyaları tanıyır və adlandırırılar;
- digər insanların oxşar təcrübələri olduğunu başa düşdükləri üçün dəstək aldıqlarını hiss edirlər;
- öz duyğuları haqqında danışmaq üçün özlərini təhlükəsiz hiss edirlər;
- tez-tez rast gəlmədikləri fərqlərlə (məsələn: müxtəlif etniklər, əlillər) tanış olurlar;
- ailənin və həyat tərzinin qurulmasında müxtəlifliyi başa düşməyi öyrənirlər;
- öz fərdiliyinin və təcrübələrinin dəyərini başa düşməyi öyrənirlər;
- özlərinə və başqalarına qarşı sayğısız davranışa cavab verməyi öyrənirlər;
- stereotipləri və qərəzləri tanımağı öyrənirlər;
- tənqidi təfəkkürü inkişaf etdirir, haqsız davranışı və ayrı-seçkiliyi rədd etməyi öyrənirlər;
- problemləri həll etməyi öyrənirlər.

"Persona kuklası" fiziki fərqlərdən (əlillik daxil olmaqla) tutmuş ailə quruluşundakı, eləcə də etnik və mədəni mənsubiyyətdəki fərqlərə qədər bir çox fərqli mövzuları tanımağa bilər. Onlardan sinifdə istifadə etmək barədə daha çox məlumat almaq üçün: www.teachingforchange.org/wp-content/uploads/2012/08/ec_personadolls_english.pdf və ya www.persona-doll-training.org/ukstories.html kimi saytlara baxa bilərsiniz.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Dərs verdiyim uşaqlar arasında qərəzli münasibətin qurbanı ola biləcək uşaqlar varmı? Güclü və özünə güvənən şəxsiyyət və qrup kimliyini inkişaf etdirmək üçün uşaqlarla necə işləməliyəm? Necə təminat verə bilərəm ki, dərstdə baş verənlər uşaqların gerçək dünyaya addım atdıqları zaman onları daha güclü edəcək?
- Müxtəlifliyə dair düşüncələri təhlil edərkən çalışdığım ailələr və uşaqlar arasındakı fərqlərdən asılı olaraq, özümü narahat hiss etdiyim vaxtlar olurmu? Daha rahat olmaq üçün nə edə bilərdim? Narahatlığım bu fərqliliyin məni sıxmasına dair mesajları necə və nə vaxt göndərə bilər?
- Fərqləri görmək üçün hansı üsuldan istifadə edirəm? Əgər yanaşma mədəni turizm stereotiplərinə bənzəyirsə, bunu necə dəyişə bilərəm? Müxtəlifliyin birləşdirilməsi gündəlik işlərimin və tədrisin bir hissəsi ola bilərmi?

Demokratik mədəniyyət

“Addım-addım” proqramının əsas məqsədlərindən biri uşaqlarda demokratik dəyərləri təbliğ etməkdir. Bunu etmək üçün məktəbəqədər təhsil müəllimləri kimi tədrisdə və sinfin idarə olunmasında demokratik dəyərlərə əməl etməliyik. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində və sinif otaqlarında demokratik mədəniyyəti yaratmaq üçün həm məktəbəqədər təhsil müəllimi kimi bizim, həm də uşaqların ortaq məqsədləri inkişaf etdirə biləcəkləri mühit olmalıdır. Ənənəvi məktəbəqədər təhsil proqramlarında müəllim uşaqlar üçün qayda və cədvəllər hazırlayan, həm də uşaqların davranışlarını idarə edən məsul şəxsdir. Uşaqlar müəllimə qulaq asır və deyildiyi kimi hərəkət edirlər; ünsiyyət birtərəflidir. Uşaqyönlü sinifdə isə məktəbəqədər təhsil müəllimləri hər iki tərəfin bərabər iştirakını təmin edən strategiyalardan istifadə edirlər. Buraya uşaqların sinifdəki qaydaları yaratmağa cəlb edilməsi, öz davranışlarını birlikdə idarə etmələri və gündəlik prosedurlar baxımından gün ərzində nə gözlədiklərini bilmək daxildir.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Niyə uşaqlar qrup qaydalarının hazırlanmasında iştirak etməlidirlər və mən onları bu işə necə cəlb edə bilərəm?
- Qrup qaydalarını hazırlamaqda məqsəd nədir? Uşaqları idarə edib, nələrə qadir olduqlarını, nə edə bilməyəcəklərini söyləməkmi? Yoxsa bu qaydalar ona görədir ki, məktəbəqədər təhsil icmasında hamı birlikdə yaşayıb işləyə bilsin?
- Davranışı ilə dərsi pozan uşaqların özlərini idarə etməsinə kömək üçün hansı strategiyalardan faydalana bilərəm?
- Qrup qaydaları demokratik mədəniyyəti necə dəstəkləyir?

Uşaqlarla birlikdə qrup/sınıf qaydalarını yaratmaq

Qaydalar demokratik cəmiyyətdə əhəmiyyət daşıyır, çünki onlar insanların təhlükəsizliyini və cəmiyyətlərin anarxiyaya yuvarlanmamasını təmin edir. Qaydalar hamımızın birlikdə yaşamasına, eləcə də məktəbəhazırlıq siniflərində uşaqların özlərini təhlükəsiz hiss etməsinə kömək edir. Qaydalar sinfin fəaliyyətini tənzimləyir və uşaqlarda özünə nəzarəti təşviq edən proqnozlaşdırıcı atmosfer yaradır. Bəzi qaydalar, məsələn, uşaqların bir-birini incitməmələri və ya özlərinə zərər verə biləcək hərəkətlər etməmələri müzakirə predmeti ola bilməz, ancaq yenə də bu qaydalar uşaqlarla birgə işlənə bilər. Hər kəsin ləyaqətini dəstəkləyən qaydalar da olmalıdır. Bir-birinə hörmət bəsləmək demokratik icmalarda uğurla yaşamağın bir hissəsidir. Başqa qaydalar isə fərqli ehtiyacları olan insanlar arasında razılığın olmasını tələb edə bilər. Məsələn, uşaqlardan biri səs-küylü oyun oynamaq istədiyi zaman digəri diqqətini toplamaq üçün səssizliyə ehtiyac duya bilər.

Təcrübəli məktəbəqədər təhsil müəllimləri deyirlər ki, uşaqlar üçün qrup/sınıf qaydalarının yaradılmasının açarı bu qaydaların az və sadə olmasıdır. Qaydaları yazarkən istəmədiyimizi söyləməkdənsə, istədiyimiz davranışı müəyyənləşdirmək daha yaxşıdır. Məsələn, "Bir-birinizə qarşı hörmətlə yanaşın" daha yaxşı qaydadır, nəinki "başqasını vurmayın". Birbaşa qadağan olunan şeyi desəniz, bununla da artıq itələməyə, vurmağa, təpikləməyə, təhqirə, qısnama və başqa sərt davranışlara şərait yaratmış olursunuz.

Qaydalar yaratmağın əsas şərtləri:

- qrupda/sınıfdə nəyə icazə verib-verməyəcəyiniz barədə dəqiq təsəvvürümüz olmalıdır;
- komanda kimi məqbul davranışın nədən ibarət olması barədə razılaşmaq;
- uşaqlarla qaydalar formalaşdırmaq;
- qaydaların fərqli insanların ehtiyaclarına və mədəni normalarına uyğun olmasını təmin etmək, eyni zamanda hamıya qarşı ədalətli olmaq;
- qaydaların yaradılmasının birdəfəlik fəaliyyət deyil, tədris ili ərzində və vəziyyət dəyişdikcə davam edən proses olduğunu dərk etmək.

ÖZÜNÜTƏNZİMLƏMƏ VƏ TABE OLMAQ ARASINDAKI FƏRQ

Bəzi evlərdə və məktəblərdə uşaqların, hətta azyaşlı uşaqların da oturub uzun müddət səssiz qalmaları yaxşı hal sayılır. "Uşaqları görməli, amma eşitməməli" prinsipi hələ də bəzi bölgələrdə keçərlidir. Passiv, səsi çıxmayan və deyiləni o saat, mübahisəsiz yerinə yetirən uşaqlar "ağıllı uşaq" sayılırlar.

davamı növbəti səhifədə

ÖZÜNÜTƏNZİMLƏMƏ VƏ TABE OLMAQ ARASINDAKI FƏRQ *davamı*

Bu əlamətlərə heyran ola və onların yaxşı özünüidarəetməyə və başqalarına hörmətlə yanaşdıqlarını zənn edə bilərik.

Əslində isə bu uşaqların çoxu özünü dəyərsiz və əhəmiyyətsiz hesab edir. Onlar passiv və sakitdirlər, çünki hərəkət etməyə, danışmağa qorxurlar. Onlardan çoxu sadəcə tabe olmağa öyrəşib.

Əgər onlar yetkin insan olsaydılar, bunu “repressiya” adlandırardıq. Bu, öyrətməni və valideyn tərbiyəsini asanlaşdırsa da, uşaqların inkişafına əsla kömək etmir. Uşaqlar potensiallarını tam açmaq, başqaları ilə ünsiyyət qurmaq üçün lazım olan sosial bacarıqlara yiyələnmək, problemləri həll etmək, ehtiyaclarını lazımi şəkildə ifadə etmək və digər vacib istəklərini yerinə yetirmək üçün dildən istifadə etməlidirlər. Uşaqlardan səssiz və passiv olmağı tələb etməklə onları demokratik cəmiyyətin fəal üzvü olmaq üçün lazım olan bacarıqları inkişaf etdirmək imkanlarından məhrum edirik.

Uşaqların bizdən qorxduğu üçün deyil, istədikləri və özlərini idarə edə bildikləri üçün “yaxşı uşaq” olmalarını istəyirik. Özünü tənzimləyə bilən uşaqların zahiri davranışları qorxu içində hərəkət edən uşaqların davranışlarına bənzəyə bilər, amma, əslində, əksinədir. Bu, daxili və xarici nəzarət arasındakı fərqdır; fəaliyyət göstərən və hərəkət etməyən arasında; düşüncəli və impulsiv və ya instinktiv olmaq arasında da eyni fərq özünü göstərir.

Özünütənzimləməni inkişaf etdirmək üçün uşaqlar bunun modelləşdirilmiş olduğunu görməli, hərəkət etməzdən əvvəl düşünmək təcrübəsi üçün bir çox imkanlara sahib olmalı, diqqəti yayındıran şeylərdən qaçmağı, fikrini vacib olan məsələlərə yönəltməyi bacarmalı və fərqli vəziyyətlərdə düzgün davranmağı öyrənməlidirlər. Əks halda, yəni məhz deyilənləri etsələr, uğurlu həyat üçün təməl keyfiyyətlərdən biri olan özünütənzimləməni heç vaxt formalaşdırma bilməyəcəklər. Özünütənzimləmə bacarığı faktları bilməkdən və ya xüsusi bacarıqlara sahib olmaqdan daha vacibdir. Yalnız özünü tənzimləməyi bacaranlar uzunmüddətli hədəflərə çatmaq üçün qısamüddətli əyləncədən imtina etməyi bacarırlar.

Uşaqları qaydaları təyin etməyə cəlb etmək

Uşaqların demokratik cəmiyyətdə müstəqil, düşünən, məsuliyyətli vətəndaş olması üçün qrup/sınıf qaydalarının təyin edilməsində iştirakı və onlara əməl etməyi öyrənməsi vacibdir. Təcrübəli məktəbəqədər təhsil müəllimləri qeyd edirlər ki, uşaqlar qrup/sınıf üçün qaydaları hazırlamaqda iştirak etdikdə onlara daha çox əməl edirlər. Uşaqlar, adətən, müxtəlif qaydalar təklif edirlər.

Onları ümumiləşdirmək və müəyyən fərqli vəziyyətlərdə tətbiq ediləcək qaydaların hazırlanmasına kömək etmək artıq bizim borcumuzdur. Qrup/sınıf qaydaları hazırlanan zaman uşaqlarla bizim aramızda və öz aralarında danışıqlara ehtiyac yarana bilər. Bəzi qaydalar və ya məhdudiyətlər müəllimdən müəllimə və ya qrupa görə dəyişir. Məsələn:

- Binanın içində "danışan" səs tonundan istifadə və yalnız bayırda "qışqırmağa" icazə verilməsi qaydası otağın akustikası və ya səsin fərqli dözümlülük səviyyələri ilə müəyyən edilə bilər.
- "Qaçmaq olmaz" qaydası otaqdakı məkanın ölçüsü, uşaqların sayı və təbiəti, eləcə də küçədə oyun üçün imkanlardan asılı ola bilər.

Qrupdakı stres və ya intizamsızlığa səbəb olan fərqli vəziyyətlərə də uyğun qaydalar olmalıdır. Məsələn, uşaq qrup/sınıf otağında qaçarsa və başqa bir uşağın bloklardan qurduğu fiquru dağıdırsa, biz yeni qayda yaratmaq barədə danışıqlar apararaq həmin uşaqlarla işləməliyik. Məsələn, belə suallar verə bilərik:

- Nə baş verdi?
- Bu problemin səbəbi nə idi?
- Nə edə bilərik ki, vəziyyət düzəlsin və bir də belə hal təkrarlanmasın?

Uşaqlar qaçmağın problem yaratdığını anlayanda həll yolunu tapmağa çalışacaqlar. Onlara bildirməliyik ki, bloklarla nəse tikdikləri otaqda və ya otağın ona ayrılmış hissəsində qaçmaq olmaz. Bu həddə çatanda onlardan sinifdəki digər uşaqlarla qərarlarını bölüşməyi xahiş edə bilərik. Uşaqlar qərara gələ bilər ki (ya da böyüklərdən istəyə bilər ki), orada "yavaş qaçın", ya da "gəzərək keçin" məzmunlu işarə asaq.

Digər vaxtlarda başqa uşaqlara təsir edən problem yaranarsa, bütün uşaqları dərəcə cəlb edə bilərik. Qayda müəyyən edərkən problemi yaradan uşağa deyil, problemin özünə diqqət yetirilməlidir. Uşaqları problemin həllinə cəlb etmək ənənəvi mükafatlandırma metodundan daha təsirli, faydası isə uzunmüddətli ola bilər.

Qrup/sınıf qaydaları həm şəkillərlə, həm də yazı ilə göstərilməlidir ki, hər kəs (ziyərətçilər də daxil olmaqla) onlar barədə məlumatlı olsun. Uşaqlar onların yaradılmasında iştirak etdiklərini göstərmək üçün qaydaların altında öz imzalarını ata da bilərlər.

Uşaqların davranışları baxımından gözlənilənləri izah etmək və münasibət öyrənmək üçün qaydaları tətbiq edərkən ailələrlə ünsiyyət qurmaq da faydalıdır. Rəsmi imzalanma mərasiminə valideynləri də dəvət edə bilərik ki, onlar övladlarının necə inkişaf etdiyini dəyərləndirsinlər.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ**Qaydaların yaradılmasının bəzi yolları**

İvan dərs dediyi 5 yaşlı uşaqların sinifləri üçün qaydaları həmişə özü hazırlayıb. Bu il isə uşaqları bu işə cəlb etmək qərarına gəldi və qaydalar ideyasını müəyyən tədris fəaliyyəti vasitəsilə tanıtmağın əyləncəli olacağını düşündü. Bir qrup müxtəlif növ heyvanın meşədə eyni evdə yaşamaq istədikləri haqqında uşaqlara kitab oxumağa qərar verdi. Ev sonda o qədər dolur ki, dağılıb tökülür. Kitab haqqında danışarkən uşaqlar hər heyvanın müxtəlifliyini və fərqli ehtiyacları olduğunu anlayırlar. Məsələn, qurbağanın yaşaması üçün suya ehtiyacı var, yaxud siçan ayıya nisbətən daha az yer tutur. Heyvanların bəziləri digərləri üçün də təhlükəli ola bilər. Evdə çox sayda heyvan yaşayanda xaos yaranır, nəticədə orada heç biri yaşaya bilmir.

O, uşaqlardan xahiş edir ki, fərqli heyvanların bir yerdə yaşamalarını təmin edən qaydalar düşünsünlər. Uşaqlar kiçik qruplarla işləyir və hər bir heyvanın ehtiyac və hüquqlarını nəzərə almaqla yanaşı, digər heyvanların ehtiyaclarını ödəməsini təmin etmək üçün heyvanlardan birinin rolunu oynayır. Qaydaların hazırlanması yollarından biri də “etmə” sözünü deyil, “et” sözünü işlətməkdir. Sonda hər qrup öz işini təqdim edir. İvan sonra öz sinifləri üçün qaydalar hazırlamağı xahiş edir. Hər qrup öz qaydalarını təqdim etdikdən sonra sinif üçün saxlamaq istədikləri beş qayda barədə müzakirəyə başlayırlar.

Əsas məqamlar

- İvan prosesi elə qurur ki, uşaqlar hamının fərqli ehtiyacları ola biləcəyi fikrini anlasınlar və qaydaları başqalarına empatiya bəsləyərək müəyyən etsinlər.
- İvan hər kəsin ehtiyaclarının ödənilməsini təmin etmək üçün başqaları ilə necə danışdıqlar aparmaq barədə uşaqlarda təsəvvür və təcrübə yaradır.
- İvan uşaqların məlumatları sintez etmək və təsnifatlaşdırmaq bacarığı üzərində işləyir, buna görə də çox qaydaya ehtiyac qalmır.

Qrup/sinif qaydalarını yenidən dəyərləndirmək

Uşaqlar qaydalara əməl etməsə, aşağıdakı məsələləri nəzərdən keçirməliyə:

- Gözlənilən uşaqlara aydındırımı?
- Fəaliyyətlər çox çətin deyil və ya uşaqlar üçün maraqlıdır?
- Uşaqlar çox oturmaq və ya növbədə dayanmaq məcburiyyətində qalırlarmı?
- Uşaqların gəzməyə kifayət qədər vaxtları varmı?
- Uşaqlar inkişaf baxımından səmərəli fəaliyyətlərə cəlb olunurlarmı?
- Uşağın özünü pis aparmasının xüsusi səbəbləri varmı? (Məsələn: aclıq, yorğunluq, fiziki problemlər, ailədaxili problemlər, tərbiyə problemləri).

Qaydalar və nəticələrin tətbiq edilməsində ardıcılıq

Qrup/sinif daxilində hansı davranışların məqbul olması barədə bir fikirdə olmaq və ardıcılıq qorumaq uşaqların davranışına istiqamət verən mühitin yaradılmasına zəmin yaradacaq. Uşaqlara davranışlarına uyğun seçim etmək imkanlarının olduğunu və hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşdıqlarını anlamaqda kömək etmək lazımdır. Bunu etməyin yollarından biri də qaydaları pozan uşaqları hər dəfə qabartmaqdan əvvəl, qaydalara əməl etmələri önə çəkmək üçün həvəsləndirici addımlardan istifadə etməkdir.

Qaydaları anlamaqda ailələrə kömək edildikdə uşaqların ibtidai məktəbə keçid prosesi daha rahat olur. Uşaqlar qaydalar üzərində işləməklə problemi həll etmə bacarıqlarına yiyələnir və özlərini daha yaxşı idarə etməyi öyrənirlər. Ailələr evdə ailə qaydaları yaratmaq üçün bu prosesdən faydalana bilər.

Münaqişələrin həlli və barışıq

İstənilən uşaqlar arasında ixtilafların olması qaçılmazdır və biz, məktəbdə təhsil müəllimləri, onların həllində uşaqlara kömək etməliyik.

Bu vəziyyətlərə problem kimi baxmaq əvəzinə, öyrətmə və öyrənmə imkanları kimi qəbul etmək daha yaxşıdır. Münaqişə baş verdikdə uşaqlarla işləmək üçün altı yanaşmanı təqdim edirik:

1. Vəziyyətə sakit yanaşın: zərərli hərəkətləri dayandırın.
2. Uşaqların hissələrini müzakimə etmədən qəbul edin.
3. İştirak edən bütün uşaqlara fikirlərini bildirməyə imkan verərək məlumat toplayın.
4. Problemi onlar üçün yenidən təkrarlayın.

5. Həll yolu barədə onların fikirlərini soruşun, bir və ya daha çoxunu birlikdə seçin. Uşaqlar yaxşı fikirlər irəli sürə bilmirsə, onlara bir neçə nümunə, alternativ təkliflər verin, güzəştə gedin və qaydalar tətbiq edin.
6. Barışıq üçün lazım ola biləcək köməyi və dəstəyi göstərin (Epstein, 2007).

Uşaqların növbə gözləməyi öyrənmələrinə kömək etmək

Uşaqlar ən yaxşı oyuncaqla kimin birinci oynayacağı və ya sürüşmək növbəsinin kimdə olması ilə bağlı tez-tez mübahisə edirlər. Yaxşı olar ki, məsələnin həlli yolunun tapılmasını onların öz öhdəsinə buraxaq. Əgər onlar bunu həll edə bilmirlərsə, yaxud qərarları problemlidirsə (məsələn, uşaqlardan biri birinci olmaq üçün digərlərini itələyir), onlara növbə strategiyasını öyrədə bilərik.

Bunun bir yolu uşaqların siyahısını tutub və onlardan birinin – bu gün birinci gedəcək uşağın adının yanına işarə qoymaqdır. Növbəti dəfə eyni məsələ ortaya çıxsə, siyahıdakı növbəti uşağın adını işarələyin. Həmin uşaq oyuncaqdan istifadə etmək istəmirsə və ya həmin gün orada deyilsə, işarənin yerini dəyişin. Bir neçə uşağın birinci istifadə etmək istədiyi hər oyuncaq üçün ayrıca siyahı tutulmalıdır. Bu kimin birinci olacağını müəyyənləşdirmək üçün əyani və ədalətli (təsadüf deyil) sistemdir.

Digər üsul uşaqların oyuncaq və ya ləvazimatdan istifadə edə biləcəyi vaxtı təyin etmək üçün (adətən, təxminən beş dəqiqə) mətbəx taymerindən istifadə etməkdir. Taymer sönəndə növbəti uşaq oyuncaqdan istifadə edə bilər. Bu üsul uşaqlara vaxtı anlamağa kömək edir. Nəticədə zamanı izləyə və anlaya bilirlər.

Daha bir üsul eyni oyuncağı eyni vaxtda dəyişdirmək və paylaşmaqdan ibarətdir. Unutmayın, gündəlik münafişələr demokratik bacarıqları aşılamaq üçün bizə dəyərli fürsətlər yaradır. Birgə xoş yaşamaq üçün öz ehtiyaclarını və istəklərini başqalarının tələbləri ilə tarazlaşdırmağın yolunu öyrədir.

Müsbət davranışın dəstəklənməsi

Məktəbəqədər təhsil müəllimləri uşaqların davranışla bağlı yaranan problemlərin həll etməsi üsullarını göstərməklə yanaşı, həm də onlara hörmət aşılayan, eyni zamanda özünütənzimləməyi öyrənməyə həvəsləndirən demokratik mühitin yaranması üçün çalışa bilirlər.

Bu hissə aşağıdakı mənbədən götürülmüşdür: Saifer, S. (2016). *Practical solutions to practically every problem: The early childhood professional's survival guide (25th Anniversary Edition)*. St. Paul, Minnesota: Redleaf Press.

Uşaqlarla müsbət ünsiyyət

Uzun müəhazirə və müzakirələrdən qaçmaq, əvəzində hərəkət edib danışmaq çox vaxt daha yaxşı seçimdir. Məsələn, uşaq bloklardan yanlış istifadə edirsə, ona deyin: “Bunlar nəsə tikmək üçün yaxşıdır. Görək əlimizdən nə gəlir”.

Uşaqlarla yaxşı ünsiyyət qurmağın daha bir nümunəsi var: *müsbət ifadələr*. Uşaqlara otaqda qaçmamağı söyləməkdənsə, nəzakətlə gəzmələrini xahiş edin. Uşağın davranışının arxasında dayanan hissləri və ya niyyətləri dəstəkləmək də faydalıdır: “Oynamaqdan zövq almağın xoşdur, amma təhlükəsizliyimiz üçün içəridə olduğumuz zaman hamımız gəzərək hərəkət etməliyik. Həyətdə olduğumuz zaman istədiyiniz qədər qaça bilərsiniz”.

Bədən dilimiz və səs tonumuz da istifadə etdiyimiz sözlər qədər əhəmiyyətlidir. Tənqidi, əsəbi və qəzəbli tonlardan çəkinməli, etibarlı münasibət qurmaq üçün isti, xoş ifadələrdən yararlanmalıyıq. Diqqəti cəlb etmək üçün müxtəlif səs tonlarından istifadə etməli, uşaqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanı inkişaf etdirməliyik. Ucadan danışmaqdan, həmişəkindən yumşaq formada danışmaq uşağın diqqətini daha çox cəlb edir.

Biz yalnız tərifi və ya tənqiddən istifadə etməməli, uşaqlarla əks-əlaqəyə diqqət etməli, ittihamları nitqimizdən çıxarmalıyıq. Bu daha açıq və təhlükəsiz emosional mühit yaradır. Uşaqlardan biri blokları götürmək və onları yenidən rəfə qoymaq üçün uzun müddət və cidd-cəhdlə çalışırsa, belə bir cavab daha təsirli olar: “Otağımızda səliqə yaratmaq üçün çox çalışdığınıza görə təşəkkür edirəm. Beləcə blokları sonradan tapmaq və istifadə etmək asan olacaq”. Bu, “Əla iş görmüsən!” deməkdən daha yaxşıdır və ona gördüyü iş barədə daha əhatəli məlumat verir.

İstifadə etdiyimiz sözlər sinif otağının hər kəsə məxsus olduğunu və hamının birləşib bir icma yaratdığını ifadə etməlidir. Əgər desək ki, “Xahiş edirəm, mənim sənədlərimi götür”, onda uşaq bu nəticəyə gələcək ki, sinif otağı müəlliməyə aid mühitdir. Amma “Bu sənədləri bir yerə yığmaq” deməklə otağın hər kəsə məxsus ortaq məkan olduğunu anladırıq.

Ən vacib məsələlərdən biri uşaqlar arasında ünsiyyəti asanlaşdırmaqdır. Uşaqların ünsiyyət qurarkən bir-birini başa düşməsinə təmin etmək üçün bəzən müəyyən mənada tərcüməçi kimi fəaliyyət göstəririk. Hərdən bu bir uşağın digərinə dediklərini təkrarlamağı tələb edir ki, sözləri daha yaxşı anlaşılınsın. Digər vaxtlarda, bu fəsildə əvvəlcədən müzakirə olunduğu kimi, uşaqlar arasında qarşılıqlı yaranarkən vasitəçilik etməyimiz lazım gələ bilər. Unutmayın, uşaqların bir-biri və böyüklərlə danışması üçün geniş imkanlar yaratmalıyıq. Sakit otaq uşaqların nitq inkişafına, müsbət sosial qarşılıqlı əlaqələrə və ya ruhi sağlamlığa kömək etmir. Müəyyən qədər səs-küylü (çox yüksək də yox) mühit isə daha faydalı ola bilər.

Çətin davranışlı uşaqlara kömək etmək

Çətin davranışlı uşağa kömək etmək qrupda uşaqların özlərini bir-birinə daha yaxın – doğma hiss etdiyi mühiti yaradır. Digər uşaqlar bu uşaqdan qorxa və ya çəkinə bilər, amma böyüklərin həmin uşağa qayğıkeş münasibətini görəndə müsbət şəkildə təsirlənə bilərlər. Hiss edirlər ki, problem olduğunu biləndə və ya özlərinin köməyə ehtiyacı yarandıqda onlarla eyni şəkildə davranılacaq.

Uşaq müntəzəm şəkildə qıcıqoyadıcı davranış göstərsə, məsələn, sözə baxmırsa, fiziki və ya şifahi aqressiya göstərsə, başqalarına mane olursa və ya manipulyasiya edirsə, qəddarlıq və ya özünə zərər yetirmə varsa, onda eyni vaxtda üç üsulu tətbiq etməliyik:

- **Dəyişmək:** bu davranışı doğuran səbəbləri müəyyənləşdirin və onu dəyişməyə çalışın.
- **Qarşısını almaq:** qrupun qayğıkeş, cavabdeh, dəstəkləyici və stimullaşdırıcı olduğuna əmin olun ki, uşağın çətin davranış nümayiş etdirməsinin qarşısı alınsın. Lazım gələrsə, fiziki mühiti dəyişdirin.
- **Müdaxilə etmək:** qəti, lakin nəzakətli şəkildə uyğunsuz davranışı dayandırın və uşağa ehtiyaclarını ifadə etmək və ya münaqişəni yoluna qoymaq üçün alternativ yol göstərin.

Dəyişdirmək

Hər cür davranışı doğuran səbəb var, hərçənd bəzən dəqiq səbəbi və ya səbəbləri müəyyən etmək nisbətən çətinlik yaradır. Səbəblər bunlar ola bilər:

- Bu, evdə və ya uşaq icmasında tez-tez özünü göstərən, qeyri-ixtiyari, qəbul edilmiş və ya modelləşdirilən vərdəşdir. Uşağın özü üçün bu cür davranış problem deyil.
- Davranış işə yarayır və uşaq istədiklərini əldə edir, bu istər oyuncaq olsun, istərsə də diqqət.
- Qəzəb, qorxu və ya digər güclü emosiyaları ifadə etmək üçün bildikləri yeganə yoldur. Hətta körpə uşaqlarda da mürəkkəb hisslər var, lakin çox vaxt onları lazımi şəkildə ifadə edə bilmirlər.
- Qidalanmanın lazımi səviyyədə olmaması və ya zəif sağlamlıq, allergiya, beyindəki kimyəvi balanssızlıq, yüngül autizm və ya inkişafın ləngiməsi üzündən yetişkənliyin olmaması və s. kimi fiziki səbəblər var.
- Uşaq özünü gücsüz, dəyərsiz hiss edir və özünü yaxşı hiss etmək üçün intensiv olaraq güc göstərməlidir.
- Uşaq istədiyi və ya ehtiyac duyduğu nəyisə əldə etməyin daha yaxşı yolunu bilmir.

Uşağa kömək etmək və davranışını yaxşılaşdırmaq üçün ailədə problemlərə və ya çətin davranışa səbəb ola biləcək halları araşdırmaq məqsədilə heyət, valideynlər və başqaları ilə birgə işləməliyik. Valideynləri günahlandırmaq əvəzinə, onlara əməkdaş kimi yanaşmağımız çox vacibdir. Valideynlərin verdiyi məlumatlardan istifadə edərək uşaq özünü yaxşı apardığı və ya kapriz göstərmədiyi zaman ona daha çox diqqət ayırmağımız üçün plan tərtib etmək məqsədilə birgə çalışa bilərik. Çətin davranışın mümkün səbəblərini başa düşmək uşağa qarşı həssaslığımızı artırmağa kömək edəcəkdir. Sevgi göstərməmək, yalnız cəzalandırmaq zərərli və pis davranışı yaradan səbəbləri müəyyən etməyə və ya onu aradan qaldırmağa mane olur. Empatiya uşağın nəyə ehtiyacı olduğunu və nə hiss etdiyini başa düşmək, özünü narahat hiss edən uşağa kömək edə biləcək ən vacib şey ola bilər.

Qarşısını almaq

Uşaqlara kömək etmək üçün ən təsirli strategiya onlarda özünəinamı artırmaqdır. Onlar seçim etmək, liderliyi və ya digər müvafiq məsuliyyəti öz üzərinə götürmək, başqalarına müsbət təsir göstərmək, bacarığını nümayiş etdirmək, fərdi diqqətə layiq görülmək, təqdir olunmaq, dəstəklənmək, ciddi qəbul olunmaq, çətinliklərə məruz qalma kimi imkanlara malik olmalıdırlar. Əlverişli fiziki mühit və fərdi gündəlik cədvəl qurduğumuz zaman onlara özlərini ifadə etmək üçün müxtəlif imkanlar da yaratmış oluruq. Sınıf prosedurları və qaydaları, uşaqlarla qarşılıqlı münasibətlərimiz xoş, səmimi və qayğıkeş olmalıdır. Pozitiv, sosial qarşılıqlı təsirləri (məsələn, komanda şəklində hərəkətli oyunlar) və münaqişələrin həllində (rol oyunları, kuklalar) təcrübəni özündə cəmləşdirən kurikulum strategiyaları olduqca faydalıdır. Müsbət qarşılıqlı münasibətlər və neqativ davranış bir-birini istisna edir.

Uşağın davranışı çətindirsə, biz özümüzə soruşmalıyıq: bəlkə, günah elə bizdədir? Bunu uşağın davranışı qrupdakı bütün uşaqlardan açıq-aşkar fərqlənsə də, etməliyik. Qrupdakı aspektləri, tədris planlarını, cədvəlləri və ya həmin uşaq ilə qarşılıqlı münasibətlərimizi, ona qarşı həssaslığımızı dəyişməliyikmi? Çox vaxt başqalarını dəyişməyin ən yaxşı yolu (bəlkə də, yeganə yol) özümüzü dəyişməkdir. Əgər uşağın emosional olaraq ehtiyacları varsa, problemin gələcəyi anı gözləməkdənsə, ona mümkün qədər müsbət və yetərincə diqqət yetirməliyik. Uşaqlara girdikləri andan etibarən özlərini dəyərli və vacib hiss etmələri üçün çoxsaylı imkanlar yaratmalıyıq.

Buraya aid olan strategiyalardan biri fəaliyyətə başlamazdan əvvəl uşaqlara gözləntiləri açıq-aydın şəkildə bəyan etməkdir. Bu yolla onları uğursuzluğa yox, əksinə, uğur qazanmağa kökləyirik.

Müdaxilə

Uşaq yanlış hərəkət edəndə əksər böyüklərin ilk işi hansısa yolla onu cəzalandırmaq olur. Təəssüf ki, bu, doğru yola çəkmək və ya davranışın düzəlməsi üçün faydasız yoldur. Cəzalandırmalar, məsələn: şifahi formada uşağı alçaltmaq, fiziki olaraq incitmək, ya da hüquqlarından məhrum etmək heç vaxt yaxşı nəticə vermir.

Çətin davranışlı uşaqların çoxu artıq özlərini ruhdan düşmüş və gücsüz hiss edir. Cəzalar isə bu hissləri yalnız gücləndirir və davranışı yaxşıya deyil, pisə doğru yönəldir. Cəzalar qarşılıqlı etibarını zəiflədir, böyüklərlə uşaq arasında mübahisəli əlaqə yaradır ki, uşağın ehtiyac duyduğu bu deyil. Cəzalar ən güclü, ən yüksək səsli və ya ən kobud insanın həmişə haqlı olduğunu göstərir. Biz müəllimlər isə uşaqlara fərqli mesajlar ötürmək istəyirik və deyirik: münaqişələr dinc yolla həll edilə bilər və heç kəs başqası üzərində zor gücünə hökmranlıq edə bilməz.

Ən yaxşı müdaxilə üsullarından biri uşağın “pis” olmasını yox, sadəcə, məlumatsız olmasını ehtimal etməkdir. Biz onlara ehtiyaclarını təmin etmək üçün səmərəli və müsbət yollar təqdim edirik. Əvvəlcə uşağın duyğularını ayırd edir, sonra lazım olduqda tez-tez fərqli davranış göstərməsinə şərait yaradırıq. Bəzi uşaqları dəyişmək üçün çox ciddi kömək tələb olunacaq. Bu, əlavə vaxt və səy tələb edir, lakin davranışı dəyişmək üçün qısa yol yoxdur.

Məktəbəqədər təhsil müəllimi olaraq biz fərqli müdaxilə strategiyalarından xəbərdar olmalı və onlardan istifadə etməliyik. Biri nəticə vermədikdə digərinə keçməliyik. Strategiyalar haqqında nə qədər çox bilsək, işə yarayan birini tapmaq şansımız da bir o qədər çox olar.

Uşaqlar arasında münaqişə olduqda və ya biri digərini incitdikdə müdaxilə zamanı üç vacib addım:

- 1. Uşağın hisslərini yoxlayın.** Deyə bilərik: “Görürəm ki, sən də Almanın oyuncağı ilə oynamaq istəyirsən. Mən sizə kömək edəcəyəm və heç kimin səni, sənə də başqasını incitməyinə imkan verməyəcəyəm”. Belə ifadələr impulslarını idarə etməkdə çətinlik çəkən uşaqlara təsəlli verir. Bu, uşağa kömək etmək üçün orada olduğumuzu və baş verənlər haqqında yalan danışmadığınızı, müqavimət göstərməyinizi, situasiyadan qaçmadığınızı və ya qulaq asmadığınızı mənasız olduğunu anlamağa kömək edir.
- 2. Sakit olun və hamını sakit saxlayın.** Effektiv müdaxiləni həyata keçirmək üçün uşaq qavrayıcı emosional vəziyyətdə olmalıdır. Əgər əhvalı çox pisdirsə, əvvəlcə onu sakitləşdirməyə çalışmalıyıq. Yumşaq, təsəlliverici səsdən istifadə və üzümüzdə təbəssüm (problem çox ciddi olsa da) uşağın (və ya uşaqların) sakitləşməsinə kömək etmək üçün ən yaxşı yoldur. Ancaq

onların diqqətini çəkmək üçün əvvəlcə daha sərt və uca səsdən istifadə etməyimiz lazım ola bilər. Elə uşaqlar var ki, incə, amma davamlı dəstək onları daha tez sakitləşdirir.

3. **Müvafiq davranışı öyrətmək.** Uşaq pis davranırsa, öncə düşünməliyik ki, yəqin, o, müvafiq davranış qaydalarını bilmir. Buna görə fərqli və daha effektiv davranış qaydalarını təklif etməliyik ki, həmin davranışla da yaxşı nəticəyə çata biləcəyini görsün. Əgər uşaq uyğun davranış qaydalarını bilir və yenə də pis davranırsa, yaxud bilərəkdən şiltaqlıq edirsə, yenə də bu hal uşaqla bizim aramızda kimin üstün olduğunu sübut etmək üçün mübarizə aparmağa əsas ola bilməz. Bu, uşağa əməllərinə görə məsuliyyət daşımağı, nə etməli olduğunu və gözlənilən nəticəni əldə etməyi öyrədir.

Bunun effektiv olması üçün bütün qrupu və ya münafiqşə edən hər iki uşağı bir yerə toplamalıyıq. Onlara xitab edərək deyirik: "Hər ikiniz bu oyuncaqla oynamaq istəyirsiniz və hər ikiniz də (hisslərin və ehtiyacların təsdiqlənməsi) oynamalısınız. Sizə kömək edəcəyəm. Bir-birinizə zərər vermədən bu problemi həll etmək üçün nə edə bilərsiniz? Bura təhlükəsiz bir sinif otağı olmalıdır". Sonra həll yollarını təklif etmələrini gözləyirik. Əgər onlar çıxış yolunu tapa bilməsələr və ya bir nəticə olmasa, lazım olan qədər kömək təklif edirik, artığını yox. Bir neçə təklif verməli və ya nəyin edilməli olduğunu göstərməliyik, yaxud da, sadəcə, şifahi ipucu verməliyik. Bunun üçün belə deyirik: "Oyuncaqdan birlikdə istifadə etmək üçün bir yol tapa bilərsiniz və ya növbə gözləməyiniz üçün taymeri qoşa bilərik. Öz aranızda danışın və qərar verin". Lazım olarsa, kömək etmək üçün onlarla birlikdə qalırıq. Hər iki uşaqla ünsiyyət çox vacibdir, çünki uşaqlardan birinin tələbat və hüquqlarını qorumaq üçün köməyə, o birinin isə aqressiv olmadan problemi həll etməyi öyrənməyə ehtiyacı var.

İstifadə edə biləcəyimiz digər müdaxilə üsullarına aşağıdakılar aiddir:

- **İstiqamətləndirmə:** uşaqlara istədiklərini əldə etmək və ya məqbul yollarla istədiklərini etmək üçün imkan verdiyimiz yer. Bu məqbul davranış öyrətməyə çox oxşardır, lakin daha yönəldici və birbaşadır. İşləmək üçün uşağın hərəkətlərinə və niyyətlərinə daha uyğun olmalıdır. Küçəyə daş atan uşağa atmaq üçün təhlükəsiz əşya verilə və ya daş atmaq üçün təhlükəsiz yer göstərilə bilər. Ancaq uşaq başqasının oynadığı oyuncağı istədiyi üçün ona daş atmaq qərarına gəlsə, bu davranışın qəbuledilməz olduğunu və hirsini ifadə etmək üçün daha təsirli yol tapmasına kömək etməliyik. İstiqamətləndirmə uşağın başqa bir oyuncaqdan istifadə etməsinə həvəs göstərməsini ehtiva edə bilər. Bu vəziyyətdə istiqamətləndirmə aqressiyaya alternativ yol öyrətmir, çünki belə yol yoxdur. İstiqamətləndirmə azyaşlılar və ya inkişafda geri qalan uşaqlar üçün təsirli strategiya ola bilər, çünki onlar alternativ davranışa dair təklifləri tam başa düşə bilmirlər. Məqbul davranış daha məqsədəuyğun vaxtda öyrədilənədək qısamüddətli həll yolu kimi də əlverişlidir.

- **Diqqət verməmək:** bu müdaxilə strategiyasını tətbiq edərkən əmin olmalıyıq ki, diqqətimiz yersiz davranışa səbəb olmayacaq. Davranışın məqsədi diqqəti cəlb etmək və ya hakim olmaq uğrunda mübarizədən yayındırmaqdırsa, diqqət davranışın məqsədinə xidmət edə bilər. Bunun baş verdiyini hiss ediriksə, təhlükəli olmadığını nəzərə alaraq, davranışa məhəl qoymamalıyıq. Ümumiyyətlə, çox qıscaca və sakit bir şəkildə “səni görməzliyə vururam” demək faydalıdır. Bu, uşağa davranışdan xəbərdar olduğumuzu və onu qəbul etmədiyimizi bildirəcək. Sonradan uşağın emosional həyəcanı azaldıqda onun ehtiyaclarını ödəmək üçün daha məqbul yol öyrədə bilərik (əvvəldə təsvir olunduğu kimi). Bu addıma paralel olaraq uşaq çətin davranış nümayiş etdirmədikdə ona verdiyimiz müsbət diqqəti də artırmalıyıq.

Rutin və cədvəllərin yaradılması

Cədvəllər günün çərçivəsini, mənzərəsini əks etdirir. Rutinlər isə cədvəli reallaşdırmaq üçün tələb olunan xüsusi addımlardır. Hər ikisi günün strukturunu qurur və etməli olduğumuz işlərin ardıcılığını təmin edir. Nəticədə uşaqların özünü-tənzimləmə və sərbəstliyini inkişaf etdirir ki, bu da öz növbəsində demokratik mühitin yaranması üçün əlverişlidir. Cədvəllər uşaqların fiziki cəhətdən təhlükəsiz olmasına kömək edir, onları nələrin gözlədiyini bilməyə yardım göstərən yol xəritəsi rolunu oynayır. Rutinlər və cədvəllər sosial qarşılıqlı əlaqələri dəstəkləyə və uşaqlarda təhlükəsizlik hissini yarada bilər. Uşaqlara sonrakı hadisənin nədən ibarət olduğunu göstərməklə hərəkətlərini planlaşdırmalarına kömək edir.

Təhlükəsizliyi və strukturu təmin etmək

Gündəlik cədvəl günün bütün fəaliyyətinin strukturunu, müxtəlifliyini və proqnozlaşdırılmasını təmin edir. Cədvəllər uşaqların tanıdıqları və özlərini rahat hiss etdikləri qaydaları təmin edir. Cədvəllər uşaqların inkişaf ehtiyacları nəzərə alınmaqla tərtib edilməlidir. Məsələn, 3 yaşlılar üçün hazırlanmış cədvəllərdə 5 yaşlılardan fərqli olaraq, oyun üçün daha çox vaxt ayrılmalıdır, müəllimlə çalışma müddəti az, qrup məşğələsi zamanı fasilələrin müddəti çox olmalıdır. Məktəbəqədər təhsil sinfinin cədvəlinin bir gün və ya yarım gün üçün tərtib olunmasından asılı olmayaraq, orada sərbəst oyun seçiminə (məktəbəqədər proqramın ən vacib hissəsi), böyük və kiçik qruplarda məşğələlərə, açıq havada fəaliyyət və digər prosedurlara vaxt verilməlidir.

Gündəlik cədvəllər aktiv və sərbəst vaxtlar arasında tarazlıq yaratmalı və uşaqların seçdiyi fəaliyyətlərə, gün ərzində müxtəlif materialları araşdırmağa və açıq havada fəaliyyətə kifayət qədər vaxt verməlidir. Cədvəldə bir fəaliyyətdən digərinə keçid, eləcə də müəllimlərin uşaqları müşahidə etməsi, fərdi və qrup halında danışdırması, onlarla işləməsi üçün də vaxt ayrılmalıdır. Təsvirlər və ya fotosəkillərlə bəzədilmiş yazılı cədvəllər otağın divarlarına vurulmalıdır. Əlavə 2-də gündəlik cədvələ daxil edilə biləcək fəaliyyət növlərinə aid nümunə verilmişdir.

Çevik olun

Uşaqların gündüz nə edəcəklərini bilmələri üçün gündəlik rutin və cədvəllərə ehtiyac varsa, deməli, biz çevik olmalıyıq. Hər uşağın eyni zamanda ac, yorğun olduğunu və ya üşüdüyünü gözləmək qeyri-realdır. Məktəbəqədər təhsil sinfinin uşaqlarının fərdi tələbatlarını nəzərə almalıyıq. İstər müntəzəm yemək vaxtlarından kənarında sağlam qida ilə təminat olsun, istərsə də istirahətə ehtiyacı olan uşaqlar üçün otaqdakı sakit, rahat yerin hazırlanması. Üç gün ardıcıl yağışlı havadan sonra gözəl, günəşli gün başlayırsa, planlaşdırılmış məşğələdən asılı olmayaraq, uşaqlar açıq havada daha çox vaxt keçirməlidirlər. Dəyişkən cədvəllər faydalı fəaliyyət axınıni təmin edir. Cədvəldəki bu cür çeviklik uşaqları bir fəaliyyətini dayandırıb digərinə keçməyə məcbur etmir, oyunla məşğul olan uşaqlara mane olmur.

Rutinlər

Rutinlər müntəzəm vaxtlarda, məsələn, gələrkən, əl-üz yuyarkən, təmizlik işləri görərkən, hekayə oxuyarkən, nahar edərkən və gedərkən icra edilən fəaliyyətlərdir.

İPUCU

Uşaqların gündəlik rutinləri idarə etməyi öyrənmələrinə bu cür kömək edə bilərik:

- rutin olan fəaliyyətin hər addımını nümayiş etdirmək, modelləşdirmək və nə etdiyimizi izah etmək;
- gündəlik rutinləri yaxşı bilən uşaqdan bu sarıdan əziyyət çəkən uşağa nümayiş etdirməsini xahiş etmək;
- uşaqlara əl yuma kimi gündəlik rutinlərdə müəyyən addımlarla bağlı vizual xatırlatmalar etmək (<https://www.virtuallabschool.org/preschool> Virtual Lab Preschool, n.d.).

Keçidlər

Keçidlər çox vaxt həm uşaqlar, həm də məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq bizim üçün problem yaradır. Uşaqlar fərqli fəaliyyət növündən digərinə keçdikdə tələsir, gərginlik keçirirlər. Keçidlərin gərginliyini uşaqların öz templəri ilə işləməsinə imkan verən çevik cədvəl hazırlamaqla minimuma endirmək olar. Biz müəllimlər olaraq gündəlik cədvəl tutsaq da, uşaqların digər fəaliyyətə keçməzdən əvvəl işlərini başa vurması üçün yetərincə vaxt verməliyik. Bu yolla uşaqların əməyinə qiymət verdiyimizi göstərə bilərik.

Keçidləri daha rəvan etmək üçün nümunələri təqdim edirik:

- Keçidin nə vaxt olacağını elan edin. Məsələn, “Bu qeyd bitdikdə nahara hazırlaşmağın vaxtı gələcək” və ya daha böyük uşaqlar üçün “Naharadək hələ on dəqiqə vaxtımız var”, “Bizim beş dəqiqəmiz var ...” və s. Uşaqlardan biri saati və ya taymeri quraraq onlara vaxtı göstərə bilər.
- Uşaqlara “təmizlik vaxtı” olduğunu bildirən mahnı oxuyun.
- Otaqda gəzin, uşaqların növbəti fəaliyyətə hazırlaşmasına kömək edin. “Gilin yenidən qaba qoyulmasına kömək edəcəyəm”.
- Uşaqlara əllərindəki işi başa çatdırması üçün vaxt verin. İşini başa çatdıranları kitaba baxmağa çağırın.
- Otağı təmizləməkdə uşaqlara kömək edən gündəlik iş qrafiki hazırlayın.
- Hansısa fəaliyyətə can atan uşaqların oyuna və ya materiallara “Narahat etməyin” işarəsi qoyaraq sonra bu fəaliyyətə qayıdıb davam edə bilməsini təmin edin.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Hansı hallarda uşaqlar mənim hazırladığım qaydalardan fərqli qaydalar hazırlaya bilərlər və bu fərqləri necə həll etməliyəm?
- Qrup/sınıf qaydalarından hansına yenidən baxıla bilər və ya yeni qaydanın yaradılmasına ehtiyac varmı?
- Uşaqların davranışını idarə etmək üçün, adətən, hansı strategiyalardan istifadə edirəm? Bu nə dərəcədə uğurludur və özlərini tənzimləməyi öyrənməkdə onlara kömək edə bilirmi? Bu fəsildə gerçəkləşdirmək istədiyim hansı fikirləri gördüm?
- Gündəlik həyatda uşaqların davranışı ilə bağlı problemlər nə vaxt baş verə bilər? Bu problemləri həll etmək üçün uşaqların fikrini necə öyrənə və ya vəziyyəti qaydasına salmaq üçün nə edə bilərim?

Öyrənmə mühiti

Məktəbəqədər təhsil müəllimləri fiziki mühitin uşaqların təhsili və inkişafı üçün nə qədər vacib olduğunu çoxdan dərk ediblər. Mariya Montessori uşaqların öyrənməsinə əlverişli şərait yaradan və azyaşlılar üçün cəlbedici olan sinif mühitinə ehtiyac olduğunu vurğulayırdı. “Addım-addım” yanaşması və uşaqları əhatə edən öyrənmə mühitini “üçüncü müəllim” kimi şərh edən Recio Emiliya yanaşması da məhz bu prinsiplərə əsaslanır. Digər iki “müəllim” isə məktəbəqədər təhsil müəllimləri və başqaları ilə qarşılıqlı əlaqə yaratmaqla inkişaf edən və öyrənən uşaqların özləridir (Rankin, 2004).

Bütün uşaqların sağlamlıq, təhlükəsizlik, mənsubiyyət və rahatlıqla bağlı tələbatlarının ödənilməsi, istər otaq şəraitində, istərsə də açıq havada yaradılan öyrənmə mühitində olmaq hüququ vardır. Uşaqları qəzalardan və potensial təhlükədən qorumağa görə biz məsuliyyət daşıyıyıq. Biz həm də istəyirik ki, sinif otaqları və açıq meydançalar oyun üçün yararlı olsun, özümüzün etdiklərimizlə başqalarının etdikləri arasında tarazlıq yaradaq, seçimləri asanlaşdırmağı və mövcud bacarıqları təcrübədən keçirməyi, yeni bilik və bacarıqları mənimsəməyi təmin etmək üçün imkanlar yaradaq. Bu şeylər çox sayda müxtəlif material olduqda mümkündür. Onlar elə bir şəkildə təşkil edilib və etiketlenib ki, asanlıqla əldə oluna bilər, tək və başqaları ilə işləmək üçün bizə tanış və eyni zamanda yeni materiallar verir.

Otaq və açıq hava sahələrinin mühiti səliqəli, estetik baxımdan cəlbedici, qonaqpərvər və rahat olduqda, uşaqların maraqlarını və ailələrinin mədəniyyətlərini əks etdirdikdə uşaqlar qayğı ilə əhatə olunmuş, təhlükəsiz və sakit mühitdə böyüdüklərini hiss edir, daha motivasiyalı və öyrənməyə həvəsli olurlar. Yaxşı düşünülmüş əlverişli mühit yüksək səviyyədə yaradıcı oyunu, sərbəstliyi və sosiallaşmanı təbliğ edir. Ətraf mühit uşaqları həvəsləndirir, öyrənməni gücləndirir və davranış problemlərini azalda biləcək dərəcədə, həqiqətən, “əlavə müəllim” ola bilər.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Mühit məktəbəqədər təhsil sinfində əlavə müəllim kimi necə işləyir?
- Təchiz edərkən və tənzimləyərkən nəzərə alınmalı olan vacib amillər hansılardır?
- Mühitlə uşaqların müxtəlifliyi başa düşməsi, qəbul etməsi və dəyərləndirməsi arasında nə cür əlaqə var?
- Açıq havada fəaliyyətlər və yerləşdiyi icma məktəbəqədər təhsil proqramına necə daxil edilə bilər?

Öyrənmə mühitini yaratmaq

Öyrənmə mühiti ətraf ələmi tədqiq etmək və öyrənmək üçün zəmin yaratdığından təhlükəsiz və cəlbedici olmalı, hər bir uşağa mənsub olduğunu aşılmalı, uşaqlar, icmalar və bütövlükdə dünya arasında mövcud olan müxtəlifliyi təmsil etməli, həm fərdi, həm də qrup fəaliyyətlərini təmin etməlidir.

Təhlükəsiz mühit

Himayəmizdə olan uşaqların təhlükəsizliyini təmin etmək əsas vəzifə borcumuzdur və bizdən diqqətli planlaşdırma, gündəlik qeydlər aparmaq və avadanlığın qorunmasını tələb edir. Uşaqların istifadə etdikləri məkanların necə qurulduğu onların sağlamlığını və təhlükəsizliyini qorumağa, öyrənmə mühitini yaxşılaşdırmağa nə qədər nəzarət edə biləcəyimizə təsir edir. Uşaqları həm içəridə, həm də açıq məkanda tam görməliyə, üstəlik mebellər elə yerləşdirilməlidir ki, otaqda “kor zonalar” qalmasın.

Azyaşlılar üçün təhsil proqramları ölkələrin dövlət standartlarına əsasən təhlükəsizlik qaydalarına uyğun işlənməlidir. Ümumiyyətlə, aşağıdakılar həmişə təmin etməyə çalışmalıyıq:

- otaqda tüstü detektoru və yangınsöndürənlər olmalıdır;
- bütün təmizləyici materiallar, dərmanlar və digər təhlükəli maddələr uşaqlar üçün əlçatmaz olmalıdır;
- elektrik qovşaqları örtülü, elektrik kabelləri və texnika yaxşı vəziyyətdə olmalıdır;
- otaqda ilk təcili yardım dəsti olmalıdır (və ya uşaqlar otaqdan kənarında olduqda müəllimdə olmalıdır);

- bütün heyət üzvləri uşaqlarda kardiopulmoner reanimasiya və ilk tibbi yardım prosedurlarını bilməlidir;
- bütün mebellərin, açıq oyun avadanlıqlarının və oyuncaqların bütöv, kənarlarının isə iti olmamasına fikir verilməlidir;
- bütün heyət və uşaqlar yanğın və ya digər fəvqəladə hallar zamanı nə edəcəklərini bilməli və bunu birlikdə təcrübədən keçirməlidirlər;
- hər bir uşağa aid məlumatlar, o cümlədən onların allergiyalarını, həkimlərin adlarını, uşaq məktəbəqədər müəssisədə olduğu zaman valideynlərinin və digər məsul şəxslərin adlarını, onların telefon nömrələrini əks etdirən sağlamlıq forması olmalıdır.

Cəzbedici mühit

Estetik cəhətdən xoş mühit hər kəsin özünü yaxşı hiss etməsinə kömək edir. Parlaq, isti və təbii işıqlandırma ilə neytral rənglər xoş atmosfer yaradır. Uşaqların onları oynamağa dəvət edən avadanlıqlara ehtiyacı olsa da, həddindən artıq darısqal yer onları sərbəst hərəkət etməyə qoymur. Mebel və avadanlıqlar bahalı deyil, ancaq uşaqlara uyğun olmalı və onların gündəlik istifadəsinə tab gətirməlidir. Yaxşı hazırlanmış mebel tənzimləmələri uşaqların məkandan səmərəli şəkildə istifadə etmələrinə, hərəkətin təbiətinə, təhlükəsizlik və səs-küyün səviyyəsinə müsbət təsir göstərə bilər, eyni zamanda uşaqları müşahidə etməyə və onların ehtiyaclarını qarşılamağa şərait yaradır.

Uşaq üçün daha cəzbedici mühit yaratmağın yollarından biri fiziki olaraq hər şeyə onların gözü ilə baxmaqdır. Bu, uşaqların maraqlarını əks etdirir və onlara özlərini dəyərli hiss etməyə kömək edirmi? Uşaqların tək şəkildə, iki və ya üç nəfərin əsas qrupdan uzaqlaşa biləcəyi xüsusi sahələr, gizli küncələr, çardaqlar və hasarlanmış yerlər varmı? Adlayacaqları, qışqıra biləcəkləri və fiziki enerjisini sərbəst buraxa biləcək yerləri varmı? Avadanlıq və materiallar xəyali oyun, sərbəstlik, sosial qarşılıqlı əlaqə, əməkdaşlıq, yaradıcılıq, problem həllətmə və daha intizamlı mühiti təşviq edirmi?

Ləvazimatlar, uşaqların əldə edə biləcəyi əşyalar özləri istifadə edə biləcəyi şəkildəmi təşkil edilmişdir? Mühit avadanlıqlara hörmətlə yanaşdıqda uşaqlar da onlara və oyuncaqlara qulluğu, əşyaları öz yerlərinə qoyaraq nizam-intizamın qorunmasına kömək etməyi öyrənirlər.

Bundan başqa, təbii və yerli xammaldan hazırlanan mebel və avadanlıqlardan istifadə edən bir mühit uşaqlara göstərir ki, biz yerli iqtisadiyyatı, estetikanı, uşaqların sağlamlığını və ətraf mühiti dəstəkləyən materialların məsuliyyətli istifadəsinə dəyərləndiririk.

“Mən bura aidəm” deyən mühit

Qrup/sınıf mühiti uşaqlara bu məkanın onlara, yoxsa müəllimə aid olduğunu söyləyə bilər. Məhz bu mühit göstərə bilər ki, burada nəyə daha çox dəyər verilir və qiymətləndirilir: uşaqların fəaliyyətinə və onların əldə etdikləri uğurlara, yoxsa böyüklərin işlərinə, yaxud onların əl işi olan məhsullara. Mühit uşaqlara öz mədəniyyətlərinin və dillərinin, yoxsa yalnız dominant qrupun mədəniyyət və dilinin dəyərləndirildiyini söyləyə bilər.

Qrup/sınıf divarlarında uşaqların əl işlərinin və layihələrinin olması onlara əməklərinə qiymət verilməsi mesajını ötürür. Fəaliyyət mərkəzlərində, həmçinin uşaqların evlərində olan kitablar, jurnallar, paltarlar, musiqi alətləri və bəzək əşyaları kimi rekvizitlərə sahib olmaq uşaqlara tanışlıq hissi verir və evdən məktəbəqədər müəssisəyə keçidi onlar üçün asanlaşdırır. Uşaqları və ailələri evdən əşyalar gətirməyə təşviq etmək və müəyyən mövzunu öyrənmək, yaxud layihə həyata keçirmək üçün hansı növ avadanlığın lazım olduğunu söyləmək lazımdır.

Uşaqlara onların bütün əl işlərini, yaradıcılıq məhsullarını otaq boyu nümayiş etdirməklə, əşyaların qarşısında adlarını yazmaqda ideyalarına dəyər verdiyimizi göstəririk. Yaranmaqda olan işlər yekun məhsullar qədər dəyəərə malikdir. Məsələn, bloklardan düzəldilən fiquru həmin gecə eyni yerdə saxlaya bilərik ki, ertəsi gün uşaqlar tikməyə davam etsinlər. Bu müddət ərzində həyata keçirilən mövzular, layihələr sinif otağını bazara, düşərgəyə, gözəllik salonuna, fermaya, bir sözlə, uşaqlara tanış olan, onları cəlb edən istənilən məkana çevirə bilər.

Uşaqların, ailələrin və icmaların baxa və danışa bildikləri, uşaqların fotosəkilləri kimi çoxsaylı vizual görüntülər olduqda ətraf mühit onlarda güclü bağlılıq hissi yaradır. Uşaqların və ailələrin fotosəkilləri uşaqların onları asanlıqla görə biləcəyi və öyrənmə fəaliyyətlərində istifadə edəcəkləri səviyyədə yerləşdirilməlidir. Onları uşaqların hazırladıkları kitablara yapışdırmaq, loto və binqo kimi oyunlarda istifadə etmək, yaxud yapışqan pazllar düzəltmək olar.

Uşaqlar həmçinin adları və fotosəkillər qeyd olunan özəl məkana ehtiyac duyurlar, burada paltarlarını, şəxsi əşyalarını və ailəyə aid fotosəkillərini saxlaya bilərlər.

Müxtəlifliyi tanımaq və dəstəkləmək

Sinifdəki/qrupdakı tədris vəsaitləri uşaqların ailələrində, cəmiyyətdə və müəyyən dərəcədə dünyada mövcud olan müxtəlifliyi əks etdirməlidir. Uşaqlar özləri və ailələrindən fərqli görünən insanları gündəlik fəaliyyətlərində görməlidirlər. Ətrafda özlərini və ailələrini görməklə (xüsusən də etnik qrup və

ya irqi azlıqda olduqda, yaxud şəkil kitablarında və digər materiallarda təmsil olunmadıqda) fərqli insanları görmək istəyi arasında tarazlıq tapmaq vacibdir. Materiallarda fərqli fiziki qabiliyyətləri olan insanlar aktiv rollarda, maraqlı işlər görən yaşlı insanların, müxtəlif sahələrdə və ağır işlərdə çalışan yoxsul adamların, qeyri-ənənəvi peşələrin sahibi olan kişi və qadınlar, eləcə də müxtəlif irqdən olan, mədəni mənşəli insanların müsbət portretləri göstərməlidir.

Məqsəd uşaqlara onun ətrafındakı dünyanın zəngin müxtəlifliyini anlatmaqdır. Bu, sənət əsərləri, fotoşəkillər, plakatlar və divardakı işarələr vasitəsilə həyata keçirilir. Bunlar kitablar, kuklalar, valideyn lövhələri, bülletenlər, elanlar və jurnallar, eləcə də tədris resursları, məsələn: tapmacalar, insanlar, oyuncaq dəsti, fəaliyyət kitabları, musiqi, sənət materialları, əsərlər və parçalar ola bilər. ("Fiziki mühitdə mədəni müxtəlifliyin və mədəni kompetentliyin təşviqi üzrə yoxlama vərəqi"nə, əlavə 3-ə baxın). Məktəbəhazırlıq müəllimləri bu yolla stereotiplərə qarşı çıxma və icmadakı müxtəlifliyə hörmət və qiymət verdiklərini göstərə bilərlər.

Materiallara aşağıdakılar daxil ola bilər:

- qeyri-ənənəvi iş və rollarda olan müxtəlif irqi və mədəni qruplara aid insanların, gənc və yaşlı kişilərin, habelə qadınların fotoşəkilləri;
- müxtəlif musiqi formaları (mahnı oxumaq və qulaq asmaq) və musiqi alətlərinin növləri;
- müxtəlif etnik qrupları, qabiliyyətləri, əlilləri və yaşlıları göstərən kiçik fiqurlar;
- müxtəlif etnik qruplardan, yaş qruplarından, qabiliyyətlərdən və ailə quruluşlarından danışan kitablar;
- müxtəlif etnik qrupları təsvir edən kuklalar;
- rənglər, qələmlər, karandaşlar və s. kimi təsviri sənətə aid materialların müxtəlif rəng çalarlarında olması;
- həm oğlan, həm də qızlar üçün müxtəlif iş yerlərinə aid xüsusi geyimlər.

Fəal öyrənməni dəstəkləyən mühit

Tədris mühitimizi tərtib edərkən əmin olmalıyıq ki, orada uşaqların fəal ola biləcəkləri məkan var:

- **İnkışafetdirici fiziki fəaliyyət üçün yerlər:** uşaqlar fiziki varlıqdır. Fiziki fəallığın sayəsində daha səmərəli şəkildə öyrənir və gün ərzində yüksək səviyyədə fiziki fəaliyyətə, fəallaşdıran stimulların müxtəlif və dəyişkən olmasına ehtiyac duyurlar.

- **Konkret, cəlbədicə fəaliyyətlər üçün imkanlar:** erkən yaşlı uşaqlar praktik fəaliyyətlərə ehtiyac duyurlar, yəni su ilə oynamaq, qumdan ev hazırlamaq, taxtadan oyuncuq düzəltmək, kuklanı yatızdırmaq və s. Uşaqların yeni təcrübələrin mövcud zehni modellərə inteqrasiyası üçün xəyali sosial oyunlar oynamaq, rəsm və foto çəkmək, dildən istifadə etmək və bloklardan fiqurlar düzəltmək kimi bir çox praktik fəaliyyətlərə ehtiyacları var.
- **Dəyişiklik və müxtəliflik:** uşaqlar dekorasiya, toxumalar, rənglər, sosial qruplar, fəaliyyətlər, mühit, səslər və qoxular kimi stimullaşdırıcı amillərin daim dəyişməsinə istəyirlər. Uşaqlar proqramlarımızda nə qədər çox iştirak etsələr, o qədər də dəyişməyə və stimullaşdırmaya ehtiyacları olur.

Fəaliyyət mərkəzləri

Bunu gerçəkləşdirməyin yollarından biri həm sinifdə, həm də açıq məkanlarda fəaliyyət mərkəzləri yaratmaqdır. Fəaliyyət mərkəzi uşaqları oynamağa və öyrənməyə həvəsləndirmək üçün vəsait və avadanlıqlarla təchiz olunmuş məkandır. Hər sinifdə bir neçə mərkəz ola bilər, lakin bunlarla məhdudlaşmır:

- oxu və yazı guşələri;
- oyunlar, tapmacalar, manipulyasiyalar üçün guşələr;
- xəyali sosial oyun guşələri (ev sahəsi daxil olmaqla);
- təbiət elmləri üzrə kəşflər guşəsi;
- iki və üçölçülü yaradıcılıq üçün sahə;
- bloklar və tikinti materialları üçün guşə;
- qum və su guşələri;
- fiziki oyunlar və açıq havada meydançalar;
- eyni vaxtda bir, yaxud iki uşağın oynaya biləcəyi sakit bir məkan.

Mərkəzlərdə yaradılmış əlverişli mühit (istər daxili, istərsə də açıq) uşaqları məşğul olmağa həvəsləndirir, oxu-yazı, riyazi, yaradıcı/bədii ifadə, elmi düşüncə, sosial-emosional və fiziki qabiliyyətlər kimi kompetensiyaların inkişafına dəstək olur. Mərkəzlərdə vəsaitlər elə yerləşdirilməlidir ki, uşaqları interaktiv fəaliyyətə, seçim etməyə, düşünməyə, araşdırmağa və problem həll etməyə sövq etsin.

Qeyd etmək lazımdır ki, biz mərkəzləri bəzən otaq daxilində, qapalı mühitdə təsəvvür edirik. Ancaq unutmamalıyıq ki, açıq sahələr də müxtəlif oyun növləri üçün (dırmaşma, sürmə, qaçış və s.) yararlı ola bilər. Açıq hava bir çox bacarıqlara yiyələnmək üçün əlverişli məkandır. Kitablarla, bədii və musiqili materiallarla məşğələlər, elmi təcrübələr və bloklarla qurma – bunların hamısını açıq havada gerçəkləşdirmək mümkündür. Bu fəaliyyətlər üçün xüsusi sahələr ayırsanız, məşğələləri hər zaman keçirə bilərsiniz.

Fəaliyyət mərkəzlərində müxtəlif materiallar, o cümlədən uşaqların yaradıcı şəkildə istifadə edə biləcəyi əlçatan vəsaitlər olmalıdır. Məktəbəhazırlıq müəllimləri araşdırmanı təşviq edən vəsaitləri seçməli və uşaqlar rahat şəkildə istifadə etsin deyə onları rəfin əlçatan və görünən hissəsində yerləşdirməlidirlər. Hər mərkəzdə müxtəlif vəsaitlər olmalıdır ki, eyni vaxtda bir neçə uşaq vaxt keçirə bilsin. Məsələn, mərkəzin bədii yaradıcılıq guşəsində biri gillə işləyə, o biri kollaj düzəldə, digəri rəsm çəkə, başqaları isə karandaşla divar üzərində şəkil rəngləyə bilər və s.

“Addım-addım” proqramı mərkəzdə uyğun, cəlbedici materiallar yerləşdirməklə oyunu məktəbəqədər təhsilin əsası kimi qəbul edir.

Bu materiallar uşaqların davamlı araşdırmalarını, meydana çıxan maraqlarını dəstəkləyir və stimullaşdırır. Uşaqları müşahidə edən pedaqoji heyət onların öyrəndiklərini qeydə alır və bunu dəstəkləyən materialları və mühiti daim yaxşılaşdırmaqla uşaqların işini və oyunları mürəkkəbləşdirməyin və dərinləşdirməyin yollarını axtarır. (Baxın: I hissə – “Azyaşlı uşaqların inkişafı və təhsili” və IV hissə – “Uşaqların kompetensiyalarına əsaslanan strategiyalar”).

Mərkəzlər uşaqların bir-birindən öyrənə bildikləri kiçik qruplarda fəaliyyəti təmin edir, bizə isə onları böyük qrup halında idarə etməyə kömək edir. Bu baxımdan mühit “köməkçi müəllim” kimi işləyir. Uşaqlar təlimdə fəal və məsuliyyətli olduqda böyük qruplarda təlimin və davranışın idarə olunmasına az, uşaqları müşahidə etmək, öyrənmə imkanlarını və dünyagörüşü genişləndirmək üçün isə daha çox vaxt sərf edə bilərik.

Mərkəzlər uşaqların özünütənzimləmə və özününizamlama bacarıqlarını da inkişaf etdirir. Uşaqların materiallara və oyuncaqlara qayğı göstərməsi, əşyaları götürdükləri yerə qoyaraq nizam-intizamın qorunmasına kömək etmələri tövsiyə olunur. Aydın şəkildə etiketlenmiş rəflər və qablar bu işi asanlaşdırır.

Mərkəzlərin yaradılmasını planlaşdırarkən bizə nə qədər məkan lazım olacağı barədə də düşünməliyik. Məsələn, blok və ya quraşdırma guşəsi bir neçə uşağın birlikdə və ya tək çalışması, eləcə də istədiyini etibarlı şəkildə işləməsi üçün kifayət qədər geniş olmalıdır. Bu ərazidə yerə xalça və ya digər döşəmə örtüyü sərmək yaxşı olardı, çünki səs-küy azalar və oturmaq da rahat olar. Xəyali sosial oyun mərkəzi, adətən, blok mərkəzinin yanında yerləşdirilir, çünki hər ikisi səs-küylü, fəallığı yüksək olan guşələrdir. Uşaqlar, bir qayda olaraq, blok/quraşdırma oyununu dramatik rekvizitlərlə (kukllar və blok evlər, müqəvva heyvanlar, yangınsöndürən maşın, yangınsöndürən şapkası və boş bloklar) tamamlamağı sevirlər. Mümkünsə, ətraf aləmlə tanışlıq mərkəzləri bitkilərin və kiçik fidanların yetişə biləcəyi günəşli pəncərə ətrafında tərtib edilməlidir. Oxu-yazı guşəsi daha balaca və kompakt olmalıdır, döşəməyə

xalça sərilməli, yastıq, döşəkçəli stul, bundan başqa yazı və rəsm masası qoyulmalıdır. Sınıfdə əl-üz yuma yerinin harada olması fəaliyyət mərkəzinin yerləşdirməsinə təsir edə bilər. Çünki əl yumaq üçün su qovşağının yaxında olması yaxşıdır. Əgər içəridədirsə, qum və su masası da onun yanında olmalıdır ki, konteynerləri doldurub-boşaltmaq asan olsun. Mərkəzlər rəflər, ağac və ya köpük panellər, uyğun ölçüdə mebel hissələri vasitəsilə bir-birindən ayrılır. Ayrılmış bu məkanlar hər zonanı müəyyənləşdirir, mərkəzdəki uşaqların sayını məhdudlaşdırır və onların təhlükəsiz hərəkətini təmin edir.

Uşaqlar bir mərkəzdən digərinə sərbəst keçməlidirlər. Hər mərkəzdə nə qədər vaxt keçirmələri uşaqdan uşağa dəyişir. Uşaqlar oynayanda vasitələrdən yaradıcılıqla istifadə edirlərsə, az hərəkət edir və kökləndikləri işdə daha çox vaxt keçirirlər.

Hər mərkəzdə müxtəlif yaşdan və qabiliyyətdən olan uşaqların sərbəst şəkildə istifadə edə biləcəkləri əlçatan vəsaitlər olmalıdır. Pazl tipli stolüstü oyunlar, eləcə də yalnız bir neçə dəfə istifadəyə faydalı ola biləcək vasitələr uşaqlar tərəfindən mənimsənildikdə və istifadəsi onlar üçün maraqsız olduqda dəyişdirilməlidir. Əlçatan materialların sayı nə az, nə də çox olmalıdır. Burada qızıl ortanı tapmağın ən yaxşı yolu oynayan uşaqları diqqətlə müşahidə etməkdir. Vəsaitlərdən ötrü öz aralarında mübarizə aparırlarsa, ola bilsin ki, seçim imkanları azdır. Hansınasa yaxın getmirlərsə, ola bilsin ki, seçim imkanları çoxdur. Mərkəzlərdən birinə nadir hallarda maraq göstərilərsə, ehtimal ki, vəsaitləri dəyişdirmək lazımdır.

Məsələn, qum masasında oynayan uşaqlar beş dəqiqədən sonra başqa mərkəzə keçə bilərlər. Bunun səbəbi o ola bilər ki, qum masasındakı alətlər: stəkanlar, taxta qaşıqlar və ələklər iki aydır dəyişdirilmir. Uşaqlar eyni əşyalardan təkrar istifadə etməkdən yorulur və yeni heç nə öyrənmirlər. Məktəbəhazırlıq müəllimi uşaqları müşahidə edir və hansısa dəyişikliyin lazım olub-olmadığını görür. Yəqin ki, masadan qumu boşaltmaq, qabda su qoymaq, nasos və qida boyaları əlavə etmək uşaqların marağını yenidən alovlandıracaq. Nəyin dəyişməli olduğunu və nəyi saxlamalı olduğumuzu təyin etmək üçün həftədə bir dəfə hər mərkəzə diqqət yetirməliyik. Məsləhətlər uşaqlardan, eləcə də müəllimlərin çətinliklər gətirən və yeni öyrənmə imkanları yaradan fərqli, cəlbedici materialları təqdim etmək istəyindən irəli gəlir (Hansen et al., 1996).

Mərkəzləri uşaqların maraqlarına uyğun olaraq fərdiləşdirə bilərik. Xəyali sosial oyun guşəsi, məsələn, müəllimlər alüminium folqa, kosmos dəbilqəsi və karton alətlər paneli əlavə etdikdə astronomlar haqqında məlumat əldə etmək istəyən uşaq üçün kosmik gəmiyə çevrilə bilər. İlanlarla maraqlanan uşaq kitabxanadan sürünənlər haqqında kitab tapmaqdan zövq alacaq. Körpülər

qurmağı sevən uşaq blok mərkəzinə gəmilərin və avtomobillərin əlavə olunduğunu görüb sevinəcəkdir.

VI hissədə – “Addım-addım” yanaşması təcrübədə: əsas kompetensiyalar və inteqrasiya olunmuş fəaliyyət mərkəzlərində bunun izahatı var: bu mərkəzlərdə uşaqların bacarıqları necə inkişaf edir; orada yerləşdiriləcək materiallar və avadanlıqlar; müəllim olaraq uşaqların marağını, inkişafını və öyrənmənin dəstəkləməsi barədə fikirlər uşaqları cəlb edə biləcəyimiz fəaliyyətlər və layihələr üçün fikirlər də burada özünə yer tapır.

Hər birimiz fəaliyyətimizi fərdiləşdirəcək və mərkəzləri uyğun materiallarla təmin edəcəyik ki, təlimə cəlb olunan uşaqlar və onların ailələri üçün faydalı olsun.

5-10-cu “Əlavələr”də bəzi mərkəzlər üçün mümkün materialların siyahısı təqdim olunub.

İPUCU

Mərkəzləri fəal təlim məkanı kimi saxlamaq üçün göstərişlər:

- Uşaqların marağını stimullaşdırmaq və davamlı etmək üçün mərkəzlərdə materialları vaxtaşırı dəyişdirin.
- Uşaqların bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün çoxmərhləli fəaliyyətlər planlaşdırın.
- Materialları bir-bir təqdim edin, necə istifadə edildiyini izah etdikdən sonra, onlara qulluq qaydalarını da göstərin.
- Əşyaların harada olduğunu göstərmək, təmizlənməni asanlaşdırmaq üçün etiketlər və şəkillərdən istifadə edin.
- Materialları işlək vəziyyətdə saxlayın, məsələn, qurumuş markerləri yenisi ilə əvəz edin.

Qrup/sınıf otağının tərtibatı və ya quruluşu

Effektiv məktəbəqədər qrup/sınıf otağını qurarkən müxtəlif amillər diqqətlə nəzərə alınmalı və balanslaşdırılmış olmalıdır. Aşağıda mühiti planlaşdırarkən həlli vacib olan bəzi problemlər verilmişdir.

- **Saxlama yerləri.** Saxlama yerləri giriş və çıxışlara bənzəyir – səs-küy və basırıq olur. Buna görə də saxlama yerləri bəzən kobud davranışa və səs-küyə səbəb ola bilər. Uşaqlara ehtiyac duyduğu şeyləri səssiz və asanlıqla əldə etməyə imkan yaradın. Materiallar istifadə üçün nə qədər əlçatan

olarsa, bir o qədər yaxşıdır. Saxlama yerləri eyni zamanda elə qurulmalıdır ki, uşağın sərbəst istifadəsi üçün nəzərdə tutulan materiallar müəllim nəzarəti ilə istifadə olunanlardan ayrı olsun.

- **Fəaliyyət mərkəzinə giriş.** Mərkəzlər (guşələr) zəruri avadanlıqlara yaxın məsafədə yerləşməli və təmizlənməsi asan olmalıdır. Məsələn, bədii yaradıcılıq mərkəzində boya, dəzgahlar, kağız və fırçaların əlçatan yerə qoyulması, burada su qovşağının olması və döşəmənin qarışıqlığa tab gətirə bilməsi də vacibdir. Oxu guşəsi kitab rəflərinə, jurnal stellajlarına və oturmaq üçün rahat yerlərə yaxın olmalıdır.
- **Səs-küy.** Məktəbəqədər təhsil qruplarında/siniflərində səs-küyün idarə olunması vacibdir. Döşəməyə xalça sərmək və tavanın absorbent plitələrdən qurulması səs-küyü azalda bilər. Oxu mərkəzi bədii yaradıcılıq guşəsi kimi sakit məkanda olmalıdır. Bloklar çox səs yaradır və digər yüksək səs yaranan sahələrin yanında, məsələn, dülgər dəzgahının yaxınlığında olması tövsiyə olunur. Səs-küy yaranan fəaliyyət növləri üçün məkanlar da keçid zonalarında yerləşdirilə bilər və ya hava şəraiti imkan verərsə, həyətə köçürülə bilər.

Açıq havada meydança və icma öyrənmə mühiti kimi

Qrup/sınıf otağı öyrənmə üçün yeganə mühit deyil. Uşaqlar hər yerdə öyrənirlər. Biz məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq açıq havada və icmada mövcud olan təhsil və inkişaf imkanlarından istifadə etməliyik. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin binasının kənarındakı oyun sahələri, yaxın olan ictimai yerlər və parklar, açıq bazarlar, çimərliklər, zooparklar, tarlalar və ziyarət edə biləcəyimiz yerlərdən “açıq sınıf” kimi istifadə edə bilərik. Biz belə yerləri “sınıf otağı” adlandırırıq, çünki, demək olar ki, hər hansı açıq sahə uşaqların böyüməsi və öyrənməsi üçün uyğun yer sayıla bilər. Bu həm də kurikulumun müxtəlif sahələrinə “baş vuran” daha fəal uşaqların inkişafına təkan verir.

Quşların yuva qurmasını izləmək, yamyaşıl təpədə oynamaq, binanın tikintisini müşahidə etmək, yağışdan sonra havanın qoxusunu duymaq və ya qarda xizək sürmək – hamısı açıq havada uşaqların həyat təcrübəsi qazanması üçün faydalı ola bilər. Hətta qapalı mühitə aid olan fəaliyyət növlərindən biri açıq havada təşkil oluna bilər və beləcə, fərqli yolla təcrübədən keçirilə bilər. Böyük fırça və bir vedrə su götürüb məktəbəqədər binanın divarına rəsm çəkmək də fərqli təcrübədir, nəinki sulu boyalarla yazı masasında xırda rəsmlər çəkmək. Kənarında böyük qum “hovuzu”nda oturmaq, vedrələr, kürəklər və dırmıqlarla oynamaq masanın üzərində qumla oynamaqdan fərqli təcrübədir. Açıq havada bütün fəaliyyətlərə toxunmalar, rənglər, qoxular və səslər də əlavə olunur. Bizi təbiətlə bağlayır və hisslərimizi oyadır.

İctimai yerlərdən öyrənmə məkanı kimi istifadə edə biləcəyimiz imkanlar çoxdur. Uşaqlar tamaşaları izləyə, musiqili və ya rəqslə müşayiət olunan tədbirlərə gedə, küçə ifaçılarını və müxtəlif peşə sahiblərini iş başında görə bilirlər. Onlar qocalar evini, yaxud xəstəxanaları və ya qonşu məktəbləri ziyarət edə bilirlər. Onlar həmçinin icma üzvü olan böyüklərdən uşaqılıq xatirələri haqqında soruşa bilirlər. Küçədə gəzinti zamanı onların fərqli məqsədləri ola bilər, məsələn, müxtəlif qapıları, pəncərələri, yaxud bacaların rəngini, quruluşunu yadda saxlamaq və s. Sonra yadda saxladıkları görüntüləri qrupda müxtəlif mövzularla və ya layihələrlə əlaqələndirə bilirlər.

Yerlilər uşaqlarımızı icmada gördüklərindən onları daha yaxşı tanıyır və uğurlarına dəstək verməyə çalışırlar (Tankersley et al., 2010). Uşaqlar öz icmaları haqqında məlumat əldə edir və cəmiyyəti bir çox müxtəlif fəaliyyət növləri ilə məşğul olan qayğıkeş böyüklərin dəstəklədiyi məkan olaraq görürlər.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Açıq havada öyrənmə mühitinin genişləndirilməsi yolları

Romilla şəhərdə yerləşən məktəbəqədər təhsil müəssisəsində müəllimdir. Uşaqlar açıq havada olanda, adətən, ora-bura qaçmaq və ya velosiped sürməklə məşğul olduqları üçün o qərara gəlir ki, həmin asudə vaxtı daha yaradıcı məqsədlər üçün istifadə etsin. O həmçinin istəyirdi ki, açıq havadan öyrənməyə hər cür dəstək ola biləcək formada istifadə etmək mümkün olsun.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin yaxınlığında çoxmərtəbəli bina inşa olunurdu. Uşaqlar həmin tikintidən danışıq və orada işləyən maşınları maraqla izləyə bilirdilər. Buna görə də uşaqların tikinti meydançasına ziyarəti təşkil olundu. Ziyarət zamanı fotolar çəkildi, uşaqlar binanı tikənlərlə danışmaq fürsəti əldə etdilər.

Uşaqlar məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə qayıtdıqdan sonra tikintidə çəkilmiş fotoşəkilləri həyətdəki köşkdə binanın inşası və tikinti texnikası haqqında kitablarla birgə nümayiş olundu. Müəllimlər qərara gəldilər ki, oyuncaq tikinti bloklarını həyətdə çıxartırlar. Beləcə, uşaqlar divar hörməyi təcrübədən keçirə bildilər. Onlar qum hovuzunu özləri üçün kiçik tikinti meydançasına çevirdilər. Geyim qutusunda kaskaları və kombinezonları çıxartdılar. Tikintidə istifadə olunan təhlükəsizlik nişanları ilə tanış olmaq üçün onlar yenidən inşa olunan binanın həyətinə getdilər. Həmin nişanlardan sonra özləri üçün də düzəldilər. Uşaqlar ağırlığın nə olduğunu hiss etsinlər deyə əsl kərpic və onun divar hörəkən bərkiyib qalmasını təmin edən sement də gətirildi. İnşaatçıların yalnız kişilərdən ibarət olmadığını bilmək uşaqlar

davamı növbəti səhifədə

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Açıq havada öyrənmə mühitinin genişləndirilməsi yolları davamı

üçün vacib idi. Valideynlərdən birinin bacısı memarlıq üzrə təhsil almışdı. O, uşaqlarla görüşərək inşaatçı qadınlar və qadınların tikintidə görə biləcəyi müxtəlif işlərdən danışdı. Həmçinin məktəbəhazırlıq müəssisəsi və onun həyatının planını tərtib etməkdə uşaqlara kömək etdi. Uşaqlar tikintidə baş verən dəyişiklikləri izləmək üçün müəyyən fasilələrlə inşa olunan binaya getməyə davam etdilər.

Bir müddət sonra müəllimlər uşaqların materiallara marağının azaldığını başa düşdülər, lakin eyni zamanda uşaqlardan bəzilərinin gizləncəq oynamağa meyilli olduğunu gördülər. Buna görə də sığınacaqlar üçün uşaqlara müxtəlif materiallar: böyük parçalar, onları bir-birinə bağlamaq üçün kəndirlər və iri karton qutular vermək qərarına gəldilər. Materialların dəyişdirilməsi layihənin bir neçə həftə də davam etməsinə və digər uşaqların da bu işə maraq göstərməsinə səbəb oldu.

Əsas məqamlar

- Romilla uşaqların öyrənməsini artırmaq üçün real faktdan (yeni binanın inşası) istifadə etdi. Uşaqlar baş verənləri izləmək üçün dəfələrlə tikinti gedən ərazidə oldular və müşahidələri əsasında gördüklərini oyun meydançasında tətbiq etməyə çalışdılar.
- Romilla fürsətdən istifadə edərək tikintidə qadınların rolunu göstərdi və bununla da tikintidə yalnız kişilərin çalışdıqları haqda stereotiplərin yanlış olduğunu uşaqlara izah etdi.
- Uşaqlar yeni maraq dairəsi tapdıqda Romilla onların istəklərinə uyğun hərəkət etdi. Uşaqların açıq havada daha çox öyrənməsi və inkişaf etmələri üçün onlara yeni materiallar verdi.

Xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar üçün uyğun mühitin yaradılması

Bəzən hətta azyaşlı uşaqlar üçün diqqətlə hazırlanmış və yaxşı təchiz olunmuş mühitlər belə əlil və ya xüsusi ehtiyacları olan uşaqların tələblərinə cavab vermir. Elə uşaqlar ola bilər ki, onların sinifdə və ya yerdə mövcud olduğundan daha çox ixtisaslaşmış avadanlığa və onların saxlanması üçün xüsusi məkana ehtiyacları olsun. Biz müəllimlərdən uşaqların istifadə etdikləri eşitmə cihazı, eynək və ya ortopedik avadanlıqlar haqqında məlumatlı olmağımız və onların işlək vəziyyətdə olduğunu mütəmadi yoxlamağımız tələb olunur.

Hər bir uşaq fərqlidir, inkişafda ləngimə və ya fiziki məhdudiyət onlara fərqli yanaşma tələb edir. Biz uşaq və onun fiziki məhdudiyəti haqqında mümkün qədər çox məlumat toplamalıyıq və edilə biləcək tipik dəyişikliklərə hazır olmalıyıq. Uşağın valideynləri və onunla işləyən mütəxəssislər bu sahədə bizə çox kömək edə bilərlər. Biz sual verməkdən və ya başqalarından məsləhət almaqdan qorxmamalıyıq.

Oyuncaqları və avadanlıqları xüsusi ehtiyacı olan uşaqlara uyğunlaşdırmaq və ya dəyişdirmək lazım gələ bilər, istər fiziki məhdudiyətli, istər öyrənmə, yaxud emosional problemlə olsun. Sadə dəyişikliklər, adətən, adi oyuncaqlarla da edilə bilər. Məsələn, hədəfə halqa atma oyununda halqaları yığmaqda çətinlik çəkən uşaq üçün onların sayını azaltmaqla kömək edə bilərik. Sınıf otağının tərtibatında hər bir uşağın fərdi bacarıqları və ehtiyaclarını nəzərə almalıyıq. Fiziki məhdudiyətli uşaqların əksəriyyəti üçün ardıcılığa və funksiyaların sadə olmasına ehtiyac daha çoxdur. Məsələn, görmə məhdudiyəti olan uşağın ona lazım olan vəsaitlərin hər gün eyni yerdə tapılması lazım gələndə, fiziki cəhətdən əvvəlcədən təxmin edilən otaq mühitinə ehtiyacı var. Görmə qabiliyyəti zəif olan uşağın içəri təhlükəsiz daxil olması üçün siyirmələr və qapılar açıq qalmamalıdır. Emosional qüsurlu uşaqlar da "ardıcılığa" ehtiyac duyurlar. Məsələn, qrupa qoşulmaqda çətinlik çəkən uşağa "sığınacaq" vermək üçün fəaliyyəti onun bağlı olduğu yerə yaxın məkana köçürmək faydalı ola bilər.

Açıq uzun dəhliz diqqət çatışmazlığı olan və hiperaktiv uşaqlar üçün impulsiv qaçışa çağırış ola bilər. Buna görə o cür uşaqlara görə açıq, uzun, açıq dəhlizi bağlamaq tövsiyə olunur. İmpulsiv və aqressiv uşaqlara diqqətlərini toplamağa kömək edən fiziki fəzalar lazımdır. Görüş sahəsi savadlılıq mərkəzinin ətrafında fiziki və vizual maneələr yaratmaq üçün təşkil edilə bilər.

Digər tərəfdən də əlil arabasında olan uşağa otağın bir başından o biri başına getmək üçün açıq dəhliz lazım ola bilər. Qapı çərçivəsi və bütün mərkəzlərə girişlər əlil arabası üçün kifayət qədər geniş olmalıdır. Rəflər də əlil arabasından istifadə edənlər üçün əlçatan olmalıdır. Məsələn, əlil arabasında olan uşağın həmin ərazidə sərbəst hərəkəti üçün bədii yaradıcılıq otağındakı iki masanı birləşdirmək faydalı ola bilər.

Texnologiyalar da əlil uşaqlara dəstək olmaq üçün istifadə edilə bilər.

CD, DVD, səsli kitab və səsli işləyən proqram təminatının istifadəsi uşaqların məlumat toplaması və nailiyyətlərini nümayiş etdirmələrinə imkan yaradır. Karandaşlar, qələmlər və ya digər yazı ləvazimatlarının istifadəsində çətinliklə üzləşən uşaqlar rəsm çəkmək və yazdıqlarını kağızda çap etmək üçün kompüterdən istifadə edə bilərlər. Görmə problemləri olan uşaqlar çap olunmuş mətni oxumaq üçün böyük diaqonallı monitor və nitq

sintezatorlarından istifadə edə bilirlər. Görmə çətinliyi olan uşaqlar mətni kompüterə daxil etmək üçün Brayl əlifbasından istifadə edə bilirlər. Ekranda yazılanları səsləndirən proqramlar məlumatları vizual şəkildə emal etməkdə çətinlik çəkən və öyrənmə məhdudiyətli uşaqlar üçün faydalı ola bilər. Eşitmə məhdudiyəti və ya problemi olanlar subtitrlərdən faydalana bilirlər. Əyani nişanlar kompüterdəki səs siqnallarını əvəz edə bilər. Rəqəmsal texnologiyalar ayrı-ayrı qabiliyyətli uşaqlar oynayarkən və ya layihələr üzərində işləyərkən ünsiyyət və əlaqələr qurmaq üçün körpü rolunu oynaya bilər.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Sinifdəki fəaliyyətim uşaqların maraqlarını, fəal olmaq, seçim etmək, oynamaq, müstəqil olmaq, əməkdaşlıq və problem həll etmək kimi ehtiyaclarını necə əks etdirir? Uşaqların təcrübələrini zənginləşdirmək üçün daha nələr edə bilərəm?
- Uşaqlar, onların ailələri və icma üzvləri arasındakı müxtəliflik qrup otağının mühitində necə əks olunur? Təqdim olunan materiallar hər bir uşaq üçün faydalıdır mı?
- Uşaqların xüsusi ehtiyaclarını ödəmək üçün hansı uyğunlaşmaları həyata keçirdim (daha çox və ya daha az fəal olmaq ehtiyacı da daxil olmaqla)? Hansı uşaqlar əlavə uyğunlaşma tələb edə bilirlər və onlar nədən ibarətdir?

IV hissə

Uşaqların kompetensiyalarına əsaslanan strategiyalar

Giriş

“Kompetensiyalar” ifadəsi özündə bacarıq, bilik, qabiliyyət və münasibətlərin birləşməsini ehtiva edir. Bu sıraya mövcud bilikləri daha da artırmaq istəyi də daxildir” (Avropa Komissiyası, 2004). Məktəbəqədər təhsil müəllimləri kimi hər bir uşağın yeni biliklər öyrənməsinə kömək etmək üçün onların hansı kompetensiyalara sahib olduğunu bilməliyik. Bunu onların nə bildiklərini, nəyi bacardıqlarını müşahidə etməklə, həmçinin daha da irəliləməyə nə qədər imkanları olduğunu təhlil etməklə müəyyənləşdirmək mümkündür. Yalnız bundan sonra onların kompetensiyalarını artırmağı planlaşdırmağa bilirik. Bu hissədə uşaqları müşahidə etmək üçün istifadə edilə biləcəyimiz strategiyalardan və onların təhsilini və inkişafını səmərəli planlaşdırmağın yollarından bəhs edilir.

Bu uşaqyönümlü yanaşmada hər bir uşağın təlim prosesində harada olduğu, nəyə ehtiyac duyduğu nəzərə alınır və uşağın rolu rəhbər tutulur. Bu yanaşma uşaqların bilib-bilməməyindən, öyrənməyə hazır olub-olmamağından asılı olmayaraq, hamı üçün eyni materialı tədris etməkdən fərqli olaraq, müəllimlərin uşaqlarda gördüklərini və eşitdiklərini qeyd edib, bunları düşünüb, uşaqların kompetensiyalarını artırmaq məqsədilə planlaşdırmaq bacarığına əsaslanır.

9-cu fəsil uşaqları necə müşahidə etmək, öyrəndiklərinə dair müşahidələri necə sənədləşdirmək və planlaşdırma zamanı refleksiyanın müxtəlif növlərini uşaqların hansı maraqlarına, ehtiyaclarına və güclü tərəflərinə daha məsuliyyətli yönəltməyimizə kömək etməsi barədədir.

10-cu fəsil uşaqları bir-birindən fərqləndirə biləcək və müxtəlif məzmun sahələrini inteqrasiya edən planlar hazırlamaq üçün onların öyrənmələri ilə bağlı müşahidələrimizdən və digər sənədlərdən necə istifadə edəcəyimizdən danışır.

11-ci fəsil uşaqların kompetensiyalarını artırmaq üçün oyundan, suallardan və birgə öyrənmədən necə faydalanacağımızdan danışır. Bu strategiyalar sadə faktları yadda saxlamaqdan, əsas bacarıqları öyrənməkdən kənara çıxan təlim proseslərini dəstəkləməyə, uşaqlara yüksək səviyyəli düşüncə və problemin həlli yollarını aşılamağa kömək edəcəkdir.

Bu hissə qiymətləndirmə, planlaşdırma və təlim strategiyaları çərçivəsində AABA-nın "Keyfiyyətli pedaqogikanın prinsipləri"ni yerinə yetirməsinə kömək edəcək məlumatları oxucuya təqdim edir (baxın: Giriş, səhifə 8).

Fokus sahə 4. Qiymətləndirmə və planlaşdırma

4.1 Müəllim təlim prosesini, hər bir uşağın inkişafını və nailiyyətlərini müntəzəm və sistemli şəkildə izləyir.

4.2 Müəllim uşaqlar haqqında məlumatlar əsasında və məktəbəqədər təhsil kurikulumuna uyğun olan öyrətmə və öyrənmə üçün tədris planlarını hazırlayır.

4.3 Müəllim uşaqları, ailələri və müvafiq mütəxəssisləri qiymətləndirmə və planlaşdırma prosesinə cəlb edir.

Fokus sahə 5. Təlim strategiyaları

5.1 Müəllim məktəbəqədər təhsil kurikulumuna uyğun olaraq, bilik, bacarıq və münasibətlərin yaradılması, eləcə də inkişafı prosesində uşaqları fəal şəkildə cəlb edən müxtəlif təlim strategiyalarından istifadə edir və bununla da ömürboyu təhsil üçün zəmin yaradır.

5.2 Müəllim uşaqların emosional-sosial inkişafını dəstəkləyən təlim strategiyalarından istifadə edir.

5.3 Müəllim öz fəaliyyətini uşaqların gələcək inkişafını, öyrənməsini dəstəkləmək və genişləndirmək üçün onların təcrübəsi və kompetensiyalarını nəzərə alaraq qurur.

5.4 Müəllim demokratik prosesləri və qaydaları təşviq edən strategiyalardan istifadə edir.

Müşahidə, sənədləşdirmə və refleksiya

Məktəbəqədər təhsil müəllimləri kimi uşaqları müşahidə etmək, bu müşahidələri sənədləşdirmək və üzərində düşünməyimiz üçün vacib səbəblər var. Bu proses uşaqlarımız üçün nəyin faydalı ola biləcəyini dəyərləndirməyə və təcrübələrini daha mənalı, əhəmiyyətli hala gətirən fərdiləşdirmə və diversifikasiya üçün qısa müddətdə planlaşdırmağımıza kömək edir. Daha uzunmüddətli prosesin bir hissəsi olaraq sınıfta baş verən hadisələri anlamağımıza, yəni qarşılıqlı əlaqə baxımından vəsaitlərin istifadəsi, bir layihənin irəliləməsi, günün axını və digər problemlərin həlli prosesinin tərkibi kimi fərdi və ya uşaq qruplarına aid ola biləcək çatışmazlıqları daha yaxşı başa düşməyə və onları səmərəli həll etməyə kömək edir. Bu, uşaqların inkişafını və fəaliyyətlərini, xüsusilə səylərini, yaradıcılığı və nailiyyətləri, habelə əhəmiyyətli öyrənmə və böyümə baş verdiyi məqamları əhatə edən hesabatdır. Bu proses hədəflərimizi təyin etmək və peşəkar inkişafımızı planlaşdırmaq üçün biz müəllimlərə öz imkanlarımızı və çətinliklərimizi dəyərləndirməyə imkan yaradır. Bu, təcrübələrimizin və uşaqların imkanlarının uşaqlar, onların ailələri və həmkarlarımız üçün görünən olmasına kömək edir.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Qiymətləndirmənin məqsədi nədir və bundan uşaqların güclü tərəflərini inkişaf etdirmək üçün necə istifadə edirik?
- Uşaqların inkişafı baxımından sənədləşdirmədə vacib olan nədir və bu sənədlər təcrübəmi artırmağa necə kömək edə bilər?
- Müşahidələr müəllimlərə və digərlərinə ən faydalı məlumat verə biləcək şəkildə necə sənədləşdirilə bilər?
- Müxtəlif sənədləşdirmə üsulları fərqli məqsədlərə nail olmağımıza necə kömək edir?

Məktəbəqədər təhsildə qiymətləndirmə nədir?

Əksəriyyət qiymətləndirmə deyəndə uşaqları testdən keçirməyi düşünür. Ancaq yaşı 3-6 arasında olan uşaqlar sürətlə, müxtəlif temple və fərdi maraqlarına uyğun şəkildə inkişaf etdikləri üçün məktəbəqədər təhsildə qiymətləndirmə müəyyən bacarıq və ya bilikləri eyni şəkildə, eyni zamanda qazandıqlarını ölçmək demək deyil. Bu yaşda təbii şəraitdə müşahidələr və hekayə tipli qeydlər yuxarı yaşda olan uşaqlar və böyükələr üçün istifadə edilən qiymətləndirmə strategiyalarından daha çox məlumat verir. Məktəbəqədər təhsil üzrə mütəxəssislərin tərtib etdikləri bəzi standart testlər diaqnostik məqsədlər və xüsusi fiziki, psixoloji və ya davranış müdaxilələrinə hazırlaşmaq üçün uyğun olsa da, bizim axtardığımız məhz müşahidə və sənədlər vasitəsilə uşaqların nələri və necə öyrənmələri haqqında məlumatdır. Məqsədimiz öyrənmə fəaliyyəti və real vəziyyətlərlə məşğul olarkən uşağın fərqli bacarıq və biliklərdən necə istifadə etdiyini müəyyənləşdirməkdir. Uşaqları müxtəlif məkanlarda, zamanlarda və kontekstlərdə müşahidə edərək, maraqları, güclü cəhətləri və bacarıqları haqqında dolğun mənzərə yarada bilirik.

Müşahidə etmək

Uşaqların psixoloji rifahını və öyrənmənin səviyyəsini ancaq müşahidə vasitəsilə müəyyən edirik. Beləcə həm də qrup/sınıf otağında və fəaliyyət mərkəzlərində vəsaitlərin və fəaliyyətlərin uşaqların marağına və ehtiyaclarına cavab verib-vermədiyini bilirik. Müşahidələr əsasında əldə etdiyimiz informasiyaları ailələrlə bölüşməklə onlarda uşaqlarının vaxtlarını necə keçirməsi haqqında təsəvvür yarada bilirik. Uşağın öyrənməsi, inkişafı və davranışı ilə bağlı hər hansı çatışmazlıqları da sənədləşdirə bilirik.

Müşahidə bir dəfə üçün deyil, daha çox müəyyən hədəflərə yönəlməklə sistemli şəkildə həyata keçirilməsi zəruri olan fəaliyyətdir. Bu hədəflər hansı vaxtlarda, hansı müddətdə və hansı hallarda müşahidə etməli olduğumuzu müəyyənləşdirməlidir. Sistemli olmaq o deməkdir ki, nəzərimizdə müşahidələrimizi idarə etmək üçün dəqiq və daimi meyarlar var, o cümlədən onları sənədləşdirməyi və refleksiyanın da yolunu bilirik. Refleksiya deyəndə mühakimə və təhlil deyil, gördüyümüzə və eşitdiyimizə əsasən dəyərləndirməyə önəm verməli, obyektiv olmalıyıq.

Müşahidəyə sorğu da daxil ola bilər. Təbii halda baş verməsini görmək mümkün olmayan bacarıqları, bilikləri və ya davranışları müşahidə etmək üçün sual verə, problemlə situasiyaları yarada və ya fəaliyyətləri təşkil edə bilirik. Məsələn, uşaqların əsas riyazi anlayışları qavradıqlarını müşahidə etmək üçün kiçik

qruplarda "kiçikdir", "böyükdür" və "bərabərdir" anlayışlarından istifadə etməklə oyunlar oynaya bilərik.

Bir uşaq haqqında daha çox məlumat əldə etmək və yaxşı tanıyan digər böyüklərlə münasibətlərimizin səviyyəsini yoxlamaq üçün onun ailə üzvlərinə və həmkarlarımıza da suallar verə bilərik.

Qeyd edildiyi kimi, testlər və digər qiymətləndirmə formaları azyaşlı uşaqlarla işləmək üçün uyğun deyildir, çünki məlumatlar məhdud, stres əsasında formalaşdığından etibarsız və yanlış (bizə uşağın sırf test zamanı necə davrandığını deyir, amma gerçəklikdə necə davrandığını yox) ola bilər. Azyaşlıların inkişafı o qədər dinamik, qeyri-bərabər və sürətlidir ki, onların bilik və bacarıqları hər gün dəyişə bilər.

Müşahidə yolu ilə həm də uşaqların və qrupların öyrənməsi, "yaxın inkişaf zonaları"nda çalışmaları və mövcud biliklərdən necə istifadə etmələri haqqında düşünməyimiz üçün zəruri məlumatları alırıq. Bunlar dəstəkləmək istədiyimiz xüsusi davranış növləri haqqında aşağıdakı məlumatlar ola bilər:

- Uşaq gündəlik rutinlərə necə uyğunlaşır? Keçidləri sakit və aktiv saatlarda, qrupda və ya fərdi iş zamanı necə idarə edir? Səhər valideynlərindən necə ayrılır, nahar vaxtı necə ünsiyyət yaradır, geyinir, istirahət edir və s.
- Uşaq hansı vəsaitlərdən və necə istifadə edir? Onlardan rahatlıqla istifadə edə bilirmi? O, çox sayda müxtəlif vəsaitləri xoşlayır, yoxsa yalnız bir neçəsini? Onlardan yaradıcı, yoxsa təxmin edilən şəkildə istifadə edir?
- Xüsusi fəaliyyətlər və vəsaitlər üçün uşağın üstünlükləri nələrdir?
- Uşaq digər uşaqlarla qarşılıqlı münasibəti necə qurur? Çox uşaq, yoxsa iki eyni uşaq, oynayırsa? Uşaq digərləri ilə ünsiyyətə girirmi? Oynamağa təşəbbüs göstərir, yoxsa dəvət gözləyir? Başqaları ilə hansı işləri görməkdən zövq alır?
- Uşaq bizimlə və digər böyüklərlə necə ünsiyyətə girir? Uşaq ehtiyac olduqda kömək istəyə bilirmi? Çox diqqət və ya qayğı tələb edirmi? Uşaq davamlı şəkildə təriflənmək istəyirmi? Müəllimlə danışmağı xoşlayırmı? Uşaq sinfə baş çəkən böyüklərlə vaxt keçirirmi?
- Uşaq dildən necə istifadə edir? Onu başa düşmək asandırmı? O, istəklərini bildirirmi? Uşaq həm uşaqlar, həm də böyüklərlə danışır mı? Uşağın söz ehtiyatı nə qədər zəngindir?
- Uşaq necə hərəkət edir? Qalxır, qaçır, atlanır, dırmaşır mı? Bu hərəkətlərin balansı necədir? Hərəkətlərində əmindir, yoxsa özünə güvənmir? Futbol, rəqs və digər hərəkətli oyunlardan zövq alır mı?

- Uşağın əhvali-ruhiyyəsi və temperamenti stabildir, yoxsa dəyişkən? Uşaq sakit təbiətli, yoxsa gərgin? Tez-tez ağlayır? Gülür və ya gülümsəyirmi? Hisslərini sözlə ifadə edə bilirmi? Uşaqlar və böyükər ilə danışıq apara bilirmi? Asanlıqla əsəbiləşəndir?
- Uşaq qrupda (məsələn, lider, izləyici, dinləyici, danışan kimi) hansı roldadır?
- Qrup/sınıf həyatında iştirak etmək üçün uşağın xüsusi dəstəyə ehtiyacı varmı?

Sınıfdə gündəlik işimizin bir hissəsi olaraq daha çox ümumi müşahidələr aparmaqla yanaşı, uşaqlarla fərdi söhbət vasitəsilə daha çox məlumat əldə edə bilərik. 4 və 5 yaşlı uşaqların çoxu özləri haqqında yalnız müşahidədən əldə edə bilmədiyimiz vacib məlumatları verə bilirlər. Uşaqlar böyükərin həqiqətən maraqlandığına və hörmət etdiyinə inandıqları təqdirdə düşüncələrini, fikirlərini bölüşəcəklər və böyükərlə işləyəcəklər. Uşağın incəsənət layihəsini təsvir etməsini və ya sevdiyi qohumu haqqında danışmasını dinləmək üçün vaxt ayırmağımız onu daha yaxından tanımağımıza kömək edir. Bu söhbətlərin məqsədi uşağın düşüncələri haqqında daha çox məlumat əldə etməkdir. Buna görə onların dediklərini olduğu kimi qəbul etməli və düzəlişlər etməməliyik. Bu danışıqları uşağın portfoliosuna yerləşdirmək üçün əlavə məlumat olaraq qeyd edə və ya sənədləşdirə bilərik.

Müşahidələri sənədləşdirmə və qeydetmə

Təkcə müşahidə kifayət deyil. Yazılmayan və sənədləşdirilməyən məlumatlar unudula bilər. Sənədləşmə müşahidələrimizi xatırlamağa, vaxtaşırı etdiyimiz dəyişiklikləri izləməyə və uşaqların öyrənmələri barədə məlumatları onların özləri, ailələri və lazım olduqda icmaları ilə bölüşməyə imkan verir. Müşahidələr qeyd edildikdə uşaqların davranışındakı və ya digər uşağa qarşı öz reaksiyalarımızdakı qanunauyğunluğu görmək daha asan olur. Bu, uşaqların nəyi öyrənmək istədiklərini və ya növbəti mərhələdə nə etmək istədiklərini təyin etmək üçün başlanğıc nöqtədir.

Müşahidələrimizi sistemli şəkildə qeyd etməklə sənədləşdirərək bütün uşaqların zamanla müxtəlif inkişaf və məzmun sahələrində müxtəlif fəaliyyətləri necə yerinə yetirdiyini gördüyümüzə əmin ola bilərik. Bu, uşaqların nəticələrini yaxşılaşdıracaq daha yaxşı qiymətləndirməyə, yeni məqsədlər və qarşılıqlı fəaliyyət planı qurmağa kömək edəcəkdir. Bu, eyni zamanda uşaqların davranış və təcrübələrini tədris planı və təlim standartları ilə əlaqələndirir, müəllimlərə və uşaqlara suallar yaratmağa, refleksiya etməyə, qiymətləndirmə aparmağa və ümumiləşdirmə etməyə kömək edir (Seitz, 2008). Turner və Uilson (Turner və Wilson, 2010:5) qeyd edir: "...sənədləşdirmə yalnız öyrətmə aləti deyil, uşaqları tanımağa və dəyərləndirməyə çağıran pedaqoji fəlsəfədir. Sənədləşmə ilə

məşğul olmaq öyrətmə və öyrənmə ilə bağlı şəxsi konsepsiyaları şübhə altına ala bilər, o cümlədən həqiqi mənanın araşdırmasını da”.

Sənədlərimizin obyektiv olması vacibdir. İnsanlara və davranışlarına əsasən qənaətlərə gəlmək insan təbiətinə xasdır, ancaq müşahidələrimizi subyektiv şərh və qənaətsiz dəqiq təsvir etməyə çalışmalıyıq. Bu mərhələdə təhlil və ya mühakimə yürütməkdən çəkinmək və yalnız uşağın nə etdiyini və ya dediyini təsvir etmək istəyirik. Videoyazı bu məqsəd üçün faydalıdır. Sonra fəaliyyəti planlaşdırarkən izlədiklərimizi şərh etməli və əsaslandırılmış qərarlar verməliyik. Bu qeydlər xüsusilə uşağın davranışı ilə bağlı problemləri həll etmək üçün faydalı ola bilər.

Obyektiv müşahidələr faktiki ifadələrdir: “Co bloku götürüb Samuelin üstünə atdı” və ya “Mari vaxtını açıq havada, ağacın altında oturmaqla keçirdi”, yaxud da “Amil bir saata yaxın idi ki, bir diaqramdan mürəkkəb “Lego” konstruksiyası quraşdırırdı”.

Subyektiv müşahidələr kontekstə əsasən yürüdülməmiş mühakimə və məlumatlardır: “Co aqressivdir” və ya “Mari tənbəldir”, yaxud da “Amil xoşbəxtidir”. Bu cür qənaətlər uşağın güclü cəhətlərini və ehtiyaclarını görməyə mane olur. Bəlkə də, Co, nəhayət, ona qarşı kobud davranan Samuele qarşı özünü təsdiqləməyə çalışır (hərçənd bunu yolverilməz formada edir), bəlkə də, Mari xəstə qardaşına görə gecə yatıb dincəlmədiyi üçün əzgin görünür. Amil də kədərinə ört-basdır etmək üçün durmadan gülümsəyir, yaxud da hesab edir ki, özünü gümrah göstərmək və təbəssüm böyüklərin uşaqlarda görmək istədikləri etiket qaydalarıdır.

Yazılı müşahidələrin təşkili üçün sistem yaratmaq

Bəzi müəllimlər inkişafın müxtəlif sahələrində müşahidələri ilə hər bir uşaq üçün fərdi kartlardan ibarət fayl yaradırlar. Kartları hər gün gözdən keçirərək, həftə boyu hər uşaq haqqında qeydlər aparmağımız vacibdir. Kartda inkişaf mərhələlərini göstərməklə uşağın inkişafına ümumilikdə nəzarət etdiyimizə əmin olmalıyıq.

Müşahidə üçün yoxlama vərəqələri

Biz xüsusi yoxlama vərəqlərindən istifadə edə bilərik. Bununla da yalnız müəyyən inkişaf sahələri və ya bacarıqlarını deyil, ümumilikdə uşağı bütöv olaraq nəzarətdə saxladığımızı əmin olarıq.

Yoxlama vərəqində müşahidə ediləcək xüsusi davranış növləri müəyyənləşdirilir. Məsələn, inkişaf üçün yoxlama vərəqi uşağın müxtəlif inkişaf sahələrində fəaliyyətlərin yerinə yetirilmə səviyyəsi haqqında sistemə məlumat toplamağa imkan yaradır. Burada, adətən, öyrənilən və ardıcılıqla siyahıya alınmış bacarıqlar öz əksini tapır. Yoxlama vərəqi böyük və kiçik motorika bacarıqlarını, ifadəli və reseptiv nitq vəziyyətlərini, koqnitiv,

sosial-emosional və özünəkömək bacarıqları kimi sahələri qiymətləndirə bilər. Bu məlumatdan uşaqlar üçün məqsədləri müəyyənləşdirmək və inkişaflarına kömək edən fəaliyyət növlərini planlaşdırmaq üçün istifadə edirik.

Digər yoxlama vərəqləri bizə uşaqların hansı fəaliyyət növlərini seçdikləri və ya hansı vəsaitlərdən daha çox istifadə etdikləri barədə məlumat verir. Məsələn, təsviri incəsənət/yaradıcılıq guşəsində çox vaxt sərf edən uşağın digər mərkəzlərə də həvəs göstərməsinə kömək edə bilər. Otağın başqa bir yerində xoşladığı fəaliyyət üçün məkan yaradaraq uşağa bu keçiddə kömək edə bilərik.

İPUCU

Müşahidələr və qeydlər barədə bəzi tövsiyələr:

- Müşahidəni və obyektiv qeydləri gündəlik bizim cədvəlimizə daxil edin, əks halda bu baş tutmayacaq.
- Müşahidələrin və qeydlərin aparılması üçün həyata ən asan keçirilə biləcəyi yerləri və fəaliyyətləri gündəlik cədvəldə müəyyənləşdirin.
- Xoşladığımız qeydlər aparmaq və yazı üçün avadanlığımızı otaq ətrafına və ya paltarın, önlüyün cibinə qoyun ki, lazım olduqda əlimizin altında olsun.
- Tapşırığı izah edin – sinifdəki/ mərkəzdəki bütün işçiləri müşahidələrini qeyd etməyə təşviq edin. Valideynlər də daxil olmaqla digərləri, uşağın şəxsiyyətinə və öyrənmə tərzlərinə yeni və fərqli bir baxış bəxş edən təzə perspektivlərə sahib ola bilər, buna görə də onları müşahidə etməyə və qeyd etməyə təşviq edin.
- Bütün vaxtınızı yazmağa sərf etməməyimiz və uşaqlarla vaxt keçirməyimiz üçün vaxtı idarə edin.

Qrupda/sinifdə uşaqların rifahı və iştirakın dərəcəsini ölçmək

Biz yoxlama vərəqindən gün ərzində fərqli fəaliyyət mərkəzlərində bir neçə uşağa eyni vaxtda nəzarət etmək məqsədilə də istifadə edə bilərik. Bununla onların gün ərzində bir fəaliyyət sahəsində nə dərəcədə fəal olduğunu və məmnunluq səviyyələrini təyin edə bilərik. Bu növ müşahidə bizə yaratdığımız təlim mühitinin və fəaliyyətlərin uşaqların öyrənməsinə və inkişafına necə təkan olduğunu görməyə imkan verir. “Dərindən öyrənmə” üçün lazım olan iştirak səviyyəsini təmin etməkdən ötrü bəzi xüsusiyyətlərə diqqət yetirməliyik. Bunlara daxildir: uşaqların istədiyi mühit və vəsaitlərin növləri; kiminlə işləməyi xoşlamaları; zehni fəaliyyətin daha çox gücləndiyi, araşdırma qabiliyyətlərinin artdığı məkanlar; fəaliyyətin çox çətin olmasına baxmayaraq, onları qıcıqlandırmayan məkanlar; hansı dərəcədə göstərişləri xoşlaması; bir mövzu ilə bağlı araşdırma aparmağa nə qədər istekli olduqları və s.

Uşaqların iştirak səviyyələrində fərqli ola biləcəyini və ayrı-ayrı dövrlərdə fərqli fəaliyyət növlərinə ehtiyac duyduğunu anlamaq da vacibdir. Bu qiymətləndirmələr müəllimlərə ən yüksək cəlbətmə səviyyəsinə əsaslanaraq bütün qrup, kiçik qrup və fərdi təlim fəaliyyətlərini planlaşdırmağa imkan verir.

Leyvers (Laevers, 2005) istifadə edə biləcəyimiz iki reyting cədvəli hazırlamışdır. Bunlardan biri uşaqların iştirak etmə səviyyəsini, digəri rifah səviyyələrini müəyyənləşdirmək üçün (aşağıya baxın) idi. Onun fikrincə, rifah və iştirak üçün yüksək ballar aşağıdakılarla əlaqələndirilir:

- zəngin mühit – yaxşı təchiz olunmuş infrastruktur, genişçeşidli oyun vəsaitləri və fəaliyyətlər və s.;
- müsbət ab-hava və qrup atmosferi – xoş atmosfer, müsbət qarşılıqlı münasibətlər, mənsubiyyət hissi və s.;
- təşəbbüs üçün imkanlar – uşaqlar çox vaxt öz fəaliyyətlərini seçməkdə sərbəstdirlər və mümkün qədər praktik məsələlərdə, qaydalarda və razılaşmalarda iştirak edirlər;
- səmərəli təşkilətmə – gün üçün uşaqlara yönəlmiş dəqiq plan, “ölü anlar”ın olmaması, rəhbərlikdən optimal istifadə, uyğun qruplaşma və s.;
- empatiya üslubu (böyüklərə məxsus) – uşaqların duyğularını və ehtiyaclarını nəzərə alaraq, stimullaşdırıcı şəkildə müdaxilə edərək eyni zamanda təşəbbüs üçün şərait təmin edən.

LEYVERSİN RİFAH ŞKALASI

Səviyyə	Rifah	Nümunələr
1	Olduqca aşağı	<p>Uşaq narahatlıqla bağlı əlamətlərini açıq şəkildə göstərir:</p> <ul style="list-style-type: none"> • sızlayır, ağlayır, qışqırır; • ruhdan düşmüş, kədərli və ya qorxmuş görünür, vahimə içində olur; • hirsli və ya qəzəblidir; • qorxu əlamətləri göstərir, sarmaşır, əşyalar atır, başqalarına zərər verir; • baş barmağını sovrur, gözlərini ovuşdurur; • ətrafdan gələn çağırışlara cavab vermir, təmasdan qaçır, geri çəkilir; • özünə xətdər yetirir: başını harasa vurur, özünü yerə çırpır.

davamı növbəti səhifədə

LEYVERSİN RİFAH ŞKALASI <i>davamı</i>		
Səviyyə	Rifah	Nümunələr
2	Aşağı	Duruşu, üz ifadəsi və hərəkətləri uşağın özünü rahat hiss etmədiyini göstərir. Bununla birlikdə əlamətlər 1-ci səviyyədə olduğu qədər açıq-aşkar deyil və ya narahatlıq hissi həmişə ifadə edilmir.
3	Orta	Uşağın neytral duruşu var. Üz ifadəsi və duruş heç bir emosiya göstərmir. Kədər və ya xoşlanmaq, rahatlıq və ya narahatlıq ifadə edən işarələr yoxdur.
4	Yuxarı	Uşaq məmnun olduğunu açıq əlamətlərlə nümayiş etdirir (5-ci səviyyədə sadalanan kimi). Ancaq bu siqnallar daim və eyni intensivliklə davam etmir.
5	Olduqca yuxarı	Uşaq müşahidə olunan situasiya ilə bağlı zövq alır, hətta özünü əla hiss edir: <ul style="list-style-type: none"> • xoşbəxt və şən görünür, gülümsəyir, əylənir, əyləncədən çıxır; • spontan ifadəli və həqiqətən, özüdür; • özü ilə danışır, səslərlə oynayır, mahnılar zümzümə edir; • rahatlaşır, stres və gərginlik əlamətləri göstərmir; • ətrafa açıq və əlçatandır; • canlı, enerjili, parlaqdır; • özünəinamlıdır, özünə etibar edir.

LEYVERSİN İŞTİRAK ETMƏ ŞKALASI

Səviyyə	İştirak etmə	Nümunələr
1	Olduqca aşağı Uşaq, demək olar, fəaliyyət göstərmir.	<ul style="list-style-type: none"> • konsentrasiyası yoxdur, seyr edir; • boş, passiv münasibət; • məqsədyönlü fəaliyyət göstərmir, məqsədsiz hərəkətlər edir, heç bir şey yaratmır; • araşdırma və maraq əlamətləri yoxdur; • heç bir zehni fəaliyyət göstərmir, heç bir şey qavramır.
2	Aşağı Uşaq müəyyən qədər fəaliyyət göstərir, lakin hərəkətləri tez- tez yarımçıq qalır.	<ul style="list-style-type: none"> • məhdud konsentrasiyalı: fəaliyyət zamanı başqa yerə baxır, xeyallarda olur; • fikri asanlıqla yayınır; • fəaliyyət məhdud nəticələrə səbəb olur.
3	Orta Uşaq hər zaman məşğul olur, amma konsentrasiya yox dərəcəsindədir.	<ul style="list-style-type: none"> • rutin hərəkətlər, diqqəti səthidir; • fəaliyyətə qarışmır, fəaliyyəti qısamüddətlidir; • məhdud motivasiya, həqiqi marağı yoxdur, özünü cəlb etmiş hiss etmir; • dərin səviyyəli təcrübə qazanmır; • öz imkanlarından tam istifadə etmir; • fəaliyyət uşağın təsəvvürünə cavab vermir.
4	Yüksək İştirakın açıq əlamətləri var, lakin bunlar hər zaman tam həcmdə olmur.	<ul style="list-style-type: none"> • fəaliyyətlə davamlı, fasilə vermədən məşğul olur; • çox vaxt həqiqi konsentrasiya olur, lakin bəzi qısa məqamlarda diqqəti daha səthidir; • özünü çətinlikdə hiss edir, qismən motivasiya var; • qabiliyyət və təxəyyül nisbətən fəaliyyətdə özünü göstərir.

davamı növbəti səhifədə

LEYVERSİN İŞTİRAK ETMƏ ŞKALASI

Səviyyə	İştirak etmə	Nümunələr
5	Olduqca yuxarı Müşahidə zamanı uşaq davamlı bir fəaliyyətlə məşğul olur və ona tamamilə bağlanır.	<ul style="list-style-type: none"> • tamamilə diqqətlidir, fasiləsiz olaraq fikrini cəmləyir; • yüksək həvəslidir, fəaliyyətə qarşı motivasiyası güclüdür, əzmkardır; • hətta güclü stimula onu yayındıra bilməz; • ayıqdır, detala diqqət yetirir, dəqiqliyi göstərir; • zehni fəaliyyət və təcrübə intensivdir; • daim bütün imkanlara müraciət edir: təsəvvür və zehni qabiliyyət ən üst səviyyədədir; • fəaliyyətə cəlb olunmağı açıq-aşkar xoşlayır.

Məktəbəqədər təhsil müəllimi iki və ya üç uşağı gün ərzində müxtəlif fəaliyyətlərdə müşahidə etmək və qiymətləndirmək üçün seçir. Aşağıdakı cədvəldən istifadə edərək uşağın təcrübəsini inkişaf etdirmək üçün nələri dəyişə biləcəyini müəyyən edir.

Uşağın adı				
Tarix və vaxt	Uşaq nə edirdi?	İştirak səviyyəsi	Rifah səviyyəsi	İştirak və rifah səviyyəsini artırmağa kömək edəcək fikirlər

Bu formaları doldurmaq çox vaxt apardığından biz ildə bir dəfə hər uşaqla və ya bizi daha çox narahat edən ayrı-ayrı uşaqlarla necə işləməyin yolunu tapmaq məqsədilə bu cədvəldən faydalana bilərik.

Gündəlik qeydlər

Gündəlik qeydlər – gün ərzində əsas hadisələr və təəssüratlarımızı sənədləşdirmək üçün etdiyimiz qeydlərdir. Bu qeydlər gündəlik baş verən hadisələrin əhəmiyyətli hissələrini, uğurları və çətinlikləri izləmək üçün faydalıdır. Gündəlik qeydlər ilk növbədə müəllimin özü üçün nəzərdə tutulsa da, həmkarlar və valideynlərlə də bölüşülə bilər. Bu qeydlər orada hansısa bir problem öz əksini tapdıqda xüsusilə faydalı sənədə çevrilir.

Öyrənməni sənədləşdirmək

Öyrənmə sənədləri, adətən, bir uşağın və ya uşaqların müxtəlif fəaliyyət sahələrində gördüyü yekun işlərin nümunələrini əhatə edir. Bu sənədlərdə foto və videolar, eləcə də yazdığımız şərhlər, müzakirələrin və söhbətlərin səs yazısı, ailə üzvlərinin şərhləri əksini tapa bilər. Topladığımız məlumatlar onlara aid fərdi məlumatları yaratmaq üçün portfoliolara yerləşdirilə bilər. Uşaqların sinifdə etdiklərini başqalarına göstərmək üçün valideynlərin icazəsi alındıqdan sonra bülleten lövhələrində, internet saytlarında və ya qrupda hazırladığı kitablarında yerləşdirilə bilər.

Uşaqların portfolioları

Portfolio müəyyən müddət ərzində uşağın gördüyü işlərin toplusudur. Uşaqlara iki-üç aylıq müddət ərzində gördükləri işləri fayllarda, qovluqlarda və ya qutularda toplayaraq öz portfoliolarını yaratmağa kömək edə bilərik. Onların inkişafını göstərmək üçün hər bir işin tarixlə işarələndiyinə əmin olmalıyıq. Portfolioda toplanan işlər rəsmlər, sözlər və rəqəmləri yazma cəhdlərindən və nitq nümunələrindən (uşağın fikir və ya fikir bildirmək üçün istifadə etdiyi dəqiq sözlərin transkripsiyası) ibarət ola bilər. Fotoşəkillər və ya videolar iş yerində uşağın vizual şəklini təqdim edə bilər. Uşağın danışdıqlarından qeydlərin də bura daxil edilməsi mümkündür.

Portfolio uşaq və ailəsinin iştirakı, həmçinin bizim söylərimizlə yaradılır. Bizim rolumuz uşağın inkişaf mərhələlərini əhatə edən və böyüməsini əks etdirən materialı seçməkdir. Xüsusi parçanı niyə seçdiyimizi və hansı inkişafı təmsil etdiyini vurğulamalıyıq. Uşaqları fəaliyyətlərini əks etdirən nümunələri seçməyə və onları portfoliyoya əlavə etməyə həvəsləndirməliyik. Ailə üzvləri də portfoliyoya bir neçə nümunə əlavə edə bilərlər. Biz isə həmin nümunəni hansı səbəbdən seçdiklərini

qeyd edə bilərik. Portfolioya işlər iki-üç aydan bir dəfə əlavə olunur və otaqda qalır ki, uşaq yeni qrupa, mərkəzə və ya məktəbə keçdikdə ona baxsın və özü ilə aparsın.

Nisbətən böyük uşaqlar (4-6 yaş arasında) öz təlim məqsədlərini təyin etməyə də kömək edə bilirlər. Portfoliosundakı hissələr uşağın özünün, müəlliminin və ya ailənin təyin etdiyi hədəflərə onun necə çatdığını göstərə bilər.

Layihələri və təcrübələri sənədləşdirmək

Fərdi inkişafı qeyd etdiyimiz kimi, həmçinin sinifdə həyata keçirilən layihələri və digər öyrənmə tədbirlərini, yaxud da məlumat toplamaqla milli kurikulum standartları çərçivəsində qazanılan nailiyyətləri də sənədləşdirə bilərik.

İlk addım bir hadisənin, təcrübənin və ya inkişafın məqsədini sənədləşdirməkdir. Sonra fotosəkilləri, iş nümunələrini, uşaqların şərhlərinin stenoqramını, videoçarxları və baş verənlərin yazılı təsvirlərini toplayır, bədii şəkildə hazırlayıb tamaşaçıya təqdim etməyin yollarını tapır. Uşaqların özləri, məktəbəqədər müəssisənin pedaqoji heyəti, ailələr və cəmiyyətin başqa üzvləri bu nümunələrin tamaşaçısı ola bilərlər. Zeyts (Seitz, 2008:92) müəllimlərin öyrənmə təcrübələrinin sənədləşdirilməsi prosesinin mərhələlərini göstərən cədvəl hazırlayıb.

SƏNƏDLƏŞDİRMƏ TƏCRÜBƏSİNİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Mərhələ	Təcrübə	Dəyər
1. Sənədləşdirmə haqqında qərar qəbul edərək	Sənədləşdirənlər özlərinə bu sualı verirlər: “Mən nəyi sənədləşdirməliyəm?” Onlar hər bir uşağın əl işlərini toplayırlar, ancaq əvvəlcə həddindən çox məlumatlarla yüklənmiş bülleten lövhələrini yaratmağa çalışırlar. Ayrı-seçkilikdən uzaq olmaq üçün çoxu seçim etmədən məlumatları incə xırdalığına qədər əhatəli şəkildə sənədə daxil edir.	Sənədləşməni aparanlar uşaqlarla işləməkdən qürur duyduqlarını nümayiş etdirirlər.

davamı növbəti səhifədə

SƏNƏDLƏŞDİRMƏ TƏCRÜBƏSİNİN MƏRHƏLƏLƏRİ *davamı*

Mərhələ	Təcrübə	Dəyər
2. Texnologiyaya müraciət olunur	Sənədləşməni aparanlar müxtəlif hadisə və təcrübələr zamanı avadanlıq və fotoşəkillərdən necə istifadə edəcəklərini araşdırırlar. Fotoların əksəriyyəti bülleten lövhələrində nümayiş olunur və ya fotoalbomlara daxil edilir. Videoçarxlar slayd-şoulara və ya film bölməsinə qoyulur ki, uşaqlara və valideynlərə göstərsin.	Sənədləşməni aparanlar texnologiya barəsində daha çox öyrənmək üçün var gücləri ilə işləyir və uşaqların fəaliyyətindən qürur duyaraq bunu videoçarxlar və fotolar vasitəsilə nümayiş etdirirlər.
3. Uşaqların cəlb olunmasına fokuslanmaq	Sənədləşməni aparanlar bəzi əşyaların və tədbirlərin fotosunu çəkməyi öyrənirlər ki, təlimə cəlb olunmuş uşaqların həyat hekayəsinin bir hissəsini qeydə alsınlar.	Sənədləşməni aparanlar texnologiya sahəsində daha bacarıqlı olurlar və mühüm hadisələrə, təcrübələrə fokuslanmağı öyrənirlər.
4. Məlumat toplamaq	Sənədləşməni aparanlar fotolara, tədbirlərə və təcrübələrə adlar qoyur və uşaqların öyrənməsi ilə bağlı hekayələri nəql etməyə başlayırlar.	Sənədləşməni aparanlar uşaqların fəaliyyətləri ilə təcrübələrini əlaqələndirməyə başlayırlar.

davamı növbəti səhifədə

SƏNƏDLƏŞDİRMƏ TƏCRÜBƏSİNİN MƏRHƏLƏLƏRİ *davamı*

Mərhələ	Təcrübə	Dəyər
5. Əlaqə qurmaq və hekayələr danışmaq	Sənədləşməni aparanlar iş nümunələri, fotolar və bütün öyrənmə prosesi ilə bağlı şərhləri və məlumatları yığırlar. Başlanğıcı, ortası və sonu olmaqla bütün hekayəni danışır, artefaktlardan istifadə edirlər.	Sənədləşməni aparanlar bunlardan uşaqların hərəkətləri ilə təcrübələrini tədris planı və təlim standartları ilə əlaqələndirmək üçün istifadə etməyə başlayırlar.
6. Qərar qəbul etmə prosesini sənədləşdirmək	Sənədləşmə aparanlar məhz bunun sayəsində suallar hazırlayır, təhlil edir, qiymətləndirir, əsaslandırır və təlim standartlarına nail olurlar.	Sənədləşmə aparanlar əhəmiyyətli fəaliyyətləri/hadisələri sənədləşdirən, onun vacibliyini izah edən, özlərini və başqalarını bu təcrübələr barədə düşünməyə vadar edənəldir.

Refleksiya

Özümüz və bizimlə birgə çalışanlarla bərabər, uşaqlar haqqında topladığımız sənədlərin və məlumatların refleksiyası bu məlumatları şərh etməyə və uşaqlar üçün yeni təcrübələr qazanmağa kömək edir. Bu bizə uşaqların inkişafını göstərir, yanaşmamızın səmərəli olduğunu dərk etməyə kömək edir, öyrənməni görünən edir və işimizin dəyərinə olan inamımızı artırır. Çalışdığımız digər insanlarla fikir mübadiləsi apararaq yaranmış situasiyaya yeni nəzərlərlə baxmaq və əvvəllər düşünmədiyimiz problemlər və bəzi hadisələrin başvermə səbəbləri haqqında məlumat əldə edə bilərik.

Topladığımız məlumatları uşaqlar və onların ailələri ilə bölüşməli, onları refleksiya prosesinə daxil etməliyik. Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, biz bunu uşaqlar öz portfolyolarını hazırlayıb onu ailələri ilə bölüşdükdə, eləcə də sinif layihələrini və təcrübələrini sənədləşdirdikdə edirik. Uşaqlar və onların ailələrinin verdiyi töhfələr sənədləşdirdiyimiz hekayələrin bir hissəsi olmalıdır. Vacib və ya əhəmiyyətli hesab etdikləri məlumatlarla bu sənədə verdikləri töhfələr, əslində, bizim onlara olan hörmətimizin göstəricisidir.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ**“Öyrənmə hekayələri”**

Bir neçə kurikulum, o cümlədən Yeni Zelandiyadakı “Te Whariki” kurikulumu, uşaqların öyrənməsinin necə baş verdiyini sənədləşdirmək üçün “Öyrənmə hekayələri”ndən istifadə etmə fikrini təbliğ edir.

“Öyrənmə hekayələri”, rəvayətlər formasında, uşaqların nə edə biləcəyi və nə öyrəndikləri haqqında sənədləşdirilməsidir. Onlar öyrənməni dinamik, inkişaf və davam edən bir proses kimi əks etdirirlər. Təlim rübün və ya ilin sonunda uşaqların qazandıqları bir qiymətlə və ya yeni tədris ilinin əvvəlində müəllimin tərəfindən uşağın inkişaf səviyyəsinin müəyyən etməsi ilə məhdudlaşdırılmır. Bizim qiymətləndirmə praktikamızda geniş yer tutmuş modernist yanaşmalardan fərqli olaraq, “öyrənmə hekayələri”ndə çatışmazlıqlar, zəif tərəflər və ya səhvlərin qabardılmasına yol verilmir. Hər bir uşağın ətrafındakı dünya ilə qarşılıqlı əlaqə quran və özünəməxsus olan proses vasitəsilə fərqli şəkildə öyrənən unikal şəxs olduğunu qəbul edirlər. “Öyrənmə hekayələri” öyrənməni tələb olunan fənlər və bacarıqlar toplusunun mənimsəməsi üçün proses kimi yox, uşağın bir ümumi davamlı təşəbbüsü kimi müəyyən edir. Bu səbəbə görə öyrənmədə diqqəti kəşfiyyat etmə və araşdırmaya yönəldir. Bu yanaşmanı tətbiq edən müəllimlər də öyrənmənin yalnız sinifdə deyil, hər zaman baş verdiyini yaxşı bilirlər və valideynlərin, eləcə də digər ailə üzvlərinin uşağın inkişafını sənədləşdirməyə, müəllimin yazdığı rəvayətləri şərh verməyə cəlb edirlər (<https://tecribresearch.wordpress.com/2013/04/24/documentation-and-assessment-the-power-of-a-learning-story-10/>).

“Öyrənmə hekayəsi, hər şeydən əvvəl, bir hekayədir. Hekayəçi uşaqla, onun ailəsi ilə, qonaqlarla, müşahidəçi və müəllim kimi öz-özü ilə danışaraq hekayənin ərsəyə gəlməsinə nail olur. Bir öyrənmə hekayəsi tonqal ətrafında hekayə danışmaq ənənəsinə söykənir. Öyrənmə haqqında hekayəni danışmağın “düzgün üsulu” yoxdur, ancaq onun yaranması həmişə öyrənmənin təşəbbüsündən irəli gəlir. Uşaq, ya da uşaqlar özləri ipucu verilmədən və göstəriş olmadan başlayırlar. Hekayələr həmişə dəyər verdiyimiz pozitiv məqamlar haqqında olur: heç bir uşaq haqqında heç bir mənfi söz deyilmir və ya ifadə edilmir. Hekayə qarşılıqlı hərəkət (sövqedilmə) və çağırış (nəyəsə səbəb olmaq) kimi mərhələlərdən keçərək zamanla irəliləyir” (Drummond, 2012).

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSIYA

- Əksər məktəbəqədər təhsil müəllimləri qeyd edirlər ki, müşahidələri sənədləşdirmək çox vaxt aparır və uşaqlarla ünsiyyətə mane olur. Planlaşdırma üçün yetərinə məlumat toplamaqdan ötrü müşahidələrimi necə aparmalıyam? Həmçinin müşahidələri sənədləşdirmək üçün ən asan yol hansıdır?
- Bu fəsildə əhatə olunmasa da mən şəxsi təcrübəmdə hansısa digər qiymətləndirmə üsullarından istifadə edirəmmi? Onlar müşahidənin və sənədləşdirmənin verə bilmədiyi hansı məlumatları ötürür və bu məlumatdan necə istifadə edirəm?
- Uşaqlara və onların ailələrinə topladığım sənədlərin öyrənməni təkmilləşdirməyə kömək etdiyini necə çatdırı bilərəm?

Planlaşdırmaya həssas yanaşma

Müşahidə, sənədləşdirmə və refleksiya yolu ilə əldə etdiyimiz məlumatlardan uşaqların fərdi və qrup ehtiyaclarını, eləcə də güclü cəhətlərinə cavab verən şəkildə öyrənməsini planlaşdırmaq üçün istifadə edirik. Planlaşdırma ölkənin məktəbəqədər kurikulumun yaradılması, həyata keçirilməsi, həmçinin uşaqların həmin sənədlərdə göstərilən kompetensiyalara yiyələnməsinin vacib hissəsidir. Hər bir uşaq fərqli olduğundan bu bacarıqları necə və hansı müddətə əldə edəcəkləri də fərqli olacaqdır. Buna görə də hansı uşaqla necə işləməyi müəyyənləşdirməli və təlim strategiyalarını və məzmunu şaxələndirməliyik. Planlaşdırma müəyyən uşaqlar üçün hədəfləri yerinə yetirməyə kömək edən və yerli kurikulumun tələblərinə cavab verən gündəlik və qısamüddətli (həftəlik və aylıq) və uzunmüddətli (illik) planlar hazırlamağı əhatə edir.

“Addım-addım” yanaşmasında həssas planlaşdırmanın fərdiləşdirilmiş və şaxələndirilmiş olmasını təmin edən üsullardan biri də integrativ öyrənmənin fəaliyyət mərkəzləri və layihələrdir. Bu cür strategiyalar uşaqların marağını izləməyə və yeni məzmun təqdim edərkən mövcud bilik və bacarıq səviyyələrini inkişaf etdirməyə kömək edir.

Bu yanaşmalar uşaqların fiziki, koqnitiv və emosional cəhətdən inkişaf etdiklərini də üzə çıxarır.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Uşaqların ehtiyac və təcrübələrini bir-birindən fərqləndirən, eyni zamanda tələb olunan kurikulumun məzmununu əhatə edən planlar necə hazırlanmalıdır?
- İntegrasiya olunmuş kurikulum nədir və onu necə həyata keçirmək olar?
- Layihə nədir və bundan necə istifadə etmək olar?

Fərdiləşdirmə və diferensiasiya

Müşahidənin son məqsədi topladığımız və sənədləşdirdiyimiz məlumatlardan hər bir uşağın (fərdiləşdirən) və bütün uşaqların (fərqləndirici) potensialına uyğun inkişafını təmin etmək üçün istifadə etməkdir. Fərdiləşdirmə və fərqləndirmə uşaqların inkişafını optimallaşdırmağın ən səmərəli yollarından biridir. Fərdiləşdirmək və fərqləndirmək üçün qrupdakı uşaqların güclü cəhətlərini, ehtiyaclarını və özünəməxsus keyfiyyətlərini bilməliyik. Fəaliyyətləri planlaşdırıb həyata keçirərkən, uşaqlarla ünsiyyətdə olarkən müşahidə yolu ilə əldə etdiyimiz məlumatlardan istifadə edirik. Bu məlumatdan həmçinin öz təcrübəmizi və bacarığımızı artırmaqla bağlı uzunmüddətli hədəflərimizi planlaşdırmaq və həyata keçirmək üçün istifadə edirik.

Uşaqlar üçün fərdi məqsədləri, strategiyaları və fəaliyyətləri inkişaf etdirmək

Müşahidə etmək və ailələri ilə ünsiyyət qurmaqla hər bir uşağın güclü tərəfləri, ehtiyacları və maraqları ilə tanış oluruq. Əldə etdiyimiz bilgiler əsasında hər bir uşaq üçün öyrənmə məqsədlərini formalaşıdırı bilərik. Bir uşaq üçün məqsəd qrupdakı/sinifdəki müxtəlif fəaliyyətlərdə iştirak etmək və ya başqa uşaqlarla hansısa məşğuliyyətdə növbəlilik məsələsini aydınlaşdırmaq ola bilər. Başqa bir uşaq üçün hədəf 10-a qədər saya bilmək və yemək vaxtı müzakirələrdə və kiçik qrup fəaliyyətlərində iştirak ola bilər.

Məqsədi təyin edərkən sağlamlıq vərdişlərini, sosial-emosional, koqnitiv, nitq bacarıqlarını və bütün digər inkişaf sahələrini nəzərə almalıyıq. Uşaqların qarşıya qoyduğumuz hədəflərə, özlərinin və ailələrinin onlar üçün müəyyən etdiyi məqsədə çatmasına kömək etmək üçün fərqli strategiya və təlim fəaliyyətlərindən istifadə edəcəyik. Bu strategiyalar və fəaliyyətlər uşağın maraqlarına, güclü tərəflərinə, öyrənmə tərzinə və onların xarakter növünə və “yaxın inkişaf zonası” baxımından harada olmalarına, uşağın bir işi tək görməsi ilə böyüklərin iştirakı, yaxud onlara kömək edəcək daha məlumatlı birinə duyduğu ehtiyac arasındakı boşluğa əsaslanır. Hədəfə çatmaq üçün bir neçə mümkün strategiya və tədbirlər planı hazırlamaq tövsiyə olunur. Onadək sərbəst saya bilən oyunlarda, fəaliyyətlərdə və ya rutinlərdə saymağı həyata keçirməkdə onlara kömək etmək olar. Bloklarla oynayıb qurtaran uşağa 10 ədəd kvadrat bloku rəfə qoymağı təklif edə bilərik. Çəkingən uşağın ona kimi saymasına kömək etmək üçün kiçik qrup fəaliyyətlərindən istifadə oluna bilər. Məsələn, bizimlə, yaxud bunu bacaran bir yoldaşı ilə saya bilər, başqası ilə qoşalaşa və ya yemək zamanı boşqabları saya bilər, eləcə də interaktiv oyunda digər uşaqlarla birgə saya bilər.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Uşaqların müşahidəsi ilə planlaşdırma arasında əlaqə

Bu hadisə əksər uşaqların qaçqın ailələrindən olduğu körpələr evində baş verir. Körpələr evinin gündəlik cədvəlinə əsasən otaqdakı resurslarla sərbəst oynamaqdan ötrü uşaqlar üçün kifayət qədər vaxt ayrılır. Dördyaşlı Senayt və üçyaşlı Jasin masa ətrafında əyləşiblər. Senayt paltar qutusunda ağ xalat və stetoskop tapır. Jasinin əlində isə kukla var. Senayt tiqrinya dilində danışır, ingiliscəsi kifayət qədər yaxşıdır. Jasin isə albandillidir və ingiliscəni öyrənməyin ilk mərhələsindədir, körpələr evinə də yeni gəlib.

Senayt: "Körpən necədir?"

Jasin: *Cavab yoxdur.*

Senayt: "De ki, üç yaşı var". Üç barmağını göstərir.

Jasin isə beş barmağını göstərir.

Senayt: "Yox, elə yox, bax belə". *Jasinin üç barmağını sayaraq göstərir.*

Jasin: "Bu olduqca... çox... üçdür". Üç barmağını göstərir.

Senayt bir kağıza yazaraq, yazdıqlarını göstərir: "Üç, dörd, beş, altı, hansını dedin?"

Jasin yenə üç barmağını göstərir: "Üç, mənimki üçdür".

Senaytın yaxın dostu Məryəm gəlir. Özünü yaxşı hiss etmədiyinə görə bir müddət bağçaya gəlmirdi.

Senayt sevinclə deyir: "Məryəm, otur, otur bura. Sən çox xəstəsən?"

Məryəm: "Yox, körpəm oradadır", – *deyə əliylə göstərir. Kuklanı götürür və deyir: "Onun halı yaxşı deyil".*

Jasin bu replikanı götürüb təkrarlayır: "Deyil... yaxşı çox... bu".

Senayt: "Yox, elə demə!" – *deyə üzünü Jasinə çevirir və başlayır yazmağa: "Mən dərman verirəm".*

Jasin butulka şüşəsini götürür və deyir: "Dərmandır".

Senayt bir az əsəbi formada: "Yox, deyil!" Məryəmə tərəf çevrilir: "Körpən necədir?" Məryəm: "Körpəm xəstədir, çünki..."

Senayt araya girir: "Mən xəstəliyi demədim... Körpən necədir? Dörd, ya üç?"

Məryəm tutulur, amma Jasin bir qədər əvvəl olan söhbətlə əlaqəni tutur və başa düşür ki, Senayt, əslində, "Sənin uşağının neçə yaşı var?" soruşmaq istəyir və buna görə də "Üç yaşındadır" cavabını verir.

davamı növbəti səhifədə

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Uşaqların müşahidəsi ilə planlaşdırma arasında əlaqə *davamı*

Əsas məqamlar

- Pedaqoq Senaytın saymaq və 5-ə qədər rəqəm yazmaq bacarığını, Jasinin isə “üç” anlayışını qavramağa başladığını qeyd edə bilər. O həmçinin Senaytın Jasinə özündən kənarlaşdırmaq istədiyini və yalnız Məryəmlə oynamaq istədiyini görür və buna görə də oyuna qoşulması üçün Jasinə dəstək verməyi planlaşdırır.
- Hər iki uşaq yaşla əlaqədar olaraq, rəqəmlərlə maraqlandığı üçün böyüklər onları qrupdakı digər uşaqların fərqli yaşlarını göstərən bir qrafik hazırlamağa cəlb etməyi planlaşdırır. Uşaqların həkimlərə və xəstə körpələrə olan marağını dəstəkləmək üçün o, pedaqoji heyətin iclasında sinfin rollu oyun zonasında xəstəxana guşəsi yaratmağı təklif edəcək.
- Bu nümunə uşaqların yeni bir dildən istifadəsi və onların inkişafında sərbəst oyunun əhəmiyyətini göstərir. Oyun kontekstindən Jasinin yeni söz və ifadələri necə öyrəndiyini görürük.

Hər bir uşağa qarşı həssaslıq

Planlaşdırmalarımız hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun olmalıdır. Elə xüsusiyyətlər var ki, sadəcə, müşahidə etməklə görmək mümkün deyil. Məsələn, ailələrinin nəyə və nə üçün dəyər verdiklərini bilmək üçün uşaqlarla danışmaq və onların valideynləri ilə görüşmək lazım gələ bilər.

Ailə və icma mədəniyyəti

Nə haqqında düşündüyümüzü, nəyə dəyər verdiyimizi və necə davrandığımızı çox zaman mənsub olduğumuz mədəniyyət müəyyənləşdirir. Uşaqlar mənsub olduğu ailənin və icmanın mədəniyyətinə uyğun sosiallaşır. Uşaqların ehtiyaclarını onların ailə və icma mədəniyyətinə hörmətlə yanaşmaqla, eyni zamanda zərərli olan mədəni təcrübələrdən qorumaqla təmin etməliyik. Planlaşdırmaya müxtəlif uşaqların hansı yeməyi sevdikləri, dillə bağlı yaranan problemlər, maraq və meyilləri, özünəməxsus bacarıqları və ailə ənənələri kimi məsələlər də daxil edilməlidir. Bir ailədə, deyək ki, donuz əti yeyilmirsə, menyuda donuz ətinin olmamasına diqqət yetirməliyik.

Yaş

Əksər 3 yaşlı uşaqlar 4 və ya 5 yaşlı uşaqlardan fərqli hərəkət edir və düşünürlər. Buna görə də uşağın inkişaf mərhələləri ilə tanışlıq vacibdir. Məsələn, 5 yaşlı uşaqların əksəriyyəti daha çox diqqətini cəmləyə, daha səmərəli ünsiyyət qura, daha interaktiv oyunda iştirak edə və mücərrəd anlayışları 3, yaxud 4 yaşlı uşaqlardan daha yaxşı qavraya bilər. Yaş hansı fəaliyyətlərin təşkil edilməsini, necə həyata keçirilməsini və nə qədər davam etməsini təyin edən vacib amildir (ümumilikdə vacib amillərdən biridir).

İnkişaf səviyyəsi

Əvvəllər qeyd edildiyi kimi, yalnız xronoloji yaşı nəzərə almaq kifayət deyil. Effektiv şəkildə fərdiləşdirmək üçün uşağın inkişaf səviyyəsini də nəzərə almalıyıq. Uşaqların inkişafı çox zaman qeyri-bərabər olur və mədəni amillərin inkişafın hansı sahələrinə təsir etdiyi hiss olunur. Qrupda istedadlı və ya inkişafdan geri qalan uşaqlar varsa, inkişaf səviyyələrinin orta həddi böyük olacaq. Bu da bizdən gün ərzində fərqli yollarla fərdiləşdirməyi planlaşdırmağı tələb edir.

Şəxsiyyət və temperament

Şəxsiyyət və temperamentın bir çox xüsusiyyətləri var və hər birinin də ayrı-ayrılıqda uşaqları xarakterizə edə bilən bir göstəricisi var. Bilməliyik ki, bizim öz şəxsiyyətimiz və xasiyyətimiz ayrı-ayrı uşaqların xüsusiyyətləri ilə ziddiyyət yarada və ya üst-üstə düşə bilər. Bu fərqləri anlamaq və onları qəbul etmək, uşaqların şəxsiyyətlərinə və xasiyyətlərinə uyğun fəaliyyətləri planlaşdırmaqla onların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa bilərik.

Gender və gender kimliyi

Adətən, uşaqların özlərinə dost, yaxud fəaliyyət növü seçərkən bu qərarı cinsiyyət zəminində versələr də, bunun nə vaxt baş verəcəyini bilmək və bütün uşaqları müxtəlif vəsaitlər və uşaqlarla oynayaraq bacarıqlarını müxtəlif yollarla genişləndirməyə təşviq etmək vacibdir. Biz gender stereotiplərinə qarşı çıxırıq. Ona görə də planlaşdırma zamanı oğlan və qızları fərqli fəaliyyət növlərində birlikdə oynamağa təşviq etməliyik.

Öyrənmə üslubu

Hər kəsin yeni bilik və bacarıqları necə öyrənməyinə üstünlük verdiyi görünür. Bəzilərimiz eşidərək və dinləyərək öyrənirik, bəzilərimiz vizual öyrənirik (bunun necə edildiyini görməli, necə edildiyini oxumalı, ya da şəkillərdə görməliyik); bəzilərimiz isə kinestetik öyrənirik (öyrənmək üçün hansısa fəaliyyəti həyata keçirməliyik). Azyaşlı uşaqlar bu üstünlükləri göstərə də bilər, göstərməyə də. Biz uşaqların hamılıqla öyrənməsi üçün müxtəlif üsullardan (eşitmək, görmək və etmək)

istifadə edərək yeni bilik və bacarıqlarımızı təqdim etməyi bacarmalıyıq. Məsələn, əgər vizual öyrəniriksə, uşağın bir şey eşitməsini və ya, əksinə, başa düşməsini anlamağımız bizə çox vaxt çətin ola bilər. Bütün uşaqların uğur qazanması üçün fərqli öyrənmə üslublarını nəzərə alaraq planlaşdırma aparmalıyıq.

İntellekt (zəka) növü

Hovard Qardner (Howard Gardner, 1983) səkkiz fərqli zəka növü müəyyənləşdirmişdir. Xüsusən çox güclü zəkaya sahib olan uşaqlarda onları görmək vacibdir:

- verbal-linqvistik: sözlərin və dilin səslərini, quruluşunu, mənalarını və funksiyalarını başa düşür və istifadə edir;
- məntiqi-riyazi: məntiqi və ya ədədi nümunələri ayırd edir, məntiqə əsaslanaraq nəticə çıxarır;
- məkan: görmə/məkan anlayışını dəqiq şəkildə qavrayır və təsvir edir;
- bədən-kinestetik: bədən hərəkətlərini nəzarətdə saxlayır və cisimləri məharətlə idarə edir;
- musiqili: ritm, ton, tembri səsləndirir və qiymətləndirir; musiqili ifadə formalarını qiymətləndirir;
- şəxsiyyətlərarası münasibətlər: digər insanların əhvali-ruhiyyələrini, xasiyyətlərini, motivasiyasını və istəklərini tanıyır və onlara adekvat cavab verir;
- şəxsiyyətdaxili münasibətlər: öz hissələrinə əsaslanaraq nə lazım olduğunu və necə hərəkət etməli olduğunu bilir;
- naturalist: təbii dünyanı, yəni heyvanları, bitkiləri və ya geologiyanı yaxşı başa düşür və onlarla qarşılıqlı əlaqədədir.

Bu nəzəriyyənin əsas əhəmiyyəti ondadır ki, hər bir cəmiyyət üçün bərabər dəyər daşıyan çox sayda zəka növü mövcuddur. Buna baxmayaraq, əksər məktəblər yalnız iki və ya üç zəka növünə diqqət yetirir və qiymətləndirir. Əksər formal təhsil mühitləri dil (dil intellekti) və riyaziyyat (məntiqi-riyazi zəka) sahələrində öyrənmək və bacarıqlar əldə etməkdən ibarətdir. Əgər uşaqlarda digər güclü cəhətləri görürüksə, onu qiymətləndirməli və yeni öyrənmə və dərkətmə üçün əsas kimi istifadə etməliyik.

Maraqlar

Əksər uşaqların ən azı bir xüsusi marağı var. Azyaşlı uşaqlar üçün bunlar yük maşınları və ya avtomobillər, müəyyən qrup üçün idman, musiqi və mahnılar, digərləri üçün heyvanlar və s. ola bilər. Bu maraqları müxtəlif fəaliyyətlərə yönəldə və ya onların əsasında layihələr hazırlaya bilərik. Bəzən uşaqlar maraqlarını yalnız evdə ifadə edir və həyata keçirirlər, buna görə ailələrdən də onlar haqqında soruşmaq lazımdır.

Güclü cəhətlər və ehtiyaclar

Bütün uşaqların güclü cəhətləri (xüsusilə yaxşı olduqları şeylər) və ehtiyacları (daha yaxşı iş görmək üçün kömək tələb etdikləri şeylər) vardır. Bəzən güclü cəhətlərlə ehtiyaclar bir-biri ilə sıx bağlı olur. Məsələn, hərəkətliliyə olan ehtiyac əlil arabasında olan uşağın keçilməsi çətin olan yerlərdə manevr etmək bacarığını inkişaf etdirə bilər.

Uşaqların ehtiyaclarını ödəmək üçün güclü cəhətlərindən istifadə edirik. Məsələn, Cudit və ya Ravi yemək hazırlayırmış kimi davranaraq çox vaxt sərf edirlər, ancaq mütlaiə vaxtında oturmağı xoşlamırlar. Onlara mətbəx və ya yemək bişirmək haqqında kitab oxumaqla qrupa qoşulmağa həvəsləndirə bilərik.

Özünəinam (özügüvən)

Özünəinam (özügüvən) göstəricisinə uşaqların özünüdərk bacarığı, özlərinin güclü cəhətlərinə və ehtiyaclarına nə dərəcədə bələd olmaları, hansısa öhdəliyi yerinə yetirmək üçün öz imkanlarını necə qiymətləndirmələri, təkbaşına və ya böyüklərdən kömək istəməkdən tutmuş mebelin arxasında ilişib qalmış oyuncağı çubuq vasitəsilə götürmək kimi vəziyyətlər daxildir. Uşaqların hər biri özügüvənlik barədə fərqli fikirdə olur. Bəziləri özlərini bacarıqsız, digərləri isə həddən artıq bacarıqlı hesab edirlər. Çoxu özünü bu ikisinin arasında görür. Həddən artıq özünə inanmaq və hansısa tapşırığı yerinə yetirmək qabiliyyətini düzgün qiymətləndirməmək özünə inamsızlıq qədər problemlidir. Uşaqlar gerçək duyğuları inkişaf etdirməyin və hansısa işi həyata keçirməyin onlar üçün çox çətin olduğunu müəyyən edə bilsələr, həmin çətinliyin həllinə kömək edəcək mənbələri (özünün effektivliyinin, özünəinamın vacib hissəsi) tapmaqda onlara yardım edə bilərik. Effektivliyinin, özünəinamın artması uşaqların özlərinə hörmətlə yanaşmasına müsbət təsir göstərir. "Yaxın inkişaf zonası"nda olan fəaliyyətlərin planlaşdırılması uşaqların özlərini inkişaf etdirmələrinə kömək etməyin bir yoludur.

Xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar

Yuxarıda qeyd edilən fərdi xarakteristikalardan əlavə, qrupumuzda xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar da ola bilər. Şərait, vəsaitlərin adaptasiyası, əlaqə qurmağın alternativ yolları, zəruri uyğunlaşma və dəyişiklikləri təmin etmək üçün xüsusi qərarlar, nəhayət, korreksiyaedici müəllimlərin dəstəyi ilə belə uşaqlar təlim mühitinə tam daxil ola bilərlər.

Gündəlik, qısamüddətli və uzunmüddətli planlar

Yazılı planlar gündəlik, həftəlik və illik programımızın qurulmasına kömək edir. Eyni zamanda məşğələlərimizi idarə etmək, fəaliyyət mərkəzlərində edə biləcəyimiz hər hansı dəyişikliyi və uşaqların fəaliyyətindəki fərqli məqamları qeyd etmək üçün səmərəlidir. Planlar sizin işinizə kömək etmək üçün gələn qonaqlara faydalı məlumatlar təqdim edir və uşaqlara onlardan nə gözlənildiyini çatdırır. Bunlar bizə hər bir uşağın hansı inkişaf səviyyəsində olduğunu və növbəti anlama və ya qabiliyyət səviyyəsinə keçməyə hazır olub-olmadıqlarını müəyyən etməyə imkan verir. Bir fəaliyyətin məqsədləri və spesifik nəticələri (uşaqların nəyi edə biləcəyi, başa düşəcəyi və s.) barədə düşünməyi dəstəkləyir və hədəflərə çatmağın ən yaxşı yollarını tapmağa kömək edir.

Yazılı planlar bir fəaliyyət sahəsi vasitəsilə eyni zamanda bir sıra məqsədlərə çatmağın yollarını göstərdiyi üçün də faydalıdır. Məsələn, məqsədimiz uşaqlara müxtəlif heyvanların adlarını öyrətməkdirsə, eyni zamanda uşaqların böyük motorik inkişafı üçün planlaşmanı apara bilirik və bunun üçün onlara heyvanların necə hərəkət etdiyini göstərə bilirik. Bu, hərəsi özünü bir heyvana bənzətməkdən zövq alan bir qrup uşaqla işləmək üçün əhəmiyyətli məşğuliyət olardı. Kurikulumun məqsədi uşaqlara formaları tanımağı öyrətməkdirsə, onlara müxtəlif növ əşyaları düzəltmək üçün formaları birləşdirməyə imkan verən yaradıcı fəaliyyət də təklif edə bilirik. Yenə də bu, müxtəlif formalı bloklarla quraşdırma guşəsində oynamaqdan zövq alan bir qrup uşaq üçün xüsusilə faydalı olardı.

Uzunmüddətli planlar bütün tədris ilini nəzərdə tutur. Bu planlar uşaqlar ilk dəfə məktəbəqədər müəssisəyə gəldikdə nələrin baş verəcəyini, necə qarşılanacaqlarını və ailələrin məktəb həyatına necə cəlb ediləcəyini özündə ehtiva edə bilər. Uzunmüddətli planlaşdırma bizə, məktəbəqədər təhsil işçilərinə inkişaf mərhələlərini nəzərdən keçirməyə və bu mərhələlərdə uşaqların fəaliyyətini tənzimləyən işləri planlaşdırmağa imkan verir. Bu planlar ətrafımızda baş verən dəyişikliklərdə, məsələn, sinif otağının yenidən qurulmasında və ya yeni vəsaitlərin əlavə edilməsində faydalı ola bilər.

Qısamüddətli planlar, ümumiyyətlə, həftəlik müddəti əhatə edir. Müəllimlər ayrı-ayrı uşaqların maraqlarını və problemlərini müzakirə edir, digər işçilərlə məsləhətləşərək araşdırma üçün hansı layihələr və fəaliyyət mərkəzlərində hansı dəyişikliklərə ehtiyac ola biləcəyi barədə qərar verirlər. Həmçinin fəaliyyətlərin dəstəklənməsi, ehtiyac duyulan vəsaitlərin toplanması və hazırlanması üçün kimin cavabdeh olacağına qərar verə bilirik. Eyni zamanda qrupdakı/sınıfdakı işlərə cəlb olunan ailə üzvlərinin köməyindən necə istifadə edəcəyimizi, onların hazırlığını və öz vəzifələrini rahat yerinə yetirmələri üçün hansı işlərin görülməsinin gərəkli olduğunu da müzakirə edə bilirik. Qısamüddətli planlar məktəbəqədər işçilərin gündüz

saatlarında fərqli rollarını müəyyən edir (kimsə kiçik qrupla birgə qala bilər, kimsə otaqları gəzib uşaqları müşahidə edə bilər), həm uşaqlarla, həm də qruplarla vaxt keçirməyə imkan verir. Bu bizə aktiv və sakit saatlar, eləcə də planlaşdırılmış və ya sərbəst vaxtlar arasında tarazlıq yaratmaqda yardım edir. Bu planlar ayrı-ayrılıqda uşaqlar və siniflər üçün hədəfləri müəyyənləşdirməyə, ad günü və tətil kimi xüsusi tədbirləri planlaşdırmağa kömək edir. Biz müəllimlər plan qurmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edə bilərik. Bəziləri həftə və ya ay üçün vacib fəaliyyətləri və vəzifələri sadalayaraq təqvimlərdən istifadə etməyi sevirlər. Digərləri üzərində fəaliyyət və hadisələr haqqında qeydlər olan təqvimlərdən istifadə etməyə üstünlük verirlər. Bir qisim konkret hədəfləri və bu hədəflərə çatmağın yollarını göstərməklə uşaqlar üçün fərdi planlar qurur. Digər planlar işçilərin hər həftə üçün vəzifə səlahiyyətləri, fəaliyyətləri və vəsaitlər sadalanmaqla daha az detallı ola bilər.

Planlarda çevik olmaq; uşaqlara təşəbbüs imkanı vermək

Planlarımız çevik və uyğunlaşmağa hazır olmalıdır. Uşaqlar bir mövzuya maraq göstərməyə bilər və hansısa fəaliyyət onlara cansıxıcı gələ bilər. Uşaqların həyatında daha əhəmiyyətli hadisələr baş verə bilər, hansılar ki uşağın öyrənməsi üçün daha yaxşı imkanlar yarada bilər. Təlim zamanı ortaya çıxan gözlənilməyən imkanları uşaqlar üçün əhəmiyyətli olan mövzular üzərində düşünməyə, hisslərini və fikirlərini ifadə etməyə imkan verir. Uşaqları müşahidə etmək və dinləməklə onların nə ilə maraqlandığını öyrənmə və bunları planlaşdırmada əsas kimi götürə bilərik. Uşaqlara oyunlarında öyrənməyə başlamaları üçün geniş imkanlar verdiyimiz zaman onu necə əldə etdiyini müşahidə edə və öyrənmə mühitini zənginləşdirmək üçün nəyi əlavə etməli olduğumuzu müəyyənləşdirə bilərik.

Məktəbəqədər kurikulumun fəaliyyət mərkəzlərində oyun və layihələr vasitəsilə inteqrasiyası

Kurikulumun inteqrasiyası o deməkdir ki, uşaqlar real həyat üçün vacib olan fəaliyyətlərdə iştirak etməklə ayrı-ayrı məzmun standartları və inkişaf sahələri daxilində hərtərəfli anlayışlar əldə edirlər. İnteqrasiya uşaqların necə inkişaf etdiyini, necə öyrəndiyini, məlumatları necə qavradığını və yadda saxladığını izləyir. İnteqrasiya olunmuş kurikulum uşaqlara konseptlər arasındakı əlaqələri və sxemləri başa düşməyə kömək edir.

Məktəbəqədər təhsil qrup/sınıf otağının müxtəlif mərkəzlərində oyunların qurulması kurikulum inteqrasiyasının ən yaxşı yollarından biridir. Əvvəlki hissədə fiziki mühitin təşkili ilə əlaqədar olaraq, otağın müəyyən hissəsində gerçəkləşəcək fəaliyyət növlərini qruplaşdırmaq və qruplar arasında oyunu təşviq etmək üçün mərkəzlərin

(guşələrin) necə qurulacağını nəzərdən keçirdik. İdeal olaraq bütün mərkəzlər inkişaf sahələri üzrə məzmun standartlarını (savad və nitq, riyaziyyat, ictimaiyyət və mədəniyyət, təbiət elmləri, texnologiya və yaradıcılıq istiqamətlərinin inkişafı kimi) fəaliyyət vasitəsilə inteqrasiya etməlidir. Fəaliyyətlər uşaqların “yaxın inkişaf zonası” ətrafında təşkil oluna bilər ki, istədiklərini etmək üçün daha çox məlumatlı olmaq lazım gəldikdə bu bacarıqları həmin o situasiyalarda əldə edə bilsinlər. Bəzən uşaqlar mərkəzlərdən yalnız birində və ya ikisində oynamağı seçəcək və həmin fəaliyyət növündə güclü üstünlüklərə sahib olacaqlar. Biz uşaqları özlərinin tapa bilməyəcəkləri məzmunla tanış edə, mərkəzlərin birindən vəsait və materialları götürüb onların üstünlük verdikləri mərkəz və ya fəaliyyətlərə aparmaqla təlimi zənginləşdirə bilərik. Bu uyğunlaşmalar uşaqları yeni risklərin öhdəsindən gəlməyə, yeni bilik və bacarıqları mənimsəməyə stimullaşdırma biləcəyimiz yol xəritəsi kimi planlaşdırmağa daxil ediləcəkdir.

Uşaqları müşahidə etməklə onların maraqlarını və üstün verdikləri məsələləri, habelə ehtiyaclarını refleksiya etməklə materialları və fəaliyyətlərimizi otaqdakı fərqli fəaliyyət mərkəzlərinə necə təqdim edəcəyimizi planlaşdırmağa bilərik.

Məsələn, uşaqlardan hansısa yalnız “evcik-evcik” oynamaq istəyirsə, onun üçün ərzaq siyahısı tutmaq və ya telefon danışığından qeydlər götürmək üçün kağız vərəqlərini və ya müxtəlif növ kitablar əlavə etməklə savadlılığın, oxu-yazı bacarıqlarının inkişafını gücləndirə bilərik. Riyazi biliklərini gücləndirmək məqsədilə “mağazada alış-veriş” oyunu qura, onlara istifadə üçün kalkulyator və oyuncaq pul da verə bilərik. Yalnız oyuncaq maşınlarla oynayan uşağın bu sahədə biliklərini artırmaq üçün ona maşın və yük maşınları haqqında kitablar gətirə bilərik. Eləcə də minik maşını və yük maşınlarını bədii fəaliyyət sahəsinə daxil edə bilərik ki, uşaqlar onların rəsmini çəkə bilsinlər.

Layihə yanaşması

Mövzular ətrafında öyrənmənin təşkili məktəbəqədər təhsil müəllimlərinin planlaşdırması üçün ümumi yoldur. Mövzular bizə müxtəlif inkişaf sahələri və gözlənilən təlim nəticələri ilə bağlı əsas konsepsiyanın bu və ya digər məqamla, ideyaları ilə interqasiyası üçün imkan verir. Fəsillər, tətillər, heyvanlar/bitkilər, nəqliyyat və cəmiyyətdə görülən işlərlə bağlı mövzular bir çox təlim planlarına daxil edilib. Bunların əksəriyyəti elə mövzulardır ki, böyüklər uşaqların onları bilməsini vacib hesab edirlər və buna görə rahatdırlar. Rahatlıqlarının da əsasında onlarla birlikdə edə biləcəklərinin asan olduğunu düşünmələri dayanır. Məsələn, bəzi ölkələrdə qış mövzusunda uşaqlar qış haqqında nəğmələr öyrənə, qar adamlarının şəkillərini çəkə, iş vərəqindəki qar yağışlarını saya, buzun suya dönməsini müşahidə edə, qış barədə kitablar oxuya, müxtəlif növ qış idman avadanlıqlarından istifadə təcrübəsi əldə edə bilərlər və s.

Bununla belə, ilk baxışdan mövzunun təlim proqramına inteqrasiya olunduğu görünə də, əslində, bu fəaliyyətlərin hər biri mahni sözləri öyrənmək, suyun dövr etməsini müşahidə etmək və ya saymaq kimi məhdud bacarığı öyrədir. Uşaqları tənqidi düşünməyə və ya müxtəlif istiqamətlər üzrə problem həll etməyə yönəltmir.

Bundan əlavə, istifadə olunan mövzuların əksəriyyəti xəyali sosial oyun üçün uyğun deyil. Uşaqlar fəsillər, tətillər və ya bitkilərlə bağlı mövzularda hansı rolu oynaya bilərlər? Əgər biz, həqiqətən, uşaqların maraqlarına cavab vermək istəyiriksə, onların müşahidələri əsasında yaranan suallara uyğun, daha dərin araşdırma tələb edən mövzular tapa bilərik.

Layihələr öyrənmənin əsaslı inteqrasiyası üçün bir vasitədir, yoldur (Katz and Chard, 2000). Uşaqların maraqlarına, ehtiyaclarına, qayğılarına, təcrübələrinə və ortaya çıxan problemlərə əsaslanan layihələr onlar üçün daha cəlbedicidir və zəngin öyrənmə imkanları yaradır. Həm də müəllimlər olaraq bizə kooperativ təlim fəaliyyəti ətrafında bacarıqların inkişafını fərdiləşdirməkdə kömək edir. Bəzi uşaqlar rəsm çəkməyi seçə, digərləri yazsa, bir qismi isə layihə ətrafında topladıqları məlumatları göstərmək üçün istifadə edilən qrafiklər yarada bilər.

Layihə yanaşması üçmərhləli prosesi izləyən açıq araşdırmaadır.

- **I mərhələ:** layihənin əvvəlində müəllim uşaqları şəxsi hekayələrini bölüşməyə həvəsləndirməklə mövzuya maraq yaradır. Uşaqlar mövzu ilə əlaqədar onlarda olan anlayışları ortaya qoyduqdan sonra məktəbəqədər təhsil müəllimi onların hər birinin söz ehtiyatını, fərdi maraqlarını, mövcud biliklərindəki yanlış anlayışları, boşluqları qiymətləndirir və araşdırma biləcəyi sualların formalaşdırılmasına kömək edir.
- **II mərhələ:** layihə başlayan kimi müəllimlər uşaqlara işləmək baxımından artıq mütəxəssis olan böyükklərlə sinifdə görüş təşkil edir və ya görüşməyə gedirlər. Uşaqlar kitablara, internet saytlarına, videolara və s. baxırlar. Mövzu haqqında daha çox məlumat topladıqları üçün öyrəndiklərini nümayiş etdirmək və yeni bilikləri sinif yoldaşları ilə bölüşmək üçün təmsil formasından istifadə edirlər.
- **III mərhələ:** müəllim açıq araşdırmanın yekunlaşmasına rəhbərlik edir və əldə etdiklərini nəzərdən keçirməkdə və sənədləşdirmədə uşaqlara kömək edir. Uşaqlar işlərini valideynləri ilə, digər qruplar və ya araşdırmalarında onlara kömək etmiş yerli icma üzvləri ilə bölüşürlər. Bu son mərhələ layihə vasitəsilə uşaqların öyrəndiklərini qiymətləndirməyi əhatə edir. Bütün uşaqlar mövzu ilə bağlı əsas faktları öyrənəcəklər, lakin bəziləri spesifik cəhətlər haqqında daha çox məlumat əldə edəcəklər. Nəticədə uşağın fərdi gücə inamını inkişaf etdirmək və ya sinif yoldaşları ilə səmərəli əməkdaşlıq etməyi öyrənmək kimi fərdi təlim məqsədlərinə çatacağı bir zaman yetişəcək.

Ən əhəmiyyətli seçilən mövzuların uşaqların ehtiyac və maraqlarına cavab verməsi və xəyali sosial oyun (bu vəziyyətdə rol oyunu) üçün geniş imkanlar yaratmasıdır. Layihələr bunu reallaşdırmaqla bərabər, eyni zamanda uşaqlara ortaq işləməyi və əməkdaşlıq etməyi, bir-birinin fikirlərini dinləməyi və birlikdə yaratmağı öyrədir. Onlar birlikdə nə edəcəklərini və necə edəcəklərini planlaşdırırlar.

Layihələr və ya tədqiqatlar üçün mövzular müxtəlif yollarla ortaya çıxa bilər. Sevimli hekayəyə, hekayələr toplusuna, yaxud kiminsə ailəsində yeni doğulmuş körpəyə və ya yaxınlıqda baş vermiş yangın hadisəsinə əsaslanıla bilər. Zooparka, fermaya, marketə, dükanə, klinikaya, inşaat sahəsinə və digər məkanlara gəzinti ilə də əlaqəli ola bilər (8-ci fəsildə tikinti binası nümunəsinə baxın). Bunlar dostluq, ədalət, ailə, dəyişikliklər, icmalar və s. kimi tədris vahidlərinin davamı sayılır. Biz uşaqları dinləməklə, oyunlarını diqqətlə izləməklə və onları maraqlandıran mövzularla bağlı verdikləri suallar sayəsində layihələrimiz üçün inkişafetdirici vasitələr tapacağıq.

Layihəni və ya araşdırmanı inkişaf etdirmək üçün yararlı metodlardan biri BİÖ adlanan modeldən istifadə etməkdir. Bu model üç sualı özündə ehtiva edir:

1. Nə bilirik? (B)
2. Nə bilmək istəyirik? (İ)
3. Nə öyrəndik? (Ö)

Əvvəlcə uşaqlardan bir mövzu ilə bağlı bildiklərini bizimlə bölüşməyi xahiş edir və müzakirə açırıq. Məsələn, müzakirə olunan mövzu “bazar” haqqındadırsa, sualları bu şəkildə tərtib edə bilərik: “Orada nə baş verir?”, “Orada kimlər işləyir?”, “Nə satırlar?”, “Piştaxtalarını harada yerləşdirəcəklərini necə müəyyən edirlər?”, “Alıcılar aldıkları malların haqqını necə ödəyirlər?”, “Malları bazara necə aparırlar?” və s.

Uşaqlar cavab verdikcə müəllim hamı görsün deyər cavabları böyük bir vərəqə yazır. Hər uşağın adını onun cavabının yanında qeyd etmək və bütün fikirləri əlavə etmək vacibdir.

İkinci sual: “Açıq marketlər və ya bazarlar haqqında nə bilmək və ya öyrənmək istəyirdiniz?” Yenə də cavabları sadalayırıq. Cavablar layihənin məzmununu müəyyənləşdirəcək. Bütün suallar nə qədər sadəlövh və məntiqsiz görünməsindən asılı olmayaraq yazılmalıdır. Axırda soruşuruq: “Suallarımızın cavabını necə tapa bilərik?” Sonra uşaqların təkliflərini məntiqi öyrənmə planına əlavə edirik.

Fəaliyyətlərə bunlar aid edilə bilər:

- Bazara gəzinti təşkil etmək və onların gördüklərini, eşitdiklərini, hiss etdikləri qoxuları və s. sənədləşdirmək;
- Sınıfdə mövzunun içində olan şəxsdən müsahibə almaq (bazardan bir nəfəri, ya da orada işləyən qohumu, qonşunu və ya dostu dəvət etməklə) və ondan satdıqlarını haradan əldə etməsi, bazarda olmadığı zaman onları harada saxlaması və s. barədə soruşmaq;
- Müxtəlif yerlərdə fərqli əşyalar satan marketlər barədə video, foto və ümumi məlumat tapmaq üçün internetdən istifadə etmək;
- Malların bazara necə daşındığını araşdırmaq;
- Bazarda malı kimdən almağa üstünlük vermələrinə dair ailədə sorğu keçirmək;
- Qrafik yaratmaq və digər riyazi fəaliyyətlərlə məşğul olmaq (bazarda müxtəlif satış bölmələrinin növü və sayı kimi);
- Bazarda satılan malların haradan gəldiyini xəritədə tapmaq;
- Bazar, orada işləyən insanlar və malları haqqında hekayələr yazmaq;
- Bazar meydanlarını göstərən sənət nümunələrini araşdırmaq;
- Uşaqları bazar yaratmağa sövq etmək.

Üçüncü sual olan "Nə öyrəndik?" uşaqlara və müəllimə öyrəndikləri üzərində düşünməyə şərait yaradır. Uşaqların refleksiyası onlara öyrəndiklərini necə mənimsədiklərini anlamaqda kömək edir ki, digər hallarda bu anlayışdan istifadə edə bilsinlər. Müxtəlif fəaliyyətlər haqqında apardığımız təhlillər sonrakı layihələrin keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa səbəb olacaqdır, çünki hansı fəaliyyət növünün uşaqların yaş/inkışaf səviyyəsi və maraqlarına ən çox cavab verdiyini daha yaxşı başa düşəcəyik. Əvvəlki fəsildə müşahidə qismində qeyd edildiyi kimi, sənədləşdirmə və refleksiya sənədləşdirmə layihəsi öyrənmələrini uşaqların özləri, ailələri ilə və lazım olduqda daha geniş bir ortamlarla bölüşmək üçün mükəmməl yerdir.

BİÖ strategiyasından istifadə uşaqlara planlaşdırma prosesinin bir hissəsi olmağa imkan yaradır. Planlaşdırma inkışaf etdirilməsi zəruri olan mühüm bacarıqdır, istər gün ərzində qısa vaxt üçün nə edəcəklərini planlaşdırarkən, istərsə də uşaqların nə ilə maraqlandığı barədə daha çox məlumat almağa çalışarkən. Qrup planlaşdırması uşaqlara danışıqlar aparmaq bacarığına yiyələnməyi və komandanın bir hissəsi olmağı öyrənməkdə kömək edir.

Uşaqlar layihədə necə iştirak etmək istədiklərini özləri də seçə bilirlər. Hansı sualları araşdırmaq istədiklərinə və ya hansı sualları cavablandıracaqlarına, onun necə təqdim ediləcəyinə qərar verə bilirlər. Hətta eyni mövzunu başqa qrupla yenidən araşdırmağı və suallara fərqli yanaşmaları da öyrənməyi istəyə bilirlər.

Ailələr məlumat və yeni bacarıqları öyrətmək baxımından uşaqlar üçün böyük resursdur və layihəni planlaşdırmağa kömək edə bilər. Bu, ailələrin övladlarının təlim məqsədləri barədə məlumatları toplamaq və eyni zamanda evi, icmanı öyrənmə mühitinin içində daxil etmək üçün fürsətdir.

Layihələrin seçilməsində digər yanaşma uşaqları əhatə edən müxtəlifliyi anlamağa kömək edən məqamları seçməkdir, çünki bunlar hər gün onların qarşılaşdıqları mənzərədir. Uşaqların əksəriyyətini maraqlandıran, ayrı-ayrı nəsillər arasında, ölkənin və ya dünyanın fərqli bölgələrində müxtəlifliyi araşdırmaq üçün istifadə edilən mövzular bunlar ola bilər:

- oyuncaqlar və oyunlar;
- paltar;
- evlər və yaşayış yerləri;
- yeməklər və bununla bağlı əşyalar;
- insanların necə səyahət etməsi;
- insanların ölçmək və saymaq üçün fərqli üsulları.

Bu yaşda olan uşaqlar hərəkətlərinin qarşı tərəfə təsir göstərə biləcəyini hiss etməyi sevir. Uşaqları ətraf mühitə və başqalarına qayğı ilə bağlı müxtəlif növ layihələrə cəlb etmək bunun üçün əla yoldur. Uşaqların cəlb edilə biləcəyi layihələrə aşağıdakılar daxildir: daha az imkanlı uşaqlar üçün oyuncaqlar və ya paltar toplamaq; yaşlı insana ev tapmaq; utilizasiya mərkəzi yaratmaq. Bu tip layihələr uşaqların başqalarına kömək etməsi və effekti olan real işlərlə məşğul olmalarına hesablanır. Bu, başqalarına qarşı empatiyanı inkişaf etdirməyə və sosial ədalətsizlik, bərabərsizlik ətrafında hərəkətə keçməyə kömək edir. Onları nəyə qadir olmaları, layihə zamanı ortaya çıxan çətinliklər, problemlər və layihənin nəticəsi barədə düşünməyə sövq edir. Bu cür fəaliyyətlər məktəbəqədər uşaqları cəmiyyətlə əlaqələndirir və onların cəmiyyətdəki rolunu başa düşmələrinə kömək edir ki, bu da öz növbəsində erkən uşaqlıq dövrü üçün təhsil proqramları barədə ictimai rəyə müsbət təsir göstərir.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ**Parkdakı layihə**

Mariyanın beşyaşlılardan ibarət sinfi yaşadıqları icmanı öyrənmək planının bir hissəsi kimi yerli parka gəzintiyə çıxıb. Gəzinti zamanı uşaqlardan ikisi it nəcisinə ayaq basdığına görə narahat olur. Həmin gün sinifdə keçirilən müzakirədə daha bir neçə uşaq valideynləri ilə görüşdə parkda çox sayda köpək nəcisi gördüklərini dedi. Bu, insanların itlərə qarşı biganəliyi, parkı başqaları üçün xoşagəlməz hala gətirdikləri barədə mübahisəyə səbəb oldu. Uşaqlar qərara gəldilər ki, bu barədə qanun işlənməlidir. Onlar bunu kimə deyə biləcəklərini soruşdular.

Mariya danışmaq üçün lazım olan adamın şəhərin icra hakimiyyətinin başçısı olduğunu söylədi. Bu, uşaqlarda yeni suallar doğurdu: "İcra hakimiyyəti nədir və onun vəzifəsi nədən ibarətdir?", "Şəhərimizin icra hakimiyyətinin başçısı kimdir?", "İcra hakimiyyətin başçısı harada işləyir?" Uşaqlar icra hakimiyyətinin başçısına baş çəkə biləcəklərinin mümkün olub-olmadığını soruşmaq üçün yazmağa qərar verdilər. Razılıq məktubunu aldıqda uşaqları onun xarici görünüşü maraqlandırdı. Görəsən, cavandır, ya qoca? Onunla danışmaq qorxuludur, yoxsa xoş? Mariya icra başçısının şəklini internetdə onlara göstərdi. Uşaqlar rol oyunu quraraq onunla necə danışacaqlarını, problemi necə əsaslandıracaqlarını canlandırdılar. Görüşdən sonra uşaqlar "icra başçısına səfər" oynamağa davam etdilər və onun ofisinin prototipini yaratmaq üçün yazı mərkəzi də qurdular.

Səfər zamanı icra başçısı onlara tələb etdikləri qaydanın şəhər məclisi tərəfindən yaradılması olduğunu bildirdi. O vaxtadək isə insanların itlərindən sonra yeri təmizləməsi üçün kampaniya başlatmalarını təklif etdi. Uşaqlar parkda it nəcisini plastik torbadan istifadə edərək yerdən necə təmizləmək lazım olduğunu, nəcis torbadan tökülməsinə deyə bağlayarkən ona bir neçə düyün vurulduğunu və zibil qutusuna atıldığını təsvir edən plakatlar hazırladılar. Uşaqların yarısı rəsmlər çəkdi, digərləri mətni yazdı. Mariya fəal uşaqlara it nəcisini torbaya yığıb torbanın ağzını düyünləməyin qaydasını göstərdi. Mariya bu təşəbbüs barədə məlumat vermək üçün yerli qəzetə yazmaqda da uşaqlara kömək etdi. Valideynlərdən biri sinfə gəlib uşaqlara mobil telefonda şəkil çəkməyi və görüntünü kompüterə köçürməyi göstərdi. Uşaqlar parka gedib, it nəcislərinin şəklini çəkib qəzetlərə göndərdilər. Bu, şəhər məclisinin diqqətini çəkdi və onlar beləcə parkda daha çox zibil qutusu və plastik torba quraşdırdılar.

davamı növbəti səhifədə

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Parkdakı layihə davamı

Layihədən sonra uşaqlar müdaxilədən əvvəl və sonra parkın necə göründüyünü əks etdirən bülleten lövhəsi düzəldilər. Ailələr Mariyaya dedi ki, övladları bu layihə çərçivəsində sevmədikləri digər şeylər haqqında da məktub yaza biləcəklərini, həmçinin səslerini eşitdirəcək gücə sahib olduqlarını anladılar.

Əsas məqamlar

- Mariya uşaqların marağından istifadə edərək parkın təmizlənməsi ilə bağlı bir layihəyə başladı. Lakin bu, sonradan siyasi rolları və prosesləri anlamağa və öz icmalarında necə fəal olmağın yollarını göstərən daha faydalı, eləcə də təcrübə qazandıran bir layihəyə çevrildi.
- Mariya uşaqlar üçün müxtəlif fəaliyyətləri fərdiləşdirir və onlara etmək istədikləri işlərdə seçim təklif edir.
- Mariya layihədə uşaqlara xəyali sosial/dram oyunu qurmaq fürsəti verir.

Məktəbəqədər kurikulumun inteqrasiya vasitəsilə genişləndirilməsi

Bəzən məktəbəqədər təhsil müəllimlərinin hansı mövzuları əhatə edə biləcəkləri barədə seçim imkanları olmur. Çünki onlardan hansısa məşğələ mövzusunun kurikulumuna və ya müəyyən bir plana uyğunlaşdırılması tələb edilir. Milli kurikulum üzrə tələb olunan mövzuları uşaqlar üçün daha maraqlı və cəlbedici etməyin yollarından biri onları uşaqların özləri haqqında məlumatları daxil edən daha geniş tədris vahidləri tematik blokları ilə əlaqələndirməkdir. Tematik bloklar (tədris modulları) inteqrativ təlim yanaşmalarından biri olaraq mövzuların dərinədən araşdırılması yolu ilə kurikulum məzmunu öyrənməyə daxil etməklə uşaqların həyat təcrübələri ilə inteqrasiya yaradır. Eynilə layihələrdə olduğu kimi, burada da uşaqlar araşdırmaq istədikləri problemləri qaldıra, suallarına cavab tapa bilərlər. Tematik blokun (təlim modulunun və ya tədris vahidinin) da başlanğıcı, araşdırma hissəsi və sonu var. Həmin müddət ərzində uşaqlar öyrəndiklərini nümayiş etdirirlər. Tematik blokların (təlim modullarının) layihələrdən fərqi budur ki, modullar daha çox müəllimlər tərəfindən istiqamətləndirilir və gözlənilən məzmun standartlarının reallaşdırılması üçün xüsusi plana uyğun olaraq tətbiq olunur. Baxmayaraq ki, tematik bloklarda təbiət və sosial sahələrə xüsusi diqqət yetirilir,

lakin savad və nitq, riyaziyyat, təsviri incəsənət, texnologiya və s. kimi digər məzmun standartları üzrə bacarıqların inkişafına dəstək verir.

Bir çox məktəbəqədər təhsil kurikulumlarına daxil olmuş "Mövstümlər" mövzusu gözlənilən təlim məzmununun nümunəsi kimi hesab oluna bilər. Bu mövzu uşaqları dəyişiklikləri müşahidə və sənədləşdirmə prosesi ilə əlaqələndirən böyük bir tədqiqatın hissəsinə çevrilə bilər. Bu yaş dövründə uşaqlarda özlərinə qarşı maraqlı oyanır. Uşaqların öyrənməsi dinamik bir proses olaraq onların bildiyi və ya təcrübələrində olduğu bir konsepsiyanın formalaşmasından başlayır. Sonra isə uşaqlar bu konsepsiyaları digər insanlar, əşyalar və hadisələrlə uyğunlaşdırıb dərk edirlər. Dəyişikliklər üzərində aparılan araşdırma uşaqların öz həyatlarında və ətrafındakı insanlarda baş verən dəyişiklikləri, təbiətdə baş verənləri (fəsillər və ya hava dəyişiklikləri daxil olmaqla) özündə ehtiva edə bilər. Uşaqlar eyni zamanda bacarıqlarını tətbiq etmək imkanı qazanırlar: ölçməklə və qrafiklər vasitəsilə dəyişiklikləri araşdırmaq üçün riyazi bacarıqlar; dəyişiklikləri vizual, musiqili və bədii fonda verməklə təsəvvür etmək bacarığı; hekayələr yazmaq/diktə etmək və gördükləri, yaşadıkları dəyişikliklər barədə müşahidələrini ifadə etmək bacarığı.

Bir çox kurikulumlarda əhatə olunan mövzulara başqa bir nümunə "Ailələr və icmalar"dır. Bu mövzuya aşağıdakılar daxil ola bilər: ailə və icma üzvlərinin rollarını adlandırmaq; ailə və icma qaydaları; iş və bunun ailə və icma üzvləri arasında bölünməsi; ailələrin və icmaların bir-biri ilə hansı şəkildə əlaqəli olması; cəmiyyət daxilində fərqli ailələr; hər ailəni və hər bir icmanı özünəməxsus edən məqamlar; fərqli ailələrin və icmaların ortaq xüsusiyyətləri; insan icmalarının heyvan icmalarına bənzər və fərqli cəhətləri və s.

II

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Uzun və qısamüddətli planlaşdırmada uşaqların güclü tərəfləri, ehtiyac və maraqlarına həssas yanaşaraq nəzərə almışammı? Planlarımı öyrənmə, bacarıq və biliklərə yiyələnmək üçün gün/həftə ərzində uşaqlarla fərdi və ya kiçik qruplar şəklində necə işləyəcəyimi göstərirmi?
- Gündəlik/həftəlik/aylıq fəaliyyətimdə fəaliyyət mərkəzlərində və layihələrimdə uşaqların öyrənməsinin inteqrasiyasını ifadə edə bilərəmmi?
- Tələb olunan kurikulum məzmununun reallaşdırılmasını uşaqlar üçün əhəmiyyətli və maraqlı şəkildə necə təmin edə bilərəm?

Həssas təlim strategiyaları

Öyrənməni dəstəkləmək üçün qrupda/sinfimizdə istifadə etdiyimiz strategiyalar uşaqların maraqlarına və güclü tərəflərinə cavab verməlidir. Uşaqların hüquqlarına hörmət etməli, onlara başqaları ilə münasibətdə olaraq öz müstəqil öyrənməsini qurmaq qabiliyyətinə malik olan, düşünən, hiss edən və məlumatlı şəxslər kimi yanaşmalıyıq. Oynamaq insanların (elə əksər canlıların balalarının da) öyrənmək üçün istifadə etdiyi təbii prosesdir. Məktəbəqədər təhsil müəllimlərinin tətbiq edəcəyi ən yaxşı təlim strategiyaları uşaqları oyunlara həvəsləndirmək, fəal olmaqlarını dəstəkləmək və oyunu genişləndirməkdir. Öyrənmə və düşüncə qabiliyyətini artırmaq üçün uşaqları oyuna nə vaxt və hansı şəkildə cəlb etməyi başa düşmək məktəbəqədər təhsil müəlliminin peşəkarlığının göstəricisidir.

Azyaşlılar bizimlə, valideynləri ilə, digər böyüklər və yaşlıları, eləcə də əşyalar, materiallar və təbiətlə qarşılıqlı əlaqəyə girərək dünyanı dərk edirlər. Vıqotski koqnitiv inkişafın “yaxın inkişaf zonası”nda idarəolunan təlimin sosial qarşılıqlı əlaqələrdən qaynaqlandığını iddia edirdi, çünki uşaqlar və onların tərəfdaşları bilikləri dialoq yolu ilə öyrənirlər. Buna görə təlim strategiyalarında uşaqların sosial-emosional inkişafına diqqət yetirmək vacibdir, çünki onlar müəllimlərlə uşaqlar, eləcə də uşaqlarla başqaları arasında qurulan dialoq vasitəsilə öyrənirlər. Açıq suallar, həmçinin əvvəlki bilik və bacarıqlarımıza əsaslanan, əlaqəli digər strategiyalardan istifadə edərkən dialoqlar uşaqların düşüncə və öyrənmələrini genişləndirə və dəstəkləyə bilər. Bu cür qarşılıqlı əlaqələri təşviq edən xüsusi təlim strategiyalarının tətbiqi (istər bizimlə uşaqlar, istərsə də bir-biri arasında) uşaqların təkə öyrənməsini dəstəkləməyəcək, həm də onların anladıqlarını və necə öyrəndiklərini bilməyə kömək edəcəkdir.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Oyun uşaqların öyrənməsinə necə kömək edir? Uşaqların oyunda öyrənməsində müəllimin rolu nədən ibarətdir?
- Hansı suallar uşaqları nəyisə başa düşməyə vadar edir? Müəllimlər uşaqların düşüncə prosesinə kömək edən başqa hansı addımları atırlar?
- Uşaqlara əvvəlki təcrübələrdən qazanılmış bilikləri və ya maraqları ilə əlaqə qurmağa kömək edən, fərdi şəkildə, yaxud sosial əlaqədə olaraq yeni anlayışların formalaşdırılmasında (yeni biliklərinin qurulmasında) yeni biliklərdən istifadəyə və ya refleksiya etməyə kömək olan proses nəyə görə onların öyrənməsini inkişaf etdirən vacib strategiyadır?
- Müəllimlər uşaqlara qrup işində digər uşaqlarla əməkdaşlıq etməyə necə kömək edə bilirlər?

Oynamaq təlim strategiyası kimi

Oyun – uşaqların fiziki, koqnitiv, sosial və emosional sağlamlığında, rifahında əsas rol oynayır. Oynamaq imkanından məhrum olan uşaqların sonradan sosial-emosional problemlərlə üzləşə biləcəyini tədqiqatlar da təsdiqləyir (Fraser Brown, 2013). Oyun uşaqların dünya haqqında anlayışı və yaşadıkları təcrübələri dərk etmələridir. Oyun o dərəcədə vacibdir ki, 2013-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Konvensiyasına onun əhəmiyyəti barədə əlavə şərh də daxil edilib. Orada deyilir:

Oyun və əyləncələr uşaqların sağlamlığı və rifahı üçün vacibdir və onlarda yaradıcılıq, təxəyyül, özünəinam, özünüdərk kimi keyfiyyətlərin formalaşmasına, habelə fiziki, sosial, zehni və emosional bacarıqların inkişafına kömək edir. Oyunlar öyrənmənin bütün aspektlərinə müsbət təsir göstərir, onlar üçün gündəlik həyatda iştirak formalarından biridir və uşaqlar üçün yaşayacaqları sevinc və zövq baxımından olduqca əhəmiyyətlidir... Oyun və əyləncə uşaqların danışıq aparmaq, emosional tarazlığı bərpa etmək, münaqişələri həll etmək və qərar qəbul etmək bacarıqlarını inkişaf etdirir. Uşaqlar oyun və əyləncələrdə iştirak etməklə təcrübə əsasında bunları öyrənirlər: ətraf aləmi araşdırır və dərk edir, yeni ideyaları, rolları və təcrübələri sınaqdan keçirir və bununla da özlərinin dünyada sosial mövqelərini başa düşməyi və qurmağı öyrənirlər.

BMTUHK, maddə 31, 17 nömrəli ümumi şərh

Fiziki oyunlar uşaqlarda kiçik və böyük motorikanı inkişaf etdirməyə, vərdişlərini təkmilləşdirməyə, əzələlərini məşq etdirməyə imkan yaradır. Bu

həm də uşaqlarda məkan haqqında anlayış formalaşdırır, risk etmək bacarığını inkişaf etdirir. Mütəmadi fiziki fəaliyyət səhhətə, qidalanmaya və rifaha sağlam münasibət formalaşdırır.

Oyunlar koqnitiv olaraq yaddaşı, təxəyyülü, konsentrasiyanı və yaradıcılığı stimullaşdırır, ideya və sualları araşdırmaq, problemləri proqnozlaşdırmaq və həll etmək üçün imkanlar yaradır. Linqvistik olaraq oyun şifahi və şifahi olmayan ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına təkan verir və uşaqların öz təcrübələrini dil vasitəsilə hiss edərək dünyanı dərk etməsini dəstəkləyir. Emosionallıq baxımından oynamaq uşaqlara öz hisslərini tanımağı, onları adlandırmağı və onlar haqqında danışmağı, stresin öhdəsindən gəlməyi, çətin vəziyyətlərə uyğun reaksiya verməyi və başqaları ilə qarşılıqlı əlaqə qurmağı öyrədir. Sosial baxımdan oyun uşaqlara münasibətlər yaratmağı, davranış qaydalarını öyrənməyi və onları bölüşməyi, danışmalar aparmağı və qrupun üzvi hissəsi olmağı aşılayır. Mənəvi baxımdan isə oynamaq uşaqlarda heyrət etmək, hörmət bəsləmək və dəyər vermək kimi hissləri inkişaf etdirir.

Uşaqların inkişafına müsbət təsir göstərdiyindən nəyin oyun olduğunu və olmadığını aydın şəkildə anlamalıyıq.

Oyun nədir?

Oyun düşüncə, hiss və hərəkətin çiçəklənə biləcəyi spontan və fəal prosesdir. Hər kəsin fərdi ehtiyaclarına cavab verə bilən mürəkkəb hadisədir. Oyuna daxil olan müxtəlif aspektlər bunlardır:

- zövq və əyləncə;
- iştirakçılar tərəfindən fəal cəlb olunma;
- daxili motivasiya (yəni başqa məqsəd və ya mükafat üçün keçirilmir);
- fəaliyyətlər iştirakçılar tərəfindən sərbəst seçilir;
- iştirakçılar tərəfindən idarə olunur və ya əlaqələndirilir;
- diqqət daha çox vasitəyə (prosesə) yönəldilir, nəinki yekuna (nəticəyə).

Ayrı-ayrı müəlliflər müxtəlif oyun növlərini fərqli şəkildə təsvir edirlər. Bunlara fiziki, xəyali (bənzətmə), quruculuq (manipulyativ) və yaradıcı oyunlar daxildir.

- **Fiziki oyun** bir çox fəaliyyət növlərini əhatə edir. Azyaşlılar üçün bu, bədənlərini və ya əşyaları hərəkət etdirmək deməkdir. Məktəbəqədər uşaqlar üçün isə həm qapalı, həm də açıq havada çoxsaylı müxtəlif fəaliyyət növlərini əhatə edir. Müəllimlər nə çətin, nə də asan olmayan fəaliyyət imkanları yaratmaqla fiziki oyunları təşviq edirlər. Diqqətlə müşahidə edərək, “yaxın inkişaf zonası”nda uşaqların növbəti addımının nə olacağını gözləyir, təhlükəsiz və etibarlı mühiti təmin etmək üçün müəyyən addımlar atırlar.

- **Xəyali oyun** çox vaxt rol oyunu kimi adlandırılan uydurma, fantaziya əsaslanan və simvolik səciyyəli oyun deməkdir. Başqalarına da rol verməklə oyuna cəlb etdikdə bu, xəyali sosial oyuna çevrilir. Xəyali oyun uşaqlarda özünüifadə qabiliyyətini inkişaf etdirir və öz təcrübəsini araşdırmaq, ətraf aləmə başqalarının nöqtəyi-nəzərindən baxmaq imkanı verir.
- **Quruculuq (manipulyativ) oyunlarında** araşdırma və qavrama bacarıqları üçün bir sıra vəsaitlərdən istifadə olunur. Bunlar fərdi və ya qrup şəklində həyata keçirilə bilən fəaliyyətdir.
- **Yaradıcı oyun** uşaqların özlərini ifadə etmələrinə imkan verən, tək və ya qrup halında həyata keçirilən geniş fəaliyyət sahələrini əhatə edir. Yaradıcı oyun uşaqlara həm fiziki, həm də araşdırma bacarıqlarını inkişaf etdirməyə imkan verir.

Fərqli oyun növlərini çox zaman uşaqların müxtəlif yaşda olmaları ilə əlaqələndirsək də (məsələn, yeni gəzməyə başlayan uşaqlar tək və paralel oyunla məşğul olmağa daha meyillidirlər), əslində, öz düşüncələrini və hisslərini araşdırmaq, yaxud da həddən artıq stimulyasiyadan yayınmaq üçün nisbətən böyük yaşda olan uşaqlara təkbaşına oynamaq üçün vaxt lazımdır. Daha böyük uşaqlar da oyuna və oyun fəaliyyətinə girməzdən öncə başqalarının oyununu izləməyi istəyə bilirlər. Başqa uşaq ilə bərabər oynamaq çox zaman onların birlikdə, qrup şəklində oynaması üçün yaxşı başlanğıcdır və biz onları bu işə təşviq etməliyik.

Uşaqların müəllimin məzmun öyrətmək üçün planlaşdırdığı müxtəlif fəaliyyətlərdə iştirak etməsi *oyun deyildir*. Uşaqlar, adətən, təşəbbüs olmadan sərbəst şəkildə fəaliyyətə başlanırlar. Həm də çox vaxt müəllimlərin planlaşdırdığı fəaliyyət növünün yekununda mütəqə ortalıqda bir iş, məhsul olur (məsələn, uşaq şəkil çəkir, nəşə yazır, ya oxuyur, ya da hansısa tapşırığı edir). Bu kimi fəaliyyətlər vasitəsilə uşaqlara müəyyən bilik və bacarıqlar öyrətmək müəllim kimi vəzifə borcumuz olsa da, gün ərzində *sərbəst şəkildə* oynasınlar deyərək uşaqlara imkan yaratmalıyıq. Bu müddət ərzində uşaqlara böyüklərin müdaxilə etmədiyi və ya məktəbəqədər təhsil müəlliminin birgə oyunçu kimi çıxış etmədiyi oyunları oynamaq üçün vaxt verilməlidir.

Uşaqların oyununun dəstəklənməsində müəllimin rolu

Məktəbəqədər təhsil müəllimləri müşahidəçi, səhnə meneceri, vasitəçi, təşviqatçı, eləcə də orta oyunçu qismində çıxış etməklə uşaqların oyununun dəstəklənməsində böyük rol oynayırlar. Bəzən rolumuz dolayısı ilə olur, məsələn, oyun üçün meydançanı hazırlayanda. Digər vaxtlarda rolumuz birbaşadır. Məsələn, uşaqlara oyun vəziyyətinə girməkdə və ya oynamaqda kömək edən bacarıqları öyrətməklə (məsələn, daha mürəkkəb tapmaca demək). Uşaqların oyununa müdaxilənin nə zaman lazım olub-olmadığını bilmək də vacibdir. Oyun vasitəsilə öyrənmək əhəmiyyətlidir, amma təcrübəsi olmayan bunu hiss etməyə bilər (Hewes, 2006).

Buna görə uşaqların necə öyrəndiyini, həm də oyun vasitəsilə nələri öyrəndiklərini görməyi bacarmalıyıq. Uzun, davamlı oyun dövrləri üçün vaxt ayırmaqla, müxtəlif oyun növlərini stimullaşdıran kifayət qədər materiallar verməklə və özlərinin sərbəst şəkildə oynamalarına imkan yaratmaqla uşaqlara çox yaxşı kömək etmiş oluruq. Uşaq oyununda birbaşa rola nə vaxt və necə keçəcəyimizi də bilməliyik. Müdaxilə daha bacarıqla edildikdə böyüklərin iştirakının daha uzunmüddətli, oyun epizodlarının isə daha mürəkkəb olması ilə nəticələnə bilər.

- **Müəllim müşahidəçi kimi:** uşaqların oyununa diqqət yetirdikdə həssas və bacarıqlı oyun aparıcıları oluruq. Məqsədimiz uşaqların üstün cəhətlərini, oyuna qoşulmaqda və yüksək səviyyəni saxlamaqda qarşılaşa biləcəkləri çətinlikləri müəyyən etməkdir. Biz həmçinin uşaqların güc, yaxşılıq və pislik, qorxu və təhlükəsizlik, özbaşınalıq və özünə nəzarət kimi hansı keyfiyyət və problemləri oyunlar vasitəsilə həll edə biləcəklərini müəyyən edirik.
- **Müəllim səhnə meneceri kimi:** biz fəaliyyətlər, vəsaitlər, avadanlıqlar və ya oyuncaqlar təqdim etməklə uşaqları oyuna həvəsləndirəcək mühit yaradırıq. Elə bir mühit ki, onlar vəsaitləri araşdırmaqda, öyrənməkdə və onlardan istifadə etməkdə maraqlı olsunlar. Uşaq oyunu və təxəyyülünü inkişaf etdirmək üçün vəsaitlərdən fərqli şəkildə istifadə edilə bilər. Vəsaitlərin əvəzlənməsi və ya yenilərinin əlavə olunması oyunlara marağı saxlaya və ya artırmağa bilər.
- **Müəllim oyun yoldaşı kimi:** oyun uşağın ümidlərini doğrultmayıb onu məyus edərsə, məlumatsızlıq və ya bacarıqsızlıq ucbatından uşaq oyundan kənar qalırsa, bu halda oyuna qoşulmaqla fəaliyyəti modelləşdirmək və yönləndirməklə prosesə təkan verə bilərik. Uşaqları vəziyyəti təhlil etməyə sövq edən suallar verə və ya rekvizitdən başqa hansı şəkildə istifadə edə biləcəklərini göstərə bilərik. Uşaq oyuna qoşulmaq istəmirsə, etibar etdiyi böyük adamın iştirakı onun qrupa qoşulması üçün özünü daha inamlı hiss etməsinə kömək edə bilər.
- **Müəllim vasitəçi (mediator) və bələdçi kimi:** biz uşaqların başqaları ilə oynaması, oyuna qoşulması, ya da konflikt baş verdikdə onun həll olunması üçün uşaqlara söz verməklə onlara dəstək ola bilərik. Vaxtaşırı təşəbbüsü ələ alsınlar deyərək uşaqlara dəstək vermək və ya aparıcı rol oynayan digər uşağın ardınca getməyi öyrətmək də uşaqların bizim köməyimizlə qazana biləcəkləri vacib oyun bacarıqlarındandır. Həmçinin uşaqları oyunda üzləşdikləri problemləri həll etməyə və onların həlli yollarını axtarmağa təşviq edə bilərik. Problemi müdaxilə yolu ilə həll etmək olmaz, əksinə, kömək etmək lazımdır ki, problemi uşaqların özləri addım-addım həll etsinlər. Mahiyyət etibarilə nəticəyə yox, prosesə yönəldiyindən və həvəsləndirici olduğundan oyunu genişləndirmək üçün tərifdən, təşviqdən və ya təsdiqləmədən istifadə etməyi öyrənməliyik. Artıq tərif uşaqları yalnız öz zövqləri üçün deyil, həm də tərif almaq üçün oynamağa və ya müəyyən addımlar atmağa sövq edə bilər. Yalnız özü üçün faydalı ola biləcək tədbirlər, üstəlik böyüklər tərəfindən mükafatlandırıldıqda və ya tərifləndikdə uşaqlar üçün daha az əyləncəli ola bilər.

Yüksək səviyyəli düşüncəni dəstəkləmək

Ədədləri, formaları və ya hərfləri tanımaq konsepsiyaları anlamaq və bilikləri tətbiq etmək demək deyil. Əksər məktəbəqədər proqramlar uşaqlara müxtəlif şeylərin adlarını əzbərləməyi öyrədir. Adları bilmək problemlərin həllinə, tənqidi düşünməyə, təhlil etməyə, müqayisə aparmağa, proqnozlaşdırmağa, təsəvvür etməyə, nəticə çıxarmağa və ya yaratmağa kömək etmir. Bütün bunlar uşaqdan bildiyini anlamasını və onu fərqli kontekstlərdə tətbiq edə bilməsini tələb edən daha yüksək səviyyəli düşüncə və dərin öyrənmə aspektləridir. Uşaqlar da təfəkkür və ya özünüdərk haqqında düşünməyi bacarmalıdır. Yeni şeyləri necə öyrənəcəklərini bilməlidirlər.

Uşaq təşəbbüsü, uşaqların və ya böyüklərin rəhbərliyi altında fəaliyyətlərin tarazlaşdırılması

Düşüncə və öyrənmə imkanlarını genişləndirmək üçün uşaqların böyüklər tərəfindən dəstəklənməsinin lazım olduğu məqamlar var (Uşaqlar, məktəblər və ailələr şəbəsi, 2009). Uşaqlar böyüklərin dəstəyi olmadan sərbəst şəkildə oynaya bilsələr də, böyüklər əlverişli mühit yaratmaqla və təcrübə baxımından onlara dəstək verdikləri üçün daha yüksək səviyyəli düşüncəyə sahib olurlar.

Uşaqlar problem və dəstək arasında düzgün tarazlığa ehtiyac duyurlar. Fəaliyyət çox asandırsa, uşaq üçün cansıxıcı ola bilər. Amma çətin olarsa, uşaq əsəbiləşə, narahatlıq keçirə və sonda fəaliyyətdən, sadəcə, imtina edə bilər. Müəllim olaraq oyun zamanı uşaqların duyğularını müşahidə etməli, oyuna əlavələr etmək və ya daha çox dəstək vermək üçün fəaliyyətlərini tənzimləməliyik. Bəzən yalnız şifahi şəkildə həvəsləndirmək, sadə təklif verməklə bir neçə sual ünvanlamaq və ya yeni vəsaitlər təqdim etməklə, yaxud bir uşaqla digəri arasında bağlılıq yaratmaqla biz uşaqları konsepsiyaları anlamaq və ya bacarıq əldə etmək üçün növbəti səviyyəyə qaldıra bilərik.

Planlaşdırmaya həssas yanaşma mövzusunda əvvəlki fəsildə uşağın fəaliyyətini izləmək üçün çevik plana malik olmağın vacibliyini qeyd etmişdik. Məktəbəqədər təhsil müəllimləri kimi vəzifəmiz həm də bundan ibarətdir ki, uşaqları düşüncə və öyrənmədə yeni səviyyəyə çıxarmaq üçün başladıkları və davam etdirdikləri oyunda tarazlığı qoruyaq, həm də yeni istiqamətlər verək. Biz uşaqların başladıkları oyunları dəstəkləyirik. Məsələn, özümüzü maşın sürürmüş, yaxud körpəni gəzintiyə çıxarırmış kimi göstərməklə uşaqların hərəkətlərini qəbul edir, onların fəaliyyətini genişləndirməyə imkan verən vasitələr tapır, onlarda yeni ideyalar və fəaliyyətlər doğura biləcək suallar veririk. Blok quraşdırma sahəsində özünün oynacaq maşını üçün yol inşa etmək istəyən uşağa əks-əlaqə üçün əvvəlcə ipucu verə bilərik. Məsələn, "Bu yol, həqiqətən, uzundur" və ya "Bu çox möhkəm körpüyə oxşayır" kimi cümlələr. "Bəs qarşı tərəfdən başqa bir maşın gələrsə, onda nə baş verər, görəsən?" tipli suallar da vermək olar.

Kuklasını gəzməyə aparan uşağa isə kuklasına soyuq dəyməsin deyə onu bələməsini tövsiyə edə və gəzinti üçün onun başqa nəyə ehtiyacı olub-olmadığını soruşa bilərik. Hava isinsə, yağış və ya qar yağsa, körpə üçün nə edəcəyini soruşa bilərik.

Avtomobillər və yollarla bağlı oyun oynayan uşağı müşahidə etdiyimiz zaman digər uşaqları oyuna qoşulmağa həvəsləndirmək üçün addımlar ata bilərik. Uşaqların birgə oynadıqları oyunda qarşılaşdıqları hər hansı bir problemi həll etmək üçün onlara yollar, körpülər və ya estakadalar tikməyi təklif edə bilərik. Eləcə də onları xəritə çəkməyə həvəsləndirmək üçün xəritəyə ehtiyac duyan sürücü haqqında hekayə uydura bilərik.

Oyunda kukla gəzməyə gedirsə, digər uşaqları və daha çox kukla cəlb etməklə oyunu mürəkkəbləşdirə bilərik. Uşaqlara “körpələrə qayğı göstərmək üçün başqa nələr edirik?” sualını verməklə oyunu daha da genişləndirə bilərik. Belə bir sual uşaqları çimirdirmək, yedirtmək, körpə ağını dəyişmək və kuklaları bəzəmək kimi fəaliyyətlərə yönəldə bilər. Körpələr haqqında kitablar təqdim edə və ya bir vaxtlar onların körpələr kimi görüdükləri və özlərini onlar kimi apardıqları haqqında qrup layihəsinə başlaya bilərik.

Birgə düşünmə prosesi

Uşaqları əzbərçilikdən uzaqlaşdırmağın, onların dərin düşüncə və metakognitiv strategiyalardan istifadəsinin təşviqetmə yollarından biri onların düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək və dəstəkləməkdir. Sosial konstruktivist yanaşmaya əsasən, təlimdə böyüklər vasitəçi və ya bələdçi rolunu oynayır, uşaqla qarşılıqlı əlaqə yaratmaqla ona mövzunu daha yaxşı anlamağa və bilik əldə etməyə kömək edir. Birgə düşünmə böyüklərin uşağın maraqlarını qəbul edərək anlamasını, eləcə də onların ideya və bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün uşaqla birgə çalışdığı nəzərdə tutur. Məktəbəqədər təhsil müəllimləri uşaqlara ideyalarına, meyillərinə və maraqlarına tam köklənməyə kömək edir, həm də ideyaları və maraqları üzərində düşünməyə və yenidən nəzərdən keçirməyə imkan yaradırlar (beləliklə, onların davamlı şəkildə düşünməsinə dəstək olurlar). Bunu yekun nəticə kimi deyil, uşaqların düşünməsinə proses kimi qəbul edərək müşahidə və sənədləşdirmə vasitəsilə həyata keçiririk. Müəllimlərin rəhbərlik etdiyi fəaliyyətlərdən uşaqların təşəbbüsü ilə başladığı və ya onlar apardığı fəaliyyətlər arasında hərəkət edərkən biz də müvafiq sorğu-sualdan, nümayişlərdən, modelləşdirmədən, izahatlardan, təlimatlandırma və dialoqlardan istifadə edirik (Chilvers, 2012). Uşağa uyğun olsun deyərək planlarımızı dəyişən zaman qrupdakı digər müəllimlərin də köməyi lazım ola bilər.

Verdiyimiz suallar uşaqların öyrənmə imkanlarının genişləndirilməsi üçün çox vacib ola bilər. Yalnız tək bir doğru cavabı olan və ya “qapalı” suallar uşaqların daha çox danışib düşünmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Ancaq açıq sualların mümkündür.

doğru cavabları çoxdur və uşaqları müxtəlif yollarla cavab verməyə təşviq edir. Açıq sualların istifadəsinin sonrakı illərdə daha yüksək nailiyyətlərə və daha yaxşı nəticələrə səbəb olmasına baxmayaraq, tədqiqatlar, təəssüf ki, müəllimlərin bu tip suallardan yalnız 5 faiz hallarda istifadə etdiyini göstərir (Siraj-Blatchford and Sylva, 2004). Açıq suallar bu mərhələdə sürətlə artan dil və düşüncə qabiliyyətinin inkişafına kömək edir. Müəllim olaraq uşaqlarla fəal ünsiyyət vasitəsilə onların öyrənmə qabiliyyətini artırma bilərik. Sual vermək və aldığımız cavablar üzərində düşünməklə, təcrübəmizi təhlil etməklə yaxşı sual vermək bacarığımızı daim inkişaf etdirə bilərik. Bu, vaxt keçdikcə inkişaf edən bacarıqdır.

Uşaqları düşünməyə təşviq etmək, düşüncəni genişləndirmək və yüksək səviyyəli düşüncəni inkişaf etdirmək üçün bu cür suallar verilə bilər:

- Necə bilirsən, nə baş verir? Necə düşünürsən, sənə, hamı eyni cür düşünür?
- Bunu necə öyrənə bilərdin?
- Əmin deyiləm, bəs sən nə düşünürsən? Bunu necə öyrənə bilərik?
- Bu barədə artıq nə bilirsən? Bunu necə öyrəndin?
- Əvvəllər bu kimi problemləri necə həll edirdin?
- Nəyə cəhd etdin? Nəyə cəhd etmədin?
- Nə çatışmır?
- Bundan sonra nə edə bilərsən?
- Bu barədə daha çox məlumat verə bilərsənmi?
- Bunu necə edə bilərsən/qura bilərsən?
- Bunu necə etdin/qurdun?
- Baş verənləri təsvir edə bilərsən?
- Əgər sən... onda necə olardı?

Uşaqların düşünmə prosesini dəstəkləyən və tənqidi təfəkkürü inkişaf etdirən digər yollar

(Dowling, 2005)

- Cəlb olunmaq: deyilənləri diqqətlə dinləmək, bədən dilini və uşağın nə etdiyini müşahidə etmək.
- Səmimi maraq göstərmək: bütün diqqəti yönəltmək, göz təmasını saxlamaq, sözlərini və fikirlərini gülümsəyərək, başınızı yelləyərək təsdiqləmək.
- Uşaqların qərarına və seçimlərinə hörmətlə yanaşmaq, "Mən bu barədə daha çox bilmək istəyirəm" kimi fikir söyləmək və cavabı diqqətlə dinləməklə onlara mövzunu inkişaf etdirməyi təklif etmək.

- “Deməli, elə düşünürsən ki...” deməklə uşaqların söylədiklərini ümumiləşdirmək.
- Öz təcrübənizi onlarla bölüşmək. Məsələn, “Evləri təmizləyərkən musiqi dinləməyi xoşlayıram. Mənə elə gəlir ki, bu, işimi yüngülləşdirir və iş daha sürətlə gedir”.
- Fikri aydınlaşdıran cümlələrə müraciət etmək: “Piter, demək istəyirsən ki, bu daşı qaynayan suya atsam, əriyəcək?”
- Yeni təkliflər vermək: “Parçanı tərs üzünə çevirməyə cəhd edib, sonra yoxlaya bilərsən, görək onu birləşdirmək olur, ya yox”.
- Uşaqlara dediklərini xatırlatmaq: “Yadımdadır, bu daşı suda qaynatsam, əriyəcəyini söyləmişdin”.
- Daha geniş düşünməyə təşviq etmək: “Siz, həqiqətən, bu sarayı necə tikmək barədə çox düşünmüşünüz. Pəncərələri necə qoymaq barədə də fikirləriniz varmı?”
- Alternativ nəzər nöqtəsi təklif etmək: “Qoldiloklar ayıların evinə gələndə daha nə edə bilərdi?”
- Müzakirə etmək: “Necə düşünürsən, üç ayı istəyərdimi ki, Qoldilok bir dost kimi onlarla birgə yaşasın?”
- Düşüncəni modelləşdirmək: “Qərar verməliyəm, biz gedəndə mən paltomu götürməliyəm, ya yox. İsti olsa, onu özümlə daşımağa məcbur olacağam. Düşünürəm ki, burada qoymalı olacağam”.

Uşaqlarla bu cür ortağ birgə düşüncə tərzindən istifadə etməklə onların özlərinə sual vermək bacarığını, yeni tapşırıqları anlamaq və həll etmək üçün əvvəlki biliklərindən istifadə etməyi modelləşdiririk.

Biz uşaqların düşüncələrini açıq tədbirlər keçirməklə də dəstəkləyə bilərik. Açıq fəaliyyətlər uşaqların materialları araşdırmaq, fikir və ya fərziyyələri təcrübədən keçirmək, sual vermək, təsəvvür etmək və düşüncələrini yaradıcı şəkildə ifadə etmək istəyinə olan təbii marağa əsaslanır. Maraqlı vəsaitlər təqdim etmək və onları dərinlənən araşdırmaları üçün uşaqlara kifayət qədər vaxt verməklə bu proseslərə dəstək veririk. Biz uşaqları risk etməyə və səhvləri öyrənmənin təbii hissəsi kimi qəbul etməyə çağırıq. Araşdırmalarda, sınaqlarda və yaradıcı cəhdlərdə doğru və yanlış cavablar yoxdur. Müəllim kimi məqsədimiz “doğru” cavab verən uşaqlara diqqət yetirmək deyil. Uşaqların məlumatları emal etməsi, materialları araşdırması, problemləri həll etməsi və bilikləri qruplaşdırması kimi müxtəlif üsullara hörmətlə yanaşırıq.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ**Güzgünün şəklini necə çəkməli**

Aşağıdakı nümunə Touhillin (2012) "Early Childhood Australia" saytından götürülüb: http://www.earlychildhoodaustralia.org.au/nqsplp/wp-content/uploads/2012/09/NQS_PLP_E-Newsletter_No43.pdf

Karton qutusundan avtomobil yığmağı nəzərdə tutan bir qrup uşaq avtomobilin aynalarını düzəltmək işini öz öhdəsinə götürdü. İlk baxışda bu çox sadə görünürdü, lakin işə başladıqdan qısa müddət sonra avtomobilə yan güzgünün şəklini çəkməyin çətin bir iş olması onlara aydın oldu. Güzgünün əksətdirmə xüsusiyyətini necə təsvir etmək olar? Həmin səhər bu məsələnin həlli ilə bağlı aktiv müzakirələrə sərf olundu, real güzgüləri müşahidə etmək üçün vannə otağına tez-tez getməli oldular və nəhayət, istədiklərinə nail oldular.

Birgə düşünmənin konkret fəaliyyəti kimi nümunəsi müzakirələrin, sınaqların və düşüncələrin nəinki problemin effektiv həlli üçün, həm də ilk mümkün həlli yolunu tapmaq əvəzinə, doğru qərar qəbul etmək üçün məsələnin diqqətlə nəzərdən keçirilməsi prosesinin vacibliyini göstərdi. Uşaqlar növbəti günün səhəri qalan vaxt ərzində güzgüləri çəkmək üçün müxtəlif yolları müzakirə etdilər və sınaq etdilər... Bu müzakirələrin böyük hissəsi öz-özündən yarandı, ancaq bir müəllim kimi qrupda baş verənləri izləyir, uşaqların düşüncələrini genişləndirmək və ya çətinliyə düşdükdə onlara kömək etmək üçün suallar verirdim.

Əgər vaxtımız olsaydı, üstəlik həll yolunu tez tapmaq zərurəti olmasaydı, "Güzgü nə edir?" və ya "Güzgü hansı işə yarar?" kimi sualları da araşdırma bilirik. Hansısa bir an uşaqlar güzgü yerinə görüntünü əks etdirə biləcək nəşə tapmağa çalışdılar. Folqadan istifadə etmək istədilər, amma bu fikirdən vaz keçdilər, çünki folqa parlaq olsa da, ətrafı yaxşı əks etdirmirdi. Axırda bu qərara gəldilər ki, güzgüyə baxanda gördükləri... elə özləridir! Beləliklə, avtomobilimizin güzgüləri uşaqların hər birinin bu güzgülərdə baxdıqları zaman çəkdikləri avtoportretlərə çevrildi.

İndiki halda məsələnin "doğru" həllini tapmaq vacib deyildi. Əslinə qalsa, folqa da avtomobilin şəkli, yaxud arxa yolların təsviri kimi səmərəli həll yolu ola bilərdi.

Burada əhəmiyyətli olan yekun həll yolunu tapmağa kömək edən düşüncə idi. Bu, uşaqlar üçün çətin olsa da, öyrədici və maraqlı proses idi.

davamı növbəti səhifədə

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Güzgünün şəklini necə çəkməli *davamı*

Güzgü çəkmək niyyəti ilə müzakirələrə cəlb olunan uşaqların hər biri öz intellektual səylərini əsirgəməyəndə və hamı üçün doğru görünən yekun nəticə birdən-birə ortaya çıxanda bəlli oldu ki, tapşırığın müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi hissi bu prosesin vacib olduğunu təsdiqləyən amildir.

Əsas məqamlar

- Uşaqlara həll yolunu müəllim göstərmədi. Güzgüdə əks olunanları güzgülərə baxaraq və folqa ilə yoxlayaraq araşdırdılar. Problemin necə həll ediləcəyi ilə bağlı son qərarı verənlər bunun mükəmməl olmadığını, ancaq adekvat şəkildə işə yaradığını anladılar.
- Bu, uşaqların bir-birini dinləmək və danışıqlar aparmaq qabiliyyətlərini göstərən qrup həlli idi. Bunlar inkişaf üçün zamana ehtiyacı olan bacarıqlardır.

Transformativ müzakirə prosesi

Məktəbəqədər təhsil müəllimlərinin uşaqlara kitab təqdim etmək üçün istifadə etdikləri səmərəli üsul transformativ müzakirə prosesi adlanır (Ada and Campoy, 2003). Uşaqlar sinifdəki müzakirələrdə dinləmək, növbə ilə söz alıb danışmaq (başqasının sözünü kəsməmək) və bildiklərini, ideyalarını və düşüncələrini qəbul oluna bilən formada söyləmək kimi sosial bacarıqlara yiyələnirlər. Sinifdə müzakirələrin ümumi problemi ondan ibarətdir ki, uşaqların bir-birindən öyrəndiyi və hansısa addımı atmaq üçün eşitdikləri həll yolları ilə bağlı fikir mübadiləsi aparmaq üçün məkana çevrilmək əvəzinə, çox vaxt müəllimin onları yönləndirdiyi, yaxud nəzarət altına aldığı bir mühitə çevrilir.

Digər problem isə budur ki, əksər müəllimlər hesab edirlər ki, kitabın müzakirəsi uşaqlardan qapalı suallara cavab verməyi xahiş etməklə məhdudlaşır (bir düz və ya yanlış cavabı olan suallar). Bu isə dilin inkişafına kömək etmir. Uşaqlar fikirlərini formalaşdırdıqları kimi danışmalıdırlar, necə ki biz böyükələr də fikirlərimizə aydınlıq gətirmək üçün başqaları ilə danışıraq. Əgər biz müəllimlər, sadəcə, doğru və ya yanlış cavablar almaq əvəzinə, uşaqları bu cür danışığa cəlb etməyə həvəsləndirsək, onların, əslində, nə düşündükləri barədə daha çox şey öyrənərik.

Transformativ müzakirələr vasitəsilə uşaqlar bunlara yiyələnirlər:

1. Öz şəxsi təcrübələrindən çıxış edərək problemin adını çəkir və onu izah etməyi bacarır;
2. Başqalarını dinləmək və fikirlərini nəzərə almaqla məsələ haqqında bilgi formalaşdırır;
3. Həm fərdi, həm də qrup halında necə hərəkət etməyi araşdıraraq fəaliyyəti transformasiya etməyi öyrənir.

Aşağıdakı suallar transformativ müzakirələrin aparılmasına kömək edir. Onlar adi, başa düşülən qapalı suallardan fərqlidir (yalnız bir doğru cavab olur). Belə suallar uşaqların yaradıcı düşüncə tərzinin inkişafına və genişlənməsinə xidmət edir.

1. Aşağıdakı suallar uşaqları öz təcrübələri haqqında danışmağa həvəsləndirə bilər:

- “Buna bənzər təcrübəniz varmı və ya belə təcrübəsi olan kimisə tanıyırsınız?”
- “O vaxt nə hiss edirdiniz? Nə barədə düşünürdünüz?”
- “Nə etdiniz və nə üçün etdiniz?”
- “Bacardığınız başqa nəyisə edə bilərdinizmi? Niyə bunu etməməyi seçdiniz?”

2. Bu suallar başqalarının fikirlərini, təcrübələrini və atdığı müəyyən addımların səbəblərini anlamağa kömək edə bilər:

- “Sizcə, bir başqası bu barədə nə düşünür və niyə?”
- “Nə barədə düşünə bilərlər?”
- “Niyə kimsə fərqli bir şey edə bilər və nəyə görə?”
- “Bu insanların başqa seçimləri varmı və nədən ibarətdir?”
- “Necə düşünürsünüz, niyə başqaları da belə edirlər?”

3. Aşağıdakı transformativ suallar uşaqları hərəkətə keçməyə və ya öz addımları üzərində düşünməyə vadar edə bilər:

- “Nəyi dəyişmək istəyirdim?”
- “Nə daha yaxşı ola bilərdi?”
- “Bunu necə inkişaf etdirə bilərəm?”
- “Mənə kim necə kömək edə bilər?”

Tənqidi təfəkkür

“Tənqidi təfəkkür” cavab və yekun nəticə əldə etmək üçün məlumatı tez bir zamanda və məharətlə konseptualizasiya, tətbiqetmə, təhlil, sintez və qiymətləndirmə prosesini izah edən termdir. Bu, məktəbəqədər yaşda olan uşaqlar üçün çətin görünə bilər, ancaq məhz azyaşlı uşaqlara aşılama biləcəyimiz bacarıqdır. Uşaqların düşüncə tərzini və fəaliyyətini elə fəallaşdırma bilərə ki, onlar gördüklərini, eşitdiklərini və etdiklərini qiymətləndirə, təhlil edə və nəhayət, sintez edərək tətbiq edə bilsinlər. Bu mənada tənqidi təfəkkür anlayışını müəyyənləşdirən ən vacib sözlərdən biri “fəal” sözüdür. “Addım-addım” yanaşması azyaşlı uşaqları yalnız passiv bilik qəbulediciləri kimi deyil, öz inkişaflarında fəal iştirakçı kimi qəbul edir. Uşaqlar düşünməyə təşviq edilərsə, onlar tənqidi düşünməyi öyrənəcəklər.

Beynəlxalq tənqidi təfəkkür (əvvəllər Açıq Cəmiyyət Fondları tərəfindən dəstəklənən tənqidi təfəkkür üçün oxuma və yazma adlanırdı) tərəfindən hazırlanmış strategiyadan istifadə etməklə uşaqlara təlimdə daha fəal olmaqda kömək edə bilərik. Bu strategiya yeni biliklər və ya məlumatlarla uşaqların mövcud bilik və bacarıqlarını əlaqələndirməni modelləşdirir, sonra onun digər vəziyyətlərə tətbiqini, analizini, sintezini və qiymətləndirməsini təmin edir.

Bu strategiyanın birinci mərhələsi **gözlənti yaratma** adlanır. Bu mərhələdə vəzifəmiz uşaqlara yeni məlumatları, bilik və bacarıqları təqdim etməkdən və onu artıq bildikləri ilə əlaqələndirməkdən ibarətdir. Hanter (Hunter, 2004) bunu “qarmaq atmaq” adlandırdı. Balıq tutmaq üçün suya ucunda yem olan qarmaq atdığımız kimi, müəllim də yeni mövzu və ya vərdişə uşaqlarda maraq oyatmağa çalışır. Beynin fəaliyyəti ilə bağlı aparılan tədqiqatlar nəticəsində dəfələrlə sübut olunub ki, praktik təcrübələrlə yeni biliklər bir-biri ilə əlaqələndirildikdə öyrənmə prosesi daha effektiv olur – yeni məlumatlar əvvəlcədən bilinən və başa düşülən kontekstdə izah edildikdə daha yaxşı yadda qalır. Uşaqların maraqlarından istifadə edərək və ya yeni material təqdim etməzdən əvvəl onlarda maraq oyada biləcək tədbirlə şagirdləri təlim prosesində iştiraka həvəsləndirə bilərik. Programın bu mərhələsi uşaqların əvvəlki biliklərinə uyğun tədbirlərin təşkilinə yönəlib. Bu, təsvirlərin və əvvəllər görmədikləri həqiqi əşyaların nümayişini, onlar haqqında məlumat verilməsini, uşaqlardan nə baş verə biləcəyini təxmin edib demələrini, yeni məzmunu tanımaq üçün sirli qutulardan istifadəni, BİÖ kimi semantik xəritənin hazırlanmasını (dərslərin planlaşdırılması ilə bağlı əvvəlki fəsildə təqdim olunmuşdur) və ya “Mən kiməm?” kimi tapmaca tipli oyunları əhatə edə bilər.

Bu strategiyanın ikinci mərhələsi **biliklər qurma** adlanır. Bu mərhələ yeni məlumatların şagirdə təqdim olunmasını, onun öyrənən tərəfindən aşkar

edilməsini və formalaşmasını əhatə edir. Bu mərhələ təlim və tədris dövründə müəllimin və ya uşağın istəyinə uyğun şəkildə keçirilə bilər. Ancaq bu mərhələ uşaqdan müəyyən şəkildə aktiv olmağı tələb edir: danışmaq, sual vermək, təsnifləndirmək, müqayisə aparmaq, əlaqə yaratmaq, rəsm çəkmək, qurmaq, başqalarına kömək etmək və ya qrup daxilində işləmək. Uşaqlar bu mərhələdə əldə etdikləri yeni bilik və bacarıqlardan hansısa formada istifadə etməyi bacarmalıdırlar. Son mərhələyə **birleşdirmə** deyilir. Uşaqlar bu mərhələdə öyrəndiklərinin və əldə etdikləri biliklərin indi və ya gələcəkdə faydalı və əlçatan olduğu haqda düşünürlər. Məktəbəhazırlıq müəllimi uşaqları əldə etdikləri bilik və bacarıqları təcrübədə tətbiq etməyə və ya problemlərin müzakirəsinə, öyrəndiklərinin xülasəsini hazırlamağa və sənədləşdirməyə, şifahi və ya yazılı şəkildə xatırlatmağa, yaxud rəsm/foto/video və s. şəkildə nümayiş etdirməyə həvəsləndirməklə yeni biliklərin tətbiqinə nail olur.

Müəllimlər bu cür prosesi dərs planlarında istifadə etdikdə uşaqlar təfəkkür tərzini və ya özünüdərk haqqında daha sadə düşünür və daha çox düşündürən öyrənmə qabiliyyətinə yiyələnirlər.

Birgə öyrənmə

Uşaqların fəal olması və sosial bacarıqlarının artırılması da daxil olmaqla birgə fəaliyyətin onlar üçün bir neçə faydası vardır. Oyun daha çox birgə öyrənmə fəaliyyətinə aid edilsə də, biz öz təşəbbüsümüzlə tapşırıqları birgə yerinə yetirmək üçün uşaqların digər uşaqları dinləməsini və danışmasını tələb edən kiçik qruplarda da öyrənməni təşkil edə bilərik.

Kiçik qruplarda masa arxasında bütün uşaqların gördüyü eyni işlər (şəkil çəkmək və ya iş vərəqində işləmək kimi məşğuliyyətlər) uşaqların bir-biri ilə danışmasına baxmayaraq, birgə öyrənmə prosesi demək deyil. Birgə öyrənmə fəaliyyətində aşağıdakılar olmalıdır:

- müsbət qarşılıqlı asılılıq;
- qrup qarşısında fərdi məsuliyyət;
- üz-üzə qarşılıqlı təsir;
- təqdim olunan suala cavab vermək və ya yekun nəticə əldə etmək üçün istifadə etdikləri qrup proseslərinə refleksiya.

Uşaqların uğur qazanması üçün müəllimlərdən tələb olunan onlara aktiv dinləmə, növbə ilə danışma, danışığı aparmaq və münaqişələrin həlli kimi şəxsiyyətlərarası və kiçik qrup bacarıqlarını öyrətməkdir.

Məktəbəqədər təhsil siniflərində birgə öyrənmə, məsələn, uşaqlar bloklarla nəşə qurduqda, birlikdə tamaşa hazırladıqda, hekayə uydurduqda və ya şəkil çəkərkən formalaşma bilər. Birgə öyrənmənin reallaşması üçün uşaqlar yekun nəticə əldə etməkdən ötrü bir-birinin işinə ehtiyac duymalıdırlar.

Uşaqların bir-biri ilə qoşalaşması və yaşlıları ilə öyrənməsi üçün “Siz nə düşünürsünüz...” kimi verə biləcəyimiz sualla və ya “... barədə nə bilirsinizsə, danışın” kimi birgə girişdən istifadə edərək böyük qrup fəaliyyətində birgə çalışmanı təşkil edə bilərik. Sonra daha böyük qrupdan onların verdiyi cavablarda nəyin oxşar və fərqli olduğunu soruşa bilərik. Bu hal birgə öyrənmə sayılır. Çünki birlikdə cavab tapmaq üçün başqa bir insanı dinləməli olublar.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- İşlədiyim uşaqlar öyrənmək üçün oynayirlar, yoxsa öyrənmək üçün müəllimin verdiyi tapşırıqları yerinə yetirirlər? Təlimə daha çox töhfə versin deyə müəllimin fəaliyyəti ilə uşağın təşəbbüsünü hansı şəkildə daha yaxşı balanslaşdırma bilərəm?
- Uşaqların müəyyən mövzu və ya məsələ ilə bağlı düşüncələrini dəstəkləmək, oyunlarını genişləndirmək və əhatəli etmək üçün onlara hansı sualları verirəm?
- Uşaqlara yeni biliklər öyrənməyi, öyrəndikləri ilə əvvəlki bilikləri və ya daha çox öyrənməyə maraq göstərdikləri mövzuları əlaqələndirməyə necə kömək edirəm? Yeni biliklərdən istifadə etmək və ya düşünmək üçün onlara hansı imkanları verirəm?
- İşlədiyim uşaqlar bir-birini öyrənmə mənbəyi kimi görürlərmi? Daha çox əməkdaşlıq etməyi, qruplarda daha yaxşı işləməyi və bir-birindən istifadə edərək öyrənməyi onlara necə öyrədə bilərəm?

V hissə

Peşəkar inkişaf

Giriş

“Addım-addım” proqramı keyfiyyətli tədrisin yalnız davamlı peşəkar və şəxsi inkişafı məşğul olan, təcrübəsi üzərində düşünən, başqaları ilə əməkdaşlıq edən və ömürboyu öyrənmə prosesindən zövq alan müəllimlərin səyləri nəticəsində mümkün olacağına inanır. Peşəkar inkişaf bizim maraqlarımıza, ehtiyaclarımıza və güclü tərəflərimizə əsaslanmalıdır. Bu, peşəkar kimi həm bizi, həm də həmkarlarımızı davamlı şəkildə inkişaf etdirməyə, bilik və bacarıqlarımızı təkmilləşdirməkdə daha da məsuliyyətli olmağa həvəsləndirməlidir.

Bu hissə ənənəvi peşəkar inkişaf fəaliyyətinin nə olduğunu nəzərdən keçirir və nəzərdən keçirdiyimiz məsələlərlə bağlı düşüncələrimizi genişləndirərək peşəkar inkişafı proses kimi müəyyən edir. Bu prosesdə biz həm fərdi, həm həmkarlarla birgə nə etdiyimiz və etdiklərimizin nəticələri barədə refleksiya edib, təhlillər aparırıq.

Refleksiya uşaqların inkişafı, nəyi necə öyrətməyə dair fəlsəfəmizi və baxışlarımızı, eyni zamanda həm də müəllim kimi rolumuzla daha yaxşı uyğunlaşdırmağımıza imkan yaradır. Həm də peşə bacarıqlarımızı inkişaf etdirmək üçün biliklərimizi, yanaşmalarımızı

və dəyərlərimizi bir-biri ilə əlaqələndirməyə və onları qiymətləndirməyə fürsət verir.

Girişdə deyildiyi kimi, "Addım-addım" yanaşması pedaqoji prinsiplər üzərində qurulub. Bu prinsiplər məktəbəqədər təhsil mütəxəssisləri olaraq təcrübəmizi və inkişafımızı istiqamətləndirmək üçündür. "Addım-addım" yanaşması digər peşəkar təşkilatların fəaliyyətini izləyərək AABA pedaqoji standartlarda (2002) təqdim olunan pedaqoji standartları işləyib-hazırladı. Sonradan bunlar bir daha nəzərdən keçirildi və *AABA keyfiyyətli pedaqogika prinsipləri* (2010) adı altında təqdim edildi.

Bu prinsiplər pedaqoqlar kimi bizim və birgə çalışdığımız icmaların təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı dəyərləri əks etdirir.

12-ci fəsildə AABA keyfiyyətli pedaqogika prinsiplərindən istifadə edərək peşəkar inkişafında tənqidi refleksiyanın vacibliyi qeyd olunur və onlardan işgüzar tədbirlər, seminarlar, konfranslar, digər peşəkar tədbirlərdə iştirak etmək, müşahidə etmək kimi fəaliyyətlərdə həm fərdi, həm də digər məktəbəqədər təhsil işçiləri və azyaşlılarla məşğul olan tərbiyəçi-müəllimlərlə birgə istifadənin yolları göstərilir.

13-cü fəsildə peşəkar portfolioların hazırlanması və peşəkar inkişafımıza töhfə verəcək müəllim fəaliyyətinin tədqiqi kimi tənqidi refleksiyanı tələb edən və peşəkar inkişafa təkan verən digər fəaliyyət formaları təqdim olunur. Bu hissə peşəkar inkişaf (baxın: Giriş) üzrə 7 fokus sahədə AABA keyfiyyətli pedaqogika prinsiplərinə cavab verməyə kömək edəcək məlumatları oxucuya təqdim edir:

Fokus sahə 7. Peşəkar inkişaf

7.1 Müəllim günümüzün dəyişən tələblərinə uyğun olaraq, peşəsində yüksək keyfiyyətə nail olmaq və onu saxlamaq üçün özünün bilik və bacarıqlarını daim təkmilləşdirir.

Tənqidi refleksiya yolu ilə peşəkar inkişaf

Refleksiya öz təcrübəmizdən öyrənməyə imkan yaratdığı üçün peşəkar inkişafda ən vacib yollardan birinə çevrilib. Bununla belə, zəngin təcrübə hələ hər şeyi bilmək anlamına gəlmir və vəziyyətlərə gündəlik reaksiyalar, ümumiyyətlə, işimizdə dəyişiklik etmək üçün kifayət deyildir. Məqsədimiz tədrisin keyfiyyətini artırmaq üçün düşünməyin yeni yollarını tapmaqdır. Bu öz təcrübələrimizi və bu təcrübələrin nəticəsində formalaşmış qənaətlərimizi, vərdiş etdiyimiz fikirləri araşdırmaq deməkdir.

Son tədqiqatlar (Avropa Komissiyası, 2011) göstərir ki, uşaqlar üçün yüksək keyfiyyətli təlim mühitini təşkil etmək üçün müəllimlərin bilik və bacarıqlara malik olmalarından əlavə, təcrübələrini tənqidi refleksiya şəklində aparmaları vacib şərtidir. Sadəcə, peşəkar inkişafı bağlı tədbirlərə baş çəkməyimiz və ya iştirak etməyimiz bizi peşəkar etmir. Öyrəndiklərimizi uşaqlar və ailələri ilə qarşılıqlı münasibətlərimizdə, onlarla birgə fəaliyyətlərdə tətbiq etmək üçün əldə etdiyimiz təcrübəyə və öyrəndiklərimizə tənqidi yanaşmağı bacarmalıyıq.

Biz müəllimlər unutmamalıyıq ki, peşəkarlığın, əslində, “təyin olunmuş yollara və nəticələrə yönəlmiş texniki mütəxəssis olmaq”la heç bir bağlılığı yoxdur, əksinə, “qarşılıqlı əlaqələri dəyərləndirən və uşaqlarla, ailə və icmalarla birgə çalışmağı fəaliyyətin kökündə, mərkəzində görən demokratik bir peşəkar olmaq”la bağlıdır (Miller and Cable, 2011).

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Refleksiya “tənqidi refleksiya”ya necə çevrilir və bu nəyə görə vacibdir?
- Fəaliyyətin hansı növləri peşəkar inkişaf çərçivəsində tənqidi refleksiya üçün imkan yaradır?
- AABA-nın hansı resursları məktəbəqədər təhsil müəllimlərinin öz təcrübələrinə daha tənqidi şəkildə yanaşmalarına kömək edə bilər?

Tənqidi refleksiya nədir?

Tənqidi refleksiya problemlərin geniş kontekstdə (məsələn: sosial ədalət, kurikulumun yaradılması, inkişafı, öyrənmə nəzəriyyələri, siyasət və mədəniyyət) təcrübə və biliklərin təhlili, qiymətləndirilməsi, yenidən nəzərdən keçirilməsi və ortaya çıxan sualların cavablandırılması prosesidir. Burada tədrisin daha çox texniki aspektlərindən uzaqlaşırıq; başqa sözlə, “necə” suallarına cavab vermək əvəzinə **“niyə”** suallarının cavabını araşdırırıq. “Niyə” sualını verməklə rutin tədrisdən uzaqlaşırıq və sinifdə həqiqi reflektiv təcrübəni tətbiq edirik. “Nə” sualları isə qarşılaşdığımız dilemmalar barədə daha ətraflı düşünməyə imkan verir.

Tənqidi və reflektiv “niyə” sualları bunları əhatə edə bilər: “Uşaqlar bu faktları və ya bacarıqları niyə öyrənməlidirlər?” və ya “Müasir dünyada bunlar niyə vacibdir?” (Məsələn, “Niyə dörd mövsüm mövzusunı hər il öyrədirik?”) Daha sonra “nə” sualını verə bilərik, məsələn: “Bu mövzunu uşaqlar üçün daha mənalı və ya maraqlı nə edə bilər?”

Refleksiya həmçinin uşağın öz inkişafına uyğun edə biləcəkləri ilə öyrətdiklərimizi əlaqələndirməyi tələb edir. “Uşaq ümumi inkişaf baxımından hazır deyilsə, niyə bu məzmunu öyrədirik?”, “Niyə bu məzmun uşağın “yaxın inkişaf zonası”na daxil deyil və ya niyə onun üçün çox asan ola bilər?”, “Üzdən oxumaq kimi müəyyən bacarıqları uşaqlara erkən yaşlarından öyrətməyə başlasaq, onlara mütaliəni sevdire bilərikmi?”, “Niyə bəzi uşaqlar müəyyən biliklərə yiyələne bilər, digərləri bunu bacarmır?” və s. Bunun ardınca “nə” sualına cavab axtarıyıq, məsələn, “Müəyyən uşağın uğur qazanması üçün mən nələri başqa cür etməliyəm?”

Reflektiv təlim Dyui (Dewey, 1933) tərəfindən ərsəyə gətirilmiş konsepsiyadır. O öz konsepsiyasında gündəlik fəaliyyətlə reflektiv fəaliyyət arasındakı fərqi üzə çıxardı. Gündəlik hərəkətlər ilk növbədə impuls, ənənə və səlahiyyətlərlə idarə olunur. Bu o deməkdir ki, müəllimlər problemləri kollektiv rəyə əsaslanaraq həll etməyə çalışırlar (yəni hamımız necə işləri görürük). Reflektiv fəaliyyət isə hər hansı bir inancın və ya təcrübənin, onları ərsəyə gətirən səbəblər və irəli gələn nəticələrin üzərində fəal, əzmlı və diqqətli düşünlülməsini nəzərdə tutur (Brajkovic, 2014).

Dyuiyə görə (Dewey, 1933), refleksiyanın üç əsas şərti bunlardır: açıq düşüncə, məsuliyyət və öhdəçilik. Açıq düşüncə fərqli nöqtəyi-nəzərləri fəal dinləmək, alternativə ciddi diqqət ayırmağı və qənaətlərdə, hətta ən çox xoşumuza gələnlərdə belə mümkün səhvləri görüb etiraf etmək deməkdir. Açıqdüşüncəli olmaq “doğru” və ya “həqiqi” saydığımız məsələlərin əksini göstərən yanaşmaları fəal şəkildə axtarmaq deməkdir. Məsuliyyətin çoxsaylı nəticələri: uşaqların “mən” obrazına təsiri, onların intellektual inkişafına təsiri, eləcə də uşaqların həyatlarında sosial nəticələri barədə düşünməyi nəzərdə tutur.

Refleksiya bizi fərqli düşünməyə və hərəkət etməyə təşviq etməlidir. Bu, davamlı böyümə üçün stimuldur. Refleksiya prosesində təkrar təcrübədən yaranan anlayışlar subyektiv fikirlərimizlə qarşılaşır və bu zaman onları tənqidi şəkildə yenidən nəzərdən keçiririk. Refleksiya vacibdir, çünki biz məktəbəqədər təhsil müəllimləri kimi bu yolla iş təcrübəmizi yenidən formalaşdırmağa və dəyişməyə, onun üzərində öyrənməyə və yenidən təcrübəmizdə tətbiq edə bilirik. Refleksiya prosesində düşüncələrimizi istiqamətləndirən, bizə yeni bilik, təcrübə və dəyərlər qazandıran sualların formalaşdırılmasında özümüzə kömək edirik.

Təcrübədə tənqidi refleksiya niyə vacibdir?

Tənqidi refleksiya vacibdir, çünki bu, daim dəyişən mürəkkəb mühitdə daha effektiv şəkildə çalışmağımıza kömək edir. Reallıq budur ki, ilkin pedaqoji hazırlıq mərhələsində azyaşlı uşaqlarla məşğul olacaq müəllimin bilməli olduğu hər şey bizə öyrədilmir. Biz həmçinin öz təcrübəmizdən və başqalarının təcrübəsindən faydalanırıq. Öyrənmə ömürboyu davam edən prosesdir. Çünki dəyişikliklər daim baş verir və yeni çağırışlar həmişə yaranır. Həkimlər, hüquqşünaslar, mühəndislər və başqa ixtisas sahiblərinin öz sahələrində ən son araşdırma və təcrübələrin nəticələrindən xəbərdar olacaqlarını gözlədiyimiz kimi, biz məktəbəqədər təhsil mütəxəssisləri də müvafiq tədqiqat, bilik və bacarıqlarla daim maraqlanmalıyıq ki, getdikcə daha sürətlə dəyişən dünyada uşaqların öyrənməsinə, inkişaf etməsinə və uğur qazanmasına kömək edə bilək.

Biz başa düşməliyik ki, nəyi etmək doğrudur və etikdir. Eyni zamanda yeni bilikləri fərqli şəraitlərdə tətbiq etməyi də bacarmalıyıq. Həm özümüzün, həm də həmkarlarımızın yeni biliklər üzərində tənqidi düşünməsi getdikcə daha da çətinləşən və müxtəlifləşən şəraitlərdə işləməyimizə kömək edir.

Ömürboyu öyrənən insan könüllü olaraq öyrənmə fəaliyyətlərində iştirak edir, təşəbbüskar və reflektivdir, özünü təkmilləşdirməyə, püxtələşməyə meyillidir. Həyatı boyunca öyrənməyə hazır olanlar da etiraf edirlər ki, öyrənmək bir proses olaraq heç vaxt bitməməlidir.

Azyaşlılarla çalışmaqda peşəkar olmaq yalnız ixtisas, bacarıq, bilik və təcrübəyə sahib olmaqla bitmir. Söhbət münasibətlər və dəyərlərdən, ideologiya və inamdan, etik davranış kodeksindən, uşaqlar və ailələr üçün ən yaxşı meyarları seçim etmək haqqından, öhdəlikdən, zövqdən, uşaqlarla işləmək və öyrənməyə həvəsli olmaqdan gedir. Məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq peşəkar kimi işimizə sadıq, həvəsli, təşəbbüskar olmağımız və işimizdən zövq almağımız çox vacibdir. Bu, işlədiyimiz uşaqların və həmkarlarımızın həyatına xüsusilə təsir edəcəkdir.

Uşaqlara nümayiş etdirməliyik ki, tənqidi refleksiya ömürboyu öyrənmə prosesinin bir hissəsidir. Uşaqlar müəyyən situasiyada düzgün cavab tapmaqda

çətinlik çəkdiyimizi görəndə anlayırlar ki, müxtəlif vəziyyətlər və ayrı-ayrı insanlar üçün birdən çox doğru cavab ola bilər. Bu həm də uşaqlara onu göstərir ki, öyrənmə riskə getməyi və problemlərə yeni həll yolları axtarmağı tələb edir.

“Addım-addım” yanaşması heç kimə hər şeyin ssenariyə uyğun yazıldığını, adaptasiya üçün imkanların az olduğunu, işlərin isə müəyyən edilmiş qaydada gedəcəyinə dair zəmanət vermir. Öncədən hazırlanmış dərs planlarından, dərsliklərdən və iş vərəqlərindən istifadə hər uşağın fərdi ehtiyaclarına və maraqlarına cavab vermir. Həm də bütün suallar və çətinliklər üçün hazırlanmış cavabların çoxluğu əksər vəziyyətlərin mürəkkəbliyini həll etmir. Tənqidi refleksiya ona görə vacibdir ki, hansısa problemin asan həll yolunu tapan zaman başa düşək ki, bu, doğru cavab olmaya bilər.

Ənənəvi peşəkar inkişaf imkanları

Bir çoxumuz ixtisasımız üzrə ilk əsas təhsilimizi başa vurduqdan sonra fərqli inkişaf fəaliyyətlərində, məsələn, seminar və konfranslarda iştirak edir, əlavə ixtisasartırma kurslarına gedir və hətta özünüqiyətləndirmə ilə məşğul oluruq. Ancaq təlimlər və seminarlar daha böyük sayda insanlara məlumat ötürməyi asanlaşdırsa da, bu, məktəbəqədər təhsil siniflərində baş verənləri təkmilləşdirmək üçün heç də həmişə ən uğurlu yol, vasitə deyil. Səbəbi də budur ki, bir peşəkar kimi dəyişiklikləri həyata keçirmək üçün bizim sosial dəstək sisteminə həmişə ehtiyacımız var. Əks təqdirdə, köhnə vərdişlərə asanlıqla qayıda bilərik. Öyrəndiklərimizi başqaları ilə bölüşmək və təhlil etmək bizə qazandığımız bilikləri xatırlamağa, təcrübəmizi yeni düşüncə və fəaliyyətlərlə zənginləşdirməyə kömək edir.

Ola bilsin ki, xüsusi ehtiyacları olan uşaqlara təlim keçənlər kimi, biz də ixtisasartırma kurslarına qatılmış, sertifikat əldə etmiş və ya təhsil almışıq. Bəzilərimiz peşəkar inkişafımıza dəstək ola biləcək təşəbbüslərə baş vuracaq, sahəmizdə daha böyük uğurlar qazanmaq üçün oxuyacaq və ya araşdırmalar aparacağıq.

Erkən yaşda olan uşaqların inkişafına dair ədəbiyyatlardan vaxtaşırı istifadə məktəbəqədər təhsildə keyfiyyəti təmin edən ən vacib hissədir. Ancaq yeni məlumat axtarır-aramaqdansa, daha çox iş görmək lazımdır. Seminarlarda, konfrans və təlimlərdə öyrəndiklərimizi tənqidi şəkildə təhlil edib araşdırmaq da vacibdir. Aşağıdakı tərzdə suallar əsasında öyrəndiklərimizi həyata keçirmək üçün daha yaxşı imkan əldə edə bilərik:

- “Bu məlumat mənim xüsusi şəraitlərimə uyğundurmu?”
- “Mən ondan istifadə etsəm, onun uyğunlaşmasına ehtiyac varmı?”

- “Təklif olunan yeni fikir kimin üçün faydalı ola, kimə mənfəi təsir edə bilər?”
- “Bu mənim özümün edə biləcəyim işdir, yoxsa həmkarlarımla köməyinə arxalanmalıyam?”

Refleksiyanın məqsədi cari gündəlik təcrübəni, sadəcə, nəzərdən keçirmək deyil, onun keyfiyyətini artırmaq üçün yeni yanaşmalar və yollar axtarmaqdır. Bu isə yeni ideyaları bir dəfə sınaqdan daha artıqdır (Brajkovic, 2014). Söhbət təlimə gətirdiyimiz fərziyyələr və dəyərlər, eləcə də tədrisdə baş verən institusional və mədəni kontekstdə qarşılaşdığımız daimi dilemmaların araşdırılmasından gedir.

Refleksiya birgə həyata keçirilən konstruktiv proses kimi

Tənqidi refleksiya – ən yaxşısı həmkarlarımızla birlikdə inkişaf etdirilən və dəstəklənən bacarıqdır. Uşaqlar quraşdırılan oyuncaqlarla oynama prosesində öyrəndikləri kimi, biz böyükər də fikir mübadiləsi zamanı və birlikdə düşünərək öyrənirik. Bir-birimizdən məsləhət alaraq, rəy soruşaraq və yardım istəyərək daha peşəkarlaşırıq. Həmkarlarımız problemlərin həllində bizə nəinki kömək edir, həm də daha yaxşı müəllim kimi formalaşmaqda ən yaxşı vasitəçi olurlar.

Tarixən tədris bəzən bir idarəçi və ya inspektorun bizi qiymətləndirməsi istisna olmaqla qapılar arxasında, təklikdə aparılıb. Tədqiqatçılar və təhsil siyasətini yönləndirənlər tədris komanda işinə tədrisi yaxşılaşdırmağın üsulu kimi yanaşmağa başladılar. Başqalarının dəstəyini hiss etmək yeni fikirlər, motivasiya, enerji gətirir və işimizə bağlılığı artırır. Bu, stresi, təcrid və ümitsizlik hissini azaltmaqda bizə kömək edir.

Təcrübəmizi, bilik və bacarıqlarımızı, dəyərlərimizi başqaları ilə bölüşməklə işimizdə daha inamlı oluruq. Başqalarının fikirləri, görüşləri və təcrübələri ilə tanış olmaq, şərtlərini dinləyərək yeni məlumatlar almaq və birlikdə işlədiyimiz uşaqların inkişafına və öyrənilməsinə dəstək olmaq üçün birgə çalışan peşəkar icma kimi formalaşırıq.

Mentorluq

Formal peşəkar inkişafın digər növü mentorluqdur. Bir çoxumuz ilk ilimizdə daha təcrübəli müəllimdən dərs almış ola bilərik. Mentorlar oxşar təcrübələrə malik olduqları üçün işə yeni başlayan məktəbəqədər təhsil işçisinə nəzəriyyəni necə tətbiq etməyi anlamaqda kömək edə bilərlər. Mentorlar sinfi idarə etməyin sadə strategiyaları ilə də onları tanış edə bilərlər. Mentorlar yenidən fəaliyyətə başlayan pedaqoqa özünəinamlı olmaqda və əminliyini artırmaqda kömək edirlər. Yaxşı mentor rəhbərliyi və nəzarəti əsas götürərək yeni müəllimə suallar verir və çağırış edərək yeni mövzular yaradır.

Təəssüf ki, uzunmüddətli fərdi intensiv təlim həm vaxt, həm də insan resursları baxımından baha başa gəlir. Buna görə də çoxumuzun birinci ilimizdən sonra da bu dəstəyi almaq imkanımız olmur. Ancaq mentorluq fayda verməkdə davam edərək yenilikləri sınamaqda və nəyin səmərəli olub-olmadığını anlamaqda bizə kömək olur. "Addım-addım" yanaşması ilə tanış olan əksər təcrübəli müəllimlər yeni təlim strategiyalarının həyata keçirilməsi zamanı digər həmkarlarından mentorluq dəstəyi alıblar.

Mentorluqla davamlı şəkildə məşğul ola bilmiriksə, birgə işlədiyimiz həmkarlarımızdan bizi qrupda müşahidə etdikdən sonra öz rəylərini bildirmələrini xahiş edə bilərik. Müşahidə zamanı nəyə diqqət yetirməli olduğunuzu qabaqcadan bildirsək, bu proses daha da faydalı olar. Məsələn, "Hansı uşaqlar çox danışır?" və ya "Son 30 dəqiqə ərzində hansı açıq sualları verdiniz?" sualları ilə müşahidəni daha səmərəli edə bilərik. Bu növ müşahidələrin məqsədi təcrübə zamanı ümumi məsləhət almaq deyil, istədiyimiz nəticəni əldə etməyimiz üçün fəaliyyətimizin nəticələrini düşünməyə kömək etməkdir. Yekun hədəflərə çatmaq üçün bizə mane olan çətinlikləri nə qədər çox dəqiqləşdirə bilsək, həmkarlarımızın bu qarşılıqlı öyrənmədə bizə köməyi daha çox dəyə bilər. Həmkarımız onu müşahidə etməyimizi xahiş edərsə, bilməli və unutmamalıyıq ki, bizim rolumuz məsləhət vermək, nəyi necə etməyi göstərmək və ya konstruktiv tənqid təklif etmək deyil, onun öz təcrübəsinin, hisslərinin, ehtiyaclarının, iddialarının və hədəflərinin ifadəsinə kömək etməkdən və lazım olan məqamlarda dəstəkləməkdən ibarətdir.

Peşəkar öyrənmə icmaları

Qruplardakı refleksiyaya daha bir yanaşma hər kəsin öz təcrübəsindən çıxış edərək "niyə" və "nə" suallarının cavabını araşdırmaq üçün peşəkar öyrənmə icmaları kimi birlikdə işləməkdir. Həmkarlarla qrup şəklində görüşmək və məşğələlər zamanı nə etdiyimizi müzakirə etmək, təbii ki, yeni fikir deyil. Əksər müəllimlər məşğələləri planlaşdırmaq, material paylaşmaq, problemin həllini tapmaq, fəaliyyətinin keyfiyyətini artırmaq və ya yeni strategiyaları öyrənmək üçün belə görüşlərdə, iclaslarda iştirak etməyə, sadəcə, borcludurlar.

Həm də peşəkar öyrənmə icması bir qrup mütəxəssisin pedaqoji şüuranın iclasında və ya hansısa məşğələlərdə bir yerə yığılmasından daha çox fayda verir. İcma əməkdaşlıq etmək və ünsiyyət qurmaq üçün bir araya gələn, bir-birinə güvənən, istedad və imkanlarını birləşdirərək qarşılıqlı ünsiyyət və öyrənmə əsasında əməkdaşlıq edən bir qrup müəllimdən ibarətdir. Onlar bacarıqlarını inkişaf etdirir və bu kimi suallara cavab axtarırlar: "Biz nə yaratmaq istəyirik?", "Hansı növ məktəbəqədər müəssisə olmaq istəyirik?", "Məktəbəqədər müəssisə necə olmalıdır?", "Biz nədən ötrü fəaliyyət göstəririk?", "Öz baxışlarımızı tətbiq edə bildiyimizdən necə xəbər tutacağıq?"

Peşəkar öyrənmə icmaları eyni məktəbəqədər təhsil müəssisəsində işləyən bir qrup müəllimdən, bu tipli ayrı-ayrı müəssisələrdə çalışan müəllimlərdən və hətta onlayn icmalardan ibarət ola bilər. Onlar bir neçə vacib qənaətlə xarakterizə olunur: (1) peşəkar inkişaf uşaqların öyrənməsi üçün vacibdir; (2) bu peşəkar inkişaf qarşılıqlı əməkdaşlıq zamanı daha səmərəli olur; və (3) birgə iş müəyyən təlim kontekstində gündəlik bir tədris təcrübəsi ilə bağlı araşdırma və problemin həllini özündə ehtiva etməlidir (Servage, 2008).

İcmadakı müəllimlər özlərinin və uşaqların təhsili üçün məsuliyyəti bölüşürlər. Yeni ideyaları sınaqır və öz öyrənmələrini uşaqların öyrənməsinə və inkişafına yönələn fəaliyyətlərə çevirirlər. Peşəkar təlim icmaları hər bir üzvünün səsini nəzərə almağı vacib sayan demokratik prosesdir.

Peşəkar təlim icmalarının görüşləri qrupun nəyi öyrənməyə, araşdırmağa qərar verməsindən asılı olaraq, fərqli görünə bilər. Bəzi yığıncaqların ilk işi qrup üzvləri arasında birlik hissini yaratmaq üçün birgəlik duyğusunun aşılmasından ibarət olur. Sonra bir müəllim (və ya bir qrup müəllim) uşaqlarla birgə fəaliyyətindən danışa, qarşılaşdıqları problemləri və ya təcrübələrini bölüşə, qənaətlərini təqdim edə bilər. Qrup üzvləri suallar verir, aydınlıq gətirilməsini istəyir və düzəlişlər, həll yolları və s. təklif edirlər. Peşəkar jurnalda, kitabda keyfiyyətli bir məqalənin və ya videonun da müzakirəsi görüşün keyfiyyət göstəricisi ola bilər. Sonra qrupun hər bir üzvü “SMART” (xüsusi, ölçülə bilən, əlçatan, real və/və ya müvafiq və zamanla əlaqəli) bir məqsəd yazır (Brajkovic, 2014) və qrup üzvləri ilə bölüşür. Peşəkar təlim icmasının iclası daha sadə şəkildə, bu qaydada təşkil edilə bilər:

- Qrup üzvləri iş zamanı rastlaşdıqları dilemmaları və ya problemləri sadalayır.
- Qrup tərəfindən təqdim olunan problemlərdən yalnız biri müzakirə edilir.
- Qrup üzvləri kimin qaldırdığı problemi müzakirə üçün seçilibsə, həmin şəxsə kömək etmək və vacib məqamları izah etməkdən ötrü ona şərhətsiz açıqtipli suallar verirlər.
- Dilemma qarşısında qalan şəxslərin davranışlarının səbəbləri araşdırılır. (“Onlar üçün bu vəziyyətin əhəmiyyəti nədən ibarət ola bilər?”, “Müxtəlif tərəflər nə düşünə, hiss edə və istəyə bilərdilər?”)
- Mümkün qərarlar, həlli yolları müzakirə olunur.

Bu müddət ərzində yaddan çıxarmaq olmaz ki, araşdırma və məsləhətlər verilməsinin qarşı tərəfi dəyişdirmək cəhdi ilə hər hansı bir əlaqəsi yoxdur. Məsələn, istəyiniz hökm kimi səsəlməməlidir: “İstəyirəm ki, ana fərqli davransın”. Bu vəziyyətə dair baxışlarımızı bu cür ifadə edə bilərik: “Bu ana ilə daha yaxından ünsiyyət qurmaq istəyirəm”.

Refleksiya Kovanın (Cowan, 1998) təsvir etdiyi kimi, peşəkar təlim icma görüşlərinin strukturuna üç səviyyədə daxil edilmişdir.

1. **Fəaliyyət zamanı refleksiya.** Görüşlər zamanı müəllimlər (əvvəlki təcrübə əsasında və yüksək keyfiyyətli tədrisin vacib elementlərini dərk etmək şərtilə) gözlənilən iş üzrə fəaliyyətlər planlaşdırırlar. Bu fəaliyyətləri icra edərkən uşaqların reaksiyalarını müşahidə edirlər. Buna fəaliyyətdə refleksiya, fəaliyyət zamanı refleksiya və ya refleksiyanın birinci səviyyəsi deyilir. Müşahidə edərkən gündəlik aparmaq müəllimin hərəkətlərini ifadə etməklə iş üçün faydalı ola bilər.
2. **Fəaliyyət üzərində refleksiya.** Dərstdən dərhal sonra müəllimlər planlaşdırılmış şəkildə fəaliyyət göstərmiş-göstərməmələri, uyğunsuzluqların olub-olmaması və nəhayət, növbəti dəfə fərqli şəkildə nə edəcəkləri və niyə belə düşündükləri barədə qənaətə gəlirlər. Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, gündəliklərdə refleksiyaları qeyd etmək və təhlil aparmaq faydalıdır.
3. **Refleksiya üzərində refleksiya.** Öyrənmə icmasının iclasında müəllimlər planı yerinə yetirdikdən sonra fikirlərini həmkarlarına bildirirlər.

İclas iştirakçılarının hər biri siniflərində fəaliyyətlərini necə həyata keçirmələri, uşaqların reaksiyası, nəyi fərqli etmələrinə ehtiyac olması və s. barədə qısa məlumat verir. Sonra müəllimlərdən biri ardıcılıqla öz nümunəsini danışır və aşağıdakı sualları cavablandırır:

- “Hansı fəaliyyətlər təsir bağışladı, hansı təsirsiz oldu?” “Bunu nəyə əsasən deyə bilərdim?”
- “Sınaqdan keçirdiklərimdən ən təsirlisi hansı oldu?”
- “Uşaqların hansı davranışı mənim doğru yolda olduğumu göstərdi?” (Brjakovic, 2014)

“Addım-addım” yanaşması peşəkar öyrənmə icmalarına başqaları ilə müzakirə etmək və bütün uşaqların demokratik, biliklərə əsaslanan cəmiyyətin fəal üzvü olmalarına kömək edən şərtlər üzərində düşünmək imkanı verir (AABA, 2010). Bunun üçün məktəbəqədər təhsilin məqsədi barədə düşünmək lazımdır; uşaqların necə öyrənməsi və ya öyrənmələri üçün ən vacib olanlar barədə aşkar olunmayan fərziyyələrimizi meydana çıxarmaq; etdiklərimizi dəyərləndirmək; digər imkanları təsəvvür etmək. Bura icmanın və demokratiyanın inkişafına xələl gətirə biləcək stereotip və təcrübələri üzə çıxarmağa və etiraz etməyə başlayacağımız yerdir. Biz məktəbəqədər təhsil müəssisələrini hər bir uşağın böyüyə və inkişaf edə biləcəyi məkana çevirə bilərik.

Peşəkar öyrənən icmanın bir hissəsi olmaq peşəkar inkişafımıza təkan verir, təbliğ edir, təcrübənin ümumi keyfiyyətini artırır və məktəbəqədər təhsildə bizim qərar qəbul edənlər kimi rolumuzu artırır. Böyüməyimizə və fəaliyyətimizin nəticələrinə görə məsuliyyəti biz özümüz daşıyırdıq. Biz, sadəcə, başqalarının davamçıları deyil, “dəyişiklik agentləri” oluruq.

Müşahidə etmə

Özünü və başqalarını müşahidə etmək inkişaf etdirilən bacarıqdır və yüksək keyfiyyətli təcrübənin ortaq şəkildə anlaşılmasını artıran peşəkar inkişaf üçün vasitədir. Təhlükəsiz və inklüziv təlim mühitində iş yoldaşlarını müşahidə etmək artıq özəl fəaliyyətdən hər kəsin (müşahidə edilən müəllimlər, müşahidə edən müəllimlər və sinifdəki uşaqlar) faydalana biləcəyi ictimai təcrübəyə çevrilir. Ancaq müşahidə fəaliyyətin qiymətləndirilməsi deyil, onu vacib bir proses kimi xarakterizə edən ideya, fikir mübadiləsidir. Biz və müşahidə etdiyimiz müəllimlər bu zaman özümüzün, ya da başqalarının yaxşı, yaxud zəif görünməsinə düşünmək əvəzinə, uşaqların öyrənməyə daha bağlılıqları və daha uğurla öyrənmə biləcəkləri barədə düşünməliyik.

Digər müəllimləri müşahidə edərək bu bacarığımızı inkişaf etdiririk. Başlanğıcda ən azı bir müşahidəçinin daha təcrübəli olduğu kiçik qruplarda müşahidə aparmaq faydalıdır. Yeni başlayanlar üçün qısa müddət ərzində müşahidə etmək və məsələlərin çox olmamasına diqqət yetirmək vacibdir.

Necə müşahidə etməli

Müşahidə mühitini müşahidə olunanlar üçün təhlükəsiz və rahat edən bəzi protokollar var. Müşahidəçilərin sinifdə mümkün qədər diqqət cəlb etməyəcək formada olması vacibdir. Mümkün qədər sakit oturmalı, müşahidə və qeyd aparılmalıdır. Bir-biri ilə danışmamalı, müşahidə edilən şəxsə və ya uşaqlara sual verilməməlidir. Müşahidəçilər sinifdə gəzməməlidirlər – bu onlara müşahidə etdikləri müəllim və uşaqlar arasında baş verənləri daha yaxşı anlamağa mane olur.

Bütün müşahidəçilər və müşahidə olunan şəxs əvvəlcədən nəyi müşahidə edəcəklərini və müşahidələrini necə yazacaqlarını bilməlidirlər. Müşahidəyə başlamazdan əvvəl qeydlərin necə aparılacağı barədə qərar verilməlidir. Peşəkar inkişaf vasitəsi kimi müşahidə gözləntilər aydın olduqda və müşahidəçilərlə müşahidə olunan şəxs bu prosesdən istifadə etməyi və faydalanmağı anladıqda səmərəli olur.

Müşahidəçilər müşahidə olunanlardan asılı olaraq, məlumatları müxtəlif yollarla qeyd etməyi bacarmalıdırlar.

- **Transkripsiya** adlı geniş yayılmış üsul 2 yolla aparıla bilər: 1) insanların dediklərini olduğu kimi yazmaq; 2) davranışları, avadanlıqlardan istifadə yollarını, oyuncaqları və uşaqların işlərini dəqiqliklə təsvir etmək.
- Müşahidəçilər tərəfindən əvvəlcədən hazırlanmış göstəricilərə əsasən müşahidə zamanı hər hansı bir davranış və ya hərəkət olub-olmadığını qeyd etmək üçün **yoxlama vərəqlərindən** istifadə edilə bilər. Davranış üzrə göstəricilərin yaradılması özü birlikdə öyrənmək üçün gözəl fürsət ola bilər. Bu həmçinin sizin üçün yoxlama vərəqinə nəyi daxil edib-etməmək üzrə yaxşı öyrənmə təcrübəsi ola bilər.
- Müşahidə texnikalarından biri **seçilmiş göstəricilər** üzrə müşahidə aparmaqdan ibarətdir. Müşahidəçiləri bu göstəricilər maraqlandıra bilər: müəllimin məlumat vermək, sual ünvanlamaq, cavablandırmaq, həvəsləndirmək, tərifləmək, göstəriş vermək və düzəltmək kimi davranışlarının müəyyən növlərini, uşaqların etdiklərini qeyd etmək və ya məmnunluq əlamətlərini izləmək. Bu texnikanın əsas xüsusiyyəti odur ki, müntəzəm fasilələrlə müəyyən davranış növlərini qeyd edə bilirik və sonradan müəllimin uşaqların hər birinə nə qədər vaxt ayırdığını müəyyən edə bilirik.

Əlbəttə ki, bütün sənədlər müşahidə etdiyimiz müəllimin və onun iş mühitinin həqiqi mənzərəsini göstərən qərəzsiz məlumatlar toplusu olmalıdır. Müşahidə zamanı müşahidəçi olaraq müşahidə olunan müəllimin sözləri, davranışı və uşaqların reaksiyaları, hərəkətləri barədə dəlil və dəqiq açıqlamalar axtarmalıyıq.

Uşaqlar haqqında müşahidələrimizi qeyd edərkən öz təcrübəmizə əsaslanaraq subyektiv mühakimə yürütməməli və ya fərqli insanlar tərəfindən fərqli şəkildə şərh edilən sözlərdən istifadəyə yol verməməliyik (məsələn, o, yaxşı idi və ya astagəl idi). O da vacibdir ki, qeydlərdə müşahidəçinin öz təcrübəsi, reaksiyaları, sualları, dəyərləri və bir bucaqdan baxışları ilə əlaqəli olan subyektiv mülahizələr yer almasın. Biz sinifdə baş verənlərə dair məlumatları toplamalıyıq və sonra müəllimdən xahiş etməliyik ki, gördüklərimizi və qeyd etdiklərimizi bizə anlatsın.

Müşahidənin sonunda qeydlərimizi başqaları ilə müzakirə etməzdən əvvəl topladığımız məlumatları yerbəyer etmək üçün vaxt lazımdır. Əminlik üçün ilk növbədə müşahidələrimizi nəzərdən keçirməli və dəqiq bilməliyik ki...

- qeydlərimizdə yalnız faktlar yer alıb;
- faktlar faktiki olaraq baş verdiyi, olduğu kimi göstərilib;

- hər hansı qeyd yalnız mülahizəsiz və şərh edilməyən məlumatları özündə ehtiva edib;
- hərəkətləri təsvir etmək üçün sifətdən çox feillərdən istifadə olunub.

Müşahidə zamanı aparılan qeydlər nəzərdən keçirildikdən sonra toplanmış məlumatlardan necə istifadə və tətbiq ediləcəyi ilə bağlı qrupda reflektiv dialoq aparılmalıdır.

Təcrübə göstərir ki, müşahidə olunan müəllimin yüksək səviyyədə çıxış etdiyi və ya güclü olduğu vəziyyətlərin müşahidəsindən başlamaq yaxşıdır. Müşahidəçilər sonra çatışmayan xüsusiyyətlərə deyil, mövcud olanlara dair sübut toplamağa diqqət yönəldə bilərlər. Üstəlik AABA keyfiyyətli pedaqogika prinsipləri (2010) və peşəkar inkişaf vasitəsi müşahidəçilərə müşahidəsi vacib olan məqamlar üçün əla çərçivə verir. Müəyyən göstərici ətrafında toplanmış sübutlar peşəkar müzakirə üçün əsas yaradır və həm də müşahidəçilərə yaşca böyük uşaqların təlim prosesinə dair vacib məlumatları qeyd etməkdə müvəffəq olduqlarını hiss etdirir. Sübutların qeydini və bu təcrübələri digər müşahidəçilərlə bölüşməyi mənimsədikcə müşahidələr zamanı diqqətimizi yaxşılaşdıracaq və əksinə, nəzərimizdən yayınacaq vacib dəlillərə daha çox diqqət yetirəcəyik.

Komandalarda müşahidə

Müşahidənin yaradılması peşəkar komandalarda aparılmalıdır, çünki başqaları ilə dialoqda daha çox şey öyrənirik. Müşahidənin aparılması üçün hazırlıq, real müşahidələr və müşahidədən sonrakı müzakirələr peşəyə dair bilikləri bölüşmək, müəllimlərin təcrübəsini artırmaq və işçilər arasında oxşar peşə dəyərlərini formalaşdırmaq üçün əla fürsətdir. Müşahidə prosesindəki müsbət təcrübələr həm də qrup arasında etimadın artmasına və hər birimizin sinfində müşahidəçilərin olması səbəbindən özümüzü daha rahat hiss etməyimizə kömək edəcəkdir. Müəllim olaraq çoxumuzun sinif otaqlarımızda müşahidəçinin olmasına həvəs göstərməməyimizin səbəblərindən biri də başqalarının reaksiyalarından və fikirlərindən qorxmağımızdır. Başqalarını müşahidə etməklə özümüzü sınaqdan çıxarıb və müşahidənin nə üçün faydalı olduğunu, təcrübəni artırmağın bir üsulu olduğunu anlayıb buna daha açıq olacağıq. Mümkün qədər obyektiv və peşəkar yollarla təcrübəmizin güclü və zəif tərəflərini müəyyənləşdirməyin faydalarından istifadə edərək daha cəsarətli olacağıq.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Mentorluqda dəstəkləyici araşdırma

Məktəbəqədər təhsil müəllimi Tanya həmkarı Andreadan onu müşahidə etməsini xahiş etdi. Tanya sıxıldığı və ya bir mövzu ilə maraqlanmadığı təqdirdə dərsi poza biləcək uşaqlardan birinin davranışından xüsusilə narahatdır. Tanya Andreadan həmin uşağın dərsdə iştirakına kömək edən və ya onun nəzərinin yayınmasına səbəb olan nəyisə edərkən uşağa xüsusi diqqət göstərməsini istədi.

Andrea bir saatlıq müşahidə müddətində uşağın davranışının problemlə olduğu vaxtları qeyd almaq əvəzinə, onun fəal olduğu vəziyyətləri nəzərə aldı. O, Tanyanın səhər görüşündə balaca qızdan kömək istədiyi zaman uşağın uyğun şəkildə fəal hərəkət etdiyini və davranış pozğunluqlarının müşahidə olunmasını qeyd etdi. Andrea sonra Tanyaya uşağa daha artıq diqqət göstərmək barədə düşünməsini təklif edir. Onun məsləhətinə əməl edən Tanya uşağın diqqət axtardığını və bunu hiss etdikdə daha uyğun davrandığını anlamağa başlayır. Birlikdə uşağın xüsusilə ipə-sapa yatmadığı dövrləri araşdırırlar və Tanyanın həmin zaman kəsiyində uşaqla məşğul ola biləcəyi fəaliyyətlərin siyahısını hazırlayırlar.

Əsas məqamlar

- Müşahidə olunan uşaqla işləməyən insan kimi Andrea Tanyanın uşaq haqqında mənfəi düşüncələrinin müsbətə doğru dəyişməsinə kömək edir.
- Qiymətləndirən sorğu başqalarının güclü tərəflərinə söykənmək üçün suallardan istifadə olunan bir texnikadır. Bu halda Andrea köməyə ehtiyacı olan uşağın güclü tərəflərini əsas götürür.

Təcrübəmizin dəyərləndirilməsi üçün "AABA keyfiyyətli pedaqogika prinsipləri"ndən istifadə

Əksər müəllimlər fərdi və ya qrup şəklində olmağından asılı olmayaraq, təcrübələrinin keyfiyyətini refleksiya üçün bir növ prinsip və ya standartlardan istifadə edərkən faydalı hesab edir. Daha əvvəl deyildiyi kimi, "AABA keyfiyyətli pedaqogika prinsipləri" məktəbəqədər təhsil müəllimlərinə öz təcrübələrində keyfiyyətin nə olduğu barədə ortaq bir fikir yaratmağa kömək edən struktur dəstəkdir. Onlar azyaşlıların təliminin yeddi fokus sahəsi ətrafında qurulmuş 20 prinsip və 85 keyfiyyət göstəricisini özündə ehtiva edir (baxın: Giriş, səhifə 7).

Bu prinsiplərdən müəllimlər, mentorlar/təlimçilər peşəkar öyrənən icmalar təhsildə keyfiyyətin nə olduğu barədə dialoqların (fikir mübadiləsinin) başlaması üçün, yüksək səviyyəli erkən yaşda dövrü təhsili nə cür təşkil edilməli məsələsi ətrafında müzakirələrin aparılması üçün istifadə edə bilərlər. Onlardan hətta müəllimlər, proqramlar, uşaqların necə öyrənmələri və öyrənmə prosesində oynadıqları rol, portfoliolarında yerləşdirdikləri sənədlərin bir hissəsi olaraq öz fəlsəfələrini izah etməkdə köməkçi vasitə kimi istifadə edilə bilər (növbəti fəslə baxın).

AABA-nın prinsipləri prinsiplərin yaradılması haqqında qısa bir tarixçəni, o cümlədən beynəlxalq sənədlərə istinadları və “Addım-addım” yanaşmasını həyata keçirənlərin dəyərlərinin izahlarını özündə cəmləşdirir.

Prinsipləri həyata keçirən müəllimlərin söylərini dəstəkləmək üçün AABA öz üzvləri üçün əlçatan və aşağıdakı mənbələri əhatə edən hərtərəfli keyfiyyət resursları paketini (“Quality Resource Pack”) təşkil edən müşayiətədiçi vasitələr dəsti hazırlamışdır:

- *“Bilikləri təcrübədə tətbiq etmək: AABA keyfiyyətli pedaqogika prinsiplərinə dair müəllimlər üçün təlimat kitabçası”*. Bu, prinsiplərin və göstəricilərin hər birinin arxasında dayanan peşəkar ədəbiyyatı və tədqiqatı izah edir.
- *“Uşaq bağçalarında təcrübələrin keyfiyyətinin artırılması üçün peşəkar inkişaf alətləri”*, 85 göstəricinin hər biri üçün praktik nümunələrlə.
- Bir çox göstəricilərin praktik nümunələri ilə keyfiyyətli pedaqogika haqqında onlayn videokitəbxana.
- Məktəbəqədər təhsil müəllimləri üçün onlayn kurslar.
- Müvəkkillik təşəbbüsləri üçün vərəqlər məktəbəqədər təhsil üzrə xidmətlərin keyfiyyətinin siyasətçilər/təhsil orqanları, tərbiyəçi-müəllimlər və valideynlər üçün niyə vacib olması barədə əsas məlumatlar verir.

Bu mənbələrin hər biri ayrı-ayrılıqda və ya başqaları ilə birlikdə istifadə edilə bilər. Daha ətraflı məlumat üçün əlavə 4-ə baxın.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Peşəkar inkişaf tədbirində iştirak etdikdən sonra təcrübəmdə dəyişiklik etmişəmsə, bu (dəyişiklik) nə qədər davam etdi? Davam etdisə, başqa hansı dəstəyi aldım? Peşəkar inkişaf fəaliyyətimdə aldığım təlimə davamlı dəstəyin alınmasını necə təmin edə bilərəm?
- Təcrübəm haqqında düşündüyüm vaxtlar olurmu? Mən refleksiyamda özümə hansı sualları verirəm və bunları nə dərəcədə vacib hesab edirəm?
- Həmkarlarımin peşəkar inkişafına necə töhfə verirəm və onların töhfələri mənim uğurlarıma necə təsir edir?
- Gənc uşaqlar və ailələr üçün necə daha yaxşı müvəkkil ola bilərəm?

Peşəkar inkişaf üzrə portfolio və fəaliyyətin tədqiqi

Seminarlarda, konfranslarda, mentorluq proseslərində və ya peşəkar öyrənmə icmalarında iştirak etməkdən başqa, peşəkar inkişafımız üçün təşəbbüs göstərə biləcəyimiz digər yerlər də var ki, bu da təcrübəmizi artırmaqda, püxtələşməkdə bizə daha güclü təsir edə bilər. Bu fəsildə şəxsi peşəkar portfolionu necə və nə üçün zənginləşdirməyin və müəllim fəaliyyətinin tədqiqi ilə məşğul olmağın vacibliyindən bəhs olunur. Bunu biz fərdi olaraq özümüz sərbəst şəkildə etsək də, nəticəsini başqaları ilə də bölüşməliyik ki, uşaqların inkişafı üçün faydalı olan qənaətlər, keyfiyyətli yanaşmalar ortaya çıxsın.

Hər birimizin azyaşlıların təlim-tərbiyəsində iştirak edən tərəf olaraq nəticədə formalaşan orta məzmun və məlumatlara töhfə verməsi vacibdir (Peeters, 2008). Fərdi narahatlıqlarımızı, təcrübələrimizi, biliklərimizi, fəaliyyətlərimizi və peşə dəyərlərimizi başqaları ilə bölüşüb müzakirə etməklə özümüzə daha əmin oluruq. Başqalarının fikirlərini, baxışlarını və təcrübələrini soruşmaqla, şərhlərini dinləməklə yalnız öyrənmirik, bununla yanaşı, bir icma olaraq daha da yaxınlaşır, əlaqələrimizi möhkəmləndiririk.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Peşəkar portfolioların yaradılması müəllimlərə daha hazırlıqlı olmaqda və peşə bacarıqlarına töhfə verməkdə necə kömək edə bilər?
- Fəaliyyətlə bağlı tədqiqatların digər fəaliyyətlərlə oxşar və fərqli cəhətləri hansılardır? Bu, peşə ilə bağlı qənaətlərə necə töhfə verə bilər?

Peşəkar inkişaf portfoliosu

Peşəkar inkişaf portfoliosu potensial işəgötürəni heyrətləndirmək üçün yaratdığımız və ya lisenziyalaşdırma, sertifikatlaşdırma məqsədilə istifadə edilən portfoliodan çox fərqlidir. Sonuncu ən yaxşı işimizin və uğurlarımızın xülasəsi, eləcə də peşə ilə bağlı bacarıqlarımızın toplusu xarakteri daşıyır.

Peşəkar inkişaf portfoliosu müəllimin müstəqil şəkildə və ya peşəkar öyrənmə icmalarında müəllim həmkarlar və mentorlar tərəfindən əks-əlaqə yaradıldığı və dəstək verildiyi halda baş verən öyrənmə və özünüqiymətləndirmə vasitəsidir. Bu özümüzün öyrənməyimizi dərk etməyə və uşaqyönümlü yanaşmaların tətbiqindəki irəliləyişlərimizlə bağlı durumu aydın şəkildə görməyə kömək edir. Buna görə portfolionun yaradılması prosesi nəticənin özündən daha çox refleksiya və inkişaf etdirmə vasitəsi kimi vacib ola bilər.

Peşəkar inkişaf portfoliosu bəlli müddət ərzində keçdiyimiz və iştirakçısı olduğumuz prosesləri nümayiş etdirir:

- müəllim kimi sınıfdə və ya başqa yerlərdə gördüyümüz işlərin məcmusu və bacarığımızın dərəcəsinin, eyni zamanda biliklərimizin, yanaşma və metodlarımızın təsdiqi;
- pedaqoji problemləri düşünmək, anlamaq və həll etmək üçün zamanla böyüməyimizin sənədləşdirilməsi;
- fərdi böyüməyimizi və inkişafımızı göstərən orijinal, xüsusi informasiya və məlumatların toplusu.

Bu, sınıfdəki gündəlik təcrübəmizdə əks olunan xarakterimizi, peşəyə bağlılığımızı və təhsil fəlsəfəmizi ümumiləşdirir və önə çıxarır. Statik (yəni dəyişməyən, hər zaman eyni qalan) vasitə deyil, zamanla ixtisaslarımızın və peşəkar böyüməyimizin dinamik qeydidir və bizim özümüz kimi unikaldır. Təcrübəmizi artırdıqca prosesin ən yaxşı xüsusiyyətlərini və nailiyyətlərini göstərmək üçün onu yeniləyirik. Bunu, hər şeydən əvvəl, təşkilatçılar üçün hazırlasaq da, işimiz və peşəmizdə inkişafımız, tədris və təlim prosesindəki yaxşı təcrübələr barədə başqalarına məlumat vermək üçün də istifadə edirik. Bu, ənənəvi qiymətləndirmədən daha məlumatlandırıcıdır, təkcə, təcrübəmizi deyil, peşəkar şəkildə öyrənmək, inkişaf etmək üçün getdiyimiz prosesləri də özündə ehtiva edir.

Peşəkar inkişaf portfoliosunu yaradarkən təcrübəmizdə istifadə olunan təlim strategiyaları, güclü və inkişaf etdirilməli olan sahələr haqqında

məlumatlılığımızı artırırıq. Portfoliolar digər müəllimlər, məktəbəqədər müəssisələrin direktorları/nəzarətçilər, müəllimlər və hətta uşaqların ailələri və ya yerli icma üzvləri ilə peşəkar dialoqun təşviqi üçün vasitə ola bilər. Peşəkar inkişaf portfoliosu müəllimin özünün qiymətləndirilməsi və refleksiya üçün çoxlu imkanlar yaradır, bu da onun ən böyük faydasıdır. Bu özümüzün necə öyrənməyimizdən xəbərdar olmağa və uşaqyönlü yanaşmaların həyata keçirilməsində irəliləyişlərimizə, inkişafımıza dair məlumat əldə etməyə imkan yaradır.

Daxil etdiyimiz hər bir dəlil refleksiya prosesi, təcrübələrimiz və onların mənalı barədə analitik düşünməyi, qərar qəbul etməyi, gələcək addımları planlaşdırmağı və prosesi göstərmək üçün ən yaxşı nümunə və materialları seçməyi tələb edir. Bütün bu fəaliyyətlər keyfiyyətli tədris və öyrənmənin, həmçinin uşağa yönəlmiş yanaşmanın nədən ibarət olması barədə fikir formalaşdırır və bu sahədə peşəkarlığa töhfə vermək üçün öz-özünə öyrənmə və metakognitiv şüurluğa səbəb olur.

Peşəkar inkişaf portfoliosunun strukturu

Hər birimiz portfoliomuz üçün öz kontentimizi yaratmağımıza rəğmən, elə hissələr var ki, bütün portfoliolara daxil edilə bilər: giriş, arxa plan informasiyası və şəxsi öyrənmə fəlsəfəsi, peşəkar informasiya barədə, eləcə də öyrənmə və öyrətməyə dair fəsillər.

I hissə. Giriş

Buraya özümüz haqqında bir müəllim kimi uzun müddət işlədiyimiz, uşaqyönlü yanaşmaları həyata keçirməyə başladığımız zaman, hazırda (və ya keçmişdə) işlədiyimiz uşaqların yaşları və s. kimi məlumatlar daxildir. İş mühitimizin kontekstini təsvir etmək və məktəbəqədər təhsil müəssisəsi, onun ölçüsü, peşəkar inkişaf siyasəti, sinifdəki uşaqların yaşı və sayı, uşaqlar arasındakı müxtəliflik, işlədiyimiz ailələr və s. haqqında ümumi məlumat vermək də faydalıdır. Bu məlumatlar şərtlərə uyğun olaraq, yenidən nəzərdən keçirilməlidir. Məsələn, dərs ilində bizə yeni uşaq qoşularsa, sinifdəki uşaqlar haqqında məlumatları dəyişdirməli və işlədiyimiz uşaqlar, onların ailələri arasındakı müxtəliflik haqqında məlumatları yenidən qiymətləndirməliyik. Yaxud məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin direktoru dərsimizi yeni müşahidə vasitəsilə izlədiyini elan edərsə, bu məlumatı həmin müşahidə vasitəsilə və bizim müşahidələrə olan reflektiv qeydlərimizlə birlikdə portfoliomuza daxil edəcəyik.

Bu fəsildə ən vacib hissələrdən biri şəxsi tədris fəlsəfəmizin təsviri olacaqdır, o cümlədən:

- niyə biz ixtisas olaraq azyaşlıların təhsilini seçdik;
- fikrimizcə, təhsilin məqsədləri nədir;
- uşağa və bu yaş dövrünə olan yanaşmamız;
- azyaşlılara qayğı və onların təlim-tərbiyəsində müəllim kimi rolumuz;
- valideynlərin təhsildə rolu;
- uşaqların öyrənməsi;
- uşaqların fərqli ehtiyaclarını ödəmək üçün hansı səviyyədə tədris planını hazırlayırıq və ya təqdim edirik;
- azyaşlıların təlim-təhsili və ümumilikdə daha geniş cəmiyyətdə rolu;
- müəllim olaraq özümüz necə öyrənirik.

Zamanla fərdi tədris fəlsəfəmiz haqqında yazmaq təhsil və tədris haqqında öz qənaətlərimizi və daha çox təcrübə qazandıqca bunun necə dəyişə biləcəyini dərk etməyə kömək olur. Bu bizə (və oxucuya) nə üçün uşaqlarla və ailələrlə birgə fəaliyyətə üstünlük verdiyimizi və davranışımıza ən çox təsir edən amillərin hansılar olduğunu daha yaxşı anlamağa imkan yaradır.

Fəlsəfəmiz və təcrübəmiz yalnız sinfin dörd divarı arasında baş verənlərlə bağlı deyil; oxuduğumuz və ya iştirak etdiyimiz tədqiqatlardan, dərslərdən, mentorlardan, həmkarlarımızla apardığımız söhbətlərdən və s. formalaşır. Təsir fəlsəfəmiz şəxsi qənaətlərimizlə yanaşı, həm də ictimai konsensusumuzdur.

Portfoliomuzun 1-ci hissəsini yazmaq gələcək inkişaf ehtiyaclarımızı aydınlaşdırmağa, portfolionun 2-ci hissəsinə keçməzdən əvvəl nəyə nail olduğumuza və məqsədlərimizi müəyyənləşdirməyə kömək edir.

II hissə. Peşəkar informasiya

Portfoliomuzun ikinci hissəsində iştirak etdiyimiz fəaliyyətlərin və rəsmi qiymətləndirmələrin siyahısı olan ciddi məlumatlar var. Bu hissəyə aşağıdakı tərzdə dəlillər daxil edilməlidir:

- İştirakçısı olduğumuz akademik proqramlar, seminarlar və s. xülasəsi. İdeal olaraq bu proqramlarda öyrəndiklərimiz və sonradan həyata keçirdiyimiz yeni fikir, bilik və bacarıq, yaxud qənaətlər haqqında məlumatları da əlavə etməliyik.
- Bir və ya iki detallı nümunə, rolumuzun təsviri, istifadə etdiyimiz vəsaitlər və vasitələr, tətbiq etdiyimiz köməkçi tövsiyələr və ya digər nəticələr daxil olmaqla tədqiqat və peşəkar şəbəkələrdə iştirakımız.

- Kitablarımız, jurnallarımız və s. kimi qaynaqların öyrənilməsi ilə əlaqəli fəaliyyətlər onları oxuduğumuzu və təhlil etdiyimizi, oxuduqlarımızla əvvəlki bilik və təcrübəmiz arasında əlaqə qurduğumuzu göstərir.
- Seminarlarda iştirak etmək, məqalə yazmaq, digər müəllimlərə mentor olmaq, öyrənmə icmalarında görüşlər və ya fəaliyyətlərə rəhbərlik/yardım etmək kimi fürsətlərimiz və bunun təcrübəmizə necə təsir göstərməsi.

III hissə. Öyrənməyimizə dair faktlar

Portfolionun üçüncü və əsas hissəsi təcrübə yolu ilə öyrənməyimizi sübut etdirən faktlar və tədris prosesində meydana çıxan artefaktlar, onlarla bağlı düşüncələrimizi təqdim edir. Bu hissənin quruluşu, əsasən, üç mərhələdən ibarətdir: (1) material toplamaq; (2) ən uyğununu seçmək; və (3) həmin materiallara şəxsi refleksiyanızı müəyyən etmək.

1. **Toplama mərhələsi.** Özümüz haqqında sənədləşdirmək istədiyimiz üstünlükləri göstərən dəlil (faktlar) və qeydlər toplamağa və ya gələcəkdə həmin üstünlüyü necə əldə edəcəyimizi planlaşdırmağa başlayırıq. Biz toplaya bilirik: yaxşı təcrübə nümunələri; şəxsi kolleksiyamızdan uşaqların işi; özünüqiymətləndirmə və ya digər mütəxəssislərin (mentor, həmkarlar) müşahidələri. Bura daxil ola bilər:

- geniş tədris fəaliyyətinin təsviri;
- bir tədris vahidi üçün məqsədlər və dərs planları barədə ümumi məlumat;
- dərstdə istifadə olunan mənbələrin siyahısı;
- ardıcıl iki dərs planı;
- iclasdan qeydlər və ya səs yazıları;
- uşaqlarla ünsiyyətimizin səs yazıları;
- uşaqların işlərindən nümunələr;
- uşaqların işlərinin qiymətləndirilməsi;
- uşaqların müşahidələri;
- əhvalat qeydləri;
- uşaq layihələri;
- sinif kitabları, bülletenlər, qaydalar;
- ailələrlə ünsiyyət nümunələri;
- fotolar;
- digər müəllimlər, ailələr və ya nəzarətçilərin şərhləri;
- lazım olduqda əlavə hissələr/dərslər.

Bu sənədlərin toplanmasına ən qısa müddətdə başlamaq vacibdir, əks halda, bir çox qeydlər itiriləcəkdir. (Mümkün artefaktların nüsxələrini böyük bir qutuya qoymaq və ya elektron məlumatları mütəmadi olaraq kompüterin yaddaşına köçürmək faydalıdır).

2. **Seçim mərhələsi.** Təcrübə və müəllim kimi peşəkar irəliləyişlərimizi göstərmək üçün portfoliomuza hansı materialların daxil olacağına dair seçim edirik. İdeal olaraq seçilmiş sənədlərin hər birini yaradıldığı kontekstin təsviri və niyə seçilməsi ilə bağlı məlumatlar müşayiət edəcəkdir. Bu qeydlər peşəkarlığın, müəyyən bacarıqların, biliklərin və qənaətlərin inkişaf etdirilməsini və böyüməsini göstərir. Bu prosesə fərdi refleksiya deyilir. Portfolionun məzmunu təcrübəmizi əks etdirir və xüsusi təlim strategiyaları və fəaliyyətlərin uşaqlar üçün necə təsirli olduğunu izah edir. Unutmayın ki, portfolionu oxuyanların vaxtı məhduddur, buna görə öz uğurlarımızın ən təsirli və ciddi qeydlərini seçməliyik.

Dolğun hesab edilən portfolioda müxtəlif kateqoriyalara dair nümunələr var: orijinal dəlil/sənədlər, izahatlar/refleksiyalar və qiymətləndirmə xarakterli qeydlər/müşahidələr.

3. **Refleksiya mərhələsi** portfoliomuzun mahiyyətini əks etdirir. Bu, təcrübəmizdəki problemləri görməyə və daha yaxşı başa düşməyə, tədrisin keyfiyyətini artırmağa və həmkarlarımızla ünsiyyətimizi yaxşılaşdırmağa kömək edir. Dyui demişdi ki (Dewey, 1933), təcrübə və refleksiya inkişafa səbəb ola bilər. Bunu nəzərə alaraq, inkişaf təcrübəmizi tənqidi refleksiya fəaliyyətləri ilə əlaqələndirə bilsək, bu, portfolio sahibinə peşəkar inkişaf gətirəcəkdir. Portfoliodakı materiallar və məhsullar öz əksimizlə dolğunlaşdırıldıqdan sonra hərəkətlərimizi formalaşdıran və peşəkar inkişafımızı təşviq edən düşüncə proseslərini başa düşməyə başlayırıq. Konstantino, De Lorenzo və Tirell-Korbin (Constantino, De Lorenzo, Tirrell-Korbin, 2009) refleksiya üçün təlimat olaraq beş vacib məqamı təklif edirlər: eyniləşdirmə (müəyyən təcrübələrin ayırd edilməsi və tanınması); təsvir (müəyyən addımların nədən ibarət olduğu, necə və niyə atıldığı, təsirinin nə olduğu); analiz (düşüncələrimiz, hisslərimiz və reaksiyalarımız); ümumiləşdirmə və qiymətləndirmə (təcrübəmizin təhlilini təqdim edirik); fəaliyyət və performans (gələcəkdə nəyi fərqli edəcəyik).

Peşəkar inkişaf və yüksəliş məqsədləri ilə portfolionun hazırlanması prosesində refleksiya nə baş verdiyini müəyyənləşdirməkdən və onu təsvir etməkdən ibarət deyil. Bir problem aşkar edildiyində növbəti addım mümkün həllərin nəzərdən keçirilməsi və sınaqdan keçirilməsini tələb edir. Buna çox vaxt "fəaliyyət zamanı refleksiya" prosesi deyilir. Fəaliyyət zamanı refleksiya problemin müəyyənləşdirilməsini və planın effektivliyinin təsirini əks etdirir.

Tənqidi refleksiya uşaqlardan ötrü həqiqətən istədiyimizi əldə etmək üçün lazım olan işlərin bəzən görülməməsi haqqında öyrənməyin yeganə yoludur. Məsələn, uşaqtyönümlü yanaşmalara inandığımızı söyləyə bilərik. Ancaq

uşaqların səssizcə işləmələrini təmin etməyə çalışırıq. Çünki düşünürük ki, uşaqlar səs-küy olanda fikirlərini cəmləyə bilmirlər. Ya da dediklərimizin daha vacib olduğunu zənn etdiyimiz üçün sinifdə çox danışa bilərik. Eyni zamanda, əslində, istədiyimiz uşaqların özlərini ifadə etmələrini öyrənmələridir.

Uşaqların öz azadlıqlarını kəşf etmələrini istədiyimizi deyirik, ancaq sonra qaşığıla qidalandırırıq, özümüz geyindiririk və/və ya nə qədər yemək istədiklərini, isti və ya soyuq hiss etmələrini, yaxud harada olduqlarını, nəyi istədiklərini nəzərə almır, məhəl qoymuruq. Ailənin cəlb olunmasını istədiyimizi söyləyə bilərik, ancaq ailə üzvlərinə sinifdə əhəmiyyətli rol vermirik. Tətbiqlərimizin qənaətlərimizlə əlaqəli olduğuna əminlik bizim peşəkar inkişafımız üçün çox vacibdir.

“AABA keyfiyyətli pedaqogika prinsipləri”ndən istifadə edərək portfolio hazırlamaq

Yaxşı yaradılmış portfolio müəyyən quruluşa malikdir, əhatəlidir, seçilmiş nümunələrdən ibarətdir və bütün hissələri əlaqəli şəkildə təşkil edir. Bu yalnız bəzi hissələri deyil, bütövlükdə fəaliyyətimizi əhatə etməli və bütün sahələrdəki imkanlarımız, nailiyyətlərimiz haqqında dəqiq mənzərə yaratmalıdır. Tərkibi yalnız ayrı-ayrı hərəkət və davranışları deyil, bacarıq və biliklərimizi də təmsil etməlidir.

Portfoliolarımızın təşkili üsulu oxucuya niyə fərqli artefaktların seçildiyini anlamaqda kömək edir. Portfolionu təşkil etməyin bir yolu AABA *keyfiyyətli pedaqogika prinsiplərinə* istinad etməkdir. Bu prinsiplər işimizin uşaqlarla, ailələrlə və icmalarla necə əlaqəli olduğunu göstərir və öz peşəkar inkişafımızın nümayişinə kömək edir. Bu cür quruluşdan istifadə özümüzü hərtərəfli, lakin qısa şəkildə təqdim etməyə kömək olur.

Yaxşı inkişaf etmiş bir portfolio gələcək təcrübəmiz üçün SMART hədəflərini necə təyin etdiyimizi də sənədləşdirir. İstiqaməti müəyyən etmək üçün “AABA-nın uşaq bağçasında tədrisin keyfiyyətini artırmaq üçün peşəkar inkişaf vasitəsi” kimi materiallardan istifadə edə bilərik (əlavə 4).

AABA prinsiplərindən hər hansı bir fokus sahəsi, prinsip və ya göstərici təcrübəmizi inkişaf etdirmək üçün başlanğıc nöqtəsi kimi istifadə edilə bilər. Bunlardan hansının üzərində dayanacağımız bizim tənqidi özünüqiymətləndirməmizdən asılı olacaq (qənaətə fərdi olaraq və ya həmkarların köməyi ilə gəlinəcək). Biz biləcəyik ki, hansı məsələdə daha güclüyük və o istiqamətdə özümüzü bir qədər də artırmağa bilərik.

Təkmilləşdirmə üçün başlanğıc nöqtəsi seçərkən kiçik addımlarla başlamaq daha yaxşı olar (məsələn, tək indikator ilə). Çox güman ki, müəyyən edilmiş hədəf üzərində işləyərkən (eyni prinsiplə, başqa bir prinsiplə və ya fərqli istiqamətdə) digər göstəricilərə münasibətdə irəli getdiyimizi biləcəyik.

Portfoliolarımızı paylaşmaq

Öyrənmə icmalarındakı mentor və həmkarlarımızın dəstəyi varsa, hədəflərimizə çatmaq daha asandır. Həmkarlarımızla portfoliolarımızı nəzərdən keçirmək tədris/təlim qruplarımızda, işçi qruplarımızda və ya öyrənmə icmalarımızda müzakirə üçün əla başlanğıc nöqtəsi ola bilər. Uşaqyönümlü yanaşma hər uşaq üçün faydalı olduğundan hər bir müəllimin bu işlə bağlı ehtiyacları ümumilikdə icmaların peşəkar yanaşmasının bir hissəsi kimi qəbul edilməlidir. Buna görə də hər bir müəllimin peşəkar inkişaf portfoliosunun fərqli olmasına baxmayaraq, bütün tədris qrupunun və ya məktəbəqədər yaşda olan uşaqların ümumi baxışlarına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Müəllim fəaliyyətinin tədqiqi

Müəllim fəaliyyətinin tədqiqatı sinif otaqlarımızda gördüyümüz işlərin bəzilərinin uğurlu, bəzilərin isə uğursuz olduqlarının səbəblərini araşdırmaq üçün bir prosesdir. Müəllim həmçinin hansısa uşaqlarla yaxşı işləməyin və onları daha mürəkkəb tapşırıqlar vasitəsilə öyrətməyin yollarını araşdırmağa bilər. Fəaliyyət araşdırmalarının məqsədi xüsusi uşaqlar və ailələrlə ayrıca kontekstdə tədris və öyrənməni daha yaxşı başa düşməyə və uşaqları daha yaxşı tanımağın yeni üsullarını əldə etməyə, onların öz hissləri və böyüdüklərini daha dərinlən anlamalarını inkişaf etdirməyə və daha həssas olmağımıza kömək etməkdir (Henderson, Meier, Perry and Stremmel, 2012).

Müəllim fəaliyyətinin araşdırılması bəzi proqramlarda müəllim rolunun vacib hissəsi kimi təqdim edilir (məsələn, Recio Emiliya yanaşmasındakı kimi).

Hər bir məktəb müəllimi və işçisinin təhsilin məzmununu, məqsəd və təcrübələri təyin edən konseptual modellərin öyrənilməsinə və hazırlanmasına töhfə vermək hüququ vardır. Bu, pedaqoji koordinatorları və valideyn məsləhət komitələri ilə, uşaqların və ailələrin hüquqlarına uyğun olaraq, heyət arasında açıq müzakirə yolu ilə baş verir; metodlar, didaktika, tədqiqat və müşahidə layihələri seçimi üzrə əməkdaşlıq yolu ilə; təcrübə sahələri, davamlı müəllim hazırlığı və ümumi heyət inkişafı, mədəni təşəbbüslər və icma rəhbərliyinin vəzifələrinin təsviri ilə

(Loris Malaguzzi, Reggio Emilia 1993).

Müəllim fəaliyyətinin tədqiqatı düşünülmüş və sistemli şəkildə aparılan araşdırma. Əslində, bəzən insanlar bunu tədqiqat deyil, “sorğu” adlandırmağı üstün tuturlar, çünki “tədqiqat” və ya “araşdırma” sözü çox vaxt ciddi elmi metodlarla əlaqələndirilir və yalnız elm adamlarına, yaxud universitet professorlarına xas olan ifadələr kimi qəbul edilir.

Müəllim fəaliyyətinin tədqiqatını refleksiyaadan fərqləndirən məlumatların toplanması və təhlili məqsədilə aparılan prosesi əhatə etməsidir ki, bu səbəbdən sənədləri ictimailəşdirmək, paylaşmaq olar (Borko, Liston və Whitcomb, 2007). Müəllim ortaya bir fikir qoyur, onu sınaqır, necə işlədiyini görür və sonra bütün dövrü yenidən başlamazdan əvvəl yeni fikirlərlə çıxış edir.

Stremmel (2007) tədqiqat dövrünün altı addımını təsvir edir.

1. **“Məna problemi”nin müəyyən edilməsi:** adi halda bir qrup qızın bloklar mərkəzində heç vaxt oynamadığını və ya heç bir ailənin məktəbəqədər ailə otağından istifadə etmədiyini, yaxud bir qrup uşağın eyni oyuncaqlar üstündə mübahisə etdiklərini görə bilirik. Bunun nə üçün baş verdiyini və vəziyyəti necə yoluna qoya biləcəyimizi ayırd etmək istəyirik.

Daha mürəkkəb halda eyni problemlər cəmiyyətin dərin qatlarında özünü göstərə bilər. Cəmiyyətimizdəki bir sıra amillər bəzi qızların riyazi təfəkkürü inkişaf etdirən tikmə və ya digər oxşar fəaliyyətə cəlb olunmasına mane olurmu? Ailə üzvlərinin məktəbəqədər müəssisəyə gəlməsinə mane olan hansı amillərdir? Uşaqlar başqa hansı yerlərdə ünsiyyətə girməyi öyrənirlər? İnsan ünsiyyət qurmağı, razılaşmağı necə öyrənir? Problemlərin dərin mənası kiçik müəssisələrdə əks olunur və müzakirə edilərək bəziləri tədqiqat layihəsi olaraq seçilir.

2. **Suallar hazırlamaq və fərziyyələri yoxlamaq:** problem ifadə edildikdən sonra öyrənən icma suallar hazırlayır və fərziyyələri yoxlayır. Fərziyyələrin yoxlanması, əslində, elə fərziyyələr yaratmaq deməkdir: əgər mən bunu edə bilərəmsə, bu baş verə bilər. Bir sözlə, buna eksperiment deyə bilirik.

Qrup fərziyyəni irəli sürmək/yaratmaq üçün nəzəriyyə intuisiya, uşaqların təcrübəsi və biliklərinə, müşahidə və refleksiyaya əsaslanı bilər.

Bloklar sahəsində oynamayan qızların nümunəsində sual verilib: “Mərkəzi daha da cəlbədicili edəcək hansı vəsaitləri oraya əlavə etməliyəm?” Qızların özləri və ailələri ilə söhbət etdikdən sonra onların tikmə və riyazi fəaliyyətləri ilə məşğul ola biləcəkləri yerlər haqqında düşünərək, blok bölgəsinə fərqli şəkildə istifadə edilən yeni bir mövzu və ya

istiqlalət təqdim edə bilərik. Evlərdə və ya icmada blok qurmaq kimi eyni riyazi düşüncəni inkişaf etdirən fəaliyyətlərlə bağlı ailələrlə işləyə bilərik. Memarlıq və ya inşaat sahəsində çalışan qadınlar haqqında kitablar və fotosəkilləri onların əlinin çatdığı yerlərə qoya bilərik ki, qızlar qadınların da inşaatçı ola bildiyi fikri ilə tanış olsunlar.

İstifadə edilməyən ailə otağının nümunəsində belə bir sual yarana bilər: "Ailə üzvləri üçün hansı resurslar daha maraqlı ola bilər?" Əlavə düşüncə ilə və ailələrlə söhbət edərkən ailə üzvlərinin məktəbdə ola bilməmələrinin səbəblərini anlaya bilərik (iş yerində olmaları vacib şərt ola bilər). Daim ailə otağında olan resursları həftəsonlarında açıq bir yerə, məsələn, icma mərkəzi və ya kitabxana kimi məkana yerləşdirmək daha çox ailələrin bura cəlb olunub-olunmayacağını görməyimizə kömək edə bilər.

Daha sadə hallarda dərhal problemi həll etməyə yönəlirik. Daha mürəkkəb vəziyyətdə azyaşlıların öyrənmə təcrübələrinin sosial və siyasi cəhətlərini və bunları bütün uşaqlar və ailələr üçün daha əhatəli hala gətirə biləcəyimizi araşdırmağa başlayırıq.

3. **Məlumat toplamaq:** məlumat formal və qeyri-formal müşahidələr, müsahibələr vasitəsilə, həmçinin jurnal aparmaq, şəkil və ya video çəkmək, yaxud uşaqların əl işlərini yığmaq da daxil olmaqla müxtəlif üsullarla, vasitələrlə toplanır. Məlumatlarda uşaqların öz sözləri, jestləri, rəsmləri və özlərini ifadə etmələrinin digər yolları olmalıdır. Müşahidəçilər yaxşı olanda məlumatlar da hərtərəfli olur.
4. **Toplanmış məlumatları təhlil və şərh etmək:** toplanmış məlumatları sahəyə aid elmi ədəbiyyat ilə, məlumatların digər formaları və həmkarların fikirləri ilə əlaqələndirin. Fərziyyələr islah oluna və ya yenidən qurula bilər.
5. **Tədbir görmək:** yekun olaraq kəşflərdən sonrakı refleksiya və problemin ilkin formasının həlli üçün istifadə olunur. Fəaliyyətin bizim suallarımıza cavab verdiyini və ya əlavə problem və suallar doğurduğunu görəndə sorğu dövrü davam edir.
6. **İşimizdə aşkarladığımız məqamlar barədə digər müəllimləri də məlumatlandırmaq:** "Addım-addım" yanaşmasında erkən yaş dövrü təhsil müəllimlərinə əldə edilən nəticələri öz öyrənmə icmalarından kənarında, başqa müəllim şəbəkələri ilə bölüşməyə imkan verir. Müəllim kimi biz sadəcə bilik istehlakçıları deyilik. Bizim vəzifəmizin unikalığı ondan ibarətdir ki, biz, müxtəlif kontekstlərdə tətbiq olunan üsullara, biliklərə və nəzəriyyələrə töhfələrimizi verməklə, sahəmizi daim inkişaf etdirə bilərik.

Müəllim fəaliyyətinin tədqiqatı ilə məşğul olmaq işimizdə peşəkarlığı artırmaq, ömürboyu öyrənmə ilə məşğul olmaq və daha demokratik, ədalətli cəmiyyət yaratmaq üçün çalışmanın yoludur. Bundan əlavə, tədqiqat zamanı suallarımızı və məlumatlarımızı müxtəlif kontekstlərdə nəzəriyyə, tədqiqat və təcrübə ilə əlaqəli layihələr axtaran peşəkar araşdırmaçılara və ya peşəkar tədqiqatla məşğul olan tələbələrə təqdim edə bilərik. Beləcə, uşaqların inkişafı və öyrənilməsi ilə bağlı araşdırmalar üçün çox lazımlı məlumatlar təqdim etməklə həmin səviyyədə olanların inkişafına töhfə vermiş olarıq.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Gender bərabərliyi üzrə fəaliyyət tədqiqatı

Sonya bu yaxınlarda gender bərabərliyi mövzusunda seminarla iştirak etdi. Sınıfdə oynamaqdan ötrü fərqli materiallar və oyuncaqlar seçmək üçün qız və oğlanlara bərabər imkanlar yaratdığına əmin olmaq istəyirdi. Sınıfdəki bütün materialların və oyuncaqların siyahısını tərtib etmək, uşaqların vəsaitləri və oyuncaqları nə vaxt və necə istifadə etdiyini müşahidə etmək üçün məlumat yığmaq və sinif yoldaşından uşaqların seçdikləri gender əsaslı oyunlarla bağlı qeydlərin sənədləşdirilməsi də daxil olmaqla sənədlər və sübutlar toplamağa başladı.

Məlumatları araşdırarkən Sonya “ev” guşəsində kişilərdən daha çox ənənəvi qadın rollarına aid vəsait/rekvizitin bol olduğunu və orada oğlanlardan çox qızların oynadığını aşkar etdi. Onu da gördü ki, oğlanlar üçtəkərli velosipedlərdən qızlardan daha çox istifadə edirlər. Qızlardan niyə velosiped sürmədiklərini soruşduqda oğlanların onları çox sürətli idarə etdiklərini dedilər. Mərkəzdəki həmin guşənin oğlanları daha çox cəlb etməsi, velosipedlərə isə qızların həvəs göstərməsi üçün neyləyə biləcəyini ayırd etmək məqsədilə bu barədə məlumatları uşaqların ailələrinə təqdim edir. “Evcilik” fəaliyyət mərkəzindəki (və ya “ev” guşəsindəki) dinamikanın necə dəyişdiriləcəyi ilə bağlı ətraflı plan hazırlayır və ailələrdən artıq kişilərin gündəlik həyatlarında istifadə etmədikləri əşyaları, o cümlədən qalstuklar, köynəklər, kişi saatları, papaqlar, ayaqqabı, şərf və əlcəklər, açar, üzüklər, cüzdanlar və s. ianə vermələrini xahiş edir.

davamı növbəti səhifədə

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ**Gender bərabərliyi üzrə fəaliyyət tədqiqatı *davamı***

Bu əşyaları guşəyə qoyur və oğlanların reaksiyasını izləyir. Həm də ataları siniflərə girməyə və oyun guşələrində uşaqlarla oynamağa dəvət edir ki, balacalar tərbiyəvi rollarda kişiləri də görsünlər. Velosiped məsələsində isə "Dayan!" işarələrini əlavə edir və qızlardan birinin yol nəzarətçisi kimi fəaliyyət göstərməsini təmin edir.

Əsas məqamlar

- Sonya sinifdəki köməkçisi də daxil olmaqla müxtəlif mənbələrdən məlumat toplayır.
- Sonya baş verənlər haqqında toplanmış məlumatları şərh edir və nəyin dəyişdirilə biləcəyini qiymətləndirir.
- Uşaqların ailələrinin dəstəyi və iştirakı ilə plan hazırlanır.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Niyə mən təcrübəmi və təcrübə ilə bağlı qənaətlərimi portfolioda sənədləşdirirəm (və ya sənədləşdirmirəm)? Portfolio varsa, bundan necə istifadə edirəm? Sonuncu dəfə nə vaxt yeniləmişəm?
- Portfolio necə hazırlanıb? Bunun başqa bir yolu varmı?
- Portfoliomu kiminlə bölüşərdim və niyə?
- Nəzarətimdə olan uşaqlar və təcrübəm barədə araşdırmaq istədiyim hansısa mövzular varmı? Hansı məlumatları toplaya bilərəm? Nəticələri kiminlə bölüşə bilərəm və niyə?

VI hissə

“Addım-addım”

yanaşması təcrübədə:
əsas kompetensiyalar
və inteqrasiya olunmuş
fəaliyyət mərkəzləri

Giriş

Bu hissənin birinci bölməsi məktəbəqədər təhsildə öyrənmənin səkkiz sahəsi üzrə əsas kompetensiyaları təqdim edir: **savad və oxu-yazı, riyazi, ictimai** (xəyali sosial oyun mərkəzlərində qazanılır), **təbiət elmləri, incəsənət** (əyani, musiqi və yaradıcı hərəkəti fəaliyyət), **texnologiya** və **fiziki** kompetensiyalar (açıq havada keçirilən oyunlarda qazanılır). Məktəbəqədər təhsilin bu öyrənmə sahələri həm gün ərzində, həm də xüsusi fəaliyyət mərkəzlərində oyun və fəal təlim vasitəsilə tətbiq edilə bilər. Son fəsildə bu əsas kompetensiyalar oyun və uşaqların fəaliyyətləri ilə öyrədilməsində faydalı olacaq iki əlavə fəaliyyət mərkəzi (**bloklar** və **qum/su mərkəzləri**) haqqında məlumat verilir.

Məktəbəqədər təhsil müəllimləri koqnitiv inkişafda mühüm rol oynayan fərqli inkişaf sahələrində uşaqların nəticələrinə görə bu gün daha çox məsuliyyət daşıyırlar. Fənlər üzrə zəruri biliklər əldə etmək ona görə vacib sayılır ki, oxuyacaqları məktəbdə, sonra yetkin insan kimi çalışdıqları sahələrdə və həyatlarında müvəffəqiyyət qazana bilsinlər. Ancaq biz məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq uşaqlara yalnız məzmun üzrə biliklərin verilməsinə görə məsuliyyət daşırıyıq. Uşaqların təhsilinə görə biz cavabdeh olsaq da, dünyanın bir çox yerlərində nəticəyönümlü kurikulumlar oyun əsaslı kurikulumları əvəz etməkdədir və daha çox diqqət uşaqlarda akademik bilik və bacarıqların inkişafına yönəldilməkdədir. Azyaşlı uşaqları akademik biliklərə və bacarıqlara vaxtından tez cəlb etmək, onların inkişafına, xüsusilə də sosial və emosional inkişafına mənfi təsir göstərmək deməkdir.

Erkən uşaqlıq dövrünə aid inkişaf nəzəriyyəsi müxtəlif inkişaf sahələrinə: sosial, emosional, fiziki, koqnitiv, nitq və dilə aid olsa da, realıqda uşağın inkişafı ayrı-ayrı sahələrə bölünə bilməz. "Addım-addım" yanaşması proqramı uşaqların bu sahələrin ayrı-ayrılıqda nəyə nail ola biləcəkləri ilə bağlı gözləntilərə fokuslanmışdır. Əksinə, uşaqların öyrənməsi və inkişafı üçün məktəbəqədər müəllimlərin yarada biləcəkləri müxtəlif təcrübələrə əsaslanır.

Təcrübənin bütün növləri erkən yaşında olan uşağın həyatında bir-birinə bağlıdır və eyni müddətdə inkişaf edir. Bir sahədəki inkişaf digərlərində irəliləyişə təkan verir. Eynilə hər hansı bir sahədə yanlılıq olduğu halda digər sahələrə mənfi təsir göstərildiyi kimi. Unutmamalıyıq ki, məktəbəqədər təhsil uşağın ümumilikdə inkişafına yönəldilməlidir. IV hissədə "Uşaqların kompetensiyalarına əsaslanan strategiyalar"da deyildiyi kimi, bütün sahələrdə, eləcə də məzmun sahələrində inkişaf uşaqların qarşılıqlı fəaliyyət göstərdikləri, təcrübədən çıxardıqları, araşdırdıqları və oynadıqları gündəlik hadisələr zamanı inteqrasiya olunmuş şəkildə baş verməlidir.

Bir daha qeyd edək ki, IV hissədə göstərilədiyi kimi, kompetensiyalar bacarıq, bilik, qabiliyyət, münasibət və dəyərlərin inteqrativ şəkildə inkişaf edən birləşməsi kimi təyin edilmişdi. Bu hissədə müxtəlif inkişaf sahələrini və kurikulum məzmununu birləşdirməyə yönəlmiş təbii, oyun yolu ilə **ömürboyu öyrənmənin təmali** kimi götürülən əsas kompetensiyalar təqdim olunmuşdur. Biz məqsədli şəkildə “əsas kompetensiyalar” ifadəsini işlədirik (yuxarıda göstərilədiyi kimi), çünki o, əsas bilik və bacarıqların əldə edilməsindən daha genişdir. “Addım-addım” yanaşması uşaqların öyrənmək üçün daxili motivasiyasını inkişaf etdirməkdən ötrü ömürboyu təlim anlayışını dəstəkləyir. Uşaqlar erkən yaşlarında özlərinin bacarıqlı olduqlarını bildikdə, artıq nəsə bildiklərinə və edəcəklərinə əminlik yarandığını göstərən təcrübəyə malik olduqda ömürboyu öyrənməyə həvəsli olurlar. Özlərini bacarıqsız hiss etməyə məcbur edildikdə tez təslim olurlar və öyrənməkdə çətinlik çəkirlər.

Nitq və savad kompetensiyaları

Nitq və savad uşaqların əldə etməli olduğu, bəlkə də, ən vacib bacarıqdır. Çünki məktəbdə və sonrakı müstəqil həyatda uğurları onun sürətli oxumağından və yazılanları tam anlamaq bacarığından asılıdır. Savadlı olmaq riyazi, ictimai, elmi biliklər, eləcə də incəsənət və texnoloji sahədə kompetensiyalar da daxil olmaqla digər əsas bacarıqların hər biri ilə bağlıdır. Uşaqlar bu sahələrdə yaxşı baş çıxarmaq üçün oxumağı və yazmağı bilməlidirlər. Savad kompetensiyaları uşaqların sosial-emosional inkişafına da töhfə verir. Çünki oxumaq və yazmaq zövqlü fəaliyyətdir, üstəlik bizə başqaları ilə əlaqə yaratmağa kömək edir. Məhz bu əhəmiyyətinə görə biz məktəbəqədər təhsil müəllimləri azyaşlı uşaqlarda savadın necə inkişaf etdiyini başa düşməli, nitq və savad bacarıqlarına yiyələnsinlər deyə əlimizdən gələni etməliyik.

Məktəbəqədər təhsil ekspertləri arasında belə bir fikir formalaşmış ki, uşağın özünün oxumasından, yaxud da onun üçün başqasının oxumasından asılı olmayaraq, oxumaqda əsas məqsəd mətndəki mənanı dərk etmək və ya ondan zövq almaqdır. Bu fikirlə yanaşı, yanlış fikir də geniş yer alıb: məktəbəqədər təhsil müəssisələrində nitq və savad təlimi, sadəcə, əlifbanı, hərflərin səslənməsini və ayrılıqda hərflərin/simvolların yazılışını öyrətməkdən ibarətdir. Əlbəttə ki, simvolların mənasını açmaq bacarığı oxumaq və yazmaq üçün lazımdır, ancaq uşaqlar hərflərin səslərinin içərisində gizlənmiş mənanı dərk etmirlərsə, demək ki, oxumurlar. Əgər təlimdə uşaqları maraqlandıra bilməyəcək və ya həqiqi mənada məqsədi olmayan (məsələn, vəhşi heyvanlar və ya böyük yük maşınları haqqında yeni məlumat əldə etmək üçün maraqlı hekayə eşitmək, yaxud da mühüm bir hadisəni qeyd etmək) bir neçə saatlıq yorucu, mənasız tapşırıqlar verilsə, bu, erkən yaşlarda oxumağa qarşı mənfi münasibət formalaşdırma və orta məktəbdə şagirdin nailiyyətlərinə mənfi təsir göstərə bilər.

“Addım-addım” yanaşması məktəbəqədər yaşda olan uşaqların təhsil səviyyəsini təsvir etmək üçün “ilkin savad” terminindən istifadə edir.

“İlkin savadın formalaşması” uşağın dünyaya gəlməsi ilə başlayan və oxuyub-yazma bacarığına yiyələnməsi ilə nəticələnən uzun, tədricən mürəkkəbləşən prosesi əks etdirir. Biz bilirik ki, nitq və savad bir-biri ilə sıx əlaqədədir. Buna görə oxu və yazı prosesi də valideynlər körpələri ilə ilk dəfə danışımağa başladıkları zaman başlayır. Körpələri ilə tez-tez danışan, onlarla birlikdə oxuyan valideynlər və müəllimlər övladlarının yalnız dil və nitq qabiliyyətlərinin inkişafına dəstək olurlar, həm də biliklərini artırırırlar. Uşaqların onlara kitab oxumağı, adlarını yazmaq istəməsi, özlərini oxuyan kimi aparmaları, sevimli hekayələrini gerçəkləşdirmələri yeni yaranan bacarıqlarına cavab vermək, oxumağı və yazmağı öyrənmələri üçün əsasdır.

Səmərəli məktəbəqədər təhsil proqramı uşaqlar arasında mənalı və məqsədyönlü qarşılıqlı əlaqələri təşviq etməklə danışmaq, dinləmək, oxumaq və yazmaq istəyən uşağın ilk cəhdlərinə dəyər verir, dəstəkləyir. Azyaşlı uşağın çap olunmuş vəsaitlərə olan təbii marağı istənilən savad proqramının başlanğıc nöqtəsi ola bilər. Bütün uşaqlar özlərini yazı yazmış kimi apararaq, yazılı dili həvəslə təqlid edəcəklər. 3-4 yaşlı uşaqların kağızdakı ilk cızma-qaraları rəsmdən tutmuş hərfləri yazmağın təqlidinədək daha zərif yaradıcı cəhdlərə doğru irəliləyir. Bu yaşda ilk cızma-qara etmək cəhdləri çox vacibdir. Çünki məhz bunun sayəsində uşaq özünün aid olduğu mədəniyyətin nitq və yazı normalarını mənimsəməyə başlayır. Məsələn, kitabın səhifə-səhifə oxunması qaydası, onun və ya kağızın səmti, mətnlərin müxtəlif variantlarda istifadəsi (siyahı tərtib etmək, qeydlər aparmaq, əşyaların işarələnməsi, fikirlərin ötürülməsi və s.) və kitablarda nələri yazmağın sosial baxımdan məqbul olması kimi.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində formalaşan nitq və savad kompetensiyaları ibtidai təhsil pilləsində uşaqlara üzdən oxumağı öyrətməkdən necə fərqlənir?
- Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda oyun vasitəsilə yaranan ilkin savadı necə artırmaq olar?
- Yeni yaranan ilkin savad kompetensiyaları digər məzmun sahələrinə aid kompetensiyalarla necə uzlaşır? İlkin savadı inkişaf etdirmək üçün müxtəlif fəaliyyət mərkəzlərindən necə istifadə edə bilərik?

İlkin savadın formalaşmasında uşaqlarla qarşılıqlı ünsiyyətin (dinləmə və danışmanın) rolu

Sözləri bilməklə (söz ehtiyatı) üzdən oxumaq bacarığının arasında sıx əlaqə var. Bilirik ki, əsas böyüklərlə azyaşlı uşaqlar arasında xoş, qarşılıqlı sıx ünsiyyət ümumilikdə böyüklərlə uşaqlar arasında yaxşı münasibətlərin yaranmasına zəmin yaradır. Qarşılıqlı münasibətlər erkən yaşda dil qabiliyyətini, emosional təhlükəsizliyi, özünün "mən"ini hiss etməsini və qavradıqları dünya anlayışını genişləndirən bünövrədir. Müsbət münasibətlər məsuliyyətli, dəyərli və qarşılıqlı ünsiyyət üzərində qurulur.

Qarşılıqlı münasibət böyüklərin və uşaqların öz aralarında danışdıqları və bir-birini dinlədikləri zaman yaranan fikir mübadiləsidir. Uşaqlar qarşılıqlı ünsiyyət vasitəsilə daha çox şey öyrənəcəklərsə, deməli, daha çox danışmalıdırlar. Məktəbəqədər təhsil müəllimi kimi əsas məsələlərdən biri özümüzün az, uşaqların çox danışması üçün şərait yaratmaqdır. Araşdırmalara görə, ənənəvi siniflərdə müəllimlər uşaqlarla müqayisədə ən azı üç dəfə çox danışırlar. Üstəlik uşaqlar müəllimləri və sinif yoldaşları ilə dialoqa girməklə deyil, yalnız suallara cavab verərkən danışırlar.

Nitq bacarıqları o zaman inkişaf edir ki, uşaq özü "nitq"lə (yəni danışan insanlarla) əhatə olunsun. Məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq uşaqların şəxsi təcrübələrində əhəmiyyətli olan şeylərdən gün boyu danışmaqla onların dinləmə və danışma bacarıqlarını artırmaqla bilirik.

Bu cür qarşılıqlı əlaqələr, ünsiyyət vasitələri uşaqların söz ehtiyatlarını elə formalaşdırır ki, onlar oxumağa başlayanda mətnin dilini başa düşürlər. Bu həm şifahi, sonra isə yazılı şəkildə özlərini ifadə etməkdə onlara kömək edəcəkdir.

İPUCU**Uşaqlarla söhbətdə bunları edə bilərik:**

- onları hər şeyi öz sözləri ilə təsvir etməyə və söhbətlərdə istiqamətverici olmağa təşviq etmək;
- hadisələri təsvir etmək və geriyə qayıtmaqla nəyin baş verdiyini anlamağa kömək etmək;
- uşaqları proqnozlaşdırmağa, fərziyyə söyləməyə, dəyərləndirməyə və problemi həll etməyə sövq etmək üçün açıq suallar vermək;
- digər uşaqlarla qarşılıqlı ünsiyyəti asanlaşdırmaq və hisslərini bir-birinə sözlə ifadə etmələrinə yardımçı olmaq;
- fikirlərini ifadə etməyə və seçim etməyə həvəsləndirmək;
- sinif ekskursiyaları, yeni sinif layihələri və s. vasitəsilə yeni təcrübələr haqqında məlumat verməklə fərqli düşüncələr üçün imkanlar yaratmaq;
- oyuncaq telefon, kukla və dramatik/yaradıcı oyun materialları kimi rekvizitlər vermək;
- mahnı oxumağa, hekayələr söyləməyə, oynamağa və danışmaqla əylənməyə təşviq etmək.

Nitq və savad kompetensiyalarının inkişafı

Uşaqlar danışanların əhatəsində danışmağı öyrəndikləri kimi, çap olunmuş vasitələrlə qarşılıqlı əlaqədə oxumağı da öyrənirlər. Uşaq kitabların çox olduğu mühitdə böyüyərsə, hekayələri dinləmək və kitablara baxmağın xoş olduğunu da öyrənir. Böyüklər uşağı oturdub ona baxırsa, ünsiyyət qurub danışdırsa, yaxud onun üçün kitab oxuyursa, onunla münasibəti inkişaf etdirilir. Nitq və savadın inkişafı sosial prosesdir. Azyaşlılar başqalarının oxuduqlarını seyr etməklə kitabla davranmağı öyrənirlər. Yeni söz və anlayışları öyrənmək üçün kitab tutmağı, səhifələri çevirməyi və şəkillərə baxmağı öyrənirlər.

Uşaqlar şəkillər, hərflər və işarələr arasındakı fərqi də görməyə başlayırlar. Bu işarələrin sözləri təmsil etdiyi üçün mənə daşdığını öyrənirlər. Uşaqlar oxuduqlarını söyləyə bilirlər. İkiyaşlı uşağın şəkilli bir kitabla tanış olub, gördüklərini yadda saxladığı üçün bütün hekayəni “oxuduğunu” görmək artıq nadir hadisə deyil. Böyüklər hekayəni oxuyarkən bir hissəsini ötürürlərsə, uşaq bundan duyduğu düşəcək və bu səhvi düzəldəcəkdir. Uşaqlar özləri də

əzbərlənmiş mətnə keçərək oxumağı təcrübədən keçirirlər. Onlar sizə deyə bilirlər ki, hekayəni oxuyurlar, hərçənd onu təkrar danışirlar. Hekayəni oxuduğunuz zaman səhv etsəniz, onlar səhvinizi düzəldə bilirlər.

Uşaqlar ətrafda eşitdikləri xüsusi sözləri öyrəndikdən sonra onları bizə də izah etməyə çalışırlar. Bu, sevdikləri yeməyin, oyuncaqların, televiziya verilişlərinin və s. adları da ola bilər. Əlbəttə ki, uşaq sonda əlifbanın hərflərini, onların səslənməsini öyrənəcək və sözləri tələffüz etməyə başlayacaqdır. Lakin bu mərhələlər arasında çox şeylər baş verir.

Oxumağı öyrənən uşaq, bir qayda olaraq, aşağıdakı mərhələlərdən keçir:

1. Kitablarn oxunmasını dinləmək və kitablara baxmaq.
2. Kitablarn necə istifadə edildiyini bilmək (yəni kitabı necə tutmaq, səhifələri çevirmək, şəkillərə baxmaq).
3. Mətni şəkillərdən fərqləndirmək və mətnin onun eşitdiyi şifahi məlumat olduğunu bilmək.
4. Ətraf mühitdə çap nümunələrini tanımaq (məsələn: öz adları, qida etiketləri və ya sevimli oyuncaqlar kimi ümumi əşyaların adları, dayanma işarələri və s.).
5. Valideynlərə, dostlara, körpələrə və ya ev heyvanlarına "oxumaq" üçün sevdikləri kitabları yadda saxlamaq.
6. Kitablarda istifadə edilən rəsmi dil ilə adi həyatda istifadə edilən danışiq dili arasındakı fərqlə tanış olmaq.
7. Hərf-səs əlaqələrini bilmək və mətnin əsas mexanikasını başa düşmək.
8. Sadə sözlər düzəltmək üçün hərf və səs ahəngini birləşdirmək, müəyyən sözləri yadda saxlamaq və kontekstə görə sözü təyin etmək.
9. Sərbəst oxumaq.
10. Getdikcə həcmi daha böyük və mürəkkəb mətnlər/kitablar oxumaq.

Bütün bu prosesləri müxtəlif strategiyaları həyata keçirməklə dəstəkləmək olar, məsələn, kitabdan istifadə edərkən şəkillərdən bəhs etmək, sonrakı hadisələri proqnozlaşdırmaq və bir hekayənin təkrarlanan hissələrini oxumaq və s.

Yazmağı öyrənmək də prosesdir. Uşaqlarda yazı yazmaq anlayışı aşağıdakı hallarda meydana gəlir:

- tələsik cızma-qara edib, yazı yazdıqlarını deyirlər;
- əslində, hərf olmayan, lakin hərflərə bənzəyən simvollar çəkirlər;
- aydın hərfləri əks etdirən, lakin səslənməsindən və düzülüşündən söz yaratmayan simvollar çəkirlər;
- əsasən, samit hərflərdən sadə sözlər yaratmaq üçün özlərindən “orfoqrafiya” uydururlar;
- əsasən, sait səslərdən ibarət oxunaqlı sözlərlə “imla yazı” uydururlar;
- adi məktub yazırlar;
- həyatları boyunca yazı bacarıqlarını davamlı olaraq inkişaf etdirirlər.

Hər mərhələ vacibdir, çünki uşaqlar yazı ilə bağlı biliklərini daim artırır. Buna görə də hər mərhələdə onlara dəstək verilməli və dəyərləndirilməlidir. Məsələn, 2-3 yaşlı uşaqların cızma-qara etmələri üçün daha çox imkanlar yaradılmalıdır. Çünki onlar getdikcə anlamağa başlayırlar ki, insanların yazdıqları oxunacaqdır. Cızma-qaralar formalaşdıqca daha çox hərf şəklinə düşürsə, bu o deməkdir ki, onlar işarələrin oxuna bilən simvollar olduğunu anlayırlar.

SAVADIN İNKİŞAFI – FƏRQLİ YANAŞMALAR

Savadın inkişafı və onu formalaşdırmaq uzun illərdir müzakirə olunan mürəkkəb və mübahisəli mövzudur, xüsusilə də erkən ibtidai təhsil müəssisəsində oxumağı necə öyrətmək məsələsi. “Fonetik” yanaşma uşaqlara əvvəlcə əlifbanı, daha sonra isə hərflərin səslənişini, onların birləşərək söz yaratmasını, sözlərin hecalara bölünməsinə və nəhayət, digər sözlərə birləşməsinə öyrədir. Bu yanaşma bir hissədən (hərf və səs) sözə, sonra isə mətnə keçir. “Bütöv dil” yanaşması isə əvvəlcə sözdən başlayır, sonra sözləri hissələrə (hərf və səsə) ayırır.

Reallıq budur ki, uşaqlar müxtəlif yollarla, fərqli nisbətlərdə və fərqli nəticələrlə üzdən oxumağı öyrənirlər. Buna görə də müəllimin uşaqlara fərdi yanaşması və müxtəlif təcrübələri sınaqdan keçirməyə hazır olması vacibdir. Universitet səviyyəli təhsil proqramlarında savad və nitq bacarıqlarının inkişafı barədə fənlər tədris olunur və araşdırmaların nəticələri davamlı olaraq nəşr edilir. Bu araşdırmaları izləmək uşaqların oxuyub-yazma bacarığı ilə bağlı ehtiyaclarını ödəməyə kömək edə bilər.

Uşaqlarda savad və nitq sahəsi üzrə marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək

Şifahi və yazılı dilin müxtəlif formaları ilə davamlı tanışlıq və onlarla işləmək təcrübəsi uşaqlarda savadlı olmağın nə demək olması barədə şəxsi düşüncəni formalaşdırır. Unutmayın ki, uşaqlar bizim və digər böyüklərin ucadan və ya səssizcə oxuduğunu, məktub yazdığını, poçtunu açdığını, qeydlər etdiyini, siyahı tutduğunu və ünsiyyət qurmaq üçün kompüterlərdən istifadə etdiyini görəndə, əslində, biz bu yolla onlarda oxuma və yazmağın funksional cəhətlərini modelləşdiririk.

Gün ərzində oxumaq

Nəticədə dekodlaşdırma prosesini öyrənməyə həvəsləndirmək üçün uşaqları gün boyu müəllimə cəlb etmək lazımdır. Uşağı əhatə edən mühitdə görüb oxuya biləcəyi mətn, ayrı-ayrı və kiçik qruplarda oxunmaq üçün kitablar və onlarla kitablar haqqında söhbət – bütün bunlar müəllimə olan marağı artırmaq üçün yaxşı vasitələrdir.

Mühitin hər bir yerində oxumaq

Uşaqlar ətraflarında çap məhsulları gördükdə onu oxumağa həvəs göstərirlər. Kitablardan yalnız oxu mərkəzində və ya kitabxanada deyil, sinfin bütün guşələrində olmalıdır. Məsələn, tikinti ilə bağlı kitabları blok mərkəzinə, bitkilər, hava, həşərat və s. haqqında kitabları kəşf/elm mərkəzinə, peşələr haqqında kitabları sosial-təxəyyüllü oyun mərkəzlərinə, sənətçilər, musiqiçilər, rəqqasələr və idman xadimləri haqqında kitabları isə əsas oyun mərkəzlərinə qoya bilərik. Bütün öyrənmə sahələrində simvollar, işarələr, etiketlər olan və sözlər yazılmış qablar kimi, digər çap növləri də qoya bilərik. Sınıf tapşırıqları, misal və məsələlər, qaydalar və xüsusi xəbərlər də bu şəkildə oyun mərkəzlərində yerləşdirilə bilər. Biz uşaqların diqqətini sinifdə, məktəbəqədər müəssisədə və yaxınlıqdakı küçədə yazılı işarələrə yönəldə bilərik.

Uşaqlara kitab oxumaq

Uşaqlara məhz böyük qruplar şəklində deyil, ayrı-ayrılıqda və ya kiçik qruplarda kitab oxunanda onlar çap məhsulları və kitablardan istifadə qaydalarını daha çox mənimsəyirlər. Kitab oxunan zaman uşaqların şəkilləri görməsi, suallar verməsi, mətnlə bağlı düşüncələrini bildirməsi, onları maraqlandıran məsələlərə işarə etməsi və mətnin əvvəlcədən və ya təkrar oluna bilən hissələrini oxuması vacibdir. Otağın ayrı-ayrı yerlərində, açıq havada müxtəlif növ kitablar və digər çap nümunələrinə sahib olmaqla uşaqlar böyüklərdən onları oxumalarını istəyəcəklər, hətta mümkündür ki, özləri və ya bir-biri üçün oxumağa

başlayacaqlar. Bu təkcə şəkillər haqqında danışmaq, öz hekayələrini hazırlamaq və ya əzbərlədiklərini oxumaq mərhələsi olsa belə.

İPUCU

Uşaqlara gün ərzində kitab oxumaqla bağlı tövsiyələr:

- Prosesi öyrənməyə marağı artırmaq üçün uşaqlara həvəslə oxuyun. Mütaliəni cəlbedici etmək üçün uşaqların müəyyən mövzulara olan marağından istifadə edin. Məsələn, bir uşaq heyvanlarla maraqlanırsa, ona heyvanlar haqqında oxumaq üçün kitablar tapın.
- Uşaqlara kitabların mahiyyətini izah edin (məsələn, adın nə olduğunu, müəllifin, illüstratorun kim olduğunu deyən və göstərin). Şəkilləri və sözləri izah edin. Barmağınızı sözlərin altından hərəkət etdirərək, sətir bitdikdə və növbəti sətərə keçərək mətnin hansı istiqamətdə oxunmalı olduğunu göstərin. Azyaşlı uşaqlara kitabı necə tutmaq və səhifələri necə çevirmək lazım olduğunu göstərin.
- Uşaqlarda çap məhsullarına maraq oyatmaq. Kitabdakı şəkillərdən istifadə edin, onlar haqqında danışın. Şəkillər və kitabda nə baş verəcəyi ilə bağlı onlara açıq suallar verin.
- Uşaqlar mətni yadda saxlasınlar deyən anlaşılan və qanunauyğunluğu olan kitabları oxuyun. Elə mətnlər seçin ki, uşaqlar hərfləri və sözləri də tanıya bilsinlər. Uşaqları mütaliyə qoşulmağa təşviq edin. İstənilən bir səhifəni oxumağa başlayın və uşaq(lar)dan hadisələri tamamlamağı xahiş edin və ya uşaqlardan personajları canlandırmağı xahiş edin.
- Kitabı təkrar-təkrar oxuyun və uşaqları da buna qoşulmağa təşviq edin. Bir hekayə ilə növbəti tanışlıq onları sövq edəcək ki, sonradan həmin hekayəni artıq özləri müstəqil şəkildə oxusunlar.
- Qonaqları da kitab oxumağa dəvət edin. Onlara başqa dillərdə hekayə oxumağa və danışmağa şərait yaradın. Bu zaman başqa dillərdə hekayələr oxumağa və danışmağa imkan verin. Fərqli rekvizitlərdən, müxtəlif sözlər və ya əlifbalardan istifadə etsəniz də, oxumaq və yazmağın universal proses olduğunu nümayiş etdirmiş olarsınız.
- Oxumaq və yazmaq üçün vacib olan şifahi dil qabiliyyətini inkişaf etdirməkdən ötrü çoxlu tədbir keçirin. Müxtəlif dillərdə tamaşa hazırlayın, mahnı oxuyun, oyunlar qurun, müxtəlif televiziya şoularını səsləndirin, tapmacalar yaradın və zarafatlar edin və s. Uşaqların hekayə danışmaq bacarığını inkişaf etdirin.
- Müxtəlif tipli informasiyalarla uşaqlarda çap məhsulları haqqında geniş təsəvvür yaradın. (Məktəbin və məhəllənin ətrafında gəzin. Uşaqlardan rastınıza çıxan hər hansı bir çap məhsulunun nədən ötrü olduğunu soruşun).

Təkrarlanan mətnə malik və dəfələrlə oxuna bilən yüksək keyfiyyətli uşaq kitabları toplusu oxuma vərdişini dəstəkləmək üçün ən yaxşı resurs sayılır. Ailələr bu kitabları evdə oxumaq, səs yazısı şəklində dinləmək və uşaqların özləri oxusun deyə müəyyən müddətə müəssisədən götürə də bilər.

UŞAQLARIN YAXŞI OXUCU OLMALARI ÜÇÜN SÖZ EHTİYATINI ZƏNGİNLƏŞDİRMƏK

“Doing What Works” (Nə işləyirsə, onu edək) metodikasına (2008) görə, uşaqların söz ehtiyatını və nitq bacarıqlarını inkişaf etdirərkən kitabla işləməyin üç mərhələsi var. Unutmayın ki, uşaqlara kitab oxumaqda məqsəd onlarda şifahi nitq qabiliyyətlərini artırmaqdır. Buna görə də kiçik qruplarda bir anda bir neçə uşaq ilə işləmək daha faydalıdır. Müxtəlif səpkili rəngarəng şəkillərlə zəngin kitab seçin. Oxunan kitabların sayı çoxaldıqca uşaqlar daha çox danışımağa meyilli olurlar.

1. **Uşaqları danışdırmaq, əşyaları və hərəkətləri adlandırmaq, şəkilləri izah etmək:** bütün uşaqların yeni sözlərdən istifadə etməyə imkanı olmalıdır. Buna görə də müəllim onlardan yeni sözləri təkrar etmələrini xahiş etməlidir. Biz və “Kim?”, “Harada?” və “Nə?” kimi sadə suallardan istifadə etməklə dediklərini (və ya işarə etdiklərini) təkrarlamaq və genişləndirici suallar verməklə uşağın söz ehtiyatını dəyərləndirməliyik.

2. **Baş verənləri təsvir etmək:** uşaqlar kitabın lüğətində olan sözləri mənimsədikdə müəllim onları şəkildə baş verənləri öz sözləri ilə izah etməyə çağırır: “Bu səhifədə nələrin baş verdiyini danışın”.

Müəllim daha açıq suallar verir və qısa izahlarla uşaqların cavablarını genişləndirməyə çalışır. Müəllimin genişləndirici izahı qısa və sadə olmalıdır. Uşaqlar genişləndirilmiş fikirləri təkrarlamağa təşviq edilməlidir. Müəllim bilərəkdən səhv və ya sadələşən nəsə söyləyə və uşaqların ona düzəliş etməsinə icazə verə bilər.

3. **Hekayəni təkrarlamaq üçün kitabdakı sözlərdən istifadə:** bu səviyyədə uşaqlar kitabla tanış olduqdan sonra istifadə olunur. Söhbət daha az şəkillərdən və süjetdən gedir. Müəllim uşaqlara kitabın mövzusunda kənara çıxan danışıqlarda yeni lüğəti tətbiq etməyi də təklif edə bilər.

Uşaqlarla yazmaq

Uşaqlara gün ərzində çap məhsulları ilə tanış olmaq və oxumaq üçün nə qədər imkan yaradılmalıdırsa, bir o qədər də yazmaq üçün vaxt ayrılmalıdır. Yazı yazmaq və şəkil çəkmək üçün vəsaitlər sinifin müxtəlif guşələrində yerləşdirilə bilər. Elə şərait yaradılmalıdır ki, uşaqlar blok qurmaq üçün işarə qoya bilsinlər, ev mərkəzi üçün satın alınmalı qidaların siyahısını tuta bilsinlər bitkilərin necə böyüdüyünü göstərən müşahidə vərəqində qeydlər aparsınlar, yaxud topu əllərindən salmadan neçə dəfə tuta bildiklərini göstərsinlər.

Fonoloji biliklərin tədrisi

Bəzilərimiz 5-6 yaşlarında olan uşaqlar üçün məktəbəqədərdə, uşaqların 7 yaşına çatmayanadək ibtidai məktəbə başlamadığı ölkələrdə tədris edəcəyik. Belə olan halda məktəbəqədər/uşaq bağçası müddətinin sonunadək fonoloji maarifləndirmə və ya hərf-səs əlaqələrini öyrətməyə başlamalıyıq. Qeyd edildiyi kimi, bu, uşaqlara hərf və səsləri kontekstdən kənarında öyrətmək və ya hərfləri düzgün yazmaq üçün saatlarla vaxt sərf etmək demək deyil. Bunun əvəzinə, onlar üçün əhəmiyyətli olan sözləri oxumağı öyrədə bilərik. Məsələn, öz adlarında hərflərin hansı səslərdən əmələ gəldiyini, eləcə də, dostlarının və ya ailə üzvlərinin adları, yaxud onların bizə diktə etdikləri digər sözləri.

Nitq qabiliyyətinin yaranması

Nitq qabiliyyətinin yaranması yanaşmasından (Stauffer, 1980) istifadə edərək, uşaqlara sözlərin tələffüzü ilə yazılışı arasındakı əlaqəni və hərflərin, sözlərin necə yarandığını görməyə kömək edə bilərik. Eləcə də, onlara qısa hekayələr danışdırmaqla, mətni oxumağın mexanikasını anlada bilərik. “Bütöv nitq” strategiyası uşaqların nitq haqqında bildiklərini cəmləyir və yazılı nitq xüsusiyyətlərini, funksiyalarını başa düşmələri üçün anlaşılın yol təqdim edir. Uşaqlar mətndə bildiyi sözləri eşitdikdə nədən söhbət getdiyini daha yaxşı anlayırlar. Strategiyadan fərdi və ya kiçik qruplarda istifadə edilə bilər. Çalışın hekayələr qısa olsun. Yenicə başlayanlar üçün beş-altı cümlə kifayətdir.

• I mərhələ

1. Uşaqlara öz hekayələrinə başlıq qoymasına imkan yaradın.
2. Müəllim uşaq(lar)ın nə söylədiyini yazır. Fərqi yoxdur, bu, yeni hekayə də ola bilər, eşitdiyi hekayənin təkrarı da. Uşaq hansısa hadisə və ya əşyanın təsviri haqqında da danışa bilər. Müəllim cümlə və ya ifadəni uşaq məhz necə deyirsə, o formada da yazmalıdır.
3. Hər bir cümləni yazdıqdan sonra müəllim onu yenidən oxuyur və uşaq(lar)a təkrar oxutdurur.

4. Hekayə bitdikdən sonra müəllim bütün mətni hər sözün altından barmaqla keçərək uşağ(lar)a oxuyur. Sonra müəllim mətni uşaqlarla birlikdə oxumağı xahiş edir.

• **II mərhələ: cümlə qurulması**

Sonra müəllim hekayənin bütün cümlələrinin surətini çıxarır və cümlə-cümlə (başlıq daxil olmaqla) hissələrə bölür. Hekayəni orijinal nüsxədən təkrar oxuyur və uşağı/uşaqları oxunan cümləni kəsilmiş hissələrdən tapmağa təşviq edir. Bu proses hekayə yenidən qurulana qədər təkrarlanır. Sonra uşaqlar onu yenidən qrup halında oxuyurlar (məsələn, sarı rəngdə olanların hamısı, qardaşı olan hər kəs, artıq altı yaşı olan hər kəs və s.). Uşaqlar müəyyən xarakter və ya hadisəni izah edən cümləni seçib oxuya bilərlər. (Bu mərhələ bir neçə gün davam edə bilər).

• **III mərhələ: sözün vizuallaşdırılması**

Müəllim cümlələri sözlərə ayırır və uşaqlardan birinə başlıqdan söz vermədən və onu oxutmadan əvvəl hekayəni yenidən uşaqlara nəql edir. Başqa bir uşağa isə ilk cümlədəki sözlər verilir və sözlərdən yenidən cümlə düzəldilir. Uşaqlardan bildikləri sözləri oxumağı, mətndə müəyyən sözləri tapmağı və bəzi sözlərin şəkillərini çəkməyi xahiş edə bilərik. (Bu mərhələ bir neçə gün təkrarlana bilər).

• **IV mərhələ: söz öyrənmə (hərflər, səslər və hecalar)**

Uşaq(lar) çox sözü göz yaddaşı ilə tanıya bildikdə, müəllim sözləri fonemlərə və hecalara bölə və uşaq(lar)a özlərini yaratdıqları sözlər əsasında deşifrə etməyə başlaya bilər.

Prosesin istənilən mərhələsində uşaq(lar) şifahi söylədikləri cümlələri götürüb yanında şəkillər çəkməklə kitabça düzəldə bilərlər. Uşaq(lar)ın müəllif və redaktor kimi adlarının kitaba əlavə edildiyinə əmin olduqdan sonra sinif otağının bir küncündə saxlanıla bilər. (Temple and Crawford, n.d.).

Uşaqların irəliləməsini müşahidə etmək

Savadın formalaşması davamlı inkişaf edən və əmələ gələn bir proses olduğunda, "yaxın inkişaf zonası"nda onlarla necə işlədiyimizi planlaşdırmaq üçün hər bir uşağın inkişafını müşahidə etməliyik. Uşaqlar yalnız müəyyən nişanlar və formalardan sözlər düzəltməyi öyrənsələr, özlərinin və dostlarının adlarını tanımaq üzərində işləyə bilərik. Uşaqlar artıq hərfləri yazma bacarığı mərhələsində olanda biz adları hərflə başlayan cisim və heyvanların şəkilləri olan əlifba cədvəlini təqdim edə bilərik. Hekayələri sözbəsöz təkrarlaya bilən uşaqların tanıdıqları sözləri işarə etmələrinə

başlaya bilərik. Artıq hərflə səsin əlaqəsini bilən uşaqlarla sadə sözlər düzəltmək üçün hərfləri bir yerə toplaya və işləyə bilərik.

Nitq və savad bacarıqları uşaqlarda məhz bu yaşda, təbii olaraq üzə çıxmalıdır və biz onun inkişafını dəstəkləyə bilsək də, buna məcbur etməməliyik.

Savad və nitq mərkəzlərinin yaradılması

Biz kitabxanada və ya kitab guşəsində, audio kitabları dinləmək, öz hekayələrini yazıb yaymaq, hekayələr hazırlamaq, oxu və yazma üçün xüsusi yerlər/mərkəzlər yaratmaqla bacarıqların inkişafını dəstəkləyə bilərik. Hər sinifdə kitab guşəsi elə olmalıdır ki, uşaqlar orada həm ayrı-ayrılıqda, həm də kiçik qrup şəklində toplaşib oxuyacaqları kitabları seçə və kitablar haqqında danışa bilsinlər. DVD pleyer və ya kompüter, mətni izləyərkən kitaba baxmağa da kömək ola bilər. Səsli fayllarda səhifənin nə vaxt çevriləcəyini bildirən səs tonu olur. Yazı və nəşr sahəsi uşaqların yazmaq üçün müxtəlif vasitələrdən və kompüter daxil olmaqla, yazmaq üçün materiallardan istifadə edə biləcəyi yerdir. Hekayələrin hazırlanması üçün məkanda kukla və ya buna oxşar digər oyuncaqlar düzəltmək üçün materiallar, kartlar və məktublar yerləşdirilə biləcək fətrdən hazırlanmış, yaxud maqnit lövhə yerləşdirilə bilər.

Kitabxana və ya kitab mərkəzi

Bu mərkəzdə xalça, kiçik stullar, yastıqlar və bəlkə də, divan ola bilər. Mərkəz blok mərkəzi və ya incəsənət mərkəzi kimi daha səs-küylü və “pinti” məkanlardan uzaq olmalıdır. Kitablar rəflərdə və ya kiçik molbertlərdə səliqəli və cəlbedici şəkildə nümayiş etdirilməlidir. Burada oxumağa yenidən başlayanlar üçün şəkilli kitablardan tutmuş daha mürəkkəb kitablar, müxtəlif oxu səviyyələrinə cavab verən nəşrlər düzəlməlidir. Buraya həmçinin şəkil, hekayə və məlumat kitabları, eləcə də, şeir, tərcümeyi-hal, nağıl və sorğu kitabları da daxil edilməlidir. Kitabların növləri və səviyyələri uşaqların yaşına, xüsusilə, maraqlarına cavab verməlidir. Mümkün olduqca kitablar vaxtaşırı olaraq dəyişdirilməlidir, amma hamısı eyni zamanda deyil. Hər kitab, təxminən, altı həftə ərzində orada olmalıdır. Uşaqların məşğul olduğu mövzunu və ya layihələri əks etdirən kitabların sayı çox olmalıdır. Uşaqlar kitabxanayı təşkil etməyə və kitabları evə aparmaq üçün bir sistem qurmağa kömək edə bilərlər.

Kitabxanada və ya kitab mərkəzində uşaqların və ya ailələrinin yaratdığı əsərlər, o cümlədən, öz ailələri haqqında yazdıqları kitablar və ya onlarla

birlikdə yazdıqları hekayələr də ola bilər. Uşaqlar öz kitablarının satışda olan kitablara eyni sırada qoyulduğunu görəndə, onların özlərində müəllif olmaq və öz hekayələrini yaratmaq həvəsi oyanır. Ekskursiya və yaxud birgə layihədən sonra sinfin birlikdə hazırladığı kitab da burada nümayiş etdirilə bilər.

Dinləmə mərkəzi

Məkan məhduddursa, bu sahə kitab mərkəzinin yanında və ya onun bir hissəsində ola bilər. Ən yaxşı halda burada masa olmalıdır ki, avadanlıq və kitablara düz səthdə, səliqəli şəkildə qoyulsun. Aydın ki, dinləmə mərkəzi üçün yüksək keyfiyyətli, və etibarlı avadanlıq almaqdan ötrü vəsait tələb olunur: səsyazan avadanlıq, pleyer və qulaqlıq, hekayələr və kitablara yükləmək üçün DVD qurğusu və ya kompüter.

Avadanlıqların istifadə qaydalarını göstərmək üçün rəngli kodlardan və ya şəkillərdən istifadə edin. Uşaqlar bir kitabda olan hekayəyə qulaq asmaq üçün sərbəst seçim edə bilərlər. Biz sevdiyələri şeiri və ya hekayəni oxuyarkən uşaqların səsini yazsa, onların ailə üzvlərinin və ya özümüzün səs yazılarını toplaya bilərik. Mümkün olduqca dinləmə üçün materialların seçim öyrədilən tədris vahidinə (mövzularına) və ya uşaqların xüsusi maraqlarına əsaslanmalı, eləcə də, arxivə fərqli mədəniyyətlərin hekayələri, mifləri və mahnıları daxil edilməlidir.

Yazı və nəşriyyat mərkəzi

Bu mərkəz öz istiqamətini uşaqların maraqlarına, fərqli layihələrə və ya tədris vahidlərinə (və ya tədris olunan mövzularına) uyğun olaraq dəyişə bilər. Uşaqların ofislərdə işləyən ailə üzvləri varsa, buranı ofis şəklində qura bilərik. Poçt şöbəsinə ekskursiyadan sonra mərkəz köhnə poçt markaları, müxtəlif ölçülü zərfər və mürəkkəbli rezin möhürləri olan poçt şöbəsinə çevrilə bilər. Habelə, poliklinikanın, xəstəxananın, aptekin və ya uşaqların tanıdığı hər hansı xidmətin qəbul şöbəsinin masasına çevrilə bilər.

Burada çap işi üçün müxtəlif ölçülü və üslubda boş kitabçalar, kağızlar, sancaqvuran, deşikəçanlar və kitab hazırlanmaq üçün digər zəruri əşyalar olmalıdır. Bu mərkəzdə kompüter və printerin də olması vacibdir. Bütün bu materiallar və avadanlıqlardan istifadə uşaqların daha müstəqil şəkildə davranmalarına, əldə etdikləri bacarıq və qabiliyyətləri daha da təkmilləşdirmələrinə imkan verir. Biz və digər böyüklər uşaqların dilindən eşitdiyimiz hekayələri yazmaq və ya printerdə çap etməklə onların yazı bacarıqlarını inkişaf etdirə bilərik.

Kitab hazırlama mərkəzində yerləşən “müəllif kreslosu” sonradan kitabxanaya əlavə edilməsi şərtilə uşağın hazırladığı kitabı təqdim edəcəyi məkandır. Bu məkanda müzakirələr, suallar və şərhlər çox faydalıdır. Çünki bu, uşaqların müəllif kimi auditoriya üçün yazdıqları və söyləmək istədiklərinin dəyərli olduğunu, müəyyən səs və mövqeyə sahib olduqları haqda təsəvvürlərini genişləndirir.

Nitq və savad mərkəzləri üçün lazım olan materialların siyahısına baxmaq üçün Əlavə 5-ə nəzər salın.

Yeni dildə danışmağa başlayan uşaqlarla işləməyin yolları

Evlərində məktəbəqədər təhsil müəssisəsində təlimin aparıldığı dildən fərqli dildə danışaraq böyüyən uşaqların yeni dildə şifahi dil bacarıqlarını inkişaf etdirməsi üçün daha çox dəstəyə ehtiyac olur. Rəsmi tədris dilində danışmayan uşaqlara münasibətdə edilən ən geniş yayılan səhvlərdən biri onlara danışmaq üçün kifayət qədər imkan verməməkdir. Müəllimlər həmin uşaqlarla iş zamanı yeni anlayışların ana dilində olduğu kimi (təbii) meydana çıxmasına imkan verməkdənsə, daha çox müəyyən şeylərin adını bilmələrinə, ifadə və cümlələrin düz deməklərinə diqqət yönəldirlər. Taborsa (2008) görə isə, uşaqlar yeni dili əxz edərkən aşağıdakı proseslərdən keçirlər:

1. **Evdə danışılan dildən istifadə mərhələsi:** uşaqlar doğma dildə bir müddət danışa bilirlər, çünki iki dilin fərqləndiyini hələ anlamırlar.
2. **Şifahi olmayan dövr:** uşaqlar ana dilinin yeni şəraitdə işləmədiyini bildikdə, yeni dil haqqında məlumat topladıqları üçün şifahi olmayan dövrə girirlər və bu zaman, bəlkə də, səslər üzərində təcrübə keçirlər. Yaş uşaqların bu dövrə hansı müddətə uyğunlaşmasına təsir edir. Azyaşlı uşaqlar yaşca böyüklərə nisbətən daha uzun müddət səssiz qalırlar. Əgər uşaq danışmırsa, bu, onların ətraf aləmlə əlaqəni kəsməsi anlamına gəlir.

Uşaqlar çox zaman 500-ə qədər qavranılmış söz ehtiyatına malik olurlar (başa düşdükləri, lakin istifadəsi rahat olmayan) və anlaşılan yeni sözləri də qəbul edirlər. Bu mərhələ çox vaxt “səssiz dövr” adlanır, bu müddət ərzində uşaqlar danışa bilməsələr də, cavab verə bilirlər: obyekt, şəkil və ya şəxsə işarə; ayağa durmaq və ya qapını bağlamaq kimi hərəkətləri yerinə yetirmək; jest və ya başını sallamaq; yaxud, sadəcə, “bəli” və ya “xeyr” cavabı vermək.

3. **Yeni dil ilə cəmiyyətə daxil olmaq:** erkən “səsləndirmə” mərhələsi ilkin mərhələnin başlanmasından sonra altı ay davam edə bilər. Uşaqlar, ümumiyyətlə, 1000-ə yaxın qavranılmış/aktiv söz (anlaya və istifadə edə bildikləri) öyrənə bilirlər. Bu mərhələdə, bir qayda olaraq, tək sözlər və ya söz birləşmələri ilə danışıq bilir və “bəli”, “yox”, “kimə”, “nə”, “harada” suallarına qısa cavab verməklə yeni materialı başa düşdüklerini nümayiş etdirirlər.
4. **Ayrıca söz və ifadələrdən istifadəyə başlanmasına** “Bu nədir?” sualı və ya rənglərin adlarının sadalanması, əlifbanın hərfləri, rəqəmlər, “bəli”, “xeyr”, “salam”, “hələlik”, “yaxşı”, “bax”, “diqqətli ol” kimi sözlər aid ola bilər.
5. **Yeni öyrənilən dildən məhsuldar istifadə:** uşaqlar insan adlarını, sadə ifadələri və ya əşyaların adlarını, sadəcə, təkrarlamaqda davam etmir, həm də öz cümlələrini qurmağa cəhd edirlər. Bu müddətdə uşaqlar ətrafda istifadə olunan dili təhlil edir və bu dilin quruluşu haqqında təxminlər etməyə başlayırlar. Bir qayda olaraq, yeni dilləri haqqında bildikləri hər şeydən istifadə edirlər və təəccüblü deyil ki, ikinci dildə daha mürəkkəb cəhətləri qavrama prosesində çoxlu səhvə yol verirlər. Onlar, adətən, təxminən, 3000 söz qavrayıb yadda saxlayır və bunlardan ünsiyyət üçün qısa ifadələr və sadə cümlələr şəklində istifadə edə bilirlər.

Biz müəllimlər, uşağın hansı mərhələdə olduğunu anlamalı və növbəti mərhələyə keçid üçün ona dəstək olmalıyıq. Oyun həvəsləndirici və əyləncəli olduğundan yeni dildə danışmayan uşaqlar üçün faydalı fəaliyyət növü ola bilər. Oyunlar uşaqların ünsiyyət qurmağa ehtiyac duyduğu mühiti yaradır. Oyun dialoq, danışmalar, bədən dili, oyunun rolu və konteksti ilə bağlı təbii ünsiyyət üçün yollar təklif edir.

İPUCU

Yeni dil öyrənməyə başlayan uşaqların kurikulum üzrə irəliləməsi üçün onları dəstəkləyən fəaliyyətlərin nümunəsi:

- cəlbedici şəkilli kitab kolleksiyasına, mətnləri oxşar, lakin fərqli dillərdə olan kitablara sahib olmaq;
- qrupda uşaqlara oxunan hekayələrin anlaşılması üçün rekvizitlərdən istifadə etmək və uşaqların öz hekayələrini danışmasına kömək etmək üçün rekvizitlərdən müaliə mərkəzində yerləşdirmək;
- gündəlik prosedurları göstərmək üçün fotoşəkillərdən istifadə etmək;
- müəyyən fəaliyyət üçün həyata keçirilməli olan hərəkətlərin ardıcılığını göstərməkdən ötrü fotokitablar, resept kitabı və ya oyun materialı hazırlamaq üçün təlimatlar üzərində işləmək.
- Bu vizual ipucuları uşaqların danışmaq dilini bilmədən də nə etmək lazım olduğunu başa düşmələri deməkdir.

Nitq və savadın digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası

Uşaqlarla nitq və savad bacarıqlarının inkişafı üzərində işləyərkən onlara həm sosial-emosional, həm fiziki, həm də koqnitiv inkişaf üçün imkanlar yaratmış oluruq, eyni zamanda riyazi, ictimai, elmi, texnoloji, sənət və digər sahələr üzrə əsas kompetensiyaları inkişaf etdiririk.

İnkişaf sahələri

Sosial-emosional inkişaf

- Personajlar haqqında danışaraq oxşarlıqlar və fərqlər haqqında məlumat əldə etmək;
- Duyğular (özləri və başqaları) və onlar barədə necə ünsiyyət qurmağı öyrənmək;
- Kitab oxumaq və paylaşmaq sevincini yaşamaq;
- Fikirləri çatdırmağın yeni yollarını öyrənmək;
- Başqalarına və əşyalara necə qulluq etməyi öyrənmək.

davamı növbəti səhifədə

Inkişaf sahələri*davamı***Fiziki inkişaf**

- Əllərdə kiçik əzələlərdən istifadə etmək;
- Əl-göz koordinasiyasından istifadə etmək;
- Klaviatura da daxil olmaqla müxtəlif yazı materiallarından istifadə etmək.

Koqnitiv inkişaf və özünütənzimləmə

- Dinləməyi öyrənmək;
- Maraqlanmaq, fərz etmək;
- Səbəb və nəticə əlaqələrini müəyyən etmək;
- Bildiklərini yeni kontekstlərə tətbiq etmək;
- Hadisələrin ardıcılığını təyin etmək;
- Fikrini bir yerə toplamaq.

Nitqin inkişafı

- Səslər haqqında məlumat;
- Adlandırma və təsvir etmək;
- Sual vermək və cavablandırmaq;
- Danışıqlarda iştirak etmək;
- Müxtəlif "kitab dilləri"ni öyrənmək (bədi, qeyri-bədi ədəbiyyat, şeir və s.);
- Qafiyəni öyrənmək;
- Yaradıcı hekayə danışma qabiliyyətini formalaşdırmaq.

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar**Riyaziyyat**

- Kitablardan rəqəm, forma, həndəsə haqqında məlumatı öyrənmək;
- Öyrənmə nümunələri (müəyyən ifadələrin hekayə və kitablarda təkrarlanması);
- Hekayələr və kitablardan vasitəsilə vaxt, ölçü və məkan kimi anlayışları öyrənmək.

davamı növbəti səhifədə

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar	<i>davamı</i>
İctimai və mədəni kompetensiyalar	<ul style="list-style-type: none"> • Digər insanlar haqqında məlumat; • Fərqli yerlər və coğrafiya haqqında məlumat; • Keçmişə öyrənmək; • Gələcəklə bağlı fərziyyələr.
Təbiət elmləri	<ul style="list-style-type: none"> • Həyat, yer, ətraf mühit və fiziki elmlər haqqında oxumaq; • Sual və müşahidələri qeyd etmək.
Texnologiya	<ul style="list-style-type: none"> • Yazmaq üçün texnologiyadan istifadə etmək; • Məlumat tapmaq üçün texnologiyadan istifadə etmək; • İnformasiyanı qeyd etmək üçün texnologiyadan istifadə etmək.
İncəsənət	<ul style="list-style-type: none"> • Mahnılarda qafiyə və nəqərat haqqında məlumat əldə etmək; • İncəsənət və musiqi üslubları haqqında məlumat əldə etmək; • Oxuduğu və hazırladıqları kitablar vasitəsilə təsviri sənət və təsvirlər haqqında məlumat əldə etmək; • Özlərini mahnıda ifadə etmək üçün sözlərdən istifadə etmək; • Hekayələri bədiiləşdirmək.

Ailə və icmaların uşaqlarda nitq və savad kompetensiyalarının inkişafına cəlb edilməsi

Uşaqların nitqi və savadını inkişaf etdirən ailəni və icma üzvlərini sinif otağına cəlb etməyin çox yolu var. Onlardan xahiş edə bilərik ki, uşaqlara özlərinin uşaq vaxtı ən sevdikləri kitabları oxusunlar və ya, sadəcə, sevdikləri hekayələri danışsınlar. Həm də hekayəçiləri dəvət edə və ya uşaqları hekayəçilərin görüşünə apara bilərik. Məktəbəqədər müəssisədə tədrisin rəsmi dilindən fərqli dildə danışanlardan xahiş edə bilərik ki, gəlib uşaqlar üçün hekayə danışsınlar.

Ailə və icma üzvlərindən uşaqların yanında onlar üçün hekayələr və ya kiçik kitablar yazmağı xahiş edə bilərik. Bu, dil biliklərini və digər məzmun bacarıqlarını təkmilləşdirməyə kömək edir. Əsasında yaxşı kitablar yazıla biləcək mövzulara bunlar aid oluna bilər:

- uşaqlıqla bağlı xatirələri (təcrübələr);
- dostlar;
- həyatlarındakı əhəmiyyətli insanlar: nənə, baba, dayı, əmi, ailə dostu, övlad və s.;
- müəllimləri;
- xüsusi heyvan dostları;
- fantaziya;
- uşaqları ilə bağlı arzular;
- uşağa ad qoyulması ilə bağlı xatirəsi.

Bu cür mövzularda hekayələrin yazılmasına valideynlərin və icma üzvlərinin cəlb edilməsi onların "ilk müəllim" kimi rolunu genişləndirir. Bu onların yaradıcılığını inkişaf etdirir və uşaqları ilə əlaqələrini zənginləşdirir. Yaradılmış kitablar övladlarına ötürmək üçün qiymətli hədiyyə ola bilər.

Ailə və icma üzvləri tərəfindən məktəbəqədər təhsil müəssisələrində hazırlanan kitablar və bu kitabların nümayiş olunması onların sözlərinə, həyat hekayələrinə və təcrübələrinə hörmət və dəyər verildiyini göstərir. Belə kitablar ailə və icma üzvlərinə öz xatirələrini araşdırmaq üçün imkan yaradır və bildiklərimizi artırdığına görə qarşılıqlı anlaşmağa kömək edir. Bu kitablar həm də sinifdə şagirdlərin ev və icma təcrübələrini təsdiq edərək mədəni fərqləri aradan qaldırmağa kömək edir (Ada and Campoy, 2003).

İPUCU

Evdə uşaqların savadının inkişafı üçün tövsiyələr:

- övladları ilə söhbət etmək;
- sinifdən kitab götürüb uşaqlara oxumaq;
- uşaq hekayə danışarkən, başqalarına məktub (e-poçt) yazarkən və ya siyahı hazırlayarkən söylədiklərini yazmaq;
- ətrafdakı sözləri öyrətmək, məsələn, küçədəki və ya dükandakı əşyaların adını və s.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Uşaqların nitq və savad kompetensiyalarına yiyələnmələri deyiləndə nə başa düşürəm? Bu hansı məlumatlara əsaslanır? Uşaqların nitq və savadının inkişafında tətbiq etdiyim yanaşmalar nə dərəcədə uğurludur? Qrupda elə uşaq varmı ki, öyrənmək ona başqalarından daha çətindir? Mənim yanaşmam hər uşağın fərdi şəkildə nitq və savadının inkişafı üçün uyğundurmu?
- Uşaqların inkişaf proseslərindən onların nitq və savad bacarıqlarını artırmaq üçün nə dərəcədə istifadə edirəm? Etdiklərimi fərdiləşdirmək üçün ev şəraitində onların fərdi təcrübələrini nəzərə alırammı?
- Sınıfimdəki hansı mərkəzlər və ya öyrənmə sahələri uşaqların savadının formalaşmasına kömək edir? Bu mərkəzlərdə uşaqlar nə dərəcədə fəal işləyirlər? Mərkəzləri daha maraqlı etmək üçün və ya uşaqlar onlardan istifadə edərkən daha müstəqil olsunlar deyə daha nələr edə bilərəm?

Riyazi kompetensiyalar

Riyaziyyat da nitq kimi insan həyatının bütün sahələrini və təcrübələrini əhatə edir. İstənilən mədəniyyətdə riyazi anlayışlardan gündəlik həyatda istifadə olunur: vaxtı ölçmək və izləmək; kənd təsərrüfatı, tikinti və kulinariya kimi sahələrdə; ərzaq dükanında alış-verişdən tutmuş global maliyyə hesablamalarına qədər bütün ticarət sahələrində. Riyaziyyat eyni zamanda uşaqların həyat tərzini də əhatə edir, məsələn, yuxudan nə zaman oyanır, yatağa nə zaman girir, diş fırçasına nə qədər diş məcunu sıxır, süfrəyə neçə boşqab qoyulur və s. Azyaşlılarda əqli bacarıqlar kimi, sonradan məktəb və həyatda uğur qazanmaları üçün çox vacib olan hesab və say bacarıqları da formalaşır.

İnsanlarda anadangəlmə “ədəd duyğusu” var. Bir neçə günlük körpələr bir əşyani, yaxud eyni əşyalardan ibarət dəsti fərqləndirə bilirlər. Bundan başqa, onlar həndəsi fiqurları da ayırd edirlər. Azyaşlılar bəzi riyazi anlayışların mənasını, deyək ki, əlavə etdikdə əşyaların çoxaldığını, üzərindən götürüldükdə isə azaldığını və s. yaxşı dərk edə bilsələr də, adətən, forma və miqdarın saxlanması kimi müəyyən riyazi anlayışları qavramaqda çətinlik çəkirlər. Məsələn, kvadratı təpə nöqtələrindən biri ətrafında döndərsək, uşaqlar fiqurun aldığı yeni vəziyyətdə kvadrat kimi görmürlər. Yaxud da 10 qəpiklikləri masa üzərində səpələsək, onlar, bir qayda olaraq, sadəcə, qəpiklərin sayının artdığını söyləyirlər.

Erkən yaş dövründə riyazi kompetensiyaların inkişafı, sadəcə, “hesab” termininin ifadə etdiyi say və hesablama tədrisini deyil, daha çox məsələləri əhatə edir ki, bu da riyazi anlayışların dərk edilməsinə və ədədin mahiyyətinin kompleks şəkildə daha yaxşı anlaşılmasına imkan verir. Bu inkişaf uşaqlar çoxsaylı istiqamətlər üzrə (məsələn: nizamlama və təsnifat, ölçmə, kəmiyyətləri təxmin və müqayisə etmə) çalışdıqları zaman baş verir. Bilik və bacarıqlarının inkişafında olduğu kimi, bu təcrübə də

autentik (həqiqi, gerçək), anlamlı və erkən yaşlı uşaqlara uyğun olmalıdır. Erkən yaşlı uşaqlar çox konkret düşüdüklərindən onların görmələri, toxunmaları və nəhayət, kifayət qədər mücərrəd olan riyazi anlayışları dərk etmələri üçün manipulyasiya edə biləcəkləri maddi obyektlərə ehtiyacları var. Dərindən dərk etmə prosesi iş dəftəri səhifələri və ya tapşırıq yazılmış vərəqlər vasitəsilə əldə edilə bilməz. Bu, riyazi biliklərin tərbiyəçi-müəllimin dəstəyi ilə təcrübi, interaktiv fəaliyyətlər vasitəsilə qurulmasını tələb edir. Tərbiyəçi-müəllim uşaqları riyazi kompetensiyaların dərk və istifadə olunmasına cəlb etmək üçün gündəlik vərdişli fəaliyyətlərdən (məsələn, paltodakı düymələri saymaq; səhər yeməyində növbətçidən hər uşaq üçün bir fincanın qoyulmasını xahiş etmək; hər uşaqdan diş fırçası üzərinə 1 sm diş məcunu sıxmağı xahiş etmək; və ya uşaqlara hazırladıqları plakati qapının sol tərəfində yerləşdirməyi təklif etmək və s.) istifadə edir.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Məktəbəqədər yaşda olan uşaqlar saymaqdan əlavə, daha hansı riyazi kompetensiyaları əldə etməlidirlər?
- Yeni yaranan riyazi kompetensiyaların inkişafı ibtidai məktəbdə tədris olunan riyaziyyatın təlimindən nə ilə fərqlənir?
- Uşaqlar bu riyazi anlayışları günün bütün hissələrinə inteqrasiya olunmuş əyləncəli oyun formasında necə mənimsəyə bilirlər?

Riyazi kompetensiyaların inkişafı

Məktəbəqədər yaşda olan uşaqlar üçün sayma adi bir fəaliyyətdir, ancaq bu o demək deyil ki, 10-a və ya 100-ə qədər saymağı bacaran uşaq ədədin mahiyyətini dərk edir. Say dedikdə, sadəcə, ədədlərin adları və ardıcılığın yadda saxlanması nəzərdə tutula bilər. Halbuki ədədin mahiyyətinin dərk edilməsi dedikdə uşağın sayın əsasında duran riyazi prinsipləri anladığı nəzərdə tutulur.

Ənənə üzrə inkişaf edən bütün uşaqların ibtidai məktəbə daxil olanadək dərk etməli olduqları bəzi əsas anlayışlar:

- **qarşılıqlı-eynidəyərli uyğunluq** – müəyyən əşya dəstinin hər bir elementinə uyğun dəstin bir elementini hesablaya bilmə bacarığı (məsələn, 10 uşaq varsa və hər uşağa bir banan verilməlidirsə, 10 bananın olması vacibdir);
- **miqdar münasibətləri** – *daha az, daha çox, eyni və ya bərabər*;
- **miqdarın saxlanması** o deməkdir ki, məsələn, obyektlərin formalarının dəyişilməsindən və ya fəzada yerləşmələrindən asılı olmayaraq, miqdar sabit qalır;
- **sıra anlayışının dərk edilməsi** (əvvəlcə ölçülərinə, sonra nömrəsinə görə) və sıra üzrə əsas terminlərin (birinci, ikinci, üçüncü, axırıncı) dəqiq istifadə olunması;
- **rəqəmlərin simvol kimi tanınması** və 0-dan 9-a qədər hər birinin əks etdirdikləri miqdar haqda bilgi;
- **alqoritmlərin tanınması, təkrarlanması və nəhayət, yaradılması:** alqoritmlərin kodunun çözlən, təxmin edilə bilən, təkrarlanan dəstlərdən (baza vahidlərindən) formalaşdığından dərk edilməsi. Məsələn:
 - alqoritmlərin baza vahidləri vardır: sarı-qırmızı, sarı-qırmızı;
 - alqoritmlər genişlənə bilər: çirtma-çəpik, çirtma-çəpik, çirtma-çəpik;
 - təbiətdə alqoritmlər mövcuddur: ilin fəsilləri və həyat tsikli, eləcə də vizual alqoritmlər: lələklər, balıqqulağı, yarpaqlar və s.;
 - bir çox alqoritmlər zamanın təşkili kimi sosial və mədəni quruluşa malikdir: ilin ayları, həftənin günləri və sutkanın hissələri: səhər, günorta, axşam, gecə;
 - alqoritmlərə incəsənət, memarlıq, dizaynda: binalarda, dulusçuluqda, geyimdə və s. rast gəlmək olar.
- **ümumi əlamətə** (əlamətlərə) **görə obyektlərin təsnifatı** (məsələn, rəng, forma, ölçü);
- **ətraf aləmdə fiqur və quruluşların tanınması** (sadə həndəsi formalar, simmetriya, fəza münasibətləri);
- **şərti ölçü vahidlərindən istifadə etməklə obyektin ölçülməsi:** təbii olaraq müqayisəyə yol açır – böyük, kiçik, uzun, qısa, ağır, yüngül, sürətli, asta;
- **məlumatların toplanması, təşkili və təqdim olunması:** qrafik və digər vizual vasitələrin köməyi ilə;

- **hesablama:** əşyalarla toplama və çıxma əməllərinin yerinə yetirilməsi;
- **subitizasiya:** əşyaları saymadan miqdarın müəyyən edilməsi. Uşaqlar erkən yaşda 2-3 əşya, 5-6 yaşda isə 4-5 əşya ilə bunu yerinə yetirməyi bacarmalıdırlar;
- **sadə kəsir və ya bölmə** (yarım, dörddəbir kimi);
- **sadə vurma** (ikiqat, iki dəfə kimi).

Uşaqlarda riyaziyyata olan marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək

Uşaqlarda riyaziyyata olan marağ təbiidir və asanlıqla inkişaf etdirilə bilər. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində çalışan müəllimlər kimi bizim görə biləcəyimiz ən vacib işlərdən biri uşaqların hansısa anlayışa ən çox marağ göstərdikləri anları müəyyən etmək, bu anlayışı başa düşmələri üçün onlara lazım olan söz ehtiyatı və hesablamaları öyrətməkdir. Riyazi anlayışların təbii yolla daxil edilməsi və təcrübədən keçirilməsi üçün gündəlik rejimdə kifayət qədər imkanlar mövcuddur.

Öyrənmə üçün uyğun olan məqamın müəyyən edilməsi

Müəllim kimi əsas rollarımızdan biri riyazi təfəkkür bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün təlim mühitinin müxtəlif imkanlar təqdim edən materiallarla zənginliyini təmin etməkdir. Bununla bağlı uşaqlara riyazi məşğələlər keçməzdən öncə “təlim anı”nı tutmaq bacarığımızı təcrübədən keçirməliyik. Bu o deməkdir ki, uşağın öz təşəbbüsü ilə məşğul olduğu oyunu müşahidə etməli və o riyazi anlayışı qavramağa hazır olduqda onu təqdim və ya müzakirə etmək üçün yaranmış imkandan istifadə etməliyik. Məsələn, əgər uşaq obyektləri rənginə görə qruplaşdırırsa, fəaliyyətin adlandırılmasında (rəngə görə təsnifat və ya qruplaşdırma), sonra təsnifat üçün digər əlamətlərin (forma və ölçü) seçilməsində ona yardımçı olaraq, uşağı iki əlamətə görə qruplaşdırma üzrə oyuna dəvət edə bilərik.

Uşağa üzləşdiyi problemin riyazi həlli yolunun tapılmasında kömək etdiyimiz zaman bu yanaşmadan istifadə xüsusilə uğurlu olur. Məsələn, uşaq belə bir problemlə üzləşə bilər: altından maşının keçə bilməsi üçün körpü hansı hündürlükdə düzəldilməlidir? Uşağın zəruri ölçüləri necə aparacağını, ölçüləri necə müqayisə edəcəyini anlamasına yardım etmək üçün məsləhətçi rolunda çıxış edə bilərik. Hətta sosial problemin riyazi həlli də ola bilər. Məsələn,

əgər iki uşaq konstruktorun istifadəsi ilə bağlı mübahisə edərsə, dəstin hissələrini hər birinə düşən hissələrin sayı eyni olmaq şərtilə öz aralarında bölüşdürmələrini təklif etmək olar. Və ya üçtəkərli velosipedlərin sayı onları sürmək istəyən uşaqların sayından çoxdursa, taymerdən istifadə edə bilərik.

Müəllim olaraq riyazi dili modelləşdirməklə uşaqlarda konkret təcrübələrin genişləndirilməsinə də yardım edə bilərik. Məsələn, müqayisə ilə bağlı fəaliyyətdə ədədlərin say müqayisəsinə əsaslanmaqla uşaqlardan “böyükdür”, “kiçikdir” və “bərabərdir” ifadələrini eşidə bilərik. Həmçinin müəyyən riyazi təcrübəni möhkəmləndirmək üçün riyazi suallar da hazırlamaq olar. Məsələn, nahar süfrəsinə düzəldərkən soruşa bilərik: “Neçə boşqab lazımdır?” və ya “Daha neçə qaşığı lazımdır?” Biz forma, istiqamət, mövqe və zaman adlarının istifadəsini modelləşdiririk.

Uşaqların nəyə maraqlı göstərdiklərini müşahidə etməklə say fəaliyyətləri üçün cəlbedici üsullar tapa bilərik. Musiqi və ya rəqslə maraqlanan uşaqların ritmdəki zərbələri saymalarına yardım edə bilərik. Sevdikləri mahnıları müəyyən etmək və onların sayını təqdim etmək üçün uşaqlar arasında sorğu keçirə bilərik. Böyük yük maşınları ilə maraqlanan uşaqların müxtəlif yük maşınlarında təkərləri saymalarına və yük maşınının ölçüsü ilə təkərlərin sayı arasındakı əlaqəni, hər tərəfdə neçə təkərin olduğunu (simmetriya və hər tərəfdə təkərlərin sayının bərabər olduğunu müzakirə etməklə), neçə cüt və neçə dəst təkərin olduğunu dərk etmələrinə kömək edə bilərik. Atlara olan marağı nəzərə almaqla fərqli at cinslərinin ölçü diapazonları və bəzi ölkələrdə onların boylarını ölçmə üsulları ilə bağlı layihə üzərində işləmək olar: ənənəvi olaraq atların boyları ovuclarla (bir insan əlinin orta eni) ölçülür: yerdən peysərə qədər ovucların sayı (bir ovuc təxminən 10 santimetrdir). Təxmin etmək, saymaq, ölçmək, müqayisə etmək, hesablama aparmaq və qrafik qurmaq üçün çox əyləncəli mövzular tapmaq olar. Məsələn, təxminən ayda bir dəfə qrupda olan uşaqların çıxarılan dişlərinin ümumi sayını əvvəlcədən təxmin etməklə, sonra isə saymaqla tapmalarına, kimdə çıxarılan dişlərin daha çox (daha az) və nə qədər olduğunu hesablamaqlarına, tədris ili müddətində çıxarılan dişlərin sayını izləməyə imkan verən sadə bir diaqram tərtib etmələrinə yardım edə bilərik.

Biz uşaqların riyaziyyat və texnologiya arasında sıx əlaqə yaratmalarına kömək edə bilərik. Uşaqları təxminən beş yaşından başlayaraq mağaza oyunu oynayarkən oyuncaq pullardan istifadə etdikləri zaman böyük ədədlər üzərində hesablama aparmaları üçün, imkan varsa, kalkulyatorlardan istifadə etməyə həvəsləndirə bilərik. Yenə də imkan varsa, sorğu zamanı topladıqları informasiya üzrə qrafiklərin tərtib edilməsində kompüterin necə yaxşı vasitə ola biləcəyini onlara göstərə bilərik. Biz həmçinin kompüterin köməyi ilə obyektlərin təsvirlərini döndərməklə üçölçülü fiqurların necə yaradıla

biləcəyini və daha çox öyrənmək – bilgilərə malik olmaq istədiyimiz riyazi biliklərin tapılmasında necə faydalı ola biləcəyini də onlara əyani şəkildə göstərə bilərik.

Riyaziyyatın gündəlik rejimə inteqrasiya edilməsi

Davamiyyətlə bağlı aparılan gündəlik qeydlər uşaqların say və hesablama üzrə təcrübə əldə etmələrinə imkan yaradır: “Bu gün burada neçə uşaq var?”; “Neçə uşaq yoxdur?”; “Cəmi neçə uşaq olmalı idi?”; “Biz indi 10 nəfərik, ancaq 14 olmalı idik. Neçə nəfər yoxdur?” İştirak edən və etməyən uşaqların fotosəkillərindən istifadə isə say və hesablama üzrə təcrübəni konkretləşdirir. Bütün prosedurlarda olduğu kimi, bunun da çox vaxt aparmayacağına əmin olmalıyıq, əks halda, uşaqlar üçün cansıxıcı ola bilər. Bu, fərqli inkişaf səviyyələrinə uyğun kiçik uşaq qrupları ilə yerinə yetirə biləcəyimiz fəaliyyətdir.

Səhər yeməyi/qəlyanaltı, nahar vaxtı uşaqlar qarşılıqlı eynidəyərli uyğunluqla bağlı daha bir təcrübə qazanmaq imkanı əldə edirlər. Hər bir uşaq üçün bir stul, bir boşqab, bir fincan və bir salfet var.

Qrupun **dairədə fəaliyyət vaxtı** ədədlər haqda hekayə və mahnılar oxumaq, şeir və yanılmaclar söyləmək imkanı yaranır. Bu zaman biz saya, təsnif edə və alqoritmlər yarada bilərik. Məsələn: “Neçə nəfər qırmızı geyinib?”, “Alqoritm ilə bir dairə yaradaq, qırmızı paltarlı bir uşaq, mavi paltarlı, qırmızı, mavi, qırmızı, mavi”. Gender stereotiplərini möhkəmləndirə biləcək “Bu gün sinifdə neçə qız/oğlan var?” deyə soruşarkən ehtiyatlı olun. Bunun insanları fərqləndirən yeganə əlamət olmadığını diqqətdə saxlayın.

Dairədə fəaliyyət vaxtı həmçinin ədədlərin adlarını müxtəlif dillərdə təqdim etmək, uşaqların evdə, icmada eşitdikləri dillərdən istifadə etməyə başlamaları üçün də əlverişli zamandır.

Açıq havada keçirilən vaxt fiziki fəaliyyətlə bağlı olub, uşaqlara riyaziyyata dair konkret təcrübə qazandırmaq üçün əla imkandır. Bədənin ritmik hərəkətini nəzərdə tutan hər hansı fəaliyyət say üçün istifadə edilə bilər: pillələri sayaraq qalxma və ya enmə; yelləncəkdə yellənmə və ucadan sayma; atlanma və ya hoppanma; topu çiləmə. Bu fəaliyyətlərdə uşağın bütün bədən hərəkətləri ədəd anlamını gücləndirir. Say və ədədlərin eyniləşdirilməsi belə konkret təcrübələr olmadan heç bir mənə kəsb etmir. Uşaqlardan həmişə birgə saymalarını xahiş edərkən diqqətli olun. Saymağı bacaran və ədəd anlayışının mahiyyətini dərk edən uşaqlar üçün bu, darıxdırıcı fəaliyyət ola bilər. Ədəd anlayışının mahiyyətini bilməyən uşaqlar isə bu şəkildə mexaniki saymaqla heç nə əldə edə bilməyəcəklər.

Riyaziyyat mürəkkəb fiziki tapşırığın yerinə yetirilməsindən ötrü **tələb olunan vaxtın müəyyən edilməsi** üçün də istifadə oluna bilər. Uşaqlar əldə etdikləri nəticələrin yaxşılaşdığını müşahidə etməyi xoşlayırlar. Nəticələri izləmə qrafiki onun daha konkret şəkllə düşməsinə yardımçı ola bilər. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlar arasında yarana bilən rəqəbdən qaçın, qoyun hər bir uşaq özü ilə yarışsın. Yaşca daha böyük uşaqlardan və yaşlılardan fərqli olaraq, hər hansı bir uşaqdan asılı olmayan fiziki fərqlər mövcuddur. Bu da fiziki qabiliyyətlərdəki fərqlərə səbəb ola bilər. Uşaqlar bu ədalətsizliyi asanlıqla hiss edirlər.

Gündəlik rejim **vaxtı ölçmək üçün konkret təcrübə** təklif edir. Rəqəmsal saatları oxumaq asan olsa da, analoji saatlar zamanın keçməsinə daha konkret göstərir. Zamanı ölçmək üçün müxtəlif cihazlardan istifadə edilməsi uşaqların zaman duyumunun inkişaf etdirilməsinə yardımçı olan səmərəli yoldur. Məsələn, qum saati uşaqları bir fəaliyyətdən digərinə keçidə hazırlaşmaları ilə bağlı xəbərdar etmək üçün istifadə edilə bilər. Saniyələri ölçən, həm siferblat, həm də uyğun səs vasitəsilə zamanın keçməsi haqda signal verən mətbəx taymeri qısa zaman intervalının bitdiyini göstərməklə 4 yaşlı səbirsiz uşaqların gözləmə qabiliyyətlərini artırmalarına yardım edə bilər.

Təqvimlər – dairədə fəaliyyət zamanı əksər məktəbəqədər təhsil müəssisələrində istifadə olunan çox populyar fəaliyyətdir. Bu, uşaqlar üçün nəyin daha yaxşı olduğuna və ya səmərəli təlim metodlarına deyil, ənənələrə əsaslanır. Standart təqvimlər azyaşlı uşaqlar üçün çox da məna kəsb etmir. Günü, ayı və ili, sadəcə, təkrarlamaq uşaqların zaman anlayışını dərk etmələrinə kömək etmək üçün o qədər də əhəmiyyətli deyil. Azyaşlı uşaqlar ayların adlarını yadda saxlaya bilərlər, amma, əslində, onlar kifayət qədər mücərrəddir. "Addım-addım" yanaşması uşaqların gözdən keçirməsi, doğum günlərinə və ya növbəti ekskursiyaya neçə gün qaldığını və ya bağçaya gəldikləri ilk gündən nə qədər zaman keçdiyini müəyyən edə bilsinlər deyə təqvimdən istifadəni nəzərdə tutur.

Riyazi anlayışları **digər öyrənmə sahələri/mərkəzlərində**, eləcə də aşağıdakı fəaliyyətlərin köməyi ilə formalaşdırmaq olar.

- **mövzular** – müxtəlif mədəniyyətlərdə ölçmə və sayma;
- **oyunlar** – "gizlənqaç" kimi say tələb edən, qapalı məkanda və ya açıq havada keçirilən oyunlar;
- **manipulyativlərlə fəaliyyət** – düymə, açar, kiçik oyuncaq, vint/qayka, bolt, toxum, balıqqulağı, yarpaq, daş və s. kimi əşyaların qruplaşdırılması və nizamlanması;
- **bloklarla fəaliyyət** – iki kiçik blokun birlikdə bir böyük blokla eyni ölçüdə olduğunu öyrənmə;

- **layihələr** – mümkün olduqca bütün layihələrdə ölçmə, sayma, subitizasiya, təxmin etmə, adi kəsrlər, informasiyanın toplanması və diaqramların yaradılmasının inteqrasiyası.

Riyaziyyat mərkəzinin yaradılması

Sınıf otağında manipulyativlərin istifadəsi üçün mərkəz sosial-yaradıcı oyun mərkəzləri kimi daha fəal oyun sahələrindən ayrı olan geniş sahədə qurulmalıdır. Materialların nümayiş etdirilməsi yaxşı təşkil olunmalı, uşaqlar üçün əlçatan, açıq rəflərdən istifadə edilməlidir. Uşaqların marağını artırmaq üçün vəsaitləri vaxtaşırı dəyişmək olar.

Materiallar təmiz və tam olmalıdır (bilməcələrin bütün hissələri, loto kartları ilə birlikdə loto daşlarının da hamısı olmalıdır). Bilməcələrin saxlandığı rəflər elə təşkil edilməlidir ki, hər bir dəstin hissələri tam olsun və bir-birinə qarışmasın. Materiallar çeşidlənə və sonradan uşaqların asanlıqla tapa bilməsi üçün üzərinə içərisində nə olduğunu göstərən şəkil yapışdırılmış qutulara qoyula bilər. Mərkəzdə bir neçə uşaq bir-birinə mane olmadan öz vəsaitlərindən rahat və eyni vaxtda istifadə edə bilsin deyə masa, stullar olmalıdır.

Uşaqlara riyazi anlayışları öyrənməkdə yardım etmək üçün adi, asanlıqla tapıla bilən materiallar riyaziyyatın təlimi üçün xüsusi olaraq hazırlanmış bahalı avadanlıqlar qədər əhəmiyyətlidir. Bununla yanaşı, uşaqların riyazi anlayışları dərk etmələrinə dərinədən təsir edə biləcək bir neçə vəsait də vardır ki, onlar say, təsnifat, hesablama və müqayisə üzrə sistemli, konkret təcrübə tələb edir. Bu vəsaitlərdən bəzilərini hazırlamaq, digərlərini almaq olar.

Bu vəsaitlərə aşağıdakılar daxildir:

- **“Unifix” kublar və ya oxşar manipulyativlər** – say və ölçmə fəaliyyətləri üçün istifadə oluna bilər. Bu kubları bir xətt boyunca öz aralarında birləşdirmək olur. Beləliklə, uşaqlar yeddi blokdan ibarət xəttin beş blokdan ibarət xətdən iki kub uzun olduğunu müşahidə etməklə yeddi və beş arasındakı fərqi görə bilərlər.
- **Döşəmə ədədləri** – üzərində 1-dən 10-a qədər rəqəmlər yazılmış sürüşməyən kartlardır. Bunlar say üzrə təcrübəni möhkəmləndirən böyük motorika bacarıqlarının inkişafına yönəldilmiş oyunlar üçün çox əhəmiyyətlidir. Bu kartları xalça və ya döşəməyə yapışa bilən kağızdan da düzəltmək olar. Bununla yanaşı, bu kartlar nizamlama və rəqəmləri tanıma ilə bağlı oyunlar üçün də istifadə edilə bilər.

- **Ölçmə vasitələri** dedikdə standart ölçü cihazları ilə yanaşı, müəllim tərəfindən hazırlanan və ya uşaq tərəfindən kəşf edilən vəsaitlər də nəzərdə tutula bilər. Mümkündürsə, uşaqların istifadə etməsi və ya nümayiş məqsədilə maye və dənəvər maddələr üçün müxtəlif ölçülərdə ölçü stəkanları, qaşıqları, xətkeşlər, ölçü lentləri, tərəzi və termometrlər olmalıdır.

Sadə qollu tərəzi elektron tərəzilərdən (məsələn, vannə otağı və ya mətbəx tərəzisi) daha əhəmiyyətlidir. Bu, uşaqlara iki əşyanın müqayisəsini görmək və müxtəlif əşyaları standart kütlə ilə müqayisə etmək imkanı verir.

- **Ədədi xətlər** – uşaqlar say və nizamlaşdırma anlayışlarını dərk etməyə, sadə hesablamaları yerinə yetirməyə başladıkları zaman ədədi xətlər faydalı ola bilər. Döşəmə üzərində addımlamaq üçün kifayət qədər böyük olan ədədi xətt sayma zamanı uşaqların fiziki cəhətdən möhkəmləndirilməsini də nəzərdə tutur.
- **Parket bloklar** həndəsi fiqur və ardıcılıq üzrə təcrübə təklif edir. Bloklar rəng və forma üzrə uyğunlaşdırıla bilər və onların köməyi ilə konstruksiyalar yaratmaq mümkündür.
- **Atribut bloklar** uşaqların riyazi anlayışları kəşf etmələrində çox faydalı ola bilər. Bu plastik bloklar üç formada, üç qalınlıqda, üç rəngdə və üç ölçüdə olur. Bir blok kiçik, qalın, qırmızı üçbucaq, digəri böyük, nazik, mavi dairə, üçüncü isə böyük, nazik, sarı kvadrat ola bilər. Uşaqlar onları bir, iki və ya üç əlamətə görə qruplaşdırıla bilərlər. Onlardan istifadə sayəsində ən azı həndəsi formalar üzrə konkret təcrübə qazanmaq olar. Növbəti mərhələdə uşaqlara bir əlamət üzrə təsnifat təcrübəsi təqdim edilir: ölçü, forma, rəng və ya qalınlıq. Daha sonrakı səviyyədə isə uşaq eyni vaxtda iki əlamətə görə təsnifat apara bilər. Bir əlamətdən (hamısı nazik olanlar; hamısı qırmızı olanlar) iki əlamətə keçid (nazik, qırmızı) uşağı simvolik məntiqlə tanış edir. Uşaqlarda simvolik təfəkkür 5-7 yaşa çatdıqdan sonra formalaşmağa başlayır.
- **Xırda pul (qəpiklər)** (oyuncaq və ya həqiqi) təsnifat və hesablama üzrə təcrübə təklif edir.
- **Bilməcələr (pazllar)** uşaqların diqqətini ölçü və forma, eləcə də hissə və tam arasında münasibətlərə yönəltmələrinə yardım edir. Bunlar həm riyaziyyat, həm də oxu üçün zəruri anlayışlardır. Bilməcələrdən istifadə etməklə uşaqlar tapmaca açarlarından xəbərdar olurlar. Yaşıl otların, mavi səmanın harada olduğunu, bilməcədə uşağın başının, əlinin və ayağının haraya uyğun olduğunu aydınlaşdırdıqları zaman onlar ideyaları təsnif edirlər. Təsnifat riyaziyyat, elm və oxuda vacibdir.

Pazllarla fəaliyyət elmin daha bir aspekti üzrə ideyaları təhlil etməyi və sınaqdan keçirməyi tələb edir. Bəzi bilməcələrdə nəqliyyat vasitələrinin, bəzilərinə sosial işçilərin, bəzilərinə isə heyvan təsvirləri var. Bu təsvirlərin təbiət və mühitdə təhlili elm və sosial tədqiqatlarda istifadə olunan anlayışların dərkinə yardım edə bilər. Əlifba hərfləri olan bilməcələr oxu hazırlığına, rəqəmləri olan bilməcələr isə riyazi anlayışların dərkinə yardım edə bilər. Bu təlim sadə və ya daha mürəkkəb səviyyələrdə aparılır, çünki bilməcələr hissələrinin sayı və ölçüsündən asılı olaraq, mürəkkəbliyinə görə fərqləndirilir.

- **Sancaq üçün lövhələr və rəngli sancaqlar** qruplaşdırma və təsnifatın yerinə yetirilməsi üçün də əhəmiyyətlidir. Uşaqlar sancaqları miqdar (1, 2, 3) və ya sıra (birinci, ikinci, üçüncü) saylarından istifadə etməklə saydıqları zaman riyazi anlayışlarını da inkişaf etdirirlər. Sancaqları əlavə etmə və çıxarmaqla onlarda “daha çox”, “daha az” və “nə qədərdir, o qədər” anlayışları haqda təsəvvürlər formalaşır.

Uşaqlar sancaqlardan istifadə etməklə müəyyən təsvirlər, naxışlar yarada bilərlər. Naxışlarda olan qanunauyğunluqların tanınması riyaziyyat və təbiət elmlərinin öyrənilməsi, oxuya hazırlıq, yaradıcı bədii özünüifadənin inkişafı üçün vacibdir.

- **Həndəsi lövhələr** – üzərinə sıra ilə sancaqlar taxılmış lövhələrdir. Uşaqlar müxtəlif formalar yaratmaq üçün sancaqdan sancaqadək uzanan rezin lentlərdən istifadə edə bilərlər. Rezin lentlərin müxtəlif rəngləri formaların bir-birinin üstünü örtməsinə və müqayisəsinə imkan verir.
- **Loto oyunları** növünə və çətinlik dərəcələrinə görə fərqlənir. Bunlar rənglərin, ədədlərin və ya şəkillərin müəyyənləşdirilməsini əhatə edə bilər. Bütün bunlar elmi anlayışların inkişafı və oxu hazırlığı üçün zəruri olan müşahidə, müqayisə və uyğunlaşdırma bacarıqları tələb edir. Sosial işçilərin şəkillərini nümayiş etdirən loto oyunları sosial tədqiqatlar üzrə anlayışların inkişafına yardım edir.
- **“Lego” və ya “Duplo” bloklar** struktur yaratmaq üçün sonsuz imkanlar təklif edir: binalar, qüllələr, nəqliyyat vasitələri və digər obyektlər. Bu bloklar real olaraq nə isə yaratmadan belə müəyyən təcrübələr aparmaq üçün uşaqlara imkanlar təqdim edir. Bu kiçik tikinti blokları üçün aksesuarlara təkərlər, insanlar (ailə üzvləri və sosial işçilər), nəqliyyat vasitələri və heyvanlar daxildir. Bu materiallarla oynama riyaziyyatla bağlı anlayışların (alqoritmlər, miqdar və sıra sayları, sahə anlayışını anlama və müqayisə olunan ölçülərlə iş) inkişafına kömək edir.

Pandus, körpü və tunellərə çevrildikdə bu bloklar tarazlıq, möhkəmlik və dayanıqlıq anlayışlarının inkişafına kömək edir. Həmçinin memarlıq, naxışlar, simmetriya və dizayn anlayışlarının təqdim olunmasına yardımçı olur.

- **Dominolar** müxtəlif formalarda olur. Bəzilərinə uşaqlar həndəsi formaları uyğunlaşdırmalı, digərlərində şəkil və ya rənglərlə işləməlidirlər. Elə dominolar da var ki, nöqtələrin sayı ilə ədədlərin uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Loto oyunlarında olduğu kimi, domino oyunu da uşaqlardan müşahidə və müqayisə etməyi, müəyyənləşdirməyi və uyğunlaşdırmağı tələb edir. Bu bacarıqların hamısı təbiət elmlərinin öyrənilməsi və oxu hazırlığı üçün vacibdir.
- **Rəngli muncuqlar** – ipə düzülmüş rəngli muncuqlar uşaqların miqdar və sıra saylarını, həmçinin naxış və rəng fərqlərini öyrənmələrinə yardım edir.
- Müxtəlif həndəsi fiqurlar, müxtəlif ölçüdə **rəngli maqnit hissələri** uşaqların öz seçimləri üzrə naxışlar, modellər yaratmalarına imkan verir. Bu fəaliyyətlər həndəsi anlayışların inkişaf etdirilməsi, uşağın rəng, yaradıcı özünüifadə və maqnetizm üzrə elmi anlayışlarını artırması üçün imkanlar təqdim edir.

(Baxın: “ƏLAVƏ 6 Riyaziyyat manipulyasiya mərkəzləri üçün lazım olan materiallar”)

Riyaziyyatın digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası

Inkişaf sahəsi

Sosial-emosional inkişaf

- İdeyaları ötürməyin yeni yollarını öyrənmək;
- Vəsaitlərə qulluq etməyi öyrənmək;
- Qaydalara riayət etməklə başqaları ilə oynamağı öyrənmək;
- Problemləri həll etmək üçün başqaları ilə birgə işləməyi öyrənmək;
- Üstünlük, hiss və düşüncələri ifadə etməyi bacarmaq və onları digər uşaqlarla eyni diaqramda təsvir etmək.

davamı növbəti səhifədə

Inkişaf sahəsi*davamı***Fiziki inkişaf**

- Manipulyativlərdən istifadə etməklə kiçik motorikanı inkişaf etdirmək;
- Əl və göz koordinasiyasını inkişaf etdirmək;
- Sınıf-sınıf oyunu kimi ədədi oyunlardan istifadə etməklə böyük motorikanı inkişaf etdirmək.

Koqnitiv inkişaf və özünütənzimləmə

- Riyazi problemlər üzərində iş zamanı say və diqqəti toplamaq;
- Riyazi anlayışları bərabərlik kimi digər kontekstlərdə tətbiq etmək;
- 15 konfetin 5 uşaq arasında necə bölüşdürülməli olması kimi məsələləri həll etmək üçün riyazi üsullardan istifadə etmək.

Nitqin inkişafı

- Ədəd, funksiya, məkan (yanında, yuxarıda, yaxında, uzaqda) və zaman anlayışlarının (sonra, əvvəl, tezliklə, heç vaxt) adlarını öyrənmək;
- Forma, rəng, toxuma, ölçü, çəki kimi əlamətləri təsvir edəcək sözləri öyrənmək;
- Oxşar və fərqli cəhətləri təsvir etməyi öyrənmək.

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar**Nitq və savad**

- Ədəd, forma, ölçü, hesablama, zaman və məkan haqda kitabları səsləndirmək, nəzərdən keçirmək və oxunmasından zövq almaq;
- Ədəd, forma, ölçü, hesablama, zaman və məkan haqda kitabları tərtib etmək;
- Kulinariya üzrə kitabların oxunması və yazılması;
- Yazılı və ya vizual təlimatları olan manipulyativlərdən və oyunlardan istifadə etmək.

davamı növbəti səhifədə

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar *davamı***İctimai və mədəni kompetensiyalar**

- Uzunluq, kütlə və həcmi ölçməyin müxtəlif yolları haqqında məlumatı əldə etmək;
- Gündəlik həyatda riyaziyyatdan istifadənin müxtəlif üsullarını (məsələn, taxta oyuncaq düzəldilməsi, köynək tikilməsi və bazarda alış-veriş) öyrənmək;
- Yerli mühit və mədəniyyəti əks etdirən şəkillərin istifadə olunduğu loto və bingo oyunları;
- Mağaza, bazar, fabrikin və ya restoran kimi riyaziyyatın istifadə olunduğu süjetli – rollu oyun ssenarilərini yazmaq.

Təbiət elmləri

- Məlumat toplamaq üçün ölçü vasitələrindən istifadə etmək;
- Təbiətdən həyat tsikli və fəsillər kimi misallar göstərmək;
- Zaman modellərini tanımaq.

Texnologiya

- Hesablama aparmaq üçün texnologiyadan istifadə;
- Riyaziyyatdan istifadə edən uşaqları və ya icmada rast gəldiyimiz riyazi anlayışları (məsələn, binalarda simmetriya, üzərində qiymətlər olan reklamlar) lentə almaq üçün texnologiyadan istifadə edilməsi;
- Kompüterdə müxtəlif riyazi anlayışları inkişaf etdirən oyunların oynanılması.

İncəsənət

- Rəsmlərdə və musiqidə alqoritmləri yaratmaq və tapmaq;
- Musiqi və rəqsdə ritmləri saymaq;
- Bədii tərtibatda formalardan istifadə etmək.

Ailə və icmaların uşaqlarda riyazi kompetensiyaların inkişafına cəlb edilməsi

Əksəriyyətimiz riyaziyyat üzrə güclü olmadığımızı söyləsək də, gündəlik həyatımızda: kulinariya, bağçılıq, alış-veriş, bank işi, eləcə də izlədiyimiz və iştirak etdiyimiz oyunlarda riyaziyyatdan istifadə edirik. Bəziləri, məsələn: mühasiblər, kompüter proqramçıları, dülgərlər və dərzilər öz fəaliyyətlərində, digərləri isə hobbilərində riyaziyyatdan başqalarına nisbətən daha çox istifadə edə bilirlər. Ailə və icma üzvlərinin həyat və fəaliyyətlərində riyaziyyatdan necə istifadə etdikləri haqda danışıqları və bunu nümayiş etdirmələri uşaqlara riyazi kompetensiyaların nə qədər vacib olduğunu göstərə bilər. Yaşayış yerinə yaxın marketlərdə olmaq, işçilərin riyaziyyatdan necə istifadə etdiklərini aydınlaşdırmaq uşaqlara riyaziyyatın necə istifadə olunduğunu göstərməyin başqa bir yoludur. Ailə və ya icma üzvü həmçinin uşaqlarla birlikdə riyazi anlayışların istifadə olunmasını tələb edən kulinariya, ağac emalı və ya bağçılıq kimi fəaliyyətləri yerinə yetirə bilər.

Riyaziyyat da əyləncəlidir! Uşaqlarla riyazi oyun oynamaları üçün ailə və icma üzvlərini qrup otağına dəvət edə bilərik. Əgər bu oyunlar uşaqlara başqa mədəniyyətləri və ya başqa bir dildə saymağı öyrədən yeni oyunlardırsa, xüsusilə məlumatverici ola bilər. Riyaziyyat uşaqların bilik və yaradıcılıqlarını nümayiş etdirmələrinə imkan yaratmaq üçün məktəbəqədər təhsil müəssisəsində təşkil olunan tədbirin (məsələn, yarmarka) bir hissəsi də ola bilər.

Nəhayət, ailələrə uşaqların riyazi kompetensiyalarının inkişaf etdirilməsi üçün oynaya biləcəkləri oyunları və ya uşaqları ilə gündəlik söhbətlərdə ədədlərdən necə istifadə edə biləcəklərini (məsələn, vaxt, miqdar və ölçü anlayışlarını) təklif etməklə onların evdə daha çox iş görmələrinə yardım edə bilərik.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Gün ərzində, ümumiyyətlə, riyazi anlayışları nə vaxt təqdim edirəm? Riyaziyyatdan istifadə edə biləcəyəm, uşaqların riyazi kompetensiyalar qazanmasına yardımçı olacağım əlavə vaxt varmı?
- Riyazi anlayışları uşaqlar üçün daha maraqlı və əyləncəli hala gətirmək üçün tədris mərkəzinə hansı vəsaitləri əlavə edə bilərəm?

İctimai və mədəni kompetensiyaların xəyali sosial oyun vasitəsilə formalaşdırılması

İctimai və mədəni kompetensiyalar uşaqların vətəndaş kimi hüquq və vəzifələrini, icmadakı rol və funksiyalarını başa düşməsinə kömək etdiyi üçün vacibdir. Kurikulumda, adətən, tarix, coğrafiya, iqtisadiyyat və ekologiya ictimai elmlər siyahısına daxil edilir. Biz məktəbəqədər təhsil müəllimləri kimi aşağıdakı imkanları yaratmaqla uşaqların ictimai və mədəni kompetensiyaları əldə etmələrini asanlaşdırırıq:

- oynamaq və bir-biri ilə ünsiyyətdə olmaq;
- digər uşaqlarla dostluq münasibətləri qurmaq;
- hisslərini idarə etmək və bölüşmək;
- qrup halında qərar qəbul etmə prosesində iştirak etmək;
- insanlar arasındakı fərqləri qəbul etmək;
- şəxsi məsuliyyəti qəbul etmək;
- icmanın və üzvlərinin rol və funksiyalarını başa düşmək.

(Bu kompetensiyaların inkişafı III hissənin 6-cı – “Hər bir uşağı əhatə edən mühit” və 7-ci – “Demokratik mədəniyyət” fəsillərində müzakirə edilib).

Uşaqlarda ictimai və mədəni kompetensiyaların inkişafı onların bir-biri ilə oynamaq bacarığından o qədər asılıdır ki, bu fəsildə həmin bacarıqları əldə etmək üçün vasitə olaraq xəyali sosial oyuna diqqət yetirəcəkdir.

Məktəbəqədər təhsil müəllimlərinin xəyali sosial oyunları inkişaf etdirmə qabiliyyəti azyaşlılar üçün uyğun sosial elmlər üzrə fənlərin əsasını təşkil edir.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Uşaqlar xəyali sosial oyunda hansı ictimai və mədəni kompetensiyalara yiyələnirlər və məktəbəqədər təhsil müəllimləri bu oyun növü ilə kurikulumun məzmun standartlarını necə reallaşdırırlar bilirlər?
- Uşaqlar xəyali sosial oyun vasitəsilə daha hansı bacarıqlara yiyələnirlər?
- Məktəbəqədər təhsil müəllimləri uşaqların xəyali sosial oyunlarını daha da mənalı etmək üçün hansı yollardan istifadə edirlər?
- Uşaqların xəyali sosial oyunlarını inkişaf etdirmək üçün siniflərə hansı materiallar əlavə edilə bilər?

Xəyali sosial oyun nədir?

Xəyali sosial oyun uşaqları xəyali ssenari hazırlamağa və ssenariyə uyğun rolları icra etməyə sövq edir. Bunu çox zaman sosial-dramatik, xəyali, fantaziyalı, təsəvvürlü və simvolik oyun da adlandırırlar. Rollarda və ssenarilərdə, adətən, uşaqlara tanış olan insanlar, məkanlar və fəaliyyətlər əks olunur. Məsələn, ailə üzvləri və ev həyatı, bazardakı alıcılar və satıcılar, yaxud tibb bacıları və klinikadakı xəstələr. Uşaqların həyatı və fəaliyyəti mənsub olduqları ölkəyə, iqlimə, yaşadıqları yerə, ailələrinin nə qədər təminatlı və ya kasıb olmasına görə çox fərqli olduğundan onların yaratdığı ssenarilər də müxtəlif olacaqdır. Bu cür oyun uşaqların bir icma daxilində oynadığı fərqli rolları və məsuliyyətlərini nədən ibarət olduğunu başa düşməsidir. Sosial təxəyyüllü oyunlarda oynadıqları rollar öz mədəniyyətlərini, həm də sinifdə ola biləcək və ya icmada yaşayan digər uşaqların mədəniyyətlərini anlamağa imkan verir.

Əksər uşaqlar kosmosa səyahət edən astronautları, dinozavr sümüklərini axtaran paleontoloqları, yanğını söndürərək insanları xilas edən qəhrəmanları, qida axtaran vəhşi heyvanların qorunmasından bəhs edən fantastik ssenarilərdəki adamları oynamağı (kitablardan, filmlərdən və ya televiziyalardan qazandıqları), yaxud da xalq nağıllarındakı personajları canlandırmağı sevir. Uşaqlar böyüdükcə sadə ssenarilər süjetlər və altquruluşlar, çoxsaylı dəyişən rollar və dramatik hərəkətlərlə mürəkkəb hekayələrə çevrilir ki, bunların hamısı, əslində, münəqişə və problemlərin öhdəsindən gəlməkdir – icma üzvləri olaraq lazımi bacarıqdır.

Sosial təxəyyüllü oyun yüksək keyfiyyətli məktəbəqədər təhsil proqramlarının vacib komponenti hesab olunur, çünki misilsiz şəkildə uşaqlara yüksək səviyyəli yaradıcılıq, problem həlletmə, idrak, dil istifadəsi və sosial qarşılıqlı əlaqə yaratmaq imkanı verir. Tədqiqatlar göstərir ki, sosial yaradıcı oyun bu inkişafın bütün sahələrinə müsbət təsir göstərə bilər (Whitebread, 2011).

Xəyali sosial oyun zamanı uşaqlar:

- Obyektləri dəyişdirərək simvolik düşüncə tərzini formalaşdırırlar (blok bir avtomobil olur, bir qutu evə çevrilir);
- Başqa bir insanın (ana, həkim, astronaut) hərəkətlərini və düşüncələrini həyata keçirməyi tələb edən rolları götürür və davam etdirirlər;
- Rollar arasındakı münasibətləri və qarşılıqlı münasibətləri anlayırlar (analar körpələri ilə dostlarından fərqli olaraq danışıq);
- Fərqli fikirlərə sahib başqa insanlarla danışıqlar aparırlar;
- Fikir mübadiləsi və bölüşmək yolu ilə hekayə və ya süjet yaradırlar.

Sosial təxəyyüllü oyunda uşaqlar bildikləri və yaşadıkları şeylərdən istifadə edir, eyni zamanda həmin təcrübələrə əsaslanaraq yenisini yaradırlar. Syuzan Engel (Susan Engel, 2005) sosial yaradıcı oyunu "indi nədir və birdən belə olsa necə" kimi xarakterizə edir.

Viqotskinin "Erkən yaş dövrünün aparıcı fəaliyyəti və uşaqların emosional və koqnitiv inkişafına təsiri" kimi müzakirə mövzusu xüsusilə sosial təxəyyüllü oyuna aid idi (1978: 92-104). Sosial təxəyyüllü oyun çoxşaxəli prosesdir və azyaşlı uşaqların mürəkkəb davranışa, ictimai və mədəni kompetensiyalara yiyələndiyini göstərir. Məktəbəqədər təhsil müəllimləri tərəfindən üzə çıxarılan və idarə olunan bu bacarıqlar uşaqların başqaları ilə uğurlu qarşılıqlı əlaqə qurması və böyüyəndə oynayacaqları rolu indi üzərilərinə götürməsindən ibarətdir.

Xəyali sosial oyun necə inkişaf edir?

Leonq və Bodrova (Leong, Bodrova, 2012) xəyali sosial oyunun beş mərhələsini və ya səviyyəsini müəyyənləşdirmişdir. Məktəbəqədər təhsil müəlliminin əsas işi uşaqları xəyali sosial oyunla məşğul olmağa və onları bu mərhələləri inkişaf etdirməyə təşviq etməkdir.

Mərhələlər ümumilikdə yaşla əlaqəli olsa da, 3 yaşlı uşağın mürəkkəb oyunla məşğul olması (4-cü və ya 5-ci mərhələ) və ya 5 yaşındakı uşağın daha aşağı səviyyəli oyuna maraq göstərməsi nadir hal deyil (2-3-cü mərhələ).

Təsvir olunan mərhələlər uşaqların xəyali sosial oyunun daha yüksək, daha mürəkkəb səviyyələrinə doğru irəliləməsinə kömək edir. Oyunun mürəkkəbliyi səviyyəsi artdıqca insanların oynadığı fərqli rolları başa düşmək, problemin həllində iştirak etmək və müxtəlif vəziyyətlərdə qarşılıqlı münasibətləri öyrənmək üçün uşaq ictimai və mədəni kompetensiyalara yiyələnir.

- **1-ci mərhələ: həqiqi bir obyekt və ya həqiqi bir oyuncaqla sadə xəyali oyun** (məsələn, boş fincanı götürür və guya su içir və ya oyuncaq maşını hərəkət etdirərək mühərrikin səsinə çıxarır).
- **2-ci mərhələ: ssenarisiz və ya çox qısa, sadə ssenaridə rol almaq** (məsələn, atanın papağını qoymaq və “mən atayam” demək).
- **3-cü mərhələ: sadə bir ssenaridə müxtəlif rollarda (məsələn, alıcı və satıcı) qarşılıqlı münasibətləri canlandırmaq.** Ssenariyə uyğun olaraq, məsələn, ərzaq mallarının alışı və satışı canlandırmaq. Bu mərhələdə bəzi uşaqlar rollarını oynamaqda çətinlik çəkəcəklər, daha cəlbedici görünən digər rolları seçməyə çalışacaqlar. Bu, tez-tez digər oyunçu(lar) tərəfindən məzəmmət edilməklə nəticələnəcək. Asanlıqla görünən və rahat əldə edilə bilən materiallardan rekvizit kimi istifadə oluna bilər.
- **4-cü mərhələ: oyunçu və müxtəlif rolların çox olduğu (məsələn, xəstəxana və ya bazar) mürəkkəb ssenarilərdə davamlı rollar.** Uşaqlar personajların dili ilə danışmağa çalışır, süjet xətti aydın olmasa da, istiqamətlər dəqiq görünməsə də, onlar süjeti və rolları müzakirə edirlər. Uşaqlar xüsusi ssenari və süjet üçün lazım olan xüsusi rekvizitləri axtarır və ya yaradırlar.
- **5-ci mərhələ: oyun başlamazdan əvvəl mürəkkəb ssenarilərdə və süjetlərdə rolların planlaşdırılması, təşkili və danışıqların aparılması:** oyunun süjet xətti mürəkkəbdir, altsüjetlər də var, bir neçə saat, hətta bir neçə gün ərzində də davam edə bilər. Onlar tez-tez qara qüvvələrin öhdəsindən gəlmək və xilas olmaq, başqalarını təhlükədən qurtarmaq kimi uşaqlar üçün vacib olan mövzular və süjet elementlərini əks etdirir.

Əksər uşaqlar aydın oyun təlimatı olmadan 5-ci səviyyəyə çata bilmirlər. Adı həyatda bunu “oyun mütəxəssisləri” rolunu oynayan yaşca daha böyük uşaqlar vasitəsilə edirlər. Yaş qruplarının daha homogen olduğu məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqlarda yaşlı oyun yoldaşlarını müşahidə və təqlid etmək daha az rast gəlinən haldır. Məktəbəqədər müəllimlər bunu uşaqlarla planlaşdırmaqla onların oynamaq istədikləri rolları və qaydaları başa düşməsinə, uyğun dilləri modelləşdirmələrinə və müəyyən müddət ərzində oyunlarını genişləndirmələrinə kömək edə bilərlər.

Uşaqlarda xəyali sosial oyunlara marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək

Xəyali sosial oyunların kəmiyyətini və keyfiyyətini müəyyən etmək biz müəllimlərin işidir. Biz uşaqların maraqlarını müşahidə edirik, otağı hazırlayırıq, xəyali sosial oyun üçün vaxt və yer seçirik, uşaqların təsəvvürlərini canlandırmaq üçün səhnə qururuq. Oyun və öyrənmənin səmərəli nəticələri üçün materialları əvvəlcədən seçib yerləşdiririk.

Xəyali sosial oyunun zənginləşdirilməsi

Bizim xəyali sosial oyunlara münasibətimiz oyunların keyfiyyətini və mürəkkəbliyini təmin edir və buna görə də uşaqlar üçün öyrənmə dəyərini müəyyənləşdirir. Uşaqların oyununu diqqətli müşahidə və idarə etməklə yaxşılaşdırıla bilər. Xəyali sosial oyun uşaqların maraqlarına əsaslandıqda və onların fikirlərinə əməl etdikdə daha uğurlu olur.

İPUCU

Bu tövsiyələr köməyinizə gələ bilər:

- oyunun daha yaxşı alınması üçün digər fikirləri və ya istiqamətləri təklif etmək;
- oyuna qısa müddətə qoşulmaqla onu genişləndirə biləcək düşüncə qatmaq;
- daha çox rekvizit əlavə etmək və ya təklif etmək;
- əlavə rollar təklif etmək;
- uşaqlara danışıqları necə aparmağı öyrətmək.

Məsələn, özlərini valideynlərə oxşadan uşaqlar kuklanı arabaya otuzdurub sürür, lakin bu zaman heç nə danışırlarsa və heç bir məqsədləri olmadığı bəlli olursa, o zaman biz onlardan parkdakı oyun meydançasına getmək istəyib-istəmədiklərini soruşaraq müdaxilə edə bilərik. Lazım gələrsə, oyun meydançası avadanlıqlarını bloklarla yaratmağı təklif edə bilərik. Digər tərəfdən, xəyali sosial oyunlara müdaxilə edərkən həssas olmalıyıq. Bu zaman əsas işimiz uşaqların hərəkətlərini və ardıcılığı izləməkdən ibarətdir.

Uşaqların düşüncə tərzini genişləndirmək barədə daha çox məlumat əldə etmək üçün həssas təlim strategiyaları haqqında olan 11-ci fəslə baxın.

Xəyali sosial oyunlarda 5-ci mərhələyə çatmaq üçün uşaqlar oynayacaqları oyunun süjetlə əlaqəli hərəkətlərini, rolları və vəziyyəti dəyərləndirməyi

bacarmalıdırlar. Bunu şəkillər, videogörüntülər, müzakirələr vasitəsilə etmək olar. Amma ekskursiya vasitəsilə bilavasitə təcrübə qazandırmaq ən yaxşı üsuldur. Sınıfdə xəyali sosial oyuna dəstək olmaq üçün ekskursiyalar yerli ofislərə, yaxud ictimai yerlərə (məsələn, təyyarə ekipajının, texniki heyətin, bilet satışı agentlərinin, sənişinlərə xidmət edən heyətin, təhlükəsizlik xidməti əməkdaşlarının olduğu hava limanı) yönəldilməli, vəzifələri və fəaliyyətləri, istifadə etdikləri avadanlıqlar və söylədikləri sözlərə diqqət edilməlidir.

Sinəfə həkim, musiqiçi, çörəkçi və ya inşaatçı da dəvət edə bilər ki, onlar uşaqlara öz işləri və vəzifələri haqqında danışsınlar, alət və avadanlıqlardan necə istifadə etdiklərini göstərsinlər. Ziyarətçilər ailə üzvləri və ya dostları da ola bilər ki, bu da uşaqlara zövq və qürur bəxş edəcək, həm də oyunu stimullaşdıracaqdır.

Bəzi uşaqlar bir mövzu ilə bağlı narahatlıq və ya qorxu hissi keçirirlərsə (məsələn, həkimi və ya xəstəxanada yatan valideynini ziyarət etdiklərini xatırladıqları üçün), bu zaman kitab onları vəziyyəti yaxşı başa düşməyə və narahatlığı yüngülləşdirməyə kömək edə bilər. Uşaqlar oyun zamanı çaşib-qalırlarsa, rolları və etməli olduqları fəaliyyətlər haqqında yanlış təsəvvürlərə malikdirlərsə, onların istinad edə biləcəkləri mənbə kitab olmalıdır. Kitablarda eyni zamanda fantaziya və təxəyyülü canlandırma biləcək yeni mövzular yer ala bilər.

Məktəbəqədər təhsil müəllimi uşaqlara yazılmamış qaydaları mənimsəməkdə kömək etmək üçün xəyali sosial oyun epizodundakı ssenarini və rolları tənzimləyərək biləcək model də təklif edə bilər. Məsələn, uşaq bazarda məhsul satırsa, o, xüsusi danışiq tərzindən istifadə edərək müştərilərlə qarşılıqlı əlaqə yarada bilər: “Bu gün təzə, şipşirin, yaxşı banan gətirmişik”; “Bizim meyvələrin dadına baxmaq istəyirsiniz?”; “Ən ucuz kartof bizdə!”, “Meyliniz nə çəkir?”

Satıcı birdən-birə alıcı ola bilməz. Satıcı satdığı malların yanında dayanır, müştərilərdən pul götürür və sonra məhsulları onlara verir. Özünü tənzimləmə zaman keçdikcə bir rolu saxlamaq və bu davranış qaydalarına riayət etməklə tətbiq olunur və inkişaf etdirilir. Bu şəkildə sosial təxəyyüllü oyun uşağın inkişafının bütün mərhələlərinə, xüsusilə də sosial bacarıqlara və özünü tənzimləmə qabiliyyətinə – əhəmiyyətli həyat bacarığına müsbət təsir göstərir (Elias and Berk, 2002).

Xəyali sosial oyunlar, demək olar, həmişə digər uşaqları əhatə edir və buna görə bir uşağın sosial inkişafına mühüm töhfə verər bilər. Bu, tez-tez birgə planlaşdırma və əməkdaşlığı özündə cəmləşdirir: “Mən ana olacağam, sənə körpə olursan, yaxşı” və ya “Gəlin özümüzü elə göstərək ki, guya alış-veriş edirik. Piter körpəni arabada gəzdirər bilər”. Xəyali sosial oyunlar

münaqişələrin həllində də təcrübə qazandıra bilər: "Lələkli papağı taxmaq istəyirəm. Sənin ixtiyarın yoxdur onu götürəsən!"

Uşaqlarınız bir-biri ilə mübahisə edə və keflərini poza bilərlər. Bu cür çətinliklər başqaları ilə əməkdaşlığın yollarını axtarıb-tapmağa səbəb olur. Uşaqlar başa düşürlər ki, başqaları ilə işləmək və oynamaq onlara xoş və müsbət təcrübə qazandırır. Buna görə də sosial təxəyyüllü oyunlar uşaqlar üçün demokratik münasibət və davranışları öyrənmək, onları tətbiq etmələri üçün ən təsirli fəaliyyətlərdən biridir.

Eyni uşaqlar eyni oyunu təkrar-təkrar oynayırlarsa, gün keçdikcə oyunun konstruktiv olub-olmadığına qərar verməliyik və bunun üçün uşaqları tanımalıyıq. Təkrarlama təlim mərkəzinin və ya sinif otağının artıq fikirləri stimullaşdırmadığını göstərə, eyni zamanda uşaqları cəlb etmək üçün imkanların məhdud olduğuna və oyunlarını genişləndirə bilməsi üçün yeni təcrübəyə zərurət yarandığına işarə ola bilər. Bu, uşaqların travmatik hadisə və ya həyatlarında davamlı olan problemlər üzündən narahat olduqlarını da göstərə bilər. Bu vəziyyətdə eyni mövzunu oynamaq emosional olaraq terapevtik ola bilər. Bu haldan şübhələniriksə, psixoterapevt olmadığımızı unutmamalı və peşəkar məsləhət almalıyıq.

Əgər oyun həddən artıq səs-küyə səbəb olursa, (ola bilər həmin oyun mərkəzində materiallar çoxdur və ya onların təqdimatı o qədər də yaxşı deyil) bəzi vəsaitləri vaxt itirmədən oradan götürməli, təqdimat formasını dəyişməli və aid olduqları yerə qoymalıyıq. Çox vaxt mühitdə qayda yaratmaq kifayətdir ki, oyunda da nizam-intizam yenidən bərpa olunsun.

Məktəbəqədər təhsil müəllimi kimi daha bir vəzifəmiz, 9-cu fəsildə göstərilirdi kimi, uşaqların sosial yaradıcı oyunlarını izləmək və sənədləşdirməkdir (9-cu fəsil: Müşahidə, sənədləşdirmə və refleksiya). Tədris ili ərzində qeydlərimizdə fikirlər və məlumatlar artmalı, dildən istifadə, özünəinam, əməkdaşlıq, fərdi davranışa nəzarət və nəticədə uşaqların sosial təxəyyüllü oyunu əksini tapmalıdır. Sənədli müşahidələr aşağıdakı kimi davranışları əhatə edə bilər:

- başqası kimi görünmək (davranmaq);
- bir obyektin digərini əvəz etməsi (təqdimat);
- başqaları ilə görüşmək və danışıqlar aparmaq;
- sosial təxəyyüllü oyunda lider və davamçı olmağı tarazlaşdırmaq;
- oyun ssenarisini irəli aparmaq üçün dildən istifadə etmək;
- yaradıcı və təxəyyüllü olmaq.

ZORAKI OYUN

Güclü, əzəmətli və başgicəlləndirici kimi qəbul edilən insan obrazları və onların davranışları uşaqlar, xüsusilə oğlan uşaqları üçün cəlbedici olduğundan onlar müharibə və ya içərisində şiddət olan oyunlarda oynamaq, rekvizitlərdən, əllərindən silah kimi istifadə etmək istəyirlər. Məktəbəqədər təhsil siniflərində bu cür oyunun necə keçiriləcəyinə dair mülahizələr müxtəlifdir. Mülahizələrdən biri də budur ki, belə oyunlara icazə verilməlidir, çünki onu dayandırmağa çalışmaq çox vaxt çətindir və bəzi uşaqlar bu cür oyuna ehtiyac duyurlar (Holland, 2003). Hərçənd onu idarə etmək çox bacarıq tələb edir. Uşağın təcrübəsi haqqında daha çox məlumat toplamaq üçün vaxt ayırmaq onların niyə şiddətli oyunlara meyil etdiyini başa düşməyə kömək edə bilər. Məsələn, mümkündür ki, onlar nə vaxtsa evdə və ya qonşuluqda zorakılığın şahidi olmuş və ya yaşamış, ya da müharibə və silahlı qarşıdurmaya cəlb edilmişlər.

Bu fəsildə göstəriləni kimi, oyun mərkəzlərini daha uyğun və cəlbedici oyun mövzuları və materiallarla təmin etmək uşaqları şiddətli oyundan uzaqlaşdıra bilər. Bundan əlavə, başqalarına, ətrafa qarşı mehriban və qayğıkeş olmağa dair sinif qaydaları olmalıdır ki, bu da özünü xəyali sosial oyunlarda büruzə versin. Əgər uşaqlar zorakı oyunlar oynamağa başlayırlarsa, onları başqa oyuna yönləndirə və xoş davranış qaydalarını xatırlada bilərik. Biz digər mövzularla bağlı onların nə düşündüklərini soruşmalı və dostlarını “pis adamlar”dan və ya təhlükələrdən qorumaq üçün, özlərini güclü hiss etmələri üçün alternativ, məqbul yollar təqdim etməliyik. Bunun bir yolu “pis adamlar”dan daha ağıllı çıxmaqdır. “Tom Damb” (“Cırtanın nağılı”nı misal kimi daxil etmək olar – red.) hekayəsi və buna bənzər nağıllar kiçik adamların özünün iti ağılından və fəndgirliyindən istifadə edərək çox böyük və güclü insanların öhdəsindən gələ biləcəyinə dair nümunəni təqdim edir. Başqa bir yol xoş rəftar və dostlaşmaq üsulu ilə pis adamı dəyişməkdir. Cəmiyyətdə elə insanlar var ki, zorakılıqla üzləşsələr də, çox faydalı işlər görürlər və uşaqlar özlərini onlara bənzərdə bilərlər. Məsələn, həkimlərə, tibb bacılarına, baytar həkimlərinə, ekoloqlara, reportyorlara, teleaparıcılara, parka nəzarət edənlərə, pilotlara və əlbəttə ki, müəllimlərə.

Xəyali sosial oyun mərkəzlərinin yaradılması

Məkan uyğundursa, iki xəyali sosial oyun mərkəzini tövsiyə edirik: daimi olan "ev" mərkəzi və fərqli layihələr/tədris vahidləri dəyişdikdə, yaxud uşaqlarda müəyyən mövzuya güclü maraq oyandıqca dəyişə biləcəyimiz sahə/mərkəz. Bundan əlavə, blok mərkəzi (böyük və kiçik bloklar) sosial təxəyyüllü oyun sahələri/mərkəzlərinə bitişik olduqda oyun daha da zənginləşir və mürəkkəbləşir. Bu iki sosial təxəyyüllü oyun mərkəzini hazırlamaq mümkün deyilsə, o zaman uşaqlara il boyunca seçimi dəyişməyə imkan verən rekvizit dolu qutulardan ("drob box") istifadəyə icazə verilə bilər.

Ev mərkəzi

Xəyali sosial oyunlar çox zaman ev mərkəzində paltardəyişmə ilə başlayır, sonra başqa ərazilərə keçir və geri qaydır. Oyunçular kitab mərkəzində "məktəb"ə gedə, manipulyasiya mərkəzindəki "dükan"a gedib sonra "ev"ə qayıda bilərlər. Sonra onlar mövzunu kənara çıxarır və "ailəlikcə zooparka gəzinti"yə gedirlər. Sosial təxəyyüllü oyun uşaqların inkişafı üçün olduqca vacibdir. Buna görə də bu oyunlara mümkün qədər çox uşaq cəlb edilməli və mümkün qədər çox məkandan istifadə olunmalıdır.

Əsas ev əşyalarına, adətən, oyuncaq soba, tualet və soyuducu, paltar dolabı, rəflər və stellaj, kukla üçün çarpayı, kuklanı çimdirmək üçün plastik ləyənlər, bir masa və dörd stul, evdə təmir işləri görmək üçün oyuncaq alətlər qutusu və sınımaya davamlı boy güzgüsü daxildir. Digər materiallar və avadanlıqlar isə bunlar ola bilər:

- köhnə, işləməyən bir neçə mobil telefon;
- uşaqların cinsiyyətlərini, xarici görünüşlərini, dəri tonlarını, o cümlədən fiziki məhdudiyyətlərini göstərə bilən kuklalar;
- kuklalar üçün paltar, qundaqlar, önlüklər, şüşə, sabun və dəsmal kimi aksesuarlar;
- uşaq ölçülü əl süpürgəsi, xəkəndaz və döşəmə şotkası, lif süpürgə və vedrə;
- qab-qacaq, boşqablar, tava, qazanlar (uşaq evlərində istifadə olunanların daha kiçik forması);
- boş, təmiz qida və içki qabları, qutular və qablar;
- oyuncaq alətlər (plastik vintaçanlar və çəkiclər kimi).

Yemək yeyərkən və ya bişirərkən uşaqların evlərindəkinə oxşar avadanlıq və qablardan istifadə etmək, adətən, yaxşı fikir olsa da, bəzən yad mədəniyyətlərdən olan yemək bişirmə formalarını və ya qablarını da uşaqlara təqdim etməli, həmin mədəniyyətlərdə niyə bunların funksional (və ya vacib)

olduğunu anlamalarına kömək etməliyik. Mümkün olarsa, sosial təxəyyüllü oyun mərkəzlərinə təqdim etməzdən əvvəl həmin bu avadanlıqlarla birgə yemək hazırlama/yemək ənənəsini nümayiş etdirməliyik.

Əyin-başı dəyişmək üçün paltarlar yüksək səviyyəli sosial təxəyyüllü oyunların təşkili və təbliği üçün çox yaxşı rekvizitlərdir. Çünki bu rekvizitlər uşaqların rola girib öz rolunu uğurla oynamasına kömək edir. Buraya kişi və qadın geyimləri (uşaqların ayaqlarının dolaşmayacağı uzunluqda kəsilmiş), qalstuklar, boyunbağlar/zərgərlik əşyaları, şərflər, pul kisəsi, kişi və qadın ayaqqabıları və papaqlar, cüzdanlar, açarlar, portfolio və ya kiçik çamadan, önlüklər və ailə rollarını oynamaq üçün uyğun başqa nə varsa, hər şey daxil edilməlidir. Biz uşaqlar qeyri-adi tərzdə geyindikdə və ya əks cinsə aid paltarları geyindikdə onların yoldaşları tərəfindən məsxərəyə qoyulub istehza obyektinə çevrilməsinə imkan verməməliyik.

Digər xəyali sosial oyun mərkəzləri

Ev mərkəzinə (və ya onun alternativinə) əlavə olaraq, digər sosial təxəyyüllü oyunlar üçün uşaqları maraqlandıran ideyalar onlara təsir edən hadisələr (yaxınlıqda tikilən bina, məhəllədə yanğın hadisəsi, təzəlikcə xəstəxanada əməliyyat keçirməli olmuş sinif yoldaşı), hekayələr və kitablar, ya da hazırda işlədiyi layihə ola bilər. Rollar və hadisələr uşaqlara tanış olduqda onlar sosial təxəyyüllü oyunlara daha həvəslə qoşulurlar.

Mümkünsə, yanğınsöndürənlər, inşaat işçiləri, aşpazlar, polis əməkdaşlarının xüsusi geyimlərinə bənzər şapka və aksesuarlar (məsələn, döş nişanları, laboratoriya xalatları, əlcəklər) əldə edin, yaxud satın alın.

Xəyali sosial oyun üçün təklif olunan mövzulara 7-ci əlavədə baxa bilərsiniz.

Stereotipləri təbliğ etməmək üçün real həyatda geyilən, kişilərin, qadınların və cinsiyyət baxımından neytral geyimlərin bərabər paylanmasını təmin etməliyik. Çox qızlar şahzadələr kimi bərli-bəzəkli geyinməyi sevirlər, çünki özəl televiziya kanallarında onları məhz bu cür görürlər. Bəzi oğlanlar da bu cür geyinməyə həvəs göstərə bilirlər.

İndi qadınlar (və kişilər) üçün o qədər çox seçim var ki, qızları çox asanlıqla yanğınsöndürən, polis işçisi, inşaat mühəndisi, aşpaz, həkim, elm adamı və hətta prezidentin rolunu oynamağa təşviq edə bilərik.

Qız və oğlan uşaqlarını cinsiyyət stereotiplərinə zidd olan rol və hərəkətləri görməyə təşviq etdiyimiz zaman fantaziya oyunu yaxşılaşdırıla bilər. Məsələn, qızlar oğlanları xilas edə bilər. Qızlar və oğlanlar əjdahaları öldürmək və şərdən xilas olmaq üçün birlikdə çalışa bilərlər.

Müxtəlif oyun növlərində istifadə ediləcək uyğun materialların toplanması valideynlərin, icma üzvlərinin və yerli biznes şirkətlərinin iştirak etməli olduğu davamlı prosesdir. Belə olarsa, bir çox fəaliyyət növləri üçün materiallar artıq sinifdə olacaq və "köməyə çağırış" uşaqların ehtiyaclarını təmin edəcək. Valideynlərin asanlıqla oxuya biləcəyi elan lövhəsində sizə lazım olan əşyalar barədə məlumat verə bilərsiniz.

Rekvizitlər üçün qutuların ayrılması sosial təxəyyüllü oyun üçün yeni mövzunun vaxtında qurulmasına və təşkil edilməsinə kömək edəcəkdir. Rekvizit qutularında ən zəruri əşyalar olmalıdır və sosial təxəyyüllü oyunları daha da zənginləşdirmək üçün oraya həmişə nələrsə əlavə olunmalıdır. Əksər rekvizit qutuları uşaqların sinif daxilində eyni və ya bənzər mövzuda oynaya biləcəyi yerlərdən kənar da istifadə edilə bilər. Hər qutuda layihə ilə əlaqəli əşyalar mümkün qədər çox olmalı və daha çox real əşyalardan istifadə olunmalıdır. Uşaqlara bu qutuların əşyalarla təmin olunmasında fəal iştirak etmələrinə icazə vermək onların əhəmiyyətini daha da artıracaqdır. Sosial təxəyyüllü oyunların əhatə dairəsini genişləndirmək üçün bir neçə rekvizit qutusundan istifadə etmək tövsiyə olunur. Aşağıda əvvəlcədən hazırlana biləcək qutularla bağlı bir neçə nümunə göstərilir:

- **Mətbəx:** qazanlar, qablar, tavalər, yumurta sındırانlar, qaşıqlar, ölçü stəkanları və qaşıqları, bişirmə kağızları, tort qabları və s. Karton qutunu tərsinə çevirib sobaya oxşada bilərik.
- **Bazar:** oyuncaq kassa, oyuncaq saxta pullar, qiymət etiketləri, satış qeydləri kağızı, açılmamış konservlər, boş qida qabları, istifadə olunmuş qənnadı qutuları, mumdan hazırlanmış meyvələr və tərəvəzlər.
- **Restoran:** plastıkdən və ya kağızdan hazırlanmış stəkanlar, nəlbəkilər, boşqablar, süfrələr, salfetlər, boş qida qabları, menyu nümunəsi.
- **Həkim və ya veterinar klinikası:** yapışqan bandaj, tənizif, müxtəlif növ bandajlar, stetoskop, kiçik plastik şüşələr, pambıq toplar.
- **Polis:** kartondan hazırlanmış nişanlar, fit, böyüdücü şüşə, ikitərəfli radio, bloknot və qələm.
- **Yanğınsöndürmə mərkəzi:** şlanqlar, şlyapalar, çəkmələr və səsgücləndirici.
- **Gözəllik salonu/bərbərxana:** fen, daraq/fırça, boş şampun qabı, önlük, plastik qayçı, boş taraş kremi qabı və oyuncaq ülgüc.

Sinifdəki uşaqların evlərində ola biləcək əşyaları bu siyahı ilə uyğunlaşdırın.

Xəyali sosial oyunların digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası

Xəyali sosial oyunlar vasitəsilə uşaqlar ideya vermək, ünsiyyət qurmaq və sınaqdan keçirməklə nitq və savad; sınaq və səhv etmək yolu ilə öyrənmək; planların tərtib edilməsi və icrası; materiallardan simvolik və yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Uşaqlar oyun zamanı öz yerlərini, rollarını, hərəkətlərini və hadisələri təyin etmək üçün yaddaşlarından istifadə edirlər.

Inkişaf sahələri

Sosial-emosional inkişaf

- Yeni vəziyyətlərə uyğunlaşmaq;
- Əməkdaşlıq etmək;
- Başqalarının hüquqlarına, səylərinə və fikirlərinə hörmət etmək;
- Rollar və oyunla bağlı ideyaları müzakirə etmək;
- Qərarların qəbulu və problemləri həll etmək;
- Münaqişələrin həlli yollarını tapmaq;
- Duyğu, istək, qorxu, kədər və s. ifadə etmək və tanımaq;
- İstək və xəyallarını həyata keçirmək (məsələn, “böyük bacı” rolunu ən kiçik uşağın oynaması)

Fiziki inkişaf

- Çöldə və ya geniş qapalı məkanda təhlükədən qaçmaq, dağlara qalxmaq və ya velosiped sürmək (avtomobil sürmək və ya at sürmək olduqda);
- Böyük və kiçik motorika hərəkətlərindən istifadə etmək;
- Əl-göz koordinasiyasını və dəqiqliyini inkişaf etdirmək (məsələn: yazmaq, tikmək, bişirmək iddiasında olduqda).

davamı növbəti səhifədə

Inkişaf sahələri*davamı***Koqnitiv inkişaf və özünütənzimləmə**

- Maraqlanmaq, fərz etmək, təcrübə aparmaq;
- Planlaşdırma və qiymətləndirmə aparmaq;
- Məlumatları təşkil etmək;
- Səbəb və nəticə əlaqələrini müəyyən etmək;
- Bir iş üzərində fikri toplamaq və davam etdirmək;
- Fərqli düşünmək;
- Məntiqi inkişaf etdirmək;
- Təqlidin kəşfi və onu təqdim etmək.

Nitqin inkişafı

- Plan və fikirləri izah etmək;
- Adlandırmaq və təsvir etmək;
- Suallar vermək;
- Danışıqlarda iştirak etmək;
- Söz ehtiyatını genişləndirmək.

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar**Nitq və savad**

- Lüğət ehtiyatını genişləndirmək
- İşarələr, siyahılar, mesajlar, məktublar yazmaq;
- Kitab/hekayə və oyun mövzuları arasında əlaqə qurmaq;
- Ev mərkəzindəki qida maddələrinin və ya məhsulların adlarını mənimsəmək;
- Böyüklərin oxuma-yazma bacarığından necə istifadə etdiyini təqlid etmək.

davamı növbəti səhifədə

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar *davamı***Riyaziyyat**

- “Ev”, “ofis” və ya “bazar”da obyektlərin təsnifatını etmək;
- Təkbətək yazışmalardan istifadə və “alqı-satqı” zamanı hesablaşmaq;
- Aşpaz və çörəkçi rollarını canlandırdıqda “daha çox”, “az”, “çox”, “çox az”, “yarı”, “ikiqat” və s. kimi anlayışları tətbiq etmək;
- Uşaq inşaat işçisi olmaq iddiasında olduqda “daha böyük”, “daha kiçik”, “daha geniş”, “dar”, “daha geniş”, “hündür”, “ağır” və s. kimi anlayışlarından istifadə etmək.

İctimai və mədəni kompetensiyalar

- İş yerlərini öyrənmək;
- Coğrafiya və tarix haqqında məlumat əldə etmək;
- Başqalarının necə yaşadığını öyrənmək;
- Yaşadları ilə ünsiyyət qurmağın yollarını öyrənmək.

Təbiət elmləri

- Müşahidə etmək;
- Fərziyyələri proqnozlaşdırmaq, tərtib etmək və sınaqmaq;
- Uşaqlar “ev” və ya “xəstəxana” oyunu oynadıqda sağlamlıq və qidalanma ilə bağlı elmi bilgiləri gücləndirmək.

Texnologiya

- Texnologiyadan məlumatların araşdırılmasında istifadə etmək. Məsələn, böyük gəmilərin necə hazırlandığını və ya park nəzarətçisinin işinin nədən ibarət olduğunu araşdırmaq üçün;
- Uşaqların fəaliyyətlərini əks etdirən və valideynlər üçün əlçatan olan videoları şəbəkədə yerləşdirmək;
- İnsanların evlərdə və iş yerlərində cib telefonları, kompüterlər, kameralar, kalkulyatorlar, skanerlər və kassa aparatları kimi texnologiyalardan istifadə etmələrinin müxtəlif yollarını öyrənmək.

davamı növbəti səhifədə

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar*davamı***İncəsənət**

- Eyni obyektədən fərqli məqsədlər üçün istifadə yollarını tapmaq. Məsələn, böyük bloklardan təyyarə oturacağı, sonra isə xəstəxana çarpayısı düzəltmək;
- Pambıqdan pirojnalər, karton borulardan saçqurutma cihazı və ya qutulardan televizor kimi rekvizitlər düzəltmək;
- Tamaşanı müşayiət etmək üçün mahnılar hazırlamaq;
- Məkanı yenidən təşkil etmək və restoran, mağaza və ya poçt kimi "məkan" təəssüratı yaratmaq üçün bloklardan, paltarlardan və digər vəsaitlərdən istifadə etmək;
- Məkan hissini daha da gücləndirmək üçün işarələr düşünmək və rəsmlər çəkmək.

Ailə və icmaların uşaqlarda ictimai və mədəni kompetensiyaların inkişafına cəlb edilməsi

Bu, uşaqları icmaya çıxarmaq və ya ailə və icma üzvlərinin dərsə gəlmələri üçün əla bir fürsət yaradır. Bunun sayəsində uşaqlar iş, hobbilər və rolları haqqında məlumat əldə edə bilirlər. Sinfə gələn insanlar uşaqlara göstərmək üçün istifadə etdikləri bəzi ləvazimatlar və materialları gətirə bilsələr, daha faydalı olardı. Uyğun və təhlükəsiz olduqda bu ləvazimat və materiallardan bəziləri uşaqların oynamaq üçün məktəbəqədər təhsil müəssisəsində qala bilər və ya onlara oxşar olan rekvizitlər yaradıla bilər.

Uşaqlar rəsmlər çəkə, video hazırlaya, müşahidə etdikləri və bu təcrübələr vasitəsilə öyrəndikləri şeylər haqqında hekayə/kıtap yazı bilərlər. Uşaqlar həmçinin vaxtlarını və əşyalarını sinfə bağışlayanlara sadə təşəkkür məktubu yazmağın nəzakətli olduğunu öyrənməlidirlər.

Uşaqlara məktəbəqədər təhsil müəssisəsində oynadıqları videoları göstərdikdə ailə üzvləri uşaqların oyunu haqqında daha çox məlumat əldə edə bilirlər. Uşaqlarla oyun vasitəsilə öyrəndiklərini, gördüklərini müzakirə edə və bu oyun növünün inkişafı üçün nə qədər vacib olduğunu başa düşmələrinə kömək edə bilərik.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Sinifdəki uşaqların sosial yaradıcı oyununu nə dərəcədə qiymətləndirirəm? Digər öyrənmə növləri ilə öyrənə bilmədikləri nələrə bu oyun vasitəsilə öyrənə biləcəklərini düşünürəm?
- Uşaqların xəyali sosial oyununun müşahidələrindən və sənədlərindən istifadə edərək öyrənmələrini artırmaq yollarını planlaşdırmaq və oyunda öyrəndiklərini ailələrə göstərmək üçün daha geniş şəkildə istifadə edə bilərəmmi?
- Uşaqların icma və xəyali sosial oyunlarını genişləndirməyə kömək edəcək ailələr haqqında nə bilirəm? Onların oyunlarını stimullaşdırma biləcək daha çox məlumat və materialları necə əldə edə bilərəm?

Təbiət elmləri üzrə kompetensiyalar

Uşaqlar təbiətşünasdırlar. Diqqətlə izləmək, eksperiment aparmaq və sual verməklə dünyanın necə qurulduğunu başa düşməyə çalışırlar. Heyrətlənmək hissi və hər şeyi bilmək istəyi onların çoxuna xasdır. Onların beyinləri “məna yaradan məşinlar”dır. Biz, məktəbəqədər təhsil müəllimləri, bu heyrət və maraq hissini tərbiyə edib dəstəklədiyimiz zaman uşaqlara ömürboyu öyrənmənin əsaslarını və araşdırmalarını davam etdirmələrini təmin etməkdə kömək oluruq. Azyaşlılar elmə münasibətimizi asanlıqla dərk edirlər. Kəşf etməyə maraq göstəririksə, suallar verib cavab tapırıqsa, elm öyrənməyə təkan verən “gəlin aydınlaşdıraq” münasibətini nümayiş etdiririksə, uşaqlar bu çağırışlara həvəslə qoşulur, bu yanaşmanı ömürlərinin sonuna qədər davam etdirirlər.

Elm həm biliklərin məcmusu, həm də öyrənmə prosesidir. Bir proses olaraq elm özündə sual vermək, tədqiqat aparmaq (araşdırma, müşahidə və təcrübə aparmaq), suallara cavab tapmaq, ideyaları sınamaq üçün məlumat toplamaq və s. amilləri ehtiva edir. Uşaqların nəzərində elm dünyanın necə təşkil olunduğunu (işlədiyini) öyrənir. Elmi prosesdə iştirak edən uşaqların əldə etdikləri bacarıqlar onları ömürboyu öyrənməyə həvəsli edəcəkdir.

Elm hər yerdədir və xüsusi vəsait və dərs tələb etmir. Uşaqlarla birgə gerçəkləşdirdiyimiz hər bir fəaliyyət, o cümlədən əl yumaq kimi adi işlər dünyanın necə işlədiyini araşdırmaq üçün fürsətdir. Məsələn, uşaqlar əllərini yuyarkən sabunun köpükləndiyini görür və yalnız suyun deyil, sabunla suyu birlikdə istifadə etdikdə çirkin daha yaxşı yuyulduğunu hiss edirlər. Belə müşahidələr sabun düzəltmək və sabun köpükləri ilə təcrübə aparmaq kimi sonrakı fəaliyyətlər üçün əsas ola bilər.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Necə olur ki, məktəbəqədər yaşda olan uşaqlarda elmi biliklərin inkişafı müəllimin öyrətdiyi məzmun əvəzinə uşaqların həyatında baş verən daimi hadisəyə çevrilir?
- Davamlı ortağ düşüncə (11-ci fəsildə “Həssas təlim strategiyaları” haqqında təqdim olunan konsepsiya) uşaqların elmi kompetensiyalarının inkişafına necə dəstək ola bilər?
- Təbiət elmləri araşdırma mərkəzinin məqsədi nədir?
- Təbiət elmləri digər məzmun sahələri ilə necə inteqrasiya edir?

Təbiət elmləri üzrə kompetensiyalar necə inkişaf edir?

Uşaqlar ilk təcrübələri ilə öz dünyalarını araşdıraraq məktəbəqədər təhsil mərhələsində elmi kompetensiyaları inkişaf etdirirlər. Dərs almaq və ya nümayiş olunanı seyr etməkdənsə, obyektləri manipulyasiya etməli və özləri üçün elmi biliklər qazanmalıdırlar.

Elmi biliklərə yiyələnmək üçün uşaqların inkişaf etdirməli olduğu bacarıqlara bunlar daxildir: müşahidə, araşdırma, təsnifat, təcrübə, proqnozlaşdırma/fərziyyə, nəticə çıxarma və fikir ötürmə. Bu proseslər maraqla başlayır və uşaqlara kəşfləri üzərində qurulan və elmi düşüncə ilə əlaqəli ağıl və bacarıq vərdişlərini inkişaf etdirməyə kömək edən materiallar və multisensor təcrübə təqdim etdikdə dəstəklənir (HighScope, 2015).

Uşaqlarda təbiət elmlərinə marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək

Məktəbəqədər təhsil müəllimi kimi uşaqları diqqətli müşahidə etmək və sonra gördüklərini, hiss etdiklərini və qoxuladıklarını izah etsinlər deyə hisslərini ifadə etməyi öyrətməliyik. Uşaqlar bu müddət ərzində sual verməyi, ehtimal irəli sürməyi, proqnozlaşdırmağı, yekun işi qiymətləndirməyi və nəticə çıxarmağı öyrənirlər. Həm də ölçmək, çəkmək, təsnif etmək, müqayisə aparmaq, kontrastlaşdırmaq və qeyd etmək kimi daha çox xüsusi bacarıqlarla tanış olurlar. Nəhayət, müşahidələrini və fikirlərini başqaları ilə əlaqələndirməyi sınaqdan keçirirlər.

Araşdırma və müşahidə

Ondan başlayaq ki, məktəbhazırlıq müəllimi kimi ilk vəzifəmiz uşaqlara ümumi obyekt və hadisələri müşahidə etməyi, araşdırmağı öyrətməkdir. Bu obyektləri və hadisələri tam araşdırdıqdan sonra oyunları üçün əlavə maraqlı materiallar təqdim edilə bilər. Uşaqları materialları manipulyasiya etdikləri zaman sual verməyə həvəsləndiririk və suallara cavab tapmaqda kömək edirik. Məsələn, uşaqlar qurd, böcək və ya heyvan ölüsü tapa bilərlər. Bunlar qurdların təbiətdə rolu, böcəklər haqqında layihə və ya həyat tsikli mövzularına həsr olunmuş həyat bilgisi məşğələləri üçün mövzu ola bilər. Təcrübə və eksperimentlər üçün ayrılan vaxt və materiallar uşaqlara öz suallarına cavab tapmaqda kömək edəcəkdir. Yeni materiallar ilə qarşılaşdıqda uşaqlar görmə, toxunma, qoxu, eşitmə duyğularından və bizdən fərqli olaraq, zövqlərindən istifadə edərək onları araşdırmaq istəyəcəklər.

Uşaqların düşüncələrini və təbii maraqlarını açıq, araşdırma tipli suallar verərək yönləndirə bilərik: "Sizcə, nə olar əgər...?"; "Bu barədə nə deyə bilərsiniz?"; "Bunu necə edəcəksən?" və ya "Yoxlaya biləcəyiniz başqa nələr var?" Fikir mübadiləsi zamanı uşaqların dünyaya baxışlarını qiymətləndirmək, onların ixtira qabiliyyətli sözlərinə və fikirlərinə diqqətlə qulaq asmaq çox vacibdir. Daha sonra onların təcrübələri, fikirləri və ya kəşfləri ilə bağlı yeni söz ehtiyatını təqdim edə, müşahidələrinə dair qeydlər aparmağa, şəkillər çəkməyə və materiallarla bağlı hekayələr oxumağa təşviq edə bilərik.

Sual vermək, proqnozlaşdırmaq, təcrübə aparmaq və təqdim etmək

Elmi proses ortaya sual qoymaq, onunla bağlı fərziyyə (və ya cavab) irəli sürmək, bu fərziyyəni təcrübə və ya araşdırma yolu ilə sınamaq, öyrənilənləri və yekun nəticələri təqdim və ya qeyd etməkdən ibarətdir. Uşaqlara bu prosesi anlatmağımız üçün onları da sual verməyə və suallarına cavab olaraq öz fikirlərini deməyə təşviq etməliyik. 11-ci fəsildə qeyd edildiyi kimi, bu proseslər həm müəllimin, həm də uşaqların düşüncəsini genişləndirən və dəstəkləyən davamlı ortaq düşüncənin hissəsidir.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏLƏRİ

Suya nə olur?

Sinifdə əllərini yuyan uşaqlar suyun hara axıb getdiyini müzakirə etməyə başladılar. Sonra müəllim onlardan nə düşündüklərini soruşdu və suallar verərək müzakirələri dərinləşdirdi. Uşaqlar suyun hara axdığını və bunun necə baş verdiyini göstərən rəsm çəkildilər. Müzakirələr su anbarına ekskursiya, ekoloqun sinif otağına gəlməsi, mövzu ilə bağlı fotoların nümayişi, gildən, ağac qırıntılarından və digər materiallardan istifadə olunmaqla yerli su hövzəsinin modelinin yaradılmasını əhatə etdi. Nəticədə mövzu ilə bağlı uşaqların təsəvvürləri genişləndi, üstəlik onlar suyun haradan gəldiyini və onu qorumağın zəruriliyini də araşdırdılar. Suyun çox hissəsinin yeraltı borularla daşındığını və yerli çaya axıdıldığını biləndə çox təəccübləndilər.

Müxtəlif materiallar suyu necə saxlayır?

Balaca qız qumdan düzəltdiyi vannanın çox su tökdüyünə görə dağıldığını görəndə pərt oldu. Müəllim əvvəlcə bunun nədən baş verdiyini soruşdu. Sonra müəllim qumdan hazırlanmış vannanın nə qədər sudan dağıla biləcəyini öyrənmək istəyən qıza və yoldaşlarına su ilə dolu parçığı təqdim etdi. Daha sonra müəllim uşaqlara təxminlərini qeyd etməkdə kömək etdi. Uşaqlar eksperimentlərinin nəticələrini qeyd etmək üçün baş verənlərin şəkillərini də çəkildilər. Bu həm gördüklərinin nə üçün baş verdiyini izah etməyə, həm də “canına çəkmə” və “məsaməli” kimi yeni anlayışları söz ehtiyatlarına daxil etmək üçün fürsət oldu. Sonra müəllim uşaqları gil və torpaq kimi digər süxurların suyu necə saxladığını yoxlamağa həvəsləndirdi. Müəllim yenə suallar ünvanlamaq, (“Hansı torpaqlar suyu ən yaxşı saxlayır?”) proqnoz vermək və sınamaq, uşaqları öyrəndiklərini müzakirə etməyə yönləndirməklə elmi prosesi davam etdirdi.

davamı növbəti səhifədə

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏLƏRİ *davamı***Kölgəni başa düşmək**

Uşaq günortadan sonra çöldə oynayarkən kölgəsinin qısa olduğunu gördü. Müəllim uşaqdan kölgəni daha uzun olduğu vaxtda görüb-görmədiyini soruşdu. Digər uşaqlar məsələyə qarışdılar və kölgələrinin ən uzun və ən qısa olacağı vaxt haqqında proqnozlar verdilər.

Tərbiyəçi-müəllim onların təxminlərini qeyd etdi və günün müxtəlif vaxtlarında uşaqlara kölgə təcrübələri aparmağa kömək etdi. Uşaqlar müşahidələrini kölgələrinin şəkillərini çəkmək və sonra ölçməklə qeyd etdilər. "İşıq bucağı" və "şəffaflıq" da daxil olmaqla lüğətə yeni sözlər əlavə olundu. Bu araşdırma daha sonra digər suallara keçdi: "Günün vaxtından əlavə, başqa nə kölgəmizin qısalığına təsir edir?"; "Bəs biz içəridə olanda da kölgəmiz görünə bilərmi?"; "Ay kölgə yarada bilərmi?"

Təbiət elmləri hər yerdə

Bu fəslin birinci hissəsində deyildiyi kimi, elm hamımızı əhatə edir. Bəzi uşaqlar ən yaxşı elmi araşdırmalarını açıq havada oynayarkən və ya araşdırarkən aparırlar. Uşaqlar ətrafda rastlaşdıqları obyekt və hadisələri araşdırmağa çox maraqlı olurlar. Uşaqlara gördüklərini, düşündüklərini, onlar üçün təəccüblü olanları (və ya onları təəccübləndirən şeyləri) başqalarına izah etmək üçün vaxt lazımdır. Tərbiyəçi-müəllim olaraq kəşf və araşdırmalarına istiqamət vermək üçün uşaqlara material təqdim edir, müşahidələri barədə danışmaq və müqayisələr aparmaq üçün onlara vaxt ayırırıq. Uşaqları kiçik qruplarda, komandalarda və ayrı-ayrılıqda işləməyə təşviq edirik. Elə etməliyik ki, uşaqlar canlılarla qarşılıqlı əlaqə qurarkən onlara qayğı ilə yanaşsınlar.

Məktəb meydançası, yerli park və hətta yaxınlıqdakı ferma uşaqlara elmi bacarıqlarını inkişaf etdirməyə imkan yarada bilər. Yerli icma ilə hansı ərazilərdə araşdırma aparılmasının mümkün olduğunu və bunu necə edə biləcəyinizi qətiləşdirin, eləcə də valideynlərə nəyə nail olmağa ümid etdiyinizi izah edən bildiriş göndərərək onları da işə qoşulmağa dəvət edin.

Sinifdən xaric fəaliyyətlərə diqqət ayırmaq üçün müxtəlif mövzulardan istifadə edin. Məsələn, yerli bitkiləri, həşəratları və heyvanları tədqiq etmək, onların harada və necə yaşadıklarını, oxşar və fərqli cəhətlərini öyrənmək üçün məktəbin ətrafında gəzintiyə çıxmaq olar. Fikirlərini genişləndirmək üçün suallara verdikləri cavabları şərh etməklə onların heyvanlar haqqında suallarının

siyahısını hazırlaya bilərik. Cavab axtarmağa necə başlamağı da modelləşdirə bilərik. Məsələn, “Görəsən, bu qurbağalar suda nə qədər vaxt keçirir”; “Həm quruda, həm də suda yaşayan digər canlıların da adlarını tapaq və öyrənək”.

Yaxınlıqdakı ağaclarla bağlı araşdırmaların aparılması da layihə mövzusu ola bilər. Uşaqlar ağacların növünə görə yarpaq toplaya və müəllimin köməyi ilə onları vərəqlərə yapışdıraraq kitab hazırlaya bilərlər. Müxtəlif ağac qabıqlarının strukturunu da öyrənmək, onların şəklini karandaşla çəkməklə müqayisə aparmaq olar. Hansısa ağacda tumurcuqlar və mövsümi dəyişikliklər müşahidə obyektinə ola bilər. Ağacın üstündə və ya yaxınlığında yaşayan heyvanların həyat tərzini tədqiqat mövzusu seçilə bilər.

Hava müşahidələri və müqayisələr açıq havada müntəzəm aparıla bilər. “Uşaqlar küləyin nəyə təsir etdiyini müşahidə edə bilərlər”; “Külək yarpaqları hara sovurur?”; “Yağış yağanda toplanan su hara axır?”; “Palçıq gölməçəsinin yanında hansı izlər qalır?”; “Oyun meydançasında hansı materiallar günəş şüaları altında daha çox qızır?”; “Hansı sərin qalır?” Uşaqlar qarışıqları müşahidə edə bilərlər. “Hara gedirlər?”; “Nə yeyirlər?”; “Bir dilim meyvə, çörək və ya düyü onları cəlb edəcəkmi?”; “Qarışqaların yolunu bir parça rəngli təbaşirlə izləmək olarmı?”; “Uşaqlar qarışıqlar kimi hərəkət edib ünsiyyət qura bilərlərmi?”

Oyun meydançasında yelləncək varsa, uşaqlar digər tərəfin yuxarı və ya aşağı hərəkət etməsi üçün bir tərəfin nə qədər ağır olduğunu sınaqdan keçirə bilərlər. Uşaqlara bir ling, dayaq mərkəzi ilə başqa təcrübələr aparmağa kömək edirik. Əvvəl böyük bir daşı əllə qaldırmağa çalışıb (uşaqların özlərini incidəcək qədər böyük olmasın), sonra eyni daşı ling və dayağın köməyi ilə müxtəlif vəziyyətlərdə yoxlayaraq onu qaldırmaq aşırmağın ən asan yolunu tapmaq uşaqlar üçün əyləncəli ola bilər.

Elmi araşdırma mərkəzlərinin yaradılması

Elmi araşdırma mərkəzləri üçün sinif daxilində ayrıca, yaxşı təşkil edilmiş məkan olmalıdır. Orada maqnit, böyüdücü şüşə, rəngli təkərlər, prizmalar, ölçü cihazları və tərəzilər, qeyd və sənədləşdirmə üçün qələmlər, rəngli qeyd dəftərləri kimi tez-tez istifadə olunan materiallar və avadanlıqlar olmalıdır. Uşaqların materialları rahat şəkildə tapması, istifadə etməsi və əvvəlki yerlərinə qaytarması üçün rəfləri şəkillər və sözlərlə nişanlayın. Bu yolla uşaqlar istifadə etdikləri materiallara düzgün qulluq üçün məsuliyyətli olmağı öyrənəcəklər.

Elmi fəaliyyətlər və vəsaitlər bütün fəaliyyət mərkəzlərinə inteqrasiya olunsa da, bəzi müəllimlər otaq daxilində və xaricində müxtəlif elm sahələrinə yönəlmiş kiçik mərkəzlər yaradırlar. Bu kəşf mərkəzləri uşaqların kolleksiyalar və ya

əşyalar paylaşa biləcəyi kiçik muzeyi xatırladır. Dəniz balıqqulaqları, kristallar, müxtəlif növ qaya parçaları və minerallar, quş lələkləri, yarpaqlar, ağac qabığı, xəzlər, bəcəklər və digər maraqlı əşyaları göstərmək üçün kiçik masadan, kürsüdən, rəfdən və ya qutudan istifadə oluna bilər. Bu kolleksiyaları təşkil etmək və saxlamaq üçün müxtəlif ölçülü qutular işə yarayar. Günəş şüaları düşən pəncərənin qarşısı uşaqların müxtəlif bitki və fidanlara qulluq etdiyi kəşf mərkəzi üçün uğurlu yer ola bilər. Bütün bunlarla qarşılıqlı münasibət: müşahidə, müqayisə, təsnifat, proqnozlaşdırma və ünsiyyət çox vacibdir. Uşaqları buna biz təşviq etməliyik. Məsələn, belə bir sual verə bilərik: "Hansı qayanın ən sərt və ya ən yaygın olduğunu necə öyrənə bilərik?"

Kəşf mərkəzlərinin uşaqlar üçün dinamik və cəlbedici olması üçün onların maraqları genişləndikcə, yeni istiqamətlərə doğru irəlilədikcə mərkəzlərə materiallar, nümayişlər, mövzular əlavə olunmalı və yenilənməlidir. Uşaqlar, onların valideynləri və digər icma üzvləri bu mərkəzləri əşyalar və vəsaitlərlə təmin etməklə bizə kömək edə bilərlər.

Kiçik canlıları sinif otağında təqdim etmək də elmi bacarıqları inkişaf etdirmək üçün yaxşı imkanlar yarada bilər. Canlı heyvanlar əksər uşaqlarda böyük maraq oyadır. Böcək, cırcırma, tırtıl və ya kəpənəklərin saxlanması üçün təhlükəsiz, kiçik bir terrarium (*həşəratların yetişdirildiyi akvarium kimi avadanlıq*) qurmaq məktəbəqədər tədris proqramını zənginləşdirə bilər. Uşaqlar canlılara necə qulluq etməyi, nəyi bəyəndiklərini, su, sığınacaq, yemlə təmin etməyi, sinif otağındakı yaşayışı təbii yaşayış yerləri ilə müqayisə etməyi öyrənə bilərlər. Uşaqların apardıqları müşahidələrin nəticələrini sinif jurnalında qeyd edə bilərik. Canlı varlıqlara qayğı göstərdikdən və üzərində qısamüddətli müşahidə apardıqdan sonra onları yenidən təbiətin qoynuna buraxmağımızın vacibliyini də vurğulamalıyıq. Uşaqlardan hər hansı birinin sinfə gətirəcəyimiz canlıya qarşı qorxusunun olub-olmamasını (və ya hətta allergiyası olduğunu) valideynlərdən öyrənməliyik.

Elm mərkəzi üçün uyğun materialların toplanması davamlı prosesdir. Təmiz istifadə oluna bilən materiallar, məsələn, plastik stəkanlar, hər ölçüdə boş şüşələr, çeşidli şüşə qapaqları, karton parçaları, ağac qırıntıları və parça hissələri yaradıcı elmi layihələr üçün faydalıdır.

Ehtiyac duyduğumuz materialların siyahısını valideynlərə və yerli biznes şirkətlərinə göndərə, aylıq bülletenimizə onların bizə göstərdiyi köməyi qeyd edə bilərik. Biz hədiyyə edilmiş əşyaların siyahısını sinfdə divardan asa və hədiyyənin nə vaxt edildiyini göstərə bilərik.

Təbiət elmləri üzrə araşdırma mərkəzləri üçün mümkün materialların daha ətraflı siyahısını əlavə 8-də görə bilərsiniz.

Təbiət elmlərinin digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası

Təbiət elmləri bizi əhatə etdiyindən onları digər sahələrə də yönəltmək çox asandır. Fəaliyyət mərkəzi hekayə yaratmaq, buludlar və hava haqqında şəkil kitabları hazırlamaq və ya soyuq gündə günəşin istiliyi ilə bağlı mahnı yazmaq üçün uşağın müşahidələrindən istifadə etmək imkanı verir. Burada heyvanlar, bitkilər, maşınlar, iqlim və digər elmi mövzulara aid kitablar sərgilənməlidir.

Blok mərkəzi dörd böyük blokun sütununu tarazlaşdırmaq, kiçikdən böyüyədək bir qrup bloku yerləşdirmək və ya uşaqların boyu hündürlüyündə bina dizayn etmək üçün nə qədər kiçik bloklara ehtiyac olduğunu müqayisəsini aparmaq üçün imkanlar təqdim edir. Plankalar və lövhələr nəqliyyat vasitələrinin və ya yuvarlaq əşyaların aşağı düşməsi və ya aşağı yuvarlanması üçün körpü kimi istifadə edilə bilər. Blok mərkəzi plastik bəcəklər və heyvan fiqurları əlavə etməklə bir qarışıq şəhəri, arı və ya ferma kimi arzulanan həşərat koloniyasına çevrilə bilər.

Xəyali sosial oyun mərkəzləri uşaqlara imkan verir ki, böyüklərin elmdən harada, məsələn, cərrahiyyədə, yaxud sağlamlıq mərkəzində, baytarlıq klinikasında, mətbəxdə, laboratoriyada, kosmik stansiyada və s. istifadə olduğunu anlasınlar. Açıq ərazidə elmi bacarıqları birləşdirmək üçün geniş imkanlar var: ağac kölgələri çəkmək, yarpaqların rəngini müqayisə etmək, çürüyən şalbanı çevirmək, palçıqda ayaq izləri axtarmaq, quşları dinləmək, qarışıqlar və digər həşəratları müşahidə etmək, daşları necə hərəkət etdirməyi öyrənmək və s. Bağ yaratmaq uşaqlara təbiət elminin necə inkişaf etdiyini görmək üçün xeyli imkan yaradır.

Qum və su mərkəzləri də elmi təcrübələr üçün əlverişlidir. Burada “Batır, yoxsa üzür” təcrübələri ilə yanaşı, biz dalğaların xüsusiyyətlərini araşdırma, çırpıntılar əmələ gətirə, bəndlər yarada və o dağıldıqda nə baş verdiyini müşahidə edə bilərik. Eləcə də borular və qıflardan su axıtmaqla çoxlu sınaq keçirə bilərik. Müxtəlif torpaq formalarını və yaşayış yerlərini təqlid etmək üçün bir çox rekvizit və materiallar qum masasına əlavə edilə bilər: səhralıq, dağ silsiləsi, tropik meşə, çimərlik, ferma, Ay peyzajı və hətta dinozavrların yaşadığı mühit.

Inkişaf sahələri

Sosial-emosional inkişaf

- Müstəqil fəaliyyət göstərmək;
- Əməkdaşlıq etmək, problemləri həll etmək üçün birlikdə işləmək;
- Canlılara qayğı göstərmək.

Fiziki inkişaf

- Bədənin necə işlədiyini anlamaqda böyük motorikadan istifadə etmək;
- Təcrübələr tətbiq etmək üçün kiçik motorikadan istifadə etmək;
- Əl-göz koordinasiyasını və dəqiqliyini inkişaf etdirmək;
- Vizual qavrayışa yiyələnmək.

Kognitiv inkişaf və özünütənzimləmə

- Maraqlanmaq, fərz etmək, təcrübə aparmaq və qiymətləndirmək;
- Planlaşdırma və qiymətləndirmək;
- Səbəb və nəticə əlaqələrini müəyyən etmək;
- Bir iş üzərində cəmləşmək və davamlı olmaq;
- Fərqli düşünmək;
- Məntiqi inkişaf etdirmək;
- Təqdimatlar yaratmaq və şərh etmək.

Nitqin inkişafı

- Planları və fikirləri izah etmək;
- İşlərin olduğu durumu adlandırmaq və təsvir etmək;
- Suallar vermək;
- Suallara cavab vermək;
- Danışıqlarda və canlı müzakirələrdə iştirak etmək.

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar

Nitq və savad

- Elmi hadisələrlə əlaqəli yeni sözlər öyrənmək;
- Suallar verməyi öyrənmək;
- Uşaqların suallarını yazmaq və məlumat toplamaq;
- Bədii və qeyri-bədii kitabları müxtəlif elmlərlə əlaqəli formada oxumaq.

Riyaziyyat

- Təsnif etmək;
- Saymaq;
- Nümunələri tanımaq;
- Dəyişiklikləri ölçmək;
- Qrafik çəkmək və toplanmış məlumatları təmsil etməyin digər yollarından istifadə etmək.

Təbiət elmləri

- İşıq və kölgə, isti və soyuq, maqnetizm, kimyəvi reaksiyalar kimi fiziki hadisələri araşdırmaq;
- İşlərin necə dəyişdiyini öyrənmək;
- Həyat elmlərini araşdırmaq;
- Yer elmini araşdırmaq;
- Müşahidə etmək, məlumat toplamaq;
- Elmi metoddan istifadə etməyi öyrənmək.

İctimai və mədəni kompetensiyalar

- Elmlə əlaqəli bütün işləri öyrənmək;
- Ətraf mühitin qorunması və nəsli kəsilməkdə olan növlərin xilas edilməsi üçün insanların səyləri barədə məlumat əldə etmək;
- İnsan davranışı haqqında məlumatlı olmaq.

davamı növbəti səhifədə

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar *davamı***Texnologiya**

- Məlumat toplamaq üçün kameralar və videolardan istifadə etmək;
- Müşahidə etmək üçün mikroskoplar, teleskoplar, rəqəmsal termometrlər və s. kimi texnologiyadan istifadə etmək;
- Dəyişiklikləri ölçmək üçün texnologiyadan istifadə etmək;
- Nəticələri (qrafiklər və s.) təmsil etmək üçün müxtəlif növ proqramlardan istifadə etmək.

İncəsənət

- Təbiətdəki gözəlliyi qiymətləndirmək;
- İşlərin necə dəyişdiyini ifadə etmək;
- Görmək, eşitmək, hiss etmək, qoxu, dad bilmək və digər formalarda təkrarlamaq üçün hisslərdən istifadə etmək.

TƏBİƏT ELMLƏRİ ÜZRƏ LAYİHƏ NÜMUNƏSİ: SU

Azyaşlı uşaqların çoxu suyu araşdırmağı sevir. Suda çimir, içir və onunla oynamağı xoşlayırlar. Suyu dalmaq, üzmək və suyu udmaq kimi anlayışlar da suyun tədqiqinə daxildir. Suyun mühafizəsi, suda və onun ətrafında təhlükəsizlik və içməli su kimi anlayışlar da bura daxildir. Uşaqlar anlamağa başlayırlar ki, su canlılar üçün zəruri elementdir və onun mövcudluğu insanlardan da asılıdır.

Su ilə bağlı layihələri planlaşdırarkən faydalı ola biləcək konsepsiyalar (iqlimdən və uşaqların yaşadığı yerdən asılı olaraq):

- **Su buxarlanır:** uşaqların birbaşa günəş işığı düşdüyü yerdə və ya tam kölgədə, qızdırıcı, yaxud radiatorun üzərində suyu müşahidə etmələrini təşkil edin. Yeri və ya taxtanı buz kubları ilə "rəngləyin", quruma prosesini müşahidə edin. "Hansı səth daha tez quruyur?"; "Suya duz əlavə etsəniz və ya isti sudan istifadə etsəniz, nə olar?" kimi suallar vermək olar.
- **Su qatılaşır:** "Səhərlər şəhər haradan əmələ gəlir?"; "Yağış necə olur?"; "Pəncərələrdə buxar təbəqəsi nədən yaranır?"

davamı növbəti səhifədə

TƏBİƏT ELMLƏRİ ÜZRƏ LAYİHƏ NÜMUNƏSİ: SU *davamı*

- **Su maye, bərk və ya qaz halında ola bilər:** “Suyun fərqli vəziyyətə keçməsi üçün nə qədər soyuq və ya isti olması lazımdır?”; “Buz niyə əriyir?”; “Dolu, qar, sulu qar nə deməkdir?”; “Suya duz əlavə etsəniz, nə olar?”; “Su hansı temperaturda donur?”
- **Su əksər bitkilərin həyatını təmin etmək üçün vacibdir:** iki bitki arasındakı fərqlərə baxın, biri suvarılan, digəri suvarılmayan. Bənzər torpaqları olan iki oxşar dibçəkdə toxum yetişdirməyə başlayın. Yalnız birinə su verin. “Hansı daha çox böyüyür?”; “Hansı quruyub məhv olur?”
- **Su dağıdıcı ola bilər:** “Suyun ətrafında təhlükəsizliyimizi necə təmin edə bilərik?”
- Dünyada nə qədər su var və su ehtiyatlarının **dondurulmuş** şəkildə olmaması insanların həyatına təsir göstərir. “Səhra nədir?”; “Çöllərdə hansı bitki və heyvanlar yaşayır?”; “Hansı bitkilər suya daha az ehtiyac duyur?”; “Suyun donmuş halda olduğu və ya çox soyuq olduğu yerlərdə hansı heyvanlar yaşayır?”
- “Ayrı-ayrı **heyvanlar** suyu necə içirlər?”; “Onlar səhrada və ya su mənbəyindən uzaqda yaşasalar, nə olar?”; “Nə üçün hər gün su içməliyik?”; “İnsanlar niyə tərləyirlər?”
- “Hansı su təhlükəsizdir (**içməyə yararlıdır**) və ya təhlükəlidir?”; “Su içmək üçün necə yararlı (təhlükəsiz) hala gətirilir?”
- “İnsanların istifadə etdikləri **su necə toplanır**?”; “Bənd tikiləndə nə baş verir?”; “Su buxarını və ya yağış suyunu necə toplamaq olar?”; “Səhrada məskunlaşan insanlar suyu necə əldə edirlər?”; “Suyu qorumaq üçün nə edə bilərik?”
- “İnsanlar necə **təmiz** qalırlar?”; “İnsanlar paltarlarını necə yuyurlar?”; “Haradan öyrənə bilərik?”
- **Suda hansı canlılar yaşayır?** Dənizlərdə? Göl/çay sularında?”; “Böyüdücü şüşə və ya mikroskopla baxsaq, suda nələrə görə bilərik?”; “Su içməyə yararlı olsun deyə necə təmizlənilir?”
- **Su bəzi mayelərlə qarışa bilər, digərləri ilə deyil.** Suyu süd, meyvə şirəsi, duru yağ, bal və ya digər maye tərkiblərlə qarışdırın. Qapaqları olan təmiz, şəffaf plastik qablar yaxşı qarışdırmanı və müşahidə aparmanı təmin edir. Uşaqlar hansı başqa mayeləri su ilə qarışdırmaq istəyərlər?
- Şəkər tozu və ya duz kimi kristal maddələr suda **həll** olur. Elə maddələr də var ki, həll olmur. “Sabun necə alınır?”

davamı növbəti səhifədə

TƏBİƏT ELMLƏRİ ÜZRƏ LAYİHƏ NÜMUNƏSİ: SU *davamı*

- **Su bəzi materiallara hopur.** Hopma sürətini müşahidə etmək üçün müxtəlif növ parça, kağız və digər materialların üzərinə su tökün.
- **Yağış və dağlarda əriyən qarın suyu çaylara axır.** Yağış suyunun necə axdığını müşahidə etmək üçün məktəbin və ya məhəllənin ətrafında gəzin. Suyun gur axınına baxın və gördükləriniz haqqında hekayə yazın. Orada quşların və ya balıqların olması haqda dəlil varmı?
- **Sudan onun fiziki xüsusiyyətlərini araşdırmaq və manipulyasiya etmək üçün istifadə edilə bilər.** Konteynerlər, parçalar, qaşıqlar, borular, ləyənlər, süngərlər və üzən materialları tədricən təqdim etməklə uşaqlara suyun fiziki xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün fürsət verin. Bu zaman əlüzyuyan çəlləyindən, ləyəndən, uşaq hava hovuzundan və ya metal çəlləkdən istifadə oluna bilər. "Nə batır və nə suda üzür?"
- **Su təkərləri** axar sudan taxıl uyutmək və ya qayıqları hərəkətə gətirmək üçün necə istifadə olunduğunu göstərir. "Fərqli gəmilər su üzərində necə hərəkət edir?"

Ailə və icmaların uşaqlarda təbiət elmləri üzrə kompetensiyaların inkişafına cəlb edilməsi

Biz icma arasında bitkilərlə, heyvanlarla və insanlarla işləyən elə insanlar axtarıb-tapa bilərik ki, uşaqlara öz fəaliyyətlərindən və bunu niyə etdiklərindən danışa və izah edə bilsinlər. Bunun üçün fermer və balıqçılıq təsərrüfatlarına, marketlərə, bağçalara, heyvanat bağlarına, zoomağazalara, xəstəxanalara, tikinti sahələrinə və parklara baş çəkə bilərik. Uşaqların məkanla bağlı sualları əvvəlcədən hazırlana bilər ki, fəaliyyətə cəlb olunan böyüklər tərəfindən edilən hər hansı təqdimat uşaqların inkişaf səviyyəsinə və maraqlarına uyğun olsun.

Tədqiqat (Perera, 2014) göstərir ki, valideynlərin elmə olan münasibətləri elmi nailiyyətlərə də müsbət təsir göstərir. Buna görə də mövzuya həvəsləri və bilikləri vacibdir. Valideyn və ya icma üzvü uşaqların müşahidə etmək istədikləri yerləri göstərmək üçün onları adi könüllü qismində tanış olduğu ərazilərə: parklara, göl kənarına, meşəlik əraziyə və ya fermaya apara bilər. Elm gecələri ailələri məktəbəqədər fəaliyyətlərə cəlb etməyin ən əyləncəli yollarından biridir. Biz onları evdə istifadə etdikləri əşyaları da götürüb

övladları ilə birgə elm mərkəzlərinə dəvət edə bilərik. Biz “kəşf qutuları”nı da onların ixtiyarına verə bilərik. Bu qutularda uşaqların evdə müşahidə edə biləcəkləri maraqlı əşya ola bilər. Valideynlər övladlarının müşahidələrini qeyd edə və bu məlumatları araşdırma məqsədilə sinif otağına gətirə bilərlər. Bu, uşaqlarda müşahidə və sual vermək bacarıqlarını inkişaf etdirir ki, hər ikisi elmi biliklər üçün vacibdir.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Gün ərzində təbiət elmlərini başqa sahələrlə necə inteqrasiya edirəm? Necə edə bilərəm ki, uşaqlar elmi kəşflərdən heyrətə gəlsinlər və həyəcanlansınlar?
- Uşaqlar araşdırma apararkən hansı sualları verirəm? Müşahidə zamanı gəldikləri qənaətləri və anlayışları necə artırırım?
- Uşaqların hansı maraqlarını təbiət elmləri vasitəsilə inkişaf etdirə bilərəm?
- Uşaqların təbiət elmləri üzrə kompetensiyalarını inkişaf etdirməkdə əməkdaş kimi cəlb etmək üçün ailələrlə necə əlaqə qururam?

İncəsənət üzrə kompetensiyalar

Yaradıcılıqla bağlı təcrübələr uşaqları həmişə cəlb edir və bütün sahələrdə (koqnitiv, nitq, sosial, emosional və fiziki) onların inkişafına təkan verir. Yaradıcılıq yalnız uşaqların özlərini deyil, başqalarını da dərk etməyə kömək edir. Müxtəlif nöqteyi-nəzərlərin və fərqli ifadə yollarının olduğunu anlamağa yardım edir, bu da müxtəlifliyin dəyərini gücləndirir. Mədəniyyət yaradıcı sənət əsərləri vasitəsilə ötürüldüyündən onları tədqiq etməklə uşaqlar həm öz mədəniyyətləri, həm də başqa mədəniyyətlər haqqında məlumat əldə edirlər (Seefeldt and Wasik, 2012).

Bu fəsil uşaqların vizual incəsənət, musiqi və yaradıcılıq sahəsində kompetensiyalarının inkişaf etdirilməsində “Addım-addım” yanaşmasının nəzəriyyəsini təqdim edir. Uşaqlar marker, akvarel və tempera boyası, karandaş, qələm, təbaşir, gil, kağız, yapışqan, qayçı və s. kimi materiallar və alətlərdən istifadə edərək ikiölçülü (rəsm və şəkil çəkmə) və üçölçülü (heykəltəraşlıq və kollaj hazırlamaq) əsərlər yaradırlar. Uşaqlar ifa qabiliyyətlərini mahnı oxumaq və musiqi alətlərində çalmaqla sınaqdan çıxarırlar. Müxtəlif rəqs və fiziki ifadələrlə bədənlərinin hərəkət potensialını araşdırırlar. 16-cı fəsildə xəyali sosial pyes altında əhatə olunan incəsənət bacarığı kimi dramatik oyunu necə dəstəkləməyi düşünməliyik.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Yaradıcılıq məktəbəqədər kurikulum üçün niyə bu qədər vacibdir və bütövlükdə uşaqların inkişafına necə kömək edir?
- Məktəbəqədər tərbiyəçilər necə əmin ola bilərlər ki, uşaqların bizə verdikləri nümunələri özləri hazırlayıblar, başqalarından köçürməyiblər?
- Yaradıcılıq digər məzmun sahələri ilə necə inteqrasiya olunur?

İncəsənət üzrə kompetensiyalar necə inkişaf edir?

İncəsənətdə uşaqların inkişafı savad, riyaziyyat və təbiət elmləri kimi əsas bacarıqların inkişafında olduğu kimi, konstruktiv proseslərlə ortaya çıxır. Uşaqlar onları əhatə edən mühitdə araşdırma və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə öyrənirlər. Bu o deməkdir ki, uşaqlara iki və üçölçülü sənət, musiqi və yaradıcılıqla bağlı fəaliyyətlərdə hiss etdiklərini, düşündüklərini, təsəvvür və müşahidə etdiklərini araşdırmaq və ifadə etmək üçün gün ərzində çoxsaylı imkanlar verilməlidir.

Bu həm də o deməkdir ki, əsas diqqət yekun nəticə əldə etməkdən çox yaradıcılıq (düşünmək, araşdırmaq, kəşf və xəyal etmək) prosesinə yönəldilməlidir. Kohl (2008) yaradıcılığı “kəşf və kəşf yolu ilə orijinal fikirlərin formalaşması prosesi” kimi izah edir, iddia edir ki, yaradıcılıq istedad, bacarıq və ya zəka ilə qarışdırılmamalıdır. Uşaqlar sənət əsərləri, musiqi və başqa yaradıcı işlər görmək üçün müəyyən bacarıqlara yiyələnməli olsalar da, məktəbəqədər təhsil dövrü oyun vasitəsilə öyrənmək və araşdırmalar zamanıdır. Xüsusi texnika və bacarıqların öyrədilməsinə diqqət nisbətən böyük uşaqlar üçün daha uyğundur. Bəzi alimlər yaradıcılıqda nəyisə “öyrətməyə” diqqət yönəltməməyə çağırır, nəticədə bu uşaqları yaradıcı olmamağı öyrədə bilər. Və bu ideyanı dəstəkləmək üçün Ken Robinsunun sözlərini misal kimi gətirmək olar “Biz yaradıcılıq üçün böyümürük, biz yaradıcılıqdan böyüyürük. (Robinson, 2006).

İncəsənət özünüfəadənin vacib formasıdır və hiss və duyğuların sərbəst buraxılması üçün geniş imkanlar yaradır. İncəsənətdə qazanılan təcrübələr problem həllini, yeni həllər tapmaqda əməkdaşlığı və ortaqlığı ehtiva edir. Uşaqlara təqdim etdiyimiz fəaliyyətlər açıq (tövsiyə olunmayan) və fərqləndirici düşüncə tərzini olmalıdır.

Uşaqların yaradıcı bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə incəsənət əsərlərinə tamaşa etmək və onlar haqqında danışmaq, musiqi dinləmək və rəqs etmək, incəsənət haqqında dünyagörüşünü artırmaq daxildir. Onlar etdiklərindən nəyi bəyənilib-bəyənmədiklərini və bu zaman hansı hissləri keçirdiklərini müzakirə etməklə fərqli mədəniyyətlər, tarixi hadisələr, estetik tərzin geniş üslubları haqqında məlumat əldə edirlər.

Biz – tərbiyəçi-müəllimlər, uşaqlara geniş çeşidli materiallar və təcrübələr təqdim etməklə onları yaradıcılığa ruhlandırır və istiqamət veririk. Fəaliyyətimizdə bizə lazımdır:

- bütün fəaliyyətlərdə yaradıcılığı təşviq etmək;
- yaradıcı ifadəetməni akademik öyrənmə ilə əlaqələndirmək;

- uşaqlara müxtəlif materiallardan səmərəli, etibarlı və davamlı istifadə etmələri üçün lazım olan əsas bacarıqları öyrənməyə kömək etmək;
- uşaqların maraq və ehtiyaclarına cavab verən müxtəlif fəaliyyət növlərini təklif etmək;
- yaradıcılığa güclü marağı olan və ya qabiliyyətli/istedadlı uşaqlara dəstək olmaq və ya onları qismən çətinliyə salacaq tapşırıqlar vermək.

Vizual sənətlər

Vizual sənət ünsiyyət formasıdır. Uşaqlar rənglər, formalar və fiqurlarla eksperiment aparanda özlərinin fərdiliyi, zövqləri və öyrənmə üslubları haqqında "danışirlər". Məsələn, bəzi uşaqlar gildən düzəlddikləri barelyefi, yaxud heykəlləri tamamlamağa tələsirlər, digərləri isə buna daha çox vaxt sərf edirlər. Əsl sənət təcrübələri uşağın maraqlarına uyğundur, hiss etdiklərini, maraqlandıqlarını və düşündüklərini ifadə etməyə və bölüşməyə imkan verir. Uşaq yaradıcılığı bizə, tərbiyəçi-müəllimlərə və ailələrinə uşaqların maraqları, hissləri, bacarıqları və dünyagörüşləri haqqında geniş məlumat verir. Biz öz təsəvvürümüzdə canlandırdığımız nümunələri yaratdığımız zaman, uşaqlar onları təkrar etməyə çalışacaqlar. Belə olan halda biz onları yaradıcı təfəkkürdən məhrum etmiş oluruz.

Uşaqları müxtəlif sənətkarların işləri və üslubları ilə tanış etmək lazımdır ki, onlar özünü ifadə etməyin çox yolları olduğunu və bunu etməyin doğru və ya səhv olmadığını başa düşsünlər. Yaradıcılığı tərənnüm edən mühit, uşaqlara fərqli təcrübələri, mədəniyyətləri və baxışları dəyərləndirməyə və onlara hörmətlə yanaşmağa kömək edir.

Bu da uşaqların inkişafını asanlaşdırır. Məsələn, boya fırçaları, boya, karandaşlar, qayçı və digər alətlərdən istifadə edərək uşaqlar incə əzələ nəzarətini və göz-hərəkət koordinasiyasını gücləndirirlər. Rənglər, formalar, xətlər və naxışlar arasındakı fərqlər barədə məlumat əldə etməklə, qavrayış duyğusunu artırırırlar. Gil fiquruna ayaqlar əlavə etmək, boyanın dammağının qarşısını almaq və ya şəkillərdə insanları harada yerləşdirmək kimi qərarlar – bütün bunlar onlara qətiyyətli olmağı və problemləri həll etməyi öyrədir.

Uşaqlarda incəsənətə marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək

Uşaqlar nə qədər ki azyaşlıdırlar, sənət onlar üçün duyğulu və kinestetik bir fəaliyyətdir. Karandaşlarla yazarkən, əsasən, etdikləri işarələrə diqqət yetirir, fərqli rəngləri və boyaları, əl hərəkətlərini və təzyiği sınaqdan keçirirlər. Sonra incə motorika və koqnitiv bacarıqları inkişaf etdikcə sadə formalar yaratmağa başlayırlar. Azyaşlı uşaqlar şəkil çəkməyi üçölçülü fiqurların bir qədər kobud təsvirlərindən başlayırlar, zaman keçdikcə isə orijinala daha çox bənzəyən fiqurlar və obyektlər (ağac, evlər, avtomobillər, itlər və s.), bədən hissələri olan insanları çəkməyə öyrənirlər, sonra isə hansısa ideyanı, məkanı və ya sadə hekayəni təsvir etməyə çalışırlar və tədricən buna nail olurlar.

İnkişafı genişləndirmək

Bəzi uşaqlar təbii olaraq daha çox ixtiraçı olur, digərləri isə özlərini ifadə etməkdə çətinlik çəkir və ya inamsız təsir bağışlayırlar.

İPUCU

Tərbiyəçi-müəllim kimi uşaqların marağını, ixtiraçılıq qabiliyyətini və yaradıcılığını bu yollarla genişləndirə bilərsiniz:

- uşaqların görüb müzakirə etməsi üçün sinfə rəsm və digər təsviri sənət nümunələrini gətirmək;
- otaqda məşhur sənət əsərlərinin surətlərini yerləşdirmək;
- uşaq kitablarının dizaynını və oradakı illüstrasiyaları müzakirə etmək;
- incəsənət layihələrində müzakirə və istifadə üçün təbii əşyalarını toplamaq;
- uşaqları musiqiyə və rəngləməyə həvəsləndirmək;
- dad, qoxu, eşitmə, hiss və hərəkət kimi duyğu təcrübələrini təmin etmək və uşaqları bu duyğuları bədii bir vasitə ilə ifadə etməyə həvəsləndirmək.

Uşaqlar üçün xüsusi proqramları olan sənət qalereyaları və muzeylərə ekskursiyalar təşkil etmək, yerli sənətkarların studiyalarını ziyarət etmək onlara maraqlı və həvəsləndirici gələ bilər. Biz sənət adamlarını da uşaqlarla birlikdə sinfə işləməyə dəvət edə bilərik. İncəsənətin bütün fəaliyyət mərkəzlərinə inteqrasiyası, uşaqların yaradıcılığının, novatorluğunun və təxəyyülünün dəstəklənməsi, təşviq edilməsi onların daxilində bir “sənətkar” əminliyi yaradır.

Uşaqların yaratdığı sənət nümunələrinə hörmət, refleksiya və reaksiya

Uşaqlarla münasibətdə onların yaradıcılığına hörmətlə yanaşmaq çox vacibdir. Məktəbəqədər təhsil müəllimləri kimi inkişaf prosesində onların olduqları məqamı, əldə etdikləri nailiyyətləri və edə bilmədiklərini qəbul etməli və buna hörmətlə yanaşmalıyıq. Onların üstünlük verdikləri məqamlara və düşüncələrinə dəyər verməli, hər birinin fiziki xüsusiyyətlərini, məhdudiyətlərini və imkanlarını öyrəndiklərinə görə müxtəlif materiallarla təcrübə aparmaq üçün vaxt verməliyik. Uşaqlar özləri və başqalarının işi ilə bağlı nəyi sevdiklərini təsvir etməyə qadirdirlər. Biz onların düşünmə qabiliyyətinə hörmət etməli, bədii ifadələrinin müxtəlif formalarına həssaslıqla yanaşmalı, onların əl işlərinə dəyər verməli və nümayiş etdirməklə qiymətləndirdiyimizi göstərməliyik.

Tərbiyəçi-müəllim kimi əsas vəzifələrimizdən biri uşaqları müşahidə etmək, fərqli təsvir materialları və proseslərlə məşğul olarkən güclü cəhətlərini və çətinliklərini aşkara çıxarmaqdır. Bədii fəaliyyətlə bağlı maraqlarını oxuma-yazma və sayma, sosial/mədəni bilik və elm kimi tədris planının digər sahələri ilə əlaqələndirmək üçün necə istifadə edə bilərik?

Müzakirə yolu ilə uşaqlara nə yaratmaq istədiklərini planlaşdırmağa kömək edir, lazım olan materialları və bu müddətdə atacaqları addımları qətiləşdiririk.

Uşaqlara işlərinin nəticələri barədə düşünməyə də kömək edə bilərik. Nəticə onların nəzərdə tutduğu kimi çıxdımı? Gözlədiklərindən daha yaxşı, yoxsa daha pis alındı? Bu, uşaqlara öz işlərini hansı üsulla yaxşılaşdırma biləcəkləri barədə düşünməkdə və müəyyən dəyişikliklərlə yenidən işləməkdə kömək edir.

İncəsənətdə uşaqların zəhmətinə, əl işlərinə onların özü qədər maraq göstərdiyimizi hiss etdirən suallarla münasibətimizi bildirmək vacibdir. "Şəkliniz haqqında mənə daha çox məlumat verə bilərsinizmi?" və ya "Yaratmağınız xoşunuza gələn nə oldu?" kimi suallar və ya gördüklərinizi təsvir etmək onların əl işlərinə dəyər verdiyimizi göstərir. Fərqli bacarıqlarını inkişaf etdirərək müəyyən səviyyəyə çatan uşaqlara dəstək vermək və fəaliyyətlərini daha mürəkkəb sahələrdə davam etdirmələri üçün onları yeni vəsaitlərlə təmin edirik.

UŞAQLARIN MÜSBƏT İNCƏSƏNƏT TƏCRÜBƏLƏRİNƏ DƏSTƏK ÜÇÜN PRAKTİK MƏSLƏHƏTLƏR

Edin	Etməyin
Uşaqların işini düzgün və vicdanla şərh edin. Unutmayın ki, bədən diliniz sözlərinizə uyğun gəlməyə bilər. Əsərin gözəl olmadığı düşünürsünüzsə, bunu deməyin.	Bir qayda olaraq, uşaqlara nəyi edəcəyinizi və ya bu şeyi necə edəcəyinizi dəqiq söyləməyin. Öz fikirlərini irəli sürməyə, təkliflər vermələrinə və araşdırmaları üçün modellər, çoxsaylı materiallar gətirmələrinə imkan yaradın.
Uşaqlara vaxt və sərbəstliklərini sınaqdan keçirməyə icazə verin. Uşaqlar araşdırdıqca səliqəsizlik yarada bilərlər. Prosesi diqqətlə izləyin və onu asanlaşdırın.	Yekun nümunənin keyfiyyətli olduğunu vurğulamayın. Əl işləri ilə bağlı layihələr, bir qayda olaraq, son nəticədə tanınan məhsul olsa da, prosesdə yaradıcılığı təşviq edin.
Bütün sənət əsərlərinə ad və tarix qoyun. Əgər uşaqlar öz rəsmləri haqqında danışmağa başlayırlarsa, bunu məlumat kimi qeyd edin. “Şəkliniz barədə mənə danışın” kimi bir şey söyləyərək onu müzakirəyə başlamağa həvəsləndirin. Hər uşağı işini hər gün göstərmək mümkün olmaya bilər, amma heç kimin kənardan qalmadığına əmin olun. Uşaqların bir-birinin işinə hörmətlə yanaşmalarına kömək edin. Uşaqların işlərini evlərinə aparmasına icazə verin.	Uşaqların nə çəkdiklərini soruşmayın, ağllarında xüsusi bir şey olmaya bilər. Əgər spesifik nəşə çəkə bilirlərsə və siz nə olduğunu anlamırsınızsa, bunu deməklə uşağın özünü uğursuz hiss etməsinə şərait yarada bilərsiniz. “Gözəldir” deməyə də ehtiyat edin. Çünki onlar qorxunc bir bədheybətəin şəklini çəkmək istəyərlər!
Çox hərəkətli olan uşaqları musiqi sədaları altında rəsm çəkməyə həvəsləndirin. Barmaqlarla, əllərlə, ayaqlarla rəsm çəkmək də əyləncəlidir!	Uşaqları tələsdirməyin.
“Yanlıq” proporsiyaların uşaqların hissələrini və ya təcrübələrini ifadə edə biləcəyini qəbul edin. Bu, uşağın inkişaf mərhələsi ilə bağlı ola bilər.	Uşaqların işlərini müqayisə etməyin. Rəqabət yaşadılar arasında müsbət münasibətlərin inkişafına mane ola və yaradıcılığa pis təsir göstərə bilər.

davamı növbəti səhifədə

UŞAQLARIN MÜSBƏT İNCƏSƏNƏT TƏCRÜBƏLƏRİNƏ DƏSTƏK ÜÇÜN PRAKTİK MƏSLƏHƏTLƏR

davamı

Edin	Etməyin
Hər bir uşağın işlərindən bəzilərini uşaqların görə biləcəyi divarlardan, həmçinin valideynlər görsün deyə bülleten lövhələrindən asın.	Düşünməyin ki, uşaqların ən kiçik əl işlərinə belə rəy bildirməlisiniz.
Uşaqları qrupda təmizlik işləri görməyə təşviq edin, ancaq özünüzdə onlarla birlikdə işləyin.	Böyükklərin köməyi olmadan uşaqların təmizlik işləri aparacağını gözləməyin.
İlin əvvəlində, yaxşı olar ki, valideynlərlə ilk tanışlıq görüşündə incəsənətin və bədii yaradıcılığın əhəmiyyəti və dəyərini ailə üzvlərinə izah edəsiniz.	Uşaqların əl işləri içərisində yalnız "ən yaxşılardan"ni seçib nümayiş etdirməyin.
Materiallardan istifadə zamanı ehtiyatlı davranmağı təşviq edin. Düzgün istifadə etməyi modelləşdirin və lazım olduqda göstəriş verin.	Vasitələrin və ya materialların sui-istifadə edilməsinə icazə verməyin.
Uşaqların incəsənətə olan hissələrinin böyükklərdən fərqli olduğunu başa düşün. Onların işini böyükklərin standartlarına görə deyil, öz mahiyyətlərinə görə dəyərləndirin.	İşlərini necə "inkışaf" etdirmələri barədə məsləhət verməyin.
Hər uşağın başqalarına mane olmadan rahat işləməsi üçün kifayət qədər yerlə təmin edin.	Uşaqların işini özlərinin görə bilmədikləri yerdən asmayın (məsələn, çox hündürdən).
Bir neçə uşağın yanaşı işləyə bilməsi üçün onları kifayət qədər variantlar, boya və materiallarla təmin edin.	Uşaqların yeni ideyalar, vasitələr, rənglər və materiallar təqdim etmək imkanlarını məhdudlaşdırmayın.

davamı növbəti səhifədə

UŞAQLARIN MÜSBƏT İNCƏSƏNƏT TƏCRÜBƏLƏRİNƏ DƏSTƏK ÜÇÜN PRAKTİK MƏSLƏHƏTLƏR

davamı

Edin	Etməyin
<p>Uşaqlar işləyərkən hamısına diqqət ayırın və çalışqanlıqlarını təqdir edin. Bir təbəssüm, astadan alqışlamaq, rənglə bağlı şərh vermək, bir xətt və ya naxış şəbəkəsi onlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edə bilər. Səmimi olduqları təqdirdə “Siz o rəsm üzərində çox çalışmısınız” kimi şərhlər faydalıdır. Onların böyüklərin müdaxiləsi olmadan yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna hörmət edin.</p>	<p>Bəzi əsərləri, rəsmləri və ya parçaları digərlərindən “daha yaxşı” kimi təsvir edən uşaqların işlərini müqayisə etməyin.</p>

Vizual sənət mərkəzlərinin yaradılması

Vizual sənət mərkəzi müxtəlif materialların xüsusiyyətlərini və istifadə üsullarını araşdıran uşaqların iştirak etməsi üçün nəzərdə tutulan məkandır. İncəsənət materialları uşaqlar üçün əlçatan olsun deyə açıq rəflərdə olmalı, səliqəli şəkildə konteynerlərə yığılmalıdır. Materiallar arasında bunlar olmalıdır: karandaşlar, su əsaslı boyalar, silinə bilən markerlər, qayçı (sağ və ya sol əl üçün, müxtəlif ağızlı qayçılar), kollaj materialları (toxum, lələk, düymə, çubuq, qırıntı materialları və toxuculuq), yapışqan və kağız (məsələn: qəzet və jurnallar, sumbata, fərqli rəngli kağız və s. kimi müxtəlif strukturlu kağızlar). Üçölçümlü konstruksiyaların hazırlanması üçün məftil, bant, şpatel və sap kimi təkrar istifadə edilə biləcək materiallar olmalıdır.

Boya tədrisin ilk həftəsində tətbiq olunmalıdır. Böyük qəzet vərəqləri, su əsaslı boyalar qutularda saxlanılmalı və bir də molbert olmalıdır. Molbertlərlə yanaşı xalatlar və ya köhnə köynəklər qoyulmalıdır ki, uşaqlar boyalarla işləyərkən üst-başlarını batırmasınlar deyə onlardan istifadə edə bilsinlər.

Bəzən tərbiyəçi-müəllimlər hər üç əsas rəngdən (qırmızı, mavi və sarı) eyni anda istifadə edir, başqaları isə tək-tək təqdim etməyi üstün tuturlar. Uşaqlar sonra başqa rəngləri kəşf etmək üçün bu əsas boyadan istifadə edə bilirlər. Sonrakı mərhələlərdə pastel rənglər yaratmaq üçün ağ da əlavə oluna bilər.

Uşaqlara ayrı-ayrı qablarda az miqdarda boya verilməsi ondan həddən artıq istifadənin qarşısını alır və fırçanın tutacaqlarını bulaşmağa qoymur. Qabların təkrar boya ilə doldurulması bütün uşaqlara kifayət qədər boya çatmasını təmin edir. Hər rəng üçün uzundəstəkli fırçanın olması yaxşıdır. Ancaq kiçik uşaqlar və ya molbertlə iş təcrübəsi az olanlar istifadədə daha rahat olan qısdəstəkli fırçalara ehtiyac duyacaqlar. Fırçaların hər iki növündən istifadə seçimi imkanı və müxtəliflik verəcəkdir.

Təcrübəni zənginləşdirmək və uşaqların rənglənməyə marağını stimullaşdırmaq üçün onları köhnə diş fırçaları, ağac budağı, müxtəlif ölçülü süngər parçaları, saman çöpü, sap nağaraları və kartofla təmin edə bilərik.

Bir çox müəllimlər həftədə bir və ya iki dəfə xüsusi bədii tədbirlər keçirməklə uşaqlarda araşdırmaya həvəs oyatmağa çalışırlar. Buraya barmaqlarla şəkil çəkmə, sabun köpüyü, sapla rəngləmə, ləkə boyama, mum üzərində rəsmlər, kukla və ya dekorativ bəzək əşyaları hazırlamaq üçün materiallar daxil edilə bilər. Eləcə də daxili və ya açıq havada xəyali sosial oyun səhnələri üçün rekvizitlər də hazırlamaq olar.

Heykəl düzəltmək və modelləşdirmə üçün nəm gil və digər materiallar da uşaqların ixtiyarında olmalıdır. Gili nəm saxlamaq üçün onu yaş bezə bükmək olar. Onu qapalı qabda da saxlaya bilərsiniz. Gil yapmaq üçün lövhələr, çəkiç və oxlov kimi vasitələr gilin yanında olan rəflərdə saxlanıla bilər. Modelləşdirmə üçün istifadə edilən digər materiallar arasında plastilin, xəmir və pəpə-maşə lazım ola bilər.

Uşaqlar ağac parçaları, saman çöpü və təmizləyici şotkalardan istifadə edərək ağac, yapışqan və müxtəlif növ lentlərlə üçölçülü konstruksiyalar düzəldə bilərlər. Uşaqlar bir az böyükdürsə, yumşaq taxta, çəkiç, vintaçan, mıx, vint və mişar kimi əşyaların olduğu ağac emalı sahəsi də yaradıla bilər. Əgər imkan olarsa, uşaqlar köhnə fotokamera, videokameralar və mobil telefonlardan şəkil çəkmək və ətrafda baş verənləri lentə almaq üçün istifadə edə bilərlər.

İncəsənət mərkəzi üçün mümkün materiallar barədə əlavə 9-a baxın.

Vizual sənətin digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası

Tədqiq etmək azadlığı və özünüifadə üçün imkanlar yaradan incəsənət sahəsi uşaqların böyüməsi və öyrənməsi üçün güclü katalizatorudur. Hərtərəfli təsviri sənət proqramı uşaqların bütün sahələrdə inkişafına və bütün məzmun sahələrində bacarıq və biliklərə yiyələnmələrinə çox güclü təsir göstərir.

Inkişaf sahələri

Sosial-emosional inkişaf

- Hissləri ifadə etmək;
- Duyğuları azad etmək;
- Müsbət şəxsiyyəti gücləndirmək;
- Uğurlardan məmnun olmaq;
- Qərarlar qəbul etmək və problemləri həll etmək;
- Müstəqil fəaliyyət göstərmək;
- Əməkdaşlıq etmək, növbə gözləmək;
- Başqalarının fikirlərinə hörmət etmək;
- Materialların istifadəsinə məsuliyyətlə yanaşmaq.

Fiziki inkişaf

- Kiçik motorika bacarıqlarını inkişaf etdirmək;
- Əl-göz koordinasiyasını və dəqiqliyini inkişaf etdirmək;
- İncəsənət materiallarından istifadə ilə bağlı xüsusi fiziki kompetensiyaları mənimsəmək (fırçanın silinməsi və təmizlənməsi, gilin yayılması, markerin qapağını açmaq və bağlamaq, qələmin düzgün tutulması və s.).

Koqnitiv inkişaf və özünütənzimləmə

- Maraqlanmaq, fərz etmək, təcrübə aparmaq və qiymətləndirmək;
- Planlaşdırma və qiymətləndirmək;
- Səbəb və nəticə əlaqələrini müəyyən etmək;
- Tapşırığı həll etmək üçün diqqəti cəmləmək və çalışmaq;
- Müxtəlif istiqamətlərdə düşünmək.

davamı növbəti səhifədə

Inkişaf sahələri*davamı***Nitqin inkişafı**

- Sualların qoyulması;
- İncəsənət və sənət adamları haqqında söhbətlərdə və müzakirələrdə iştirak etmək;
- Planları və ideyaları izah etmək;
- Tamamlanmış sənət əsərlərini və onların necə yaradıldığını təsvir etmək.

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar**Nitq və savad**

- Rənglər, xətlər, formalar, məkan, naxış və duyğularla əlaqəli yeni sözlərlə lüğət ehtiyatını genişləndirmək;
- Adlarını əl işlərinin üzərində qeyd etmək, əl işləri haqqında təsvirlər və ya hekayələr yazmaq, hazırlanma tarixini yazmaq;
- İncəsənətlə məşğul olanların fikirlərini sənət mövzusunda olan kitablar və müəyyən sənətkarların işi və həyatı ilə əlaqələndirmək.

Riyaziyyat

- Alqoritmləri müəyyən etmək (dizayn, toxuculuq və s.);
- Məkan anlayışlarını öyrənmək ("yuxarıda", "aşağıda", "yanında" və s.);
- Həndəsi anlayışları (forma, bucaq, qövs, müstəvi, qatlar və s.) öyrənmək;
- Ölçmə (uzunluq, en, dərinlik və ölçü) haqqında məlumat əldə etmək.

Təbiət elmləri

- Materialların fiziki xüsusiyyətlərini araşdırmaq;
- Bütün digər rəngləri almaq üçün üç əsas rəngin qarışdırıldığını bilmək;
- Təbiəti qiymətləndirmək və onu sənətdə təmsil etmək;
- Fərziyələrin hazırlanması və sınaqması.

İctimai və mədəni kompetensiyalar

- Bədii üslubda fərqlərdən, yerli materiallardan istifadə və fərqli mədəniyyətlər arasında estetikadan xəbərdar olmaq;
- İncəsənət layihələri üçün əldə edilmiş və yararlı materiallardan istifadə etmək;
- Sınıf materiallarından təkrar istifadə etmək.

davamı növbəti səhifədə

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar	davamı
<p>Texnologiya</p> <ul style="list-style-type: none"> • Xüsusi proqramlarla kompüterdə incəsənət nümunəsi yaratmaq; • Rəqəmsal foto və video çəkmək; • Sənət əsərlərini arxivləşdirmək və başqalarına göstərmək üçün təqdimatların hazırlanmasında texnologiyalardan istifadə etmək. 	
<p>İncəsənət</p> <ul style="list-style-type: none"> • Müxtəlif materiallardan düzgün və səmərəli istifadə etmək; • Yerli mədəniyyəti, bədii üslubu və irsi bilmək; • Musiqi (klassik, xalq, estrada və s.), sənət (realizm, impressionizm, mücərrəd və s.) və ədəbiyyat (bədi ədəbiyyat, qeyri-bədii ədəbiyyat, şeir və s.) daxilində müxtəlif janrları qiymətləndirmək; • Risk etmək, təcrübə aparmaq, uğursuzluqları və çətinlikləri dəf etmək (açıq materiallardan istifadə zamanı xas olan); • İncəsənətdə güclü estetik zövqü inkişaf etdirmək. 	

Musiqi

Musiqi azyaşlı uşaqları öyrətmək üçün ən zəngin resurslardan biridir. Musiqi uşaqları sakitləşdirir, ilham verir, həyəcanlandırır və onlarda xoş hisslər yarada bilər. Təsadüfi deyil ki, analarımız, nənələrimiz uşaqları yatırdanda və sakitləşdirmək istəyəndə həmişə laylaylardan istifadə edirlər. Yuxudan əvvəl laylay eşidən körpə kuklasına da laylay deyəcək.

Musiqi bahalı və texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş avadanlıq tələb etmir; məktəbəqədər təhsil üçün ən dəyərli vasitə insan səsidir. Musiqi ilə duyğular arasında və musiqi ilə dil arasında dərin əlaqə var. Azyaşlı uşaqların olduğu sinifdə musiqi gündəlik fəaliyyətin ayrılmaz hissəsi olmalıdır.

Bəlkə də, musiqinin ən güclü təsiri xüsusilə də uşaqlar birlikdə oxuduqları zaman, birgəlik hissinin yarandığı vaxt meydana gəlir. Musiqi universal ünsiyyət vasitəsidir; bütün mədəniyyətləri, sosial sinifləri, yaşları, cinsləri və hətta dilləri belə birləşdirən körpüdür. Hər bir mədəniyyətdə, adətən, uşaqlar üçün xüsusi günlər və bayramlarla əlaqəli olan, adları və ardıcılığı (əlifba, həftənin günləri, ilin ayları və s.) yadda saxlamağı tələb edən və əsas anlayışları öyrədən sadə nəğmələr var.

Uşaqlarda musiqiyə marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək

Gün ərzində musiqi

Musiqi və ya mahnılar gündəlik cədvəlin müəyyən hissəsini ayırmaq üçün yaxşı vasitədir. Bəzi müəllimlər uşaqlar günə müsbət əhvali-ruhiyyədə başlasınlar deyər onlar səhər sinfə girdikləri zaman səsləndirmək üçün tənzimləyici, həvəsləndirici, lakin həddən artıq stimullaşdırıcı olmayan musiqi seçə bilirlər. Əlbəttə ki, siniflər fərqlidir və həmişə müşahidə etməliyik ki, etdiklərimiz nəzərdə tutduğumuz səmərəni verirmi? Günə başlayanda uşaqları bir-birinə bağlayan, eləcə də günü bitirmək üçün müvafiq nəğmə seçə bilərik. Bu mahnı növbəti gündə görüşənədək hamıya xoş arzular diləyi ilə bizi ayrılmağa yönəltməlidir. Bu nəğmələr təxminən iki ay ərzində dəyişilməməlidir ki, uşaqlar onları yadda saxlasınlar. Əlbəttə ki, əgər uşaqlar yatmaq istəyirlərsə, o zaman həzin, sakitləşdirici, klassik musiqi, laylay və ya uşaqların mənsub olduğu mədəniyyətə aid həzin musiqi onların yuxuya getməsinə kömək edəcəkdir.

Musiqi bir mərkəzdən başqa mərkəzə keçən zaman da faydalı ola bilər. Əgər bu şəkildə keçid müəyyən vaxtı əhatə edərsə, bir neçə mahnı oxumaq uşaqlar üçün cəlbedici ola bilər və növbəti fəaliyyətə köklənməyə kömək edir. Məsələn, əsas personajın adı və ya aslan olduğu bir kitabı oxumağa hazırlayırsınızsa, o zaman adı və ya aslanlar haqqında, yaxud da kitabın süjetinə və ya mövzuya uyğun mahnı seçib səsləndirə bilərik.

Təmizlik işləri görülən zaman da təxminən beş dəqiqə davam edən, fərqli ritm və taktlarla, eləcə də müəyyən sayda beyt və nəqəratlarla müşayiət olunan mahnı (hətta hər gün) səsləndirmək faydalı olar. Bu şəkildə musiqi zamanın necə keçdiyini hiss etdirməyəcək, təmizlik işlərini daha əyləncəli hala gətirəcək. Bir neçə gündən sonra (bizim verdiyimiz bir neçə ipucu ilə), uşaqlar mahnının sona yaxınlaşdığını görəndə anlayacaqlar ki, təmizlik işləri də bitməlidir. Təmizlik işləri çox olduğu günlərdə musiqi və ya mahnı iki dəfə səsləndirilə bilər.

Anlayışların musiqi vasitəsilə öyrədilməsi

Musiqi müxtəlif əşyalar və konsepsiyaların adını yadda saxlamaq üçün əla vasitədir. Uşaqların hərfləri öyrənməsinə kömək edən, demək olar, hər dildə bir əlifba mahnısı var. Çox vaxt uşaqlar nə barədə oxuduqlarını heç bilmirlər də. Bu, həftənin günləri, ilin ayları və bu tipli digər oxşar mahnılar ola bilər. Bundan başqa, uşaqlar üçün musiqi bəstələyənlər rənglər, əlləri yumaq

qaydası, meyvələr, tərəvəzlər və qidalar haqqında da öyrədici mahnılar yazıblar. Bu mahnıların bir qismi uşaqlar üçün əyləncəli və mənalı olsa da, elələri var ki, çox akademik və mənasızdır, söz yığınınan ibarətdir və uşaqlara heç nə öyrətmir. Ancaq məsələ bundadır ki, belə mahnılarda sözlər mənasız olsa da, uşaqlar onu daha rahat əzbərləyirlər, çünki musiqi ilə müşayiət olunur. Doğrudur, əlifba mahnısını öyrənmək və oxumaq tam olaraq zərərli deyil (hətta bizə hansı hərfin əlifbada harada gəldiyini xatırlamağa kömək edir), amma onsuz məhdud olan təlim dövründə öyrənmənin daha yaxşı üsullarından faydalana bilərik. Daha mənalı, təbii yolla uşaqlara adları və hərfləri öyrədə bilərik. Məsələn, uşaqların öz adlarıyla hərfləri öyrənməsi kimi. Daha ətraflı ideyalar üçün 14-cü fəslə nəzər yetirin.

Dinləmə mərkəzi

Fərqli musiqi mərkəzinə və ya məkana sahib olmağı tövsiyə etmirik, çünki onlar çox vaxt istifadəsiz qalır. Ancaq dinləmə mərkəzi varsa, oranı audiokitablarla və çoxsaylı, müxtəlif musiqi yazıları ilə təchiz etmək olar. Musiqiyə əsaslanan kitablara əlavə olaraq, uşaqlar musiqi dinləyən zaman baxa biləcəkləri bir neçə şəkilli kitab da seçə bilərik. Məsələn, Debüssinin “Faunun günortasına müqəddimə” (Prélude à l’après-midi d’un faune) əsəri üçün yüksək keyfiyyətli fotosəkillər və ya təbiəti, meşələri əks etdirən rəsmlər ayıra bilərik. Uşaqları fərqli musiqi üslubları ilə tanış edən “Hörümçək Anansi” kimi hekayələri müşayiət edən müxtəlif əsərlər də var.

Musiqi uşaqların emosional inkişafını təmin etmək üçün zəngin qaynaqdır və dinləmə mərkəzi uşaqlara emosional cəhətdən sərbəst olmağı həvəsləndirəcək təcrübələr qazandıra bilər. Kədərli mahnılar və ya instrumental musiqi uşaqlara duyğularını anlamağa, kədər və itkinin öhdəsindən gəlməkdə kömək edə bilər. Musiqi emosiyaları ötürmək üçün çox güclü vasitə olduğuna görə uşaqlarla musiqi dinləmək və müzakirə etmək dərin hisslər haqqında danışmaq üçün təsirli və rahat vasitə ola bilər. Tərbiyəçi-müəllim olaraq fərqli janrlarda və dünyanın müxtəlif yerlərində fərqli duyğuları ifadə edən musiqilər tapa bilərik.

Musiqi alətləri

Musiqi eyni zamanda uşaqlarla səs haqqında elmi əyləncəli, praktik və konkret şəkildə araşdırma üçün gözəl fürsət yaradır. Uşaqlar bir taxta parçası və ya içi boş olan qutunun üzərində ipin və ya rezinin titrəməsindən səsin necə əmələ gəlməsinin şahidi ola bilərlər. Uşaqlar titrəməni dayandıraraq səsi də dayandırırırlar. Onlar əlaqəli mücərrəd anlayışları qavramasalar da, fərqli uzunluq və qalınlıqdakı simlərə barmaqları ilə toxunduqda səslərin

tonunun dəyişdiyini anlaya bilirlər. Onlar həmçinin anlayırlar ki, müxtəlif materiallardan (məsələn: metal, taxta) hazırlanmış musiqi alətlərində çalanda və dinləyəndə səsin tonu və tembri dəyişir, həmçinin fərqli alətlər (məsələn, baltornaya və ya tütəyə üfələmək, yaxud da mizrabdan istifadə etməklə simli aləti dilləndirmək) müxtəlif səslər çıxarır.

Plastik gitaralar kimi oyuncaq alətləri satın almağa dəyməz, çünki real alətlər kimi səs çıxarmır və çox tez qırılır. Uşaqlar musiqi alətlərindən xəyali sosial oyunda rekvizit kimi istifadə etmək istəyirlərsə, onları sənət mərkəzindəki materiallardan və ya ağac parçalarından, yaxud digər materiallardan düzəldə bilirlər.

Klaviaturalı elektron alətlərə qayğı ilə yanaşıllarsa, məktəbəqədər musiqi proqramı üçün əla vəsait ola bilər. Ancaq onun klavişləri əsl fortepiano klavişləri kimi işləməyəcəksə və hiss edilməyəcəksə, çox güman ki, almağa dəyməz. Bəzən belə alətlər azyaşlı üçün öyrədici kompüter proqramları ilə təchiz olunur və əksəriyyətində qulaqlıqlar da olduğu üçün başqa heç kəs onları eşitmir.

Emalxana şəraitində hazırlanmış musiqi alətlərini qapalı dolabda saxlamaq və yalnız müəyyən vaxtlarda istifadə etmək daha doğrudur. Zərb alətlərinin səsi digər fəaliyyətlə məşğul olan uşaqların fikrini yayındıra bilər. Buna görə də həmin alətləri yalnız qrup fəaliyyətləri zamanı çıxartmaq məqsədəuyğundur. Uşaqlar böyük üçün olan alətlərdən istifadə edərkən onlara nəzarət etmək vacibdir.

Hər mədəniyyətdə ucuz və uşaqların asanlıqla istifadə edə biləcəyi xalq musiqi alətləri var: dodaq qarmonu, fit, kalibma, çaxçax, kastanyet, şeyker, quiro, ritm çubuqları, kabas, zərb alətləri, marimba və s. Belə alətlər sinifdə musiqi alətləri kolleksiyası üçün əla, orijinal əlavələr ola bilər. İstənilən halda hər bir alətin uşağın istifadəsi üçün təhlükəsiz olub-olmadığını yoxlayın. Kəsici kənarları olmamalı, boğulma təhlükəsi yaratmamalı və zəhərli materialdan hazırlanmamalıdır. Ağızda çalınan alətlər hər dəfə istifadədən əvvəl və sonra təmizlənməlidir.

Uşaqlara hər bir alətin fərqli səslərini və imkanlarını qiymətləndirməyə kömək etmək üçün onları eyni vaxtda tanış edin. İmkan yaradın ki, hər uşaq ona yeni təqdim olunan aləti sınaqdan keçirsin. Uşaqlar öz bildikləri kimi musiqi yaratdığından ritmik alətlərdən kortəbii şəkildə istifadə edə bilirlər. Onlar alətlərdən hansısa uşaq və ya müəllim tərəfindən hazırlanan ritmik nümunəni təkrarlamaq, eləcə də mahnını və ya rəqs havasını müşayiət etmək üçün istifadə edə bilirlər.

Musiqinin digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası

Inkişaf sahələri

Sosial-emosional inkişaf

- Emosiyaları çatdıran mahnı oxumaq və musiqi öyrənmək: qayğı, sevinc, kədər, həyəcan və s.;
- Bağlılıq və icma hissi yaratmaq üçün qrup halında ifa;
- Narahat uşaqları sakitləşdirmək və rahatlaşdırmaq üçün musiqidən istifadə etmək;
- Musiqi tipləri və sevimli mahnı üçün üstünlükləri inkişaf etdirmək.

Fiziki inkişaf

- Ritm hissi, həmin ritmi tutma qabiliyyətini inkişaf etdirmək;
- “Hərəkətli” mahnılarda iştirak etmək.

Koqnitiv inkişaf və özünütənzimləmə

- Mahnıların sözlərini yadda saxlamaq;
- Əvvəllər müəyyən mahnılarda səsləndirilənlərin izlənməsi (məs.: do, re, mi);
- Müxtəlif musiqi alətlərinin səslərini fərqləndirmək;
- Növbəti söz və ya ifadəni əvvəlcədən təxmin etmək;
- Əsas anlayışları mahnılarınla öyrənmək;
- Zəng və cavab mahnıları, turlar və oxşar mahnılar zamanı növbə gözləmək;
- Mahnı oxunarkən sözləri və hərəkətləri nə vaxt başlamağı və ya dayandırmağı ayırd etmək.

Nitqin inkişafı

- Bir çox mahnılarda qafiyəni tutmaq;
- Fonemik şüuru inkişaf etdirmək;
- Bir çox mahnılarda çətin səsləri və səs ardıcılığını cəld tələffüz etmək;
- Danışıqlarda iştirak etmək;
- Başqa dillərdə mahnı oxumaq.

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar

Nitq və savad

- Mahnılardakı yeni sözlər hesabına söz ehtiyatını artırmaq; musiqi terminləri ("zərb", "ritm", "ton", "həcm", "tembr", "səs"), musiqi alətlərinin adları;
- Uşaqların oxuyan və ya taktı tutan zaman hazırladıqları mahnı və ya sadə musiqi yazısı üçün sözləri diktə etmək;
- Uşaqlara musiqiçilər, bəstəkarlar barəsində əhvalatlar və onların mahnıları haqqında kitablar oxumaq.

Riyaziyyat

- Saymaqla mahnı oxumaq;
- Taktda ritmləri saymaq;
- "İkiqat takt" və "yarım vaxt" anlayışlarını öyrənmək;
- Bütöv not, yarım not və çərək notları öyrənmək;
- Koordinasiyanı anlatmaq: əvvəldən başlayın, gəlin sonunda pıçıldaayaq;
- Alqoritmləri ayırmaq bacarığı: təkrarlanan musiqi ifadələri, bənd/nəqərat/ bənd/nəqərat.

Təbiət elmləri

- Ətraf mühit, ekosistemlər, heyvanlar və digər elmi anlayışlar haqqında mahnıların öyrənilməsi;
- Səsin sadə fizikasını öyrənmək;
- Səsötürmə qabiliyyətini təyin etmək üçün müxtəlif materiallarla təcrübələr aparmaq: su ilə, sapla birləşdirilmiş iki boş kağız stəkandan hazırlanmış "telefon"la, havadan, eləcə də ağac, daş, metal kimi sərt, köpük və parça kimi yumşaq əşyalarla;
- Musiqi alətlərinin səs çıxarmasının fərqli yollarını öyrənmək: simli alətin simlərinə mizrabla toxunmaqla, nəfəsli alətlərə üfləməklə, zərb alətinə vurmaqla səslər çıxarmaq və s.

davamı növbəti səhifədə

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar *davamı***İctimai və mədəni kompetensiyalar**

- Yerli mədəniyyətə aid köhnə və yeni xalq mahnılarını və ənənəvi uşaq mahnılarını öyrənmək;
- Digər mədəniyyətlərə aid və başqa dillərdə səslənən mahnını öyrənmək;
- Köhnə mahnılara əsasən mədəniyyət tarixini öyrənmək;
- Yerli və digər mədəniyyətlərə məxsus musiqi alətləri haqqında məlumatla tanış olmaq;
- Həftənin günlərinə və rənglərə aid mahnılar vasitəsilə mədəni biliklərə yiyələnmək.

Texnologiya

- Mahnı oxuyan və musiqi ifa edən uşaqların videosunu çəkmək;
- Müxtəlif mahnı və musiqi janrlarından ibarət kolleksiyanı saxlamaq və ondan istifadə etmək üçün rəqəmsal texnologiyalardan faydalanmaq;
- Musiqi yaratmaq üçün kompüterlərdən istifadə etmək.

İncəsənət

- Özünü konsert verməyə hazırlaşan ifaçı kimi təqdim etmək;
- Ritmlər və mahnılar hazırlamaq;
- Onların musiqini hiss etdiklərini göstərən şəkillər çəkmək;
- Sadə ritm alətləri düzəltmək.

Yaradıcı hərəkəti fəaliyyət

Yaradıcı hərəkətlər üçün gündəlik imkanların yaradılması uşaqlara güclü təsir göstərə bilər, çünki bu həm fiziki fəaliyyətdir, həm də özünü ifadə etmək üçün vasitədir. Canlı fəaliyyət araşdırma üçün zəngin təcrübə, yaradıcılıq üçün əlavə üstünlüklər təqdim edir. Yaradıcı hərəkət uşaqlara bədənlərini idarə etmək və eyni məkanda digər uşaqlarla hərəkətlərini anlamağa imkan yaradır. Yaradıcı hərəkət zövq verir, strestən azad edir, əzələ gücünü və dözümlülüyü artırır, çevikliyi və koordinasiyanı yaxşılaşdırır. Uşaqların artıq çəki toplanmasının qarşısını alır və sağlam qalmağa kömək edir. Onlar ümumi məkanda dolaşmaq, istəkləri dinləmək və başqalarına hörmət etməklə eyni təlimatların yerinə yetirilməsi ilə tanış olur. Yaradıcı hərəkəti problemlərin həllində uşaqların inkişafına, tənqidi təfəkkürünə, dil və yaddaş inkişafına necə töhfə verməsi məktəbəqədər tədris proqramlarında ən az qəbul edilən və araşdırılan məqamdır.

Uşaqlarda yaradıcı hərəkəti fəaliyyətə marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək

Məktəbəqədər yaşda olan uşaqlar bədənləri ilə dünyanı dərk etməyi, fikir və hisslərini hərəkəti fəaliyyət yolu ilə ifadə etməyi sevirlər. Əksər uşaqlar fiziki cəhətdən çox aktivdirlər və körpə yaşlarından ətraf mühitlə təmasda olaraq çox şey öyrənmişlər. Təbiyətçi-müəllimlər ənənəvi olaraq əl-qol atmaq və bədənin ayrı-ayrı nahiyələrinə toxunmağı özündə cəmləyən oyunlar və mahnılar (məsələn: baş, çiyinlər, dizlər və barmaqlar) kimi hərəkətləri tələb edən ənənəvi fəaliyyətlər sayəsində bu meylliliyi qəbul edirlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, hərəkət və məşq beyində yeni hüceyrə toxumalarının böyüməsini stimullaşdırır və öyrənməyə müsbət təsir göstərir, bədənin köməyi ilə problemlərə cavab və innovativ həll yolları tapmağı asanlaşdırır (Ratey, 2008). Araşdırmalı olduğumuz məsələlərdən biri də budur: bu əsas oyun və mahnılardan kənara necə çıxmaq ki, onlar da uşaqların yaradıcı potensialını aşkarlasın, bu istiqamətlərə və bədənlərinin fiziki hərəkətlərinə sadıq qalan sahələrdə inkişafına töhfə versin.

Daha çox sərbəst hərəkəti fəaliyyət imkanları ilə təmin etmək

Hərəkət sərbəstliyi uşaqlara istədiyi formada hərəkət etmək imkanı verir. Biz, təbiyətçi-müəllimlər, gün ərzində uşaqların düşüncələrini oyadan yaradıcı fəaliyyətdə iştirakına imkan yaratmaq, açıq suallar verməklə etdikləri haqqında təsəvvürlərini genişləndirmək və bədənlərindən istifadə etməyə diqqət yetirməklə təbii həvəslərinə və spontan hərəkətlərinə bel bağlaya bilərik (Marigliano and Russo, 2011).

Uşaqlara öz hərəkətlərində təşəbbüsü ələ almağa imkan yaratmaq və sonra onlara sual verməklə hərəkətlərini reseptiv (qəbul edən) və ekspressiv (cavab verən) nitqlə əlaqələndiririk. Xüsusilə həll etmək üçün onlara tapşırıq verdiyimiz zaman (məsələn, oturmaq və vəziyyəti saxlamaq) biz onlarda düşünmə proseslərinə təkan veririk.

Hərəkət ideya, problem və ya niyyət, həll yolu ilə nəticə arasındakı koqnitiv dövrəni təmin edir (NDEO, 2005). Həm də hansı hərəkəti etdiklərini və ya yaşadılarının nə etdiklərini onlardan xatırlatmağı xahiş etməklə uşaqların iş yaddaşını və ya hansısa məlumatı bir müddət beynində saxlamaq qabiliyyətini inkişaf etdirməyə kömək edirik (Marigliano and Russo, 2011).

Douya (Dow, 2010: 31) görə, yaradıcı hərəkəti fəaliyyəti dörd elementlə əlaqələndirmək mümkündür:

1. **Bədən hissələri ilə hərəkətlər (hərəkət etmək)** (məsələn: əlləri qaldırmaq, bir dizi qatlamaq, digər dizi düz saxlamaq, barmaqlarının ucunda gəzmək və s.).
2. **Məkanda hərəkətlər (hərəkət etmək)** (məsələn, kvadrat xətt üzrə arxa tərəfə, yan tərəfə hərəkət etmək və dönmək).
3. **Vaxta görə hərəkətlər (hərəkət etmək)** (məsələn, asta və ya sürətlə hərəkət etmək, yaxud yeddi addım atmaq və dayanmaq).
4. **Enerjili hərəkətlər** (məsələn, sanki suda, palçıqda, isti qumda çılpaq ayaqlarla və ya səs çıxarmadan hərəkət etmək).

Bu dörd elementi başa düşmək və onlardan istifadə etmək uşaqların bədənlerini yönəltmələri, dili inkişaf etdirmələri, problemlərin həlli ilə məşğul olmaları və iş yaddaşlarını inkişaf etdirmələri üçün bir sıra təxəyyüüllü və yaradıcı imkanlar açır. Həm biz tərbiyəçi-müəllim kimi, həm də uşaqlar hərəkətlərin necə və nə vaxt dəyişdirilməsini təklif edə bilərik.

Hərçənd musiqi də yaradıcı hərəkətə aiddir, amma burada olması vacib deyil. Bununla belə, müxtəlif çeşidli musiqi müşayiətlərini təqdim etmək uşaqlara fərqli ritmik alqoritmlərə və zamanlara keçməklə yanaşı, asta, sürətli və aralarındakı hərəkətləmə təcrübəsinə imkan verir.

Fəaliyyət üçün rekvizitlər

Şərf, ipək parça, qısa çubuqlar və ya halqalar kimi rekvizitdən istifadə sərbəst hərəkətə yeni ölçü və çağırış əlavə edir. Kiçik musiqi alətləri, kiçik fənərlər və ya fiber optik işıqlar, yumşaq oyuncaqlar, papaqlar və digər geyimlər, ayaqqabılar uşaqların hərəkətin yeni yollarını axtarmaqda təsəvvürlərini canlandırmağa bilər. Hərəkəti dəstəkləmək üçün yumşaq toplar, çaxçaxlar, elastik lentlər də əlavə edə bilərik.

Yaradıcı hərəkəti fəaliyyət sinfin idarə olunması üsulu kimi

Yaradıcı hərəkəti fəaliyyət uşaqlarla qrup halında işləmək üçün əla fəaliyyətdir. “Uşaqlar qrupa töhfə verəcəklərini və həll yolu tapmaq üçün hamılıqla birlikdə işləyə bildiklərini öyrənirlər. Təlimatları dinləmək və cavablandırmaq, təkliflər vermək, növbə gözləyərkən başqalarının fikirlərini araşdırmaq və sadəcə, ortaqların birlikdə hərəkət etmək – sosial bacarıqları öyrənmək və tətbiq etmək üçün yaxşı imkanlardır” (Dow, 2010: 34).

Yaradıcı hərəki fəaliyyət uşaqların əllərini yumaq üçün növbə gözlədikləri və ya hətta dairə zamanı narahat olduqları məqamda bir strategiyaya çevrilə bilər. Onlara sürətli hərəkət etməyin müxtəlif yollarını təklif edə bilərik (məsələn, dirsəklər və ya dizlər kimi), onların sayla hərəkət etmələrini və dayanmalarını, ya da sürətli və ya asta hərəkət etmələrini tənzimləyə bilərik. Onlardan üçbucağın trayektoriyası boyunca hərəkət etmələrini xahiş edə bilərik. Yaradıcı hərəkətdən uşaqların otağın başqa bir sahəsinə keçməsi üçün strategiya kimi də istifadə edilə bilər (məsələn, küçəyə çıxmaq üçün palto geyinmək və ya nahar etmək üçün masaya yaxınlaşmaq). Biz onlardan hərəkət etmələri üçün başqa yollar axtarmağı xahiş edə bilərik (məsələn, hər hansı heyvanı və ya cismi təqlid etmək). Özlərini göldə üzən qu quşu və ya gölməçəyə düşən yağış damcısı kimi təsəvvür edərək onları rahatlamağa təşviq edə bilərik.

Hərəkət üçün məkan baxımından problem varsa, uşaqlara şifahi göstərişlər ("Yanıdakına toxunmadan hərəkət edə bilərsiniz?") verməklə, vizual ipucu (xalçanın və ya halqanın bir hissəsi) kimi strategiyalardan istifadə edərək fərdi məkan anlayışını anlamaqda kömək edə bilərik, yaxud da deyə bilərik ki, özlərini başqasına toxunan zaman partlamaqdan qorxan sabun köpüyü kimi təsəvvür etsinlər. Bu cür məşqlər uşaqları hərəkət etməzdən əvvəl düşünməyə və harada olduqlarına və nə etdiklərinə diqqət yetirməyə kömək edəcəkdir.

Yaradıcı hərəki fəaliyyətin digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası

Inkişaf sahələri

Sosial-emosional inkişaf

- Digər uşaqlarla birlikdə qrup hərəkətlərində əməkdaşlıq etmək;
- Şəxsi məkan anlayışının qavranması və məkanı başqaları ilə bölüşmək;
- Digər uşaqların necə hərəkət etdiyini öyrənmək;
- Hərəkətdə hiss və duyğuları ifadə etmək;
- Özlərindən və başqalarından xəbərdar olmaq, başqalarına hörmət etmək;
- Özlərini və başqalarını fərdi olaraq görmək;
- Fikirləri bölüşmək.

davamı növbəti səhifədə

Inkişaf sahələri*davamı***Fiziki inkişaf**

- Çeviklik, güc, koordinasiya və balans inkişaf etdirmək;
- Takti saxlamaq şərti ilə ritmi inkişaf etdirmək;
- Qavramaya dair bilgilər əldə etmək;
- Rekvizitlərlə manipulyasiya etmək;
- Sağlam qalmaq üçün fiziki fəaliyyətdən istifadə etmək.

Koqnitiv inkişaf və özünütənzimləmə

- Təlimatlara və ipuclarına əməl etmək;
- Öz növbəni gözləmək;
- Fərdi və qrup şəklində tənqidi düşüncə və problemləri həll etmək;
- Problemin və ya tapşırığın bir neçə həll yolu olduğunu başa düşmək;
- Diqqət və motivasiyanı artırmaq;
- İş yaddaşını möhkəmləndirmək;
- İdrak-bədən əlaqəsini inkişaf etdirmək.

Nitqin inkişafı

- Hərəkət ifadəsini sözlərə çevirmək;
- Hissləri ifadə etmək;
- Söhbətdə iştirak etmək;
- Həm reseptiv, həm də produktiv olan təsviri nitqi təkmilləşdirmək.

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar**Nitq və savad**

- Cisimlərə (“qarşısında”, “yanında” və s.) və başqalarının bədən hissələrinə, hərəkətlərinə (“bükülmə”, “əyilmə”, “sarsıntı” və s.) münasibətdə yeni sözləri öyrənmək;
- Etdiklərinin izahını vermək;
- Hekayə və kitab personajlarını canlandırmaq;
- Hekayələri hərəkət vasitəsilə təkrar “danışmaq”. Uşaqlar hərəkətlərini təsvir etmək üçün istifadə etdikləri sözləri yazaraq “hərəkətli söz” bazasını yaradırlar.

davamı növbəti səhifədə

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar*davamı***Riyaziyyat**

- Hərəkətin sayma ilə inteqrasiya etmək;
- Ölçü, sürət, çəki və s. kimi anlayışları tanımaq;
- Formalar hazırlamaq üçün cisimlərdən istifadə etmək;
- Hərəkətlərdə alqoritmi anlamaq;
- Hərəkətlərdə vaxtı başa düşmək.

Təbiət elmləri

- Hərəkət yolu ilə "Heyvanlar", "Fizika", "Anatomiya", "Hava" və s. kimi məzmunları öyrənmək;
- Təbiəti və canlıları müşahidə etmək və hərəkət edən və ya müəyyən formaya malik olan əşyaları təqlid etmək;
- Bir şey dəyişərsə, nəyin baş verə biləcəyi barədə fərziyyələr irəli sürmək və bunu bədənləri ilə göstərmək.

İctimai və mədəni kompetensiyalar

- Yerli mədəniyyətə məxsus rəqs və digər yaradıcı hərəkət növlərini öyrənmək;
- Digər mədəniyyət və dillərdə olan rəqs və yaradıcı hərəkət növlərini öyrənmək. Mədəniyyət tarixini öyrənmək.

Texnologiya

- Rəqs və yaradıcı hərəkəti fəaliyyətlə məşğul olan uşaqları proses zamanı videoya çəkmək;
- Bədənlərin müxtəlif formalarının fotosəkillərini çəkmək;
- Kompüterdə düzəldilən formaların hərəkətlərini qeyd etmək.

İncəsənət

- Özünü ifaçı kimi göstərmək;
- Aktyorluq etmək;
- Rəqs və ya digər yaradıcı hərəkətin nəyi hiss etdirdiyini göstərən şəkillər çəkmək;
- Yaradıcı hərəkəti fəaliyyət üçün rekvizitlər hazırlamaq.

Ailə və icmaların uşaqlarda incəsənətlə bağlı kompetensiyaların inkişafına cəlb edilməsi

Öz yaradıcılıqlarını görmək, eşitmək və etdiklərini anlamaları üçün uşaqlara yerli sənətkarları, musiqiçiləri, rəqqas/ələri və digər sənət nümayəndələrini tanıtmaq lazımdır. Bu onlara öz yaradıcılıqlarına qiymət verməyə, bunların arasında olan müxtəlifliyi görməyə kömək edəcək. Bunun bir yolu da tamaşalarda iştirak etmək, rəsm sərgilərinə və studiyalara baş çəkməkdir. İkinci yol danışmaq və öz işlərini göstərməsi üçün sənət adamlarını məktəbə dəvət etməkdir. Bu və sinfin sənətçinin studiyasına baş çəkməsi mümkün deyilsə, sənət adamının əsərlərinin video vasitəsilə nümayişi uşaqlara öz icmalarında mövcud olan istedadları görməyə kömək edir.

Ağac emalı, dulusçuluq, toxuculuq, hörgüçülük, bəzəmə, tikmə və s. kimi tətbiqi sənətlə məşğul olan ailə və icma üzvləri də dərsə dəvət olunmalı və uşaqların burada iştirakı təmin olunmalıdır. Musiqi alətlərində ifa etməyi bacaran, mahnı oxuyan və ya rəqs edən ailə üzvləri də məktəbə gəlib öz bacarıqlarını bölüşə bilərlər. Yaradıcılığın diqqət mərkəzində saxlanıldığı icmalarda və məktəbəqədər müəssisədə onların yaradıcılıq gecələri də təşkil edilə bilər.

Uşaqlar sənət və sənət adamları haqqında araşdırma layihələri də edə, həm də mənsub olduqları icmada insanların hansı sənət növlərinə üstünlük verdiklərini tədqiq edə bilərlər. Məsələn, sevimli musiqi və ya rəqs növləri ilə bağlı sorğu keçirə bilərlər. Bu yolla icmadakı insanlar haqqında daha çox məlumat əldə edə və fərqli üstünlüklərini, maraqlarını müqayisə edə bilərlər.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Bu fəslin hansı hissələri mənə kurikulumun yaradıcı hissəsi olaraq uşaqlarla birgə fəaliyyətdə nələrisə dəyişdirmək üçün yeni ideyalar verdi?
- Uşaqlara daha hansı yaradıcı kompetensiyalar öyrədilməlidir? Onları necə öyrətməliyəm (təlimat vasitəsilə, modelləşdirmə yolu ilə)? Onlar üçün bu yaradıcı təcrübələri necə təşkil edə bilərəm?
- Rəsm, şəkilçəkmə, heykəltəraşlıq, musiqi yaratmaq və ya spontan olan yaradıcı fəaliyyətlə məşğul olsunlar deyər hər gün uşaqlara nə qədər vaxt verirəm? Uşaqlar bu işlərdən bəzilərini spontan şəkildə etmirlərsə, onlara təkan vermək üçün nə edə bilərəm?

Texnologiya üzrə kompetensiyalar

Kompüterlər və rəqəmsal qurğular: kameralar, interaktiv lövhələr, mobil telefonlar, printerlər, planşetlər olarsa və uyğun şəkildə istifadə edilərsə, azyaşlıların siniflərində vəsait kimi çox faydalı ola bilər. Onlar bizə və uşaqlara sahələrə ekskursiyalar təşkil etməkdə, layihələr zamanı işlərimizi və fəaliyyətlərimizi sənədləşdirməkdə, bunu valideynlər və icmalara göstərmək və bölüşməkdə kömək edir. İnternet vasitəsilə biz mövzularla əlaqəli məlumat və fotosəkillər/videolar əldə edə və suallara cavab tapa bilərik. Rəqəmsal media incəsənət üzrə proqramımızı genişləndirərək yaradıcı ifadə tərzinin də vacib hissəsini təmin edə bilər. Uşaqlarımızın həyatını, öyrənməsini və uğurlarını sənədləşdirməkdə, ailələr və icma ilə əlaqə qurmaqda da rolu əvəzsizdir.

Bir çox ölkələrdə texnologiya ailənin gündəlik həyatda etdiklərini, ümumilikdə, həyat tərzini dəyişdi. İndi sənədləri, fotosəkilləri və musiqiləri əldə etmək, arxivləşdirmək üçün rəqəmsal cihazlardan istifadə edirik; ünsiyyət qurmaq (mətn mesajları və e-poçt vasitəsilə); ailəniz və dostlarınızla bölüşmək üçün slayd-şouları yaratmaq; bülletenlər yazmaq və göndərmək və daha çox şeyi tədricən adi qəbul etməyə başladığ və etdik də.

Rəqəmsal qurğular əksər hallarda uşaqlar, xüsusilə də yetkin uşaqlar üçün nəzərdə tutulmayan mürəkkəb qurğulardır. Biz böyük onlardan düzgün və etibarlı istifadəni təmin etmək üçün uşaqları bu qurğu ilə münasibətə diqqətlə hazırlamalı və fəaliyyətlərini izləməliyik. Texnologiyanın istifadəsini tələb edən fəaliyyətlərin uşaqlarla digər fəaliyyətlər üçün müəyyən etdiyimiz standartlara uyğun olması xüsusilə vacibdir: bu, uşaqyönlü, interaktiv, sosial, fərdiləşdirilmiş və mənalı olmalıdır. Texnologiyanın səmərəli istifadəsi aktiv, əlverişli, işə cəlb edən və gücləndirəndir ki, bu da uşağa nəzarəti təmin edir və tapşırığın tamamlanmasına kömək etmək üçün əlaqələr təklif edir (NAEYC and Fred Rogers Center for Early Learning and Children's media, 2012).

Uşaqlar üçün hazırlanmış bir çox aparatlar və proqram təminatı bu meyarlara cavab vermir. Xoşbəxtlikdən, uşaqlara rəsm çəkmək, hekayələr yazmaq, əşyalar düzəltmək, heyvanlar haqqında məlumat almaq, kitab hazırlamaq və

daha çox şeylər təqdim edən bəzi açıq proqram təminatları var. Ekskursiyalar zamanı çəkdiyimiz rəqəmsal şəkillərdən kompüterdə slayd-şou hazırlayanda uşaqlara kompüterlərdən alət kimi necə istifadə etməyi göstəririk. Sınıfdəki bir və ya iki kompüter bir mərkəzin deyil, işimizin səmərəliliyini artırmaq və inkişaf etdirmək üçün hər kəsin istifadə edə biləcəyi mənbədir.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Məktəbəqədər təhsil sinfində texnologiyaya giriş bəzi uşaqlara digərlərindən üstün olmağa imkan verir mi?
- Məktəbəqədər yaşda olan uşaqlar üçün kompüterlər nə dərəcədə uyğundur? Onları daha çox və ya az uyğun edən nədir?

Texnologiya və interaktiv media ilə bağlı narahatlıqlar

Müasir dünyada texnologiya və interaktiv media üzrə kompetensiya və ya savadlanmağın vacibliyinə baxmayaraq, bunun azyaşlılara təsiri ilə bağlı bir sıra ciddi narahatlıqlar da var: uşaqlarda piylənməyə və sağlamlıqla bağlı digər problemlərə səbəb ola biləcək fiziki fəaliyyətin olmaması; uşaqlara zərərli məhsulların təbliği; inkişafına uyğun olmayan və ya tədrisi əsassız olan fəaliyyətlərdən (məsələn, elektron iş vərəqləri) istifadə kimi və s.

Səmərəli istifadə

Daha çox varlı ölkələrdə elektron “təhsil” oyuncaqları azyaşlı uşaqların valideynlərinə satılır. Reklam mətnləri valideynlərin özlərini günahkar hiss etmələri və övladlarına bu bahalı cihazları almamaqla onu sinifdəki ən ağıllı şagird olmaq imkanından məhrum etdiyini təbliğ edir.

Beləliklə, elektron oyuncaqlarda problem nədir? Kiçik uşaqların necə öyrəndiyini və inkişaf etdiyini bilən peşə sahibləri kimi biz işlədiyimiz ailələrə bunu anlamaqda kömək etməyə çalışırıq: doğrudur, uşaqlar elektron oyuncaqlardan və televizordan bəzi şeyləri öyrənə bilirlər, amma dərin və hərtərəfli biliyi yalnız qarşılıqlı öyrənmədən, münasibətdən, ünsiyyətdən əldə etmək mümkündür. Özü də həqiqi vəsaitlər virtual deyil. Bu virtual oyuncaqların daşdığı məhdud dəyər yalnız qayğıkeş valideynin uşaq oynadığı zaman, ona nəyisə izah etdiyi məqamlarda, hansısa təcrübəni

müzakirə etdiyi anlarda – dar çərçivədə öz təsdiqini tapa bilər. Halbuki daha əhəmiyyətli və buna bənzər öyrənmə təcrübəsi cüzi məbləğ qarşılığında və ya kitabxanadan pulsuz əldə etdiyimiz uşaq ədəbiyyatı nümunəsini birlikdə oxuduğumuz zaman yaşana bilər.

Rəqəmsal medianın tətbiqində fərqli imkanlar

Əksər ölkələrdə texnologiyanın necə yayıldığına və çoxumuzun ona etibar etməsinə baxmayaraq, insanların texnologiyaya bərabər çıxış imkanları yoxdur. Texnologiya kasıb ailələrdən (və ya kasıb ölkələrdə), həmçinin orta və yüksək gəlirli ailələrdən (və ya ölkələrdə) olan uşaqlar arasında qeyri-bərabərliyi artırdı. Bunun da səbəbləri qiymətinin baha olması, istifadəsi üçün tələb edilən xüsusi bacarığın, savadlı adamın, özü də kompüter savadının olması, istifadəçilərə verdiyi üstünlüklər və faydalardır. Evdə kompüter və ya internetə giriş imkanı olmayan, kompüter və digər rəqəmsal qurğuları yalnız sinifdə görünən və onlardan alət kimi istifadə etməyi öyrənən uşaqlar və onların ailələri ilə işləyənlər üçün bu rəqəmsal fərqi aradan qaldırmaq çox vacibdir.

Erkən yaş dövrü təhsildə texnologiya və interaktiv medianın istifadəsi ilə bağlı tövsiyələr

Azyaşlı Uşaqların Təhsili üzrə Milli Assosiasiya (AUTMA, ABŞ) və Fred Rocers Erkən Öyrənmə və Uşaq Mediaları Mərkəzi (2012) məktəbəhazırlıq proqramlarında texnologiya və interaktiv medianın istifadəsi ilə bağlı aşağıdakı tövsiyələri verir:

- **Məzmunun uyğunluğuna və keyfiyyətinə**, uşağın təcrübəsinə və əməkdaşlıq imkanlarına diqqət yetirərək, texnologiya və interaktiv media vasitələrini diqqətlə və inkişafa uyğun şəkildə seçin, istifadə edin, inteqrasiya edin və qiymətləndirin.
- **Texnologiyaların və interaktiv medianın** uşağın məhz ətrafındakılarla, onun öz dünyası ilə aktiv, praktik, yaradıcı və orijinal əlaqəsini genişləndirmək və dəstəkləmək üçün vacib vasitə ola biləcəyini nəzərə alaraq, fəaliyyət balansını təmin edin.
- **2 yaşdan kiçik uşaqlar üçün məktəbəqədər təhsil proqramlarında** televiziya, video, DVD və digər interaktiv olmayan texnologiyaların və medianın istifadəsini qadağan edin. 2-5 yaş arası uşaqlara passiv və interaktiv olmayan istifadələrə məhdudiyətlər qoyun.

- **2 yaşdan kiçik uşaqlar üçün proqramlarda istənilən texnologiya və interaktiv mediadan** istifadəni tərbiyəçilər və uşaqlar arasında məsuliyyətli qarşılıqlı əlaqəni dəstəkləyən, böyüklərlə uşağın münasibətlərini gücləndirən proqramlar istisna olmaqla məhdudlaşdırın.
- **Erkən uşaqlıq dövrlərində texnologiya və mediadan** istifadəyə müvafiq məhdudiyyətlər təyin edilərkən doğuşdan 5 yaşa qədər olan uşaqlar üçün ictimai səhiyyə təşkilatlarının verdiyi ekran vaxtı tövsiyələrini diqqətlə nəzərdən keçirin. Ekran vaxtı hesablamalarında, məktəbəhazırlıq proqramında valideynlər və ailələrin evdə və başqa məkanlarda ekranın qarşısında birgə keçirdiyi vaxt göstərilməlidir.
- **Sizin nəzarətiniz altında olan uşaqların**, həmçinin onların valideynlərinin və ailələrinin texnologiyaya, interaktiv qurğulara bərabər girişini təmin edin.

Uşaqlarda texnologiyaya marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək

Texnologiyanın bütün növləri uşaqları özünə cəlb edir və bu, çoxumuzun həyatında vacib şərtə çevrilib. Bu, heç vaxt yox olmayacaq və əksinə, gələcəkdə təhsil proqramlarına təsiri daha da artacaqdır. Məktəbəhazırlıq müəllimi olaraq bizim edəcəyimiz uşaqları daha yaxşı öyrətmək üçün texnologiyadan və mediadan necə istifadə edəcəyimizi bilməkdir. Bu vasitələrin xarakteri və uşaqlarla istifadəsinin təsirləri barədə məlumat və mənbələrə ehtiyacımız var (NAEYC and Fred Rocers Mərkəzi, 2012).

Müvafiq proqram və tətbiqlərin seçilməsi

Azərbaycan uşaqları üçün tətbiq və ya proqram seçərkən əsas meyarlar ondan bənzərsiz, unikal nəşə yaratmaq üçün istifadə edə bilmələridir. Bu halda qurğuların üçün əyləncə və ya elektron iş vərəqi deyil, alət, vasitə xarakteri daşıyır. Unikal iş səhnə, quruluş, kollaj, ekran, işarə və ya afişa, mesaj, hekayə, kitab, slayd-şou, animasiya və s. ola bilər. Bunların hər birinin və daha yaxşısının ərsəyə gətirilməsindən ötrü uşaqlar üçün xüsusi hazırlanmış elektron tətbiqlər və proqram təminatları var. Ancaq bu proqramdan birinci dəfə istifadə etdikdən sonra o, yenə də davamlı şəkildə buna ehtiyac duyacaq. Halbuki təcrübə ilə bir və ya digər iki uşaqla birlikdə işlədikləri təqdirdə özləri daha böyük işlər görə bilərlər. Uşaqlar fərqli yaradıcılıq nümunələri yaratsın deyərək biz bu cür proqram və ya tətbiqlərin daha çoxuna sahib ola bilsək, onların öyrənmə üstünlüklərini təmin edə bilərik və uşaqlar kompüterin bir alət kimi dəyərli olduğu qənaətinə gələcəklər.

İPUCU**Kiçik uşaqlar üçün proqram təminatı bu hallarda gərəkdir:**

- araşdırma, təxəyyül və problemin həlli yollarını daha da genişləndirmək üçün;
- uşaqların oradakını artıq bildiklərinə əmin olduğumuz halda;
- səs, görüntü və musiqi də daxil olmaqla emosiyaları fəallaşdırmaq niyyətilə;
- uşaqla işin sürətinə və istiqamətlərinə nəzarət etmək üçün.

Sərbəst proqram təminatı uşaqlara araşdırma, kəşf, seçim etmək və qərarlarının təsirindən xəbərdar olmaq imkanı verir. Proqram öyrənməni təmin etməməli, tədris proqramını dəstəkləməlidir. Rəsm proqramları, uşaqlar üçün şəkil proqramları və hekayə yazma proqramı yaradıcılıq üçün uşağın istinad edəcəyi nümunələrdir. Hətta balaca uşaqlar belə fəal və yaradıcı olmaq üçün rəsm və yazı proqramlarından və ya vizual istinad materiallarından istifadə edə bilərlər. Kompüter oyunları və "təhsil" proqramları (əylənərkən təhsil verdiyini iddia edən proqram) uşağın təhsil təcrübəsinə heç nə əlavə etmir.

Xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar üçün texnologiya

Bəlkə də, son illərdə texnologiyanın inkişafının ən maraqlı nəticəsi əlilliyi olan insanlara kömək edən vasitələrin inkişafıdır. Adətən, köməkçi texnologiya adlandırılan bu vasitələr oxucu lövhəsində klaviatura və ya mətbuat simvollarına sözlər daxil etdikdə insan üçün danışan cihaza çevrilməkdən tutmuş inkişaf etmiş, yüksək texnologiya əsasında mühərrikli əlil arabalarına və müasir mobil qurğularadək hər şeyi özündə cəmləşdirir. Belə vasitələr xüsusi ehtiyacları olan balaca uşaqlara digər uşaqlarla əlaqə qurmaq, ehtiyac və hisslərini ifadə etmək, məktəbdə və icmada daha yaxşı, rahat şəkildə fəaliyyətini qurmaq imkanı yaradır. Bu vasitələr onlara yaşdıları ilə eyni imkanlara sahib olmaları hissini aşılayır.

Uşaqlar köməkçi texnoloji qurğulardan istifadə etməsindən ötrü onları idarə etməyi öyrənmək, ehtiyacları dəyişdikcə cihazları tənzimləmək üçün mütəxəssislərə ehtiyac duyurlar. Bu mütəxəssislər eyni zamanda məktəbəqədər müəllimlərə təlim və davamlı dəstək verməlidirlər ki, cihazları uşaqlarla birgə istifadə edə bilək (və ya istifadəsinə dəstək olaq) və ümumi problemləri həll edək. Bütün uşaqlar üçün tam inklüziv xüsusilə də sosial inklüzivin məqsədi olduğu üçün sinifdəki bütün uşaqlar köməkçi texnoloji qurğu(lar) barədə bilməlidirlər ki, onları istifadə edən uşaq və ya uşaqlarla birbaşa ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə qura bilsinlər.

Yeni dil öyrənən uşaqlara kömək üçün texnologiyadan istifadə

Tərcümə saytları vizual lüğətlər və ensiklopediyalar kimi texnologiya, ana dilimizdə danışmadığımız və ya sinifdə istifadə olunan əsas dildə danışmağı öyrənən uşaq və ailələri ilə ünsiyyət üçün vasitələr əldə etməyi təklif edir. İnternetə və keyfiyyətli, sürətli rəngli printerə və ya yüksək keyfiyyətli planşetə sahib olmaq dominant dildə danışmağı öyrənən uşaqlar üçün dərsləri, müzakirələri, söhbətləri, izahatları və istiqamətləri vizual olaraq əlavə etməkdən ötrü fotosəkillərdən və ya rəsmlərdən istifadəyə imkan verir. Lakin bu uşaqların və ailələrin tələbatına tam cavab vermək və kömək etmək üçün təkə texnologiya kifayət deyil; yazılı və şifahi tərcüməçilərə və geniş təlim strategiyasına hələ də ehtiyac duyuruq. Ancaq texnologiya bizim alətlər qutumuzda daha bir alət artırır. Özü də bu alət daha dəqiq və daha sürətli olması ilə çox güclü vasitədir.

Texnologiyanın digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası

Texnologiya – mövzuları, fəaliyyətləri və layihələri dəstəkləmək, inkişaf etdirmək üçün ən yaxşı şəkildə istifadə olunur. Bu mümkün olduqda uşaqlar işlərini planlaşdırmaq, danışqlar aparmaq, əlaqələndirmək, nəzərdən keçirmək, nitq hazırlamaq və qiymətləndirmək üçün birgə işləməlidirlər.

İnkişaf sahələri

Sosial-emosional inkişaf

- Rəqəmsal hekayələr yaratmaqda əməkdaşlıq etmək;
- Rəqəmsal layihələr üzrə əməkdaşlıq etmək;
- Rəqəmsal kitablar ərsəyə gətirərkən başqalarının hüquqlarına, səylərinə və fikirlərinə hörmət etmək;
- Rəqəmsal mediadan növbəli istifadə etmək üçün danışqlar aparmaq;
- Əsas kompüter bacarıqlarına yiyələnməklə öz effektivliyinə inam hissini inkişaf etdirmək;
- Suallara cavab vermək üçün rəqəmsal/onlayn mənbələrə daxil olmağı bilmək;
- Rəqəmsal layihələr üzərində işləyərkən qərar qəbul etmək və problemləri həll etmək.

davamı növbəti səhifədə

Inkişaf sahələri*davamı***Fiziki inkişaf**

- Siçandan istifadə edərkən əl-göz koordinasiyasını və dəqiqliyi inkişaf etdirmək.

Koqnitiv inkişaf və özünütənzimləmə

- Yeni kompüter bacarıqlarına yiyələnmək, üzərinə köklənmək və davamlı olmaq;
- Kompüter animasiyalarından və ya videolar vasitəsilə səbəb və nəticə əlaqələrini başa düşmək (adekvat olaraq yağışla bitkilərin müqayisəsi fonunda bitkilərin ölçüsündə yağışın olmaması və ya əksinə);
- Bir layihənin sənədləşdirilməsini planlaşdırmaq (slayd-şou, video, rəqəmsal kitab);
- Uzun zaman rəqəmsal layihələr üzərində işləyərkən məmnuniyyət hissəsinin azalması.

Nitqin inkişafı

- Rəqəmsal layihələr üçün planları və fikirləri izah etmək;
- Sualları formalaşdırmaq;
- "Axtarış terminləri" kimi istifadə üçün əsas sözləri müəyyənləşdirmək;
- Texnologiya ilə əlaqəli söz ehtiyatını artırmaq;
- Rəqəmsal media vasitəsilə ünsiyyət qurmağın müxtəlif yollarından istifadə etmək (ikitərəfli video, e-poçt).

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar**Nitq və savad**

- Yeni texnologiya ilə əlaqəli lüğət öyrənmək;
- Sənədləri saxlamaq üçün ad yazmaq;
- Rəqəmsal kitabların yaradılması;
- Kompüterə dair baza məlumatlarının artırılması.

Riyaziyyat

- Rəqəmsal layihələrin təşkili və təsnifatı: sənədlər, fotosəkillər, kitablar və s.;
- Bina və təbiət təsvirlərini yaratmaq;
- Məlumatları qeyd etmək (məsələn, sevimli yemək);
- Verilənlərdən sadə qrafik yaratmaq.

davamı növbəti səhifədə

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar*davamı***İctimai və mədəni kompetensiyalar**

- Kompüterlərdən və rəqəmsal mediadan mədəniyyətlə bağlı vəsait kimi istifadə etmək;
- Mədəni fərqlər və oxşarlıqların görüntülərinə, səslərinə və videolarına baxmaq (evlərin növləri, əşyaların daşınması üsulları, musiqi və musiqi alətlərinin növləri, qida məhsulları və qidalanmaq üsulları).

Təbiət elmləri

- Sadə qurğuların (linglər, polad qapaqlar, panduslar) kompüter animasiyalarına və videolarına baxmaq;
- Görüntülərə, animasiyalara, videolara və təbiət haqqında təsvirlərə baxmaq (fəsilərin dəyişməsi, təbiətdə mayenin dövr etməsi, yumurtadan cücə çıxması, vulkan püskürməsi və s.);
- Nəyin necə düzəldildiyinə və işlədiyinə (televizorlar, avtomobil mühərrikləri, hündür binalar, körpülər) dair təsvirlərə, animasiyalara, videolara baxmaq;
- Elmlə bağlı müşahidə və layihələrin sənədləşdirilməsi/qeyd edilməsi (əkilmiş toxumun gündəlik böyüməsinin rəqəmsal fotosəkilləri);
- Google Earth və digər proqramlardan istifadə edərək coğrafiyanı araşdırmaq.

İncəsənət

- İncəsənət nümunəsi yaratmaq üçün rəsm çəkmə, rəngləmə proqramlarından istifadə etmək;
- Konstruksiya qurmaq üçün tikinti proqramlarından istifadə etmək;
- Rəqəmsal kitablar hazırlamaq üçün tarixçələr yaratmaq;
- Müxtəlif musiqi yaratmaq və dinləmək;
- Layihələrin sənədləşdirilməsi üçün cəlbedici üsulları aşkar etmək.

Aşağıda azyaşlıların qrupunda texnologiyadan effektiv istifadəyə dair bir nümunə verilib.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Fırtınalı hava

Yaxınlaşan böyük bir qasırğa söhbətin əsas mövzusu idi və Asanın məktəbəqədər sinfindəki bütün uşaqları narahat edirdi. Ailələr evdə hazırlıq görürdü və bir neçə valideyn Asadan övladlarına nə danışacaqları və nə qədər danışacaqları barədə məsləhət istədi. Uşaqlara narahatlıqlarını azaltmağa və eyni zamanda bəzi biliklər, riyaziyyat və kompüter, dil və sosial bacarıqları öyrətməyə kömək edə biləcəyini hiss edən Asa tez bir zamanda "Fırtınalı hava" mövzusunda tədbirlər hazırladı.

Asa internetdə sadə izahatlar, animasiyalar, videolar, fikirlər, hava və qasırğaların necə baş verməsi haqqında uşaq kitabları axtarmağa başladı. Tapdığı bütün kitablar və ideyalar, demək olar ki, məhz böyük yaş qrupları üçün idi, lakin bəziləri sadə dildə olduğu üçün onları 3-5 yaşlı uşaqlar üçün uyğunlaşdırma bildi.

Uşaqları təbii fəlakətlərə, o cümlədən qasırğalara hazırlamaqla bağlı valideynlər və müəllimlər üçün yazdığı bəzi qısa məqalələri tapdı və onları yenidən sənədləşdirdi. Əlavə məlumat istəyə bilən ailələr üçün bəzi qaynaqlar və sayt ünvanlarını əlavə etdi və sənədi sinfin veb-saytında yerləşdirdi, elektron poçtla bütün valideynlərə göndərdi. Eyni zamanda çap edib hər uşağa verdi ki, valideynlərinə çatdırsınlar. Bu sənəd valideyn iclasında müzakirə üçün əsas kimi istifadə edilmişdir.

Asa haqqında BİÖ ilə başlayacağını düşündü və ilk günlər üçün ilkin dərslər planı hazırladı. Uşaqların onsuz da bildiklərindən, bilmədiklərindən, bilmək istədiklərindən və qasırğalarla əlaqədar onlarda olan yanlış məlumatlara dair tədbirlər hazırladı. Asa uşaqların marağına əsaslanaraq aşağıdakı işləri həyata keçirdi:

- Fırtına zamanı özünü müxtəlif yollarla etibarlı şəkildə qoruyan bir neçə ailə haqqında (özünün redaktə etdiyi və qısaldılmış) hekayəsini oxudu.
- Uşaqların ailələrinin fırtına hazırlıqlarının müxtəlif üsulları və uşaqların narahatlığının öhdəsindən gəlmək üçün təkliflər barədə müzakirələr apardı.

davamı növbəti səhifədə

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Fırtınalı hava davamı

- Qasırgıların necə baş verməsi və davam etməsi, sonra böyük bir fırtına prosesini təsəvvür etmək üçün internetdən bir qrup uşağın bütün bədənləri ilə simulyasiya etdikləri animasiyanı nümayiş etdirdi.
- Yanğınsöndürənlərin və polislərin fırtına zamanı insanlara kömək etməyə necə hazırlaşdıqlarını görmək, eyni zamanda məsləhət və suallarına cavab almaq üçün uşaqları həmin idarələrə ekskursiyaya apardı.
- Bir neçə uşaqla birlikdə həmin ekskursiyanı əks etdirən fotolardan slayd-şou hazırladı.
- Fırtınanı izləyən hava stansiyasında meteoroloqları (hava proqnozuna dair proqramla işləyən kompüter əlavə etməklə), hava şəraiti ilə bağlı məlumatları televiziya studiyasında müxbirlərə çatdıran mütəxəssisləri (videokameralar və böyük bir xəritə əlavə etməklə) və siqnallar verən yanğınsöndürənlər/təcili yardım maşınlarını, baş verənləri izləyən valideynlərin (videolar başqa bir planşetdə göstərildi) həmin müddət ərzində lazım ola biləcək əşyaları, su və qida almaq üçün dükanlara getmələrini əks etdirən geniş sosial təxəyyüllü ssenari hazırladı.
- Sosial yaradıcı oyunu sənədləşdirmək üçün video və rəqəmsal fotosəkillər çəkdi. Sınıfın veb-saytında yerləşdirilən və sinifdəki uşaqların yer aldığı fotosəkilləri nümayiş etdirən elektron slayd-şoular və filmlər işlədi.
- Hər bir uşağın ailələrinin fırtınaya necə hazırlaşdığını və fırtınadan sonra evlərinə nə qədər ziyan dəyibsə durumu təsvir edən (bəziləri elektron rəsm proqramı ilə, digərləri rəsmlərin rəqəmsal fotosəkillərindən hazırlanmış) elektron kitab tərtib etməsinə yardım göstərdi.
- Bir neçə uşağın nənə və babasını həyatları boyunca gördükləri böyük fırtınalardan danışmaları üçün sinfə dəvət etdi, videolar çəkildi və internetdə yerləşdirildi ki, uşaqlar evdə ailələri ilə birlikdə izləyə bilsinlər.
- Fırtınanın bitməsinə müvəqqəti sığınacaqda gözləməyə məcbur olan uşaqlar üçün qrupun uşaqları ilə birgə bloq yaratdı. Bura “Mən casusam” və “20 sual”ın sadələşdirilmiş versiyalarını yüklədi ki, uşaqlar başlarını qata bilsinlər.

Ailə və icmaların uşaqların texnologiya üzrə kompetensiyaların inkişafına cəlb edilməsi

Müəllim olaraq ailələr və mövzuya maraqlı olan icma üzvləri ilə ünsiyyət vasitəsi kimi texnologiya və interaktiv mediadan səmərəli şəkildə istifadə etməklə onları həm də evdə, icma mərkəzləri və kitabxanalar kimi məkanlarda tədrisi genişləndirən əməkdaş kimi fəaliyyətə cəlb edə bilərik.

Uşaqlara və ailələrinə gün ərzində ünsiyyət qurmağı təşviq edə bilərik ki, mövcud texnologiya sayəsində vacib saydığı məqamların şəkillərini çəkib bir-birinə elektron poçt vasitəsilə göndərsinlər.

Özündə foto, video və audioyazıları ehtiva edən uşaqların rəqəmsal portfolları da uşaqlara öyrənməyi sənədləşdirməyi anlamağa kömək edir. Həm də ailələr və uşaqların birlikdə baxması və müzakirə etməsi üçün zövqlü üsuldur.

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Sınıfdə kompüterlərdən başqa hansı texnologiyadan istifadə edirəm? Bu qurğular vasitəsilə uşaqlar texnologiya haqqında nə öyrənirlər? Uşaqları onlardan daha çox istifadəyə təşviq etmək üçün hansı fəaliyyət növləri əlavə oluna bilər?
- Hazırda uşaqlar üçün açıq fəaliyyət göstərə bilməyən hansı proqramlardan istifadə edirəm? Onların məqsədi nədir? Daha dəqiq təcrübəni təmin etmək üçün necə istifadə oluna və ya dəyişdirilə bilər?
- Hansısa mövzunu araşdırmaqdan başqa, uşaqlarla daha nə üçün və nə zaman kompüterdən (və digər texnologiyalardan) istifadə edə bilərəm?
- Ailələrlə və icma üzvləri ilə ünsiyyət qurmaq üçün texnologiyadan necə istifadə edirəm? Başqa nə edə bilərdim?

Açıq havada (və ya idman zalında) fiziki kompetensiyalar

İstər sinif otağında, istərsə də sinifdən kənarında fiziki oyun üçün hazırlanmış məkanlar uşaqların aktiv olmasına və böyük motorikadan istifadə etməsinə təkan verir. Məkan azadlığı uşaqlara qaçmaq, tullanmaq, yıxılmaq və bütün bədənlerini maneəsiz yollarla hərəkət etdirmək imkanı verir. Əsas oyun meydançası və idman salonundakı avadanlıqlar uşaqları dırmaşmağa, tullanmağa, yellənməyə, pedal fırlatmağa və balans, koordinasiya, eləcə də yuxarı və aşağı bədən gücünü inkişaf etdirən qolları ilə yuxarı dartınmağa təşviq edir.

Çöldə və ya idman zalında olduqda uşaqlar bədənlərinin necə işlədiyini hiss edirlər: hündür zirvədə olmağın, yelləncəklə çox hündürdə yellənməyin, topla oynamağın, tuneldə sürünməyin, topa təpik vurmağın və ya bacardıqca uzağa tullamağın nə demək olduğunu hiss edirlər. Fiziki güc, koordinasiya, balans və dözümlülük gündəlik təcrübə əsasında tədricən inkişaf edir və məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq biz azyaşlıların bu bacarıqlara yiyələnmələri üçün fiziki oyun sahələrini və fəaliyyətlərini diqqətlə tərtib etməliyik.

Kənarında, bayırda olmaq da günə əlavə rəng qatır. Uşaqlar üçün də, böyükklər üçün də açıq havada nəfəs almaq, açıq yer sərbəstliyindən zövq almaq və böyük motorikadan istifadə etmək sağlamlıqdır. Kənarında uşaqlar qaça və səs-küy sala bilərlər – hər ikisi hətta bəzən zəruri olsa da, sinif daxilində mümkün olmur. Hərəkət və havanı dəyişmək stresi azaldır. Bu üstünlüyünə baxmayaraq, bəzi müəllimlər açıq havada təhsil və inkişaf imkanlarından istifadə etmirlər. Buna daha zəngin sinif otağı kimi deyil, sinifdən kənarında bir fəsilə kimi yanaşırlar. Bu fəsil uşaqların açıq havada öyrənə biləcəklərindən bəhs edir.

Çöldə olmaq bizə təbiəti dəyərləndirməyi öyrədir və daha yaxşı qayğı göstərməyə həvəsləndirir. Uşaqlar təbii olaraq hər şeylə maraqlandıqları üçün onların bu marağını təbiəti, canlı aləmi öyrənməyə yönəldə bilirik.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Niyə bütün uşaqların gündəlik fəaliyyətlərində açıq havada olmağa ehtiyacı var?
- Məktəbəqədər təhsil proqramlarımız açıq havada keçirilən dərslərdən daha çox fayda götürmək üçün başqa nə edə bilər?
- Uşaqların təhlükəsizliyi ilə açıq havada onları həddən artıq himayə etmək arasında balans necə qorunur?

Uşaqların açıq havada davranışlarını və fiziki inkişafını müşahidə etmək

Biz məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq uşaqların fiziki inkişaf səviyyələrini diqqətlə izləməli və hər bir uşağa böyük motorika bacarıqlarını gücləndirməyə və yenisini əldə etməyə köklənən fəaliyyət növü planlaşdırmalıyıq. Hər bir uşaq fiziki cəhətdən fərdi sürətlə inkişaf edir. Elə uşaqlar var ki, 4 yaşında asanlıqla tullana bilir, eləsi də var ki, 5-6 yaşının tamamını gözləyir. Bəziləri kiçik topu asanlıqla tuta və ata bilər, bəziləri isə yalnız böyük yumşaq topu tuta və irəli-geri ata bilər. Hər bir uşağın inkişaf mərhələsində olduğunu nəzərə almaqla bütün uşaqların iştirak edə biləcəyi fəaliyyətləri uyğunlaşdırma və “yaxın inkişaf zonası”ndakı hər bir uşağı gücləndirmək, daha çevik və dözümlü olmaq üçün həvəsləndirə bilərik.

Uşaqları müşahidə edərək, açıq havadan daha çox zövq alsınlar deyərək onlara necə kömək edə biləcəyimizi dəqiqləşdirməliyik. Sağlam inkişaf bütün uşaqlar üçün şərtidir və buna görə də onların açıq havada vaxt keçirməsi vacibdir. Qrupdan kənardakı oyun meydançalarına hansı vəsaitləri əlavə edə biləcəyimizi müəyyənləşdirməklə uşaqların açıq havada keçirdikləri vaxtı daha yüksək dəyərləndirməsinə, eyni zamanda tədris və digər sahələrdə inkişafalarını artırmalarına şərait yarada bilərik.

Açıq hava mühiti uşaqlara təsəvvürlərini və yaradıcılıqlarını genişləndirməyə imkan verir. Yəllənərkən uşaqlar uçduqlarını iddia edə bilərlər. Oyuncaq maşında hərəkət edərkən yük maşını sürdüklərini düşünə bilərlər. Uşaqlar birlikdə açıq havada həyata keçirilən çox maraqlı ssenarilər qura bilərlər – uzun səyahətə, yürüşə gedə, okean boyunca üzə və ya vəhşi heyvanların axtarışına çıxma bilərlər. Dinozavr sümükləri, izləri və ya qalıqlarını axtaran paleontoloq roluna girsək, adi bir səfərimiz macərəyə çevrilə bilər. Uşaqların açıq havada olduqları müddəti maraqlı etmək üçün özümüzə kitablar, bədii materiallar, manipulyatorlar və ictimai yaradıcılıq oyun mərkəzlərindən əşyalar, məsələn, paltar, mətbəx avadanlığı və alətlər götürə bilərik. Uşaqlara özlərinin fiziki inkişaflarını və

hərəkətlərinin, habelə təbiətin çox maraqlı mənzərələrinin qeydini aparmaları üçün hətta kameralar və videokameralar da əlavə edə bilərik.

Təbiət elmləri anlayışlarını açıq havada da formalaşdırmaq olur. Yağış haqqında danışarkən biz uşaqları səmada hərəkət edən buludları müşahidə etməyə, yağışın necə əmələ gəldiyini izləməyə təşviq edə bilərik. Və ya uşaqlardan biri “Niyə qar adamı getdikcə balacalaşır?” soruşduqda biz ona bunun temperatur dəyişikliklərinin təsiri ilə baş verdiyini izah edə bilərik. Digər uşaqlar yağışdan sonra ağacların və ya gölməçələrin böyüdüyünü deyə bilərlər. “Niyə onlar bəzi yerlərdə var, bəzi yerlərdə yoxdur?”; “Niyə bəziləri digərlərindən daha böyükdür?”; “Onları nə qurudacaq və bu nə qədər çəkəcək?” – uşaqlar bu cür suallar verdikdə ölçü lentləri, böyüdücü eynəklər, durbinlər, simlər və elmi kitablar kimi əlavə materiallarla təmin etməklə onların cavab tapmalarına və əlavə araşdırma aparmalarına kömək edə bilərik. Müşahidələrini və suallarını qeyd etsinlər deyə uşaqlara kağız, qələm və s. lazım olacaq.

Yaradıcı layihələr açıq havada da həyata keçirilə bilər. Məsələn, ayaqla rəsm çəkmək çox əyləncəlidir. Uşaqlar ayaq barmaqları ilə uzun kağız parçası üzərində və ya yerdə rəsm çəkə, qaça, tullanıb-düşə bilərlər. (Boyanı maye sabunla qarışdırsaq, asanlıqla yuyulub-təmizlənər). Açıq yer kifayət qədər böyük olarsa, uşaqların birlikdə böyük layihələr üzərində işləməsi də mümkündür. Onlar barmaqları və fırça ilə toxunmaqla torpağın, otun və ya qumun tərkibini hiss edə bilərlər. İsti günlərdə rəngsaz fırçaları və su ilə boyama da çox əyləncəli olar.

Tərbiyəçi-müəllim olaraq sinifdə olduğu kimi, açıq havada da uşaqların düşüncələrini genişləndirmək və öyrənmələrini təşviq etmək üçün onların maraqlarını və dərk etmə səviyyələrini diqqətlə izləməliyik. (Bax: 9-cu fəsil: “Müşahidə, sənədləşdirmə və refleksiya”; 10-cu fəsil: “Planlaşdırmaya həssas yanaşma”; 11-ci fəsil: “Həssas təlim strategiyaları” xarici və daxili oyunlarımızdakı rollarımız haqqında daha çox məlumat əldə etmək üçün faydalıdır). Tərbiyəçi-müəllim kimi vəzifəmiz sinifdə olduğu kimi, uşaqların sinifdən kənarında da öyrənmələrini təşkil etməkdir. Bu həm də uşaqlarda dünyamıza maraq oyatmaq və onun qoruyucusu olmağı aşılamaq üçün bir fürsətdir.

Uşaqlara ətraf mühitə qayğı göstərməyi öyrətmək

“Təbiətlə yaxın olan uşaqlar buna heyrət, sevinc və təəccüb mənbəyi kimi yanaşırlar. Təbiətə kitab, söz və ya bütün həqiqətləri öyrənməkdən daha çox maraq göstərirlər ki, bu da məktəbəqədər yaşlarında ətraf mühitin qayğısına qalması öyrənməyə istiqamət və təkan verir” (Wilson, 1999). Uşaqlar hər gün açıq havada olduqda onlarda təbiətə, ətrafa qayğı və hörmət hissi inkişaf edir. Parka və ya təbiətə, qoruğa birdəfəlik səyahət azyaşlılara çox təsir

etməyəcəkdir. Məhz davamlı olaraq ot, ağac, böcək, həşəratlar və vəhşi canlılarla sadə təcrübələr uşaqlarda təbiətə, ətraf mühitə hörmət və emosional bağlılıq yaradacaq. Bütün tədris prosesində olduğu kimi təbiətin qayğısına qalmağı, sevgini nümayiş etdirən böyükklərin yoldaşlığı ilə uşaqlar təbiəti, ətraf mühiti araşdırmaq və anlamaqda fəal iştirak etməlidirlər.

Açıq havada fiziki oyun üçün meydançanın qurulması və ondan istifadə

İdeal oyun meydançasında uşaqların qazımaq, ağacı öyrənmək kimi müxtəlif fəaliyyətlərlə məşğul olması üçün şərait olmalıdır. Həm də elə bir yer olmalıdır ki, uşaqlar gəzə, müxtəlif növ səthlərin üzərinə dırmaşa, tullanıb-düşə bilsinlər. Bağlı otaqdan fərqli olaraq, açıq havada uşaqların təmas təcrübələrinə də (görmə, toxunma) şərait vardır.

Uşaqlar bir-biri ilə toqquşmasınlar deyə açıq havada, oyun meydançalarında hərəkət qaydalarına ciddi şəkildə əməl edilməlidir. Ərazi aydın deyilsə, işarələr qoyun, uzun parça iplərlə ərazini əhatəyə alın və ya qayalar, yaxud da lövhələrlə haşiyələr yaradın. Hər gün bayıra çıxmazdan əvvəl təhlükəsizlik qaydalarını uşaqlara xatırlatmalıyıq.

İri avadanlıq olan sahələr

Bu sahədə olan avadanlıq növləri bunları özündə ehtiva edir:

- böyük dırmaşma konstruksiyası;
- asma (üfüqi) ştanqlar;
- balans üçün paralel qollar;
- yuxarı/aşağı platformalar və körpülər;
- yoxuşlar;
- yelləncəklər;
- slaydlar;
- sürüşmə yerləri;
- tunellər;
- sərbəst detallar (aşağı baxın).

Uşaqların yaşına uyğun ölçüdə müxtəlif avadanlıqların olması və onlardan istifadə edən uşaqların sayına uyğunluğu oyun meydançasının təhlükəsiz və rahatlığını təmin edən vacib amillərdir. Qəzaların əksəriyyəti bu ərazidə baş verir, buna görə yaxşı nəzarət edilməlidir və davamlı, yumşaq yer örtüyü olmalıdır. Yaxşı uşaq meydançası avadanlıqları bahadır, ancaq uzun müddət davam etməyəcək və təhlükəsizliyinə əmin olmadığımız zəif materiallardan olan avadanlıqlar almaqdansa, bir yaxşısını almaq və ya heç almamaq daha

doğru qərardır. Avadanlıq nüfuzlu bir istehsalçının məhsulu deyilsə, əraziyə uyğun olaraq qurulur və quraşdırılırsa, ciddi keyfiyyət və təhlükəsizlik standartlarına cavab verməli və yerə möhkəm bərkidilməlidir.

Sərbəst detallar

Sərbəst detallar uşaqların daha böyük konstruksiyalar qurmaq üçün istənilən şəkildə istifadə edə biləcəkləri material dəstidir. Çox vaxt onlar yuxarıda təsvir olunan oyun meydançası avadanlıqları ilə birlikdə istifadə edilir. Onlar sənaye mallarından və ya ticari olaraq hazırlanan məhsullardan, yaxud hər ikisindən ibarət ola bilər. Sənaye mallarına müxtəlif uzunluqda sərt taxta lövhələr, müxtəlif ölçüdə möhkəm taxta qutular, ip, brezent, karton lövhələr daxil ola bilər. Uşaqlar təsəvvür edə bildikləri hər şeyi yarada və yaratdıqlarını sosial yaradıcı oyun ssenariləri üçün istifadə edə və bununla da özlərini fiziki tapşırığa kökləyə bilərlər.

Sənaye malları, əslində, mahiyyətcə böyük tikinti oyuncaqlarıdır. Bunlar blok hissələrinin oxşarları (içiboş olduğundan ağır deyil), plastik kərpicləri və ya plastik borular, bağlayıcılar ola bilər. Bunlar qırıntı materialları qədər yaradıcı potensiala malik olmaya bilər, amma uşaqlar, həqiqətən, onlardan zövq alırlar, üstəlik bu, uzunömürlü və təhlükəsizdir.

Qazıma sahəsi: qum, su və palçıq

Meydançanın bu hissəsi bir neçə uşağın birlikdə və ya tək rahat oynaya bilmələri üçün kifayət qədər geniş olmalıdır. Yaxşı olar ki, bu sahə su təchizatına yaxın olsun. Yaxınlıqda krant və ya fəvvarə yoxdursa, suyu plastik qablarda gətirin. Suqablarını arabaya yığıb uşaqların oyun meydançasına daşması çox əyləncəli və tərbiyəvi üsuldur.

Təmizlik qum qutusu üçün vacib amildir. Qutunu bağlamağa imkan verən qapağın olması vacibdir. Bu, pişiklərin və digər heyvanların ondan zibil qabı kimi istifadə etməsinə şərait yaratmayacaq.

Əsas qum, su və palçıq oyuncaqlarına daxildir:

- plastik və metal qablar, kasalar;
- müxtəlif ölçülü kürəklər, qaşıqlar və dirmıqlar;
- oyuncaq maşınlar və yük maşınları (xüsusilə tikinti sahəsində istifadə olunan yük maşınları);
- qıf və süzgeçlər;
- tava və keks qabları;
- kiçik təkər arabası və ya araba.
- Qabıq, çubuq və çınqıl kimi təbii əşyalar.

(Bax: 21-ci fəsil. “Digər integrasiya mərkəzləri: bloklar və qum/su”).

Qum qutusu uşaqlar üçün şəhərlər, qalalar, çaylar, qüllələr və hətta yemək təsviri yaratmaq üçün gözəl yerdir, bunların hamısı bir oyun müddətində düzəldilə və məhv edilə bilər. Azyaşlılar oturur və barmaqlarının arasından qumun necə süzüldüyünü müşahidə edirlər. Onlar üçün bu, hissiyyatla dolu təcrübədir. Qumda gəzmək uşaqlara başqa bir hissə təcrübəsi təqdim edir və balanslı formada gəzməyi inkişaf etdirir. Azyaşlılar qumu vedrələrə dolduraraq bir yerdən digər yerə daşımağı sevirlər.

Palçıq haqqında bir neçə kəlmə: onun tərkibi qumdan çox fərqlidir və uşaqlar bunu hiss etmək və içində oynamaq imkanı əldə etməlidirlər. Palçığı qum və su ilə düzəldə bilərsiniz. Ancaq təbii palçıq xüsusilə də isti günlərdə yağışdan sonra əmələ gələnədir. Uşaqlar ayaq barmaqları arasındakı palçıq kütləsini hiss və seyr etməyi sevirlər. Palçıq piroqu hazırlamaq da əyləncəlidir, amma bunların hamısı onları çirkləndirəcək. Buna görə də belə əyləncələri uşaqların daha az paltar geydikləri və əl-ayaqlarını şlanqdan axan su vasitəsilə yuya biləcəkləri isti günlərə planlaşdırın. Ancaq sırf ətrafı bulaşdırdığına görə palçıq əyləncəsindən imtina etməkdən də qaçmayın!

Nəqliyyat sahəsi

Bura açıq havada yeganə yerdir ki, səthi sərt olmalıdır. Uşaqların palçıq və otluqdan daha sərt bir səthdə sürüşməsi, hərəkət etməsi daha asandır. Uzun, dolama, dairəvi yol xoş, ciddi fiziki oyun təcrübəsi qazandırır. Pedal fırlatdıqları, hərəkət etdikləri və itələdikləri zaman uşaqlar böyük motorika güclərini işə salır və tarazlığı inkişaf etdirirlər. Bizdə hər yaşda və bacarıqda olan uşaqlar üçün müxtəlif vəsaitlər olmalıdır. Arabalar, oturma skuterləri və velosipedlər kiçik uşaqlara uyğundur, ikitəkərli velosipedlər, lövhə skuterlər və skeytbordlar isə nisbətən yuxarı yaşlı uşaqlara münasibdir. Daha soyuq, uzunmüddətli qarlı iqlim şəraiti olan günlər üçün proqramlarda xizəklərdən, eləcə də sürüşmək üçün digər vasitələrdən daha çox istifadə edilə bilər, nəinki təkərli vasitələrdən. Fiziki məhdudiyətli uşağın da bu əyləncədən kənar qalmaması üçün gəzinti vasitələrinə uyğunlaşmalar edilə bilər. Bəzi uşaqlar üçün bu, fiziki cəhətdən daha bacarıqlı digər uşaqla bərabər gəzişmək və ikincinin müşahidəçi rolunu öz üzərinə götürməsi deməkdir.

Uşaqlar nəqliyyat sahəsində xəyali sosial oyun oynamaqdan zövq alırlar. Şapka, nişan, sarğı, paltar, təbaşir və digər rekvizitlər əlavə edərək bunu daha da maraqlı edin. Ssenari cari mövzunun bir hissəsi ola bilər və ya açıq hava üçün fərqli mövzu da seçə bilərsiniz.

Ağac emalı mərkəzi

Ağac emalı mərkəzi içəridə və ya açıq havada qurula bilər. Ancaq səs-küy və taxta parçaları ilə mismarların ora-bura uçması ehtimalı nəzərə alınarsa, belə bir mərkəzin açıq havada olması daha uyğundur. Mümkünsə, örtülü bir ərazidə və digər oyun meydançalarından kənarında olmalıdır.

Uşaqlar həqiqi alətlərin kiçik versiyasından istifadə etdikləri üçün mümkün qəzanın qarşısını almaq üçün onlar ciddi təlimatlara, alətlərdən istifadə qaydalarına və ciddi nəzarətə ehtiyac duyacaqlar.

Ağac emalı mərkəzi üçün materiallar: mişarlar, kəlbətinlər, çəkiclər, mıxlar, vintaçanlar, vintlər, ağac blokları, kiçik lövhələr, müxtəlif formada ağac parçaları, sıxaclar, ağac yapışqanı, boya və fırçalar. Uşaqların çoxu ağac kütüyünə mismar vurmaqdan zövq alacaq.

Ən yaxşısı alətləri, materialları və açıq oyuncaqları qoya biləcəyimiz ayrıca saxlama otağının olmasıdır ki, onları hər gün özümüzlə aparıb-gətirməyək. Belə bir anbar yoxdursa, bunu könüllülər, valideynlər, yaşlı vətəndaş qrupları və ya yaxınlıqdakı sənət siniflərindən biri qura bilər. Anbar ağacdən tikilərsə, həm də molbert kimi işə yaraya bilər – uşaqlar böyük boya fırçaları və su ilə buranı boyayarlar.

Bağ sahəsi

Bəzi yerlərdə, ya oyun meydançasının yaxınlığında və ya qonşuluqda bağça ola bilər. Bu çox gözəl imkanlar təşkil edə bilər, çünki bağçılıq bir çox səbəblərdən balaca uşaqlar üçün əla fəaliyyətdir. Müəllim olaraq bunu təkidlə tövsiyə edirik. Uşaqlar təkcə fiziki bacarıqlara yiyələnmiş, həm də əkin, suvarma, əlaq otlarından təmizləmə, məhsul yığıcı prosesini, böyümə prinsipi, qidalarımızın mənbələri, diqqətli olmağın əhəmiyyəti, alətlərin, bitkilərin və bitki hissələrinin adlarını öyrəndikdə canlılara qayğı, sevgi ilə yanaşır, eyni zamanda söz ehtiyatları yeni ifadələrlə zənginləşir.

Bunun üçün tələb olunan günəşli, kiçik bir sahə və aşağıdakı növ vəsaitlərdir:

- bir neçə bağ alətləri dəsti;
- təkərli araba;
- toxum və ya bitki;
- torpaq kisələri (lazım olduqda) və üzvi gübrə və/və ya kompost;
- suya əlçatanlıq;
- suvarma qabları, şlanqlar;
- cərgələri ayırmaq üçün sim və taxta.

İPUCU

Aşağıda uğurlu bağçılıq üçün təlimatlar var ki, bu da müəyyən planlaşdırma tələb edir. Uşaqlar təklif edilən istənilən fəaliyyət növünə cəlb oluna bilər.

- Keyfiyyətli toxum və bitkidən istifadə edin. Azyaşlı bağbanların möhkəm bitkilərə ziyan vurma ehtimalı azdır.
- Bölgənizdə yetişdirilməsi asan olan müxtəlif tərəvəz və çiçəklər əkin. Tez bir zamanda çiçəkləyən və yetişən, sonra yığıla bilən digərlərini seçin.
- Tək bir mövsüm üçün deyil, bir neçə mövsüm üçün olan tərəvəz əkin (məsələn, soyuq iqlimlərdə qarın altında da çıxacaq soğanaq kimi).
- Uşaqların xoşladığı meyvə və tərəvəzlərdən əkin.
- Bağdakı məhsullara uyğun olaraq müxtəlif kulinariya fəaliyyətlərini planlaşdırın. Bu, uşaqların eyni ərzaqdan müxtəlif üsullarla istifadə edilə biləcəyini öyrənməyə kömək edəcək.
- Hər bir hissi oxşayacaq növdə bitki yetişdirin – parlaq rəngli çiçəklər, ətirli güllər və tərkibi şirəli bitkilər.

Bağda başqa mövzular da öyrədilə bilər. Uşaqlar riyaziyyatı qrafiklərlə və bitkilərin böyüməsini təyin etmək üçün ölçmə lentləri ilə işləməklə, ölçüləri və formaları müqayisə etməklə, rəngdəki dəyişiklikləri izləməklə öyrənir və təbiətə dair faktlar aşkar edirlər (məsələn, çox günəş və ya kifayət qədər su olanda nə olur, necə olur? Fəsillər onların bağçasına da təsir göstərir). Birlikdə necə işləməyi və planlaşdırmağı, məsuliyyət daşımağı və yaxşı işin nəticəsindən zövq almağı öyrənirlər.

Ailə üzvləri bağçılıqdan zövq alırlarsa, məktəbəqədər müəssisədə uşaqların bağçılıq fəaliyyətində kömək olmaq onlar üçün rahat məşğuliyyət hesab edilə bilər. Uşaqlar və valideynlər bağda birlikdə böyütdükləri bitkini paylaşmaq sevincini yaşaya bilərlər.

Sakit sahə

Sınıf daxilində olduğu kimi, açıq havada da sakit guşənin olmasına ehtiyac duyulur. Mümkünsə, bu sahə kölgədə olmalıdır ki, uşaqlar burada rahatlasınlar və ya yağışdan, qardan gizlənə bilsinlər. Uşaqların oturması, yatması üçün yer örtükləri sinifdən və ya anbardan gətirilə bilər. İsti havalarda içmək üçün soyuq su, soyuq havada isə isti içkilər olmalıdır. Uşaqları yoq və ya yüngül məşq kimi fəaliyyətə cəlb edə, ya da ətrafımızdakı səsləri dinləmək üçün susa bilərik.

Uşaqlar çöldədirlərsə, sakit əraziyə girib-çıxacaqlar. Həmin guşə həm də sinfə qayıtmazdan əvvəl bir kitab və ya mahnı oxumaqla sakitləşmək üçün yaxşı yerdir.

Açıq havada oyun üçün xüsusi şərtlər

Açıq havadakı məkanı əsas sinif otağına çevirmək çoxumuz üçün mümkünsüz və ya arzuolunmaz olsa da, uşaqların sağlam böyüməsi və inkişafı üçün bu şərait bizə çox böyük imkanlar verir.

Hava

Ərazidəki hava şəraiti açıq havada etmək istədiyimizə təsir edəcəkdir. Əsas qayda çevik və tədbirli olmaqdır. Elə proqramlar var ki, yağış yağanda fəaliyyətə tamamilə mane olur. Lakin bu, isti yağışda gəzmək, bir çətirlə yağış damllarını dinləmək, təmiz hava ilə nəfəs almaq, yağış zamanı havadan yaranan xoş qoxunu hiss etmək və çiçəklərin nəyə ehtiyac duyduğunu öyrənmək üçün fürsətdir. Açıq havada keçirilən vaxt isti, günəşli gündə uzadıla, buludlu gündə qısaldıla bilər. Ağıllı, lakin cəsarətli olun. Uşaqlar uyğun geyindikləri müddətdə bütün hava şəraitlərindən zövq ala bilərlər.

Məktəbəqədər proqramı ailələrə izah edərkən hava şəraiti imkan verdikcə və ya hava çirklənməyincə uşaqların hər gün açıq havada olacağını söyləyin. Açıq havada oyunun vacibliyini vurğulamaq üçün bülletenlərdən və valideyn iclaslarından istifadə edin. Ailənin açıq hava oyunları haqqında əvvəlcədən bilməsi vacibdir ki, uşaq evə gəlib yağışda gəzmək barədə danışıqda təəccüblənməsinlər.

Hər uşağın məktəbəqədər müəssisədə mövsümlərə uyğun əlavə paltar dəsti olmalıdır. Mövsüm dəyişməyə başlayanda növbəti mövsümün havası haqqında danışmaq və uşaqlara ehtiyac duyacaqları şeylər və niyə paltarlarını evə apara biləcəkləri barədə izahat vermək, siyahı hazırlamaq tövsiyə edilir. Növbəti mövsümdə paltar dəsti tələb edən uşaqlarla ailəsinə siyahı göndərin. Hər proqramda uşaqların ehtiyat paltar dəsti olmalıdır.

Sağlamlığı ilə bağlı xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar

Əksər uşaqlar sağlamlıq durumları qaydasındadırsa, havaya çıxmaqla, ancaq əvvəlcə onların valideynlərdən övladının nəyi edə biləcəyini, nəyi edə bilməyəcəyini öyrənməli və bütün uşaqların qayğısına qalmaq üçün müxtəlif tədbirlər planlaşdırmalıyıq. Bir uşağın sağlamlıq vəziyyəti onun qəti şəkildə açıq havaya çıxmamağını diktə edirsə, o uşağı maraqlandıran qapalı fəaliyyətlər düşünməli və digər uşaqların bəzilərinin onun yanında olmaları üçün içəridə qalmalarını təmin etməliyik.

Otaqda fiziki oyun üçün meydançanın qurulması və ondan istifadə

Bəzi məktəbəqədər təhsil proqramlarında idman zalına getmək nəzərdə tutulur. Lakin xüsusi ehtiyac olmadıqda atlanma ipləri vasitəsilə uşaqların gah içəri, gah da içəridən çölə hoppanmaları, həmçinin müxtəlif oyunlarda iştirakları üçün dairələr yaratmaq olar. Təlimatın əksinə olan, "dairə ətrafında gəzmək" kimi daha çox və mürəkkəb tapşırıqlar əlavə etməklə və ya hər simvolun bir hərəkəti təmsil etdiyi yerdə fərqli simvolları olan replika kartlarından istifadə etməklə oyunu daha da maraqlı edə bilərik. Hər kəsin təhlükəsiz olmasını və oyuna həvəslə qoşulmasını təmin etmək üçün quruluş təmin etməklə eyni zamanda uşaqları aktiv saxlayacaq bir çox müxtəlif hərəkət oyunları, məşqlər və rəqslər var. Bir qayda olaraq, avadanlıq nə qədər azdırsa (məsələn, dırmanma, yelləncəklər və sürmə oyuncaqları), vəsaitlər çatmırsa (məsələn, top və qum oyuncaqları), uşaqları hərəkətə təşviq edən fiziki oyun fəaliyyətləri ilə daha çox təmin etməliyik.

Balaca uşaqlar üçün əsas motorika bacarıqlarını inkişaf etdirən fəaliyyətlərə bunlar daxildir:

- Fərqli heyvanlar kimi hər cür üsulla **hərəkət etmək**, bir ayaq üstə uzanaraq tərəfdaşla birgə, asta, yük məşını kimi irəliləmək, müxtəlif musiqi növlərinə keçmək, rəngli parçanın uzun hissələrini bükərkən hərəkət etmək və s. hüdudsuzdur. (18-ci fəsildə yaradıcı fəaliyyət hissəsinə baxın: yaradıcı sənət kompetensiyaları).
- Yıxılmaq, dırmaşmaq, tullanmaq və ya keçmək üçün **maneə zolağı (yolları)** boş hissələrdən, böyük bloklardan, möhkəm taxta masalar və stullardan, brezentlərdən və s. edilə bilər. Ən yaradıcı maneə zolağının bəzisi uşaqlar və böyükklər tərəfindən birlikdə edilir. Bunlar yer və avadanlıq uyğun olduğu halda qapalı məkanda, ya da açıq havada yaradıla bilər. Uşaqlara kömək etmək və təhlükəsizliyi nəzarətdə saxlamaq üçün böyükklər olmalıdır. Maneə zolağı uşaqların maraq və inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, sadə və ya mürəkkəb ola bilər.
- Uşaqların hamısının iştirak edə biləcəyi və çox vaxt aktiv rol alacaqları **oyunlar**. Azyaşlılar öz növbələrini gözləməkdə və ya qaçdı-tutdu kimi oyunlarda böyük qrupa qarşı tək qalmaqda çətinlik çəkirlər. Buna görə də qaçdı-tutdu oyununda bir tərəf olaraq neçə uşaq ola bilər. Yəni oyunda daha çox adam iştirak edə və ya eyni sayda iki komanda ola bilər ki, burada bir komanda qaçar, digəri tutar.

Yarış (rəqabət) əvəzinə kooperativ oyunlar

Yarıqlar müəllimlər tərəfindən uşaqları ən yaxşısını etməyə həvəsləndirmək üçün tez-tez istifadə olunur. Bu həm uşaqların, həm də böyüklərin iştirak etdiyi fiziki oyunun bir hissəsidir. “Addım-addım” yanaşması hesab edir ki, rəqabət minimum səviyyədə saxlanılmalı, hətta aradan qaldırılmalıdır, çünki bu, uşaqların özlərini kənarında qalmış kimi hiss etmələrinə və başqaları ilə ünsiyyət qurmağa çətinlik çəkmələrinə səbəb ola bilər. Sapon-Şevinə (Sapon-Shevin, 2010) görə, rəqabət oyunları uduzan uşaqlara aşağıdakı hissələri yaşada bilər:

- özlərini kifayət qədər yaxşı hesab etməmək;
- özünü etibarlı hiss etməmək;
- riskə getməkdən çəkinmək;
- başqalarının zəhmətini dəstəkləmək əvəzinə, onların uğurlarını öz yolunda maneə kimi görmək.

Tərbiyəçi-müəllimlər olaraq fiziki rəqabət oyunlarını uşaqlar üçün ondan heç də az əyləncəli olmayan birgə oyunlarla əvəz edə bilərik. Məsələn, “Adalar” oyunu. Bu oyun istənilən yerə bir neçə böyük kvadratşəkilli palaz və ya karton parçaları (sürüşkən olmayan) döşəməklə qurulur. Hər üç və ya dörd uşaq üçün bir belə yer olmalıdır. Musiqi başlayanda bütün uşaqlar adaların ətrafında “üzürmüş” kimi davranırlar. Musiqi dayandıqda hamısı bu adaya tullanmaq məcburiyyətində qalır ki, xəyali balıqlar çatdırıb onların ayaqlarından tutmasın. Musiqi yenidən başladıqda bəzi adaları çıxarıyıq və yalnız bir neçəsi qalanadək bu oyunu davam etdiririk. Uşaqlar hamısı bir-birinə adalara çıxmaqda və bir-iki dəqiqə dözüb qalmaqda kömək edirlər. Bu cür oyunlar digərləri kimi sürətli və ya fiziki cəhətdən güclü olmayan uşaqları da oyuna cəlb etməyə imkan yaradır.

Bu oyunun fərqli versiyası birgə musiqi stullarıdır. Hər dəfə musiqi yenidən başlayanda stullardan biri götürülsə də, musiqi dayandıqda hər kəs stulda oturmalıdır. Bu, stulları bölüşdürməyi, bir-birinin qucağında oturmağı və tapşırığı bu şəkildə həll etməyi tələb edir və qrup dəstəyini təşviq edir.

Başqa bir oyun “qucaqlama” adlanır. İki və ya üç uşaq “qucaqlayanlar” rolu üçün seçilir və onlara rəngli bayraq və ya gözlə görünəcək bir işarə verilir. Musiqi dayanan kimi qucaqlayan uşaq başqa bir uşağı bayraqla işarələyir və həmin uşaq yeni “qucaqlayan” olur. Uşaqlar yalnız üç-dörd nəfərlik qucaqlaşma qrupunda olduqda (və bir-birini qucaqlamaqda) “təhlükəsiz” olurlar. Hər dəfə musiqi dayandıqda qruplar dağılmalı və yeni qrup yaradılmalıdır. Bu vaxt qucaqlaşanlar kimisə öz bayrağı ilə işarələməyə çalışırlar.

Uşaqların təhlükəsizliyini təmin etmək

Artıq mövcud olan oyun meydançasına gedərkən və ya yenisini təşkil edərkən əsas şərt təhlükəsiz olduğuna əmin olmalıdır.

İPUCU

Təhlükəsizlik anlayışına aşağıdakılar daxildir:

- Bir müəllim və ya könüllünün hər dəfə uşaqları görə bilməsi üçün ərazi ayrılıbmıdır?
- Uşaqların tək qala və sakit fəaliyyətlə məşğul olacağı sahə varmı?
- Açıq havada yelləncəklər, dırmaşma oyuncaqları və sürüşkənlər altında yumşaq yer örtüyü varmı?
- İdman salonunun avadanlığı altında örtük varmı?
- Oyun meydançasının və onun bölmələrinin sərhədləri yaxşı müəyyən edilibmi?
- Uşaqların digər uşaqların yelləndiyi və ya sürüşüb düşdüyü yerə getməməsi üçün dəqiq maneə zolaqları varmı?
- Uşaqların oynamaqdan ötrü növbəyə düzülməməsi üçün kifayət qədər avadanlıq varmı?
- Bütün drenaj sahələri, elektrik naqilləri və digər təhlükəli avadanlıqlar yaxşı örtülmüşdürmü?
- Bütün səthlər hamardımı? Çıxan mıxlar, paslı metal, iti kənarlar və ya qırılmış taxta yoxdur ki?
- Təmiz su və tualet mövcuddurmu?
- Kiçik cızıqlar və kəsiklərlə mübarizə aparmaq üçün ilkin tibbi yardım dəsti varmı?

Uşaqların təhlükəsizliyinə əmin olmağın ən yaxşı yolu onları açıq havada oynayarkən diqqətlə izləməkdir. Ən azı bir böyük adam həmişə uşaqlara dırmaşma avadanlıqlarında, sürüşkənlərdə, yelləncəklərdə və gəzinti oyuncaqlarında, qum və su sahələrində nəzarət etməlidir. Həm də uşaqlara avadanlıqlardan etibarlı istifadə etməyi öyrətməliyik və bir sıra ağılabatan qayda və məhdudiyətlər qoymalıyıq.

Tərbiyəçi-müəllim olaraq yeni bacarıqları sınaqarkən və oyun meydançasında və ya idman zalında riskə getdikdə uşaqların təhlükəsizliyini düşünməliyik. Uşaqların əksəriyyəti köməyə ehtiyac duyduqları zamanı bilir və lazım gəlsə,

bunu sizdən istəyəcəklər. Üstəlik çoxu özünü incitməməyin də yollarını bilir. Bununla belə, böyükələr olaraq uşaqlıqdan qalan qorxular səbəbi ilə və ya bir uşağın digərinə zərər verə biləcəyi ehtimalının qarşısını almaq istədikdə ifrat dərəcədə nəzarətçi ola bilirik.

Həddən artıq, lazımsız dərəcədə nəzarət etməmək üçün strategiyamız olmalıdır. Nəyisə qadağan etməkdənsə, daha etibarlı fəaliyyət növünü dərhal müəyyən etməliyik. Risksiz olmağı məcbur deyil, çünki risk yoxdursa, çətinlik və ya meydan oxuma da yoxdur. Ancaq risk gərək az olsun. Məsələn, əgər uşaqlar dırmaşanın üstündən tərsinə sallanmaq istəyirlərsə, onların altına qoruyucu xalça sərə və ya velosiped dəbilqəsi taxmağa, yaxud da hər ikisinə əməl etməyə məcbur edə bilirik. İdman salonunda kəndirə nə qədər dırmaşdıqlarını görmək istəyirlərsə, həmin nöqtədən kəndirə parlaq rəngli bir parça bağlayaraq ondan yuxarı dırmaşmalarına sərhəd qoya bilirik. Bu cür etmək istədikləri zaman biz şərt qoya bilirik ki, mütləq yanlarında nəzarətçi olmalıdır.

Təhlükəsizliyə görə müdaxilə etməyimiz lazım olduqda dəqiq və konkret ifadələrlə müraciət etməliyik. “Klara, diqqətli ol!” desək, Klara yıxılmaq təhlükəsi olduğunu başa düşməyəcək. “Klara, geri çəkil!” deyərək nə edəcəyini birbaşa söyləməliyik.

Fiziki oyunların digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası

Qapalı sinifdə olduğu kimi, açıq havada da uşaqların bütün sahələr üzrə inkişafını dəstəkləyən tədbirlər keçirmək mümkündür. Uşaqlar sürüşmək üçün oyuncaqdan istifadə etmək və ya yük maşınının “sürücüsü” olmaq üçün növbə gözləyərkən danışıqlar aparırlar ki, bu da sosial bacarıqları inkişaf etdirir.

Yelləncəkdə bir-birini itələyərkən onlar artıq əməkdaşlıq edirlər. Qonşuluqdakı gəzintilərdə və ya yanğınsöndürmə stansiyasına ekskursiyaya getdikdə, yük maşınının necə işlədiyini soruşduqda, əlil arabasında olan gənclə söhbət etdikdə, iş yerində poçtalyonların işini izlədikdə, küçəni keçmək üçün signalı gözlədikdə (elektron işarədən və ya bir şəxsdən) və avtobusa və ya tramvaya minmək üçün bilet aldıqda mədəni bilik və bacarıqlar əldə edirlər.

Başqalarına **etibar** açıq havada da inkişaf edir. Yelləncəkdən enmək üçün köməyə ehtiyacı olan uşaq yardım istəməyi və ona kömək edən şəxsə etibar etməyi öyrənməlidir. Bəzi uşaqlar üçün sinifdən kənarında olduqda, xüsusilə onlarla birlikdə gəzmək və ya yelləncəkdə yellənmək kimi fiziki fəaliyyətlə birgə məşğul olduğumuz zaman hissləri haqqında danışmaq daha asandır. Onlar özlərini sinifdəki mühitdən daha az rəsmi və daha rahat mühitdə hiss edirlər.

Uşaqların **koqnitiv və nitq bacarıqlarının** inkişafına açıq havada (rəngarəng və parlaqlığın bir baxışda qapalı sinifdəkindən daha çox olduğunu anladığı halda) eyni uğurla nail olmaq mümkündür. Təbiət şəraitində qayaların, yarpaqların, ağac gövdələrinin, ağac qabıqlarının müxtəlif formaya, ölçüyə və rənginə görə təsnifatı aparıla bilər. Şəhər şəraitində isə nəqliyyat vasitələri tipinə, ölçüsünə, formasına, rənginə, markasına və digər xüsusiyyətlərinə görə təsnif edilə bilər. Dünəndən bəri açan çiçəklərin sayı, gördüyümüz kəpənəklərin sayı və ya lokomotivin çəkdiyi vaqonların sayı da daxil olmaqla açıq havada saymalı çox şey var.

Inkişaf sahələri

Sosial-emosional inkişaf

- Yeni vəziyyətlərə uyğunlaşmaq;
- Əməkdaşlıq etmək və başqaları ilə oynamaq;
- Başqalarının hüquqlarına, səylərinə və fikirlərinə hörmət etmək;
- Gözləmə növbəsinə əməl etmək;
- Danışıqlar aparmaq;
- Qərarlar qəbul etmək və problemləri həll etmək;
- Münaqişəni həll etməyi öyrənmək.

Fiziki inkişaf

- Böyük və kiçik motorikanı inkişaf etdirmək;
- Əl-göz koordinasiyasını və dəqiqliyi inkişaf etdirmək;
- Çeviklik, güc, koordinasiya və balans qazanmaq;
- Bədənlərinin açıq havada, genişlikdə necə hərəkət etdiyini anlamaq;
- Sağlam qalmaq üçün fiziki fəaliyyətdən yararlanmaq.

Koqnitiv inkişaf və özünütənzimləmə

- Maraqlanmaq, fikir yürütmək, təcrübə aparmaq və qiymətləndirmək;
- Planlaşdırma və qiymətləndirmə;
- Göstərişlərə əməl etmək;
- Tapşırığın həlli üçün toparlanmaq;
- Müxtəlif istiqamətlərdə düşünmək;
- Məntiqin inkişafı.

davamı növbəti səhifədə

Inkişaf sahələri*davamı***Nitqin inkişafı**

- Planları və ideyaları izah etmək;
- Adlandırma və təsvir etmək;
- Sual vermək;
- Danışıklarda iştirak etmək;
- Söz ehtiyatını artırmaq.

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar**Nitq və savad**

- Söz ehtiyatını yeni sözlərlə artırmaq;
- İşarələr, siyahılar, mesajlar və məktublar yazmaq;
- Kitablardan istifadə etməklə idman və idmançılar haqqında məlumat öyrənmək;
- Kitablardan sağlam qalmağı öyrənmək;
- Kitabdan açıq havada olan iş yerləri barədə öyrənmək;
- Kitablarda təbiəti araşdırmaq;
- Kitablar əsasında oyun uydurmaq.

Riyaziyyat

- “Bir-bir” və hərəkətdə saymaq üsulundan istifadə etmək;
- Alqoritmi aşkar etmək və istifadə etmək;
- “Ölçü”, “sürət”, “çəki” anlayışlarını qavramaq və ölçməyi bacarmaq;
- Qrafiklərdən istifadə etmək;
- Həndəsi fiqurları öyrənmək;
- Zamanı öyrənmək.

davamı növbəti səhifədə

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar *davamı***Təbiət elmləri**

- Müşahidə bacarığını artırmaq;
- Fərziyyələri proqnozlaşdırmaq, etmək və sınaqdan keçirmək;
- Təbiət elmlərinə dair məlumatları gücləndirmək;
- Fizika elminə dair anlayışları gücləndirmək;
- Əşyaları uyğunlaşdırmaq;
- Müşahidələri sənədləşdirmək;
- Ətraf mühitin qayğısına qalmağı öyrənmək.

İctimai və mədəni kompetensiyalar

- Fiziki oyunları yerli mədəniyyət(lər)dən öyrənmək;
- Fiziki oyunları digər mədəniyyətlərdən və başqa dillərdən öyrənmək;
- Açıq havadakı işlər və hobbilər haqqında məlumat toplamaq;
- İnsanların ətraf mühitə necə qayğı göstərdiyini öyrənmək.

Texnologiya

- İnformasiyanı araşdırmaq üçün texnologiyadan istifadə etmək;
- İnformasiyanı qeyd etmək üçün texnologiyadan istifadə etmək;
- İnsanların idman sahəsində texnologiyadan necə istifadə etdiyini öyrənmək.

Yaradıcı inkişaf

- Yaradıcı hərəkət fəaliyyəti gücləndirmək;
- Açıq havada yaradıcı sənət layihələri yerinə yetirmək;
- İdmanla əlaqəli sənət növləri haqqında məlumat almaq;
- İdmanla əlaqəli musiqi dinləmək.

Ailə və icmaların uşaqlarda fiziki inkişafı ilə bağlı kompetensiyaların inkişafına cəlb edilməsi

Əksər ailələr və icmalar azyaşlı uşaqların fiziki inkişafını yüksək qiymət verib dəyərləndirsə də, uşaqlarda piylənmə əksər ölkələrdə artmaqda olan problemdir. Səbəbi uşaqların çoxunun yetərincə fiziki fəaliyyətlə məşğul olmamasıdır.

Açıq havada oynamaq və fiziki fəaliyyətlə məşğul olunlar deyərək uşaqlara gündəlik şərait yaratmaq onların rifahı üçün vacibdir və eyni zamanda sosial-emosional və koqnitiv inkişafa öz töhfəsini verir. Fiziki fəaliyyət onların münasibətlərinin, ünsiyyət bacarığının, dəyərlərinin formalaşmasında, həmçinin ətraf mühitə qarşı həssaslığının artmasında da mühüm rol oynayır (Wilson, 1999).

Açıq havada təhsil imkanlarını ailələrə izah etmək tərbiyəçi-müəllim olaraq bizim öhdəmizə düşür. Çoxları onsuz da uşaqları ilə çöldə bir müddət vaxt keçirir və təcrübənin dəyərini görəndə özləri də bundan faydalanırlar. İlin əvvəlindən ailələr uşaqlarının hər gün açıq havada vaxt keçirəcəyini bilməlidir. Açıq havada fəaliyyətin vacibliyini xatırlatmaq üçün ailəyə onların uşağının vaxtaşırı kənarında öyrəndiklərini izah edən qeydlər göndərin. Bu həmin fəaliyyət növlərini təkrarlamaq və genişləndirmək üçün ailələrə kömək edəcəkdir.

Bununla biz həm də uşaqların açıq havada təhlükəsiz və sağlam mühitdə vaxt keçirmək hüquqlarını müdafiə etməliyik. Uşaqların böyüdükləri məhəllələrə diqqətlə baxsaq, uşaqlarımızın daha çox öyrənməsi üçün həmin mühitin yaxşılaşdırılması (parklar, bağlar və təbii ərazilər kimi) istiqamətində lobbicilik də edə bilərik.

II

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Uşaqları öyrənmə fürsəti kimi açıq havadan daha çox necə istifadə edə bilərəm? Bunu etmək üçün nələri dəyişməliyəm? Məsələn, uşaqların havada olduqları vaxt məkan genişliyinə məhdudiyyət qoymaqla və ya material çatışmazlığının qarşısını almaqla? Bunların maneə törətməməsi üçün nə edə bilərəm?
- Uşaqların fiziki inkişafını artırmaq üçün necə etməliyəm ki, onlar eyni zamanda riskə gedərkən də özlərini təhlükəsiz, rahat və etibarlı hiss edə bilsinlər?
- Yarışlardan fiziki fəaliyyətlərdə necə istifadə edirəm? Bu təcrübələri uşaqlar arasında daha çox ünsiyyət yaratmaq üçün necə genişləndirə bilərəm?

Digər inteqrasiya mərkəzləri: bloklar və qum/su

Bloklar və qum/su uşaqların nitq, sosial bacarıqlar, fizika (təbiət elmləri tərkibində olan komponent), riyaziyyat, motorika bacarıqları və mədəni biliklər daxil olmaqla bir çox sahələrdə inkişafını təşviq etmək və fərqli məzmun sahələrini birləşdirmək üçün vacib materialdır.

Blokların böyük oyun dəyəri var, çünki uşağın onları qurması üçün bildiyi düzgün və ya səhv yol yoxdur, əksinə, hüdudsuz fantaziyasının realizə imkanları var. Uşaqlar asanlıqla düzəlttikləri quruluşları dəyişə, onları ayıra və yenisini qura bilirlər. Blok oyununda uşaqlar planlayır, təsəvvür edir, yaradır, yüksəkliklər və çəkilər kəşf edir, formaları tanıyır və müqayisə aparır, gözlə əlaqələndirmə tətbiq edir, balans üzərində təcrübə qazanır, əməkdaşlıq edir, bir-biri ilə danışıqlar aparır və s. Kiçik taxta bloklar hələ XIX əsrdə Froebelin ilk uşaq bağçalarında azyaşlılar üçün əsas vəsait olmuşdur.

Uşaqların çoxu qum və su ilə sakitləşdirici, cəzbedici və xoş hisslərlə tanış olur və narahat olan yaşlılarına sakitləşdirici təsir göstərə bilir. Konteynerlərə və onlardan su tökməyi, kiçik gəmilərlə oynamağı, üzən və batan əşyaları sevirlər. Qazmaq, süzmək, basdırmaq, tökmək və qumla doldurmaqdan zövq alırlar. Qum və suyun birləşməsi uşaqlara yapmaq, tikmək, tunel qurmaq imkanı verir. Yaşından asılı olmayaraq, uşaqlar barmaqlarının arasından qumun necə axdığını hiss etmək və ya suyun toxunuşundan zövq almaq üçün müəyyən vaxt sərf edə bilirlər. Bu toxunma hissləri uşaqlara soyuq/isti, qaba/incə, yaş/quru və kobud/hamar kimi anlayışların mahiyyətini yaşamağa kömək edir.

BU FƏSLİ OXUYARKƏN YARANA BİLƏCƏK SUALLAR

- Blok və qum/su oyunu kurikulumun digər məzmun sahələri ilə necə birləşə bilər?
- Uşaqların blok və qum/su oyunlarını necə dəstəkləyə bilərəm ki, bu onların bir çox sahələrdə inkişafını və öyrənmələrini genişləndirsin?

Blok mərkəzi**Bloklarla oyun zamanı uşaqlar hansı inkişaf mərhələlərindən keçirlər**

Uşaqlar böyüyənədək, koqnitiv bacarıqları və koordinasiyaçıları yaxşılaşanadək kiçik blok oyunlarında bir sıra inkişaf mərhələlərindən keçirlər. Bu mərhələlər, ümumiyyətlə, yaşla bağlı olsa da, artıq böyümüş uşaq ilk dəfə bu blok oyununu gördüyü zaman onunla oynamağın qaydalarından (ümumiyyətlə, çox tez) keçə bilər. “Blok oyun mərhələləri”nin bir sıra versiyaları mövcud olsa da, “MacDonald”ın (2001) bu uyğunlaşdırması ən sonuncu və faydalıdır:

- **Kəşfiyyat** (2-3 yaş arası): toxunmaq, tutmaq, atmaq, daşımaq, itələmək, çevirmək və blokları tapdalamaq. Blokların xüsusiyyətləri barədə biliklər əldə etdikləri müddətdə balacalar yetərinə əylənirlər.
- **Sıralar və topalar** (təxminən 3 yaş): bu mərhələdə uşaqlar blokları, əsasən, üfqi olaraq cərgələr, sıralar və şaquli olaraq topalar şəklində yerləşdirirlər. İndi blokların əsas məqsədini başa düşürlər və sadə olsa da, lazımlı şəkildə istifadə etməyə başlayırlar.
- **Körpülər** (təxminən 3 yaş yarım): uşaqlar indi iki blok qoyub körpülər, tunellər və ya keçidlər düzəldir, üstünə üçüncü blok qoyur və beləliklə, “bir araya gətirmək, yığmaq və cərgələmək” kimi oyunların repertuarlarını genişləndirirlər.
- **Qurulması** (təxminən 4 yaş): uşaqlar blokları kvadrat və ya düzbucaqlı formada düzüb birləşdirməyə başlayırlar. Kiçikölçülü fiqurların əlavə edilməsi ilə bunlar qəfəslər, qarajlar, evlər, itlər, idman meydançıları və s. ola bilər. Bəzən korpusların damları və girişləri də olur. Bu, uşaqların sadə planlaşdırma etməyə başladığı mərhələdir.

- **Simmetriya və alqoritmlər** (təxminən 4 yaş yarım): bu mərhələdə uşaqlar daha çox element, o cümlədən bəzi dizayn və ya bəzək elementləri ilə daha mürəkkəb strukturlar düzəldirlər. Simmetriya yaratmaq üçün məqsədli şəkildə blokların növlərinə, ölçülərinə və nömrələrinə diqqət yetirirlər. Məsələn, bir körpünün hər iki tərəfində eyniölçülü və formalı uyğun girişlər və ya qüllələr tikə bilirlər. Uşaqlar tez-tez iki və ya daha çox qrupda işləyirlər. İşlərini davam etdirmək və ya ertəsi gün onlarla oynamaq üçün strukturlarını tamamlamaq istəyə bilirlər.
- **Qalalar, icmalar və əlaqələr** (təxminən 5 yaş yarım, ya da daha yuxarı): adətən, qabarıq fərqli quruluşa malik (məsələn: qəsrlər, saraylar, göydələnlər, özünəməxsus tikililər və ya məktəb binası), daha mürəkkəb və detallı elementlər də əlavə olunaraq, uşaqlar bu mərhələdə kəndlər, şəhərlər, məhəllələr, zooparklar, fermalar, əyləncə parkları və s. kimi obyektlərin ümumi sistemini yaradırlar. Blok oyunu, ümumiyyətlə, sıx əməkdaşlıq üzərində qurulub. Uşaqlar qurmağa başlamazdan əvvəl daha çox vaxt planlaşdırma və birgə planlaşdırmaya, tikinti zamanı isə müzakirə və danışıqlara çox vaxt sərf edirlər. Onlar birgə mükəmməl ssenari yaradır və uzun müddət ərzində ssenarini gerçəkləşdirmək üçün kiçik fiqurlar kimi rekvizitlərdən istifadə edirlər.

Uşaqlarda blok oyununa marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək

Məktəbəqədər təhsil müəllimləri olaraq ilk məsuliyyətimiz, yuxarıda göstəriləni kimi, blok ərazisini uşaqların əlçatan və cəlbedici olması üçün qurmaqdır. Uşaqların yaradıcılığının sərbəstliyini təmin etmək və məyusluğa səbəb olmamaq üçün oyun mərkəzində çoxlu sayda, müxtəlif formalı və ölçüdə blokun olması vacibdir. Təxminən 100 çeşidli bloktan ibarət olan dəst adi sinif otağı üçün yetərlidir. Onların hamısı hər zaman, hər gün mövcud olmalıdır. Bununla birlikdə hər hansı əlavə material müəyyən müddət ərzində təmin edilərək, uşaqların yeni maraqları meydana çıxdıqca və dəyişdikcə onlara təklif edilməlidir.

İPUCU**Aşağıdakıları etməklə uşaqların blok oyununda tam iştirakını asanlaşdırırıq.**

- Uşaqların cəlb olunma səviyyəsini, tikdikləri quruluşu və tək və ya digər uşaqlarla işlədiyini müşahidə edin.
- Daha mürəkkəb strukturlar qurmaqda və digər uşaqlar ilə birgə işləməkdə həvəsləndirin və kömək edin.
- Bütün oğlanların və ya bir qrup dostun deyil, bütün uşaqların blok mərkəzində oynamasını təmin edin.
- Uşaqların işlərini konstruktiv şərh edin. Məsələn: “Görürəm ki, eyni formada üç blok var. Onlarla nə etməyi planlaşdırırsan?” və ya “Mən bu qədər hündür bir bina düzəltmək üçün ikinizin birlikdə diqqətlə işləməyinə heyranam” və ya “Mənə deyən ki, körpünü ayağa qaldırmaq üçün nə etdiniz”.
- Suallar vermək və ya uşaqlara cavab verməkdənsə, öz problemlərini həll etməyə dəstək olacaq köməklik göstərin.
- Ehtiyac olduqda material əlavə edin, xüsusilə uşaqlar ferma, mağaza və ya qatar kimi müəyyən bir quruluş yaratmaq istədikdə.
- Uşaqlara müəyyən bir bina və ya inşaat sahəsini qurun və ya görmək istədikləri şeylər haqqında fikir və ilham vermək üçün sahə gəzintilərinə gedin.
- Uşaqlara binalar üçün işarələr və ya etiketlər yazmaqda kömək edin.
- Uşaqlara mümkün olduqda binaları bir gecədə saxlamaq üçün icazə verin.
- Uşaqların işlərinin fotosəkillərini və ya videolarını çəkmək və ya özlərinə bunu etməkdə daha yaxşı kömək edin.

Uşaqlar bloklardan öyrənmə vasitəsi kimi istifadə edirlərsə, lazım olduqları təqdirdə bloklar və blok quruluşlarının fiziki xüsusiyyətləri ilə “Sınaq və səhv” yolu ilə sınaqdan keçirlər, daha mürəkkəb quruluş yaratmaq üçün özlərini yoxlayırlar. Bu, blok oyun əyləncəsinin bir hissəsi olan strukturların tez-tez aşağı düşməsinə səbəb olacaqdır. Ehtiyac olarsa, təcrübələrindən öyrənmək və daha sabit quruluşlar yaratmaq üçün onlara kömək etməliyik.

Biz binanın hündürlüyünü məhdudlaşdıran qayda qoymalıyıq. Ancaq uşaqlardan biri və ya bir qrup uşaq özləri üçün təhlükəli və ya başqalarına mane ola biləcək şəkildə, yəni anlayaraq və ya kortəbii şəkildə konstruksiyalar qurub sonra dağıdırsa, onların fəaliyyətinə qarşı qaydalar tətbiq etməli, məhdudiyətlər qoymalıyıq.

Uşaqların blok oyununa nəzarəti həyata keçirməyin yollarından biri qurmada iştirak edən uşaq sayını izləməkdir. Bu həm də ərazinin ölçüsündən, orada işləyən uşaqlardan və hazırladıqları maketlərin növündən asılıdır. Eyni vaxtda işləyən uşaqların sayı ilə bağlı ciddi qayda olmamalı, blok mərkəzindəki uşaqların sayını məhdudlaşdırmaq lazım olarsa, bu problemi həll edən qərar məhz uşaqların iştirakı ilə çıxarılmalıdır (istənilən sinif mərkəzində belə olmalıdır).

Uşaqlardan hər gün qurduqlarını sökməyi xahiş etmək onların əməyinin dəyərini minimuma endirir. Buna görə də uyğun və mümkündürsə, məsələn, uşaqlar bir konstruksiyanı yaratmaq üçün çox səy göstərüb hələ də işi davam etdirirlərsə və ya yaradıcı süjetli bir oyunun içərisindədirlərsə, icazə verməliyik ki, yığdıqları konstruksiya bir gecə qalsın və ya ertəsi gün qaldıqları yerdən davam etdirlərsinlər deyə şəklini çəkməliyik.

Blokları yığışdırıb onları rəfə düzmək daha zövqlü ola bilər və bunun üçün bir oyun qurmaqla öyrənmə təcrübəsini genişləndirə bilərik:

“Kiçik blokları kim götürəcək?”;

“Bütün kvadratları tapaq”;

“Bir qısa və bir uzun blok gətirin”;

“Hamı üç blok götürür”;

“Hamı üç blok götürür, amma hər blok fərqli olmalıdır”;

“İndi hamımız dörd blok götürək”;

“Bloklardan rəfə qədər bir xətt meydana gətirək və blokları xətdən aşağı keçirək”.

Əksər uşaqlar blokları rəflərə qədər gətirdikləri kimi, iki uşaq da onları alıb rəflərə yerləşdirə bilər. Blokları “yük maşını”, “vaqon” və ya arabadan istifadə edərək “gəmi” ilə də rəflərə çatdırmaq olar.

Bəzən blok mərkəzində hər hansı layihəni yamsılamaq da məqsədəuyğun ola bilər. Məsələn, yerli balıq bazarına gəzinti təşkil etdikdən sonra gördüklərimiz əsasında ssenari hazırlamaq, şəkil çəkmək, balıq bişirmək, böyük və kiçik bloklardan satış piştaxtaları qurmaq üçün istifadə edə bilərik.

Blok oyunu sinifdəki digər tədris mərkəzlərini də cəlb edə bilər. Ev oyunu dəyişmək üçün müxtəlif paltarlardan və ya yemək bişirmək üçün qab-qacaqdan istifadə edildiyi xəyali sosial oyun mərkəzlərinə çevrilə bilər. Bloklardan hazırlanan evdə müxtəlif bədii materiallardan istifadə edilməklə düzəldilən oyuncaq mebelə ehtiyac ola bilər.

Uşaqlar incəsənət mərkəzində müxtəlif materiallardan yol-hərəkət və marketlərdə istifadə olunan nişanlar hazırlaya bilirlər. Dekorativ kağız və çubuqdan istifadə edilərək hazırlanan “dayan” işarəsi blok şəhərdə minik və yük avtomobillərinin hərəkətini tənzimləyəcək, uşaqlara ümumi sosial qaydalar və rənglərin simvolik istifadəsi haqqında məlumat verəcəkdir. Blok şəhərə körpülər və qayıqlar daxildirsə, uşaqlar kağız üzərində çay şəklini çəkib rəngləyə və oraya başqa elementlər də əlavə edə bilirlər.

Uşaqlar düzəldikləri blok şəhərinin sökülməsindən öncə orada əlavə şəkil çəkmək üçün bədii materiallardan istifadə etməyi arzulaya bilirlər. Binaların ölçüləri, formaları və fərdi blokların sayını qrafik edə bilirlər. Bloklardan fərqli obyektlərin çəkisini müqayisə etmək üçün də istifadə edilə bilər.

Böyük bloklarla həyata keçirilən digər xoşagələn fəaliyyətlərdən biri uşaqlara sinifdə və ya daha açıq məkanda maneə kürsüləri qurmaqdır. Balanslaşdırma, dırmaşmaq, körpülərin altı ilə sürünmək və yerdəki dar lövhələrdə gəzmək – hamısı əyləncəli fəaliyyətdir.

Taxta bloklara alternativ varmı?

Əksər quraşdırılan oyuncaqlar kimi, keyfiyyətli bloklar da bahadır, lakin keyfiyyətli taxta blokları heç nə əvəz etmir. Bunun səbəblərindən biri budur ki, əvvəla, öyrənmənin dəyəri heç nə ilə ölçülmür, ikincisi də, onunla oyunun yaxşı alınması və zövqlü olması üçün blokların ölçüsü dəqiq və bərabər olmalıdır. Hər bir blok ölçü cəhətdən digərinə (məsələn, yarısı böyük, bir yarım qədər böyük və s.) bərabər olmalıdır, eni və uzunluqları da həmçinin. Eyni forma və ölçüdə olan hər bir blok tam şəkildə müvafiq olmalıdır. Bu, uşaqlara gündəlik bloklarla oynamaqla bəzi vacib riyaziyyat prinsiplərini qəbul etməkdə kömək edir. Bloklarla hər gün əksər uşaqların oynamasına baxmayaraq, onların təhlükəli olmadan illərcə istifadəyə yararlı olması çox əhəmiyyətlidir. Bundan əlavə, bloklar yüngül ağacdan və ya kartondan hazırlanırsa, yüngül və dayanıqsız olduqlarından onlardan böyük və ya mürəkkəb konstruksiya yaratmaq çətinir.

Bu səbəblərə görə blok dəstlərini və quraşdırıla bilən digər təlim oyuncaqlarını bu sahədə ixtisaslaşmış etibarlı istehsalçılardan alırıq. Yerli şirkətin istehsal etdiyi bloklar bəzən daha ucuz başa gələ bilər, lakin peşəkar dülgər tərəfindən hazırlanmalıdır. Əgər yüksək keyfiyyətli blokların böyük dəstini eyni vaxtda almaq maliyyə baxımından mümkün deyilsə, gözləmək və qənaət etməklə yaxşı şərtlərlə yüksək keyfiyyətli inşaat oyuncağı (məsələn, yapışa bilən plastik bloklar) almaq daha yaxşıdır. Bunlar taxta bloklardan çox fərqli olsa da, boş hissələri olan açıq materiallardır. Onlar kiçik motorikaya müsbət təsir edir, əl-göz koordinasiyasını inkişaf etdirir.

Blok və blok oyunlarında mədəni və gender perspektivləri

Blok oyunu mədəni dəyərlərin və qənaətlərin müəyyən dəstini əks etdirir. Daha yumşaq materiallardan istifadə edilə və dəyirmi binaların daha çox olduğu yerlərdə bloklar uyğun və ya effektiv təlim vasitələri ola bilməz. Blok quruluşlarının ətrafdakı binalara, məsələn, bir çox şəhərlərdəki geniş düzbucaqlı binalara və göydələnlərə bənzədiyi yerlərdə belə mədəni mahiyyəti və uşaqlara verdiyi mesajlardan tam xəbərdar olmağımız vacibdir.

Blokla oyun bəzi uşaqlar üçün cəlbedici olmaya bilər, bəziləri isə heç vaxt bundan yorulmurlar. Niyə belədir? Bir səbəb bu ola bilər ki, tikinti ənənəvi olaraq kişi peşəsi kimi qəbul edilir. Digər səbəb bu ola bilər ki, daha çox sosial münasibətlərə meyillənən və ya daha çox duyğuyönümlü uşaqlar digər oyun növlərindən, məsələn, gil ilə işləməkdən daha çox zövq alırlar. Bununla belə, o qruplarda ki müəllim blokla oyunu yuxarıda təsvir olunan əlavə materiallarla, xüsusilə insan və ya heyvan fiqurları ilə təchiz etməklə modelləşdirirsə, blok mərkəzi ilə ictimai yaradıcı oyunla sənət mərkəzləri arasında əlaqə qurursa, orada oğlanlarla qızların birlikdə oynadıqlarını və demək olar, bütün uşaqların blokla oyunu sevdiklərini görə bilərik.

Blok mərkəzlərinin yaradılması

Bloklar otağın bir hissəsində olmalıdır. Elə bir yerdə ki, bir mərkəzdən digərinə keçən uşaqlara mane olmasın. Elə bir yer seçmək lazımdır ki, sıxlıq olmasın. Blokla oyun mərkəzləri digər fəaliyyətlər üçün istifadə edilməməlidir ki, quraşdırılanlar növbəti günə bütöv şəkildə qala bilsin.

İşin çox hissəsi döşəmədə görüldüyü üçün yerdə örtüyün olması arzuolunandır. Narın xovlu xalça orada səs-küyü azaldar, uşaqlar üçün rahat məkan və hündür konstruksiyaların dayanıqlığını təmin edər.

Fərqli ölçülü bloklar təklif etmək barədə düşünməliyik. Ayrı-ayrılıqda olan tək bloklar xırda əl əzələlərinin inkişafı üçün faydalıdır və quraşdırma oyunlarına aiddir. Bununla yanaşı, insanlar, heyvanlar və nəqliyyat vasitələrinin kiçik fiqurlarından istifadə də uşaqları xəyali "rejissor oyunu"na qoşulmağa təşviq edir (Hakkarainen and Bredikyte, 2008). Kiçik bloklar sərt, ağır ağac materialından hazırlanmalı və kənarları çox hamar olmalıdır. Tək bloklar isə möhkəm, düzbucaqlı formasında, azyaşlı uşağın əllə tutması üçün nəzərdə tutulur. Digər bloklar tək bloklardan iki dəfə uzun, lakin eni və hündürlüyü bərabər qalır. İki üçbucaq formalı blok diaqonal boyu birləşdirildikdə bir bloku

əmələ gətirir. Silindrlər, yarım dairələr və tağlar şəklində blok bir dəstə yaxşı əlavələrdir. Onların hamısının vahid blok kimi hündürlüyü, eni və uzunluğu olmalıdır.

İçərisi boş olan böyük bloklar iki qol əzələsini inkişaf etdirir və süjetli rol sosial oyun üçün faydalıdır. Uşaqlar, ümumiyyətlə, qayıqlar, avtobuslar, evlər, anbarlar və yanğınsöndürmə stansiyalarının quraşdırılması kimi oyunlarda, əsasən, böyükölçülü bloklardan geniş istifadə edirlər. Kiçik bloklar kimi, böyük bloklar da modullardır, lakin ölçülərinə görə o biri bloklardan üç dəfə böyükdür. Böyük bloklar uşaqlar onların üzərində dayana bilsin deyə kifayət qədər möhkəm olmalı, ancaq eyni zamanda uşaqların onları qaldırıb daşıya bilməsi üçün o qədər də ağır olmamalıdır.

Blok mərkəzindəki fəaliyyətlər çox zaman imitasiya oyunu ilə əlaqəlidir. Bu səbəbdən və bu mərkəzlərdə aktivlik yüksək səviyyədə olduğuna görə kiçik və böyük blok mərkəzinin bir-birinin yaxınlığında və ya sosial yaradıcı oyun mərkəzlərində yerləşdirilməsi təklif olunur.

Böyük bloklarla kiçik bloklar birlikdə istifadə edilə bilər. Məsələn, bir qrup uşaq böyük bloklarla qala qura və mürəkkəb dekorasiyanı isə kiçik bloklardan düzəldə bilər. Digər tikinti materiallarına lyuk qapaqları, iplər, uzun düz lövhələr və kiçik blok ərazidə müxtəlif rəqəmlər və nəqliyyat vasitələri əlavə edilə bilər.

Kiçik bloklar əlyətən olsun deyə uşaqlara uyğun hündürlükdə, açıq rəflərdə saxlanılmalıdır. Bənzər formalı və ölçülü bloklar bir yerdə qruplaşdırılmalıdır. Bloklar rəflərə elə yerləşdirilməlidir ki, uşaqlar onların uzunluğunu, enini – bir sözlə, formasını asanlıqla görə bilsinlər. Etiketlər də uşaqların bloklardan istifadəsini asanlaşdırır. Bunun sadə bir yolu bloklarla eyni ölçülü və formada qalın kağızdan nişan hazırlayıb rəfin üzərinə yapışdırmaqdır.

Blok aksesuarları olan konteynerlər (məsələn, insanların, heyvanların, kiçik avtomobillərin, təyyarələrin, gəmilərin və parçaların kiçik ölçü fiqurları) bloklarla birlikdə rəfə qoyulmalıdır. Böyük maşınlarınız, yük maşınlarınız, təyyarələriniz və qayıqlarınız varsa, blok mərkəzində əlavə yerə ehtiyacınız olacaq. Blok oyun zamanı uşaqların istifadə edə biləcəyi digər materiallar, məsələn, tikinti dəbilqəsi və digər növ papaqlar, qatar konduktorunun verəcəyi biletlər, oyuncaq pullar, qələmlər və qeyd dəftərçələri yaxınlıqdakı süjetli rol oyun mərkəzində saxlana bilər. Binaların, o cümlədən uşaqlara yaxşı tanış olan məktəb binası və yaşadıkları evlərin, eləcə də tikinti sahələrinin fotosəkilləri kiçik blok ərazisində divarlardan asıla bilər.

Bütün sinif avadanlıqlarına olduğu kimi, bloklara da düzgün qulluq edilməlidir. Bəzən təmizlənməli (ağac təmizlənməsi üçün hazırlanmış təbii sabunla) və dezinfeksiya olunmalı (uşaqların təkrar istifadəsinə icazə verməzdən əvvəl 24 saat havada qurudun) və iti kənarları yaranıbsa, çox incə sumbata kağızı ilə hamarlamaq lazımdır.

Blokların digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası

İnkişaf sahələri

Sosial-emosional inkişaf

- Müstəqil fəaliyyət göstərmək;
- Əməkdaşlıq etmək (planlaşdırma, bina, strukturların birlikdə istifadəsi);
- Başqalarının hüquqlarına, səylərinə və fikirlərinə hörmət etmək;
- Sinif qaydalarına hörmət etmək;
- Materialların qayğısına qalmaq;
- Uğurlardan məmnun olmaq;
- Qərarlar qəbul etmək və problemləri həll etmək;
- Münaqişələri həll etməyi öyrənmək.

Fiziki inkişaf

- Böyük və kiçik motorikanın inkişafı;
- Əl-göz koordinasiyasını və dəqiqliyi inkişaf etdirmək;
- Görmə qavrayışının yaxşılaşdırılması;
- Tarazlığın, balansın, sabitliyin inkişafı.

Koqnitiv inkişaf və özünütənzimləmə

- Maraqlanmaq, fərziyyə irəli sürmək, təcrübə aparmaq və qiymətləndirmək;
- Planlaşdırma və qiymətləndirmək;
- Səbəb və nəticə əlaqələrini müəyyən etmək;
- Bir işə köklənmək və səy göstərmək;
- Fərqli düşünmək;
- Məntiqi inkişaf etdirmək;
- Kəşf və tədqiqatın təfsiri.

davamı növbəti səhifədə

Inkişaf sahələri*davamı***Nitqin inkişafı**

- Planları və fikirləri izah etmək;
- Adlandırma və təsvir etmək;
- Sual vermək;
- Danışıklarda iştirak etmək.

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar**Nitq və savad**

- “Ölçü”, “forma”, “uzun”, “qısa”, “eyni”, “fərqli” kimi anlayışlarla əlaqəli yeni lüğət ehtiyatına əlavə etmək;
- Öz tikililəri üçün nişanələr hazırlamaq, inşa haqqında hekayələr yazmaq;
- Blok mərkəzində qurduqları təsərrüfatlar, anbarlar, yollar, körpülər, avtomobillər/yük maşınları/avtobuslar, təyyarə anqarları, qatarlar, evlər və s.

Riyaziyyat

- Həndəsi anlayışları (formalar, qövslər, silindrlər, borular) öyrənmək;
- Öyrənmə ölçüsü (uzunluq, en, hündürlük və s.).
- Bərabərlik haqqında məlumat;
- Ölçüsü, çəkisi, boyu, həcmi, istiqaməti haqqında məlumat almaq;
- Alqoritmləri tanımaq və təkrarlamaq;
- Məkan anlayışlarını inkişaf etdirmək (yuxarıda, aşağıda, yanında və s.);
- Saymaq;
- Sıralamaq.

Təbiət elmləri

- Maddənin fiziki xüsusiyyətlərini araşdırmaq (fizika);
- Cazibə qüvvəsini araşdırmaq;
- Müşahidə etmək;
- Fərziyyələri proqnozlaşdırmaq, etmək və sınaqdan keçirmək;
- Ətraf mühiti yaxşılaşdırmaq üçün heyvanlar və bitkilər kimi həyat elmləri materiallarını əlavə etmək.

davamı növbəti səhifədə

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar *davamı***İctimai və mədəni kompetensiyalar**

- İcmaların qurulma modelləri haqqında məlumatlı olmaq;
- Xəritələr haqqında məlumat almaq;
- Bina layihələri üçün tapılmış və təkrar işlənmiş materiallardan istifadə etmək;
- Nəqliyyat haqqında məlumat almaq;
- İş yerlərini öyrənmək.

Texnologiya

- Konstruksiyaları sənədləşdirmək və ekranlar yaratmaq üçün rəqəmsal fotoşəkillər;
- İnşa edilən binaların kompüter animasiyalarına və filmlərinə baxmaq;
- Binaların, icmaların və s. Kompüter nümayəndəliklərinə baxmaq.

İncəsənət

- Eyni obyekt üçün fərqli istifadələri kəşf etmək;
- Səhnələri canlandırmaq üçün yaratdıqları quruluşlardan istifadə edərək drammatizmi inkişaf etdirmək;
- Risk götürmə, təcrübə, uğursuzluqları və çətinlikləri dəf etmək (açıq materiallardan istifadə zamanı xas olan);
- Rəsmləri qurduqları ilə birləşdirmək.

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ**Nə qədər hündür tikə bilərik?**

Anna sinfindəki uşaqların taxta bloklarla özlərindən hündür nəşə qurmalarına icazə vermək istəmirdi, ta ki bir qrup uşağın çox hündür blok-göydələnlər tikdiyini müşahidə edəndək. O, uşaqların marağının izi ilə gedib sonun necə olacağını gözləməyə qərar verdi. Uşaqların əllərinin çatdığı hündürlükdən daha yuxarıda olan hissələrə blokları qoymağa çətinlik çəkdiqlərini görəndə Anna başqalarının bunu necə etdikləri ilə maraqlandı. Məlum oldu ki, bunu pilləkənlə və ya valideynlərin evdə istifadə etdikləri nərdivanlarla gerçəkləşdirmək mümkündür.

Anna bundan icma haqqında daha çox məlumat əldə etmək üçün bir fürsət olaraq istifadə etməyə və uşaqların nərdivan alması üçün yerli xırdatat

davamı növbəti səhifədə

YAXŞI TƏCRÜBƏ NÜMUNƏSİ

Nə qədər hündür tikə bilərik? *davamı*

dükənına ekskursiya təşkil etməyə qərar verdi. Dükən sahibi ilə apardıqları müzakirələrdə hansı növ nərdivanların ən təhlükəsiz olduğuna diqqət yönəldilər.

Uşaqlar yenidən sinif otağına qayıtdılar və nərdivandan istifadə qaydaları yaratdılar və indi nə quracaqlarını planlaşdırdılar. Anna şəhərdəki mənzərələrin şəkillərini uşaqların öz binalarında çoxaltmağa çalışdıqları əraziyə əlavə etdi.

Bloktan qurulan binaların hündürlüyü artdıqca Anna uşaqların boylarının onların vizual perspektivlərinə necə təsir göstərdiyini də müşahidə etdi. Daha sonra qonşuluqdakı bəzi hündür quruluşlara baş çəkərək digər uşaqlarda da eyni marağı müşahidə etdi.

Qum və su mərkəzləri

Su və qum oyunlarında inkişaf mərhələləri

Digər oyun növlərində olduğu kimi, uşaqlar da qum və su ilə oynadıqca müəyyən inkişaf mərhələlərindən keçirlər.

- **Həssaslıq mərhələsi:** azyaşlı uşaqlar qum və suyun xassələrini təkbaşına toxunma vasitəsilə araşdırırlar. Onların oyunu sərbəst formadadır.
- **Təcrübə mərhələsi:** sonra həcm (su), çəki, kütlə (qum) və ölçməni təyin etmək üçün məqsədli şəkildə təcrübələrə əl atırlar. Başqa bir uşaqla da birgə edə bilirlər.
- **Təsəvvür mərhələsi:** qum oyunu ilə uşaqlar ssenarilər hazırlayır və onun köməyi ilə fiqurlar və nəqliyyat vasitələrinin (rejissor oyunu) hərəkətini imitasiya edirlər. Hansısa predmetin prototipini və mənzərə yaratmaq üçün nəm qumdan istifadə edirlər. Su ilə oynayan zaman uşaqlar qayıqlardan və fiqurlardan istifadə edərək ssenarilər yarada bilirlər. Belə oyunlarda, adətən, iki və daha artıq uşaq iştirak edir.

Uşaqlarda qum və su oyunlarına marağı, öyrənməni və inkişafı dəstəkləmək

Uşaqlar qum və suyun fiziki xüsusiyyətləri ilə tanış olduqdan sonra oyuna tədricən daha mürəkkəb vasitələr təqdim etməliyik. Məsələn, qumla oyunda onlar bir neçə əsas plastik qab və kiçik plastik kürəklərdən daha müxtəlif ölçülü

qablara, qəliblərə, qum təkərlərinə və süzgeclərə, insan və heyvan fiqurlarına, kiçik yük maşınlarına və buldozerlərə, daşlardan istifadəyə keçirlər.

Oyuna olan marağı saxlamaq üçün aksesuarları dəyişməli və onlardan necə istifadə olunduğunu müşahidə etməliyik. Maraqlı olmayan predmetləri istifadədən çıxara bilərik. Mövzunu tamamlamaq, yaxud da genişləndirmək üçün yeni materialları təqdim edə bilərik. Məsələn, mövzumuz "körpülər"dirsə, uşaqlara suyun üstündən körpü qurmaq üçün qaya parçası, budaq, ağac və ya metal parçaları (və ya oxşar materiallar) toplamaqda kömək edə bilərik. Körpülərin altından üzmək üçün müxtəlif gəmilərin düzəldilməsində də onlara kömək edə bilərik. Körpünün altından keçə bilməyən çox hündür yelkənli qayıq, açılan körpülər haqqında mövzuya giriş vermək olar.

Bu mərkəzlərdə oynayan uşaqları müşahidə etdikcə biz onları öz fəaliyyətləri üzərində düşünməyə və qum və suyun (və ya digər materialların) xüsusiyyətlərini araşdırmağa təşviq etməliyik. Məsələn, çalanı su ilə dolduran iki uşaqdan bir dolçanın neçə fincan su ilə dola biləcəyini soruşmaq ölçü və həcm arasındakı fərq barədə müzakirəyə səbəb ola bilər. Uşaqlardan tortları tanıdıqlarını və həmin tortları hazırlamaq üçün hansı tərkiblərdən istifadə edildiyini soruşmaqla sosial təxəyyüllü oyunu genişləndirə bilərik. Fikir və ya fərziyyələr yaratmaq üçün uşaqlara sual verin, məsələn: "Qumun yerə tökülməməsi üçün nə edə bilərik?" Daha sonra düşündüklərini ən yaxşı həll yolu kimi seçə bilərlər. Bunu sınağından sonra "İdeya işlədimi?" və "niyə hə" və "niyə yox" suallarını verməklə onlarda özünütəhlil və qiymətləndirməyə kömək edə bilərik. İşləməyibsə, ya strategiyanı dəyişə bilərik, ya da başqa bir ideyanı sınayacağıq. Bu ardıcılıq elmi prosesi modelləşdirir. Təcrübə topladıqca uşaqlar bunu özləri kiçik qruplarda etməyə başlayacaqlar. Uşaqlar suyu və qumu istədikləri kimi araşdırmalı və ətrafda tör-töküntü yaratmağa görə narahat olmamalıdırlar. Araşdırma zamanı sərbəst olmalıdırlar. Biz işimizi ehtiyatlı tutmalı, dağılan suyu qurulamaq üçün yanımızda əsg, tökülən qumu yığmaq üçün kiçik xəkəndaz və süpürgə saxlamalıyıq. Uşaqlar daha sonra təmizlik işləri görə və buna görə məsuliyyəti öz üzərlərinə götürə bilərlər. Xüsusi üst geyimi də paltarlarınızı quru və təmiz saxlamağa kömək edər. Fəaliyyətlərin uşaqlar üçün təhlükəsiz və cəlbədicil olmasını təmin etməkdən ötrü hər dəfə qum və su olan stollarda uşaqların sayını və mövcud aksesuarların miqdarını və növlərini məhdudlaşdırmaq yaxşı olar. Uşaqları bu mərkəzlə bağlı bir neçə qayda yaratmağa cəlb edin. Bunlara aşağıdakılar daxil ola bilər: "Qoy qum və su masanın üstündə qalsın" və "Birlikdə oynamırsansa, yerini digər uşaqlara ver".

Qum və su mərkəzlərinin yaradılması

Hər sinifdə qum və ya su ilə doldurula bilən geniş konteyner və masa olmalıdır. Hərçənd masa açıq havada istifadə edilsə də, ümumiyyətlə, sinif daxilində daha məsləhətlidir. Qum və su mərkəzi palçıqlı və bəzən səs-küylü oyunun uyğun olduğu və döşəmənin asanlıqla təmizlənmə biləcəyi məkanda yerləşməlidir. Döşəmə qum və suyun təsirindən sürüşkənliyə meyilli olduğu üçün elə yer seçmək lazımdır ki, uşaqların çox hərəkət etdiyi hissənin ortasına düşməsin. Çəllək müxtəlif oyun fəaliyyətlərini təşviq etmək üçün kifayət qədər qum və ya su ilə doldurulmalıdır. Suyun sıçramaması və yerə tökülməməsi üçün çəllək ağzına qədər doldurulmamalıdır. Nisbətən böyük uşaqları daha mürəkkəb oyuna təşviq etmək üçün suqabını 3-4 düym dərinliyə qədər doldurmaq olar.

Qum qazmaq və tunel açmaq üçün kifayət qədər dərin olmalıdır, ancaq konteynerin yanlarından töküləcək qədər yox.

Qum və su masası bel hündürlüyündə olmalıdır – uşaqların rahat işləməsinə imkan verən hündürlükdə. Boyları çatsın deyə bəzi kiçik uşaqlara möhkəm kətillər və ya bloklar üzərində dayanmaq lazım gələ bilər. Buna ehtiyac varsa, onda sürüşkən olmayan səthə qoyun və uşaqlara diqqətlə nəzarət edin.

Qum və su masasında bəzən uşaqlara müxtəlif təcrübələr vermək üçün digər materiallara ehtiyac yarana bilər. Məsələn, taxta yonqara, qara, qurumuş yarpaqlara, küknar qozalarına, xırda ağac budaqlarına və buz küblərə. Uşaqlar bu materialların bir hissəsini çöldən də toplaya bilərlər. Qarğıdalı nişastası azca su ilə qarışdırılarda unikal, sürüşkən maddə yaradır. Yavaşca tökülürsə, maye kimi axır, amma yumruqlayanda bərkliyi hiss olunur. Toz halına gətirilmiş boraks və tualet kağızı “təmiz palçıq” yaradır. Su masası okeana və ya gölə çevrilə bilər. Eləcə də plastik qarışıqlar və ya timsahlar, qunduzlar, susamurları, qurbağalar və quşlarla birlikdə təbiətin bir parçasını əks etdirə bilər. İmkanlar sonsuzdur.

Qum və su masasına əlavə ediləcəyiniz oyun materialları və aksesuarların əksəriyyəti ucuz, həm də asanlıqla tapılır. Təkliflər üçün əlavə 10-a baxın.

Qum və su oyunlarının digər inkişaf sahələrinə və kurikulumun məzmun sahələrinə inteqrasiyası

Inkişaf sahələri

Sosial-emosional inkişaf

- Birgə fəaliyyətləri planlaşdırmaq və birlikdə oynamaq üçün kiçik qrupla işləmək;
- Su və qum masalarına əlavə olunan müxtəlif vasitələrdən və rekvizitlərdən kimin istifadə etdiyini müzakirə etmək;
- Qum və su masasına əlavə olunan materialları paylaşmaq;
- Bütün buz qablarını doldurmaq və ya kuklaların paltarlarının yuyulub tam qurudulması üçün imkanlar yaratmaq.

Fiziki inkişaf

- Göz-əl koordinasiyasını inkişaf etdirmək;
- Barmaqların və əllərin koordinasiyasını təkmilləşdirmək;
- Kiçik motorikaya nəzarət etmək.

Koqnitiv inkişaf və özünütənzimləmə

- Maraqlanmaq, fərziyyə irəli sürmək, təcrübə aparmaq;
- Səbəb və nəticə əlaqələrini müəyyən etmək;
- Bir iş üzərində fikri cəmləmək və say göstərmək;
- Fərqli düşünmək;
- Məntiqi inkişaf etdirmək;
- Kəşf və tədqiqatın təfsiri.

Nitqin inkişafı

- Planları və fikirləri izah etmək;
- Adlandırma və təsvir etmək;
- Sual vermək bacarığını inkişaf etdirmək;
- Danışıqlarda iştirak etmək.

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar

Nitq və savad

- Su və qum xüsusiyyətləri ilə əlaqəli yeni sözləri lüğət ehtiyatına əlavə etmək;
- Qumda yazmaq və ya hərf formalarından istifadə etmək;
- Su və torpaq mövzularını kitablarda əksini tapan su obyektləri (okean, çaylar, göllər), geoloji hadisələr (vulkanlar kimi) və ya yer/bina (tunel, yol, sədd yaratmaq kimi) mövzularla əlaqələndirmək.

Riyaziyyat

- Bənzər miqdarda qum və ya suyu müxtəlif qablara tökmək və hansı qabın daha çox maddə saxladığını müşahidə etmək (maddənin qorunması);
- Qiymətləndirmə;
- Ölçmə, miqdar, çəki haqqında məlumatları (məsələn, yaş qumu quru qumla müqayisə etmək) araşdırmaq;
- Qumda və ya qumda naxışlar (patternlər) çəkmək.

Təbiət elmləri

- Eksperimental sorğu və müşahidədən istifadə edərək: “əgər ... olarsa, nə olacaq?”;
- Elementləri dəyişdirmək (quru quma su əlavə etmək, suya rəng və ya isti suya buz kubları əlavə etmək);
- Suda batan və üzən cisimləri təsnifləşdirmək;
- Müxtəlif növ süxurların su tutma qabiliyyəti haqqında məlumat öyrənmək;
- Fərqli heyvanların necə və harada yaşadığını öyrənmək;
- Suyun necə hərəkət etdiyini öyrənmək (su təkərləri, enmə və s.);
- Suyun saxlanması haqqında məlumat almaq.

İctimai və mədəni kompetensiyalar

- Sosial rolları yerinə yetirmək (gəmi kapitanı olmaq və qab, yaxud paltar yumaq, kuklanı çimisdirmək kimi);
- Ətrafdə və kitablarda gördükləri kimi körpülər, tunellər, qalalar və yollar tikmək.

davamı növbəti səhifədə

Əsas məzmun sahələri üzrə kompetensiyalar *davamı***Texnologiya**

- Rəqəmsal fotosəkillərdən istifadə edərək uşaqların işlərini sənədləşdirmək və uşaqların qum və su ilə nə yaratdıqlarını göstərmək üçün slayd-şou hazırlamaq;
- Su fizikası və qayıqda gəzinti haqqında qısa video və ya kompüter animasiyaları hazırlamaq.

İncəsənət

- "Qum tortları" kimi simvolik əşyalarla oyunları qurmaq;
- Səhnələri canlandırmaq üçün yaradılan quruluşlardan istifadə edərək oyunu dramatikləşdirmək;
- Risk etmək, təcrübə toplamaq, uğursuzluqları və çətinlikləri dəf etmək (açıq materiallardan istifadə zamanı xas olan).

TƏCRÜBƏ ÜZƏRİNDƏ REFLEKSİYA

- Bütün uşaqlar üçün daha maraqlı, mənalı və mürəkkəb olması üçün blok mərkəzində və qum/su sahələrində oyunu necə asanlaşdırı bilərəm?
- Blok və qum/su sahələrində olan uşaqları yaxından izlədiyim zaman onların maraqları ilə bağlı nələri hiss edirəm və onlardan necə istifadə edə bilərəm?
- Uşaqlara və icma mədəniyyətlərinə xas olan nələri blok və qum/su oyunlarına daxil edə bilərəm?
- Blok və qum/su sahələrində uşaqlar arasında daha sıx əməkdaşlığa necə nail ola bilərəm?

Istinadlar

- Ada, A.F. and Campoy, F.I. (2003). *Authors in the classroom: A transformative education process*. New York: Allyn and Bacon.
- Ainsworth, M., Blehar, M., Waters, E. and Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Aistear (2009). *The early childhood curriculum framework*. Dublin: National Council for Curriculum and Assessment. Retrieved at: http://www.ncca.biz/Aistear/pdfs/Searches_ENG/Theme/LE_ID&Belonging_ENG.pdf
- Black M., Walker, S., Fernald, L., Andersen, C., DiGirolamo, A., Lu, C., McCoy, D., Fink, G., Shawar, Y., Shiffman, J., Devercelli, A., Qodon, Q., Vargas-Barón, E. and Grantham-McGregor, S. for the Early Childhood Development Series Steering Committee (2016). 'Early childhood development coming of age: science through the life course'. *Lancet* 389(10064): 77–90. <https://www.thelancet.com/series/ECD2016>
- Blair, C. and Razza, R.P. (2007). 'Relating effortful control, executive function, and false belief understanding to emerging math and literacy ability in kindergarten'. *Child Development* 78(2): 647–663.
- Bodrova, E. (2008). 'Make-believe play versus academic skills: A Vygotskian approach to today's dilemma of early childhood education'. *European Early Childhood Education Research Journal* 16(3): 357–369.
- Bodrova, E. and Leong, D.J. (1998). 'Scaffolding emergent writing in the zone of proximal development'. *Literacy Teaching and Learning* 3(2): 1–18.
- Borko, H., Liston, D. and Whitcomb, J. (2007). 'Genres of empirical research in teacher education'. *Journal of Teacher Education* 58(1): 3–11.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. London: Routledge.
- Brajkovic, S. (2014). *Professional learning communities*. Leiden, Netherlands: International Step by Step Association.

Brown, F. (2014). *Play and playwork: 101 stories of children playing*. Maidenhead: Open University Press.

Brown, S. (with Vaughan, C.) (2009). *Play. How it shapes the brain, opens the imagination, and invigorates the soul*. New York: Penguin Group.

Brown, F. (2013). *Play deprivation: Impact, consequences and the potential of playwork*. Play Wales.

Center for Technology in Education. *Portfolio development*. Online professional development from Johns Hopkins University and Morgan State University.

Center on the Developing Child, Harvard University. (2013). *Experiences build brain architecture*. Retrieved at: http://developingchild.harvard.edu/resources/multimedia/videos/three_core_concepts/brain_architecture/

Chilvers, D. (2012). *Playing to learn: A guide to child-led play and its importance for thinking and learning*. London: Association of Teachers and Lecturers.

Conezio, K. and French, L. (2002). 'Science in the preschool classroom: Capitalizing on children's fascination with the everyday world to foster language and literacy development'. *Young Children* 57(5): 12–18. National Association for the Education of Young Children.

Constantino, P., De Lorenzo, M. and Tirrell-Corbin, C. (2009). *Developing a professional teaching portfolio. A guide for success*. Boston, Massachusetts: Pearson Education.

Copple, C. and Bredekamp, S. (Eds.) (2009). *Developmentally appropriate practice in early childhood programs serving children from birth through age 8* (3rd Edition). Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.

Dahlberg, G. and Moss, P. (2005). *Ethics and politics in early childhood education*. London: Routledge.

Department for Children, Schools and Families (2009). *Departmental report 2009*. Cm 7595. Runcorn: Department for Children, Schools and Families. Retrieved at: <https://www.gov.uk/government/publications/department-for-children-schools-and-families-departmental-report-2009>

Diversity in Early Childhood Education and Training network (DECET)/ISSA Working Group on Professionalism (n.d.) *Diversity and social inclusion: Exploring competences for professional practice for early childhood education and care*. <https://www.issa.nl/node/201>

- Derman-Sparks, L. and ABC Task Force. (1989). *Anti-bias curriculum: Tools for empowering young children*. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.
- Derman-Sparks, L. and Olsen-Edwards, J. (2010). *Anti-bias education for young children and ourselves*. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.
- Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. New York: Macmillan.
- Dewey, J. (1933). *How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process*. Boston: D.C. Heath.
- Diamond, A., Barnett, W.S., Thomas, J. and Munro, S. (2007). 'Preschool program improves cognitive control'. *Science* 318(5855): 1387–1388.
- Doing What Works (2008). *Preparing a dialogic reading lesson*. Retrieved at: <http://dwwlibrary.wested.org/media/preparing-a-dialogic-reading-lesson>
- Dow, C.B. (2010). 'Young children and movement: the power of creative dance'. *Young Children*. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.
- Dowling, M. (2005). *Supporting young children's sustained shared thinking*. London: The British Association for Early Childhood Education.
- Drummond, T. (2012). *A learning story convention*. Retrieved at <http://tomdrummond.com/learning-stories/>
- Egeland, B. (2009). 'Attachment-based intervention and prevention programs for young children'. In: R.E. Tremblay, M. Boivin and R. DeV. Peters (Eds.), *Encyclopedia on early childhood development*. Quebec, Montreal: Centre of Excellence for Early Childhood Development. Retrieved at: <http://www.child-encyclopedia.com/attachment/according-experts/attachment-based-intervention-and-prevention-programs-young-children>
- Elias, C. and Berk, L. (2002). 'Self-regulation in young children: Is there a role for sociodramatic play?' *Early Childhood Research Quarterly* 17: 1–17.
- Elkind, D. (2003). 'Thanks for the memory: The lasting value of true play'. *Young Children* 58(3): 46–50.
- Epstein, A. (2007). *Essentials of active learning in preschool: Getting to know the HighScope curriculum*. Ypsilanti, Michigan: HighScope Press.

European Commission (2011). *Competence requirements in early childhood education and care: A study for the European Commission Directorate-General for Education and Culture (CoRe)*. London and Ghent: University of East London/ University of Ghent.

European Communities (2007). *Key competences for lifelong learning – A European framework*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Fromberg, D.P. and Bergen, D. (Eds.) (2006). *Play from birth to twelve: Contexts, perspectives, and meanings* (2nd Edition). New York, NY: Routledge.

Frost, J.L., Wortham, S.C. and Reifel, S. (2008). *Play and child development* (3rd Edition). Upper Saddle River, New Jersey: Pearson/Merrill Prentice Hall.

Galinsky, E. (2010). *Mind in the making: The seven essential life skills that every child needs*. New York: William Morrow.

Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.

Gonzalez, J. (2010). *Foundations of early childhood education: Teaching children in a diverse society*. New York: McGraw Hill Higher Education.

Hakkarainen, P. and Bredikyte, M. (2008). 'The zone of proximal development in play and learning'. *Cultural-Historical Psychology* 4: 2–11.

Hansen, K., Kaufmann R. and Saifer S. (1996). *Education and the culture of democracy: Early childhood practice*. Washington, DC: Children's Resources International.

Harvard Family Research Project (2006). *Family involvement in early childhood education*. Harvard Graduate School of Education.

Henderson, A., Johnson, V., Mapp, K. and Davies, D. (2007). *Beyond the bake sale: The essential guide to family–school partnerships*. New York: The New Press.

Henderson, B., Meier, D.R., Perry, G. and Stremmel, A.J. (2012). 'The nature of teacher research'. *Voices of Practitioners*. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.

Hewes, J. (2006). *Let the children play: Nature's answer to early learning*. Early Childhood Learning Knowledge Centre.

HighScope. (2015). *Science and technology*.

- Hirsh-Pasek, K., Golinkoff, R.M., Berk, L.E. and Singer, D.G. (2009). *A mandate for playful learning in preschool: Presenting the evidence*. New York: Oxford University Press.
- Holland, P. (2003). *We don't play with toy guns here*. London: Open University Press.
- Hoover-Dempsey, K.V., Walker, J., Sandler, H.M., Whetsel, D., Green, C.L. and Wilkins, A.S. (2005). 'Why do parents become involved? Research findings and implications'. *Elementary School Journal* 106(2): 105–130.
- Hunter, R. (2004). *Madeline Hunter's mastery teaching*. Thousand Oaks, California: Corwin.
- ISSA (2010). *Competent teachers of the 21st century: Principles of quality pedagogy*. Amsterdam: International Step by Step Association. <http://www.issa.nl>
- Johnson, J.E., Christie, J.F. and Wardle, F. (2004). *Play, development, and early education*. Boston, Massachusetts: Pearson/Allyn & Bacon.
- Katz, L. and Chard, S. (2000). *Engaging children's minds: The Project Approach*. Stamford, Connecticut: Ablex Publishing Corporation.
- Klaus, S. (2004). 'Stepping into the future: A history of the Step by Step Program'. *Educating Children for Democracy* 8: 3–13.
- Kohl, M.A. (2008). 'Fostering creativity'. *Early Childhood News: The Professional Resource for Teachers and Parents*. Excelligence Learning Corporation. Retrieved at: http://www.earlychildhoodnews.com/earlychildhood/article_view.aspx?ArticleID=349
- Laevers, F. (2005). *Well-being and involvement in care: A process oriented self evaluation instrument for care settings*. Leuven University, Belgium: Kind and Gezin and Research Centre for Experiential Education.
- Leong, D. and Bodrova, E. (2012). 'Assessing and scaffolding make-believe play'. *Young Children* 67(1): 28–34.
- MacDonald, S. (2001). *Block play: The complete guide to learning and playing with blocks*. Lewisville, NC: Gryphon House.
- Malaguzzi, L. (1993). 'Your image of the child: Where teaching begins'. *Early Childhood Educational Exchange* 96: 52–61.

Marigliano, M.L. and Russo, M.J. (2011). 'Moving bodies, building minds: Foster preschoolers' critical thinking and problem solving through movement'. *Young Children* 66(5): 44–49. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.

Masten. A.S., Gewirtz, A.H. and Sapienza, J.K. (2013). 'Resilience in development: The importance of early childhood'. In: R.E. Tremblay, M. Boivin and R.DeV. Peters (Eds.) *Encyclopedia on Early Childhood Development*. Quebec, Montreal: Centre of Excellence for Early Childhood Development. Retrieved at: <http://www.child-encyclopedia.com/resilience/according-experts/resilience-development-importance-early-childhood>

McClelland, M.M., Acock, A.C., Piccinin, A., Rhea, S.A. and Stallings, M.C. (2012). 'Relations between preschool attention span-persistence and age 25 educational outcomes'. *Early Childhood Research Quarterly* 28(2): 314–324.

Miller, L. and Cable, C. (Eds.) (2011). *Professionalization, leadership and management in early years*. London: Sage.

Moore, T.G., Arefadib, N., Deery, A. and West, S. (2017). *The first thousand days: An evidence paper*. Parkville, Victoria; Centre for Community Child Health, Murdoch Children's Research Institute.

Moss, P. (2007). 'Bringing politics unto the nursery: Early childhood education as a democratic practice'. *European Early Childhood Education Research Journal* 15: 5–20.

National Association for the Education of Young Children (NAEYC) and Fred Rogers Center for Early Learning and Children's Media (2012). *Position statement: Technology and interactive media as tools in early childhood programs serving children from birth through age 8*. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.

NDEO (National Dance Education Organization) (2005). *Standards for dance in early childhood*. Silver Spring, Maryland: NDEO.

Paley, V.G. (2005). *A child's work: The importance of fantasy play*. Chicago, Illinois: University of Chicago Press.

Peeters, J. (2008). *The construction of a new profession: A European perspective on professionalism in early childhood education and care*. 1st edition. Amsterdam: SWP Publishing.

Perera, L.D. (2014). 'Parents' attitudes towards science education and their children's science achievement'. *International Journal of Science Education* 35(18): 3021–3041.

Polderman, T., Benyamin, B., de Leeuw, C., van Bochoven, A., Visscher, P. and Posthuma, D. (2015). 'Meta-analysis of the heritability of human traits based on fifty years of twin studies'. *Nature Genetics* 47(7): 702–709.

Rankin, B. (2004). 'The importance of intentional socialization among children in small groups: A conversation with Loris Malaguzzi'. *Early Childhood Education Journal* 32(2): 81–85.

Ratey, J. (2008). *SPARK: The revolutionary new science of exercise and the brain*. New York: Little, Brown.

Robinson, K. (2006). 'Schools must validate artistic expression: Creativity is a key part of the educated mind'. Talk presented at the TED Conference, February, in Monterey, California.

Saifer, S. (2016). *Practical solutions to practically every problem: The early childhood professional's survival guide* (25th Anniversary Edition). St. Paul, Minnesota: Redleaf Press.

Sapon-Shevin, M. (2010). *Because we can change the world: A cooperative guide to building cooperative, inclusive classroom communities*. Newbury Park, California: Corwin.

Seefeldt, C. and Wasik, B. (2012). 'The value of art for the preschool child'. Excerpt from *Early Education: Three, Four, and Five Year Olds Go to School*, by C. Seefeldt and B.A. Wasik, 2006 Edition., 166–168.

Seitz, H. (2008). 'The power of documentation in the early childhood classroom'. *Young Children* 62(2): 88–93.

Servage, L. (2008). 'Critical and transformative practices in professional learning communities'. *Teacher Education Quarterly* 35: 63–77.

Siraj-Blatchford, I. and Sylva, K. (2004). 'Researching pedagogy in English preschools'. *British Educational Journal* 30(5): 713–730.

Stauffer, R.G. (1980). *The language experience approach to the teaching of reading*. New York: HarperCollins College Div.

Stremmel, A.J. (2007). 'The value of teacher research: Nurturing professional and personal growth through inquiry'. *Voices of Practitioners*. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.

Tabors, P. (2008). *One child, two languages: A guide for early childhood educators of children learning English as a second language*. Baltimore, Maryland: Paul H. Brookes Publishing Co.

- Tankersley, D. (2015). *Roads to quality: Strengthening professionalism in early childhood education and care systems*. Leiden: International Step by Step Association.
- Tankersley, D., Brajkovic, S. Handzar, S. Rimkiene, R., Sabaliauskiene, R., Trikić, Z. and Vonta, T. (2010). *Putting knowledge into practice: A guidebook for educators on ISSA's Principles of Quality Pedagogy*. Netherlands: International Step by Step Association.
- Teaching Strategies. (2011). *Studies: The heart of the Creative Curriculum System for preschool*. Retrieved at: <https://teachingstrategies.com/solutions/teach/preschool/>
- Temple, C. and Crawford, A. (unpublished manuscript). *Helping literacy emerge*.
- Touhill, L. (2012). 'Sustained, shared thinking'. Early Childhood Australia National Quality Standard Professional Learning Program. http://www.earlychildhoodaustralia.org.au/nqsplp/wp-content/uploads/2012/09/NQS_PLP_E-Newsletter_No43.pdf
- Turner, T. and Wilson, D. (2010). 'Reflections on documentation: A discussion with thought leaders from Reggio Emilia'. *Theory into Practice* 49: 5–13.
- United Nations Committee on the Rights of the Child, United Nations Children's Fund and Bernard van Leer Foundation (2006). *A guide to General Comment 7: 'Implementing child rights in early childhood'*. The Hague: Bernard van Leer Foundation. Retrieved at: https://www.unicef.org/earlychildhood/files/Guide_to_GC7.pdf
- van Keulen, A. (2004). 'Persona dolls: An innovative approach to raise diversity issues with young children'. In A. van Keulen, D. Malleval, M. Mony, C. Murray and M. Vandebroek (Eds.) *Diversity and equity in early childhood training in Europe: Examples of training practices in the DECET network*. DECET. <http://decet.org/>
- Vandebroek, M. (2010). 'Participation in ECEC programs. Equity, disadvantage, and educational disadvantage'. In E. Baker, B. McGraw and P. Peterson (Eds.) *International encyclopedia in education* (3rd Edition). Oxford: Elsevier.
- Virtual Lab School (n.d.) *The environment: schedules and routines*. Retrieved at: <https://www.virtuallabschool.org/preschool/learning-environments/lesson-5?module=3601>

Vygotsky, L. (1978). *Mind in society: The development of higher mental processes*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Warmayllu. (2010). *Conociendo a otros niños y niñas de mi Perú*. Bernard van Leer. <http://www.warmayllu.org.pe>

Werner, E.E. (1989, 1998). *Vulnerable, but invincible*. New York: Adams, Bannister and Cox.

Whitebread, D. (2011). *Developmental psychology & early childhood education*. London: Sage Publications, Ltd.

Wilson, R. (1999). *Starting early: Environmental education during the early childhood years*. ERIC Clearinghouse for Science, Mathematics, and Environmental Education. <http://vault.sierraclub.org/education/ear1299.asp>

Woodhead, M. and Brooker, L. (2008) 'A sense of belonging'. *Early Childhood Matters 111: Enhancing a Sense of Belonging in the Early Years*. The Hague, Netherlands: Bernard van Leer.

York, S. (2003). *Roots and wings: Affirming culture in early childhood programs*. St. Paul, Minnesota: Redleaf Press.

Əlavələr

Əlavə 1 Ailə maraqları üzrə anket	356
Əlavə 2 Gündəlik rutin nümunəsi	358
Əlavə 3 Fiziki mühitdə mədəni müxtəlifliyin və mədəni kompetentliyin təşviqi üçün yoxlama vərəqi	361
Əlavə 4 AABA keyfiyyət resursları paketindəki mənbələr	364
Əlavə 5 Nitq və savad mərkəzləri üçün lazım olan materiallar	366
Əlavə 6 Riyaziyyat manipulyasiya mərkəzləri üçün lazım olan materiallar	368
Əlavə 7 Xəyali sosial oyun üçün təklif olunan mövzular	370
Əlavə 8 Təbiət elmləri üzrə araşdırma mərkəzləri üçün lazım olan materiallar	371
Əlavə 9 Vizual sənət mərkəzləri üçün lazım olan materiallar	374
Əlavə 10 Qum və su mərkəzləri üçün lazım olan materiallar	376

Əlavə 1 Ailə maraqları üzrə anket

Ailə üzvünün adı _____ Uşağın adı _____

Ailələri mümkün qədər proqramımızda iştirak etməyə dəvət edirik. İştirak etməyin üstünlük verdiyiniz yolları barədə bizə fikrinizi bildirmək üçün aşağıda maraq dairələrinizi qeyd edin. Unutmayın ki, məqsədimiz uşaqlar və onların potensialı haqqında biliklərimizi genişləndirməkdir.

İştirakda maraqlıyam:

Aylıq valideyn iclaslarında iştirak etmək

(Zəhmət olmasa, daha çox öyrənmək/müzakirə etmək istədiyiniz mövzuları sadalayın)

Sınıfdə uşaqlarla işləmək

(Zəhmət olmasa, iştirak etmək istədiyiniz fəaliyyətlərin qarşısında işarə qoyun)

Oxumaq Sənət layihələri Musiqi İdman

Ağac emalı Bişirmə Kompüter işi

Digər (zəhmət olmasa, dəqiqləşdirin)

Xüsusi layihələrlə işləmək

(Zəhmət olmasa, uşaqların maraqlana biləcəkləri layihələrlə bağlı təkliflərinizi qeyd edin)

Uşaqlar və digər ailələrlə bacarıqlarımı bölüşmək

(Zəhmət olmasa, dəqiqləşdirin)

Sinif üçün material hazırlamağa və təlim fəaliyyətlərini inkişaf etdirməyə yardımçı olmaq

(Zəhmət olmasa, təkliflər verəin)

Yeni fəaliyyətlər/bacarıqlar öyrənmək

(Zəhmət olmasa, dəqiqləşdirin)

Uşaqlar və digər ailələrlə icma layihələrində iştirak etmək

(Zəhmət olmasa, təkliflər verin)

Aşağıdakılardan birinin üzvü olmaq

(Zəhmət olmasa, seçin)

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin menecmentində Valideyn məclisi Valideyn-müəllim assosiyası **Sinifdə kömək edə bilərsinizə, hansı vaxt sizin üçün uyğundur?**

(Zəhmət olmasa, seçin)

Həftəiçi? Həftəsonu? Səhər? Günorta?

Əlavə 2 Rutin nümunəsi

Bu hissədə tam birgünlük proqram nümunəsi təqdim edilir. Proqram uşaqların yaşına və günün uzunluğuna görə dəyişir.

Gəliş və səhər yeməyi

Məktəbəqədər təhsil müəllimi səhər uşaqlar gələndək iş üçün lazım olan bütün materialları hazırlamışdır. Hər bir uşaq gələndə müəllim onu və onu gətirmiş ailə üzvlərini salamlayır, uşağı qrup otağına keçməyə dəvət edir. Uşaqlar müxtəlif vaxtlarda gəldikləri üçün sakit oyunlar, kitablar, karandaşlar və digər sakit fəaliyyət növlərində istifadə olunan ləvazimatlar hazır olmalıdır. Uşaqlar sinifdə qurulmuş fəaliyyət guşələrindən birində sakitcə oynamağı da seçə bilərlər.

Uşaqlar hazır olduqda səhər yeməyi verilməlidir. Bəziləri yeməyə can atmadan daha çox oynamağa ehtiyac duya bilərlər. Digərləri aclıq hiss etdiyindən səhər yeməyinə hazır ola bilərlər. Səhər yeməyindən sonra uşaqlar oyunlarını, rəsmlərini və kitablarını kənara qoyub səhər görüşünə yığılmalıdırlar.

Səhər görüşü

Bu, uşaqların icma hissini yenidən yaşadıqları və qrup halında təkrar birləşdikləri vaxtdır. Müəllim uşaqları, uşaqlar isə bir-birini salamlayırlar. Qısamüddətli mərasimlər: mahnı oxumaq, tapmaca tapmaq və ya digər əyləncəli fəaliyyətlər də uşaqların evdən məktəbəqədər müəssisəyə keçməsinə kömək edir və məktəb gününün rəsmi olaraq başladığını bildirir. Səhər görüşü həmçinin uşaqlara evlərində və ya icmalarında baş verənlər, məsələn, qohumu ziyarət etmək və ya qarşısındakı hadisə ilə bağlı xəbərlər və ya məlumatlar bölüşmək imkanı verir.

Səhər planlaşdırması

Bu, uşaqların həmin gün nə etmək istədiklərini ayırd etmək və planlaşdırma vaxtıdır. Onlara xüsusi materiallar təqdim edirik, gündə baş verənləri deyirik və hazırda davam edən layihənin vəziyyətini yoxlayırıq. Uçyaşlı uşaqlar üçün görüş çox qısa olur. Onların harada məşğul olmağı istədiklərini deməsi, sadəcə, istək və xatırlamalardan ibarət ola bilər. “Bu gün sənət sahəsində barmaq boyalarımız var”; “Unutma, bu gün süd fermasına ekskursiya edəcəyik”; “Dünən kartondan heykəl düzəltmədiniz. Bu gün rəsm çəkməyə hazırsınız mı?”

Dörd-beş yaşlı uşaqlar gündəlik cədvəli nəzərdən keçirmək üçün görüşə və həmin günü nə etmək istədiklərini müzakirə edə bilərlər.

Mərkəzlərdə və kiçik qruplarda keçirilən vaxt

Sınıf fəaliyyətinin iki dövründə, biri səhər, biri günortadan sonra uşaqlar ayrı-ayrı guşələrdə, ya da kiçik qruplarda fərdi oynayır və ya fəaliyyət göstərilir. Bəzi fəaliyyət mərkəzlərində xüsusi fəaliyyətlər planlaşdırılır, materiallar əlavə edilə bilər və ya yarımçıq bir layihəni davam etdirə bilərik (10-cu fəsildə təsvir olunan layihələrə baxın). Uşaqlara materiallardan yaradıcı şəkildə istifadə etmək, loto və ya digər sadə masa oyunları kimi

mütəşəkkil oyun oynamaq, yaxud oynamağa öz yanaşmalarını təşviq etmək tövsiyə olunur. Ailə üzvləri və ya digər qonaqlar tərəfindən asanlaşdırılan yemək və ya tikiş kimi xüsusi fəaliyyətlərlə də məşğul ola bilərlər.

Bu müddət ərzində biz sual vermək, yardım göstərmək, təkliflər vermək və əlavə materiallar təqdim etməklə uşaqların arasında gəzişmək və fəaliyyətlərinə dəstək olmaqla onların öyrənməsini asanlaşdırırıq. Yaşca nisbətən böyük uşaqlar kiçik qrup oyunları ilə daha çox müəllimin təşəbbüsü ilə, riyazi biliklər əldə etmək məqsədilə məşğul ola bilərlər. Uşaqların seçimlərini, işlərinin keyfiyyətini, tək, yaxud qrup halında işlədiklərini və bir fəaliyyətə nə qədər vaxt ayırdıqlarını qeyd etmək lazımdır. Uşaqların işi əyləncəli və özünəxas olmalıdır. Bizim rolumuz çətin və yaradıcı öyrənmə imkanlarını təmin etməkdir.

Qəlyanaltı və/və ya nahar vaxtı

Bəzi müəssisələrdə qəlyanaltıları masanın üstünə düzməyi xoşlayırlar ki, uşaq hansını istəyirsə, onu seçsin. Bəzilərinə isə hamısını uşaqlara eyni vaxtda verirlər. Yeməklər sadə və doyumlu olmalıdır. Uşaqlar sıra ilə yemək vaxtına hazırlanmalı və təmizliyə riayət edilməlidir.

Nahar uşaqların qidalanma ehtiyaclarını qarşılamaq üçün fürsət verir. Bu həm də sosial və mədəni təcrübədir. Uşaqlar özlərinə qulluq etməyi, yeni yeməklərin dadına baxmağı, yeməyin ötürülməsində növbə gözləməyi və sakitcə söhbət etməyi öyrənərək kiçik masalarda oturlar.

Uşaqlara sinifdə iş tapşırılmalıdır. Bu işlərə, məsələn, yemək vaxtı hər uşaq və böyük üçün yer (boşqab, qab, yemək ləvazimatları, salfet, stəkan) qoyulması, süfrələrə yemək aparılması, süfrələrin təmizlənməsi və yuyulması daxildir.

Uşaqlar yemək zamanı qulluq etməkdən çox şey öyrənirlər. Hesablama bacarıqlarını və tək-tək

yazışmalar tətbiq edə bilərlər və əgər süfrələrin adlandırılması üsulundan istifadə olunarsa, ad tanıma təcrübəsini də tətbiq etmək olar.

Bu, uşaqlar üçün xoş, rahat bir vaxt olmalıdır. Müəllimlər uşaqlarla bərabər oturub yemək yeyərək, onları söhbətə cəlb etməklə bu mühiti qurmağa kömək edirlər. Uşaqlar müxtəlif həcmdə və fərqli sürətlə yeyirlər. Bəziləri tez, bəziləri isə nisbətən asta yeyirlər. Bu fərqlər nəzərə alınmalı və astagəllər bir qədər qıvrıq olmağa həvəsləndirilməlidir. Əvvəlcə yeməyini bitirən uşaqlar yerlərini təmizləyib kitab oxumalı və ya səssiz oynamağa davam edirlər.

Diş fırçalama

Uşaqları yeməkdən sonra dişlərini fırçalamağa təşviq etmək onlarda sağlam vərdiş yaradır. Hər bir uşağa yaşına uyğun nəzərdə tutulmuş diş fırçası verilməlidir. Fırçalar qarışıq düşməsin deyə üstünə uşağın adı qeyd olunmalı və quru havada, digər fırçalara toxunmaması üçün uyğun şəraitdə saxlanılmalıdır. Ən yaxşısı odur ki, hər bir uşağın özünün diş məcunu, fırçası, fincanı və borucuğu olsun. Hər biri uşağın adı ilə etikətlənməlidir.

Diş fırçasının fərqi qabları olmadıqda böyüklər özləri hər uşağın fırçasına məcunu elə qoymalıdır ki, diş məcunu nəyəsə toxunmasın, çünki buradan mikrob yayıla bilər. Dişlərin fırçalanması böyüklərin nəzarətini tələb edir və kiçik qruplarda tətbiq edilməməlidir.

Uşaqlara diş fırçalamağın əhəmiyyəti və bunun necə edilməli olduğu dərs zamanı əyləncəli və interaktiv şəkildə izah edilməlidir. Uşaqların dişlərinə baxın və təbəssümləri barədə danışın. Dişlərini fırçalayarkən uşaqları həvəsləndirin və onlara kömək edin. Heç bir uşaq dişlərini mükəmməl fırçalaya bilməz, amma dişlərinə qulluq etməyin vacibliyini bilməlidir.

Böyük qrupda işin təşkili

Sinifdəki bütün uşaqların sosial oyunlar, oxu, barmaqla sayma, mahnı oxumaq, cari hadisələrin müzakirəsi, əvvəllər və ya son günlərdəki fəaliyyətlər, qrup planlaşdırması və ümumi əyləncəli tədbirlər kimi orta qrup fəaliyyətləri onları bir araya gətirir. Birlikdə keçirdiyiniz fəaliyyətlərin müddəti yaş kateqoriyalarından asılıdır. Üçyaşlı uşaqlar, adətən, 10 dəqiqədən sonra narahat olmağa başlayırlar. 5 yaşlılar isə çox vaxt yarım saatı birlikdə keçirə bilirlər. Uşaqlara maraqsız gəlsə və ya özlərini narahat hiss edərsə, fəaliyyət növünü dəyişdirməyə və ya qrup vaxtını qısaltmağa hazır olmalıyıq.

Açıq havada vaxt keçirmə

Bütün uşaqlar açıq havada vaxt keçirməlidirlər. Qalxma, sürüşmə, atlanma və sosial təxəyyüllü oyunu təşviq edən avadanlıqlar satın alın və ya icarəyə götürülə bilər. Qapalı məkanlarda olduğu kimi, açıq havada da təşkil olunan fəaliyyətlər planlaşdırma tələb edir. Uşaqların istifadəsi üçün müxtəlif avadanlıq və materiallar olmalıdır. Su təchizatı, ağac emalı masaları və sosial yaradıcı oyun materialları kimi bəzi avadanlıqlar sinifdən kənarında tətbiq edilə bilər. Təbiətşünaslıq, inşaat, fiziki elmlər öyrənmək üçün imkanlar (bəndlər, körpülər, kəndirlər, kölgələr və əkslər) mükəmməl açıq fəaliyyət üçün gərəklidir. Bu zaman uşaqların motorika bacarıqlarını, qrup sosial bacarıqlarını və qaydaları başa düşmə qabiliyyətlərini müşahidə etmək üçün istifadə etməliyik.

Yuxu və ya istirahət vaxtı

Uşaqların qidaya ehtiyacı və tualetdən istifadəsi fərdi olduğu kimi, yuxu ehtiyacları da müxtəlifdir. Bəzi uşaqların gün ərzində

uzun, digərlərinin qısa yuxuya ehtiyacı var, başqalarına isə, sadəcə, istirahət etmələri lazımdır.

Cədvəl bu fərqləri uyğunlaşdırmalıdır. Bir qayda olaraq, kiçik uşaqlar nisbətən böyük uşaqlara baxanda daha çox istirahət tələb edəcəklər.

Gün boyu aktiv sinif otağında olan uşaqların dincəlməsi və yatması üçün bir qədər vaxt tələb olunur, buna görə qısa müddətə sakit atmosfer yaratmaq tövsiyə edilir. Daha qısamüddətli dincəlmək istəyən və ya başqalarından tez oyanan uşaqlara ayağa qalxıb kitablara baxmağa, rəsm çəkməyə və ya oynamağa, yaxud digər məşğuliyyətlərə icazə verilməlidir. Uşaqlar yatmağa ehtiyac duymadıqları zaman harada oynaya biləcəklərini bilmələri üçün qaydalar yaratmalıyıq.

Bəzi uşaqlar istirahət zamanı sakitləşməkdə çətinlik çəkirlər. Sakitləşdirici musiqi çalmaq, hekayə oxumaq, uşağın kürəyini ovuşdurmaq, çarpayılardan və yorğanlardan bir-birindən kifayət qədər uzaqlaşdırmaq, otağı yarıqaranlıq etmək və ailələrdən yorğan, rahat oyuncaqlar və ya digər yataq ləvazimatları gətirmələrini xahiş etməklə bu keçidə kömək edə bilərik.

Məktəbəqədər müəssisə müəllimləri çox vaxt uşaqlardan birinin oynamağa başladığı zaman bütün uşaqların oyana biləcəyindən və ayağa qalxmaq istəyəcəklərindən narahat olurlar. Uşaqlara seçim etmək və bədənələrinə istirahət verməli olduqlarını öyrənmələrinə kömək etmək şəxsi məsuliyyətin öyrədilməsinin bir hissəsidir. Bəzi günlərdə uşaqlar rəfiqələri oynadığı üçün ayağa qalxıb oynaya bilərlər. Bu hal mümkündür. Amma digər günlərdə yorğun olduqları və ya sakit oxumaq istədikləri üçün istirahət etməyi seçəcəklər.

Əlavə 3 Fiziki mühitdə mədəni müxtəlifliyin və mədəni kompetentliyin təşviqi üçün yoxlama vərəqi

Vizual estetik mühit	✓
Sınıfdə uşaqların hər birinin, həmçinin ailələrinin və işçilərinin şəkilləri nümayiş etdirilirmi?	
Sınıfdəki materiallar uşaqların tanımadığı münasibətləri, dəyərləri və həyat tərziyi başa düşməyə və qəbul etməyə kömək edirmi (məsələn, xüsusi ehtiyacları olan insanlar, yaşlılar və gənclər, fərqli ailə konfiqurasiyaları və s.)?	
Oyunlar, şəkilli kitablar, materiallar, mahnılar və s. stereotiplərə, məsələn, kişilər evdən kənarında, işdə olanda qadınların ev işlərini görməsinin vacibliyi kimi meydan oxuyurmu?	
Müxtəlif fəaliyyətlər, o cümlədən “qeyri-ənənəvi” rollarda olan kişi və qadın şəkilləri arasında bir tarazlıq varmı?	
Yerli icmanın quruluşunu əks etdirən şəkillər varmı?	
Digər yerlərdə/ölkələrdə fərqli mədəniyyətlərin qeyri-stereotipik şəkil nümunələri varmı?	

Kitablar		✓
Sınıfdə yaşa uyğun, fərqli mədəniyyətlərə və cinsi ayrı-seçkiliyə qarşı müxtəlif məzmunlu kitablar və digər oxu materialları varmı?		
Sınıfdə müxtəlif köklərdən, mədəniyyətlərdən, ölkələrdən olan uşaqları göstərən şəkilli kitablar varmı?		
Uşaqların evdə və ailələri ilə danışdıqları dillərdə kitablar varmı?		
Əsas xarakterin sınıfdəki uşaqlarla eyni xarakterlərə (məsələn: cinsiyyət, etnik mənsubiyyət, fiziki məhdudiyətlər) malik olduğu kitablar varmı?		

Xəyali sosial oyun		✓
Dram oyun guşəsində müxtəlif mədəniyyət qruplarının geyim əşyaları varmı?		
Guşədəki şəkillər və rekvizitlər uşaqların mədəni mənşələrini və etnik mənsubiyyətini əks etdirirmi?		
Müəssisədə oğlan və qız, həmçinin etnik cəhətdən müxtəlif kukllar varmı?		
Fərqli iş rollarını əks etdirən rekvizitlər: təmizlik, ev işləri və s. varmı?		
Oğlanlar və qızlar yemək hazırlamaq, uşaq tərbiyəsi ilə məşğul olmaq və s. kimi davranışları nümayiş etdirirlərmi?		

Musiqi və oyunlar		✓
Müxtəlif mədəniyyətlər və fərqli dillərdə oyunlar, musiqi, mahnılar varmı?		

Sənət ✓	
Müxtəlif dəri tonlarını təmsil etmək üçün materiallar (boyalar, kağız və s.) mövcuddurmu?	
Uşaq evlərindən sənət əsərləri və nümunələr varmı?	
Müxtəlif mədəniyyətlərin sənət nümunələri varmı?	

Bloklar ✓	
Blok mərkəzində uşaqların mədəni mənşəyini və ailə quruluşlarını əks etdirən aksesuarlar varmı?	
İnsan modelləri qeyri-stereotipik, fərqli həyat tərzini təmsil edirmi?	
Müxtəlif növ binalar, yollar, nəqliyyat vasitələri və s. düzəltmək üçün materiallar varmı?	

Manipulyativlər ✓	
Yerli cəmiyyətdə tapılan materialları əks etdirən çeşidləmə, sıralanma, vizual ayrı-seçkilik və s. üçün oyuncaqlar (satın alınmış və ya əl işi) varmı?	
Müxtəlif etnik qrupları təmsil edən və cinsi ayrı-seçkiliyi vurğulamayan oyun tapmacaları varmı?	

Bişirmə ✓	
Xörək bişirmək kimi fəaliyyətlər uşaqları onlara tanış olmayan dadlarla sınağa sövq edirmi?	
Xörək bişirmək uşaqları mədəni irsi öyrənmək və yemək hazırlamaq, o cümlədən yemək prosesi arasında əlaqə yaratmağa vadar edirmi?	
Xörək bişirmək uşaqlara qidalanma, böyümələri, qidaların necə əldə edilməsi, istehsal prosesi və s. haqqında məlumat almağa kömək edirmi?	

Əlavə 4 AABA keyfiyyət resursları paketindəki mənbələr

Keyfiyyət resursları paketi haqqında daha ətraflı məlumatı buradan əldə edə bilərsiniz:
https://www.issa.nl/quality_pack

“Biliklərin təcrübədə tətbiqi: AABA keyfiyyətli pedaqogika prinsiplərinə dair müəllimlər üçün bələdçi”

Keyfiyyətli pedaqogika prinsiplərinin və əlaqəli göstəricilərin hər birini ətraflı izah edən kitabdır. *“Bələdçi”* nəzəriyyə və təcrübə arasında əlaqə yaradaraq, hər bir fokus sahəsinə aid olan tədqiqatların nəticələrini və “AABA-nın Keyfiyyət Pedaqoji Prinsipləri”nin formalaşmasına töhfə verən mühüm beynəlxalq sənədləri təqdim edir, hər bir prinsipin nə üçün vacib olduğunu izah edir. Həm də keyfiyyəti izah edən göstəricilərin hər biri üçün prinsipləri praktiki olaraq necə tətbiq etmək lazım olduğu və uşaqların bu cür hərəkətlərdən necə faydalana biləcəyi barədə nümunələr təqdim olunur.

“Bələdçi” azyaşlıların təhsili mövzusunda məşğələlər və ya uşaqyönümlü metodlar haqqında daha çox məlumat əldə etmək istəyən ayrı-ayrı müəllimlər üçün, digər müəllimlərlə işləyən mentorların müəyyən üsulların nə üçün lazım olması barədə əlavə məlumat vermələri üçün, fəaliyyət növündən və ya fərqli metodlardan istifadə edərək, yaxud peşəkar öyrənmə icmaları ilə məşğul olanlar üçün dərs vəsaiti kimi yararlı ola bilər.

Uşaq bağçasında tədrisin keyfiyyətini artırmaq üçün peşəkar inkişaf vasitəsi

Xüsusi olaraq AABA keyfiyyətli pedaqogika prinsiplərində keyfiyyət göstəricilərinin hər

biri ayrıca göstərilir. Bu vasitə məktəbəqədər təhsil müəllimlərinin qeyri-adekvat təcrübədə uğurlu başlanğıca, yüksək keyfiyyətli praktikaya və sonra tədris paradigmasında və praktikasında sistemli dəyişiklik yaratmağa başladıkları transformasiya praktikasına keçmələrinin qarşısını alır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində müxtəlif səviyyələrdə tətbiq olunan fərqli fəaliyyət növlərinin konkret nümunələri keyfiyyətin hər bir göstəricisi üçün davamlı formatda verilmişdir.

Peşəkar inkişaf vasitəsi keyfiyyətin ictimai anlayış olduğunu da qəbul edir. Bu vasitə hər bir bölümün sonunda ortaya sual qoymaq şərti ilə hazırlanmışdır: müəllimlərin edəcəyi biləcəyi başqa hansı yollar var? Alət təcrübə səviyyələrini təsvir etmək üçün çox faydalı olsa da, səviyyələrin hər birində hər göstərici üçün davranış və ya hərəkət nümunələri həmişə mövcuddur. Bu cür nümunələri başqaları ilə işləyən müəllimlər hazırlaya bilər ki, fərqli perspektivlər də təqdim olunsun və ifadəsini tapsın. Nümunələr sabit göstərici kimi tətbiq edilmir, bu, təhsil işçilərinin işlədiyi xüsusi və müxtəlif kontekstlərə görə dəyişir. Bir daha vurğulanmalıdır ki, *peşəkar inkişaf vasitəsindən* (*“Professional Development Tool”*) azyaşlı uşaqların təhsili kurslarında, uşaqların müşahidələrini rəhbər tutmaq üçün və peşəkar öyrənmə icmaları tərəfindən yüksək keyfiyyətli erkən yaşda olan uşaqlarla iş təcrübəsinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı müzakirələrə

töhfə vermək üçün istifadə edilə bilər. Həmçinin fərdi müəllimlər tərəfindən öz təcrübələrini refleksiya üçün qiymətləndirmə vasitəsi kimi də effektivdir. Bütün hallarda yeni nümunələr yazmaq müəllimə fərqli kontekstlərdə keyfiyyəti müəyyən etmək imkanı verdiyi üçün tənqidi refleksiyanın ən yaxşı yollarından biridir.

Keyfiyyətli pedaqogika haqqında onlayn videokitabxana

AABA-da yüksək səviyyəli təcrübənin bəzi göstəricilərinin necə tətbiq olunduğunu göstərən sinif otaqlarında (məktəbəqədər və ibtidai məktəb) müəllimlərin və uşaqların qısa videoçarxları toplusu var. Müəllimlərin təcrübələri və uşaqların onlara necə reaksiya verməsi, həmçinin ailənin təhsil prosesində iştirakı, müəllimlərin öz işləri barədə refleksiyalarına dair konkret nümunələr təqdim olunur. Hər bir videoda videoçarxlardan nələri müşahidə etmək və müəllimin sinif otaqlarında yüksək keyfiyyətli təcrübə nümayiş etdirmək üçün ata biləcəyi digər addımları refleksiya və müzakirə etmək üçün suallar vardır.

Onlardan kurslarda və seminarlarda mentorlar tərəfindən, peşəkar öyrənmə icmalarında isə təcrübənin xüsusi nümunələrini göstərmək məqsədilə və refleksiya üçün istifadə edilə bilər. Videolardan başqalarının nə etdiyini görməkdə maraqlı olan fərdi müəllimlər də yeni təcrübələr üçün, qaynaq kimi yararlanırlar.

Məktəbəqədər təhsil müəllimləri üçün onlayn kurslar

AABA məktəbəqədər təhsil müəllimlərinin yüksək keyfiyyətli təhsili təcrübəsi anlayışını və bununla məşğul olmaq bacarığını dərinləşdirmək üçün faydalı olan bir neçə onlayn kurs təklif edir. Hər bir fərdi modul aşağıdakıları təmin edir: müəllimlərə yeni yanaşmalar tətbiq etməyə imkan verən, uşaqlarla əlaqəli fəaliyyətdəki dəyişiklikləri

dəstəkləmək üçün əsas nəzəriyyə və tədqiqatlara istinadlar; inkişafa səbəb olan özünürefleksiya fəaliyyətləri; müəyyən məqamları və keyfiyyət göstəricilərini əks etdirən videoçarxlar; yeni anlayışların daha yaxşı qavranılması üçün fikir və təkliflərlə zəngin qısa oxu mətnləri; iştirakçıların paylaşa və digərləri ilə gerçəkləşdirə biləcəyi təcrübələr və onlayn forumlar.

Keyfiyyətə aparan yollar: məktəbəqədər təhsil və qayğı sistemlərində peşəkarlığın artırılması

AABA keyfiyyət resursları paketindən istifadə üçün metodik bələdçi müəllimlərin hər bir qaynaqdan necə istifadə edəcəyi, xüsusən də mentorluq prosesləri və peşəkar öyrənmə icmalarında iştirak edərkən onlara faydalı ola biləcək məlumatları özündə ehtiva edir. Məktəbəqədər təhsil müəllimlərinin işlədikləri uşaqlar və ailələr üçün, habelə tərbiyəçi-müəllim peşəsi üçün daha güclü müdafiəçi ola bilməyin yollarına da işarə edilir. Bu, mütaliəsi tövsiyə olunan bir kitabdır.

Keyfiyyətli təcrübəni təşviq edən müvəkkillik təşəbbüsləri üçün lifletlər

Üç fərqli auditoriyaya ünvanlanan üç liflet: siyasətçilər/təhsil qurumları, məktəbəhazırlıq müəllimləri və valideynlər. Vərəqlərdə erkən uşaq xidmətlərinin keyfiyyətinin bu auditoriyaların hər biri üçün niyə vacib olması barədə əsas məlumatlar verilir. Eyni zamanda AABA-nın verdiyi keyfiyyətli pedaqogikanın tərifi keyfiyyətin ortaq şəkildə anlaşılması mövzusunda müzakirələrin başlanğıc nöqtəsi olaraq izah edir, həmçinin AABA və üzvlərinin fəaliyyətləri haqqında daha çox məlumat toplamaq üçün əlaqələrlə təmin edir. Vərəqlərin məqsədi azyaşlıların inkişaf edə biləcəyi mühit və münasibətlərin təbliğində və yaradılmasında bu maraqlı tərəflərin hər birinin roluna diqqət yetirməkdir.

Əlavə 5 Nitq və savad mərkəzləri üçün lazım olan materiallar

Nitq və savad mərkəzlərinizdə olan hər bir vəsaitin qarşısında işarə qoyun və rəfinizə əlavə etmək istədiyiniz ləvazimatların qarşısında bu seçiminizi əsaslandırın.

Bəndlər	✓	Qeydlər
“Daxil” və “xaric” qovluqları		
Əlifba cədvəlləri		
Yazı materialları		
Uşaq lüğətləri		
Deşikəçən		
İplik		
Kitab düzəltmək üçün ləvazimatlar		
Bitkilər		
Rəngli karandaşlar		
Rəngli markerlər		
Təbaşir və təbaşir lövhələri		
Karandaşlar		
Hərflər şablonları		
Müxtəlif növ şablonlar		
Əlifba möhürləyiciləri		

davamı növbəti səhifədə

Bəndlər	<i>davamı</i>	✓	Qeydlər
Jurnallar			
Müxtəlif növ kağız			
Stepler			
Karandaşyonan			
Qayçı			
Kağız sancaqları			
Xətkeşlər			
Bərkidicilər, bağlayanlar			
Pozanlar			
Yazı taxtası			
Dəftərxana ləvazimatları və zərflər			
Tarix möhrü			
Möhür qabı			
Hərf və dil oyunları			
Əlifba cədvəli və ya örtükləri			
Məcmuələr			

Əlavə 6 Riyaziyyat manipulyasiya mərkəzləri üçün lazım olan materiallar

Riyaziyyat mərkəzinizdə olan hər bir əşyanı işarələyin və rəfinizə/rəflərinizə əlavə edilməli materialları qeyd edin.

Bəndlər	✓	Qeydlər
Kassalarda və ya zənbillərdə təşkil edilmiş, ən azı üç təbii material daxil olmaqla müxtəlif əşyalar. (Parlaq rəngli plastik əşyalardan qaçmağa çalışın). Uşaqlar bu materialları saymaq, çeşidləmək və təsnifatlaşdırmaq üçün istifadə edəcəklər. Nümunələrə daxildir: <ul style="list-style-type: none"> • Qabıqlar • Şam konusları • Qayalar • Taxta formalar • Düymələr 		
Zər		
Formalar və nömrə şablonları		
Taxta muncuq		
Düymə qabı		
Manipulyativlər. Məsələn: <ul style="list-style-type: none"> • Kiçik bloklar (məsələn, atribut blokları) • Masa oyuncaqları (məsələn, tanqramlar) • Tapmacalar 		
Saat/oyuncaq pulu (böyüklərin qrupu üçün)		
Asılqanlar və qarmaq hissəsi		

davamı növbəti səhifədə

Bəndlər	<i>davamı</i>	✓	Qeydlər
Həndəsi fiqurlar			
Forma və rəng çeşidləyicilər			
Çeşidləmə qabları, məsələn:			
• Kiçik səbətlər			
• Keks qabları			
Aşağıdakılar kimi ölçü vasitələri:			
• Xətkeşlər			
• Metrlər			
• Tərəzi			
Oyunlar. Məsələn:			
• Yaddaş/konsentrasiya			
• Domino			
• Bingo			
Qrafiklər, dəzgahlar			
Riyaziyyatla bağlı kitablar			

Əlavə 7 Xəyali sosial oyun üçün təklif olunan mövzular

Ölkəniz və ya cəmiyyətinizə uyğun olmayan təklifləri silə, daha münasib bildiklərinizi əlavə edə bilərsiniz.

Hava limanı	Çörəkçi
Bank	Bərbər salonu
Gözəllik salonu	Ad günü şənliyi
Boulinq	Avtobus
Düşərgə	Geyim mağazası
İnşaat sahəsi	Zavod
Təsərrüfat	Yanğın stansiyası
Balıqçılıq / Balıq bazarı	Gül mağazası
Xəstəxana	Xəstəxana
Market	Media mağazası
Muzey	Xəbər guşəsi
Ofis	Kitabxana
Yanacaq doldurma məntəqəsi	Polis idarəsi
Poçt ofisi	Emalətxana (avtomobil, cihaz)
Elm laboratoriyası	İdman mərkəzi
Teatr	Qatar/dəmiryol stansiyası
Baytarlıq klinikası	Zoopark

Əlavə 8 Təbiət elmləri üzrə araşdırma mərkəzləri üçün lazım olan materiallar

Təbiət elmləri üzrə araşdırma mərkəzinizdə olan hər bir əşyanın qarşısında işarə qoyun və rəfinizə/rəflərinizə əlavə etmək istədiyiniz materialları qeyd edin.

Bəndlər	✓	Qeydlər
Təbiət elmləri		
Akvariumlar və terrariumlar		
Lələklər, sümüklər, dişlər, xəzlər		
Balıqulaqları		
Quş yuvaları		
İlan dərisi (qabığı)		
Ölü böcəklər		
Bitkilər, toxumlar, soğancıqlar, yarpaqlar, ağac, ağac qabığı		
Qalıqlar		
Planetlər, heyvanların həyat dövriyyəsi şəkilləri		
Yerşünaslıq elmləri		
Kristallar		
Torpaq		
Qayalar		
Çəkiçlər		
Dırmıqlar		
Fizika elmi		

davamı növbəti səhifədə

Bəndlər	✓	Qeydlər
Yerşünaslıq elmləri <i>davamı</i>		
Maqnitlər		
Maqnetizasiyanı yoxlamaq üçün əşyalar (məsələn: kağız sancaqları, lobyə və s.)		
Cib fənəri		
Rəng yastıqları, kaleydoskoplar		
Rəngli sellofan		
Rəngli şəffaf plastik qablar		
Prizmalar		
Qıflar, solomkalar, süzgəclər		
Qar		
Həll olan maddələr (şəkər, duz, un, qida rəngi)		
Maye və quru sabun		
Yük ilə hərəkət edən sadə mexanizmlər		
Əhəng məhlulu və həvəng		
Su təkərləri		
Süngər		
Müşahidələr üçün		
Həssas masa (və ya çəllək)		
Böyüdücü eynək		
Durbinlər		
Termometrlər		
Hava tabloları		
Saatlar (eləcə də qum saatları)		

davamı növbəti səhifədə

Bəndlər	✓	Qeydlər
Müşahidələr üçün davamı		
Şkalalar		
Xətkeşlər, ölçü stəkanları və qaşıqlar		
Mikroskoplar (diqqətli böyük nəzarəti ilə)		
Çömçələr		
Müxtəlif konteynerlər		
Buzgötürənlər		
İçərisində fərqli ətirilər olan şüşə qablar		
Plastik maqqaşlar, maşalar və qaşıqlar		
Pipet (damcıtokən)		
Yumurta qıran		
Plastik boru		
Konteynerlər		
Böyük və kiçik ağzıaçıq şüşələr		
Ekran qutuları		
Çanaqlar		
Qəhvə qabları		
Plastik çantalar		
Ölçü qabı		

Əlavə 9 İncəsənət mərkəzləri üçün lazım olan materiallar

İncəsənət mərkəzində olan hər bir əşyanın qarşısında işarə qoyun və rəfinizə/rəflərinizə əlavə edəcəyiniz materialları qeyd edin.

Bəndlər	✓	Qeydlər
Boya və fırçalar		
Rəsm üçün lazım ola biləcək materiallar. Nümunələrə daxildir: <ul style="list-style-type: none">• Mağazada satılan lələklər• Rezin bant fırçaları• Oyuncaq avtomobil şinləri• Heyvan fiqurları• Şpatellər		
Ən azı üç təbii material daxil olmaqla müxtəlif kollaj materialları. Nümunələrə daxildir: <ul style="list-style-type: none">• Şam ağacının qozası• Balıqqulaqları• Palıd qozası• Toxumlar• Mağazada satılan lələklər• Çubuqlar• Muncuq• Köhnə açarlar• Düymələr• Parça• İplik		

davamı növbəti səhifədə

Bəndlər <i>davamı</i>	✓	Qeydlər
Köhnə jurnallar, təqvimlər və ya təbrik kartları		
Butulka üçün tıxaclar		
Divar kağızı		
Bir çox ölçülü, formalı, rəngli, toxumalı və çəkili kağızlar		
Üçölçülü sənət üçün istifadə edilə bilən müxtəlif formada karton		
Düz karton		
Kağız dəsmal, tualet kağızı və ya sarğıların karton boruları		
Gil və ya evdə hazırlanmış xəmir		
Heykəl və materialları bir-birinə bağlamaq üçün istifadə ediləcək iş məftili və boru təmizləyiciləri		
Rəsm alətləri: <ul style="list-style-type: none"> • Qələmlər (adi və rəngli) • Təbaşir • Markerlər • Qara rəngli (yağlı və sadə) 		
Böyük dəzgah kağızları		

Əlavə 10 Qum və su mərkəzləri üçün lazım olan materiallar

Həm qum, həm də su masası

Heyvanlar və böcəklər (plastik)	Stəkanlar	Qıflar
Aşsüzənlər	Yeməklər və qablar	Ölçü stəkanları
Ağızlıqlar	Çiçəklər və bitkilər (plastik)	Ölçü qaşığı

Qum masası

Bağ alətləri	Balıqqulaqları	Çubuqlar
Keks və tort üçün qəliblər	Kürəklər	Daşlar
Qəliblər	Filtrlər	Süzgəclər
Qayalar	Balaca yük avtomobilləri, traktorlar	Ələklər

Su masası

Qayıqlar	Balıq (plastik)	Sprey butulkaları
Şüşələr (butulkalar)	Balıqçı tilovları	Çöplər
Köpük üçün sabun	Qida boyası	Borular
Rezin kuklalar	Batan və üzən əşyalar	Su təkərləri
Pipet	Süngərlər	Kürəkciklər